Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

BY NC SA

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով

ձևափոխել կամ օգտագործել աշխա նյութը ստեղծելու համար նոր

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

63

Հայ Հանրագի-
տակ 1939

N: 4

ԳԻՐ.ԹԲՐ. 2013 1939 5 JUL 2010 Թիւ 4

ՀԱՅ ՀԱԵՐԱԳԻՏԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ, ԳԻՒՂԵՐԸ, ԼՈՒՆԵՐԸ, ԳԵՏԵՐԸ, ՎԱՆՔԵՐԸ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԱՅՐԵՐԸ, ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐ, ՀԱՅ ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԴԷՄՔԵՐ (Թագաւորներ եւ իշխանաւորներ, կաթողիկոսներ եւ եկեղեցականներ, ազգ. գործիչներ, համալսարանականներ, հեղինակներ, խմբագիրներ, վաստակաւոր ուսուցիչներ եւ այլն), ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊ ՈՒՆԵՑՈՂ ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ՕՏԱՐԱԿԱՆՆԵՐ, ՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼԸ եւայլն

ԽՄԲԱԳՐԵՑ

Հ. ՄԿՐՏԻՉ ՎՐԴ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ

ՊԱՐՏԻԶԱԿՑԻ

1939

Տպ. ՊՈՒՔՐԷՇ

Ընթերցո՛ղ, կարդա՛, երբ ո՛եւէ անուն կամ ծանօթութիւն պակաս կը գտնես՝ հաղորդէ հետեւեալ հասցէին Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ Frumoasa-Ciuc, Roumanie

Գինն է 120 լէյ, 1.25 տոլար, 25 ֆրանք, 4 շիլին, 90 լեվա, 100 դրուշ, 100 տրախմի

ԳԱՂՈՒԹԱՀԱՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆԸ

Վերջերս հայ մամուլը զգացուց Հայ Հրատարակչականի մը գոյութեան անհրաժեշտութիւնը, ցոյց տալով անոր կատարելիք ազգապահպանման դերը։

Արդարև, երբ հայութիւնը ցրուած օտար երկիրներ, երբ շատ մը համայնքներ զրկուած հայ դպրոցէն և հայ եկեղեցիէն՝ դատապարտուած են կորսուելու՝ հայ գիրն է, հայ գիրքն է որ, գէթ առենի մը համար հայ ազգային ոգին պիտի ներարկէ հոգեվարք ազգի մը անհատներուն մէջ։

Կարելի չէ՛ փոքրիկ համայնքի մը մէջ եկեղեցի կամ դպրոց կանգնել, բայց հայ գիրն ու գիրքը հո՛ն է, ուր միայն մէկ հայ ընտանիք կամ անհատ կ՚ապրի։

Հայ գիրքը կը բացակայէ շատ մը անձերէ և ընտանիքներէ, որովհետև անոր գինը թանկ է։

Հայ գիրքը թանկ է, որովհետև ընթերցողներու թիւը քիչ է։

Հայ գիրքը քիչ ընթերցող ունի, որովհետև պատուաւոր գրավաճառներ (բացառութիւնները կը յարգուին) և գիրք տարածողներ կը պակսին։

«Հայ Հանրագիտակ»ի տպագրութեան դեռ չձեռնարկած, մենք աշխարհի չորս ծագերուն վրայ հանդիպեցանք իսկապէս գրասէր ազգայիններու, որոնք մեր գործը դիւրացնելու համար, ինքնաբերաբար, առանց նիւթական ակնկալութեան իրենց շրջանակին մէջ բաժանորդներ արձանագրեցին։

Մենք վստահ այդ ազնիւ ու անշահախնդիր ազգասէրներու աջակցութեան, հայ մամուլի խմբագրութեանց և պատուաւոր գրավաճառներու գործակցութեամբ հիմը կը դնենք

ԳԱՂՈՒԹԱՀԱՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆԻՆ

որուն կէտ նպատակն պիտի ըլլայ.

1. Արդէն լոյս տեսնող ո՛ևէ թերթ և հանդէս —որոնք մեր յայտարարութիւնները հրատարակելով գործակցած կ՚ըլլան մեզի— տարածել, սպառել՝ բաժանորդներ գտնելով և դրամական փոխադրութիւնը դիւրացնելով։

2. Գործակցիլ բոլոր պատուաւոր գրավաճառներուն և աշխատիլ իրենց գրքերը սպառել՝ Հրատարակչականի գործօն անդամներու միջոցաւ, դրամական փոխադրութիւնը դիւրացնել։

3. Մեզի դիմող հեղինակներու գործերը տարածել և սպառել։

4. Հայ գրագէտներու և բանասէրներու ընտիր գործերը լոյս ընծայել, վարձատրելով հեղինակները։

5. Հայ հեղինակներու գործերը շատ աժանագին հրատարակել և տարածել։

6. Ամէն տարի հրատարակել Տարեգիրք մը, աժանագին, աշխատակիցները վարձատրելով և ի հարկին ունենալ նաև գրական և գիտական ամսագիր մը։

Մ Ի Ջ Ո Ց Ն Ե Ր

Գաղութահայ Հրատարակչականը պիտի ունենայ իր մեկենաս, հիմնադիր, գործօն և ընթերցող անդամները, որոնց նուիրատուութեամբ և օժանդակութեամբ պիտի կարենայ իր նպատակը իրագործել։

Գաղութահայ Հրատարակչականի հիմնադիրը Հայ Հանրագիտակի հրատարակութեան առթիւ եղած և ըլլալիք բոլոր դրամական նուիրատուութիւնները՝ Հրատարակչականին կը նուիրէ։

Մեկենաս անդամներ են անոնք՝ որոնք առնուազն 5000 լէյ կը նուիրեն,

Հիմնադիր անդամներ են անոնք՝ որոնք 1000-2000 լէյ կը նուիրեն,

Գործօն անդամներ են անոնք՝ որոնք իրենց շրջանին մէջ 5—10 օրինակ կը սպառեն Գաղ. Հրատարակչականի հրատարակութիւններէն,

Ընթերցող անդամներն են անոնք՝ որոնք յանձնառու կ՚ըլլան Գաղ. Հրտ.ի հրատարակութիւնները գնել։

Ներկայ ծրագիրը ապագային կը զարգանայ և կը բարեփոխուի։

Այսու կոչ կ՚ընենք բոլոր գրասէրներուն՝ անդամակցիլ Գաղութահայ Հրատարակչականին.

Հիմնադիր Տնօրէն
Գաղութահայ Հրատարակչականի
Հ. ՄԿՐՏԻՉ Վ.ՐԴ. ՊՈՏՈՒՐԵԱՆ

«ԳԱՂՈՒԹԱՀԱՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ»Ի ՑԱՐԴ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԱԾ ԱՆԴԱՄՆԵՐ ԵՆ

Մ Ե Կ Ե Ն Ա Ս Ա Ն Դ Ա Մ Ն Ե Ր

1. Արթաքի Աչրքկէօղեան (Պուքրէշ)
2. Արմենակ Պոհճէլեան (Կալաց)
3. Ներսէս Կիւլպէնկեան (Լոնտոն)
4. Տիարպէքիրեան Եղբարք (Պուքրէշ)

ՀԻՄՆԱԴԻՐ ԱՆԴԱՄՆԵՐ

1. Վսեմ. Իշխան Պորիս Արղութեանց Երկայնաբազուկ (Նիս)
2. Վսեմ Ոսկան Մարտիկեան (Գահիրէ)
3. Վսեմ Տիգրան Կամսարական (Բարիզ)
4. Վսեմ Սիմէոն Ղուրիպեան (Պասրա)
5. Գեր. Ցար. վրդ. Տիւլէկեան (Պաղտատ)
6. Գեր. Պօղոս վրդ. Գըրմըզեան (Լէմպէրկ)
7. Վարդան Մկրտիչեան (Օմուր-Ֆաքա)
8. Ղազարոս Նահապետեան (Գահիրէ)

ՈՂԲ. ՄԱՆՈՒԿ ԱՂԱ ՏԻԱՐՊԷՔԻՐԵԱՆ

ՄԵԿԵՆԱՍ «ՀԱՅ ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿ»Ի Դ. ԳՐՔԻՆ

Տիարպէքիրեան եղբայրներ, Յովհաննէս և Սարգիս, իրենց սիրելի և մ՚ենտոր ողբացեալ հայրը Մեկենաս արձանագրելով անոր անունն ու յիշատակը կ՚անմահացնեն, որ իր անբասիր կեանքով և առևտրական պատուաբեր գործունէութեամբ ծանօթ էր Իզմիրի հրապարակին վրայ։

Այս բարի և հեռատես հայրը, որ կրցաւ իր զաւակները կրթել և իր միտքն ու սիրտը անոնց փոխանցել՝ 1922ի Իզմիրի հուրէն ու սուրէն ճողոպրած՝ Իտալիոյ Միլանոյ քաղաքը ապաստանեցաւ, իր հարստութեան մեծ մասը կորսնցնելով՝ 73 տարիներու բեռան տակ, ուր հազիւ 3 տարի ապրելէ ետք՝ աչքերը ընդ միշտ փակեց 1925ին։

Մեռաւ Մանուկ Աղան, բայց

† ՄԱՆՈՒԿ ՏԻԱՐՊԷՔԻՐԵԱՆ
1849–1925

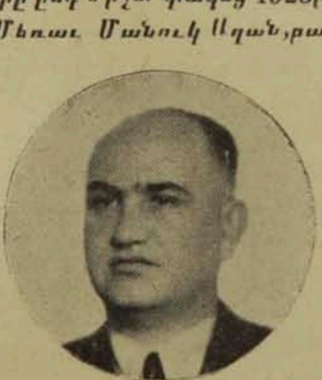

ՅՈՎՀ. ՏԻԱՐՊԷՔԻՐԵԱՆ

ան ապրեցաւ տաղանդաւոր երկու զաւակներուն մէջ, որոնք մեծ ծրագիրներով Ռումանիա անցան և 1928ին Պուքրէշի մէջ հիմնեցին 118 հիւսուածեղէնի մեքենաներով հսկայ գործարան մը Țesătoria Mecanică Dămbovița S. A. R. անուամբ, Calea Dudeşti 188.

Երէցը՝ Յովհաննէս Տիարպէքիրեան ծնած է Զմիւռնիա 1897ին, իսկ Սարգիս՝ 1901ին։ Այսօր Տիարպէքիրեան եղբայրներու հաստատութիւնը կը հաշուէ 400է աւելի գործող մեքենաներ, նոյնպէս Ֆիլաքուրայի ճիւղ մը՝ որուն արտադրած հիւսուածեղէնի թելերը ո՛չ միայն հսկայ գործարանին կը բաւեն այլ նաև ուրիշ նմանօրինակ գործարաններու պէտքերը կը գոհացնեն։ Ունի նաև ներքին յատուկ գործատեղի մը, խիստ կարեւոր իր պատրաստած ապրանքներուն համար, ունի նաև մեքենաներու նորոգութեան յատուկ ընդարձակ գործատեղի մը։

Այս հաստատութեան մէջ 1400էն աւելի գործաւորներ կ՚աշխատին, երկու բաժանումներով՝ գիշեր ցորեկ։

Հոն կը պաշտօնավարեն 150ի մօտ անձեր։

Ռումանահայ գաղութին

ՏԻԿԻՆ ՄԱՐԹԱ ՏԻԱՐՊԷՔԻՐԵԱՆ
Եւ դստրիկը ԶԱՐՈՒՀԻ

ՍԱՐԳԻՍ ՏԻԱՐՊԷՔԻՐԵԱՆ

պատիւ բերող այս մեծ հաստատութիւնը, իր արտադրած ապրանքները վաճառելու համար՝ Պուքրէշի մէջ վեց, իսկ գաւառները (Բլոէշթ, Քրայովա, Եաշ, Քոստանցա եւ Օրատէա Մարէ) մասնաճիւղեր բացած է։

Այս հաստատութիւնը ունի շատ մը հայ պաշտօնեաներ, որոնք լրիւ վարձատրուելով կարող են ընտանիք պահել և

իրենց զաւակները կրթելու, թէ՛ Պուքրէշի եւ թէ գաւառներու ազգային հաստատութիւնները միշտ կը վայելեն Տիարպէքիրեան Եղբայրներու նիւթական և բարոյական աջակցութիւնը։

Տէկին Մարթա Յով՝ Տիարպէքիրեան քանի

ՏԻԿ. ՄԱՐԻ Տ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ
Ծն. Դուստր Մանուկ Տիարպէքիրեանի

մը տարիէ ի վեր ամենայն եռանդով գլուխն անցած է Պուքրէշի Ազգային վարժարանի ի նպաստ կազմակերպուած Արեւելեան պարահանդէսի Յանձնախումբին, և մօտ 400000 լէյ զուտ հասոյթ մը ապահոված ու թէ՛ Հոգաբարձութեան և թէ՛ հայ համայնքին շնորհակալութեանց ու համակրանքին արժանացած է։

Տիարպէքիրեան Եղբարք 1936-ին Պուքրէշի գործարանին յար և նմանը հիմնեցին Հարաւային Ամերիկայի Արժենթինայի մայրաքաղաք Պուէնոս Այրէսի մէջ, ուր նոյն նիւթական ու բարոյական աջակցութիւնը կը բերեն տեղւոյն Ազգային հաստատութեանց։

Տիկին Մարի Տիարպէքրեան, դուստրը Մանուկ Աղայի, կողակիցն է Տիգրան Յովակիմեանի, վերջինս ծնած է Իզմիր գաւառի Պուրտուր քաղաքը, որ Զմիւռնիա հաստատուելով երիտասարդ հասակին մէջ կը հիմնէ վաճառատուն մը, կը ներածէ և կ'արտածէ մանած, յղկուած մորթ և վարդի իւղ, գործառնութիւն ունենալով Ֆրանսայի, Անգլիոյ, Հնդկաստանի հետ։ 1922ի Իզմիրի աղէտէն քիչ առաջ Մարսէյլ կը մեկնի ընտանեօք, ուր շուտով կը լսէ իր վաճառատան հրկիզման և պաշտօնէութեան ջարդուելու լուրը։ Նիւթական անհելի կորուստէն

ՏԻԳՐԱՆ ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ
Փեսայ

չի յուսահատիր, Արեւելեան գորգի գործատուն մը կը բանայ Մարսէյլի մէջ, մինչև որ 1932ին իր աներձագերէն Ռումանիա կը հրաւիրուի Քոստանցայի մասնաճիւղի տնօրէնութիւնը վարելու համար։ Այս ուսումնատենչ հայրը իր երկու զաւակաց,— Յակոբի և Յովհաննէսի— ապագան ապահովելու և զիրենք հայ պահելու մտահոգութեամբ, երկուքն ալ Վենետիկոյ Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանը կը ղրկէ, որոնք հոն կը փայլին իրենց ջանասիրութեամբ և Ս. Ղազարի Աբբահօր ձեռքէն կը ստանան Ա. կարգի մետալներ։ 1938ին այս խոստումնալից երկու եղբայրները Ֆրանսա կ'անցնին ու կ'աշակերտեն Սեվրի Ս. Մուրատեան վարժարանին, հո՛ն ևս փայլելով իրենց յառաջդիմութեամբ։

ՅԱԿՈԲ եւ ՅՈՎ. Հ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ
Մանուկ Աղայի խոստմնալից
Թոռները

Շնորհակալութիւն
պ. ՄԿՐՏԻՉ ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ-ի
որ մեր տրամադրութեան տակ
դրաւ լուսանկարները:

„Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ն
ՈՂԲ. ՄԱՆՈՒԿ ՏԻԱՐՊԷՔԻՐԵԱՆԻ ՕՐՀՆԵԱԼ ԵՂԻՑԻ“

ԴԱՒԻԹ եպ. Համեճոյ, Սիսի 1342ի ժողովին մէջ կը յիշուի։

ԴԱՒԻԹ եպ. Մամեստիոյ 1179ին Հռոմկլայ գումարուած ժողովին մէջ կը յիշուի։

ԴԱՒԻԹ եպ. Մոկաց նշանաւոր սրբութեամբ, առաքինութեամբ և իմաստութեամբ՝ Անանիա Մոկացի կթղ.ի օրով՝ Ժ. դարու կիսուն, որ խոր ծերութեան մէջ վախճանեցաւ և թաղուեցաւ Ապարանից վանքին մէջ, որուն գերեզմանին վրայ շատերը բժշկութիւն կը գտնէին, սա իր քրոջ որդին Ստեփանոսը վարդապետ ձեռնադրելով իրենտեղ առաջնորդ դրած էր Ապարանից վանքին։

ԴԱՒԻԹ եպ. Շամքորայ, ԺԷ դարու սկիզբները կը հիմնէ Շամքորայ ձորին մէջ վանք մը որ կը կոչուի Զարեքագեստի անապատ։

ԴԱՒԻԹ Ա. եպ. Ջուղայեցի, աշակերտ Կեսարացի Խաչատուր վրդ.ի, որուն մահէն ետք Նոր Ջուղայեցիք զինքը առաջնորդ ընտրեցին 1646ին, բայց ինքզինքը անարժան համարելով հրաժարեցաւ և հինգ տարի Ամենափրկչի վանքը առանց առաջնորդի մնաց ու կառավարուեցաւ Դաւթի յաջորդական հոգաբարձութեամբ։ Ջուղայեցիք թախանձանօք հրաւիրեցին որ իրենց խնդիրքը յանձն առնու կատարել և դիմեցին Փիլիպպոս կաթողիկոսի միջնորդութեան. որ 1651ին Դաւիթ վրդ.ը Երուսաղէմ կը հրաւիրէ և հոն Նոր Ջուղայի եպ. կը ձեռնադրէ։ Դաւիթ պաշտօնին գլուխն անցնելով՝ սկսաւ Ամենափրկիչ վանքը նորոգել որ ինը տարիէն 1664ին աւարտեցաւ։ Դաւիթ 29 աշակերտ հասցուց, որոնց 9ը իր կենդանութեան եպիսկոպոս, 9ը վարդապետ և 11ը քահանայ ձեռնադրուեցան։ Դաւիթ մեռաւ 1683ին և թաղուեցաւ Խաչատուր վրդ. Կեսարացիի գերեզմանին քով։ (Տէր Յովհանեանց Յարութիւն՝ «Պատմ. Նոր Ջուղայի, Բ. էջ 25)։

ԴԱՒԻԹ Բ. եպ. Ջուղայեցի, առաջնորդ Նոր Ջուղայի 1725-8, եղած է ճգնազգեաց, խոհական և նախանձախնդիր բարեկարգութեան եկեղեցւոյ և բարի վարուց հոգեւորականաց։

1701ին՝ ըստ իր մէկ յուշագրին Երուսաղէմ այցելած է։ 1725ին Ամենափրկիչ վանքին կը նուիրէ Ագաթանգեղոսի ձեռագիր մը։ Սա եւ իր նախորդ անուանակցին պէս Ամենափրկիչ վանքին մէջ շատ մը նորոգութիւններ կ'ընէ և անոր որմերը յախճապակիներով կը զարդարէ։ (Տէր Յովհանեանց՝ «Պատմ. Նոր Ջուղայի հտր. Բ. էջ 53)։

ԴԱՒԻԹ եպ. Տարօնոյ. 1179ին Հռոմկլայի մէջ գումարուած ժողովին ներկայ եղած է։

ԴԱՒԻԹ եպ. Տարօնոյ. 1342ին Սիսի մէջ գումարուած ժողովին ներկայ կը գտնուի։

ԴԱՒԻԹ Բ. կթղ. Սսոյ, Բերիացի կամ Կարկառեցի, Սսոյ Խաչատուր Գ. կթղ.ի օրով հակաթոռ կամ աթոռակից (ըստ Հ. Ձամչեանի՝ 1663—1671)։ Յիշատակարանաց մէջ կը յիշուի իբր կթղ. 1667ին, 1671ին, 1672ին։ Սա 1656ին ուխտաւորութեամբ այցելած է Երուսաղէմ, Ս. Յակոբ վանքը. 1657ին մեկնած է Պոլիս Ս. Յակոբայ վանքին սեփականութեանց վէճերը կարգադրելու համար։ 1663—1668 առաջնորդ եղած է Հալէպի, և ըստ Աղաւնունիի (Միաբանք էջ 113) 1669—1679 հակաթոռ կթղ. Սսոյ՝ Բերիոյ մէջ ուր մեռած է 1679ին, ըստ ժամանակագրական պատմ. Երուսաղէմի՝ Աստուածատուր եպ. Յովհաննէսեանցի. Տես ՅԱՒԵԼՈՒԱԾը։

Թէ՛ Ձամչեանի եւ թէ Յովհաննէսեանց եպ ի նշանակած թուականները Դաւթի կաթողիկոսութեան՝ սխալ են. 1667ին կաթողիկոս էր Դաւիթ։

ԴԱՒԻԹ եպ. Սիւնեցի, 1611ին Սիւնեաց Դեղարքունի գաւ.ի Ագ-Դիլիսէի խաչքարին վրայ իբրև նորոգող կը յիշատակուի։

ԴԱՒԻԹ եպ. Տիրացու Դէորգեան, Կարնեցի, միաբան Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանքին ծնած է 1796ին. ձեռնադրուած՝ 1822ին, եպիսկոպոս՝ 1848ին, խորհրդական Կ. Պոլսոյ պատրիարք Յակոբոս Սերոբեանի՝ 1857ին։ 1824ին Սկիւտարի մէջ խմբագրած է Զուարճարան կենաց խորագրով հաւաքածոյ մը։ 1858ին կը վախճանի Երուսաղէմի մէջ և կը թաղուի Ս. Փրկիչ վանքը (Աղաւնունի «Միաբանք»)։

ԴԱՒԻԹ եպ. ի Խարբերդ գրիչ Յայսմաւուրքի 1455ին։ — Դաւիթ և Սիմէոն եպիսկոպոսք վկայք նուիրատուութեան այգւոյն՝ Բալուի Ս. Նշան եկեղեցւոյն 1461ին — Դաւիթ եպ. գրիչ Աւետարանի Բասենոյ Ծար գիւղին մէջ՝ 1585ին։ — Դաւիթ արքեպ. Հացունեաց գաւառէն 1590ի Աւետ.ի յիշատակարանի մը մէջ յիշուիլ կը խնդրէ։ — Դաւիթ արքեպ. Մշոյ Առաքելոց վանքի մէջ ստացող Յայսմաւուրքի 1591ին։ —Դաւիթ եպ. գրիչ Աւետարանի Գեղամայ եզերի Խարոտեան Ս. Աստուածածին վանքին մէջ 1694ին. վանքին վանահայրն է այդ տարին՝ —Դաւիթ Արքեպիսկոպոս Մինեան։ Դաւիթ եպ. գրիչ իբր առաջնորդ կը յիշուի 1610ին։ Դաւիթ եպ. (յԱմիթ) իբրև վկայ կը յիշուի 1611ին ձեռագրի յիշատակարանի մը մէջ։ — Դաւիթ եպ. ուսուցիչ Խաչատուր գրչին Տաթեւի վանքին մէջ՝ 1619ին։

ԴԱՒԻԹ երէց Մամիկոնեան, 450ին Արտաշատու

մէջ գումարուած ժողովին ներկայ կ'ըլլայ, որուն խնդրանքով կը գրէ Մովսէս Խորենացի իր պատմութիւնը (Չամչեան՝ Ա. էջ 13)։

ԴԱՒԻԹ Կիւրապաղատ Տայոց, 961ին կը պատուուի Կոստանդ կայսրէն. 980ին Վասիլ կայսրը օգնութիւն կը խնդրէ Վարդ բռնակալի դէմ պատերազմելու համար. Դաւիթ Հայ և Վրացի զինուորներով օգնելու կ'երթայ և կը նուաճէ Վարդի նիզակակիցները։ 983ին կ'օգնէ Մուշեղ Մամիկոնեանին՝ ընդդէմ Ամրատ Թգ.ի. 988ին կ'օգնէ Բագարատայ. Դաւիթ 996ին լսելով որ Ապահունեաց ամիրան Բատ մեռած է՝ բանակով կ'երթայ կը գրաւէ Մանազկերտ քաղաքը և անկից դուրս հանելով այլազգիները՝ Հայեր եւ Վրացիներ կը բնակեցնէ։ Այլազգիք դառնացած Ատրպատականի Մամլուն Ամիրան իրենց գլուխ ունենալով անհամար բազմութեամբ Դաւթի վրայ կը յարձակին, սակայն չարաչար պարտուելով ետ կը դառնան։ 998ին Մամլուն հարիւր հազար զօրքով կրկին Դաւթի վրայ կու գայ. Դաւիթ ծերացած ըլլալով Հայոց Գագիկ և Վրաց Գուրգէն թագաւորաց կը դիմէ որ օգնութեան հասնին։ Հայոց զօրաց թիւը թէև նուազ էր քան թշնամեաց զօրաց թիւը՝ այնուհանդերձ յաղթող հանդիսացան։

999ին Տայոց աշխարհի իշխանները նախանձելով Դաւթի վրայ և միանգամայն ձանձրացած ըլլալով անոր ծերութենէն՝ խորհուրդ ըրին եւ Աւագ հինգշաբթի օր վրաց Իլարիոս եպիսկոպոսին ձեռքով թունաւորեցին, հաղորդութեան մէջ թոյն խառնելով։

Դաւիթ մահէն առաջ ներեց զինքն սպաննողներուն և որովհետև ո՛չ որդի ունէր և ոչ եղբայր՝ կտակաւ Տայոց աշխարհը և իր զօրքը Վասիլ կայսեր նուիրեց։

ԴԱՒԻԹ Հաբէլեան, Արղնցի, եղբայր Հարպիկի որ 1051ին Արղնի բերդը երկար ատեն պաշտպանեց Մոնոմախ կայսեր Պետրոս զօրավարին յարձակման դէմ։ Պետրոս դաւաճանութեամբ բերդին տիրելէն ետք Դաւիթը իր երկու եղբայրներուն հետ Պոլիս տարաւ։ (Մատթէոս Ուռհայեցի):

ԴԱՒԻԹ Հայկազն (Ս) կամ Սքանչելագործ, Դաւթի մանկութեան հանգամանքները անծանօթ են, սակայն կարեւոր կէտերը յայտնի են, այսինքն թէ հայազգի էր, սնած բնիկ հայրենի տանը մէջ, իշխանի մը կամ զօրավարի մը որդի, դաստիարակուած բարեպաշտ մօր մը ձեռքով։ Օր մը, եկեղեցւոյ մէջ լսելով Քրիստոսի աւետարանին խօսքերը, «Եթէ կամիս կատարեալ լինել, ե՛րթ, վաճառե՛ա զինչս քո, և տուր աղքատաց, և ե՛կ զկնի իմ, և ունեցիս գանձս յերկինս», վառուեցաւ Ս. Անտոնի պէս. թողուց ծնողքը, տունը, ստացուածքը և ձեռք առաւ պանդխտութեան ցուպը։ Նախ և առաջ ուխտի գնաց Երուսաղէմ, անկէ Հռոմ անցաւ և յետոյ ուզեց Սպանիոյ Գոմբոստէլլա քաղաքը երթալ՝ Սիմէոն Հայկազնի նման այցելելու Ս. Յակոբ առաքելոյն նշխարներուն։ Սակայն երբ Իտալիոյ Լուգգա քաղաքը հասաւ, 1050 թուականին Մայիսի սկիզբները, զգաց թէ ա՛լ անկարող էր Սպանիա անցնիլ, և նոյն քաղաքին Ս. Միքայէլ եկեղեցւոյն մօտ անկելանոցի մը մէջ բնակեցաւ. մինչև հիմա այս անկելանոցը Դաւթի անուամբ կը կոչուի Անկելանոց Տաւիթոյի։ Աթա անունով հարուստ և առաքինի տիկին մը, որ անկելանոցին մօտ կը բնակէր, լսելով պանդուխտ Հայուն առաքինի վարքը, եւ խղճալով անոր վրայ, առաջարկեց որ իր պալատին մէջ բնակի։ Դաւիթ փոքրիկ խցիկ մ'ընտրեց և հոն ճգնեցաւ, առանց ոտքը սեմէն դուրս դնելու։ Քանի մ'օրէն ծանր հիւանդութիւն մը զինքը մահուան անկողինը ձգեց, զգաց Դաւիթ թէ պիտի մեռնի. կանչեց բարեպաշտ Աթան, օրհնեց զինքը և երեք օր առաջ գուշակեց իր մահուան ժամը և 1050 Թուին, Յունիս 3ին վախճանեցաւ, 21 օր Աթայի տանը մէջ բնակելէ ետք։

Բարեպաշտ տիկինը՝ որ համոզուած էր թէ սուրբ մը կորսնցուց, որովհետև — ինչպէս ժամանակակից Յովսէփ Զիվիթայի պատմիչը կը գրէ — Աստուած յայտնած էր, թէ՝ պանդուխտ Դաւիթը տանը մէջ ընդունելուն համար՝ երկինքը վարձք պիտի առնուր, արտասուեց սուրբին մահը և յուղարկաւորութեան շքեղ հանդէսով թաղել տուաւ մօտը գտնուող Ս. Միքայէլ եկեղեցւոյն գերեզմանատան մէջ։

Սուրբին մահուանէն ետքը անթիւ հրաշքներ եղան անոր գերեզմանին վրայ։

Լուգգա քաղաքին Անսելմոս եպիսկոպոսը 1061ին Աղեքսանդր Բ. անունով Հռոմայ քահանայապետ ընտրուեցաւ, առանց ձգելու Լուգգա քաղաքին եպիսկոպոսական աթոռը։ Աս՝ Դաւիթ Հայկազն սրբոյն գերեզմանին վրայ եղած հրաշքները հաստատելէ ետք հրամայեց որ սքանչելագործ Դաւթի մարմինը եկեղեցի փոխադրեն։

Աղեքսանդր Գ. քահանայապետը 1159ին Դաւիթը սուրբերուն կարգը դասեց և այդ ժամանակէն սկսեալ շքեղ հանդէսով սկսան տօնել Լուգգա քաղաքին թեմին եկեղեցիները։ Նոյն քահանայապետը հրամայեց որ Դաւթի մարմինը մարմարինէ տապանի մը մէջ փոխադրեն։

Երեք չորս դար ետք 1547ին, Ս. Միքայէլ եկեղեցւոյն աւագերէցը հարկ համարեցաւ տապանը բանալ՝ որ հաւատացեալները սուրբին մար-

մինը տեսնեն։ Տասներկու ժամ Ս. Դաւթի մարմինը եկեղեցւոյն մէջ բաց մնաց. ուր խռնուեցան բարեպաշտները իրենց պաշտպան սուրբը տեսնելու. որուն մարմինը անապական մնացած էր։ 1646ին Իգնատիոս Աւագերէցը այնպիսի տապան մը շինեց, որ ժողովուրդը միշտ կարենայ Սուրբին մարմինը տեսնել. տապանին առջեւի կողմը ապակի դրաւ եւ Ս. Դաւթին հագցուց պանդուխտի զգեստները, որոնք մինչեւ այն ատեն կը պահուէին։ Այս փոխադրութեան հանդէսին Լիվոռնոյի հայ վաճառականներն ու գգա հրաւիրուեցան. որոնք ի պատիւ իրենց հայրենակից սուրբին՝ ամպհովանին բռնեցին եւ իրենց անունները հոն արձանագրեցին։

Լատին եկեղեցին Ս. Դաւթի յիշատակը Յունիս 3ին կը կատարէ: Նոյն օրը ջերմեռանդներու խուռն բազմութիւն մը Ս. Միքայէլ եկեղեցին կը շտապէ: Շատերն ալ երբ Հայկազն Դաւթի ուխտի կ'երթան՝ եկեղեցւոյն աւագերէցը Սուրբին գլխարկը (որ նկարագրին համեմատ՝ տանկական «քիլէ»ն է) ուխտաւորներուն գլուխը կը դնէ: Ժամանակաւ դուքսերը եւ իշխանները համբուրելով այդ «քիլէ»ն՝ իրենց գլուխը կը դնէին, որպէսզի Հայկազն Սուրբը ամրապնդէր իրենց իշխանական բաղդը: Ս. Դաւիթ որքան որ իր բնիկ հայրենիքէն հեռի է, սակայն շատ ազգայիններ իրենց նշխարներուն այցելած են եւ ջերմ համբոյրներ տուած անոր տապանին, եւ անուններն ալ արձանագրած են հոն:

Բոլլանդեանք Ս. Դաւթի վարքը կը պատմեն Ս. հատորին մէջ (էջ 327)։ Նոյնպէս Բարոնիոս կարդինալը իր Տարեգիրներուն մէջ, որոնցմէ քաղած է Գեր. Ստեփ. Ագոնց իր Աշխարհագրութեան մէջ (Եւրոպա Բ. հտ. էջ 522—528): Ֆերահեան Յովսէփ Գերապայծառն ալ Ս. Դաւթի գերեզմանին ուխտի երթալէ ետքը՝ Սքանչելագործ Հայկազունին վարքը մանրամասն գրած է, որ 1883ին Վենետիկոյ Ս. Ղազարու վանքին տպարանին մէջ լոյս տեսած է: («Սրբազան Հայկազունք» Հ. Մ. Պոտուրեանի, էջ 102—110):

ԴԱՒԻԹ Հոռոմայրեցի. ըստ Սամուէլ Անեցի պատմիչին Ը. դարու կիսուն ապրող Հայաստանի գիտնական «ընտրեալ և լուսաւորեալ» վարդապետներէն մին էր։

ԴԱՒԻԹ Մամիկոնեան, իշխան, եղբայր Գրիգորի, 744ին Սմբատ Պատրիկի դէմ կը թշնամանայ եւ 760ին այս երկու եղբարքը Աշոտ Պատրիկի աչքերը կը հանեն։ 786ին երբ Եզիտ ոստիկանը Պարտաւ երթալով իրեն կանչեց Արծրունի իշխանները (Համազասպ, Սահակ եւ Մերուժան) զանոնք կալանաւորելու դիտմամբ՝ վերջիններս Վասպուրականը Դաւթի յանձնեցին։ Եզիտ Արծրունի երեք եղբայրներուն առաջարկեց ուրանալ քրիստոնէութիւնը, Համազասպ եւ Սահակ անդրդուելի մնացին ու նահատակուեցան իսկ Մերուժան իր հաւատքը ուրացաւ եւ երբ Վասպուրական գնաց իշխելու՝ Դաւիթ ընդ առաջ երթալով սպաննեց զայն եւ ինք տիրեց Արծրունեաց իշխանական աթոռին (Չամչեան՝ Բ. էջ 407-8)։

ԴԱՒԻԹ Սալաձորեցի, երէց, միջնադարեան տաղասաց, ապրած է ԺԷ. դարու մէջ, ծնած ըլլալով 1663էն առաջ եւ մեռած՝ անկէ վերջ։ Իր միակ զաւակը կը մեռնի 1663 Յունուարին, երեքշաբթի օր մը (տե՛ս Զուարթնոց 1938 Թ. 4 էջ 28 Յ. Քիւրտեանի ուսումնասիրութիւնը)։ Հ. Ն. Ակինեան 1936 տարւոյ Հանդէս Ամսօրեայի մէջ (Թիւ 10—12) ուսումնասիրական փորձ մը տուաւ «Դաւիթ Երէց Սալաձորեցի տաղասաց» վերնագրով։

Դաւիթ երէցէն զարդ ծանօթ են 5 տաղեր, որոնցմէ ամենածանօթը «Գովասանք Մաղկանց» երկարաշունչ տաղն է, առաջին անգամ 1858ին Մեղու Հայաստանի մէջ հրատարակուած։ Յ. Քիւրտեան Դաւիթ երէցի «Ողբ ի մահ դստեր իւրոյ, տաղը երեւան բերելով Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքի ձեռագիրներէն՝ կրցաւ տաղասացին ծննդեան մօտաւոր թուականը հաստատել. այն է՝ ԺԷ. դարու սկիզբները։

ԴԱՒԻԹ Սահառունի մարզպան, 601ին պարսից Խոսրով թագաւորին կողմէ՝ Հայ նախարարաց խնդրանքին վրայ Հայաստանի մարզպան կը կարգուի. սա շինած էր Մրենոյ եկեղեցին։ 605ին երբ Խոսրով՝ Վախտանգ զօրավարը Հայաստան ղրկեց ապստամբ Վահանը նուաճելու՝ Դաւիթ Մարզպանին ալ հրահանգեց որ Վախտանգի հետ Վահանի վրայ յարձակի. բայց զգացուցին որ մի՛ գուցէ Դաւիթ իբրեւ ազգակից եւ կրօնակից Վահանայ՝ փոխանակ նուաճելու զինքը՝ ծածուկ օգնէ անոր։ Դաւիթ, 425ին կասկածելով պարսից իր վրայ ունեցած վստահութեան վրայ՝ Հայաստանէն Պոլիս անցաւ 23 տարի իշխելէ ետք եւ իրեն յաջորդ կարգեց Սմբատ Բագրատունւոյ որդին Վարազտիրոցը։ 632ին Դաւիթ Սահառունի Կ. Պոլսոյ Հերակլ կայսեր կողմէ կիւրապաղատ կարգուեցաւ Հայաստանի վրայ. բայց հազիւ թէ երեք տարի իշխեց հայ նախարարներն ու իշխանները նախ ապստամբեցան Դաւիթէն ու յետոյ իրենք իրարու դէմ գրգռուած մնացին, այնպէս որ իրենց անմիաբանութիւնը պատճառ եղաւ որ թշնամիները անվախ Հայաստան մտնեն։

Վարդան պատմիչ կը գրէ թէ Դաւիթ Սահառունի Հերակլէն Հայաստանի վրայ կիւրապաղատ կարգուած

Մժէժ զօրավար սպաննած եւ ինք եղած է Հայոց կիւրապաղատ, նոյնպէս Հերակլի հաճութեամբ:

ԴԱՒԻԹ Սիւնեցի *իշխան ԺԳ. դարու կիսուն, զոր Ստեփաննոս Օրբէլեան* փոքր թագաւոր *կ'անուանէ. սա կ'իշխէր Արանդայ, այն է՝ Կապանի։ 1251ին Բաչու Թաթարաց իշխանը հնարքով մը ձերբակալեց զինքը և բանակին մէջ բանտեց. սակայն Դաւիթ քանի մը օր ետք՝ գիշերանց փախաւ և անառիկ ամրոց մը ապաստանեցաւ ու քիչ ատենէն մեռաւ։*

ԴԱՒԻԹ Սիւնեցի *կամ* Դաւիթ Բէկ. *1722ին երբ օտարազգիներ Սիւնեաց երկրին վրայ կը յարձակէին՝ հայազգի երեւելիներէն մին Ստեփաննոս, յիսուն տանուտէրերու կողմէ աղաչանաց թուղթ մը գրեց և Տփղիս երթալով անձամբ Վրաց Շահնաւազ իշխանին տուաւ, Ստեփաննոս այդ թղթով կը խնդրէր՝ Սիւնեաց երկրին վրայ իշխան մը կարգել։ Շահնաւազ Սիւնեցի զօրապետ Դաւիթը իրեն կանչեց և առաջարկեց որ իր հայրենիքը դառնայ զայն պաշտպանելու համար օտարներու յարձակմանց դէմ։ Դաւիթ բէկ սիրով յանձն առաւ և Սիսիան գաւառը մեկնեցաւ 40 հայազգի զինուորներով և բանակեցաւ* Երէֆ զազար *(Իւչ Թէփէ) կոչուած դաշտավայրը և մաքրեց Քարա չօրլու կոչուած թշնամիէն։ Այսպէս կամաց կամաց յառաջացաւ, աւաններն ու գիւղերը ազատելով թշնամիներու ձեռքէն և ըստ այնմ իր զօրաց թիւն ալ աւելցուց։*

Դաւիթ բէկի աջ բազուկն էր Մխիթար սպարապետը, յետոյ իրեն միացաւ Արցախի Ջավրնտուր գաւառի իշխանը Թորոս։

Այդ ատեն Հալիձոր աւանին մէջ իրենց քաջութեամբ նշանաւոր էին Փարսատան և փեսան Տէր Աւետիք երէցը, մանաւանդ վերջինս՝ որ քաջ զինաշարժ էր։ Դաւիթ ասոնց պատգամաւոր ղրկելով առաջարկեց որ միանան իրեն հետ, երբ յանձն չառին՝ բռնեց զանոնք և Շնհերի մէջ բանտեց. քիչ ետք Ուտէացւոց Յովհաննէս իշխանը Շնհեր գալով ազատեց կալանաւորները և Տաթեւ երթալով Դաւթի գանձը ամբողջ առաւ և իր տեղը դարձաւ։ Դաւիթ լուռ կեցաւ, որովհետեւ Յովհաննէսէն կ'ակնածէր։ Տէր Աւետիք ինքնակամ ենթարկուեցաւ Դաւթի և 440 զինուորներու վրայ զօրավար կարգուեցաւ։

1723ին այլազգի երեք նախարարներ իմանալով որ Թորոս միացած է Դաւթի հետ. 18 հազարնոց բանակով անոր վրայ յարձակեցան ու յաղթուեցան։ Երկրորդ յարձակման մը դիմադրեցին Մխիթար, Տէր Աւետիք ու Դաւիթ բէկ. 1724ի ծաղկազարդին երբ Դաւիթ Որոտն աւանին մէջ երրորդ յաղթութիւն մը տարաւ՝ Նախջաւանայ նախարարը 14 հազար զօրքով Դաւթի վրայ եկաւ. ասոնց վախճանն ալ պարտութեամբ վերջացաւ. բայց փախստական թշնամին յանկարծ ետ դառնալով անպատրաստ գտնուող հայ բանակին վրայ յարձակեցաւ և մինչև գետափը հալածեց։ Դաւիթ Հալիձորի մէջ ամրոց մը շինելով հոն բնակեցաւ։ 1725ին շատ մը Թիւրքմէն զինուորներ Ղազանկուլայ յետնէն Փոքր Սիւնիք իջան ու սկսան աւարի առնել։ Դաւիթ ասոնց դէմ ղրկեց Մխիթար սպարապետը, որ ի սկզբան պաշարուեցաւ թշնամիէն, բայց Տէր Աւետիք իր բանակով օգնութեան հասնելով զայն ազատեց և երկուքը միասին հալածեցին Թիւրքմէնները, գրաւելով անոնց աւարը։

Մինչդեռ Հայոց յաղթական բանակը ուրախութեամբ ետ կը դառնար՝ լուր հասաւ Դաւթի թէ Բարկուշատայ իշխանը զօրաց բազմութեամբ իրեն վրայ կու գայ. Դաւիթ Մխիթարը ութը հազար զօրքով թշնամւոյն դէմ հանեց, միասին ղրկելով Ստեփաննոս Վրթանէսեան Կենաւուղայ իշխանը և Փարսատանայ Պալի զօրավարը։

Եւ որովհետեւ Մխիթար սրտնեղած էր Դաւթի դէմ, պատերազմի սաստկացած պահուն ետ քաշուեցաւ կռուոյ դաշտէն, և ուրիշներ տեսնելով զայս՝ փախչիլ սկսան և թշնամիները հետապնդելով զիրենք՝ մօտ չորս հարիւր հայ զինուոր սպաննեցին և զոմանս ողջ ողջ գերի բռնեցին, որոնց մէջ էր Ստեփաննոս։ Դաւիթ զայրացած՝ սպաննել ուզեց Մխիթարը, սակայն հայ մեծամեծները հաշտեցուցին զիրենք։ Դաւթի սրտէն սակայն սուգը չանհետացաւ, որովհետեւ շատերը կը պակսէին իր զօրքերէն, մանաւանդ Ստեփաննոս և Պալի զօրավարները։ 1726ին երբ այլազգիները միացած կրկին Սիւնեաց աշխարհի վրայ յարձակեցան՝ Հայոցմէ շատերը դարձուած հեռացան Դաւիթէն և այլազգաց հետ միացան։ Դաւիթ 70 զինուորով Հալիձորի ամրոցը մտաւ, որոնց հետ էր և Մխիթար. քիչ վերջ հոն եկան Մելիք Փարսատան, Տէր Աւետիք քանի մը հոգիով. հասան և ուրիշներ և Դաւթի բանակի զինուորներու թիւր հասաւ 453ի բացի եկեղեցականներէ, միանձնուհիներէ և ընտանիքներէ։

Դաւիթ բէկ չուզելով ինքնագլուխ դէպի պատերազմ առաջնորդել իր աննշան թուով բանակը, ժողովի հրաւիրեց և հարցուց — անձնատո՞ւր ըլլալ թէ դիմադրել։ — Պատերազմի՛նք, եղաւ պատասխանը։ Յաջորդ օրը եկեղեցական պաշտամունք տեղի ունեցաւ, ամէնքը խոստովանեցան և հաղորդուեցան և պատերազմէ առաջ՝ մահուան պատրաստուեցան։

Երբ լուր առին այլազգիք թէ Դաւիթ Հալիձորի բերդին մէջ ամրացած է և չ'ուզեր հնազանդիլ՝ գունդ մը զօրք ղրկեցին բերդը գրաւելու համար։ Հայերը այլազգեաց հետ խառնուած էին, յայտնեցին թէ գունդ մը զօրքով կարելի չէ Դաւիթն ու իր իշխանները նուաճել և խորհուրդ տուին բազմութեամբ յարձակիլ անոր վրայ։ Եօթանասուն հազար հոգի, ամէնքն ալ զինուած, որոնց մէջ էին Սիւնեաց երկրի այլ և այլ գաւառներէ Հայեր՝ Հալիձորի բերդին մօտ բանակեցան։

Իսկ անոնք, որոնք Դաւիթի հետ ամրոցին մէջ էին, վերէն տեսնելով թշնամեաց բազմութիւնը, սարսափած դողալ սկսան և ոմանք ծածուկ փախչելով՝ գացին թշնամի բանակին մէջ գտնուող հայոց հետ միացան։

Դաւիթ, Մխիթար և Տէր Աւետիք քանի մը հարիւր հոգւով ութը օրուայ մէջ թշնամիին բանակը յուսահատութեան մատնեցին իրենց ռազմագիտութեամբ, այնպէս որ պարսից թագաւորը Շահ Թահմազ տեսնելով որ Դաւիթ բէկ անպարտելի է՝ զինքը իր Սիւնեաց Արցախի և Փայտակարանի նախարարաց վրայ մեծ իշխան կարգեց, հրաման տուաւ իր անունով դրամ կտրելու եւ ստիպեց որ թէ՛ այլազգիք և թէ՛ հայք անոր հնազանդին։ Դաւիթ սկսաւ իր երկրին սահմանները ընդարձակել, գրաւեց քաղաքներ և աւաններ երբեմն պատերազմով, երբեմն խաղաղութեամբ։ Ի վերջոյ 1628ին Հալիձոր հասնելով հիւանդացաւ և վեց տարի իշխելէ ետք՝ իր տանը մէջ մեռաւ խաղաղութեամբ։

Հ. Չամչեան իր *Պատմութիւն Հայոց*ի Գ. հատորին մէջ, 785—799 էջ, մանրամասն կը պատմէ Դաւիթ Բէկի քաջութիւնները: Բացի վէպ մը գրած է *Դաւիթ բէկ*ը, որ տպուած է մէկէ աւելի անգամներ: Ասոնցմէ առաջ սակայն Ստեփանոս Վրդանեան գրած է ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ, ընդհանուր պատմութիւն Դաւիթ Բէգին եւ պատերազմաց Հայոց Խափանու, որք եղին ընդդէմ Թուրքաց ի մերում ժամանակի. այն է յամի Տեառն 1722, եւ Հայոց 1171: Զորս ետուն գրել՝ որք ի սկզբանէ մինչեւ ցվախճան յառաջադէմ լեալ էին յամենայն պատերազմունս, եւ ականատես իրացն եղելոց. այսինքն Ստեփանոս Վրդանեան, որ ի տանէն էր Շահնումեան, ի գաւառէն Փոքր Սիւնեաց. եւ յաւանէն Եկսաանաց, եւ այլ ոմանք ընդ նմա... Հրատարակութեամբ ի լոյս ընծայեաց հանդերձ յաւելուածովք Աբգար Ստեփանոսեան Գուլամիրեանց: ՌՅԻ=1871, ի տպ. ի սրբոյ կաթողիկէ էջմիածնի ի Վաղարշապատ». էջ ԺԴ+136:

Բրոսէ (Brosset) Ֆրանսերէնի թարգմանած է «Հաւաքումն պատմագրաց» Բ. հատորին մէջ, էջ 364։

ԴԱՒԻԹ *վ. գ.* Բերիացի, տ. Դաւիթ *կթղ. Սսոյ էջ 601։*

ԴԱՒԻԹ *վրաց թագաւոր, փեսայացած Հայոց, ԺԲ. դարու սկիզբը։*

ԴԱՒԻԹ *վրաց թգ. թոռն վերնոյն 1260ին։*

ԴԱՒԻԹ *վրաց արքայ՝* Վանրամուլ *կոչուած. 1247ին վրաց կաթողիկոսը թագաւոր կ'օծէ Տփղիսի մէջ.* Վանրամուլ *կը նշանակէ Վահրամէն թագաւոր գրուած որովհետև իսկապէս մերաղնեայ Վահրամ Զաքարեան, Խաչենոյ և Շամքորայ իշխանի օգնութեամբ կը բարձրանայ թագաւորական աթոռին վրայ։ Դաւիթ կը թագաւորէ մինչեւ 1271։*

ԴԱՒԻԹ փիլիսոփայ. *իմաստասէր մատենագիր Ե. դարու, Հարքացի (Հերացի կամ Ներքինացի) ըլլալով* Անյաղթ *մակդիրին արժանացած է մեր մէջ, մէկ կողմէ չփոթուած է Զ. դարու կիսուն Աղեքսանդրիա ապրող և* ի ձայնէ *(ապօ Փօնիս) Դաւիթ կոչուող յոյն? փիլիսոփայի մը հետ, որուն գործերը թարգմանուած են հայերէնի, և միւս կողմէ՝ Ե. դարուն երեցող հայ Դաւիթի մը հետ որ փիլիսոփայութեան հետեւած է, և Հարքացի ճանչցուած է՝ հաւանաբար յետնագոյն ձեռագիրներու շնորհիւ։ Ե. դարու Դաւիթը հեղինակ է* խաչի ներբողի *մը «Բարձրացուցէք զՏէր Աստուած մեր» սկզբնաւորութեամբ, զոր Գիւտ կաթողիկոսի մասնաւոր խնդրանքովը գրի առած է, և զոր Շնորհալի չափաբերեալ տողերու վերածեց ԺԲ. դարուն։ Գրուածքի լեզուն յայտնապէս յունարէնի ազդեցութիւնը կրած է, ոչ թէ յոյն քերականութեան ստրուկ նմանեցումներովը — ինչպէս ըրին ուրիշներ հետեւեալ դարուն — այլ բառերու կազմութեան նիւթական թարգմանութեամբը, որ Ոսկեդարէն վերջը եկող յունաբան թարգմանիչներէն ոմանց գրչին տակ աւելի կամ նուազ չափով սկսաւ կիրարկուիլ։* (Դուրեան Եղիշէ պատրիարք «Պատմ. Հայ Մատենագրութեան» էջ 96):

*1833*ին Վենետկոյ Ս. Ղազարու վանքին մէջ տպուած է ԴԱՒԻԹ ԱՆՅԱՂԹ Ներքինացի կամ Հերացիի գործերը. «Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի մատենագրութիւնք, եւ թուղթ Գիւտայ կթղ.ի առ Դաւիթ»:

Գործիս հրատարակիչն եղած է Հ. Ներսէս Սարգիսեան, Կորեան եւ Մամբրէի մատենագրութեանց հետ միասին տպուած է էջ 94—640 եւ կը բովանդակէ.

Ա. «Թուղթ Գիւտայ» կթղ.ի առ Դաւիթ ի խնդիր ներբողինի խաչին, եւ պատասխանի նորին,

Բ. «Ներբողեան ի սուրբ խաչն աստուածընկալ»,

(խաչի ճառը տպուած է նաեւ «Գիրք եւ ճառ հոգեշահ» գործին մէջ, զոր մեկնած է Ներսէս Շնորհալի) որոյ իմաստիցն վսեմութիւն զներքին առաստագեղ հանճար Ներգինացւոյն ցուցանէ...

Գ. «Սահմանք իմաստասիրութեան» լի հմտութեամբ եւ ոչ բերել ինչ մտաց գործ:

Դ. «Ամենայն չար տանջելի» Զամանէ բազում խնդիր է առ իմաստունս. զի ի կարգս բանից Նիւսացւոյն զտանք այս բան ի հելլէն բարբառ, յորմէ կարծիք ի միտս ոմանց անկաւ՝ չլինել սմին հարազատ ծնունդ մտացն Դաւթի: Այլ մեք՝ որպէս եւ ամենայն նախնիք մեր առհասարակ, Դաւթի զսա վարկանեմք զոյ, որպէսզի եւ Շնորհալւոյն հայրապետին մերոյ գեղեցկահիւս բանիւք եւ զմեկնութիւն սորին առնել: Եւ չիցէ արդեօք տարադէպ կարծել՝ թէ նա ինքն Դաւիթ եւ զյոյն զայն տարագրեալ իցէ, որպէս եւ զբազումս ի մատենագրութեանց նորա գտանեմք եւ յոյն բանիւ. ապա ժամանակաւ ի մոռացօնս անկեալ անուանն Դաւթի առ յոյնս՝ ծանօթագունից ինքեանց ընծայել զնա նոցա։

(Հ. Գ. Զարպհանէլեան «Մատենադարան թարգմանութեանց նախնեաց»ի մէջ այս գրուածքին առթիւ կը գրէ, էջ 363—4 «Ազգային բանասիրաց ծանօթ գրուածք մը, եւ ընդհանրապէս Դաւթի Անյաղթի ընծայուած, վասնզի իր անունն կրող ՍԱՀՄԱՆԱՑ գրոց մէջ գրուած է՝ իբրեւ վերջին գլուխ մը նոյն երկասիրութեան.. թարգմանութիւն է Գրիգորի Հիւսացւոյ գրուածքի մը որ խորագիր ունի pus լաs. Sermo contr Manicheos decem constans Symogism s»):

Ե. «Հինգ առածք, եւ յաղագս բաժանման»...

Զ. «Ներածութիւն Պորփիւրի»:

Է. «Վերլուծութիւն Դաւթի ի Ներածութիւն Պորփիւրի»:

Ը. «Տասն ստորոգութիւնք Արիստոտէլի»:

Թ. «Մեկնութիւն Ստորոգութեանցն Արիստոտէլի».

Ժ. «Արիստոտէլի յաղագս մեկնութեան»:

ԺԱ. «Մեկնութիւն Պերիարմենեաս գրոցն»:

ԺԲ. «Մեկնութիւն չորեքտասան գլխոց ի Վերլուծականն Արիստոտէլի»:

ԺԳ. «Յաղագս քերականին պատճառ»:

ԺԴ. Արիստոտէլի թուղթ առ մեծն Աղեքսանդր, «Պատմութիւն յաղագս աշխարհի», յորում երեւի զերածայր ճոխութիւն հանճարոյ մատենագրիս, եւ թարգմանչին քնիկ գրչին ոսկեղէն:

ԺԵ. Այլ թուղթ Արիստոտէլի առ մեծն Աղեքսանդր, «Յաղագս Առաքինութեանց»:

Կոնիբիր Փ. անգղիացի հայագէտը հետեւեալ խորագրով ուսումնասիրութիւն մ'ունի. «Բնութիւնք գրոց Դաւթի Անյաղթի կամ թարգմանութեանց Արիստոտէլի»։

*1731*ին Պոլսոյ մէջ տպուած է «Գիրք սահմանաց Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի եւ Աստուածաբան վարդապետի». որուն Բ. տպագրութիւնը եղած է *1797*ին *(658* էջերէ բաղկացած*)*: *(*Տե՛ս Հ. Ղազիկեանի «Նոր Մատենագրութիւն»ը էջ *525—8*, Հ. Գ. Զարպհանէլեանի «Պատմ. Հայ Դպր. Գ. տիպ էջ *314-324)*։

Հայ եկեղեցին Դաւիթ Անյաղթը կը տօնէ «Թարգմանչաց» հետ։

ԴԱՒԻԹ փիլիսոփայ Բագրեւանդացի, *Է. դարու կիսուն ապրած Կ. Պոլսոյ մէջ, ծնած է Բագրեւան գիւղին մէջ, 647ին Յունաց կայսրը Կոստանդ՝ այս անուանի գիտունին հետ հրովարտակ մը կը ղրկէ առ Հայս (առ Ներսէս կթղ.) կրօնական խնդրոց առթիւ և 648ին կը գումարէ Ներսէս Շինող կթղ. Դուինի ժողովը։ 685ին դեռ կենդանի էր Դաւիթ որուն թուղթ կը գրէ Աշոտ Բագրատունի Պատրիկ՝ լուսաբանութիւն խնդրելով Քրիստոսի աստուածային և մարդկային բընութեան միաւորութեան մասին, որուն իբր պատասխան՝ Դաւիթ ճառ մը գրելով հայ Պատրիկին կը ղրկէ։* (Չամչեան՝ Բ. էջ *349, 372*)։

ԴԱՒԻԹ Քոբայրեցի *կամ* Քոբարեցի, *ԺԲ. դարու մատենագիր, Հաղբատայ միաբան, իր անուամբ հասած է Գրիգոր Աստուածաբանի ճառերուն լուծմունք մը։ Գրած է նաև Յոբայ մեկնութիւն մը՝ զոր վանական վարդապետի մեզի հասցուցած պատառիկներէն միայն կը ճանչնանք։*

ԴԱՒԻԹ *քհ. գրիչ. աշկ. Ենովքի, Հաւութառու վանքէն 1423ին։ — գրիչ, որդի Սահակ քհ.ի Զմչկածագի Ընձուղեաց վանքէն։ — 1434ին երէց գրիչ Արկզուն գիւղի մէջ 1473ին Աւետարան մը կ'ընդօրինակէ. նոյնը 1478ին Ճառընտիր մը կ'ընդօրինակէ, և՛ս 1487ին։ — կազմող Արաքայի վանքին մէջ 1486ին։ — Դաւիթ գրիչ Աւետ.ի ի Ծար, կ'աւարտէ 1586ին Սպերու Մացուցանց գիւղին մէջ։ — Զէյթունցի, կը յիշուի Լով (Լվով կամ Լէմպէրկ) 1616ին. 1619ին իբրև ուսուցիչ Գրիգոր գրչի։ — վրդ. գրիչ, որդի Մանուկի 1648ին, 1649ին կը յիշուի Էջմիածնի մէջ։ — ուստայ ձեռքով կը նորոգուի Երնջակու Ս. Կարապետի վանքը 1649ին։ — քաջ փիլիսոփայ ստացող ձեռագրի, կը յիշուի 1660ին Բաղէշու Խնդրակատար Ս. Աստուածածին վանքին մէջ։ — քհ. գրիչ Ագրակու Ս. Բարթողիմէոս վանքին մէջ 1661ին նաև 1666ին։ — քհ. գրիչ որդի Փուստիկի Սուրաթամ գիւղի մէջ 1661ին։ — Դաւիթ Ճնճղիկ, գրիչ ի Բաղէշ 1669ին եւ 1685ին։ — գրիչ ի Ղրիմ 1691ին։ — բարունապետ, առաջնորդ Գոչոյ վանքին 1699ին։*

ԴԱՒԻԹԵԱՆ կամ Դաւթեան Անդրանիկ, 1937 Դեկտ. 20ին Ն. Միութեան կեդր. Գործադիր Կոմիտէէն չքանչան կը ստանայ։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Գառնիկ Ս. (Գիմսեդա). ծնած է Կարմիր (Կերմեր) Կեսարիոյ գիւղաքաղաքը 1874 Յունուար 6ին։ Նախնական եւ երկրորդական ուսումը ստացած է ծննդավայրի Պարթեւեան վարժարանի և ճեմարանի մէջ, երջանկայիշատակ Ն. Բաղտասարեանի, քաջահմուտ հայկաբանի Տնօրէնութեան շրջանին։ Միեւնոյն վարժարանին մէջ պաշտօնավարած է իբրեւ հայերէն լեզուի ու գրագիտութեան ուսուցիչ և ապա եղած է Տնօրէն։ Տնօրէնի պաշտօններ վարած է նաև Կեսարիա-Կարմիր, Գամրակի (Կէմէրէկ) Լուսինեան վարժարանին մէջ։ Ադանայի 1909ի աղէտէն յետոյ Մերսին բացուած Որբանոցի տնօրինութենէն անցած է հանրածանօթ Իրրանոսեան եղբարց Մերսինի վաճառատան տնօրէնութեան. տարիներով վարած է սոյն հաստատութեան խըստապահանջ պաշտօնը, ստանձնելով քննիչի եւ լիազօր պատուիրակի հանգամանքը՝ ամբողջ Կիլիկիոյ, Լիբանանի և Սուրիոյ բազմաթիւ ճիւղերուն, ընթացիկ եւ յարաբերական ուղղութեան պատասխանատուութիւնով։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ ԳԱՌՆԻԿ

Կիլիկիայէն գաղթելէն յետոյ ժամանակ մը ընդհատուած կրթական պաշտօնին վերադառնալով, տեղւոյն Սահակեան Ազգ. երկսեռ վարժարանի և Անդրանիկեան մանկապարտէզին ընդհ. տնօրէնութեան պաշտօնը կը վարէ։

Ինչպէս Կիլիկիա նաև Լիբանան ամէն պարագայի մէջ չէ ձգած գրիչն ու գրեանը. ինչպէս հոն Պէյրութի մէջ ալ երկար տարիներ Ուսումնական Խորհուրդի Ատենապետի պաշտօնը վարած է։ Տարի մ'ալ Կրթական Ընդհ. Քննիչը եղած է Լիբանանի բոլոր ազգային վարժարաններուն։

Ներկայիս (1939) կը զբաղի գրական կարգ մը երկերուն լրացման և հրատարակման պատրաստութիւններով։

Աշխատակցած է ազգային շատ մը թերթերու արձակ եւ քերթուածոյ յօղուածներով։ Իր կեղծանուններն եղած են Հայկակ. Սիրունի. և յաճախ Գիմսեդա։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Գէորգ բժիշկ, ծնած Կէրմիր գիւղը Կեսարիոյ 1858ին. որդի Հէքիմ Դաւիթեան Սեբոբէի։ Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ ծննդավայրի Ազգ. վարժարանի մէջ, անցնելով Պոլիս՝ կը մտնէ բժշկական համալսարանը որուն շրջանը աւարտելու մօտ, առանց վկայական առնելու (թերեւս նիւթական նեղութեան պատճառաւ) կ'երթայ Կեսարիա և 5 տարի բժշկութեամբ պարապելէ յետոյ կրկին կ'երթայ Կ. Պոլիս եւ վարժարանին շրջանը աւարտելով կը ստանայ վկայական։ Կեսարիայէն դուրս Կ. Պոլիս, Իզմիր, Եգիպտոս, Պէյրութ, Բօռ-Սայիտ, Կիպրոս, Եաֆա գործելէ յետոյ, ի վերջոյ կը դառնայ Կեսարիա, ուր աւելի քան 10 տարիներ բժշկութիւն ընելէ յետոյ կը մեռնի 1908 Մայիս 6ին։ («Բիւզանդիոն» թիւ 3543). Կեսարացիք զայն կը կոչէին «Տոքթ. Դաւիթէս»։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» 1524)։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Գրիգոր բժիշկ. ծնած Սեբաստիա 1866. Դեկտ. 12ին, զաւակն է դատական պաշտօնեայ Ստեփան Դաւիթեանի, մօր կողմանէ ժառանգած էր Ակնայ ամիրայական ընտանիքներէն՝ Մխաքեաններու արիւնը։

Նախնական կրթութիւնը Սեբաստիա ընելէ վերջ, ուսումը կը շարունակէ Պոլիս, Ռոպէրթ Գոլէճի մէջ. ուր կը ծանօթանայ իրեն տարեկից Միհրան Գարակէօզեանի հետ. ծանօթութիւն մը՝ որ ապագային պիտի սերտանար աւելի սեղմ կապերով։

Երեք տարի գոլէճ մնալէ վերջ (1885—1888) առանց աւարտելու կ'անցնի Բարիզ ու կը հետեւի բժշկական համալսարանի դասընթացքին, զոր կ'աւարտէ 1894ին։

Իր արձակուրդներու ընթացքին քանիցս ճամբորդութիւններ կ'ընէ Անգլիա, Սկովտիա։ Իր երիտասարդ տարիներու կրած ազդեցութիւններով կը բացատրուի այն պարագան որ ինք միշտ հիացող մը եղած է անկլօսաքսոն կրթութեան վրայ։

1895ին կը վերադառնայ Պոլիս։ Բերայի հայ շրջանակի մէջ առաջին մէկ օրէն ուշադրութիւն կը գրաւէ իր հանրանուէր պատրաստակամութիւնը. յաջորդաբար կ'անդամակցի Բերայի Աղքատախնամին իբրև բժիշկ-ատենապետ, Բերայի Ազգային վարժարաններու հոգաբարձութեան եւ Թաղական խորհուրդին։

1908ին Օսմ. Սահմանադրութիւնը խանդավառած էր Թրքահայ կեանքը. հանրային գործերը նոր թափ առած էին։

Տոքթ. Դաւիթեան, որ իր խղճամիտ և խելացի գործունէութեամբ ու իր անչահախնդիր ուղիղ նկարագրով համակրանքի մթնոլորտ մը ստեղծած էր իր շուրջը, 1908 Մարտ 1ին կը հրաւիրուի Ազգային Հիւանդանոցի բժշկապետութեան պաշտօնին ու միանգամայն Ազգ. Կեդրոնական վարժարանի խնամակալ ժողովի անդամակցութեան։

Անիկա Ազգային Հիւանդանոցի բժշկապետութիւնը կը վարէ 13 տարի, մինչև 1921։ Այդ երկրորդ շրջանին, թէև ծանրաբեռնուած յաճախ շատ աւելի պատասխանատու պարտականութիւններով, ան իր պաշտօնը կը վարէ բժշկական կոչումի լայն ու մարդկային հասկացողութեամբ մը։ Այս երկար շրջանին ան Ազգին տունը կը ջանայ օժտել կարելիին չափով, բժշկական տիպար սպասարկութեամբ. հիւանդանոցը փորձարկութեան դաշտ մը կ'ըլլայ հայ բժշկական ուսանողներու, որոնք կը հետևէին տեականապէս Տոքթ. Դաւիթեանի դարմանումներուն։ Այդ ուսանողներէն մէկ քանին իրմէ վերջ, մինչև այսօր նոյնքան ձեռնհասութեամբ կը վարեն Ազգ. հիւանդանոցի բժշկական հոգատարութիւնը։

1911—12 թուականներուն, Պոլսոյ Հայ բժշկական Միութեան կազմութիւնն ալ կը պատկանի որքան Տոքթ. Թորգոմեանի և Տքթ. Մաթէոսեանի նոյնքան ալ Տքթ. Դաւիթեանի նախաձեռնութեան։

Ազգ. Կեդրոնական վարժարանի խնամակալութեան մէջ ան վարած է, 1908էն մինչև 1914, ատենապետի պաշտօնը. վեցամեայ այդ շրջանին վարժարանը խմորումներու ենթարկուած էր, խնամակալութեան մէջ կային հակոտնեայ տարրեր. Տքթ. Դաւիթեան յաջողեցաւ սակայն անկողմնակալ հաւասարակշռութիւն մը ստեղծել անոնց միջև ու վարժարանը բարձրացնել նոր պահանջներու համապատասխան մակարդակի։

1913ին Պոլսոյ մէջ պահանջը զգացուեցաւ գործօն և բանիմաց նոր Քաղաքական ժողովի մը։ Տքթ. Դաւիթեան նկատուեցաւ յարմարագոյն անձերէն մէկը։ Ինքը ստանձնեց վարչութեան ատենապետութիւնը։

1915ի աքսորէն հրաշքով զերծ մնաց։

1918 Հոկտեմբերեան զինադադարին Տքթ. Դաւիթեան համախորհուրդ Օրմանեան արքեպիսկոպոսի — որ ատենապետն էր լուծեալ կրօնական ժողովին— և Հայկ Խոճասարեանի — որ ատենապետն էր լուծեալ Ազգ. Ժողովին — Տքթ. Դաւիթեան թելադրեց պատր. փոխանորդ Գաբրիէլ եպ. Ճէվահիրճեանի որ քագրիրով պահանջէ կառավարութենէն Ազգ. Սահմանադրութեան վերահաստատումը։

1919 Փետր. 19ին երբ աքսորական պատրիարք Զաւէն Սրբազան Պոլիս կը հասնի չկրցաւ յարմարագոյն թեկնածու մը գտնել Քաղաքական ժողովին՝ քան Տքթ. Գաւիթեանը…։

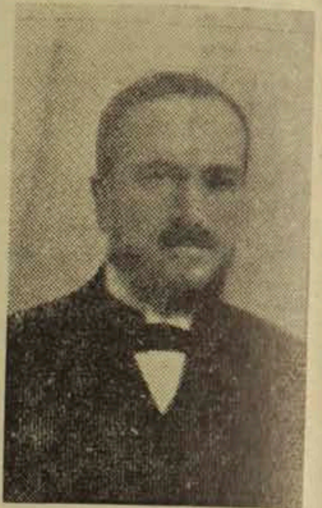

Տոքթ. Գ. ԴԱՒԻԹԵԱՆ

Նոր վարչութիւնն էր որ կազմակերպեց խնամատարութիւնը, որ ստիճանարար պիտի վերածուէր ինքնուրոյն և չափազանց կարևոր օրկանի մը։ Որոշ թիւրիմացութիւններ ստիպեցին սակայն այդ Քաղաքական ժողովը, որ 1919ի յունիսին իր հրաժարականը ներկայացնէր։

Նորընտիր վարչութեան մէջ սակայն նմանապէս Տքթ. Դաւիթեանը եղաւ գլխաւոր դերակատարը, ըլլալով Բ. ատենապետ և արտաքին յարաբերութիւններու պատասխանատու…։

Տքթ. Դաւիթեանի նախաձեռնութեան կը պատկանի այդ օրերու «Տեղեկատու Դիւանի» կազմակերպութիւնը, որ վարչութեան լուծումէն վերջն անգամ երկար ժամանակ իր հսկողութեան տակ պահեց այդ Դիւանը։ Իր հանրային գործունէութեան վերջին փուլը եղած է իր մասնակցութիւնը Ազգ. Խնամատարութեան։

Տքթ. Դաւիթեան իր կեանքի վերջին տարիներուն, յոգնած՝ Ազգային մթնոլորտը թունաւորող թիւրիմացութիւններէն, ափափանք փնտռեց այլապէս իր սրտին մօտիկ գործի մը մէջ։ Պոլսոյ մէջ Տիարք Արամ և Սարգիս Գարակէօզեաններու հիմնած որբանոցի (Հաուըրտ Գարակէօզեան Հօմի) տնօրէնութիւնը կը ստանձնէ, որ 1921 Նոյեմբեր 5ին կը բացուի Գուզկունջուգ, ուր կը փոխադրուի Տքթ. Դաւիթեան ընտանեօք։

1922ի աշնան Քէմալական արշաւանքին Պոլսոյ վրայ՝ Տիար Միհրան Գարակէօզեանի հաւանութեամբ, Տքթ. Դաւիթեան ՀՕՄը յարմարագոյն տեղ մը փոխադրելու համար Ռումանիա կ'անցնի յարմարագոյն շէնք մը գտնելու նպատակով. իր որոնումները ապարդիւն կ'անցնին սակայն։

1923ին երիկամունքի անողոք հիւանդութիւն մը կը ստիպէ Տոքթէօրը անցնիլ Վիեննա, ապա

Բարիզ եւ վերջացաւ։ 1924ի գարնան Գրամառ կ'անցնի, ուր այդ տարին Ապրիլի վերջերը կը փակէ իր աչքերը եւ 30ին իր մարմինը կ'ամփոփուի Փէռ Լաշէզ։

Իր մահէն քիչ առաջ, 1924 Յուլիսին Տիար Միհրան Գարակէօզեան կը գնէ Ֆրանսա, Կոտինիէռի շաթօն, ուր կը վերաբացուի 1924 Հոկտ.ին Գարակէօզեան Հոմը։

Տօքթէօրին սկսած գործը կը շարունակեն այնուհետեւ, նոյնպէս նուիրումով եւ նոյնքան խղճմտութեամբ այրի տիկին Արուսեակ Դաւիթեան (ծն. Գարակէօզեան) եւ իր զաւակը պ. Նուպար Դաւիթեան։ (Փայլակ Սանասար՝ «Կեանք եւ Արուեստ» *1934,* էջ *73–8)*։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Գէորգ Դաւիթովիչ = Պաղտասարեան), *տնտեսագէտ, հրապարակագիր. մին Եուկոսլաւ համագործակցական շարժման պետերէն, ծնած է 1899 Մայիս 23ին։ Իր հայրը, Պաղտասար, Քէմախի Բագառիճ գիւղէն, հաստատուած է Սերպիոյ մէջ։*

Իր փոքր տարիքէն սկսեալ կը ցանկար մտաւորական մը ըլլալ։ Արդէն իր փոքր տարիքէն՝ մեծ սէր եւ յատկութիւն մ'ունէր լեզուներ սորվելու։ Դպրոցի բոլոր դասարաններուն մէջ լաւագոյն աշակերտը եղած է՝ գնահատուած միշտ իր ուսուցիչներէն։

Դաւիթեան կը մտածէր, դեռ տղայ տարիքէն մեծ բաներու — Արդարութեան, Մարդկութեան, Ազգին, աղքատներու վիճակին — վրայ եւ կը ցանկար նոր ընկերութիւն մը, աւելի արդար՝ աշխատող ժողովուրդներու համար։ Ու ան լեցուեցաւ այնպիսի գաղափարներով, որոնք պիտի ազդէին իր հետագայ գործունէութեանց վրայ։

Ընտանեկան պարագաները եւ Պալքանեան պատերազմները՝ պ. Դաւիթեանի թոյլ չտուին իր իր ուսումը շարունակելու կիմնազիոնին մէջ։ Սակայն ան չէր դադրեր օրն ի բուն կարդալէ եւ ուսումնասիրելէ։ Իսկ Եւրոպական պատերազմը ծագեցաւ եւ Սերպիան ոտնակոխ եղաւ աւստրօ-հունգար բանակներուն կողմէ։ Դաւիթեան եղբօր Սերոբին հետ, գաղթեց արտասահման։ Զուիցերիա գնաց, ուր աշխատանքի լծուեցաւ։ Երկրորդական ուսումը, եւ յետոյ Ժընեւի ընկերային եւ տնտեսական գիտութեանց համալսարանը յաջողութեամբ աւարտեց։ Փայլուն ուսանող մ'եղաւ համալսարանին մէջ, ատոր համար իսկ ան սիրելի եղաւ իր ուսուցիչներուն ոչ միայն համալսարանին մէջ՝ այլ եւ անկէ դուրս՝ ան վայելեց անոնց բարեկամութիւնը, մասնաւորաբար պ. Միլհոյին, որ ծանօթ է որպէս տնտեսական գիտութեանց բրոֆէսէօր։

Դեռ ուսանող, Դաւիթեան կ'աշխատակցի զուիցերիական կարգ մը թերթերու։ Բայց, երբ ան վերադարձաւ Պելկրատ, ստիպուեցաւ նախ աշխատիլ դրամատան մը մէջ, յետոյ զբաղիլ վաճառականութեամբ։ Միեւնոյն ատեն ան կ'աշխատակցէր Եուկոսլաւ եւ արտասահմանեան թերթերու, միանգամայն ուսուցչութիւն ընելով Պելկրատի առեւտրական վարժարանին մէջ։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ ԳԷՈՐԳ

1930ին Դաւիթեան եղաւ հիմնադիրներէն մէկը Պելկրատի տնտեսագէտներու ընկերակցութեան, որուն հիմնադրութենէն ի վեր վարեց Քարտուղարի պաշտօնը, յետոյ փոխ նախագահի ու աւելի վերջ 1934էն մինչեւ այսօր կը վարէ նախագահի պաշտօնը։ 1931ին ան կը հիմնէ «Լա վի էգոնոմիք է Ֆինանսիէռ» հանդէսը եւ մինչեւ հիմա կը մնայ անոր խմբագրապետը, որուն մէջ կը հրատարակէ իր աշխատութեանց մեծ մասը։

1933ին ան կը կոչուի Եուկոսլաւ «Աբթիգինայ» ընկերութեանց համադաշնակցութեան ընդհ. քարտուղարութեան եւ յետոյ տնօրէնութեան, պաշտօն զոր կը վարէ չորս տարի

Դաւիթեան մի նոյն ատեն մեծ ուշադրութիւն կ'ընծայէ համագործական շարժման, որուն նուիրուած էր։ 1937ին ան կը կոչուի եուկոսլաւ համագործակցական շարժման գերագոյն կազմակերպութեան ընդհ. քարտուղարութեան, պաշտօն զոր կը վարէ ներկայիս։ Այս մարզին մէջ եւս ան գնահատելի ծառայութիւններ կը մատուցանէ ազգային եւ միջազգային գետնի վրայ։ Ան հեղինակը կ'ըլլայ եուկոսլաւ նոր օրինագծի մը՝ տնտեսական համագործակցութեանց վրայ։ Շատ մը ուսումնասիրութիւններ կը կատարէ համագործակցական շարժումին վրայ, որոնք մեծապէս կը գնահատուին։ 1937էն, նմանապէս, ան կ'ըլլայ նախաձեռնողներէն եւ հիմնադիրներէն մին եուկոսլաւ-պուլկար համագործակցական հաստատութեան,

որուն քարտուղարն է։ Շատ մը համաժողովներու և միջազգային գոնկրէսներու մէջ՝ ան ներկայացուցիչն եղաւ եուկոսլաւ համագործակցականին, որոնց մասնակցեցաւ գործօն կերպով։ Մասնաւորաբար ան յայտնուեցաւ 1937ի Լահէյի երկրագործական միջազգային 17րդ գոնկրէին, յետոյ Բարիզի 15րդ միջազգային համագործակցականին և 1938ին Նարոլի երկրագործական առաջին միջազգայնականին և Բէյմորիճի միջազգայնականին և ի վերջոյ, միայուն անգամ կ'ընտրուի Բարիզի համագործակցական ուսումնասիրութեաց միջազգային հաստատութեան։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ ԴԱՒԻԹ. ջութակահար։ Ծնած է Տրապիզոն, ուր Մխիթարեան վարժարանի մէջ իրեն ջութակի ուսուցիչ կ'ունենայ Տիգրան Կիւրեղեան։ 1898—1903 կ'աշակերտի Վենետիկի Մուրատ Ռափայէլեան վարժարանի, առանձին ջութակի դաս առնելով Կուառնիէրի Ուսուցչապետէն և յաճախելով «Պենետէթթոյ Մարչէլլոյ» երաժշտանոցը՝ ունենալով կանոնաւոր դասընթացք մը։ Պրիւքսէլի մէջ Թոմսընի առաջնորդութիւնով կատարելագործած է իր արուեստը։

Եղած է ուսուցիչ Թիֆլիսի Ներսիսեան վարժարանին։ Եւրոպայի զանազան մայրաքաղաքներուն և նշանաւոր քաղաքներուն մէջ իբրև վիրթուոզ նուագած է ցոյց տալով իր արուեստին բարձր արժէքը և հայ թէ օտար մամուլէն գնահատուած է իր տաղանդը։ Իր նախասիրած կտորները եղած են Սարասատի «Անտալուզին» և Գնչուական նուագները»։ Նօթագրած է «Հայուն Հագին» և խուռն բազմութեան առջև նուագած Ֆրանսական Սալոնի մէջ, որու մասին մամուլը սքանչացումով խօսած է։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ ԴԱՒԻԹ

Յօրինած է նաև «Նէյին Ողբը» և «Վշտին խօսքերը»։

Դաւիթեան երկար մնացած է Կովկաս, ուր զինքը գնահատած են կրանտիւքներէն սկսած մինչև դժուարահաճ քննադատները։ Պոլսոյ, Եգիպտոսի և Իզմիրի մէջ տուած նուագահանդէսները իր մէջ չեշտել տուած են իր լրումին հասած բարձր ու իրական տաղանդ մը։

Սրտի հիւանդութիւն մը մանկութենէն հալածած է Դաւիթեանը։ Ան Եգիպտոսէ վերադարձին արդէն քայքայուած էր։ 1911 Ապրիլ 23ին Մարզուանի մէջ յաջող նուագահանդէս մը տալէ յետոյ անկողին կը մտնէ և երկրորդ առաւօտը կաթուածահար կը մեռնի։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Դաւիթ Աւետ, ազգային բարերար, ծնած է Նոր Ջուղա 1858ին, նախնական ուսումը իր ծննդավայրին մէջ առնելէ ետք 17 տարու Կալկաթա կ'երթայ Մարդասիրական ճեմարանին մէջ կատարելագործուելու համար եւ առևտրական ասպարէզի կը հետևի. յետոյ Ալլահապատ կ'անցնի երկաթուղիի ծառայութեամբ. 1886էն բախտը ժպտեցաւ ու 20 տարուայ մէջ ա՛յնքան հարստութիւն դիզեց որ գործէ քաշուեցաւ ու Կալկաթա դարձաւ և նիւթապէս ու բարոյապէս օգտակար եղաւ իր հայրենակիցներուն, օգնելով դպրոցին, եկեղեցւոյն և աղքատներուն։ 1922ին հիմնեց Դաւթեան ցերեկօթիկ վարժարանը, ուր աղքատիկ մանչերն ու աղջիկները ձրի ուսում ստացան։ Դաւիթեան մէկ ու կէս միլիոն ռուփի նուիրեց Յովսէփ Ղազախտնեան խանի միջնորդութեամբ՝ Թէհրանի վարժարանին և այդ դպրոցն ալ կոչուեցաւ Դաւիթեան։ 1933ին, 75 ամեակի առթիւ մէկուկէս միլիոն ռուփի նուիրեց Ն. Ջուղայի մէջ դպրեվանք մը բանալու նպատակաւ։ Սրտնեղած ըլլալով Ն. Ջուղացիներուն դէմ իր հարստութիւնը կտակեց Կալկաթայի աղջկանց վարժարանին։ Մեռաւ 1936ին։

ԴԱՒԻԹԵԱՆՑ (Դաւթեանց) Դաւիթ խան Մկրտիչեան բժշկապետ, ծնած է 1786—8 թուականներուն Այրարատեան նահանգին՝ Կարբի աւանը, ուրկէ և իր Կարբեցի յորջորջումը։

Զգիտենք թէ ո՞վքեր էին իր ծնողքը և թէ ի՞նչպէս անցուցած է իր մանկութիւնը, սա միայն յայտնի կը գտնանք (դատելով իր մէկ աշխատութենէն, զոր պիտի յիշատակեմ քիչ յետոյ) թէ չա՛տ կանուխէն յղուած է Կալկաթա. ուր ստացաւ անշուշտ իր նախնական ուսումը։

Դէպի 1805 կամ 1806ին աշակերտ կ'արձանագրուի Կալկաթայի բժշկական վարժարանը, որուն ընթացքը կ'աւարտէ 1811—2ին և կը վկայուի բժիշկ։

Հազիւ թէ պսակաւոր, կը սկսի իբրև բժիշկ ընկերանալ Հնդկ-Անգլիական զօրաբանակներուն, կը ճամբորդէ շատ երկիրներ և 1861ին՝ կ'որոշուի զինուորական բժիշկ. և այս՝ ճիշտ ա՛ն տարին և այն առեն, երբ Քօլերա հիւանդութեան առաջին համաճարակը կը ծագէր Պէնկալիայի ճէշօր գիւղաքաղաքին մէջ։

Իր այս պաշտօնին բերմամբ. (որ բաւական

երկար կը տեւէ), այդ նորածագ հիւանդութիւնը լաւ մը կ՚ուսումնասիրէ եւ կը պատրաստէ անոր վրայ աշխատութիւն մը՝ զոր 1823ին կը հրատարակէ՝ անուանելով զայն, Պատմութիւն եւ խրատս բժշկութեան ցաւոյն նորոց ծագելոյ յաշխարհին Հնդկաց եւ երեւելոյ ի զանազան աշխարհս որ անուանեալ կոչի ԿԱԼԻՐԱՄԱՐԲՍ (Cholera Morbus)։

Թոյլերայի վրայ գրուած առաջին հրատարակութիւնն է այս ըստ ինքնեան չա՛տ փոքր, բայց հայ բժշկական մատենագրութեան համար անգին զարդ մը, որ ֆրանսերէն աշխատութեամբ մը ես ներկայացուցած եմ 1922ին Բարիզի մէջ գումարուած «Բժշկապատմութեան Միջազգային Բ. Համաժողով»ին եւ ծափահարութիւններու զայն արժանացուցած։

Դաւիթ խան Դաւթեանց իր այս գործը կը հրատարակէ Տփղիսի մէջ, ուր կը գտնուէր 1823ին, եւ սիրելի կ՚ըլլայ յոյժ քաղաքին Առաջնորդ Ներսէս Աշտարակեցի Սրբազանին (ապա կաթողիկոս), որուն հաւանութեամբը կը տպագրուի Կարեկամարպը, Ներսիսեան նորակերտ Ուսումնարանին Նորաբողբոջ տպարանին մէջ, ինչպէս կը կարդանք տիտղին երեսագրին վրայ։

Դաւթեանց այս փոքրիկ երկը լոյս ընծայելէ յետոյ կը չուէ դէպի Անգլիա, իր արուեստին վերաբերեալ զանազան ուսումնասիրութիւններ ընելու, եւ դէպի 1831ին կը դառնայ ու վերջնականապէս կը հաստատուի Պարսկաստանի մայրաքաղաքը Թեհրան, ուր տակաւ կը փայլի մեծամեծ յառաջդիմութիւններով եւ կ՚ըլլայ խիստ երեւելի։

Մեսրոպ Թաղեադեանց եւ Գալուստ Շերմազանեան անոր մասին գրած են խիստ գովանի էջեր. առաջինը՝ իր Ազգասէր Կալկաթայ թերթին մէջ (1847), իսկ երկրորդը իր Երեւելի Հայկազունք ի Պարսկաստան երկին մէջ (Թաւրիզ 1891)։

1831ին Ֆաթալի Շահին արքունի բժիշկ կ՚ըլլայ եւ իր ճարտար բժշկութիւններուն համար, չուտով կ՚արժանանայ խան տիտղոսին եւ կը ստանայ Առիւծ Արեգական ազամանդեայ պատուանշանը։

Ֆաթալի մահէն յետոյ՝ Մուհամմէտ Շահին ալ բժիշկը կ՚ըլլայ եւ երկրորդ անգամ ըլլալով կը ստանայ ականակուռ պատուանշան։

1844ին բժշկապետ Դաւիթ Խան արքունի հրամանաւ յատկապէս կը ղրկուի Սպահան (Ջուղա) կնքեալ Դաւիթ Մելիքեանց իշխանը դարմանելու՝ երբ սա կը տառապէր մահամերձ հիւանդութեամբ։ Դաւթեանց բժիշկ չուտով կը բժշկէ հիւանդ իշխանը, եւ այս բանը այնքան ուրախութիւն կ՚առթէ կուսակալ հայազգի Մորադ Էդ Դովլա տիտղոսը կրող Մանուչար խանին, որ մասնաւոր գիր մը ուղղելով Պարսից պետութեան, կը խնդրէ որ Դաւթեանց Սպահանի կուսակալութեան ընդհանուր բժշկապետ կարգուի։

Կուսակալին խնդիրը չի մերժուիր, որով Դաւթեանց նոյն տարին կ՚անուանուի Սպահան բժշկապետ եւ կը փոխադրուի Նոր Ջուղա։

Նոր Ջուղայի մէջ ալ անձնուէր ճարտար բժշկութեամբ չուտով երեւելի կ՚ըլլայ ա՛յնչափ, որ տեղացիները Բժիշկ Աստուածախնամ պատուանունը կ՚ունենայ, ինչպէս կը պատմէ Մ. Թաղեադեանց։

Իր բժշկական բարձր պաշտօններուն մէջ չի մոռնար իր ազգը եւ կը մտնէ Նոր Ջուղայի ազգային գործերուն, այսպէս 1846ին քաղաքին Մեծ-Մեյտանի Հայկական Ուսումնարանին հոգաբարձութեան կը մասնակցի եւ տարեկան քննութիւններու հանդէսին կ՚արտասանէ խիստ նշանաւոր ճառ մը, որուն մէջ կ՚արտացոլային իր կրթասէր եւ հայրենասէր սրտին ջերմ զգացումները։

1847 Յունուարին Ջուղայի Վանօրէից ժողովին նախագահ կ՚ըլլայ, եւ մեծապէս օգտակար կը հանդիսանայ տեղւոյն Ամենափրկչեան եւ Ս. Կատարինեայ կուսանաց վանքերուն բարելաւութեանը։

Սակայն դժբախտաբար՝ իր այս ազգօգուտ պաշտօնը երկար չի կրնար շարունակել եւ կը ստիպուի Թէհրան երթալ յանկարծ, իր եղբօր Մարգար խանի անակնկալ մահուան պատճառաւ, եւ կը մնայ հոն։

1890—91 պաշտօն կ՚ունենայ երթալ քննել պարսիկ բանակներու զինուորներուն մէջ ծագած համաճարակը զոր ուրիշ բժիշկներ չէին կարողացած որոշել։ Բժշկապետ Դաւթեանց չուտով կը ճանչնայ՝ որ տիրող հիւանդութիւնն էր բիծիւս կոչուածը, եւ երբ կը սկսի պէտք եղած զգուշութիւնները ձեռք առնել, ինքն ալ ահա կը բռնուի այդ ցաւէն եւ զոհ կ՚երթայ անոր՝ իր պարտականութեանց պատնէշին վրայ, աւա՜ղ...։

(Դքր. Վահրամ Յ. Թորգոմեան, Հ. Գարագաշի «Պարսկահայ Տարեցոյց» 1930 էջ 309)։

Ըստ Այպօյաճեանի գրած է գիրք մը «Ծաղիկ հիւանդութեան» վրայ, տպ. Թիֆլիս 1823ին: Կը թաղուի Թեհրանի Ս. Թադ. Բարդ. եկեղեցին: (Թեոդիկ՝ «Ամենուն Տարեցոյցը» 1926 էջ 624—5):

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Եղիա. *1937ին Տէլ Րէյի (Միացեալ Նահանգ, Գալիֆորնիա) տարեկան տօնավաճառին արծաթ բաժակ մը կը շահի։*

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Երուանդ, *բժիշկ, տե՛ս* ՑԱՒԵԼՈՒԱԾը:

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Իսահակ, *վրդ. վանահայր Կեսարիոյ Ս. Դանիէլ վանքին (1843—62), ձեռնասուն և ազգական «Տէտէ» Կարապետ Դաւթեան եպ.ի, ծնած է Կէմէրէկ։ Վանահայրութեան կը կոչուի 1843ին և 19 տարի կը շարունակէ իր պաշտօնը։ Ունեցած է մեծ գործունէութիւն։ Իր օրով գրեթէ հիմնովին նորոգուած է վանքին եկեղեցին և աւելցած՝ պահարան մը ուր կը գտնուի մկրտութեան աւազանը։ Իսահակ վրդ. անձնական բարեկամն եղած է Օտեան Եաղըճի Պօղոսի, հայր Գրիգոր Օտեանի։ Մեռած է 1862ին և թաղուած վանքին գերեզմանատունը, ուր կը մնար անշիրիմ գերեզմանը։* (Այպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա էջ 973)։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Կարապետ, *«Տէտէ» եպ. առաջնորդ Կեսարիոյ Ս. Կարապետ վանքին, ծնած Կէմէրէկ 1749ին, միաբան Ս. Կարապետ վանքին. 1778ին վարդապետ և 1798ին եպիսկոպոս ձեռնադրուած։ Ճգնաւոր և ազնիւ մարդ։ 42 տարիներ կը մնայ Ս. Դանիէլ վանքին մէջ օգտակար ըլլալով եւ կատարելով շինարարութիւններ թէ՛ վանքի և թէ իրեն թեմ գիւղերուն մէջ. 1824ին Ֆրէնկեանները կը յաջողին զինքը Ս. Կարապետի առաջնորդ կարգել տալ Ստեփան եպ.ի կենդանութեանը. բայց յաջորդ տարին նորէն Ս. Դանիէլ վանքը կը ստիպուի դառնալ։ Դաւիթ-Դանիէլեան կաթողիկոսական վէճերուն առեն 1802 Մայիս 27ին Իւչ Քիլիսէ վանքին մէջ գումարուած ժողովին մասնակցած է* (Դիւան Հայ. Պատմ. Ե. հտ. 234)։ *Կը ստորագրէ «Կարապետ եպ. Կեսարիոյ»։ 1823ին ալ գացած է Երուսաղէմ և ապա Կ. Պոլիս, ուր պատ. փոխանորդ եղած է կարճ առեն մը։ Իր երկար պաշտօնավարութեան միջոցին ունեցած է շատ մը աշակերտներ, որոնցմէ ոմանք մնացած են վանքին մէջ իբրև միաբան։*

Կարապետ եպ. մեռած է 1839 Փետր. 12ին իննսունամեայ, և թաղուած վանքին եկեղեցւոյն արևմտեան դրան ներքին կողմը։

Իր տապանաքարին վրայ կը կարդացուէր.

«Այս է տապան Կարապետ Արքեպիսկոպոսի,
Ընտիր վերատեսչի Կեսարիոյ Մեծի։
Որ ննջեաց ի սուրբ վանս Քառասունամի
Տեղեաւ ի Դաւիթեան զարմէ Կէմերցի
Եւ վեշտասան ձեռնասուն աշակերտս ունի:
Աստէն փոխեցաւ իննսուն ամաց կենի.
Ի 1839 ամի Փրկչին եւ Փետրուարի յերկոտասանին»:

(Այպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ 972—3)։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Կարապետ Ս. *բժիշկ, ծնած է Կ. Պոլիս-Գատըգիւղ 1876ին։ Նախակրթութիւնը ստացած է Կեսարիոյ Ս. Սարգիս վարժարանին մէջ, և յետոյ աշակերտած Կ. Պոլսոյ Կալաթա Սէրայի լիսէին։ Վկայուած է բժիշկ Կ. Պոլսէն և յետոյ իբր թաղապետական բժիշկ ղրկուած է Ռումէլիի զանազան քաղաքները։ 1912ին երբ Սկիւպ գրաւուեցաւ Սերպերէն՝ հոն էր. և Եուկոսլաւ կառավարութենէն ևս ընտրուեցաւ թաղ. բժիշկ։ Ներկայիս (1937) հոն բժշկութիւն կ'ընէ իբր մանկանց մասնագէտ։ Աշխատակցած է Հայ լրագիրներու։* (Այպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» 1525)։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Հեղինէ (Մէն), *գրագիտուհի ի Թեհրան տե՛ս* ՑԱՒԵԼՈՒԱԾը։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Հրանոյշ *դաշնակահարուհի և երգչուհի (Պոլիս), 1936ին Թաւրիզ երգած է հայերէն և իտալերէն։* (Հայկ Անէմեան՝ «Մասիս»)։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ, *ծնած է Կեսարիոյ Կէմէրէկ գիւղը 1888ին. շրջանաւարտ եղած է Ս. Կարապետ վանքէն 1905ին. 1922էն ետք Ֆրանսա կը փոխադրուի և կը ծառայէ ֆրանսական բանակին մէջ, արժանանալով զինուորական պատուանշաններու. 1937 Ապրիլ 16ին կը մեռնի Մոնմորանսի մէջ, 49 տարու։*

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Ց. *երկրաչափ, ուսուցիչ և Հաթայի երեսփոխան (տե՛ս* ՑԱՒԵԼՈՒԱԾը)։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Նիկողայոս *եպ.* (Խորխոռունի), *ծնած է Ֆռնուզ 1833ին («Հիւ. Տարեցոյց» 1900, էջ 400՝ «1827ին ծնած» կը գրէ)։ Երկար տարիներ վանահայր եղած է Ֆռնուզի վանքին։ Զինքը կոչած են* Ֆռնուզի Առիւծը. *որովհետև հանրածանօթ յեղափոխական մըն էր։ Թուրքերու մէջ ծանօթ իբրև* Տէլի Մահրասա, տէլի *իբրև մակդիր քաջութեան։ Եպս. ձեռնադրուած է 1866ին։ Զէյթունի 1879ի ապստամբութեան պարագլուխներէն մին էր, Պապիկ բաշայի և Ց. Զաքըրեանի հետ։ Ներսէս պատրիարքի օրով շղթայակապ՝ Պոլսոյ կամուրջին գլուխը կախուելու դատապարտուած սակայն Մեծ Խասգիւղցիին՝ Վարժապետեանի ազդու միջամտութեամբ ազատ արձակուած էր։ 1890—94 տարիներուն իբրև յեղափոխական Հալէպ բանտարկուելէ ետքը՝ 1895ին Պոտրում բերդարգել կը մնայ և Իզմիրլեան պատրիարքի օրով ընդհանուր ներման արժանա-*

նալով կը փոխադրուի Պոլիս՝ ուր կարօտախտէ տառապելով քանիցս կը դիմէ Երկաթէ պատրիարքին զինքը հայրենի վանքը ղրկելու համար։ Ապարդիւն դիմումներէ յուսահատ և իրեն յատուկ մանկային միամտութենէն թելադրուած՝ ծուղակը կ'իյնայ Աբրահամ եպ. Մամիկոնեանի (Մահրիմ Նազըմ փաշայի) և Յովհ. եպ. Գազանճեանի, որոնց հետ Համիտեան կառավարութենէն ճանապարհածախս ստանալով՝ գաղտագողի կը մեկնի Սիս, ուր իր ձեռքով խոկոյն կաթողիկոս կ'օծէ Գազանճեանը՝ այսպէս յանգէտս մասնակցելով Գրիգորիս Արքեպ. Ալէաթճեանի կաթողիկոսութեան դէմ ըմբոստացողներու հետ։ Իզմիրլեանի կոնդակով կը դատապարտուի եկեղեցական գործունէութենէ դադրելու։ Սակայն յետոյ նկատի առնուելով Լերան Նահապետին անկեղծ հայրենասիրութիւնը, այդ պատճառաւ կրած տառապանքները ու մանաւանդ փառաւոր անցեալը՝ ներման կ'արժանանայ և մինչև իր մահը կը մնայ իր սիրական վանքին մէջ։ Դաւիթեան եպ. կը վախճանի Ֆռնուզ. 1911 Մայիս 5ին, 78 տարու։ (Գալուստեան Գրիգոր՝ «Մարաշ» էջ 74. տե՛ս եւ Թեոդիկ՝ «Ամենուն Տարեցոյց»ը 1912 էջ 82)։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Սերոբէ, ծնած 1830էն առաջ, առանց հրամանագրի բժշկութեամբ կը պարապէր Կէրմիրի մէջ ԺԹ. դարու կիսուն, հայր Տքթ. Գէորգ Դաւիթեանի։

ԴԱՒԻԹԵԱՆ Ստեփան, բժիշկ, ծնած է Կէրմիր 1830ին։ Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ ծննդավայրի վարժարանին մէջ և ապա 10 տարեկանին իր երէց եղբայրը կը տանի զինքը Մարսէյլ, ուր մեծ եղբայրները առևտրական կապեր ունէին։ Հոն կը հետևի բարձրագոյն ուսման եւ բժշկական համալսարանի ընթացքին որ կիսաւարտ ձգելով կը դառնայ Պոլիս ու հոն 1862ին քննութիւն անցընելով կը ստանայ բժշկական վկայական (Միւնատի թիւ 160)։ Յետոյ իբր զինուորական բժիշկ կը ղրկուի Ալպանիա, սակայն իր առողջական վիճակը, մանաւանդ աչքերու անտանելի ցաւերու, կը ստիպէ զինքը հրաժարիլ պաշտօնէ և քաշուիլ իր ծննդավայրը, որուն վերածնութեան գործին կը բերէ իր նպաստ, 1865ին իր տանը մէջ ֆրանսերէնի դաս տալով նորահաս երիտասարդներուն (Մասիս 1865, թ. 698)։ Նոյնպէս կը զբաղի լեզուագիտական փիլիսոփայութեամբ, և ընդհանուր և միօրինակ լեզուի մը մասին կը պատրաստէ թեզ մը որ կը յղէ Կ. Պոլսոյ կայսերական բժշկական վարժարանի իր ուսուցչապետներուն։ Բազմահմուտ անձնաւորութիւն մը, որ ո՛չ միայն նորահաս սերունդին դաստիարակութեան հոգածու եղած է այլ իր գիտական պաշարով օգտակար ըլլալ ուզած է մարդկութեան, համամարդկային շահագրգռութեան առարկայ նիւթերու շուրջը միջազգային լեզուով մը՝ ֆրանսերէնով գրելով գիտական գործեր։ Իր առաջին երկն է Réponse à No. 2416 du „Manzumêi Elkiar", ou sujet de la question de Science Positive ou de la théorie de l'Harmonie Absolue, (տպ. Արամեան, Կ. Պոլիս, 1874)։ Այս գործը հայերէնի թարգմանած է

ԴԱՒԻԹԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ

տ. Գրիգոր Յակոբ Կ. Պոլսոյ Ժամանակ օրաթերթին մէջ։ Այս գրքոյկը պատասխան մըն էր Մանզումէի, որուն խմբագիրը մասնաւոր շահագրգռութիւն մը ցոյց տուած էր իր գործին համար։

Տքթ. Դաւիթեան հետզհետէ կը խորանայ իր տեսութիւններուն մէջ և երեսուն տարիներու ուսումնասիրութիւններէ յետոյ, վերջապէս իր գիւտին համաշխարհային արժէքին վրայ վստահելով՝ 1887ին կը մեկնի Բարիզ՝ հոն Ակադեմիային գնահատութեան ենթարկելու համար իր տեսութիւնները որոնք հինգ հատորներով ի լոյս ընծայել մտադրած էր։ Ասոնցմէ առաջինը կը հրատարակուի հետեւեալ խորագրով.

De l է (È) ou de positif de l'être qui est l'objet de la Science Positive. De l'unité des lettres ou du principe de la voix et des son harmonie absolue, qui constituent l'objet des Sciences logiques, musique et mathématique, (տպ. Paris 1887)։ Այս գիրքը ձօնուած էր Սերոբէ և Սարգիս Կիւլպէնկեաններու։ Դժբախտաբար յաջորդ հատորները կարելի չէ եղած հրատարակել իր մահը վրայ հասած ըլլալով 1888ին կամ ըստ այլոց 1890ին։ (Տե՛ս Կոչնակ 1932, էջ 985)։ Իր ֆրանսագիտութեան և ճարպիկութեան համար Կեսարիոյ շրջանին ժողովուրդը Ֆրենկ Ստեփան մականունով մկրտած էր զայն։ (Բիւզանդիոն՝ թ. 3545), Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ 1195—6)։

ԴԱԻԻԹԵԱՆ Վահագն, պատանի քանդակագործ Երևանի մէջ, («Հօկ» 1935 թ. 12 էջ 631)։

ԴԱԻԻԹԵԱՆ Ա. Վարդան վիրաբոյժ, 1936ին Շիքակոյի վիրաբոյժներու ժողովին կը մասնակցի, ուր գացած է Մ. Նահանգաց Նորթէն։ Բարոյական Ամիթֆիլտ քաղաքէն։ Դաւիթեան Այճեան Աւետիս վիրաբոյժի հետ այս գիտական համաժողովին մէջ կ'ընդունին իբր Fellov of the American College of Surgeos. պատիւ և տիտղոս մը որ կ'արժանանան այն վիրաբոյժները որ 5—6 տարի վիրաբուժական գործողութիւններ կատարած են։ Թեկնածուները պէտք է ներկայացնեն իրենց կատարած 200 գործողութեանց պատմութիւնը գրաւոր։

ԴԱԻԻԱԷՍ s. Դաւիթեան Գէորգ բժիշկ։

ԴԱԻԻԹԼԻ ՕՊԱՄԸ, գղ. Մարաշի, 19 տուն հայ բնակիչ ունէր։

ԴԱԻՈՅ, գղ. Այրարատայ Բագրեւանդ գաւ. ամէնէն ընտիր գիւղը Ալաշկերտի դաշտին։ 1852-56 ջուտ հայաբնակ էր, 130—150 տ. բնակչով. բայց այդ թուին գաղթած են, մէկ մասը Այրարատեան դաշտը, միւսը Ալաշկերտ։ Այժմ քըրտաբնակ է։

ԴԱԻՐԱՑ, հայաբնակ գղ. Սեբաստիոյ հիւսակողմը, մէկ ժամու ճանապարհ հեռի, որուն մէջէն կ'անցնի նոյնանուն գետ մը։

Գիւղս շինուած է Մայրագում կոչուած լեռնաշղթայի ստորոտը բլրի մը վրայ։ Երբ քրիստոնէութիւնը մտեր է Սեբաստիա, քրիստոնեայք բերել տուեր են Ս. Աթանագինէս հայրապետը, որու համար՝ աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ Սեբաստիոյ արեւմտակողմը Ասպղիկ անուն լերան եւ գետոյն մօտ Պէտախտուն անուամբ վանք մ'ունէր, որուն աւերակաց մէկ մասը ցարդ կ'երեւի։ Մօտը կը գտնուին շատ մը այրեր և փապարներ, որոնցմէ նշանաւոր են Ս. Յակոբ, Ս. Վարվառ և Զաթայ Ս. Սարգիս, վերջինս գետնէն քանի մը մեղր բարձր, ապառաժէ փորուած աստիճաններով և նեղ երկզանակով ընդարձակ այր մ'է որուն մէջ փորուած են պահարաններ, խաչեր եւ խորաններ, կ'ըսուի նաև, թէ Ս. Աթանագինէս հայրապետը հոս պատարագ մատուցած է։ Սմանք այդ այրերը քրիստոնէական հալածանաց ժամանակին կը վերագրեն։ Կ'ըսուի նաև. թէ երբ Սենեքերիմ Արծրունին Սեբաստիա փոխադրուեցաւ՝ անոր որդին Դաւիթ, մօտը եղող Դաւուռ վայրը ամառանոց մը կը հաստատէ և իր անուամբ Դաւթագիւղ կը կոչէ. մինչև մօտ ժամանակներս գիւղին մէջ աղօրիքի մօտը՝ այդ ամառանոցի հնութեան ինչ ինչ հետքերը կը գտնուէին։

1915էն առաջ գիւղիս բնակիչք մօտ 200 տուն էին, առհասարակ աղօրպաններ և երկրագործներ։ Եկեղեցին Ս. Սարգիս, իսկ դպրոցը՝ Յակոբեան։ Մօտը կայ Ս. Յակոբ մատուռ մը, որ վերջինատեններս բաւական մեծ և չքեղ վանք մը դարձած էր։ Ս. Յակոբայ վանքէն քիչ հեռու էր Ս. Վարվառ սրբավայրը որ ունէր չըրջապարիսպ։

ԴԱԻՐԷԺ s. Դավրէժ։

ԴԱՓՆԻ, կիսամսեայ կրօնաթերթ, տպ. Զմիւռնիա (1919—21), խմբ. Ղեւոնդ եպ. Դուրեան։

ԴԱՓՈՒՑ ՎԱՆՔ, Սիւնեաց Գեղարքունի գաւ. հին վանքերէն մին, որ է ըստ Սիմէոն կթղ.ի (Ջամբռ. էջ 284), այժմեան Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին, որ կը գտնուի Նորատուս գիւղի հարա-

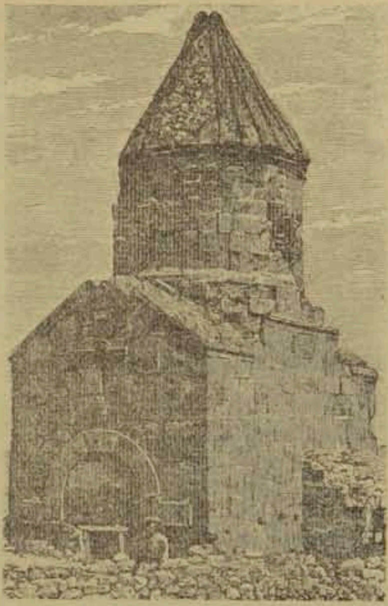

Դափուց վանք կամ
Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Նորատուսի

ւակողմը՝ վերստ մը հեռու։ Եկեղեցիս թէև փոքր՝ բայց գեղեցիկ է. անսիւն և սուր գմբէթով։ Շինուած է սրբատաշ քարերով, որմունք ուստատղը բաւական խախտուած եւ քայքայուած են։ Ունի որմոց վրայ շատ արձանագրութիւններ, որոնցմէ կը յայտնուի, թէ կառուցուած է ԺԳ. դարու սկիզբը յանուն Ս. Գրիգորի և նորոգուած է 1334ին։ Դեռ անմխաս մնացած են բեմն իր սեղանով, բեմի երկու կողմերը կան մէկ մէկ փոքրիկ պահարաններ՝ փոքրիկ լուսամուտներով։ Թէ ինչ հիման վրայ Կուսանաց վանք կը համարուի այս եկեղեցին, և թէ Դափուց վանքանունը ե՞րբ տրուեր է ասոր, յայտնի չէ և կը կա-

րոտի քննութեան։ Ս. Լուսաւորչի երեք տօներուն առթիւ բազմաթիւ ուխտաւորներ կ'ունենայ վանքս, որ այժմ համարեա՛ ամայի վիճակի մէջ կը գտնուի։ Եկեղեցւոյ մօտ կան խաչքարեր, արձանագրութեամբ, հնագոյն ծանօթ արձանագրութիւնն ունի ՈԿ (=1211) թուականը։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)

ԴԱՔ. Յիշատակարանի մը մէջ կը յիշուի Արցախի Դիզակ գաւ.ի մէջ։

ԴԴՄԱՃ. հայաբնակ գզ. Սեբաստիոյ արեւելակողմը, 3 ժամ հեռու։ Ունէր 80—90 տուն բնակիչ, եկղ. Ս. Սարգիս և դպրոցը՝ Ղեւոնդեան։

ԴԴՄԱՇԷՆ. հայաբարնակ գզ. Այրարատայ Վարաժնունեաց գաւ.ի մէջ։ Ունի հին քարաշէն կամարակապ եկղ. մը, որուն տանիքը կործանած ըլլալով՝ նոր բնակիչները փայտով ծածկեցին եւ և կոչեցին Ս. Թադէոս։ 1902ին ունէր 1700 բնակիչ։ Դդմաշէնի այժմեան բնակչաց նախնիք գաղթած են Մակուէն։

ԴԴՈՒՄ ԲԼՈՒՐ (Ղաբաղ թեփէ) գիւղատեղի տ. Գարդմանաւան:

ԴԵԼՓԵԱՆ Լեւոն, խմբագիր-տնօրէն 1980ին Գահիրէ հրատարակուող «Համասրամ» ամսագրի։

ԴԵՋՊԱՆԱՐՏ այս անուամբ հարթ տեղ մը կը յիշուի Սիւնեաց Վայոց ձոր գաւ.ի Սուլեմայ ձորին մէջ։

ԴԵԼՓԵԱՆ Պօղոս, Պետրոս Դուրեանի մտերիմ. ծնած Արաբկիրի-Վաղշէն գիւղը, սա իբրեւ Սանասարեան սան մանկավարժական ուսումը աւարտած է Եէնա, Սթրազպուրկ և Ցիւրիխ, Աբուլեանի, Մառեանի և Սողիկեանի հետ. 1879ին ծննդավայրը կը դառնայ, 1890ին Կարին կ'անցնի ուսուցչական պաշտօնով. հոն հազիւ մէկուկէս տարի կը պաշտօնավարէ և 1881ի աշնան, Նոյեմբեր 18ին կը վախճանի ուղեղային կաթուածի հետեւանքով։ Մասնագիտութիւնն էր ուսողական գիտութիւնները։ (Թէոդիկ՝ «Ամ. Տարեցոյց»ը 1915 էջ 87)։

ԴԵԿԱՊՈԼԻՍ տ. Սելեւկիա:

ԴԵԿՆ, հին գզ. Սիւնեաց Վայոց ձոր գաւ.ի։

ԴԵՀՐԱՆ կամ Տիգրան, պարսիկ զօրավար, որ 629ին Վահան Մամիկոնեանէն կը սպաննուի։

ԴԵՂԱՍԱՐ, գզ. Սիւնեաց Գողթն գաւ.ի. սակաւաթիւ հայ և թաթար բնակիչներով։ Ոմանք գիւղիս անունը կը գրեն Դեսար, Ագուլիսի և Ցղնայի մէջտեղ կը գտնուի։

ԴԵՂԱՍՊԱՐ, սակաւաբնակ գզ. Հայոց Շատախու (Վան). ունի Ս. Յովհաննէս և Ս. Գէորգ քարուկիր եկեղեցի մը։ (Սօս-Վանի՝ Տղասպար կը կոչէ գիւղս)։

ԴԵՂԹԱՓ կամ Աղտախ, լեռ բարձր Հայոց Մանազգ (Թէքման) գաւառի. կը բարձրանայ Խնուսայ և Թէքմանայ մէջտեղ։

ԴԵՂԻՆՔԱՐ կը յիշուի Բարձր Հայոց Դարանաղի (Կամախ) գաւ.ի մէջ։

ԴԵՂՁԱՁՈՐ կամ Դեղձաձոր. կը համարուի թէ կը գտնուի այս անուամբ տեղս Սիւնեաց Ծղուկ գաւ.ի մէջ, զոր Աշոտ Սիւնեաց իշխանը նուիրած է Տաթեւի վանքին։

ԴԵՂՁԱՆԱԳԵՏ, կը յիշուի Սիւնեաց Սոդք գաւ.ի Մաքենոցաց վանքի արձանագրութեան մէջ։

ԴԵՂՁԻՍ, գզ. Վանայ Գաւաշ գաւառակի. երբեմն հայաբնակ, իսկ այժմ Քրտաց ձեռքն է։

ԴԵՂՁԿՈՒՏ, տես Դեղձնուտի վանք:

ԴԵՂՁՄԵՐ. Մշոյ գիւղերէն մին, Բռնաշխնու, Խութայ կամ Սասնոյ սահմանաց մէջ։ Բնակիչք այլազգի են։

ԴԵՂՁՆԱՎԱՆՔ, կը յիշէ Սիմէոն կաթողիկոս իբրեւ թեմ Այրարատայ (Ոստան) Խոր Վիրապի վանուց։

ԴԵՂՁՆՈՒՏԻ ՎԱՆՔ կը գտնուի Արցախի Ջալէ գաւ.ի մէջ. հիմնուած է Կերանց վանքի հարաւարեւելեան կողմի անտառապատ բարձր լերան մը լանջին վրայ։ Առաքելոց վանքէն հեռու է երկու ժամու ճանապարհ։ Գրուած գտանք վանքիս անունը նաև Դեղձկուտ, չգիտեմ սխալմա՞մբ թէ ո՛չ նպատակաւ։ Շինուած է ամբողջապէս սրբատաշ քարերով և ունի գրեթէ Մակարայ վանքի մեծութիւնը։ Տաճարը ունի երկու փոքր և մի աւագ խորան։ Տաճարի կից է 12 քայլ երկայնութեամբ և նոյնքան լայնութեամբ գաւիթ մը, որոյ տանիքը խոնարհած է. կործանած է նաեւ տաճարի կաթողիկէն։ Վանացս արձանագրութիւններէն չէ կարելի որոշել շինութեան ճիշդ թուականը, բայց խաչքարի մը գրութենէն կը յայտնուի, թէ կառուցուած է ՉԻԴ (=1275) թուին։ Տաճարի դրան եզերքը ընտիր բարձրաքանդակներով զարդարուած է, ուշագրաւ են գաւթի մէջ երկու գեղեցկաքանդակ խաչարձաններ, որոնց գեղարուեստի նրբութիւնը կը ներկայացնէ ժամանակին ճարտարապետութեան յառաջդիմութիւնը։ Տաճարի հիւսիսային կողմը կայ ուրիշ քարաշէն եկեղեցի մը, հասարակ կերպով շինուած։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

ԴԵՂՆԱՁՈՐ տ. Դեղձաձոր:

ԴԵՂՆՔԱՐ, Կիլիկիոյ հին ամրոցներէն մին, որոյ շինութեան կարեւոր արձանագրութեան սեւագոյն քարն 0,80 մեդր երկայնութեամբ, 0,55 լայնութեամբ այժմ ագուցուած կը գտնուի Տարսոնի եկեղեցւոյն բեմի սեղանին մէջ։ Արձա-

նագրութիւնն անաղարտ մնացած է, և կը յայտնէ թէ ամրոցս հիմնած է Օշին թգ․ր և աւարտած Կոստանդին ԶԿԸ (=1319) թուին Հաւանօրէն Տարսոնի մօտերը կը գտնուի ամրոցս, որուն աւերակները հետազօտութեան կը կարօտին։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

ԴԵՂՍԱՐ հին գղ․ Սիւնեաց Գողթն գռ․ի։

ԴԵՄԵՏՐ, հայ իշխան Դադ բերդին, 989ին կը յիշուի (Զամչեան Բ. 873)։

ԴԵՄԵՏՐ, Դաւրեան․ թգ. Վրաց, մօր կողմանէ հայ 1126ին կը տիրանայ Անին Փատլունի յանձնել։

ԴԵՄԵՏՐ և Գիսանէ, Հնդիկ իշխաններ, որոնք Վաղարշակ թգ․ի օրով Հայաստան կու գան եւ Տարօնի մէջ կը հաստատուին։

ԴԵՄԵՏՐԷ․ թգ․ վրաց․ որդի Դաւիթ Վահրամուլի (1271ին, 1284ին կը յիշուի)։

ԴԵՄԵՏՐԻՈՍ Ս․ վկայ Թեսաղոնիկեցի․ Մաքսիմիանոս կայսեր օրով․ հայ եկեղեցին կը տօնէ Հոկտեմբերի մէջ։

ԴԵՄԻՐՃԵԱՆ Դերենիկ, խ. Հայաստանի նշանաւոր բանաստեղծներէն․ Ծնած է Կովկաս 1882ին․ տակաւին երիտասարդ գեղեցիկ ոտանաւորներ ստորագրած է աշխատակցելով Թիֆլիս հրատարակուող «Մուրճ» ամսաթերթին։ Իր առաջին հատորիկը Բանաստեղծութիւններ լոյս ընծայեց 1899ին, իսկ Ուխտաւորներ և Աշուղի Հէքեաթը 1905ին։ Այն քիչերէն մին է Դեմիրճեան, որ խ. Հայաստանի նոր գրողներու հետ վերսկսած է աշխատիլ և իր գործերը առանձին հատորներով լոյս ընծայել։ Դեմիրճեան 1938 Դեկտ․ին մրցման կը ներկայացնէ Երկիր Հայրենի թատերգութիւնը և կը վարձատրուի 7000 ռուպլիով։ Տե՛ս նաև ՑԱԽԵԼՈՒԱԾը։

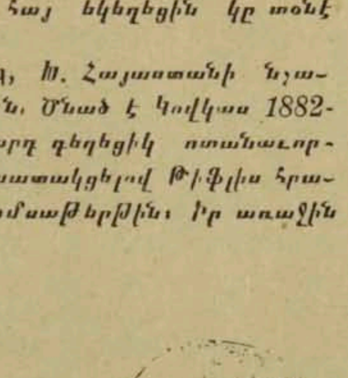

ԴԵՐԵՆԻԿ ԴԷՄԻՐՃԵԱՆ

ԴԵՄՆԱ․ որդի Վրաց Դաւիթ արքայի 1177ին աչազուրկ կ'ըլլայ Գորգէ թղ էն։

ԴԵՄՆԱԴՏ, Նախարար Վերին Հայոց 46 թուին

ԴԵՄՈՒՐԵԱՆ Ստեփան․ երաժիշտ. ծնած է Կովկաս 1872ին։ Թշուառ մանկութենէ մը ետք կը մտնէ Թիֆլիսի Ներսիսեան վարժարանը, զոր կ'աւարտէ 1892ին։ Կը նուիրուի երաժշտութեան, իբրև ուսուցիչ Կը գործէ նախ Շուշիի, յետոյ Գորիսի, Ախալքալաքի մէջ և այլուր, իբրև երաժիշտ ուսուցիչ և երգչախումբի վարիչ։ 1898ին կը մտնէ Լէնինկրատի Երաժշտանոցը, կը վերադառնայ թերաւարտ։ Կը սկսի շրջիլ Անդրկովկասի հայկական գիւղերուն մէջ, շարունակելով Կարա-Մուրզայի գործը։

Դեմուրեան իր առաջին հաւաքած ժողովրդական երգերը հրատարակեց 1907ին, Փեթերսպուրկ։ Հայաստանի և Ազրբէջանի պետական հրատարակչական մարմինները ևս, վերջերս հրատարակեցին իր հաւաքած յեղափոխական և այլ ժողովրդական երգերը․ 1930ին իրեն տրուեցաւ երաժշտութեան վաստակաւոր ուսուցչի կոչում։ Մեռաւ 1934․ Յունուար 13ին։ (Կեանք եւ Արուեստ, 1935 էջ 120)։

ԴԵՆՇԱՊՈՒՀ պարսիկ հարկահան ի հայս Ղեւոնդեանց օրով (452ին)։

ԴԵՆՇԱՊՈՒՀ պարսիկ մարզպան Հայոց 548․552։ (Զամչեան Բ. 255—7։

ԴԵՐԲՈՎԱՆՔ, կը յիշուի Սիւնեաց վանքերու շարքին մէջ։

ԴԵՐԲՆ, հին գղ․ Սիւն Վայոց ձոր գռ․ի, որոյ բնակիչները այժմ այլազգի են։

ԴԵՐԻՆ կամ Դերէն, զօրավար պարսից, 571ին Վարդան Բ. Մամիկոնեանի հետ կը պատերազմի։

ԴԵՐԵՆԻԿ Աշոտ, թգ․ Արծրունի, որդի Գագիկի, կը թագաւորէ 937ին․ երեք տարի ետք Ապլհաճէն կը ձերբակալուի, սակայն 941ին զինքը ղաւաճանող Ապլխարիպ Հաւնունիի ձեռքով կ'ազատի և կը թագաւորէ մինչև 953։

ԴԵՐԵՆԻԿ Արծրունի․ որդի Գուրգէնի Վասպուրականի թգ․ին, 1003 — 1021ին կը յիշուի։ (Զամչեան՝ Բ.)։

ԴԵՐԵՆԻԿ Գրիգոր Արծրունի․ իշխան Վասպուրականի, փեսայ Աշոտ Ա․ թգ․ի, կը յիշատակուի 860ին․ 886ին այլազգիներէն կը սպաննուի:

ԴԵՐԵՆԻԿԵԱՆ Ղուկաս, խմբագիր 1921ին Թիֆլիս լոյս տեսնող «Արեւմտահայ բանւորա-գիւղացիութիւն» պարբերաթերթի և պատասխանատու խմբագիր 1921—2 Թիֆլիսի մէջ հրատարակուող «Արեւմտահայ Ձայն» շաբաթաթերթի։

ԴԵՐՁՆԻ, գղ․ Սղերդի (Աղձնիք), ուր գրեթէ 1800ի սկիզբները Ջուրկա գիւղաքաղաքն էր 700 բնակչօք։ 1902ին փոքրիկ գիւղի մը վերածուած է 20 տ. հայ և 10 տ. քուրտ բնակչով․ եկղ. Ս. Յովհաննէս, ուր 1886ին չափ մը հին ձեռագիրներ եղած են։

ԴԵՐԻՇԿ․ հայարնակ գղ․ Ատրպատականի Սալմաստ գռ․ի, 150 բն. ունի և եկղ. մը։

ԴԵՐՁԱԿԵԱՆ Արիստակէս եպ․ ծնած է Պոլիս 1828ին։ Երուսաղէմ երթալով կ'աշակերտի Ժա-

ռանգաւորաց վարժարանին և 1852ին աբեղայ կը ձեռնադրուի. 1850ին կը հրաժարի միաբանութենէն, 1861ին եպ. կը ձեռնադրուի և Գաղատիոյ առաջնորդ կը կարգուի 1867ին. Ս.ռ. Տեղապահ՝ Կարնոյ 1888—9 և Առաջնորդ Պաղտասի ուր կը վախճանի 1901ին։

ԴԵՐՁԱԿԵԱՆ Գէորգ եպ. միաբան Երուսաղէմայ Ս. Յակոբ վանքին. ծնած շուրջ 1840 թուին. 1862ին աբեղայ կը ձեռնադրուի. կը հրաժարի միաբանութենէն ու 1870—3 Սամաթիոյ քարոզիչ կը կարգուի։ 1874—87 Բէօթաճիոյ և Աֆիոն Գարահիսարի Առաջնորդութիւն կ՚ընէ՝ 1882ին եպիսկոպոս ձեռնադրուելով։ Կը վախճանի Պոլիս 1887-ին։ (Աղաւնունի՝ «Միաբանք»)։

ԴԵՐՁԱԿԵԱՆ Գրիգոր Մ. «վարժապետ», «պատուելի», Պոլսոյ մէջ լոյս ընծայած է հետեւեալ երկերը. Նօթնէքին, բարւոք կենցաղավարութեան և քաղաքավարութեան համար քանի մը գլխաւոր ընտիր կանոններ. հեղինակութեամբ և արդեամբ մահտեսի Գրիգոր հայկարանի Դերձակեան, տպ. Կ. Պոլիս 1861, էջ 58, Սուտ ազգասէր, տպ. 1865, էջ 48։ Օրակաճ կաղանդ. տպ. 1870, էջ 34, եւայլն: (Տե՛ս Ղազիկեան՝ «Նոր Մատենագիտութիւն» էջ 530)։

ԴԵՐՁԱԿԵԱՆ Եղիա եպ. երբեմն Սէֆէրեան, ձրճճրղեան, Թէրզեան, ծնած Էֆքէրէ 1811ին. ժողովուրդէն Թէօկէկճի Սրբազան անուանուած։ 1865-ին տակաւին վարդապետ՝ Կեսարիոյ առաջնորդ կ՚ընտրուի, 1879ին եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի։ Իր օրով ճեմարանը գոցուած և վանքը դադրած է վառարան մը ըլլալէ. անգործ մէկը եղած է և մեռած 1886ին։ (Տապանագիրը տե՛ս Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» 943)։

ԴԵՐՁԱԿԵԱՆ Սիմոն, բժիշկ, Էվէրէկցի, 1926ին Էրէյլիի մէջ կը յիշուի։

ԴԵՐՋԱՆ կամ Թէրճան, Բարձր Հայոց գաւառներէն մին, Կարնոյ Կուսակալութեան և առաջնորդութեան ներքեւ։ Տեղահանութենէն առաջ (1915) 750—800 տ. հայ կար գաւառի մէջ բաժնուած 32 գիւղերու մէջ։ Գաւառիս կեդրոնավայրն է Մամախաթուն գիւղաքաղաքը։ Եփրատ գետը գաւառիս մէջէն անցնելով՝ զայն երկուքի կը բաժնէ։ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի առաջին աշակերտած գաւառներէն մին է սա, որուն համար Ագաթանգեղոս կը գրէ. «Ապա (Ս. Գրիգոր) փութացեալ հասանէր ի գաւառն Դերջան, զի և անդ յառաջեալ լիցի լնուլ զառաքելական քարոզութեանն զարուեստ մշակութիւնն, և զերծուցանել զնոսա ի զարշելի դիւցական սատանայակիր բարուցն ճիւաղութենէ։ Զխուժադուժ կողմանսն աշակերտելոյ. զխոշորագոյն և զխեցբեկագոյն բարս հեթանոսութեան ի զգաստութիւն աստուածուսոյց իմաստութեան, և ծանօթս աւետարանական աւետեացն յարգարեալս ընդելս կացուցանէր»։ Գաւառիս եպիսկոպոսներէն յանուանէ կը յիշուի ոմն Գենթ կամ Գնիթ։ Դերջանի հին գիւղերէն նշանաւոր է Բագառիճ որ տակաւին գոյութիւն ունի, իսկ վանքերէն կը յիշուին Խլաձորի վանք. Ծակքարի Ս. Դաւիթ. Սբխըր Ս. Թորոսի կամ Գորոբու վանք։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

ԴԵՒ (Մ. Ղարաբէգեան), ծնած է Թէհրան 1901-ին. թերաւարտ ուսումը ստացած է Թէհրանի և Նոր-Ջուղայի Հայկազեան դպրոցներուն մէջ. Իր ներկայի ընդհանուր զարգացումը կը պարտի իր երկարատեւ ինքնաշխատութեան։ Փոքր հասակէն սիրահար եղած է մասնաւորապէս նկարչութեան, գրականութեան և երաժշտութեան։ Նկարչական նախնական կրթութիւնը մի տարի ստացած է նկարիչ Մօրիս Ֆագրիի մօտ 1917ին ի Թէհրան։ 18 տարեկան հասակին սկսած է Թէհրանի Հայկազեան դպրոցին մէջ նկարչութեան ուսուցչութիւն ընել. 8 տարի շարունակ նախագահած է Թէհրանի Միսէ գրական - գեղարուեստական Միութեան և խմբագիրն եղած է վերջինիս Նոր-պատգամ ամսագրին։ «Դ ե ւ» ծածկանունով աշխատակցած է տեղական գրեթէ բոլոր թերթերուն։ Ունի անտիպ գրուածքներ և թարգմանութիւններ։

ԴԵՒ (Մ. Ղարաբէգեան)

Նկարչութեան մէջ իր սիրած ուղղութիւնն է դիմանկարչութիւնը. յաջող է նաև բնանկարներուն մէջ։ Ծաղրանկարած է Հ. Գարագաշի Բօբօխը և Պարսկահայ Տարեցոյցները։ Թէհրան կը բնակի և Հայկազեան վարժարանի մէջ կը պաշտօնավարէ։ (Գարագաշեանի «Պարսկահայ Տարեցոյց» 1929 էջ 297)։

ԴԵՒԴԱՏ, որդի Ափշինի, որ 899—901 Հայոց Սմբատ թգ.ին քով պատանդ կը մնայ։

ԴԵՒՈՑԱՑ կամ Տէվքոէ, հայաբնակ գգ. Սեբաստիոյ, բն. սակաւաթիւ. եկղ. Ս. Կարապետ։

Մօտը կար Ս. Գէորգ վանք մը, որուն աւերակները կ՚երեւին հիմայ։ Ըստ աւանդութեան վանքին տեղը յառաջագոյն դեւեր կան եղեր. վերջը դեւերը հալածուեր ու Ս. Գէորգ վանքը շինուեր է. և այս պատճառաւ Դեւոցայ վանք կոչուեր է։

ԴԷԳԻԲ. Չորրորդ Հայոց հին գաւառ մը։

ԴԷԳՈՒՋ, քղ. Ռումանիոյ, ի հնումն շատ Հայեր կային և առանձին եկեղեցի ունէին. այժմ 7-8 տուն հայեր և այնչափ մ՚ալ Նորեկ հայեր (Ընդհանրապէս Մշեցիներ) կ՚ապրին։

ԴԷԴ, ամրոց Արցախի մէջ, կը յիշուի Կիրակոս պատմիչէն. այլազգիք Ծիրանաքար և ուրիշ ղըղեակներու հետ կործաներ են ամրոցս։

ԴԷՃԻՐԱՊԱՏ s. Տաճարաբակ:

ԴԷՄԻՐՋԻ կամ Տեմիրճի, գղ. Բալուի հիւսիսակողմը։ Կային 10 տուն հայ և 15 տունի չափ ալ Զազա։ Հայերը ո՛չ եկեղեցի և ո՛չ դպրոց ունէին։ Տե՛ս Տեմիրճի:

ԴԷՄՈՒՐՋԻ (Շօրլու Դեմուրչի) խ. Հայաստանի մէջ։

ԴԷՈԿՈՐՈՍ հակաթոռ կթղ. Նախապէս Սանահինի վանահայրն էր. 1035ին Հայոց Յովհաննէս Թգ.ը զինքը Պետրոս Գետադարձ կթղ.ի օրով հակաթոռ կաթողիկոս կը դնէ. 1036ին Անիի ժողովը զինքը գահընկէց կ՚ընէ։

ԴԷՊԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ, «օրգան Էջմիածնի գաւ. խորհրդի տասնօրեայ», տպ. Էջմիածին 1921 (1-3 թիւ միայն)։

ԴԷՊԻ ԿՈՈՊԵՐԱՑԻԱ. օրգան Հայկոոպի, տպ. Երեւան 1929—1930։

ԴԷՊԻ ՀԱՄԱՏԱՐԱԾ «Թերթերի բիգադի օրաթերթ», տպ. Դյուղքեանդ (Լէնինական) 1930։

ԴԷՍԻՆ s. Տեսին:

ԴԷՐԸԿՈՑ ԱՄՐՈՑ գղ. Սղերդի Ոնտվան գաւառի Պշէրիկ գաւառակի. 15 տ. հայ ունէր։

ԴԷՏ. աստուածաբանական. պատմական, գրական երկշաբաթաթերթ, տպ. Խարբերդ 1913—4։

ԴԷՐԻԲԻ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ, վանք Ատրպատականի Սալմաստ գաւառի մէջ, աւերակ։ 1894ին Քրտերը ծպտուած՝ զինուորաց հետ յարձակելով վանքիս վրայ՝ յաջողեցան նախիրը միայն յափշտակել։ Միաբանութիւնը ցրուեցաւ և գոյքերը Հաֆթվանի եկեղեցւոյն մէջ պահ դրուեցան։

ԴԷՐՍԻՄ s. Տերսիմ:

ԴԷԲԱԶՎԻԼ, ֆրանսական քաղաք, որուն մօտերը 100 հայեր կը բնակին և 1923էն ի վեր ածխահանքերու մէջ կ՚աշխատին։

ԴԸՏՄԱՃ կամ Դղմաճ (տե՛ս) գղ Սեբաստիոյ որուն Ազգ.վարժարանին մէջ 150 մանչ կ՚ուսանէին։

ԴԸՂԸՐ s. Տեղեր:

ԴԸՆԲԱԴ, քղ. Հնդկաստանի, Կալկաթայէն 4 ժամ հեռի, ուր 74 հայ կ՚ապրի։

ԴԸՎՆԻԿ կամ Դուճիկ. գղ. Կարնոյ, 1902ին ունէր 80 տ.բնակիչ, որոնց 60ը հայ և մնացածը մահմետական։ Եկղ. Ս. Աստուածածին։ 1880ին Գոմցցի Մամիկոնեան Յովհաննէս վրդ. գետնի տակ գտաւ հինաւուրց մատուռ մը՝ 37 ոտք երկայնութեամբ, 17 ոտք լայնութեամբ. որմերը գրեթէ անվնաս մնացած։ Ոմանք կը կարծեն թէ Լէնկթիմուրի երկիւղէն և կամ գետնաշարժէ տեղւոյն բնակիչք մատրան մէջ ապաստանելով մնացեր են անոր փլատակաց տակ։ Գիւղս ունեցած է 1880ական թուականին երկսեռ դպրոց մը: Մօտը հին գերեզմանատուն մը կայ ուր գտնուած է վերը յիշուած մատուռը և զանազան խաչարձաններ՝ հանդերձ արձանագրութեամբ։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։ Դուճիկի կամուրջը Կարնոյ մօտ է, Եփրատի վրայ։

ԴԺԱՐԱԲԱԿ s. Տաճարաբակ:

ԴԺԱՐԱԴԷՄ, բարձր քարանց գլուխ Արղնի մէջ. ուսկից իրենք զիրենք վար կը ձգեն 1635ին երկու հայ մանուկներ՝ Թուրք զօրքերու ձեռքէն ազատելու համար։

ԴԺՆԿՈՒՏ, գղ. և լեռնադաշտ Քեաքլուկաց լերան վրայ. 60 տ. հայ բնակիչ ունէր 1902ին։

ԴԻԴՈՅԻ կամ Թիթոյի ԽԱՐԱՊԱ, գղ. Այրարատայ Շիրակ գռ.ի արեւելեան մասի մէջ։ 1902ին 30 տ. հայ բնակիչ ունէր։

ԴԻՋԱԹԱՓԱՅ. գղ. Ատրպատականի Բարանդուզ գաւառակի, ունի 30 տ. հայ։

ԴԻՋԱԿ կամ Պաղկաճք, Արցախի հին լեռնային գաւառ. այժմ ծանօթ է Ճիպրայիլ անուամբ, որուն գլխաւոր տեղն է այժմ Ճիպրայիլ կամ Ջաբրայիլ աւանը։

ԴԻՋԱՓԱՅՏ կամ Դիզակ լեռնաշղթայ, կը գտնուի Արցախի Դիզակ գռ.ի վերի ծայրը. ըստ Ցայսմաւուրաց՝ Հոները երբ իրենց քրիստոնեայ զինուորները նահատակեցին հոս՝ անոնց մարմինները փայտի պէս իրարու վրայ դիզելնուն և այրելնուն համար՝ տեղւոյս Դիզափայտ անունը կու տան։

ԴԻՋԱՓԱՅՏԻ ԲԵՐԴ, Դիզակ գռ.ին մէջ, Դիզափայտի սարին մէկ լանջին վրայ։Պարսպին ներսը կան բնակութեանց բակեր, և բաւական հեռուն՝ կը գտնուի Դիզափայտի վանքը։ Դիզափայտ սարի բարձրութիւնն է 8186 ոտք, ուր է Կատարոյ վանքը (տե՛ս)։

ԴԻՋԱՓԱՅՏԻ ՎԱՆՔ, հին վանք Արցախի Դիզակ գռ.ի մէջ, որուն տեղը միայն կայ այժմ։

ԴԻԶԱՓԱՅՏԻ ՎԿԱՅՔ տ. Դիզափայտ։

ԴԻԶԷ, *գղ. Խոյի, 8 տ. հայ կայ, ունի եկղ. մը։*

ԴԻԶԿԱՅ *կամ* Դիզկի, *գղ. Այրարատայ Բասեն (վերին) գաւի մէջ։*

ԴԻԶՄԱՐ, *վիճակ՝ Ատրպատականի Գարադաղ գաւի, ուր 8 հայաբնակ գիւղ կայ 2500 բնակչով, 8 եկեղեցիով և 3 դպրոցով։*

ԴԻԼԱՄԱՇԷՆ, *կը յիշուի գիւղս Վախուշտէն, Դմանեաց երկրին մէջ։*

ԴԻԼԱՆ ՕՂԼԻ, *գղ. Զարասնճագի Մեծկերտ գաւառակի, 10 տ. հայ բնակիչ ունէր։*

ԴԻԼԻՄԻԼԻ *կամ* Տիլիմէլի, *հայաբնակ գղ. Բալուի՝ 5 ժամ ճանապարհ հեռու։ 10 տ. բնակիչ ունէր, որոնց 5ը հայ, 5ը քուրտ, հայերը առանց դպրոցի եկղ. մը ունէին։*

ԴԻԼԻՋԱՆ, Տիլիճան *կամ* Տէլիճան, *Արցախի Բուստի գաւի և Ղազախի ձորի ամենանշանաւոր եւ մեծ գիւղն է, որ աւելի աւան կոչուելու արժանի է. եւ պատճառն իր հիանալի դիրքն է. հոս կը միանան նամակատարաց կրկին մեծ ճանապարհները, որոնց մէկը կը տանի Երեւան՝ Այրարատեան դաշտը եւ միւսը Բամբակի ձորով Ալեքսանդրապոլ եւ Կարս։ Հիմնուած է Եղջերուասարի (Մայմէխ) արեւմտահայեաց լանջի վրայ, Աղստև գետակի աջակողմը։ Բնակիչք տեղափոխուած են Սեւ-քարէ։ Գերազանց է օդը, կլիման և ջուրը։ Գիւղս ունի բաւական գեղեցիկ շէնքեր, բազմաթիւ խանութներ, Թղթատարութեան եւ հեռագրութեան կայարան։ Դիլիջան իր սքանչելի դիրքով, բարձրաբերձ անտառաց հովանւոյն ներքև ամարանոց դարձած է շրջակայ քաղաքաց ազնուական դասուն։ Բնակիչք 1902ին կը հաշուէին 1048 հոգի, բաժնուած 133 տան. մեծամասնութիւն կը կազմեն Հայերը, որոնց թիւը կը հասնէր 1000ի և բաժնուած 120 տան, միւսներն են սակաւաթիւ Ռուսներ եւ Թուրքեր։ Հայերը կը պարապին մեծ մասամբ՝ երկրագործութեամբ, առեւտուրով և արհեստիւք։ Գիւղիս Հայոց եկեղեցին կը կոչուի Ս. Աստուածածին, հնոյն տեղը կառուցուած է 1862 թուին, հաստրակ քար ու կրով շինուած է կամարակապ. միայն սեղանը սրբատաշ է։ Դիլիջան երկու, Վերին և Ներքին թաղերու բաժնուած է։ Հայերը շինած են նաև նոր եկեղեցի մը։ Ունին մի դասեան երկսեռ ուսումնարան, գեղեցիկ է օրիորդաց ուսումնարանի շէնքը, ուր կ'ուսանէին 30 օրիորդներ։ Դիլիջանի հովիտը հրաշալի է գեղեցկութեամբն և կարելի է ըսել աննման։ Մարտովցեւ Ռուս ճանապարհորդը՝ իր* Ուղեւորութիւն յԱյրարատայ *գրքին մէջ սքանչացած հովտիս գեղեցկութեամբը. էջէ մը աւելի նուիրած է անոր նկարագրութեան։ Դիլիջանի ճանապարհի վրայ արեւելեան կողմն է Դիլի անուամբ աւերակ գիւղը, եկեղեցին եւ հանգստարանը։ Դիլիջանի մէջ կայ հին եկեղեցի մը աւերակ վիճակի մէջ, որոյ երկայնութիւնն է*

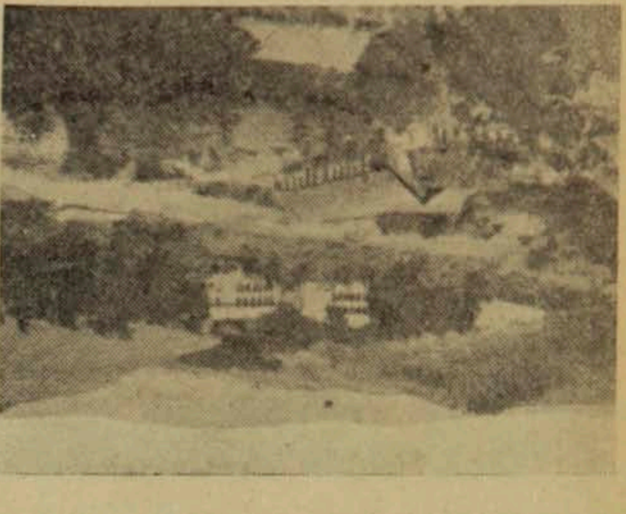

Դիլիջանի բուժարաններու ընդհ. տեսքը

14 մեդր, լայնութիւնը 6 80 մեդր, կայ նաև հին ընդարձակ գերեզմանատուն։ Գիւղաքաղաքիս մօտ է Բախդիարի *գիւղատեղին և հանգստարանը։ Աղստևի աջակողմը։ Կիսաւեր եկեղեցի մ'ալ կը գտնուի Աղստև գետի և Դիլիջանի փոսկի խառնուրդի մօտ։ (*Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»*)։*

*Հայաստանի խորհրդայնացումէն ետք Դիլիջանը Հայաստանի 21 շրջաններէն մին եղած է. կը գտնուի Աղստաֆա-Սեւան խճուղիի վրայ եւ մօտ. այս շրջանը ունի 35 հազար բնակիչ. իսկ կեդրոնը Դիլիջան աւանը ունի մօտ 6000 բնակիչ. Ներկայիս ալ այս օդասուն աւանը օդափոխութեան վայր մ'է որուն մէջ կան հիւանդանոցներ և բուժարաններ, շրջապատուած է եղեւնի անտառներով» (*Յ. Պօղոսեան՝ «Հայաստանի Աշխարհագրութիւն» էջ *110)։*

Դիլիջանի մէջ լոյս տեսած են երեք պարբերաթերթեր, առաջինը լոյս տեսաւ 1922—3ին Ցերիտասարդ Մանկալ *անունով, չարաթաթերթ.* Աշխատանք *ամսաթերթը, 1924ին, իսկ* Լենինեան Ուղիով *նոյնպէս 1924ին։*

ԴԻ ԽԱՆ *կամ* Օհան Խան, *աւերակ գիւղատեղի Աղուանից։ Աւանդութեամբ կը պատմեն թէ Օհան Խանը Արցախեցի եղած է և 100 ընտանիք հետը բերելով հաստատած է այստեղ և գիւղս կոչուեր է իր անուամբ։ Չի գիտցուիր, թէ ի՛նչ պատճառաւ Օհան Խանին տուած են նաև Դի*

Խան անունը։ Գիւղիս բնակիչք Թալարի, Խաշնի, Ուլվար և ուրիշ գիւղերու բնակչաց հետ գաղթած են և հաստատուած Մոզտոքի կողմերը։ (Լեփիրկեան «Բնաշխարհիկ»)։

ԴԻԿԷԼԷ, գիւղ Ուրմիոյ, ունի 25 տ. հայ և եկեղեցի մը։

ԴԻԵՂԻԲ կամ Տեխէ, հին գիւղ Սիւնեաց Միւս Բախք գաւառի։

ԴԻՄԱԿ. «Ընտանեկան հանդէս Զմիւռնիոյ ընդ պաշտպանութեամբ «Միմոսի»՝ կիսամսեայ. խմբ. Կարապետ Տէտէեան, տպ. Զմիւռնիա 1862—63 (1—26 թիւ)։

ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ Խորէն եպ. Սսոյ վիճակ՝ Եոզղատի առաջնորդ, կը յիշուի 1911ին։

ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ կամ Այազմայրեան Հմայեակ Արքեպ., ծնած Պոլիս 1839ին, միաբան Երուսաղէմայ Ս. Յակոբայ վանքին, աշակերտելէ ետք ժառանգաւորաց վարժարանին՝ 1863—5) տակաւին սարկաւագ կը հրաժարի միաբանութենէն և Պոլիս կ'երթայ և Եէնի Գաբուի Ս. Առաքելոց եկեղեցւոյն մէջ վարդապետ կը ձեռնադրուի 1869ին, կը վարէ քարոզչական և վարչական պաշտօններ, 1880ին եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի. պատրիարքական տեղապահ Կ. Պոլսի՝ 1894ին։ Առաջնորդական պաշտօններ վարած է Երզնկա, Ռոտոսթո։ Կը վախճանի 1919ին։

ԴԻՄԱՔՍԵԱՆ Հ. ՍՐՔ.

Հրատարակած է հետեւեալները. «Նոր տարի և մտաւորական սնունդ տղայոց համար» (տպ. Կ. Պոլիս 1867), «Ստոյգ Հայրենեաց կամ Աղբերակուռ յառաջդիմութեան» (տպ. Կ. Պոլիս 1869). «Շիթք մանուկք ի Միջերկրականէ» (տպ. Պոլիս 1878). 1874ին սկսաւ հրատարակել Լոյս «Ամսօրեայ հանդէս գիտութեան և դաստիարակութեան»ը, մինչև 1879. ինք եղաւ Լոյսի խմբագիրը որ 1875ին «Շաբաթական հանդէս» եղաւ։ 1875ին հիմնադիրն եղած է Հայաստանեայց տպարանի (Աղաւնունի՝ «Միաբանք»).

ԴԻՄԱՔՍԵԱՆՔ կամ Դիմակիսեանք, հայ տոհմ սերած Կիսակ քաջ իշխանէն, որ Արտաշէս Թգ.ի ստնտուին որդին էր, Վանանդի մէջ կը բնակին։

ԴԻՆԱՐԳՈՄ կամ Տինարիգոմ, գզ. Կարնոյ, 1902ին 50 տ. հայև 40 տուն մահմետական բնակիչ ունէր։ Հայք ունէին Ս. Մինաս պարզ եկեղեցի մը և վարժարան մը, որուն մէջ 35 մանչ եւ 14 աղջիկ կ'ուսանէին։

ԴԻՆԱՐՇ, կը յիշէ գիւղս Վախուշտ՝ Աչոցք գ.ի մէջ։

ԴԻՇԼԱՊԱՐ. գզ. Տաշստանի Դարբանտի մօտ. 1874ին ունէր 809 բնակիչ, որոնց 118ը հայ էին։ 1893էն ետք 450 բնակիչ միայն մնացած է։

ԴԻՈԴՈՐՈՍ Սիկիլիացի, յոյն պատմիչ Օգոստոս կայսեր օրով, գրած է Պատմական Գրադարանը՝ իբրև տիեզերական պատմութիւն։

ԴԻՈԴՈՐ Տարօնացի. յոյն մատենագիր Դ. դարու, որուն վարդապետական գրութիւնները չեն ընդունուած հայ եկեղեցիէն։

ԴԻՈԺԷՆ տ. Ռոմանոս Դ.

ԴԻՈԿԵՍԱՐԻԱ տ. Անարզաբա։

ԴԻՈԿՂԻՏԻԱՆՈՍ կայսր Հռոմայ 284—304։

ԴԻՈՄԻԴԷՍ բժիշկ, (Ս.), խոստովանող վկայ։ Տարսոնցի, նահատակուած Գ. դարուն Մաքսիմիանոսի օրով. Հայ եկեղեցին կը տօնէ Օգոստոսին։

ԴԻՈՆԵՍԻՈՍ Աղիկառնացի. յոյն պատմիչ՝ Օգոստոս կայսեր օրով։

ԴԻՈՆԵՍԻՈՍ Անդուր, պատրիարք Ասորւոց, 1253ին Հայոցմէ օգնութիւն կը գտնէ։

ԴԻՈՆԵՍԻՈՍ Արիսպագացի (Ս.), Աթէնքի գլխաւոր իմաստասէրներէն մին, դատաւոր, սա Ս. Պօղոսի քարոզութեամբ հաւատաց ի Քրիստոս և առաքեալէն եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ, ու իր մեծ նպաստը բերաւ քրիստոնէութեան ծաւալման՝ իր գրուածքներով և քարոզներով։ Աթենացիք նախանձելով՝ զինքը նահատակեցին Քրիստոսի 96 թուին։ Հայ եկեղեցին Հոկտեմբերին կը տօնէ։

Մեր նախնիք Ս. Դիոնեսիոսի գրուածքներէն թարգմանած են, որոնց մասին տե՛ս Հ. Զարպհանալեանի «Մատենադարան Թարգմանութեանց Նախնեաց»ը, էջ 381—394. (Տե՛ս «Նոր Մատենագիտութիւն» Հ. Ա. Ղազիկեանի էջ 533)։

ԴԻՈՆԵՍԻՈՍ եպ. Գարթալցի, միաբան Երուսաղէմայ Ս. Յակոբ վանքին. 1824ին սքեմը կը թողու Յակոբ եպ. Արզարեանց Ադչէհիրցիի հետ՝ Պէյրութի մէջ։

ԴԻՈՆԻՍԻՈՍ Թրակացի, յոյն քերթող Քրիստոսէ դար մը առաջ ապրած, որուն Քերականութիւնը թարգմանուած մեր նախնիքներէն՝ ի լոյս ընծայեց Յակոբ Շահպազ Զրպետեան 1824ին՝ Բարիզի մէջ՝ ներածութեամբ մը։

ԴԻՈՍ չաստուած, որուն պատկերը Արտաշէս Թգ. Ոլիմպիայէն Հայաստան կը բերէ։

ԴԻՈՎՆ Կասիոս, Նիկիացի. ծնած 155ին. յու-

նարէն լեզուով Հռովմայեցւոց պատմութիւն մը գրած է։

ԴԻՌԻ, լեռ Սիւնեաց Գողթն և Երնջակ գաւառներու մէջ տեղ։ Բարձր է 8425 ոտք։

ԴԻՋՈՐ, Վախուշտէն յիշուած գիւղ՝ Տայոց կող գռ.ի մէջ։

ԴԻՍԱՐ տ. Դեղսար։

ԴԻՍՄԻՆԻՑ, քղ. Բոլոնիոյ, Ստանիսլաւէն 1 ժամ հեռու, ունի 900 բն. որոնց 30 տ. հայ։ Քաղաքիս հայ գաղութը 1650ի առենները եկած է հոս Կամենիցէն։ 1850ին տակաւին 50 տուն հայեր կային։ Հայերը կը զբաղին վաճառականութեամբ։ Առաջին փայտաշէն եկեղեցին հրդեհէ մը այրելով 1750ին գեղեցիկ քարաշէն եկեղեցի մը շինուեցաւ, նուիրուած Ս. Աստուածածնայ, Ս. Գայեղանոս ալ կը կոչուի եկեղեցին, աւագ խորանին վրայ անոր պատկերը գտնուելուն համար։

ԴԻՎԱ տ. Տեւի։

ԴԻՏԱԿ, «Մանրաթերթ՝ ազգային, ուսումնական քաղաքական»(եռօրեայ). տէր տնօրէն՝ Սիմոն Իւթիւճեան, տպ. Կ. Պոլիս 1870—74։

ԴԻՏԱԿ, «Շաբաթաթերթ ժողովրդական». խմբագիր հրատարակող Հայկ Տէր-Աստուածատրեան, տպ. Թիֆլիս 1906 (1—12 թիւ)։

ԴԻՏԱԿ ԲԻՒԶԱՆԴԵԱՆ «Պատմութիւն քաղաքական ու պատերազմական ու բանասիրական ու եկեղեցական դիպուածներու, որ հիմըկվան առեններս կ՚ըլլան աշխրքիս վրայ» (Շաբաթաթերթ) խմբ. Գրիգոր Վ. Գապասաճեան ապա Մանուէլ վ. Ջախջախեան. տպ. Վենետիկ 1812—1816։

ԴԻՏԱՎԱՆՔ կամ Դիտվանք, լեռ Սիւնեաց Գեղարքունի գռ.ի, Արգլասարի դիմաց, որուն գագաթին վրայ կան շիրիմներ և աւերակներ. կը կարծուի թէ ի հնումն հոն վանք եղած է։

ԴԻՏԱՐԱՆԸ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՆԵՐԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ (կիսամսեայ) ապա կոչուած է Դիտարան. Ամսաթերթ Միջազգային Ս. Գրքի Ուսանողաց Միութեան Հայկ. Բաժնի, տպ. Բրուկլին 1921—1930։

ԴԻՏԱՒՈՐ, լեռ Սիւնեաց Վայոց-ձոր գռ.ի ուսկից ժամանակին Գնդեվանքը ջուր տարուած է։ Ջկնարած գետին ակունքն ալ այս լեռնէն կը բղխի։

ԴԻՏԻ-ԿՈՆՏ տ. Օտակաճ:

ԴԻՐՔ, գղ. Տփղիսու Կորիի գաւառի, ունի 250 տուն հայ և վրացի բնակիչ։ Հայերը 450 հոգի են, ունին փոքրիկ եկղ. մը։

ԴԻՐԻ տ. Դուրապաս։

ԴԻՐԻՔ կամ Տիրիֆի երկիր, գաւառ Զորբորդ Հայոց. կը համապատասխանէ հին Դովրէքի։

ԴԻՐՔԵՐՈՒՄ, օրաթերթ, տպ. Կարս 1920 (1-5 թիւ լոյս տեսած է միայն)։

ԴԻՐՔԵՐՈՒՄ, պատկերազարդ երկշաբաթաթերթ «Նվիրված Բանվորական Կուլտուրայի յեվ Գեղարվեստի», խմբ. Ազատ Վշտունի, տպ. Թիֆլիս 1924 (1—5? թիւ)։

ԴԻՐՔՆ հին գղ. Սիւնեաց Կովսական գռ.ի։

ԴԻՐՔԼՎԱՆՔ կամ Ներքիվանք, գղ. Մշոյ, ուր տարածուած էր բողոքականութիւնը։

ԴԻՑ ՄԱՅՐԻ, լեռ Այրարատայ Գաբեղենից գռ.ի, ըստ Ցայսմաւուրաց Դից մայր լերան անձաւներուն մէջ կը բնակի Ս. Վարոս։

ԴԻՑԱԻԱՆ տ. Բազաւան:

ԴԻՑԱԻԱՆ (Տարեգիրք), խմբ. Հ. Մ. Պոտուրեան, տպ. Պուքրէշ 1923, 160 էջ։ (Մէկ գիրք միայն լոյս տեսած է)։

ԴԻՑԱԻԱՆ, կիսամսեայ հանդէս, գրական, գիտական և հասարակական, խմբ. Հ. Մ. Պոտուրեան, տպ. Պուքրէշ 1924։ (1—4 թիւ լոյս տեսած)։

ԴԻՑ ՄԱՅՐԻ, գղ. Սիւնեաց Կովսական գռ.ի։

ԴԻՒԱԽՈՌ, ժայռ Խլաթայ հիւսիսակողմը։

ԴԻՒԱՁՈՐ, գղ. Տայոց աշխարհի մէջ։

ԴԻՒԱՏՈՒՆ, կը յիշուի Բջնիի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ արձանագրութեան մէջ։

ԴԻՒԱԻԱՆ, գղ. Այրարատայ Բագրեւանդ գռ.ի մէջ, ունի 10 տ. բն. և բազմաթիւ աւերակներ։

ԴԻՒԹԱԿԱՆ տ. Դուտական։

ԴԻՄՔԷ ՏԱԳ, լեռ Այրարատի Աշոցք գռ.ի մէջ։

ԴԼԵՆ իշխան, 1045ին Տաթեւի վանքին կը նուիրէ Խոր գիւղը և 1046ին Ծաղկիկ տեղին։

ԴԼԵՒԵԿՆ, գղ. Գուգարաց Ջաւախք գռ.ի ուր բանտկուեցաւ Արտաշէս Բ.՝ ըստ Ասողկայ։

ԴԽՏԻԿ կամ Դոտրիկ, կին Մեծն Վարդանայ (450)։

ԴԿԼԱԹ տ. Տիգրիս։

ԴԿԼԱՌԻՈՍ եպ. Կոտէից, ձեռնադրուած Գրիգոր Լուսաւորչէն։

ԴՂԵԱԿ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻ, չաբաթաթերթ, խմբ. Ղեոնդ սրկ. Մինասեան, տպ. Բոջջիոյ Քաթինոյ 1901—1910։

ԴՂԵԱԿ ԽՈՍՐՈՎՈՒ, Վահան Գողթնացւոյ հօր անունով դղեակս կը գտնուի Գողթն գռ.ի մէջ։

ԴՄԱՆԵԱՆՑ ԵՐԿԻՐ, երկիր մը Գուգարաց աշխարհի մէջ, որուն գլխաւոր տեղին Դմանեաց քաղաք կը կոչուէր, այժմ ծանօթ է Դմանիս կամ Դումանիս անուամբ։

ԴՄԱՆԻՍ, Դմանեք կամ Դումանիս, Հին Դմանիս քաղաքին համապատասխանող գիւղ Պռաչալու գռ.ի մէջ, Մոշավար գետի եզերքը։ Գիւղս

կալուած է Օրբէլեան իշխաններու։ Բն. 270 հոգի, որոնց 250ը վրախօս հայեր են. քարաշէն եկղ. մը ունի Ս. Աստուածածին անուամբ։ Գիւղէս երեք վերստ հեռի է հինաւուրց բերդ մը, զոր Ասողիկ (Գր. Հ.) կը յիշէ զայն «քաղաքանիստ դղեակ» կոչելով, որուն տիրեց Դաւիթ Անհողին՝ իր Սըմբատ եղբօր հետ։

ԴՄԱՆԻՍ ՓՈՔՐ, գիւղակ՝ Մեծ Դմանիսի հարաւակողմը, ունի 12 տ. բնակիչ, որոնց միայն մէկը հայ, միւսները վրացի։

ԴՄԼՈՒՃ, գղ. Շապին Գարահիսարի, 30 տուն հայ բն. ունէր 20 տուն ալ մահմեդական Հայերը եկեղեցի մ'ունէին։

ԴՆՈՒՍ, գղ. Տուրուբերանի Բզնունեաց գա.ի Հարկընձան և Սօս գիւղերու մէջտեղ։

ԴՈԴՈԽԵԱՆ Գէորգ, Ռուսահայ բանաստեղծ, ծնած է 1830ին, շրջանաւարտ Դորպատ-գերմանական համալսարանէն, ուր ուսած են Խաչատուր Աբովեան, Ռ. Պատկանեան, Ստեփան Նազարեան և այլք։

Դոդոխեան հեղինակ ըլլալով ժողովրդական «Ծիծեռնակ» սրտայոյզ երգին —որ իր Միակ քերթուածն է— մեծ ժողովրդականութիւն վայելած է։ Մեռած է 1908ին 78 տարու (Ց. Ց.)։

Դոդոխեանի մասին գրուածներ, տե՛ս «Լումայ» 1903 թ. 6. էջ 62. «Նոր-Դար» 1901 թ. 158, էջ 102, «Տարազ» 1904 թ. 15, «Հանդէս Ամսօրեայ» 1907 էջ 223, «Մշակ» 1908 թ. 129 (մահուան առթիւ)։

ԴՈԼՈՊԱՆ, լեռ Սիւնեաց՝ Վայոց ձոր գա.ի, Ամաղուայ արեւմտակողմը. բարձր է 6385 ոտք։

ԴՈԼՈՒԽԵԱՆ Ա. պրոֆ. Երեւանի դաշնամուրի ֆաքիւլթէին (1938)։

ԴՈՂ, աւան Արցախի Դիզակ գա.ի, հիմնուած համանուն բերդասարի լանջին վրայ. բն. 150. ունին Հայք Ս. Յովհաննէս անուամբ հոյակապ եկեղեցի մը ՌՃէՎ (=1658) թուականով արձանագրութեամբ։ Մօտը կայ մելիքներու հանգըստարան մատուռ մը, ուր ՌՃԿԴ(=1715) և ՌՄԼԸ (=1789) թուականին մելիքներ թաղուած են, կայ Ս. Ստեփանոս Նախավկայ եկեղեցի մը, հին համարեա՛ ԺԴ. դարուն կառուցուած, զոր Մելիք Եկան ՌՃՂԶ (=1747) թուին նորոգած է։ (Անհամաձայն. թերեւս ՌՃԼԶ (=1687) պիտի ըլլայ վերի թուականը)։ Կը կարծուի թէ ժամանակաւ Կուսանաց անապատն եղած ըլլայ (տե՛ս)։ (Բարխուդարեանց՝ Արցախ)։

ԴՈՂ. ջերմուկ, տե՛ս Սողուք ջերմիկ։

ԴՈՂԱ. հին գիւղ Արագածոտն գա.ի, եկղ. Ս. Ստեփանոս. բնակիչք՝ 76 տուն, որոնց 25ը հայեր են։ Իններորդ դարուն մէջ Ափշին Հագաբացին երբ Սմբատ Թգ.ին վրայ յարձակեցաւ՝ այս գիւղիս մօտ բանակեցաւ։

ԴՈՄԵԱՆՑ տոհմ Արցախի մէջ, որմէ սերած Գրիգոր իշխան՝ Խաթրայ վանքը հիմնեց։

ԴՈՄԵՏԻԱՆՈՍ կայսր Հռոմայ, 81—96։

ԴՈՄԵՏԻՈՍ զօրավար, տ. Կորբուղոն։

ԴՈՄՆԱ տ. Թոմնան և Ինդոս։

ԴՈՆԵՎԱՆՔ, գղ. Տուրուբերանի Հարք գա.ի մէջ. կը յիշուի 1316ին գրուած յիշատակարանի մը մէջ, «ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնի»։

ԴՈՆԻ-ՇԷՆ, գղ. Արցախի Ջրաբերդ գա.ի, բնակիչք 250 հոգի, եկած են Մաղավուզէն. եկղ. Ս. Գէորգ։ Գիւղէս վեր գիւղատեղւոյ մը աւերակները կը նշմարուին, ուր է Ջուխտակ մատուռը։

ԴՈՆՂՈՒԶԵԱՆ տ. Զանգիյար։

ԴՈՇՈՅԵԱՆ Ա. խմբագիր հրատարակիչ 1908—9ին Թիֆլիս լոյս տեսնող «Գործ» օրաթերթի։

ԴՈՍՏԼՈՒ, գղ. Արցախի Ջաւէ գա.ի, ունի 700 բն. եկղ. Ս. Գէորգ, մօտը կայ խարխուլ մատուռ մը Ամենափրկիչ կամ Բարձրեալ անունով։

ԴՈՎԵՂ կամ Դվեղ, գղ. Արցախի Ջաւէ գա.ի, բն. 30 տուն, գաղթած Բերդագիւղէն. ունի Նորաշէն Ս. Սարգիս եկղ. մը։

ԴՈՎԵՂԱՅ կամ Դվեղայ Ս. Սարգիս, վանք վերը յիշուած գիւղի մօտ. շինուած ամբողջապէս սըրբատաշ քարերով։ Եկեղեցւոյ դրան ճակատը կայ շինութեան յիշատակարանը, որ կը ցուցնէ թէ 1845ին հիմնուած է և աւարտած 1849ին, տրիւք բարեպաշտից և վերակացութեամբ Տփխիսեցի Եսայեան Նուրենց։ Վանքիս հիւսիսակողմը Ս. Կիւրակէ անուամբ մատուռ մը կայ։ Ս. Սարգիս վանքին մօտ շինուած են ուխտաւորներու քանի մը սենեակներ։ Մեծ բազմութիւն մը ուխտի կու գայ հոս Զատկին։ (Բարխուդարեանց՝ «Արցախ»)։

ԴՈՎԼԱԹԵԱՆ Ի. խմբագիր Բագու հրատարակուող (1920—1930) «Կոմունիստ» օրաթերթի։

ԴՈՎԼԱԹԵԱՆ Ս. խմբագիր 1920ին Թիֆլիս հրատարակուող «Կարմիր աստղ» օրաթերթի։

ԴՈՎՐԷՔ, Չորրորդ Հայոց գաւառներէն մին, որ Ակլայ արեւելեան հիւսիսային կողմը։ Դիրիքի երկիր ըսուածին կը համապատասխանէ։

ԴՈՐՊԱՏ քղ. Ռուսիոյ, բն. 35000, ուր կայ գերմանական համալսարան մը, բացուած 1632ին Կուստաւոս Ատոլփոսէն, և կրկին կարգաւորուեցաւ 1802ին։ Այս համալսարանին ուսուցիչներ եղած են Աբեխ և Պարրոտ, որոնք Մասիս լեռը ելան, մին 1829ին և միւսը 1845ին։ Այս համալսարանին մէջ ուսած են շատ մը հայեր (որոնց գլխաւորները տե՛ս Դոդոխեանի կենսագրա-

կանին մէջ)։ բժ.Լ. Տիգրանեան գրած է «ԴՈՐԲԱՏ (Գերմանական) համալսարանը և նորա հայ ուսանողները»։ (Տե՛ս և «Վէմ» 1934 թ. 6)։

ԴՈՒ, հին պատմական գղ. Այրարատայ Բասեն գաւ.ի, ըստ այլազգաց Թիւյ, ինչպէս կը կոչեն մօտի լեռը. մօտն է Որդորու գիւղը։ Այս երկու գիւղերը այժմ ծանօթ են Մեծ և Փոքր Դու անուամբ։ (Տե՛ս Դու գիւղի վերաբերեալ պատմական տեղեկութիւններ Որդորու գիւղի նկարագրի մէջ)։

ԴՈՒԱՐԻ ՇԷՆ տ. Տուարի շէն։

ԴՈՒԻՆ, Դվին կամ Դւին, հին հռչակաւոր քաղաք Այրարատայ Ոստան գաւ.ի մէջ, գրեթէ Արտաշատի փառաց հաւասար, որուն արեւելեան հիւսիսային կողմը կը գտնուին քաղաքիս ծանօթ աւերակները։ Դուին այժմ բաժնուած է կրկին գիւղերու, ստորինը կամ Արտաշատի մօտ եղողը կը կոչուի Հայ-Դուին, իսկ վերինը և Ազատ գետին մերձագոյնը՝ Ասորի Դուին։

Ըստ մեզ ծանօթ պատմութեան, քաղաքս շինուած է չորրորդ դարու մէջ, Մեծին Տրդատայ որդի Խոսրովէն, որ «եւ զարքունիսն փոխէ վերոյ անտառին յոսա մի, ապարանս հովանաւորս շինեալ, ըստ պարսկական լեզուին Դուին կոչի, որ թարգմանի Բլուր։ Երասխ գետը Արտաշատէն հեռանալով, քաղաքը չզովացնելէ զատ, գետին հին հունը ճախճախուտ ձգելով կ'ապականէր քաղաքին օդը, ուստի Խոսրով ի սկզբան Դունայ տեղը կառուցանել տուաւ իրեն համար ապարանք։ Դուինի շէննալուն և պայծառանալուն սկիզբը կը լինի Ե. դարու վերջերը, երբ Արտաշատ սկսաւ բոլորովին նուազիլ բնակիչներէ և ամայանալ։ Այնուհետև կոչուեցաւ Ոստան և Բուն ոստան Հայոց։ Սոէպ կը յիշուի քաղաքս Վահան Մամիկոնեանի ժամանակ, իբրև միակ և բուն ոստան Հայոց, ուր կը դիմէին յաղթականաւ հայ զօրքերը։ Վահանայ երկրորդ դարձը Պարսկաստանէն շատ պանծալի եղած է, որ յետ երկար պատերազմաց, քաջութեանց և յաղթանակներու՝ քաղաքս մտաւ իբր սպարապետ Հայոց, Սասանեանց Վաղարշ թագաւորի հաճութեամբ։

Դարձեալ մեծ հանդէս կատարեցին քաղաքիս մէջ, երբ Վահան մարզպանութեան արքունի հրովարտակ ընդունեցաւ։

Հինգերորդ դարու մէջ Դուին պարսպապատ եղաւ և դարձաւ կաթողիկոսանիստ, ինչպէս կը յայտնուի Թոմայի Արծրունւոյ հետեւեալ տողերէն. «Քանդեն աւերեն զմեհեանն (որմզդական, որուն մէջ կը վառէին հուր) և յատակեալ զտեղին, շինեն նորին քարամբ զմեծ եկեղեցին զՍուրբ Գրիգորն ի Բլուր (=Դուին) տեղւոջն, և փոխեն անդ զկաթողիկոսն Հայոց զԳիւտ. և շինեն նախարարք Հայոց իւրաքանչիւր պալատս արքունականս և դաստակերտս ականաւորս, և զքաղաքն (Դուին) որմափակօք պարսպեն»։ Կաթողիկոսական աթոռոյն Վաղարշապատէն Դուին փոխադրութիւնը կը յիշեն նաև միւս պատմիչները, ինչպէս նաև Յովհաննէս կաթողիկոս որ Մեծին Վարդանայ կու տայ եկեղեցւոյս շինութիւնն, և կաթողիկոսական աթոռոյն փոխադրութիւնը։ Այս Վարդանաշէն եկեղեցիս ինչպէս նաև ուրիշներ՝ Պարսիկներէն քակուելով, վերստին նորոգուեցան Վահանէն, ինչպէս կը վկայէ Սեբէոս պատմիչ. «Շինեաց (Վահան) զեկեղեցիս մեծամեծս՝ զորս աւերեալ էր Պարսից ի Վաղարշապատ քաղաք և ի Դուին և ի Մզրայս և ի բազում տեղիս աշխարհիս Հայոց»։ Այս նորոգութենէն վերջ, դարձեալ Զ. դարու մէջ Վարդանայ կ'ընծայուի փայտաշէն և աղիւսակերտ եկեղեցւոյս շինութիւնն. նոյն ժամանակ Վարդանէն և Վահանէն վերջ առաջին քաջն Հայոց Սմբատ Վրկան մարզպան՝ քաղաքիս մէջ «արկանէ հիմն եկեղեցւոյն սրբոյ՝ կոփածոյ քարամբ, գեղեցկադիր շինուածով, կրով ձուլեալ ի մի»։

Դունայ մէջ կը նստէին Պարսիկ մարզպաններ, որոնցմէ ոմանք լաւ կը խնամէին ազգն և ոմանք ալ կը նեղէին։ Վեցերորդ դարու մէջ 553 թուին պարսիկ ոմն Ցիզիտբուզիտ՝ կը նահատակուի հոս, քրիստոսական կրօնից համար, և Հայոց Ներսէս հայրապետն մեծ հանդիսով կը թաղէ անոր մարմինը կաթողիկոսարանի եկեղեցւոյ արեւելեան կողմը, վրան կոփածոյ քարերով վկայարան շինելով։ Նոյն Ներսէս Բ. կաթողիկոսը 553-ին կամ յաջորդ տարին, քաղաքիս մէջ մեծ ժողով գումարեց բազմաթիւ եպիսկոպոսներով՝ որոնցմէ քանը յանուանէ կը յիշուին, և քառասունի չափ իշխաններով։ Բարգէն կաթողիկոսն ալ հոս ժողով գումարած է. յետոյ գումարուած են նաև ուրիշ եկեղեցական ժողովներ, որոնք ի պատմութեան կը յիշուին Դունայ անուամբ։ Ամենէն աւելի հռչակաւոր է Մովսէս Բ.ի ժողովն, որ ոչ միայն եկեղեցական այլ և քաղաքական և ուսումնական տեսակէտով նշանաւոր է. այս ժողովոյն մէջ եղած է նորոգութիւն տումարին և հաստատութիւն Հայոց թուականին, սկսած Քրիստոսի 552 թուականի Յուլիս 11էն։ —Նոր թուականին քսաներորդ տարին, այսինքն է 572ի Փետրուար 3ին, Մամիկոնէից Վարդան իշխանը՝ Վասակայ որդին՝ պայազատն Մեծին Վարդանայ և Վահանայ, այլ եւս չհանդուրժելով Պարսից մարզպանաց զզուելի գործոց, բոլոր Հայոց հե-

միաբանած Պարսից դէմ ապստամբեցաւ, և հրապատակութիւնն ձգեց, Սուրէն մարզպանը քաղաքիս մէջ սպաննելով, շատ աւարով գնաց Յունաց կողմը անցաւ և սկսաւ անոնց հպատակիլ։ Յոյները կայսերական զօրքով դիմեցին Դուին քաղաքին վրայ և պաշարելով զայն կործանեցին և մէջը գտնուող Պարսից զօրքերը հալածեցին։ Այս և յաջորդող ուրիշ պատերազմաց մէջ թէ և շատ քաջութիւն ցոյց տուին Հայք, բայց միևնոյն ժամանակ շատ աղետից, խռովութեան և բաժանմանց պատճառ եղան, վասն զի երկրին և ազգին բաժանումն Պարսից և Յունաց հետ, շատ ընդարձակեցաւ։ Վարդանայ հետ Կ. Պոլիս գնաց նաև Մովսէս կաթողիկոսը և առանձին առաջնորդ եղաւ Յունաց բաժնի Հայոց, աթոռը հաստատելով մերթ Աւան գիւղը և մերթ Կարնոյ քաղաքը, ուր փոխադրեցին նաև Դունայ Ս. Գրիգորի եկեղեցւոյ սպասները։ Պարսից բաժնի Հայոց վրայ ալ դրուեցան տեղապահներ, Վրդանէս և ուրիշներ, և այսպիսի բաժանեալ վիճակի մէջ մնացին աշխարհն ու ազգը երեսուն տարիէն աւելի։ Այդ միջոցին շատ արիւնհեղութիւններ եղան Հայաստանի մէջ, երկու աշխարհակալ ազգաց պատերազմաց պատճառաւ, և Դուին մերթ միոյն և մերթ միւսոյն պատուանդան կամ գահ կը լինէր։ Դունայ Վարդանէն շինուած եկեղեցին վերոյիշեալ պատերազմաց միջոց այրելով, ինչպէս արդէն յիշեցինք, 606 թուին Սմբատ Բագմայաղթը՝ Պարսից Թագաւորի հրամանաւ փառաւորապէս շինեց, և եկեղեցւոյ շինութեան հետ հոգաց նաև ազգին միութիւնը, ժողով գումարելով երկու կողմանց եպիսկոպոսներով, և երկար տարիներ աթոռոյն պարապութենէ վերջ կաթողիկոս դրին Աբրահամ՝ Դունայ մէջ։ Պարսից թագաւորն ալ երախտեաց համար Հայաստանի մեծ մասը Մօրիկ կայսեր տուած ժամանակ, միայն Դուինը իրեն պահեց՝ մերձաւոր քանի մը գաւառներով։ Քսան տարի վերջ նոյն թագաւորը Սմբատայ որդին Վարազտիրոցը իբրև մարզպան քաղաքս ղրկեց, «զի զաշխարհն ի շինութեան պահեսցէ. և իբրև եկն նա ի Հայս՝ խնդութեամբ ընկալաւ զնա ամենայն աշխարհն Հայաստանեայց»։ Բայց ոմանք ասոր վրայ նախանձելով, դրգռեցին Ատրպատականի կողմնակալը, որ իւր եղբայրը ղրկեց Դուին, ձմեռը հոն բնակելու և դաւելու զմարզպանը. իսկ Վարազտիրոց սիրելի ըլլալով Պարսից՝ անոնցմէ իմացաւ դաւը, և փախաւ անցաւ Յունաց բաժինը։ Քիչ տարիներ առաջ (622—3), Հերակլ կայսրը իւր ի Պարս ըրած մեծ արշաւանաց միջոց՝ Դուինը ես աւերեց։

Քսանական տարիներ վերջը, 640ին, յանկարծ Արաբաց գունդ մը Ասորեստան գալով՝ Դուինի վրայ յարձակեցան ու աւերեցին։ Այս աղետալի դէպքէն վեց կամ եօթ տարի վերջ դարձեալ յարձակեցան Արաբացիք և Դուին մտնելով բաւական կոտորած ըրին, բայց մեր պատմիչները այս կրկին դէպքերը կը շփոթեն. և կը կարծուի, թէ երկրորդ յարձակման միջոց Ներսէս Գ. Շինող կաթողիկոսը «հաւաքեալ զրազմութիւն դիականցն՝ թաղէր, և ի նմին տեղւոջ շինէր զհրդեհեալ Վկայարանն Սրբոյն Սարգսի»:

Երբ Հայք կամայ և ակամայ նուաճուեցան Արաբացիներէն, Կոստանդին կայսրը փութաց Հայաստանը անոնց ձեռքէն առնուլ. Կարնէն անցնելով (621—3 թուին), «Գնայ յԱյրարատ քսան հազարաւ, և երթեալ ի Դուին նստաւ ի տան կաթողիկոսին»։ Քաղաքէս մեկնելով աշխարհին զօրավար եւ պահապան թողուց Մաւրիանոս անուամբ մէկը, որ տեսնելով Արաբացւոց ներէս գալը, Դունայ բերդը աւերեց և գնաց Նախճաւան, և հոն ալ Արաբացիներէն յաղթուելով՝ Վրաստան փախաւ։ Հայերը անգամ մը ևս փորձելով ապստամբիլ Արաբացիներէն(565—7 թուին), և չկարենալով դիմանալ, նուաճուեցան անոնց իշխանութեան ներքոյ, մանաւանդ երբ Արաբաց ամիրապետը իրենց իշխան կարգեց Գրիգոր Մամիկոնեանը (661—2). Վերջնոյս մահէն վերջ, թէպէտ դարձեալ խլրտեցան, զարկին և զարնուեցան, բայց Է. դարու վերջերը բոլորովին նուաճուեցան և Ոստիկան անուամբ Արաբացի կուսակալներ դրուեցան Հայոց, գրեթէ երկուք ու կէս դար։ Արաբացիներէն ինչպէս նաև ի Թուրքաց քաղաքս կոչուեցաւ Տուին կամ Տեպիլ։ Նոյն ժամանակները ևս շինուած են Դունայ մէջ Ամիրապետաց անուամբ, ինչպէս Ա. Վլիթի 712 թուին, և ուրիշներու՝ 735 տարիէն առաջ: Նախ ոստիկան եղած է Մրուան, յետոյ Աբդըլլա իպն Հարեմ, որ եկաւ 693 թուին, և ըստ ժամանակակից գրչի մը, էր «գառն և չարաբարոյ, որ միշտ հեղմամբ արեամբ անմեղաց զուարճանայր յազդմանէ չարին. յայնմ ժամանակի ըմբռնեալ լինէր երանելին Դաւիթ»։ Սա է յատկապէս Դունեցի կոչուածն, որ ազգաւ արաբ էր և Հայաստանի մէջ ընդունած քրիստոնէութիւնը. և նոյն սուրբ կրօնից համար վկայեցաւ քաղաքիս մէջ, և մարմինը մեծ պատուով. Սարգսակ՝ Ամատունեաց եպիսկոպոսը բազմաթիւ քահանայիւք, Մուշեղ Մամիկոնեան Հայոց սպարապետը՝ եղբայրը Արտաւազդ, և ուրիշ իշխաններ ու բազմաթիւ ժողովուրդը, կը տանին նախ Ս. Գրիգոր եկեղեցին

և յետոյ կը դնեն Ս. Ցիցիտրուղաի վկայարանի մէջ։ Սրբոյն նահատակութիւնը եղաւ 695 տարւոյ յունուար 24ին. որուն յիշատակը ամեն տարի կը տօնէ մեր եկեղեցին։ Արիւնահեղ Աբդըլլայէն վերջ, ոստիկան եղաւ անոր Աբդլագիզ եղբայրը, որ թէև ականջօք խուլ էր, բայց շատ խորագէտ և իմաստուն։ Ղեւոնդ պատմչի աւանդածի համեմատ. «Շինէր (Աբդլագիզ) վերստին զքաղաքն Դուին, հզօրագոյն և ընդարձականիստ մեծութեամբ քան զառաջինն, և ամրացուցանէր դըրամբք և դռնափակօք. անցուցանէր շուրջ զպարըսպովն պարկէնս փոսից, լցեալ ջուր, ապաստան ամրոցին»։ Յաջորդները իրեն նման չեղան, այլ շատ կամ քիչ կը նեղէին զՀայս, մանաւանդ Հասան իբն Կահդաբի ժամանակ, որ գրեթէ 769ին առեններ եկաւ Խորասանիկ գնդաւ և հայ աշխարհի աղէտքը և հեծութիւնները բազմացուց, մինչև նախարարները խորհուրդ ըրին ապստամբիլ. «և սկիզբն բանիցս այսոցիկ լինէր ի ձեռն Արտաւազդայ որ ի տանէն Մամիկոնէից. որոյ երթեալ ի մայրաքաղաքն Դվին՝ բազմութիւն մեծ առնէր զօրաց իւրոց, և ստանայր անդ զէնս և անօթս պատերազմի, և վառէր զինքն զրահիւք և սաղաւարտիւք և ամենայն սպառազինութեամբք»։ Նոյն խառնաշփոթ խռովութեան միջոց, երբ հայ քաջ նախարարներէն ոմանք Արաբացիներուն տեղ տեղ կը յաղթէին (770-1), «լուր աղետի հասանէր ի քաղաքն Դուին առ զօրավարն Իսմայէլի Մահմէտ, յամենայն կողմանց տագնապ մեծ յառնէր ի վերայ նորա. և գումարեալ զզօրս քաղաքին Դվնայ», կը գրէր Ապու Նճիպ անուն ոմն՝ չորս հազար զօրքով ապստամբաց վրայ, որ Բագուանի մէջ Հայոց հետ զարնըւելով՝ յաղթուեցաւ և սպաննուեցաւ, իսկ իւր զօրքերէն ազատողները «փախստեայք անկան ի քաղաքն Դվին, սակաւք ի բազմաց. ապա ընդ առաջ լինէին նոցա համազգիքն արք և կանայք, վայիւք և ճչօք. հող ի գլուխ լինելով՝ զճակատ հարկանէին և զօձիս պատառէին, և ողբով ու աշխարհանօք լնոյր ամենայն փողոցք լայնանիստ քաղաքին. և ահ մեծ անկանէր ի վերայ սառակինոս գնդին, և ոչ լինէր նոցա համարձակ ելանել ի քաղաքէն, այլ անձնապահ լինէին յամրութեան քաղաքին», մինչև որ ամիրապետը իրենց օգնութեան ղրկեց երեսուն հազար Խորասանիկ զօրք, և վերջապէս նուաճեց զՀայս։ Տասը տարի վերջը ոստիկան եկաւ Խուզիմայ կամ «Խազմ ոմն, որ արդարև ըստ անուանն իսկ խազմարար եւ դժոխաձեւ. որ իբրև եհաս ի քաղաքն Դվին՝ ընդ առաջ լինէին նմա և իշխանք տանն Արծրունեաց՝ Համազասպ և Սահակ և Մեհրուժան», եւ որովհետև վերջինքս կանխաւ Արաբացւոց հետ կռուելով յաղթեր էին, անմիջապէս բանտարկուեցան։ Մեհրուժանը կրօնքը ուրացաւ, իսկ Սահակ և Համազասպ իշխանները նահատակուեցան յայտնութեան տօնին օրը։ —Խազմին յաջորդեց վատթարագոյն ոմն Իպն Դոկէ, «որ եկեալ ի քաղաքն Դուին սաստիկ դժնդակութեամբ խուչանդէր զբնակիչս հարկապահանջութեամբ. առ որ ժողովեալ ամենայն նախարարք և ռամիկք հանդերձ եկեղեցականօք և կաթողիկոսիւն որու անունն էր Եսայիաս, աղաչէին թեթևացուցանել զանուր ծանրութեան սակին՝ զոր պահանջէր, եւ ոչինչ օգտէին». մանաւանդ որ կը սկսէր դեռ աւելի նեղել, և շատերը տնանկացած կը թողուին ու կը հեռանային իրենց հայրենի աշխարհէն։ Նոյն ժամանակ Դուինայ կաթողիկէ եկեղեցւոյն ընտիր գանձերը եւ սպասները ևս այս անյագ ոստիկանէն կողոպտուեցան։ Ութերորդ դարուն վերջերը, ժամանակին անօրէն ոստիկանը սկսաւ նախանձիլ կաթողիկոսարանին դաստակերտաց վրայ, որոնք կը գտնուէին Արտաշատի, Կաւակերտի եւ Հոռոմոց-Մարգի մէջ, և Յովսէփ կաթողիկոսը բանտարկելով զանոնք յափշտակեց, որոնցմէ երկուքը շատ աշխատութեամբ հայրապետը ետ առաւ, բայց Արտաշատինը ձեռքէն բոլորովին ելաւ։ —Տարիներ վերջը (818—9) Հօլայ ոստիկանութեան ժամանակ, Սևադա Ջահապեան «ի Կայսիկ տոհմէ որ առեալ էր իւր կին զԱրուսեակ ի Բագրատունի տանէ. եւ ի ձեռն այնորիկ զմեծ մասն երկրիս բռնակալեալ սեպհականաբար իմն տիրէր», միաբանեցաւ իրեն հետ Սմբատ Հայոց սպարապետը և Սահակ Սիւնեաց տէրը, պատերազմեցաւ Հօլայ հետ Կաւակերտի մէջ. Հրազդան գետոյն մօտ և յաղթուելով փախաւ։ Իսկ Սիւնեաց տէրը սպաննուեցաւ, որուն մարմինը «բարձեալ տանէր մեծ Հայրապետն Դաւիթ ի հայրապետանոցն սուրբ և անդ դնէր ի քնարանի մօտ ի սուրբ քաւարանն»։ Իններորդ դարու կիսուն (852) հասաւ մեր երկրի վատթարագոյն պատուհասներէն և բռնակալներէն մին՝ Բուղա, որ խաբէութեամբ և բռնութեամբ բռնելով և սպաննելով Հայոց նախարարները. ձմեռը մտաւ Դուին, հետը ունենալով բազմաթիւ կապեալներ եւ գերիներ, «որոց ոչ գոյր թիւ» կ'ըսէ պատմիչը։ Այս միջոցին հայ ազնուականներէն շատերը չուրանալով քրիստոնէական կրօնը, անօրէնի հրամանով նահատակուեցան, ասոնցմէ յիշենք հետևեալները.

Ասող Անձեւացի, Մխեան Վարաժնունի, Գէորգ Նողկացի և Վասակ։ Թովմա Արծրունին կը նկարագրէ, թէ ինչպէս Բուղա, երբ ձմեռն սկսաւ մեղմանալ «... և հարաւային ջերմագոյն օդն շնչեաց ի խորագոյն դաշտն Դունայ... (սկսաւ Բուղա) ոտնատրափ լինել, փնդայր իբրև գձի խոտերախ, մերթ տապալէր իբրև զօձ, մերթ գոչէր իբրև զառիւծ և իբրև զխոզ վայրենի կնչէր, կռնչէր, փրփուր ի վեր բերելով զատամունս կրճտելով... հրաման տայր փութով ամենեցուն պատրաստական գտանել ի դաշտն քաղաքին... և գումարեալ այնուհետև զանհուն բազմութիւն զօրացն՝ բարձրագոյն քան զառաջինն, և ել խաղաց հասանել ի վերայ արեւելից աշխարհին»։ Բուղայի մեկնելէ վերջ, Հայոց սպարապետ եղաւ Աշոտ՝ Սմբատ Խոստովանողի որդին, որուն քանի մը տարի վերջը տրուեցաւ Իշխանաց իշխան Հայոց կոչուելու պատիւը. այդ պատճառաւ ոստիկանները չէին կրնար համարձակ նեղել. այլ աւելի զաւերով. իսկ Աշոտ խոհականութեամբն և քաջութեամբ կը պաշտպանէր իւր անձը, քաղաքը և աշխարհը։ Անաս ոստիկանի Դուին եկած միջոց, «եկն (Աշոտ) առ նա մեծաչուք պատուադրութեամբ, և պարգեւս և պատիւս ոչ սակաւս նմա յառաջարկեաց. այլ նա ի նոյն միտս չարախորհրդութեան յամառեալ պնդեալ կայր... բայց իշխանաց իշխանն Աշոտ անհանդուրժելի մնալով խորհրդոց չարին ի գլուխ ելանել». իրեն Աբաս սպարապետ եղբայրը, զաղտ զինուած զօրքերով ոստիկանին զրկեց և անոր տուաւ այն մատնութեան թուղթը՝ զոր գրած էր ուրիշ զօրավարի մը՝ Հայերը դաւելու համար, ու անարգութեամբ զինքը հեծցնելով «ի ջորւոջն զոր պատրաստեալ ունէին անդէն առ դրանն վրանին. և հանին արտաքոյ դաշիկ բանակին դարձուցեալ՝ դառնալ ընդ նոյն ուստի եկն». Թովմ. Արծրունի։

Այսքան չփոթութեանց և ոճիրներու միջոց, Դուին աթոռ լինելով անօրէն ոստիկաններուն, կը մնար տակաւին չէն. բայց Բուղայի հարուածներէն վերջ և Ահմատի դէպքէն առաջ՝ 862 թուին ձմեռը. «ահագին իմն շարժմանց եղելոց ի Դվին քաղաքի՝ բազում սասանութիւնս և փլուզմունս տանց և պարսպաց եւ ապարանից լինէր. և առ հասարակ քանդումն եւ դղրդումն առնոյր զքաղաքն. այլ եւ մահ յոլովից մարդկան ի վերայ հասանէր. եւ այնպէս ահագին իմն լինէր վտանգ տագնապին՝ մինչեւ ոչ ոք մնալ ընդ յարկաւ, այլ ի հրապարակս եւ ի փողոցս ելեալ հառաչէին. իսկ ցրտաշունչ սառնամանիք ձմերայնոյն առաւել բերէր զկքումն հեծութեանն, զի յոլովք մեռեալք եւ ծայրատեալք լինէին». Յով. Կաթողիկոս։ Աւելի սաստիկ եւ չատ վնասաբեր եղաւ Դունայ երկրորդ ժաժն ու կործանումը, երեսուն տարի վերջ (893), զոր կը յիշեն ժամանակակից պատմիչներէն երկու երեք հոգի, որոնցմէ մին (Թովմաս), ժաժին պատճառն ալ իրեն գիտութեան համեմատ կը յայտնէ ըսելով. «Բարկութեան հողմոց շնչեալ ընդ ջրոցն խաւարայնոց ի կոխակս անդընդաքակս, զթանձրայատակ երկրի զկարծր եւ ծանրալիր անկշիռ անբաւութիւնն տատանեալ, մինչեւ յերեսս երկրի ի վեր մղեալ, հանդէպ քաղաքին Արտաշատու որ Բլուրն ասի. յորում Շահաստանն Դուին մարդախիտ, պարսպապատ պատնիչօք պատուարեալ, եւ տուրեւառիկ վաճառականութեամբ և ազգի ազգի պղծութեամբ յափրացեալ յղփացեալ. զնա ի հիմանց տապալեալ, բերանաբաց դժոխաբար լայնեալ զբերան իւր, յոքունց քան թէ սակաւուց արար վիժել յանդունդս. որոց ոմանց և տունք նոցա գերեզմանք նոցին եղեն... նաև տեղիք սրբութեանց տունք աղօթիցն՝ զշարժմանն կիրս կրեալ՝ պատառմամբ որմաչարժ լինելով... եւ ասի լինել թիւ մարդկանն ապականելոցն ի շարժմանէն՝ ոգիս առաւել քան եօթանասուն հազար...։ Անդ հանդիպեալ լինէր եւ երանելի եպիսկոպոսն Գրիգոր Ռշտունեաց... ոչ կարաց իւրայնովքն զերծանել... եւ նորայքն ոմանք ի նմին շարժմանէ գերեզմանացան ի նմին։ Բայց երանելի հայրապետն Տէր Գէորգ... թողեալ զբնակելն ի Դուին՝ ելեալ բնակեցաւ ի Նոր-քաղաքն»։ Աւելի կսկիծով կը նկարագրէ Յովհաննէս կաթողիկոս, որ թերեւս դէպքին ականատես եւս եղած լինի, որ եւ Մաշթոցի գեղեցկաբան եւ սրտառուչ ու մխիթարական ողբը՝ առ մահուանէ զերծօղս, ի մէջ կը բերէ։ —Այսպիսի մեծ երկրաշարժէ մը հարկաւ վնասուած լինելու են նաեւ Դունայ սահմանքն, սակայն պատմիչք միայն մեծ քաղաքիս սգով վարակուած, բան մը չեն յիշեր։ Մեծն Աշոտ՝ երբ արքայական պատուոյ հասաւ (887), իւր գահը Դունայ մէջ չհաստատեց, այլ յԵրազգաւորս, եւ ասոր պատճառ կը համարին կամ առաջին ժաժը եւ կամ ամիրապետաց երեսփոխանները եւ հարկահանները մեր աշխարհէն բոլորովին վերցուած չլինելն. բայց հոն նստելով հանդերձ՝ իւր որդին Սմբատ Ա. երկրորդ եւ մեծ ժաժէն վերջ, նոյն միջոցին քաղաքիս տիրող այլազգիներու հետ պատերազմեցաւ եւ Դունայ տիրեց 894ին, աւագ ուրբաթ օրը։ Դունայ մէջ (913 – 4 թուին), անզօրմ եւ ապստամբ Յուսուփ ոստիկանէն, Սմբատ՝ փայտէ կախուելով, խոստովանական մահուամբ վկայացաւ. Նոյն անգութ գաղանը արքայազուն տիկինները քաղաքիս մէջ բանտարկած էր, ո-

բռնցմէ Նուշան՝ Սիւնեաց տիկինը՝ հոն վախճանեցաւ։ Յուսուփ բռնաւորին հրամանաւ նահատակուեցան նմն մանուկ Միքայէլ՝ Գուգարաց աշխարհէն, երկու Գնունի եղբարքն Գուրգէն եւ Դաւիթ։ — Արիւնահեղ Յուսուփայ Հայաստանէն մեկնելէ վերջ՝ անոր տեղակալները՝ Սպուք, Նասր և Բշր, նստան դարձեալ Դունայ մէջ, բայց զիջանելով Սիւնեաց իշխաններու աղաչանաց, փըրկանք առնելով՝ գերիները արձակեցին։ Սպուք տեղակալի օրով, Սմբատայ որդին Աշոտ Թագաւորը, այլազգիներու հետ հաշտուած կը թուի, վասնզի Ասողկայ պատմածի համեմատ, 919ին ժամանակները երբ Յունաց զօրքերը եկան պաշարեցին քաղաքս և չկարենալով տիրել ետ դարձան, Դունայ մէջ էր իբրև օգնական Սպուքի նաև Աշոտ Շահնշահը։ — Աշոտի եղբօր՝ Աբասայ օրով՝ տասներորդ դարու երկրորդ քառորդի մէջ. ուրիշ ինքնագլուխ արաբացի մը բռնութեամբ տիրեց Դունայ և մերձակայ գաւառաց. որուն հետ պատերազմելով Աբաս՝ յաղթուեցաւ և փախաւ. իսկ Գագիկ Արծրունին, Աբասայ հօրաքեռ թոռը, յաղթեց արաբացւոյն զօրաց Գինոյ բլեր սահմանաց մօտ։ — Ասոնցմէ վերջ ալ չեն յիշուիր Հայաստանի մէջ ամիրապետաց ոստիկաններ, վասնզի միահեծան տիրապետութիւնը տըկարացաւ և զանազան տեղեր չատցան ինքնիշխան տէրեր. ասոնց նման Հայք ևս սկսան, ինչպէս յայտնի է պատմութենէ, առանձին թագաւորութիւններ կանգնել։ Բայց այլազգի ամիրաները կամ իշխանները որ մեր աշխարհին մէկ քանի մասերուն կը տիրէին, կը նուաճէին նաև Դուինը, երբեմն առանձին անոր ինքնագլուխ տէր լինելով, և երբեմն՝ ուրիշ հզօրագոյն տիրոջ մը հնազանդելով. այսպիսիներէն կը յիշուի, Ժ. դարուն վերջերը նմն Ապլհաճի, որուն ձեռքէն առաւ Դուինը Ապուտլուփ՝ Գողթան ամիրայն 982 թուին, ասոր ձեռքէն ալ առաւ 987ին Ատրպատականի մեծ ամիրայն Ապլհաճա։ Վերջնոյս մեռնելուն պէս Ապուտլուփ դարձեալ նուաճեց Դուինը. նոյն միջոցին «երդմունս դաշանց հաստատէ թագաւորն Հայոց Սմբատ ընդ նմա, միջնորդութեամբ Տէր Խաչկայ, խաղաղութեամբ կեալ առ միմեանս»։

ԺԱ դարու սկիզբը Դուին անցաւ Շէտտատեան կամ Շուարեան պարսիկ տոհմի ամիրաներու ձեռքը. ասոնց տոհմապետը Փատլուն Ա. երբ «տիրեաց Դունայ, եդ հարկս ի վերայ Հայոց երեք հարիւր հազար դրամ»։ Վարդան պատմ. ՃՁ։ Սմբատ Գ.ի (Յովհաննէս) թագաւորութեան սկիզբը, Ապիրատ՝ Հայոց քաջ իշխանը ապստամբելով՝ տասներկու հազար ձիաւորներով եկաւ Դուին Ապուսուար Պարսից զօրավարի մօտ, և դաւով անորմէ սպանուեցաւ։ Նոյն ժամանակները Անեայ տեղեկայն Ասիտ, «բազում զօրօք խաղայ ի վերայ քաղաքին պատերազմ տուեալ ընդ նմա՝ անչափ կոտորածս առնէ ի դուռն քաղաքին. յորում տեղւոջ մեռաւ մեծ իշխանն Հայոց Վահրամ հանդերձ որդւովն (Գրիգորիւ), որ մեծ սուգ հասոյց Հայոցս։ Այս յաղթութեան և թափուած արեանց ի վրէժ կայսրէն ղրկուեցաւ (1046—7) ներքինի զօրավար մը, զոր Տէլիարխ կ՚անուանէ մեր Ուռհայեցի պատմիչը. ու «գայր ահագին բազմութեամբ և անթիւ զօրօք ի վերայ քաղաքին Դունայ, և բանակ հարկանէր ի դուռն քաղաքին, և էր ձմերնային ժամանակ. և ի սաստկութենէ սառամանեացն և ի բախմանէ յորդաբուղխ անձրեւացն՝ ոչինչ կարաց առնել, այլ դառնայր անյաղթելի. խաղայր գնայր ի Հոռոմոց աշխարհն. իսկ յորժամ փոխեցաւ թուական Հայոց ՆՂԶ (=1047—8) ամին, դարձեալ գայ Տիլիարխն զօրօք բազմօք և իջանէ ի վերայ քաղաքին Դունայ. և բազում չարչարանս և տագնապս գործեաց այնմ գաւառի, որով և գերութեամբ ապականեաց զամենայն ազգն Տաճկաց, և դարձաւ յաշխարհն Յունաց խաղաղութեամբ»։ — Ապուսուար զօրավարը կը յիշէ նաև Լաստիվերտցին 1055 թուին, ըսելով «այն որ զԴուին և զԳանձակ ունէր»։ Ասոր որդին էր Մանուչէ, որ Արփասլանէն Անի քաղաքը գնեց և իրեն պայազատաց ձեռքը մնաց մինչև ԺԱ դարու վերջերը։ Մեր պատմիչներէն Կիրակոս և Վարդան կը պատմեն, թէ 1105ին, Պարսից իշխանութեան չփոթութեան միջոց, Ղզըլ անուամբ սկիւթացի ամիրայ մը մէջ տեղ ելաւ, որ Լօռէ աւանը առնելով կու գայ բռնութեամբ կը մտնէ նաև Դուին և կը սպաննէ Մանուչէի Աբունասր եղբայրը. իսկ Մանուչէ՝ Պարսից թագաւորէն զօրք առնելով զՂզըլ կը սպաննէ իր եղբօրը գերեզմանին վրայ և Դուին քաղաքը Պարսից կու տայ։ Դրեթէ քանի տարի վերջը, երբ Անին Վրացիներէն անցաւ դարձեալ Շէտտատեանց ձեռքը, Փատլուն (Բ) առաւ նաև Դուինը։ Փատլունի վրայ գալով Խուրբ անուամբ Թուրք մը՝ Ղօզ տոհմէ. 1130ին կը տիրէ Դուին քաղաքին. «վիրաւորեալ ի պատերազմին զՓատլուն, զոր ներքինիք գաղտ խեղդեցին պատճառելով զվէրն՝ որ չէր մահու. և առ զամիրայութիւնն կրտսեր եղբայրն Փատլունի Խուշշերն՝ և զկնի սակաւուց՝ աւագն Մահմուտ»։ Վերոյիշեալ Խուրթ բարբարոսը, Գառնիի մէջ Վրացւոց ես յաղթելով, «կտրեաց զգլուխն եփ-

եաց Թանով, և զզանկսն գնէր ի բարձրութեան Միրային (Դունայ) ի չարս քարորմոցն»։ Բայց առր ի վրէժ Վրաց յաղթող Թագաւորն Գէորգի՝ Անին առնելէ վերջ (1161)․ «կուռէ առ ինքն զկովկասային զօրսն, և գայ առնու զԴուին (1163), խառագոյն խայտառակեալ զնոսա ի սուր և ի հուր, բաց ի քրիստոնէիցն որ անդ. և զզագաթունսն Թանեփեացս՝ առեալ ի Միրայէն, զարդարէ ոսկեթել հանդերձիւք, և եղեալ ի դագաղս՝ բառնայ ի յուսս մուկրեաց, և բոկ ոտիւք տալ տանել մինչև ի Տփխիս... ։Զօր լուեալ Ելտկուզն՝ գայ յայրեցեալն և ի քանդեալն Դուին, և խոցոտեալ սրտիւ» կը հեռանայ։ Անկէց վերջ ստէպ մերթ Վրացիներէն և մերթ այլազգիներէն կը նեղուէր քաղաքս, զոր 1184ին Թամար Թագուհւոյն պայազատութեան սկիզբը՝ առին Վրացիք. երկու տարի վերջ (1186) կը յիշուի Ալիճէր անուամբ ոմն ամիրայ Դունայ։ — ԺԳ դարու սկիզբը քաջարի սպասալարն Զաքարիա և իւր Իւանէ եղբայրը՝ ուրիշ գաւառներէ և քաղաքներէ վերջ՝ առին նաև Դուին (1203ին), երկու անգամ յաղթելով այլազգիներու և շատ աւար առնելով. նոյն ժամանակ տեղւոյն իշխողը կը կոչուէր Ապուլկֆիր։ Ճէլալէտտին Խորասանի սուլտանը Թաթարներէն փախչելով ասպատակեց այս կողմերը (1225) և պաշարելով Դուինը առաւ ու կողոպտելով շատ աւարաւ մեկնեցաւ։ Այս միջոցին կը թուի, թէ դեռ սուլտանին բոլոր զօրքերը չմեկնած, հոս հասնելով քաջն Պռօշ, կը կոտորէ «զԽորազմն և զՏաճիկն», ինչպէս կ'ըսէ ժամանակագիր պատմիչն մեր Մխիթար Այրիվանեցի։

Հռչակաւոր քաղաքս, գրեթէ չորս կամ հինգ դար Հայոց ոստան լինելէ վերջ, ԺԳ դարու առաջին կիսուն կը դադրի յիշուիլ մեր ազգային պատմութեան մէջ։ Զարմանալի է մանաւանդ այն, որ Թաթարաց արշաւանաց միջոց, մինչդեռ կը յիշուին բոլոր նշանաւոր քաղաքներու աւերմունքները, Դունայ վրայ ամենեւին խօսք չի լիներ։ Այսպիսով անծանօթ կը մնայ մեզ, թէ ինչպէս եղած է քաղաքիս վախճանը, լքումը, աւերումը և ամայութիւնը. արդեօք թշնամւոյ ձեռքը հռչակաւոր քաղաքս իսպառ ամայութեան և լքման մատնած է, թէ երկրաշարժը։ Նշանաւոր եղած է քաղաքս և շատ ծաղկած վաճառականութեան մէջ, ամէն կողմէ և հեռաւոր աշխարհներէ ընդունելով ամենազգի վաճառականաց կարաւաններ։ Ասոր վկայ է նաև հին, համառօտ, բայց կարեւոր ցանկ մը Մղոնաչափութեանց, որ Դունէն՝ իբրև մեծ կեդրոնէ մը սկսելով, կ'երկննայ դէպի զանազան քաղաքներ և աշխարհներ, նշանակելով անոնց հեռաւորութիւնները մղոնով (=100 քայլ)։ Դուին նոյն ժամանակները կեդրոն էր վաճառականութեան և յատկապէս շահաստան կոչուած. ոչ միայն մեր աշխարհի քաղաքաց մէջ իբրև առաջին կը համարուէր, այլ և մօտաւոր աշխարհաց շահաստաններու հետ կը մրցէր։ Պրոկոպիոս՝ Զ դարու կիսուն, Դունայ մարդաշատ աւանները և գիւղերը յիշելէ վերջ. կը վկայէ. թէ շատ գործատուններ կային և գործակատարներ, որոնք վաճառականութեան համար կը բնակէին Դունայ մէջ։ Հնդկաստանէն եկողները կը բերէին նաև Ճենաց պատուականագոյն վաճառքները, յորս նշանաւորն է մետաքս, Յունաստանէն եկող վաճառականներն ալ կը բերէին արեւմտեան աշխարհաց Եւրոպիոյ բոլոր վաճառքները և փոխադարձաբար կը տանէին այն ամենայն բերքեր և վաճառքներ, որոնք չէին գտնուեր իրենց աշխարհը։ Մեր վերը յիշած Մղոնագիրը կը ցուցնէ Դունէն սկսեալ հինգ գծերը կամ ճանապարհները. Ա. դէպի արեւմուտք, որ երկննալով մինչև Կարին քաղաքը (200 մղոն հեռու), անկէ Մեծ և Փոքր Հայոց սահմաններէն դէպի Կողոնիա (Դարահիսար), Նէոկեսարիա, Ամասիա, և այլն, կը հասնէր մինչև Կ. Պոլիս, ուրկէ կ'երթային Եւրոպիոյ զանազան քաղաքները։ Բ. դէպի հարաւային արեւմուտք՝ Նախ Խլաթ, Բզնունեաց ծովուն եզերքը (170 մղոն), անկից Բղիմար (Անգձնիք) Ուռհա, Եմեսիա (Հեմս), Դամասկոս, ուրկէ Երուսաղէմ, Աղեքսանդրիա (Եգիպտոս) և Ափրիկէի ծանօթ քաղաքները։ Գ. դէպի արեւելք՝ Բերդկունս (60 մղոն) որ կը թուի ըլլալ Սիւնեաց կամ Արցախի մէջ, անկէ անցնելով Աղուանից Պարտաւ մայրաքաղաքը, կը հասնի Կասպից ծով։ Դ. դէպ ի հարաւային արեւելք, Նախճուան (60 կամ 70 մղոն), անկէց Դավրէժ, Տիգրոն, Ակոզա (Քուֆա), Պասրա, և Պարսկային ծովով նաւերով մինչև Հնդկաստան։ Դավրէժէն (որ Գանձակ Շահաստան կոչուած է) կը զատուէր ուրիշ գիծ մ'ալ տանելով Նինուէ, Մծբին, Ուռհա, եւայլն։ Դարձեալ Նախճուանէն ալ ուրիշ գիծ մը կը տանէր Արտաւիլ, Վարդանակերտ, Փայտակարան և կը հասնէր Կազրից ծովը։ Ե. դէպի հիւսիս, Կողբ (30 մղոն), յայտնի է թէ Ճակատքգաւառի Կողբը չէ, այլ Գուգարաց Կողբոփոր գաւառը, Տփղիս՝ Վրաց մայրաքաղաքը. Հունարակերտ (Կոտրած կամուրջը) և կը վերջանար Պարտաւ, ուր կը միանար Գ գծին հետ։ Այսպէս Դուին հռչակաւոր եղած է ոչ միայն ազգային եկեղեցական վարչութեանց բնակավայր լինելով, այլ

եւ բարգաւաճ կեդրոն մը՝ համազգային վաճառականութեան։

Բազմաթիւ անցքերով հռչակուած քաղաքիս մնացորդներն ալ նշանաւոր պէտք են ըլլալ, որոնք յատուկ քննութեան կը կարօտին։ Մեզ ծանօթ են այժմ, ինչպէս կանխաւ յիշեցինք, Հայ և Ասորի Դուին՝ կրկին գիւղեր։ Ռուսաց վերջին վիճակագրութեան համեմատ այժմ կան երեք Դուին գիւղեր, մէկ մէկու մօտ։ Ասորի Դուինը ունի 327 բնակիչ, բաժնուած 63 տան, որոնցմէ 2 տուն Հայոց են։ Յայտնի չէ թէ այս Ասորիք Դունայ բարգաւաճանաց միջոց անդ բնակող Ասորւո՞ց սերունդ են, թէ վերջին դարուց գաղթականներ։ Ընդհանրապէս աղքատ են, և պատճառն այն է որ հողերու մեծ մասին վրայ այգի անկած են, և ստացած խաղողէն գինի պատրաստելով, փոխանակ ծախելու և իրենց պիտոյքը հոգալու, անխնայաբար կը խմեն ամբողջ տարին։ Քաջ են և չարքաշ. ասորի կանայք կ'օգնեն իրենց արանց նաև դաշտային աշխատութեանց մէջ։ Ունին Ս. Յակոբ անուամբ եկեղեցի մը։ — Հայ Դուինը՝ Արտաշատի մօտ է, և Ռուսաց վիճակագրութեան ծանօթ է լոկ Դուին անուամբ։ Ունի 484 բնակիչ, բաժնուած 100 տան, որոնցմէ 365 հոգի հայ են, բաժնուած 77 տան, իսկ մնացեալք՝ այլազգի։ Գիւղիս բոլոր բնակիչք կը խօսին հայերէն. Հայք ունին եկեղեցի մը Ս. Աստուածածին անուամբ։ Տներն ընդհանրապէս կէս գետնափոր են։ Հայոց նիւթական վիճակը բաւական լաւ է. վերին աստիճանի հիւրասէր են ու գովելի է իրենց մարդասիրական վարմունքը։ Ռուսաց վիճակագրի համեմատ երրորդ Դուինը կը կոչուի Դուին Թուրղէնս և հաւանօրէն կը գտնուի Վերին և Ստորին Դուին գիւղերու մէջ տեղ։ Ունի 433 զուտ հայ բնակիչ, բաժնուած 71 տան։ Այս գիւղս չեն յիշեր ոչ Քաջբերունի և ոչ Ցովհ. Աթանասեանց իրենց ճանապարհորդութեան նկարագրութեան մէջ (1877), երեւի ի վերջոյ ձեւացած է գիւղս, որուն մանրամասն տեղեկութիւնք մեզ կը պակսին։ Վերին Դունայ մօտ կայ բարձաւանդակ մը, որ լինելու է անշուշտ, պատմական հին Բլուրն, որուն պատճառաւ Դուին կոչուեցաւ հին քաղաքը։ Հոն կը տեսնուին տներու և եկեղեցիներու հետքեր եւ աւերակներ, բայց տակաւին մէկը խնամքով քննած չէ։ Փափաքելի է որ ազգասէր ոք հետազօտէ այս երեք գիւղերու մերձակայ վայրերը, և հին Դունայ ճիշդ տեղը յայտնէ։ Տիւպուա՝ որ այս կողմերը հետազօտեց 1834 տարւոյ Մարտ 21—2ին, կ'ուզէր մանրամասն քննութիւն ընել և գտնալ Դունայ տեղը, բայց իրեն առաջնորդները Ստորին Դուին տարին զինքը, ուր թան մը չգտաւ։ Տիւպուայէն 160 տարի առաջ՝ Շարտէն հռչակաւոր ճանապարհորդը, Դունայ մէջ գիշերեց 1673ի ապրիլ 8ին, և կը յիշէ իբրև շատ գեղեցիկ և մեծ գիւղ։ ԺԵ. դարու սկիզբը, ըստ Առաքել պատմչի, Մոկացի Պօղոս վարդապետը գիշերեց Դունայ մէջ և բժշկեց մանկան մը գօսացած ձեռքը։

Աճիւնացած և աւերակօքն անծանօթ մնացած մայրաքաղաքիս էր վսեմագոյն հանճարը կամ բանահիւսն և հոգերգուն Հայոց եկեղեցւոյ՝ Ստեփաննոս, Է. դարու կէսէն վերջ, որ քաղաքին աւագ երէցին որդին էր եւ կոչուեցաւ Սիւնեցի՝ նոյն աշխարհին եպիսկոպոս լինելուն պատճառաւ։ Նոյն դարուն սկիզբը ասկից էր նաեւ Եպիփան Գլակայ վանահայրը, եւ Ըրդ դարուն Ստեփաննոս կաթողիկոսը, որ տարի մը միայն պաշտօնավարեց (787), եւ յետոյ իբրեւ կաշառք ուտող՝ պաշտօնէն զրկուեցաւ։ Երեւելի վարդապետաց հետ ԺԳ. դարու սկիզբը կը դասուի Գրիգոր Դունեցի, որ գտնուեցաւ Լօռուայ ժողովին մէջ։ (Ըփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ» Բառդուած «Ստորագր. Հայաստանի» 462—469։ «Մշակ» Զ. 83։ «Փորձ» 380։ «Այրարատ» Հ. Ալիշանի, 404—414)։

ԴՈՒԿԱՍ, յոյն պատմիչ ԺԵ. դարու, իր Բիւզանդիոյ պատմութիւնը կը սկսի Յովհաննէս Դ.էն եւ կը հասցնէ մինչեւ Սուլթան Մուհամմէտ։

ԴՈՒԿԷՑՏԱՐԱ, զուտ հայաբնակ գգ. Ատրպատականի Գարադաղ գռ.ի Քէյվան գաւառակի մէջ, 1903ին ունէր 180 տուն բնակիչ բաժնուած 33 տան եւ եկեղեցի մը։

ԴՈՒՂԱՏՈՍ, իշխան Թաթարաց, 1239ին Կայան ամրոցը կը պաշարէ, ուր ապաւինած էր Աւագ իշխան։

ԴՈՒՄԱՆ, (Նիկոլ-Դուման) բուն անունով Նիկողայոս Տէր Յովհաննէսեան, յայտնի յեղափոխական գործիչ, ծնած է Արցախի (Ղարաբաղ) Խաչէն գռ.ի Ղշլաղ գիւղը 1867ին։ 1887ին աւարտած է Շուշիի թեմական դպրոցը եւ եղած տեղւոյն թեմական կոնսիստորիային մէջ քարտուղար, քանի մը տարիներ Հիւսիսային Կովկասի հայ դպրոցներուն մէջ ուսուցչութիւն ընելէ յետոյ 1891ին անցած է Դաւրիզ, ուր պահ մը դարձեալ ուսուցչութիւն ընելէ յետոյ կը նուիրուի յեղափոխական գործունէութեան՝ Թաւրիզի եւ Սալմաստի մէջ։ Այդ թուականներուն երկիր մտնել ուզողները կը մեկնէին Սալմաստէն, Դերեկի վանքն ալ խարիսխն էր անոնց։ Քիւրտերը թուրքերէն գրգռուած կը փորձեն քանդել այս վանքը։ Դու-

ման քանի մը զինակիցներու հետ կը յարձակի քրտական ուժերու վրայ ու կը ցրուէ զանոնք։

1895ին երկիր մտնելով Պօղազ Քեասանի մօտ կ'ընդհարի Քիւրտերուն հետ, որոնք պաշարած էին իր ընկերներուն հետ ապաստանած Մարաղը և կը փորձէին այրել. Դուման փոթորիկի պէս կը ճեղքէ պաշարողները և այդ օրէն ի վեր իր անունը կը դառնայ Դուման (= Մրրիկ)։ 1896ին Սալմաստ կը դառնայ և Դերեքի վանքին մէջ կր պաշարուի քիւրտերէն, հոս ալ ճեղքելով պաշարողները լեռ կը բարձրանայ։ Նոյն տարւոյ վերջը կ'անցնի Թիֆլիս և իր ծրագիրը կը պարզէ Քրիստափորի՝ Քիւրտերուն դէմ փոխվրէժի յարձակում մը գործելու մասին և 1897 Յուլիսին տեղի կ'ունենայ Խանասորի պատմական արշաւանքը։

ՆԻԿՈԼ-ԴՈՒՄԱՆ

Դուման յետոյ կ'անցնի Պաքու իբր կառավարիչ նաւթային ընկերութեանց մօտ, բայց չի դադրիր յեղափոխական գործունէութենէ։

1904ին կը ղրկուի Սասունի օգնութեան, սահմանագլուխին վրայ կ'ընդհարի Թուրք զօրքին հետ և իր արշաւախումբը չի կրնար մտնել երկիր։ Այս ձախողանքէն յետոյ Պաքուի շրջանը Բալախանիի մէջ կրկին կը ստանձնէ նաւթային կառավարիչի պաշտօնը։ 1905 Փետրուարին սակայն, երբ Պաքուի մէջ Թուրքերը քանի մը հայեր կոտորած էին, Դումանի կը վստահուի հայութեան պաշտպանութեան պատասխանատու գործը։

Այս ատենները հայ ազատագրական պայքարի թատերաբեմը Թրքահայաստանն էր և ամէն ինչ հոն կը ղրկուէր։ Պաքուի մէջ Հ. Յ. Դ. հազիւ 12 հրացան և քանի մը փամփուշտ ունէր իր պահեստին մէջ, ան ալ Թրքական Թաղը։ Դուման իր տրամադրութեան տակ ունէր միայն 6 երիտասարդ հայդուկներ՝ իր շունչին տակ պատրաստուած, որոնք կը պատրաստուէին Պարսկաստանի վրայով երկիր անցնելու։ Դուման այս 6 հոգիով յաջողեցաւ կազմել դիմադրութեան կորիզը։ Ան իր արագ, յանդուգն ու վճռական ընթացքով տրամադրութիւն ստեղծեց իր շուրջը եւ յոյս ներշնչեց հայութեան։ Փետր. 7ին Թուրք խուժանը կը մօտենայ հայ Թաղերուն՝ կոտորելով հանդիպած հայը, Դուման իր հայդուկներով կը ճակատի անոնց դէմ, յարձակող Թուրքերը կը սպաննուին և խուժանը անակնկալի եկած կը նահանջէ։ Ասոր վրայ հայերը կը գտնեն իրենց կորովը, բոլոր զէնք բռնելու կարող ուժերը կը լծուին ինքնապաշտպանութեան։ Դուման կը յաջողի զէնքի խանութներու վրայ ճնշումով եւ ռուս պահեստներէն թռցնելով զէնք ճարել։ Ան կը յաջողի նմանապէս միայն Պաքուէն 800,000 րուպլի դրամ գոյացնել՝ զէնք գնելու համար։ Հ. Յ. Դ. Կեդր. Կոմիտէի և Դումանի կարգադրութիւնով կ'ազդարարուի բոլորին զգուշանալ հայութեան դէմ շարժելէ և հետագային բոլոր անսաստողները իրենց պատիժը կը գտնեն՝ նահանգապետ, ոստիկանապետ և զինուորական։ Ու այսպէսով Պաքուի հայերը փրկուեցան։

1905 Փետր. 20ին Երեւանի մէջ տեղի ունեցած էր հայ-Թաթարական ընդհարում։ Դումանի հոն ներկայութիւնը ժողովուրդին կորով կը ներշնչէ և Թշնամին կը սարսափեցնէ։

Նոյն տարւոյ Մայիս 20ին Թուրքերը կը սկսին կոտորել Նախիջեւանի Հայերը։ Դուման հոն եւս կը փրկէ հայութիւնը։

Սակայն հայ հերոսի կուրծքը կը կրծէր արդէն դաժան հիւանդութիւն մը և ան Պոլսէն Կովկաս դարձած հիւանդանոցի մը անկիւնը կը ծիւրէր՝ երբ պայթեցաւ համաշխարհային պատերազմը։ Վիրաւոր արծիւը չէր կրնար իր վանդակին մէջ սպասել իր մահուան, ան փորձեց անձնասպան ըլլալ. բայց իր վրայ արձակած երկու գնդակներն ալ վրիպեցան։ Բժիշկ Յ. Զաւրեան և ուրիշ ընկերները կը փութան հիւանդանոց՝ սիրտ տալու վիրաւորին. ան կը պատասխանէ. «Էլ ի՞նչ կարող է անել Դումանը, երբ անկարող է նոյնիսկ ինքը իրան խփելու»։ Շատ չանցած հիւանդանոցին մէջ կը փակէ իր աչքերը։

ԴՈՒՆԱՆԻՍ տ. Դմանիս։

ԴՈՒՄՊՈՒԼ, Թումբուլ կամ Թմբուլ, գդ. Սիւնեաց Նախճաւան գա.ի, ըստ Հ. Ալիշանի նոյն է հին Տամբասի հետ։ Ունի 900 բնակիչ, որոնց 550ը հայ, գաղթած Սալմաստէն, որոնք այլազան տարագներով Աֆղանիստանէն մինչև Սիպերիա կը գաղթեն։ Հայք ունին աղիւսաշէն եկեղեցի մը և դպրոց մը։

ԴՈՒՆԱՑ Ս. ԺՈՂՈՎՈՑՆ ԿԱՆՈՆՔ, լոյս տեսած է էջմիածին? «Ձեռագրերի համեմատութեամբ» Մխիթար վարդապետէ և Սիրական Տիգրանեանէ։

ԴՈԻՆԻԿ, հայաբնակ գզ. Տուրուբերանի Տարօն գա.ի, բն. 50 տուն։ Տե՛ս Դրվնիկ։

Դուռար s. Տիւռար։

ԴՈԻՇԷ Ստանիսլաւ, կարտինալ Օրլէանի, ծնած է 1848ին և մեռած 1926 Սեպ. 23ին։ Այս բարձրաստիճան ֆրանսացի եկեղեցականը 1915ի հայկական տարագրութեան առթիւ՝ բողոքի ձայն բարձրացողներէն մին եղած է։ Մեզի համար յաւէտ անմոռանալի պիտի մնայ Բարիզի Մատլէնի եկեղեցիին մէջ՝ 13 Փետր. 1916ին յոգնախուռն բազմութեան մը ներկայութեան խօսած քարոզը, որ յետոյ իբր գաղափարասփիւռ գործ տպուեցաւ «Pour les Arméniens» խորագրով։ Գերապայծառ Դուշէ, հոն՝ ի մէջ այլոց խոստովանած է. «Արիւնի կապը գոյութիւն ունի մեր և անոնց (Հայոց) միջև»։ Թէոդիկ՝ «Ամենուն Տարեցոյց 1926 էջ 655)։

ԴՈԻՌՈՆ կամ Դրուն, քանի մը կապաններ եւ անցքեր Կիլիկիոյ մէջ. ինչպէս Դուռն՝ Ասոլւոց, Կիլիկիոյ Անտիոքայ Դրուն, եւայլն։ Տե՛ս Դարբանդի դուռն։

ԴՈԻՌՈՆԱ, լեռ Մարաշի կողմերը։

ԴՈԻՌՈՆԱԿԷՕԼ (Կոընկի լիճ), լճակ Այրարատայ Դարբեղէնք գա.ի մէջ։

ԴՈԻՌՈՆԱ ՕՎԱՍԻ, հովիտ Լեռնային Կիլիկիոյ։

ԴՈԻՌՈՆԱԿ գզ. Տփղիսու գա.ի, 1902ին ունէր 680 բնակիչ հայ և քանի մը տուն յոյն։ Հայերը ունէին եկեղեցի և դպրոց։

ԴՈԻՏԱԿԱՆ կամ Դիւթական գիւղ, հին գզ. Արցախի Ջրաբերդ գա.ի, որուն աւերակները ցարդ կը տեսնուին Թալիշ և Մատաղիս գիւղերու գրեթէ մէջտեղը, Թարթառ գետին եզերքը։ Մօտը փոքրիկ բլրան մը վրայ կը տեսնուի բաւական ճաշակով շինուած կիսաւեր եկեղեցի մը։ Ըստ Ջալալեանցի՝ այս փոքր եկեղեցին կամ մատուռը կառուցած է ոմն Ներսէս եպիսկոպոս, Աղուանից Վաչական Թագաւորէն շինուած եկեղեցւոյ աւերակաց վրայ, հայկական Ո. (=1151) թուին։ Այժմեան կիսակործական մատրան արեւմտեան և հիւսիսային կողմերը շատ մը գերեզմաններ կան, մեծ մասը անտառի ծառերով ծածկուած։

ԴՈԻՐԱՊԱՏ կամ Դերի, գզ. Սիւնեաց Բաղք գա.ի, որ կը կարծուի ըլլալ հին Տրեայ գիւղը։ Այժմեան (1902ի) բնակիչք 325 հոգի, ամբողջ այլազգի։

ԴՈԻՐԵԱՆ — Գադերին — ԱՐՄԷՆԵԱՆ, դերասանուհի, ծնած է Թիֆլիս, 1903ին հաղիւ կիմանալով աւարտած՝ կ'ամուսնանայ ծանօթ դերասան Արմէն Արմէնեանի հետ. իր բեմական մուտքը տեղի կ'ունենայ նոյն տարին Բագուի մէջ «Թիթեռնիկներու պարով, յետոյ երեւցած է Մոսկուայի բեմերուն վրայ, ուր գացած էր տարի մը արուեստը կատարելագործելու իր ամուսնոյն առաջնորդութեամբ։

Տիկ. Դուրեան-Արմէնեան

Վերադառնալով Կովկաս, դերասան ամոլը շրջեցաւ Ռուսիա, Թուրքիստան, Թուրքիա (1909–10), Եգիպտոս, Պալքաններ, Պարսկաստան։ Տիկին Գադերին ունի ուժեղ խաղարկութիւն։ Սկզբնական շրջանին՝ խաղացած է Օդեյլոյի Տեզտեմոնան։ Նախասիրած դերերն են եղած, բացի Շիրվանզադէի և Շանթի գործերէն՝ Յրաւ Ալպինկ (Ուրուականներ), Անյայտ կինը, Աննա Քրիստի, Սալոմէ, Տրիլբի եւայլն։ 1926ին Հայաստանէն Փարիզ անցաւ և անկից Եգիպտոս։ Ներկայիս Խ. Հայաստան կը գտնուի։ (Թէոդիկ՝ «Ամենուն Տարեցոյց»ը 1928 էջ 584)

ԴՈԻՐԵԱՆ Եղիշէ Արքեպ. պատրիարք Երուսաղէմի (1921—1930) ծնած է Սկիւտար 1860 Փետր. 23ին, որդի երկաթագործ մհտ. Աբրահամ Ջըմպայեանի (1815–1884) և Արուսեակի. աւազանի անունն էր Միհրան։

Միհրան կրտսերն էր իր չորս եղբայրներուն մէջ։ Առաջինը ՅԱՐՈԻԹԻԻՆ, տաճկագէտ, օգնական խմբագիր Մանզումէի Էֆքեարի, իբրև թարգմանիչ՝ Կարապետ Փանոսեանի խմբագրութեան տեսն, որ կը վախճանի 1873 Հոկտ. 23ին։ Երկրորդը Պետրոս Դուրեան (տե՛ս իր կարգին). Երրորդը Ագրիպաս, փաստաբան։

Հայրերնին կը մեռնի Պարտիզակ 1884 Մարտին և կը թաղուի հոն, իսկ մայրը Դուրեան Արուսեակ՝ կը վախճանի Գատըգիւղ՝ 1905 Մարտին և կը թաղուի Սկիւտարի գերեզմանատունը, իր բանաստեղծ զաւկին շիրմին քով։ Միհրան իր նախակրթութիւնը ստանալէ ետքը Սկիւտարի Ճեմարանին մէջ, 1876ին ուսուցչութեան կը կոչուի նոյն հաստատութեան մէջ։

1878 Դեկտ. 9—10ին սարկաւագ կը ձեռնադրուի Իզմիրլեան Մատթէոս եպ.ի ձեռքով Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցիին մէջ. և այդ օրէն

ես կ'առնէ Եղիշէ անունը՝ ձեռնադրիչ եպիսկոպոսին առաջարկութեամբը։

1879 Մայիս 13ին կը ձեռնադրուի աբեղայ, դարձեալ Իզմիրլեան եպ.ի ձեռքով։

1879 Յուլիս 1ին կ'ընդունի վարդապետութեան գաւազանը։ 1880—1890 քարոզչի և ուսուցչի պաշտօնով կը մեկնի Պարտիզակ. 1882 Մայիս 15ին կ'ընդունի ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճանը։

1889—1890 պատգամաւոր յԵւրոպա, Աշըգեան Խորէն պատրիարքի կողմէն։

1890—1904 Արմաշի Դպրեվանքին մէջ, ուսուցիչ-տեսուչ, և փոխ-վանահայր-վերատեսուչ և այդ հանգամանքով ալ եպիսկոպոս. 1898 Հոկտ 25ին՝ Խրիմեան կաթողիկոսի ձեռնադրութեամբ։ 1904—8 Առաջնորդ Զմիւռնիոյ. 1908 Յուլիս 16-ին տեղապահ պատրիարքութեան Պոլսոյ։

1908 Դեկտեմբերին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան ընտրելի Մատթէոս Բ. Իզմիրլեան կթղ.ին հետ։

1909 Մայիս 2 — 1910 Դեկտ. Պատրիարք Կ. Պոլսոյ։

1911ին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան կոչուած է մէկ քուէի տարբերութեամբ Գէորգ Ե. կթղ.ի հետ։

1911—1921 Կ. Պոլիս, քարոզիչ, ուսուցիչ եւ տեսնապետ Ազգ. Կեդր. Վարչութեան և Կրօնական ժողովին։

1919ին և 20ին երկիցս կ'անդամակցի Հայ Ազգ. Պատուիրակութեան Համագումարին, ի Բարիզ։

1921 Յունիսին կ'այցելէ Երուսաղէմ, ուր Սեպտ. 5ին կ'ընտրուի պատրիարք Առաքելական Ս. Աթոռոյն, Ազգ. Երեսփոխանական ժողովի կողմէն և Անգլիոյ Ծոյն թագաւորին վեհապետական հաստատութեամբ, կը գահակալէ 1921 Նոյեմբեր 1ին։

Եղիշէ Ս. Պատրիարք իր գահակալութեան առաջին օրէն ուշադրութիւն դարձուցած է Ժառ. Վարժարանի բարեկարգութեան և յառաջդիմութեան, իր օրով հաստատուած են Կիւլպենկեան և Մելքոնեան սանուց Ընծայարանի երկու դասարաններն, որոնց՝ ինչպէս նաև Ժառանգաւորացի անձամբ կը դասախօսէ։ Առաջին անգամ ըլլալով որոշմամբ Տնտեսական ժողովոյ կարգադրած է որ 1928—30 շրջանին համար՝ նոր ձեռնադրըուած և կր. աբեղաները Անգլիա երթան ուսանելու և ապա դան դասախօսելու Ընծայարանին մէջ։ Դարձեալ որոշմամբ նոյն ժողովոյ հրամայած է վերսկսիլ Սիոն ամսագրին հրատարակութիւնը, որուն ինքն ալ կ'աշխատակցի բանասիրական, կրօնական և այլ յօդուածներով։ Ընծայացուներու և միաբանութեան զարգացման համար դարակներու մէջ ամբարած է հազարաւոր հատորներ որ քիչ ժամանակէն պիտի զետեղուին իր Ցոբելեանին առթիւ նոր շինուելիք մատենադարանին մէջ։

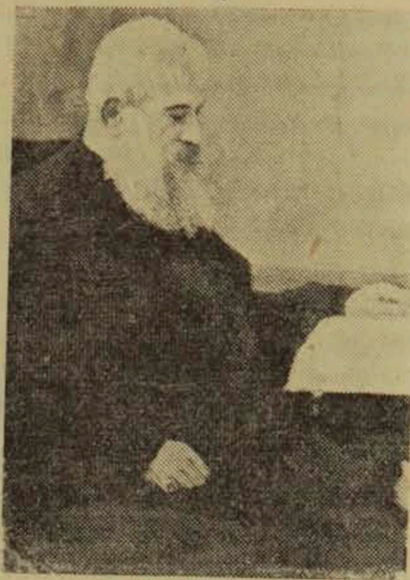

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊ. ԴՈՒՐԵԱՆ

Եղիշէ Ս. Պատրիարք ունի նաև հրատարակութիւններ, որոնք են Բառագիտութիւն (տպ. 1886, 5 անգամ տպ.), Ընթացք ի գրոց բարբառ Ա. տարի (տպ. 1880, 5 անգամ տպուած), Բ. տարի (տպ. 1883 և Բ. տպուած 1896), Գ. տարի (1929), Պատմութիւն Հայ Մատենագրութեան (տպ. 1885. Բ. տպ. 1933), Ընտիր ասացուածք (տպ. 1882), Հովուական Սրինգ (տպ. Իզմիր 1909), Դրուագներ մանուկ Յիսուսի կեանքէն (տպ. Երուսղ. 1926). Այբուբենք Հայերէն Բանասիրութեան (տպ. 1928). ունի ուրիշ անտիպ երկասիրութիւններ որոնք հետզհետէ պիտի հրատարակուին։

Եղիշէ Ս. Պատրիարք բացի գրական և կրթական գործունէութենէն, խնամք ունեցած է Ս. Յակոբայ վանքին կալուածներուն նորոգութիւնները կատարել տալու, մանաւանդ անոնք որ վերջին 1927 Յուլիս 11ի երկրաշարժէն առաւել կամ նուազ չափով վնասուած էին։ Այսպէս վերջին ժամանակներն նորոգուած են Ս. Յակոբի վանքին վնասուած մասերը. ի հիմանէ կառուցուեցաւ նաև Ազգային Նախակրթարանի և Մանկապարտէզի շէնքը, որ երկրաշարժէն վտանգաւոր կերպով քայքայուած էր, հետզհետէ կը նո-

րոգուին Բեթղեհէմի, Ռամլէի, Յոպպէի վանքերը և կալուածները, Ս. Յակոբի վանքի թեմերուն կրթական գործերուն հոգատարութիւնը կատարելով հանդերձ, Հայֆայի մէջ եկեղեցիի եւ վարժարանի համար գետին մը գնուած է, պատեհ ժամանակին շինութեան սկսելու համար Վ.եճաշէնի *(Յարութիւն պտրք.ի կալուածը) վրայ երկու յարկ և մէկ թև եւ աւելցուցած է, ծախքովը մասնաւոր ընկերութեան մը, որ պայմանեալ որոշ ժամանակէ յետոյ կալուածը իր ամբողջ հասոյթովը պիտի յանձնէ Ս. Յակոբի վանքին։ Եղիշէ Ս. պատրիարք իր մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ ըրած է նաև հիւանդ-ծեր և տկար միաբաններուն սնունդի պարագան. այս պատճառաւ իր կարգադրութեամբ շինուած է պատրիարքարանի պարտէզին մօտ քարուկիր* կովտուն *մը, առաջին անգամ բարեպաշտ նուիրատուներէ գնուած կաթնտու կովերու թիւը քառապատկուած է այսօր, 1928 տարուան կիսուն սկսուած է նաև վերաշինութիւնը* Պարոնտէր *կոչուած վանուցս այգիի* ամարանոցին, *դնելով զայն վայելուչ վիճակի մը մէջ։* (Աղաւնունի՝ «Միաբանք» էջ *123—6)*։

*Եղիշէ Ս. պատրիարքի քահանայութեան յիսնամեայ յոբելեանը կատարուեցաւ մեծ հանդիսութեամբ 1929 Հոկտեմբերին Թարգմանչաց տօնին, ամսոյն 25էն մինչև 28 երկուշաբթի։ Այդ առթիւ հրատարակուեցաւ «Սիոն»ի մէջ Նո*սարէն *(Թորգոմ Արքեպ. Գուշակեան) ստորագրուած յօդուածաշարք մը, որոնց մէջ Դուրեան Ս. պատրիարքի կեանքը կ'ուսումնասիրուի։ Բաբգէն եպ. (ապա Աթոռակից Կթղ. Սսոյ) Ամենապատիւ Յոբելեարին կենսագրութիւնը հրատարակեց Նիւ Եորքի «Կոչնակ»ի տպարանէն։ «Փարոս», «Պայքար» (Ամերիկա), «Հայ Ձօնակ», «Դիտակ», բացառիկ թիւեր հրատարակեցին եւ անխտիր բոլոր պարբերաթերթերը յօդուածներ նուիրեցին այս հանդիսաւոր յոբելեանին առթիւ։*

Յոբելեարի առաջարկութեամբ յոբելեանի առթիւ եղած նուիրատուութեամբ Դուրեան Մատենադարանը *կը կանգնուի Երուսաղէմի Ս. Յակոբ վանքին մէջ և միանգամայն այդ անունով բանասիրական գործեր կը հրատարակուին։*

Առաջին գիրքը որ լոյս տեսաւ «Դուրեան Մատենադարան» տիտղոսին տակ՝ էր ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԴՈՒՐԵԱՆ *(իր Քահանայական Յիսնամեակին առթիւ), և մահէն ետք, որ տեղի ունեցաւ 1930 Ապրիլին, «Դուրեան Մատենադարան»ի սկզբնական թիւերուն մէջ Դուրեան սրբազանի գործերը հրատարակուեցան, նախ* «Պատմ. Հայ Մատենագրութեան» *(տպ. Երուղ. 1933)*, «Հայոց Հին Կրօնը կամ Հայկական Դիցաբանութիւն», Դ. «Ազգային Պատմութիւն» *(տպ. 1934)*, «Սրբազան Քնար» *(իր բոլոր բանաստեղծութեանց հաւաքածոն)*, Ուսումնասիրութիւնք եւ Քննադատութիւնք» *(տպ. 1936) եւայլն։*

ԴՈՒՐԵԱՆ ԹԱԹՈՒԼ *Ծ. վրդ. ծնած է Պոլիս 1872-ին, ուր նախնական ուսումը առնելէ ետք 1890 Սեպտ.ին Արմաշու դպրեվանքը կը մտնէ և կ'աշակերտի Օրմանեան-Դուրեան շրջանին։ Թերթերու մէջ ունի գրական-ուսումնասիրական յօդուածներ. 1898ին Զմշկածագի առաջնորդ կ'ընտրուի ուր կը յարգուի թէ օտարներէն և թէ՝ ազգակիցներէն. հմուտ օրէնսգէտ ըլլալով կը պաշտպանէր իր հօտը կառավարական պաշտօնեաներու անհարկի ոտնձգութիւններու դէմ. իր խիստ օրինապահ ըլլալը պատճառ եղաւ որ թաղականութիւնը ընդվզի իր դէմ. 1902ին պատրիարքարանէն ետ կանչուեցաւ և Պանտրմայի առաջնորդ ընտրուեցաւ ուր մեռաւ 1914ին։* (Յովհ. Անէմեան)։

ԹԱԹՈՒԼ Ծ. Վ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԴՈՒՐԵԱՆ Ղեւոնդ *Արքեպիսկոպոս, ծնած է Սկիւտար 1880 Յունուար 1ին նախնական ուսումը կը ստանայ Պէրպէրեան վարժարանին մէջ, ուրկէ անցնելով Արմաշի Դպրեվանքը, յաջողապէս կ'աւարտէ իր ուսման ընթացքը ու 1901ին տասը ընկերներով վարդապետ կը ձեռնադրուի, տարի մը յետոյ կը կոչուի Օրմանեան պատրիարքի անձնական քարտուղարութեան և ապա կ'ընտրուի պատրիարքական փոխանորդ, պաշտօն զոր կը վարէ առժամապէս Օրմանեան, Իզմիրլեան, Դուրեան, Արշարունի պատրիարքներու և տեղապահ Մանկունի Ս.ի օրով։ Քանիցս եղած է անդամ Կրօնական Ժողովոյ և վարած է նաև Գատըգիւղի քարոզչութեան պաշտօնը։ 1912ին ընտրուած է Առաջնորդ Ադրիանապոլսոյ, ուր վրայ ձեռնադրուած է եպիսկոպոս 1914-19 վարած է Պուլկարիոյ առաջնորդութիւնը, իսկ 1920—22 Իզմիրի առաջնորդութիւնը, ուսկից հազիւ կրցած*

է կեանքը ազատել, և ապա մինչև 1930 Մանչէսթրի հոգեւոր հովուութիւն բրած է և ապա Ամերիկայի Առաջնորդ ընտրուած, այդ տարին աշնան

ՂԵՒՈՆԴ ԱՐՔԵՊ. ԴՈՒՐԵԱՆ

գրաւած է առաջնորդական աթոռը Նիւ Եորքի մէջ, ուր մինչև 1933 պաշտօնավարելէ ետք Դեկտեմբեր 24ին զգուելի ոճիրի մը զոհ երթալով դաշունահար կ'իյնայ Նիւ Եորքի Ս. Խաչ եկեղեցւոյն մէջ՝ արարողութեան պահուն։ Իբրև ոճրագործներ՝ դատարանը մէկէ աւելի անհատներ բանտարկեց ցմահ։ Դուրեան Սրբազանի աճիւնները 1938ին Ս. Խաչ եկեղեցին կը փոխադրուին։

Դուրեան Սրբազան մասնակցած է Միջազգային Եկեղեցական Համաժողովներու և արժանաւորապէս կը ներկայացուցած է Հայ Եկեղեցին։

Ունի կարևոր երկասիրութիւններ որոնց գըլխաւորներն են Պարզ Քարոզներ(Ա.-Ե.), Չորս Աւետարաններ, Ձեռաց Պատարագամատոյց Մկրտութեան Խորհուրդը հայ անգլ., Դպրեվանքեան Քարոզներ։ Իզմիրի մէջ խմբագրած է Դափնի թերթը (1921-2) խմբագիր վարիչ եղած է, Պոլիս հրատարակուող Տաճար շաբաթաթերթին և առեն մը Լոյս կրօնաթերթին։ «Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ ունի ուսումնասիրական յօդուածաշարք մը «Ս. Գրոց բնապատմական բառարան» խորագրով։

Ամերիկա անցնելէ ետք ես աշխատակցած է Ռամկավար թերթերուն։

ԴՈՒՐԵԱՆ Պետրոս, բանաստեղծ. ծնած է 1852-ին Պոլսոյ Սկիւտար թաղը։ Ուսած է տեղւոյն ազգ. նախակրթարանը և ինքնաշխատութիւնով և բնականտաղանդով է որ գրած է իր աննման բանաստեղծութիւնները, արժանանալով «Սկիւտարի Սոխակը» անունին։ Դուրեանի գրածները ունին խոր, վշտոտ, անուշ և գրաւիչ շեշտ մը. անոնց մէջ կը յայտնուի բանաստեղծին հոգին իր բոլոր ծալքերուն մէջ, կը պատկերանան իր բաղձանքներն ու տառապանքը։

Պարզ երկաթագործի մը որդին Դուրեան պայքարած է իր ամբողջ կեանքի տևողութեան թըշուառութեան և ամէն կարգի բարոյական եւ նիւթական դժուարութիւններուն դէմ, և կարծես այս դժուարութիւններն են որ բանաստեղծին հանճարին թափ տուած են։

Պետրոս Դուրեանի արտադրութիւնները մեծապէս տպաւորած են յաջորդ սերունդները, տաղանաւորներէն շատերը եղանակաւորուած են և կ'երգուին մինչև այսօր ալ, իր թատերգութիւնները բազմիցս բեմադրուած են։

Պ. Դուրեանի քերթուածներէն շատերը թարգմանուած են օտար լեզուներու և մեծապէս գնահատուած։

Պ. Դուրեան 1872ին կը մեռնի դեռ շատ երիտասարդ, զոհ դառնալով թոքախտի, որ քանի մը տարիէ ի վեր կը կրծէր հէք բանաստեղծին թոքերը։ Սկիւտարցիները կատարած են փառաւոր թաղում մը և այսօր անոր գերեզմանին վրայ, որ Սկիւտար կը գտնուի, կանգնուած է մահարձան մը։ Դեռ մինչև այսօր ալ շատեր

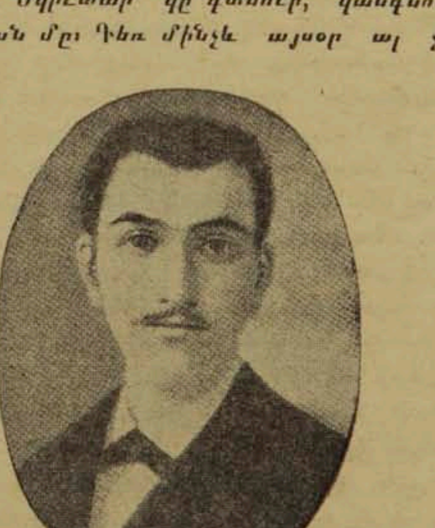

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ

ուխտագնացութեան կ'երթան անոր գերեզմանին։

Պետրոս Դուրեանի գործերն են

Տաղք եւ քերթուածք Պետրոս Դուրեանի։ Հրա-

տարակեալք ջանիւք ընթերցասիրաց ընկերութեան Մխիտարու. Կ. Պոլիս, տպագրութիւն Արամեան 1872, 493 էջ.

Տաղք եւ թատերգութիւնք, նամականի, դամբանական յօդուածք, ձեռագիր, ոտանաւոր, տապանագիր: *Հաւաքեց Բարսեղ Ե. Էքսէրճեան, Կ. Պոլիս, տպագր. Ն. Ճ. Արամեան, 1893, 259 էջ.*

Պետրոս Դուրեան, Բանաստեղծութիւններ, *ժողովածու (Հրատ. Անդրէաս Աւագեանցի), Բագու տպ. «Արօր» 1900, 60 էջ.*

Բացի Էքսէրճեանէն, Զօպանեանն ալ ունի «Պ. Դուրեան, կենսագրական և քննադատական ուսումնասիրութիւն». Պ. Դուրեանի մասին գրուած յօդուածները տե՛ս Հ. Ղազիկեանի Նոր Մատենագիտութիւն *էջ 540.*

ԴՈՒՐՈՒՇ, *հանգրուան Այրարատայ Շիրակ գաւ.ի մէջ, Թուճիկի հարաւակողմը:*

ԹՈՓԵԱՆ Տեր Յովհաննես. *1301ին Ծառ գիւղաքաղաքի հարաւակողմը կը շինէ Ս. Աստուածածին վանքը.*

ԴՊՐԱԲԱԿ. *հին գղ. Սիւնեաց Սոդք գաւ.ի.*

ԴՊՐԱՎԱՆԱՑ ԱՅԳԻ, *Այրարատայ Արագածոտն գաւ.ի Յովհաննու վանից արձանագրութեան մը մէջ կը յիշուի այգին, զոր ամիր Վահրամ և ամուսինն Թայիկ, 1218 թուին ընծայած են նոյն վանքին.*

ԴՊՐԵՎԱՆԱՑ ՁՈՐ *մը՝ Աչոտի մեռած որդւոյն Առիւծի անունով,* Առիւծաձոր *կը կոչուի.* («Հ. Ամսօրեայ» *1913* էջ *579)*

ԴՊՐԱՎԱՆՔ, Դպրեվանք *կամ* Կարմիր վանք *(*Դըգըր Գիլիսէ*), հայաբնակ գիւղ Այրարատայ Շիրակ գաւ.ի, Անիի հիւսիսակողմը 1 ժամ հեռու, գետակի մը աջակողմը. 1902ին ունէր 151 բնակիչ (18 տուն). Գիւղս նշանաւոր է իր հոյակապ եկեղեցիով, որ Է. դարու կը վերաբերի, որ թէև մեծ չէ, բայց շինուածքին նրբութեամբը՝ նախնեաց ընտրելագոյն շէնքերէն մին կրնայ համարուիլ. Երկու խորաններու երկու կողմը, որոնց միոյն վրայ կայ ՈՀԷ (=1228) թուականաւ արձանագրութիւն. Սեանդատանց միոյն դրան խանգարուած արձանագրութեան մէջ կը կարդացուի Ճոն Բարսղի անունը, որուն անուամբ և կը կոչուի եկեղեցիս կամ վանքս. Այս ճոնը, որ Ներսէս Գ. Կաթողիկոսի հրամանաւ Շարականաց ընտրութիւն ըրաւ, Է. դարու կիսուն էր և ըստ Վարդան պատմագրին՝ (ԼԶ) էր «առաջնորդ սուրբ ուխտին՝ որ* Դպրեվանքն *կոչուեցաւ». Ժամանակաւ հռչակաւոր մենաստան է եղեր Դպրեվանքը, որ թէև գոյութիւն ունէր եօթներորդ դարուն, բայց Ժ. դարու առաջին կիսուն մէջ, Աբաս Թագաւորի օրով նորոգուեցաւ և միաբաններով նորոգ հաստատուեցաւ, ինչպէս կը վկայեն Ասողիկէն սկսեալ մեր բոլոր պատմիչները և Սանահին վանքի գիւանքը. Սակայն յայտնի չէ, թէ* Դպրեվանք *անունը Է.դարո՞ւն ստացեր է թէ ի վերջոյ Տ. Սաղաթիէլ Տէր Դաւթեան քահանան իր ծախ-*

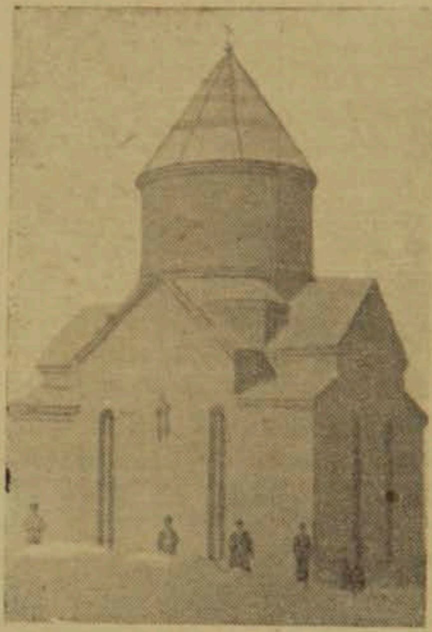

Դպրեվանք կամ Կարմիր վանք

քով վերանորոգած է եկեղեցւոյն աւերեալ գըմբէթը և խարխարեալ որմերը. իսկ իր երիցուհին Շողակաթ կանգնած է կաթողիկէի խաչը. Վանքիս մէջ կայ եղեր հռչակաւոր խաչ մը՝ որուն համար կը գրէ Վարդան. «Ի Դպրավանից տարան զխաչն որ յանուն սուրբ Աստուածածնին, որ այդ Վարձիոյ կոչի, յայնժամ Ճոխեանց կոչիւր... եւ է սրբոյն Մեսրոպայ օրհնեալ, և կամ Բարսղի սրբոյ Ճոնին. և ունի գիր հայերէն յաջ թեւն, և ծածկեալ են ոսկւով». Այս խաչիս հրաշքով բժշկուեցաւ Վրաց Դեմետր թագաւորի կինը, և այդ պատճառաւ Դպրեվանքէն փոխադրեցին ի Վարձիայ (Էփրիկեան «Բնաշխարհիկ»).

ԴՊՐԵՎԱՆՔ տ. Արմաշ:

ԴՊՐՈՑ, *մանկավարժական ամսագիր, խմբ. Վահան վրդ. Բասրամեանց տպ. Վաղարշապատ 1874—76.*

ԴՊՐՈՑ, *պատմական, գիտական ամսագիր (թէ՞ շաբաթաթերթ), տպ. Սամսոն 1914.*

ԴՊՐՈՑԱՍԷՐ Տիկնանց *կամ* Հայուհեաց Ընկերութիւն. *հաստատուած Պոլսոյ մէջ 1879 Մայիս 1ին, նախագահութեամբ Ներսէս պատրիարքի Հայոց.*

Մինչև 1882 ամէն տարի իր տարեկան տեղեկագիրները հրատարակած է։

ԴՊՐՈՑԱՍԷՐ ՏԻԿՆԱՆՑ ՎԱՐԺՈՒՀԻՆՈՑ, հաստատուած 1880 Մայիս 1ին (ըստ Գույումճեանի, «Գրպ. Տարեցոյց» 1920 էջ 162) նո՞յն արդեօք վերնոյն հետ, հիմնարկութեան առաջին տարիները Օրթագիւղի մէջ գործելէ ետք Գումգաբու հաստատուած է, ուր սակայն վերջին հրդեհներու հետեւանքով փոխադրուած է Բերա։

ԴՊՐՈՑԱՍԻՐԱՑ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ, (միացեալ ի 1 Յունուարի 1878)։ «Նպատակ՝ Հայաստանի մէջ Ազգային Կրթութեան Նպաստել»։ Այս ևս իր տարեկան տեղեկագիրները հրատարակած է մինչև 1879 և այդ տարին նաև Կանոնագիրը։

ԴՈԼԱՃԷՆ տ. Տոլաճէն։

ԴՈՆԱՃԷՆ, գզ. Վանայ, 1901ին դպրոցը 10 մանչ և 2 աղջիկ կ'ուսանէին։

ԴՈՆԱՎԱՐԶ, հայաբնակ գզ. Արցախի Վարանդա գա.ի 1902ին 828 բն. ունէր, եկղ. Ս. Աստուածածին, հիմնուած ՌՄՂ (=1841) թուին. դպրոցը ունէր 65 աշակերտ։ Մօտն է Աղին նահատակ եկեղեցին։

ԴՈՌՎ. իշխան Աղձնեաց՝ Տրդատայ օրով։

ԴՍԵՂ կամ Դսեղ. հայաբնակ գզ. Գուգարաց Ձորափոր գա.ի Ձորագետի աջ եզերքին վրայ։ Կը կարծուի թէ Դսեղ անունը Դուռս տեղ բառերէն ձեւացած է, և այս անունը տրուած, գիւղին պատուած դիրքին պատճառաւ։ 1902ին ունէր 1095 բնակիչ։ Դսեղի շրջակայքը կան շատ մը հանգստարանք, որոնցմէ մի քանին անյայտացած են։ Գիւղիս մէջ կը գտնուին երկու հանգստարանք՝ հին և նոր. հինը Գրիգոր Մամիկոնեան Մարզպանին կը վերաբերի որ կ'ապրէր ԺԲ. դարու մէջ և որ չարաչար սպաննուեցաւ. երկրորդը՝ անոր Խոյիշան քրոջ։ Հանգստարանիս մէջ կայ սագաչէն եկղ. մը ՃԳ (=654) թուին շինուած։ Գիւղս ունի Ս. Լուսաւորիչ անուամբ եկղ. մը և տղայոց համար դպրոց մը։ Գիւղէս վար կայ գմբէթազարդ փոքրիկ եկղ. մը Քառասուն Մանկանց, որուն շուրջը՝ խաչազարդ հանգստարան է. իսկ գիւղէս վեր կայ փոքրիկ լճակ մը, որուն մօտ՝ Ս. Սարգիս անուամբ մատուռ։ Մամիկոնեան իշխաններու յիշատակին կանգնած Սիրուն խաչն, որուն մօտ է Բարձրաքարշ Ս. Աստուածածնի վանքն (տե՛ս)։ Դսեղի ստորոտը կայ Աւանայ քար կոչուած բերդատեղը։ (Եփրիկեան «Բնաշխարհիկ»):

ԴՎԵՂ տ. Դովեղ:

ԴՎՆԻԿ, գզ. Դերջանի, 1901ին Ազգային վարժարանը 45 մանչ կը յաճախէին։

ԴՎՆԻԿ գզ. Կարնոյ, որուն Ազգ. Նախակրթարանին մէջ 1901ին 57 մանչ և 15 աղջիկ կ'ուսանէին։

ԴՐԱԶԱՐԿ կամ Աւագ վանք, Կիլիկիոյ վաղեմի մայրաքաղաքի Սսի սահմանաց մէջ պէտք է լինի հռչակաւոր վանքս, որ ոչ միայն իբրև մայրաքաղաքի եպիսկոպոսի աթոռ՝ այլ և իր կարգ ու կանոններով գերազանց էր Կիլիկիոյ միւս բոլոր վանքերէն։ Ինճիճեան հետեւեալ տողերով կը յայտնէ, այժմ մեզ անյայտ վանացս տեղը. «Դրազարկ անապատ. եկեղեցի յանտառախիտ ձորամիջի, հեռի ի Սսոյ իբրև միօրեայ, յարեւմտեան կողմն նորա, իսկ յԱնաւարզայ իբրև երկօրեայ. անցանէ առ նովաւ և առու. երեւին անդէն նաև աւերակք ինչ նախնի հռչակաւոր մենաստանին...։ Լինի ի Դրազարկ ուրկումիլ (պտուղ) գունով դեղին, և կաղին առատ, որպէս և ի Սիս»։ Այս տողերու բացատրութեան համեմատ հարկ է քննել և ծանօթանալ անուանի մենաստանիս աւերակաց։ Մեր պատմիչներէն տեղւոյս առաջին յիշատակողն է Մատթէոս Ուռհայեցին, որ «ի գաւառն Անաւարզայ» կը դնէ, և պէտք է նկատել որ նոյն ժամանակ Սիս այնչափ մեծցած չէր, իսկ Անաւարզա՝ ոչ միայն գաւառ այլև աշխարհ կը կոչուէր, Սիսն ևս իրեն մէջ բովանդակելով։ Իսկ ուրիշ գրիչներ ամենեւին վանացս դիրքը չեն նշանակեր, իրենց ժամանակ աշխարհածանօթ լինելուն պատճառաւ։ Արեւմտեայք՝ զուարճալի պարզամտութեամբ մը, Դրազարկ անուան հայերէն ձայնին զուգելով գաղղիականը, թարգմանած են Trois-arcs, և լատիներէնի մէջ Երից կամարաց վանք կամ Աբբայ, Abbas Trium Arcium։ Հետաքննելի է նաև հայերէն անուանս ստուգաբանութիւնը. մեր պատմիչները և յիշատակագրերը միաբան կը գրեն Դրազարկ որ կարելի է ստուգաբանել Դրան զարկ՝ բախումն, բայց որովհետև հնագիր և ընտիր արքունի պատմիչը Թ տառով կը գրէ միշտ Թրազարկ, հարկ է թէ աւելի հիմնաւոր պատճառ մը լինի, որով և աւելի հաւանական կը լինի ստուգաբանել զայն իբրև թրի կամ սուսերի զարկուած։ Հիմնարկութեան ժամանակը յայտնի չէ։ Երկոտասաներորդ դարու սկիզբը Ա. Թորոսէն նորոգուած կ'աւանդուի, Գրիգոր Վկայասէրի երկու աշակերտներու եւ գործակիցներու ձեռքով, որոնք էին Գէորգ Մեղրիկ և Կիրակոս։ Առաջինը կազմեց վանքի խիստ կանոնները, կարգաւորեց Ճաշոց գիրքը՝ աւելցընելով նորանոր տօներ և պատշաճ ընթերցուածներ, հրամանաւ և հաճութեամբ Գր. Վկայասէրի։ Վանքս զանազան գրոց յիշատակարանաց մէջ կը

յիշուի հետեւեալ ածականներով մեծ, սուրբ, հրեշտակաբնակ, ականաւոր, հռչակաւոր, գերահռչակ։ Մեղրաբան վարդապետն Գէորգ՝ եօթանասուն տարեկան վախճանեցաւ և թաղեցաւ վանացս մէջ 1114 թուին, ինչպէս նաև Կիրակոս վարդապետը, և նոյն ժամանակին ասոնց յաջորդող ոչ սակաւ նշանաւոր աշակերտներ։ Դրազարկ բացի վարդապետներէ հանգստարան եղած է նաև զանազան թագաւորաց և հայրապետաց։ Ինչպէս Ռուբինեան Ա. և Բ. Թորոսները, և Ա. Հեթմոյ թոռին՝ Թորոս Գ.ի, որ թաթարօրէն սպանուեցաւ իր Սմբատ եղբօրէն։ Հոն հանգչեցաւ նաև Մեծին Լեւոնի եղբայրը, Ռուբէն Բ. եռանդուն երիտասարդը. հոն՝ Հեթում Ա., որ մեր թագաւորաց մէջ ամէնէն աւելի երկարագոյն իշխեց (45 տարի), և յետոյ սքեմազգեստ Մակար անուան ներքև ծածկելով իր փառքն հանգչեցաւ անդ՝ ուր իրմէ տասն ու ինն տարի առաջ կանխեր խաղաղեր էր (1252) իր զուգակիցը և Կիլիկիոյ հայ թագուհիներու մէջ պանծագոյնը՝ Լեւոնածին Զապէլ Ա. բամբիշը։ Հոն իր մեծամեծ և զօրաւոր նախնեաց մէջ ամփոփեցաւ նաև Լեւոն Բ.ի որդին՝ մանկիկն Ստեփանէ, քիչ վերջը իրեն հանգստակից ունենալով նաև իր եղբայրներէն Ալինախ եւ Օշին թագաւորը։ Իսկ եկեղեցական կարգէ վանացս քնարանին մէջ ամփոփեցաւ մեծհոգի Պահլաւունի կաթողիկոսն Գրիգոր Տղայ, ուր յետոյ դրուեցաւ նաև կաթողիկոսներէն, Գրիգոր Քարավէժ, Մեծարարոյ Յովհաննէս Է, Կոստանդին Բարձրբերդցի, և Կոստանդին Գ. Լամբրոնացի. Այսպէս Դրազարկը նոյն ժամանակի հայ աւագորեայ կամ ազնուականութեան հանգստարան եղած է։ Վանացս եկեղեցին նուիրուած էր Սուրբ Աստուածածնի, ինչպէս գրուած կը հանդիպինք գրոց յիշատակարանաց մէջ։ Դրազարկի վանահայրերէն զատ մեզ ծանօթ առաջնորդները և միանգամայն Սսոյ արքեպիսկոպոսները են՝ Գէորգ Մեղրիկ, Կիրակոս, Սամուէլ, Յովհաննէս, Հեղի Հեթում, Յովհաննէս, Բարսեղ, Բարսեղ արքաեղբայր, Յովհաննէս, Կոստանդին Գ. կաթողիկոս, եւայլն։ Դրազարկի վանքն անշուշտ իր դրից պատճառաւ, և կամ անոր մէկ մասն կոչուած է Փոսոյ վանք. վանքս կոչուած է նաև Աւագ վանք։ Վանացս միաբաններէն յիշելու արժանի է նախ Թորոս երաժիշտն կամ դասապետ, որ 1307ին Լեւոն Գ.էն և Հեթում Բ.էն դեսպան ղրկուած է, Անգլիոյ Եդուարդ Բ. թգ.ին Յիշենք նաև որբասէր Սարգիս Պիծակ քահանան՝ որ ժամանակին հայ նկարչաց և ոսկողաց մէջ առաջինը կրնայ համարուիլ։ Դրազարկ շէն եւ բարգաւաճ եղած է գրեթէ ԺԲ. դարու սկիզբէն մինչև ԺԴ դարու կէսը։ Այդ ժամանակաց մէջ շատ մը ձեռագիրներ գրուած են որոնցմէ մէկ քանին կորստենէ ազատուելով կը պահուին զանազան գրադարաններու մէջ։ (Էփրիկեան «Բնաշխարհիկ» քաղուած Հ. Ալիշանի «Սիսուան»էն)։

Ըստ Կիրակոս եւ Վարդան պատմագիրներու Դրազարկի նորոգողը Գէորգ (Մեղրիկ) 1106ին կը վախճանի։ 1113ին Գէորգ կրօնաւոր Աւետարան մը կ՚ընդօրինակէ ի թագաւորութեան Յունաց երկաբնակի։ 1173ին Դրազարկու կամ Աւագ վանքի առաջնորդն է Սամուէլ։ 1182ին Թորոս գրիչի օրով դեռ Սամուէլը կը յիշուի «Միաբան ծերունին Թորոս Գորգացի»։ 1220ին վանքիս Բարսեղ առաջնորդի օրով Արեւիկ միաբան ճառընտիր մը կ՚ընդօրինակէ։ 1239ին Գրիգոր եպ. Կոստանդին կթ.ի դրան սարկաւագ Դրազարկի միաբան Կիրակոսի գրել կու տայ ճառոց մը եւ զայն վանքին կը նուիրէ։ 1241ին Յովհաննէս գանձարան մը կ՚ընդօրինակէ Հեթում թագաւորի եղբօր Բասիլիոսի առաջնորդութեան օրով։ 1299ին Տէր Թորոս Դրազարկի մէջ Աւետարան մը կ՚ընդօրինակէ եւ Մեծոյ Ս. Ղազարու վանքը կը յղէ։ 1308ին Թորոս փիլիսոփայի աշակերտները կը յիշուին, Թորոս եւ Առաքել եւ նորա գեւոր եղբայր՝ Գէորգ որ 40 տարիէ ի վեր միասին կը բնակին։ 1307ին յիշատակագիր մը կը յայտնէ թէ Ս. Թորոս անապատը Դրազարկի իշխանութեան ներքեւ կը գտնուի։ 1311ին Դրազարկի առաջնորդն է Կոստանդին, միաբան Վարդան քհ., որ Երուսաղէմ, Հռոմ եւ Կիպրոս ճամբորդելէ ետք Դրազարկ կու գայ ու Գերմաղբիւրի միաբան նշանաւոր գրիչ Թորոսի Աւետարան մը օրինակել կու տայ։ 1313ին Դրազարկի միաբան Ստեփանոս Մանրուսմունք մը կ՚ընդօրինակէ, ստացողն է Յովհաննէս եւ միւս Ստեփանոս, կազմողն է Յակոբ եղբ. Կոստանդինի։ 1316ին Դրազարկի մէջ Սիսցի Սիմէոն գրիչ։ 1316ին Վահան վանքիս մէջ Յայսմաւուրք մը կ՚ընդօրինակէ։ 1316ին Երուսաղէմի Դաւիթ պատրիարքի խնդրանքով միաբան Ստեփանոս Երկայնի ճառոց մը ընդօրինակել կու տայ Երուսաղէմայ մէջ «ընդ հովանեաւ Ս. Տաճարին Հրեշտակապետաց», 1320 Գրիգոր դպիր միաբան Դրազարկի, գրիչ Աւետարանի։ 1325ին Կոստանդին Դ. կթղ. Լամբրոնացի՝ Դրազարկի միաբան եղած էր։ 1325ին վանքիս առաջնորդ կը յիշուի Հայրապետ, եղբ. Սուքիասի, միաբան Գրիգոր, գրիչ Աւետարանի։ 1336ին Թորոս Հռոմկլայեցի վանքիս մէջ Աւետարան մը կ՚ընդօրինակէ, կազմողն է Գրիգոր, իսկ ծաղկողը՝ Սար-

գիս (Պիծակ)։ 1337ին Յովհաննէս Կոյսեցի Գէորգ Վ.ի Եսայեայ մեկնութիւնը Դրազարկի կ'ընծայէ։ 1430ին յիշատակագիր մը կը գրէ «Կարգեալ է ճառընտիրս ի... ձեռամբս եւ ի Գէորգ Դրազարկցւոյ»։

Ինչպէս կը տեսնուի մեզի ծանօթ յիշատակագիրները 1337էն ետք այլեւս չեն յիշեր վանքս։

ԴՐԱԽՏ, *երկշաբաթաթերթ, խմբագիր Կղեմէս Մ. Տատրեան, տպ. Կ. Պոլիս 1909—10 (1—8 թիւ)։*

ԴՐԱԽՏ, *լեռ Այրարատայ Ծաղկոտն գ.ի մէջ. Առաքել Գանձասացը այս անուամբ լեռ մը կը յիշէ, ուր Ս. Ոսկեանք նահատակուեցան։*

ԴՐԱԽՏԱԿ, *գղ. Իրանի Փէրիա գաւառակի. ունի 253 հայ բն. և եկեղեցի մը Ս.Աստուած անուամբ։*

ԴՐԱԽՏԻԿ, *գղ. Սիւնեաց Գեղարքունի գ.ի, Արեգունի վիճակի մէջ. այլազգիներէն կը կոչուի* Թօխլուճա, *1902ին 104 տուն այլազգի բնակիչ ունէր։*

ԴՐԱԽՏԻԿ, *գղ, Ճահուկ գ.ի մէջ։*

ԴՐԱԽՏԻԿ, *լեռ Զէյթունի, Ս. Կարապետ վանքին հիւսիսային արեւմտակողմը։*

ԴՐԱԽՏԻԿ ՆՈՐ, *հայաբնակ գղ. Արցախի Վարանդա գ.ի, 1902ին 250 բնակիչ ունէր, եկղ. Ս. Գրիգոր Նարեկացի, շինուած 1645ին բլուրի մը վրայ, որուն շուրջ կան հանգստարաններ։*

ԴՐԱԽՏԻԿ ՀԻՆ, *գիւղատեղի, Նոր Դրախտիկէն վար, որուն մօտ կայ* Կախան *ուխտատեղի մը որ հին վանքի մը աւերակը կը համարուի։*

ԴՐԱԿԻՆԵԱՆ *քղ. Յրանսայի Վար Նահանգին մէջ, ուր 100է աւելի Հայեր կ'ապրին։*

ԴՐԱՆՍԻԼՎԱՆԻԱ s. Թրանսիլվանիա։

ԴՐԱՇՊԵՏ, *գղ. հին Այրարատայ Վանանդ գ.ի մէջ, զոր կը յիշէ Ղեւոնդ պատմիչ։ Հոս Հայք թօթափելով Հագարացիներու ծանր լուծը՝ Յունաց օգնութեամբ և Սմբատ Կիւրապաղատի առաջնորդութեամբ.705ին պատերազմեցան Մահմէտ զօրավարին հետ։*

ԴՐԱՍԽՈՆԱԿԵՐՏ *կամ* Դրասխոնակերտ, *ի հնումն մեծ դաստակերտ կամ աւան Այրարատայ մէջ, որ կանխաւ* Դասակերտ Արտաշէսի *կը կոչուէր, զոր Տրդատ թգ. Կամսարայ ժառանգութիւն տուաւ։ Ցոլհ. կթղ. պատմարան հոս ծնած է։ Աւերակներն ու դիրքը անծանօթ։*

ԴՐԱՍՊԱՐ, *կը յիշուի Շիրակի Հոռոմոս վանքի արձանագրութեան մէջ։*

ԴՐԵԱՆՑ, *Հայոց առաջին կատակերգակ դերասանը, ծնած Կ. Պոլիս 1840ին, մեռած Կովկասի մէջ 1898 Օգոստոս 20ին։*

ԴՐԵԱՆՑ *տիկին* Կորգանոֆ, *Բեթերսպուրկի օբերայի առաջին երգչուհին։ (*Թէոդիկ՝ «Ամենուն Տարեցոյց»ը *1915 էջ 280)։*

ԴՐԻՇԿ *կամ* Դերիշկ, *հայաբնակ գղ. Սալմաստի, բն. 250, ունի եկղ. մը։*

ԴՐՄԵՐՏ s. Տրմերտ։

ԴՐՈԻԱՍՊ. *պարսիկ, զոր Տիգրան թգ. օգնական տուաւ Անձեւացեաց Երախնաւու իշխանին (142)։*

ԴՐՈԻՆՔ s. Դուռն։

ԴՐՈԻՆՔ *հին գղ. Սիւնեաց Սոդք գ.ի։*

ԴՐՈԻՆՔ, *հին գղ. Սիւնեաց Վայոց ձոր գ.ի։*

ԴՐՍԵՂ s. Դսեղ։

ԴՐՍԻ ՏՈԻՆ s. Աղբամար։

ԴՐՕ (Դրաստամատ Կանայեան), *տ՛ես* Կանայեան Դրաստամատ։

ԴՐՕՇԱԿ, *«Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան օրգան» (նախ կիսամսեայ, ապա ամսաթերթ)։ Տպ. Ժընէվ 1891—1930։*

Հ. Յ. Դաշնակցութեան Կեդրոնական օրգանը Ա. եւ Բ թիւերը տպուած են Թիֆլիս (գաղտնի), Գ. թիւը եւ Դ.ի կէսը տպուած է Ռումանիա ապա փոխադրուած է Ժընեվ։

ԴԻԹԱԳԻԻՂ, *այսպէս կոչուած է Դաւրոյ, գիւղ Սեբաստիոյ։*

ԴՔՏՕՐԷՇՏ s. Սուչովա։

ԴՕԼՈԻԵԱՆՑ Հայրապետ բէկ, *Շուշեցի, 1860ին կը շինէ Վարանդա գ.ի Խնուշինակ գիւղի Ս. Աստուածածին եկեղեցին։*

ԴՕԼՈԻԽԱՆԵԱՆՑ Պաղտասար, *Բագուի ազգային գործիչ, երդուեալ հրամանատար, ծնած է Շուշի, վկայուած Մոսկուայի իրաւաբանական վարժարանէն։ 100.000 րուպլի կտակած է Բարեգործական հաստատութեանց, մեռած է 1910ին։*

ԴՕՎԼԱԹԱՊԱՏ, *հայաբնակ գղ. Իրանի Փերիա գ.ի, բն. 280։*

ԴՕՐՄԱԼՈԻ *կամ* Տուրմալի *մեծ, գղ. Այրարատայ Բագրեւանդ գ.ի, բն. 24 տուն։*

ԴՕՐՄԱԼՈԻ Փոքր, *գիւղ Այրարատայ Բագրեւանդ գ.ի, 1900ին 16 տ. բնակիչ ունէր։ Մօտը բարձր սարի մը վրայ բերդ մը կայ։*

ՆԱԳՈՅԵԱՆ Յակոբ. *1898ին Պոլսոյ մէջ հրատարակած է* Քերթուածներ *64 էջնոց գրքոյկը։*

ՆԱԳՈՊՈՎԻՉ Յակոբ *Բրոֆ. բժիշկ, Ռումանահայ, որ 15 տարիէ ի վեր Գլուժի բժշկական համալսարանին մէջ տարրաբանութեան չուրջ կը դասախօսէր՝ 1938ին Պուքրէշի համալսարանի բժշկական մարմնոյն միահամուռ փափագին վրայ մայրաքաղաք կը հրաւիրուի, հանգ. բրոֆ. Էրնէստ Ճուվարայի ամպիոնը գրաւելու համար։*

Պուքրէշի համալսարանի հանդիսաւոր նիստին մէջ, բրոֆ. Պըլչէսքու, հետեւեալ բառերով գըրուատած է բրոֆ. Նագոպովիչի արժանիքները.— «Իր իմացականութեամբ, գիտութեամբ և աշխատասիրութեամբ, բրոֆ. Նագոպովիչ չուտով ինքզինքը պարտադրեց ո՛չ միայն երկրին, այլև արտասահմանի։ Այսօր Նագոպովիչ անունը յարգանքով կը յիշուի բժշկական աշխարհին մէջ»։ Հասցէն Bucarest I str. Carageale 9։

ՆԱԳՈՒԹՃԵԱՆ Հ. Յ. *միաբան Վիեննայի Մխիթարեան Ուխտին 1851ին լոյս ընծայած է 21+535 էջնոց* Պատմութիւն Հին եւ Նոր Կտակարանացը, *իսկ 1855ին՝* Ուաշինկթըն *Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Տէրութեանց գահերէց (էջ 55)։*

ՆԱԳՈՒԹՃԵԱՆ Հ. Վրթանէս, *միաբան Վիեննայի Մխիթ. վանքին, 1853ին լոյս կ՚ընծայէ* Հռահանգք վարդապետութեան կրօնի. *432 էջնոց գիրքը։ Ունի եւ թարգմանութիւն մը* Լիւսիա *պատմական վէպ, զոր լոյս ընծայած է 1861ին։*

ՆԱԳՈՒՐ *տե՛ս* Նայուր:

ՆԱԳՈՒՐ Արթին *փաշա ծնած է Գահիրէ 15 Ապրիլ 1842ին։ Իր հայրն էր Արթին պէյ* Չրաքեան *(տես իր կարգին), որուն նախնիքները Սեբաստացի են և սերած ազնուական հին ընտանիքէ մը, Յակոբ Ամիրայի սերունդէն։ Արթին իր նախնական կրթութիւնը ստացած է Բարիզ Սամուէլ Մուրատեան վարժարանին մէջ, յետոյ մտած է Օթէօյլի Նօթր-տամ վարժարանը։ Իր հօրը մահէն ետք Խտիվ Սայիտ փաշայի հրամանաւ Եգիպտոս բերուած է իր Եուսուֆ պէյ եղբօր հետ և երկուքն ալ մասնաւոր դասախօսութեանց հետեւած են իրենց հօրեղբօր ու խնամակալին Խոսրով պէյի հսկողութեան տակ։*

1866ին Եագուպ Արթին պէյ Եւրոպա մեկնեցաւ իր ուսումը կատարելագործելու համար, ուր իւրացուց բարձրագոյն կրթութիւն մը, մասնաւորապէս լեզուներու, գրականութեան եւ պատմութեան մէջ։

1873ին, իր վերադարձին, Խտիվ Իսմայիլ փաշա զինքը իր զաւակներուն՝ Իշխան Իպրահիմ Հիլմիի և Իշխան Ֆուատի (Եգիպտոսի արքի (1934) վեհապետը) ուսուցիչ ըրաւ և յետոյ ալ իր անձնական քարտուղարը։

1879ին ամուսնացաւ Պոլիս Օր. Իրան Ալլահվէրտիի հետ։

Հետզհետէ Ելմտական նախարարութեան պաշտօնեայ եղաւ, 1881ին Եգիպտական կաճառին անդամ, որուն յետոյ մինչև իր մահը նախագահն եղաւ. վարեց նաև զանազան պաշտօններ, մարդահամարի, քաղաքային պաշտօնեաներու, մաքսերու քննչութեան, կալուածատուրքի, Աղեքսանդրիոյ տուգանքներու, Ֆէլլահներու պարտքի, կշիռներու, կալուածատումարի, արաբական արուեստի պահպանութեան յատուկ և այլ բազմաթիւ յանձնաժողովներու մէջ։

1883ին անուանուեցաւ կրթական նախարարութեան խորհրդական, պաշտօն՝ զոր 23 տարի վարեց մեծ ձեռնհասութեամբ։ Ինքն է որ Եգիպտոսի հանրային կրթութեան մղում տուաւ, բարձրագոյն վարժարաններ հիմնեց, ուսուցիչներ հասցուց և անոնց վիճակը բարելաւեց, գեղարուեստը զարգացուց, առաջին անգամ ըլլալով աղջկանց դպրոցներ և վարժապետանոցներ հաստատեց։

Վարած է նաև պետական երկաթուղիներու վարչական խորհուրդի անդամակցութեան պաշտօնը՝ գիծերը ընդարձակելով, կառուցանելով կայարաններ ամբողջ Եգիպտոսի մէջ, որոնցմէ գլխաւորն է Գահիրէի կայարանը, որ շինուած է արաբական ճաշակով։

1906ին Ալպէտին համալսարանին տոքթէօր հռչակուեցաւ, այդ թուականէն ետք զանազան պաշտօններ վարեց, մասնաւորապէս Զրանցքի Ընկերութեան մօտ իբր Եգիպտական Քօմիսէր։

Անիկա իր միջազգային համբաւով պատուուած է 17 բարձրաստիճան պատուանշաններով։

Եագուպ Արթին փաշա հեղինակած է նաև շահեկան գրքեր, որոնց գլխաւորներն են «La propriété Foncière en Egypte», «Contribution à l'Étude des Blason en Orient» *եւայլն։*

Իր միակ մանչ զաւակին և յետոյ իր կնոջ մահերը (1917) զինքը բոլորովին խորտակեցին, իր աղջիկն է Օր. Կատարինէ (այժմ Տիկին Լիմօնճէլլի)։

Ազգային շրջանակներու մէջ եւ Արթին փաշա գնահատելի ծառայութիւններ մատուցած է,

Եգիպտոսի Հայ կաթոլիկ համայնքութեան նախագահն էր․ կազմակերպած է սահմանադրութեամբ մը համայնքը և կառավարութենէն ճանչցընել տուած է։

1906ին Պօղոս փաշա Նուպարի հետ ձեռք ձեռքի

ԵԱԳՈՒԲ ԱՐԹԻՆ ՓԱՇԱ

տուած՝ հիմնած են Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը, որուն պատուոյ անդամներէն էր և մինչև իր մահուան օրը վարած է հոգր. Ժողովի փոխ ատենապետութիւնը։

1913ին Գէորգ Կաթողիկոսի կողմէ Հայ Ազգային պատուիրակութեան անդամ նշանակուած։

Մեռաւ 21 Յունուար 1919ին, յուղարկաւորութիւնը 22 Յունուարին կատարուած է, որուն ներկայ եղած են Վեհ. Ֆուատ Ա. Թագաւորին կողմէ ներկայացուցիչներ։

Մէթր Վահան Մալէզեան, Հ. Բ. Ը. Միութեան վարիչ պատուիրակը իր դամբանականին մէջ հետեւեալ կերպով արտայայտուած է. —

Կը խոնարհիմ այս դագաղին առջեւ իբրեւ մարդ եւ իբրեւ հայ, քանզի հո՛ն կը հանգչի մեծ մարդ մը, մեծ իբրեւ պետական եւ մեծ իբրեւ ազգային մարդ։ Եթէ Եգիպտոսի արդարութիւնը կը պարտի ուրիշ մէկ հայու մը, Նուպար փաշային, իր կրթութիւնը կը պարտի Եագուպ Արթին փաշային։ Ն. Վսեմութիւնը կէս դար աշխատեցաւ այս երկիրը օժտելու կրթականհաստատութիւններով եւ զարգացեալ Եգիպտացիներ պատրաստելու, սկսելով երկրիս վեհապետէն՝ որ իրեն աշակերտած է։ Ազգային մարզերուն մէջ ալ, մասնաւորապէս իբրեւ անդամ Ազգային Պատուիրակութեան եւ իբրեւ հիմնադիր եւ փոխ-ատենապետ Հ. Բ. Ը. Միութեան, Արթին փաշա Պօղոս Նուպար փաշայի հետ ձեռք ձեռքի տուած, այս ընկերութեան հիմնարկութեան եւ յառաջդիմութեան աշխատած է անկեղծ գուրգուրանքով։ Իրմով ազգը եւ մասնաւորապէս Հ. Բ. Ը. Միութիւնը կը կրէ անփոխարինելի կորուստ մը, բայց ես համոզուած եմ որ իր յիշատակը եւ նըմոյշը պիտի շարունակեն յետ մահու եւս հովանաւորել այս գործը զոր իր կեանքին վերջին տարիները այնքան մօտիկ ունեցաւ իր սիրտին»։ *(Զարդարեան՝ «Յիշատակարան» Գ. հատոր)։*

Հ. Բ. Ը. Միութեան հրատարակած Ա. Ասկեմատեանը (էջ 40) կը գրէ (Եագուպ Արթին փաշա) «Հնագէտ գիտունի միջազգային համբաւ կը վայելէ։ Նախագահն է կարգ մը գիտնական ընկերութիւններու, մասնակցած է զանազան գիտական համաժողովներու, և գրած է հնագիտական դասախօսութիւններ, որոնք մեծ գնահատման արժանացած են՝ ժամանակին՝ տեղական մամուլին կողմէ հրատարակուելով... Իր կեանքը իմաստունի մը, յարատև ու անխոնջ ուսումնասիրողի մը կեանքն է, որ մեծ մասամբ կ'անցնի իր հոյակապ մատենադարանէն ներս, գիրքերու եւ ձեռագիրներու մէջ խորասուզուած՝ ընկերային անխուսափելի պարտաւորութիւններն ու առօրեայ առողջապահիկ պտոյտները միայն զինքը կը բաժնեն իր սիրական զբաղումներէն։ Կ'ըսեն թէ Նորին Վսեմութիւնը գիտնականներու ընտանիք մը կազմած է, և թէ իր իմաստնափայլ կինն ու զաւակն ալ ամէն օր իրեն հետ երկար ժամեր կը յամենան իր չքեղ գրատան մէջ, ուր ծանր ժամերու զանգակը կու գայ սթափեցնել զիրենք ջերմեռանդ ընթերցանութիւններու խորասուզումէն, երթալ բոլորուելու համար ընտանեկան սեղանին շուրջը։

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ (Եաղուպեան) Ասուր Յարութիւն, *բանաստեղծ, ծնած է Այնթապ 1883ին։ Նախնական ուսումը առած է ծննդավայրի Աղենական կըրթարանը, նաև յաճախած է Բիլիսի, Պերճէնքի, Անտիոքի և ի վերջոյ Այնթապի Ամերիկեան Գոլէճը մասնաւոր դասընթացքով։ Երեք տարի ուսուցչութիւն ըրած է Աղենականի մէջ, 1908ին Օճագըլ Զօք-Մարզուանի դպրոցը։ Ատանայի 1909ի ջարդէն ետք Անգլիական նաւով Աղեքսանդրիա և Գահիրէ ապաստանելէ ետք 1909 Յուլիս 4ին հասած է Նիւ Եորք և անցած է Պալթիմօր, Միտլպօրս եւ կրկին Նիւ Եորք։ Մօտ մէկուկէս տարի ետք գացած է Նիւ Փօրթ և երկու տարի յետոյ վերադարձած է Նիւ Եորք, ուր մնալով մինչև 1920, երեկոյեան դասընթացքներուն հետևելով ուսած է տոմարակալութիւն, սղա-*

րութեան, մեքենագրութեան, ելեքտր.ճարտարագիտութեան, լատիներէն, իտալերէն, սպաներէն։ Պատրաստած ու հրատարակած է Անգլ. Հայ. Թրք. բառարաններ յօգուտ հայերէնախօսութեան։ Եղած է վարիչ՝ Կոչնակ և Նոր Օր թերթերու մինչև 1924 և յետոյ հաստատուած է Լօս Անճէլըս։ 1918ին ամուսնացած է Այնթապցի Օր. Ադէլ Խաչէր Նասանեանի հետ։ Որպէս ապահովագրող և նոյն ատեն հետեւելով բանասիրութեան ու Հարաւային Գալիֆորնիոյ Համալսարան լեզուաբանական Ֆինկ գրադարան թարգմանութեամբ, ռատիոյի վրայ բանախօսութեամբ, կը խմբագրէ Անգլիերէն բառաքննական բառարան մը։ Պատրաստած է նաև Անթէպերէնի բառարան մը զոր ի լոյս պիտի ընծայէ։

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ ԱՏՈՒՐ

Հասցէն է A. Yacoubian 496½ West Adams str Los Angeles (Calif.) U. S. A.

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ Արշակ, ծնած է Կեսարիա 1868-ին, որդին Պատ. Բերոբէ Եագուպեանի, նախնական ուսումը առած է Կեսարիոյ բողոքականներու դպրոցին մէջ, միջնակարգը Այնթապի Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճին մէջ ուսկից մտած է Էտինպուրկի համալսարանը, ուր մէկ տարի մաթեմաթիք ուսանելէ ետք 1889ին երկու տարի Ատանայի և 25 տարի Պարտիզակի բարձրագոյն վարժարանին մէջ ուսողութեան և բնագիտութեան ուսուցիչ եղած է։ 1915ին Պարտիզակէն տարագրուած է և զինադադարէն յետոյ 1919ին Զմիւռնիոյ Միջազգային Գոլէճին մէջ ուսուցչութեան պաշտօն վարած է։ 1920ին Ամերիկա կը գաղթէ, ուր կը զբաղի առեւտրական գործերով։ Անդամ է Հ. Բ. Ը. Միութեան։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ 2222)։

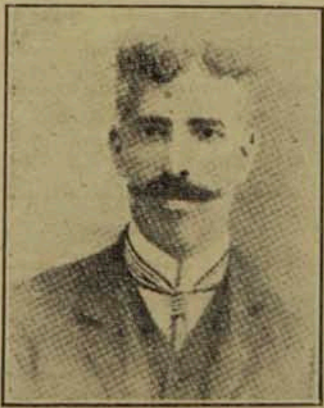

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ ԱՐՇԱԿ

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ Գրիգոր, քիմիագէտ-ճարտարագէտ, ծնած է Գահիրէ։ 1937ին Լոնտոնի համալսարանէն շրջանաւարտ։

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ Լեւոն, ծնած է Կեսարիա 1900 Օգոստոս 14ին։ Նախակրթութիւնը Կիւմիւշեան և միջնակարգ ուսումը՝ Միացեալ ուսումնարանին մէջ ստացած է։ Պատերազմի ժամանակ գաղթական հանուած է մօրը և պզտիկ եղբօրը հետ, որոնք ինկած են ճամբան Շէյխ-Միսքին-Հավրան։ 1918ին ազատելու համար ինքզինքն էլ Թարիլէն (Ճէպէլի Տիւրզի) կը սկսի մէկ քանի ընկերներով արաբական ճակատը ճեղքել։ 23 օրուան տաժանելի ճամբորդութենէ յետոյ կը հասնի Կարմիր ծովու եզերքը՝ Ագապա։ Անկէ կ'անցնի Բորթ Սայիտ և Անգլիական բանակին ծառայէ 1 Նոյեմբեր 1918էն 19 Դեկտ. 1920, որմէ վերջ՝ եղբօրը Սարգիսի օգնութեամբ կ'երթայ Ամերիկա և հոն Նիւ Եորքի մէջ կը զբաղի հիմագերձակութեամբ։

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ ԼԵՒՈՆ

Կեսարիոյ Վեր. Միութեան կ'անդամակցի 1925ին և վարչութեան անդամ կ'ընտրուի 1932ին։

Քարտուղարն է Կեսարիոյ Վերաշինական Միութեան Նիւ Եորքի մասնաճիւղին։ Իր եռանդուն և անխոնջ աշխատութեանց համար պատուուած է 1935ին «հարուածային» տիտղոսով Կեսարիոյ Վերաշինական Միութեան կողմէ։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ 2230)։

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ Լութֆի տ. Ժագ Լութֆի։

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ Հայկազն, ուսուցիչ, ծնած Կեսարիա 1865ին, որդի վեր. Բերոբէ Եագուպեանի։ Նախակրթութիւնը ծննդավայրին մէջ ստանալէ յետոյ 1879ին կը մտնէ Այնթապի Կեդր. Թուրքիոյ Գոլէճը, որուն շրջանը աւարտած է 1883ին և դառնալով Կեսարիա՝ նոյն տարին հիմը դրած է Հայ-Բողոքականներու Արգէոս Բարձր. Վարժարանին և տարուէ տարի մէկ դասարան ա-

ւեյցներով՝ 1887ին տուած է իր առաջին ընթացաւարտները։ 1887ին հետեւած է Պէյրութի բժշկական համալսարանին, որուն ընթացքին 2 ու կէս տարի հետեւելէ յետոյ ստիպուած է կիսահատ թողուլ առողջական պատճառներով եւ դառնալ Կեսարիա, ուր տարի մը հանգիստ ընելէ վերջ՝ կազդուրուած 1891ին վերստին կը ստանձնէ Արգէոս Բարձր. վարժարանին ուսուցչապետութիւնը։ 1903—6 Պրուսա կ'երթայ ուսուցչական պաշտօնով եւ 1901—1911ին դարձեալ Կեսարիոյ մէջ Արգէոս Բարձր. Վարժարանին ուսուցչապետ կ'ըլլայ։ 1911ին կը ստանձնէ Աւետարանական Ներու դպրոցին տնօրէնութիւնը որ մինչեւ 1915 կը շարունակէ, միեւնոյն գիտութեանց դասերը ստանձնելով Միացեալ Ուսումնարանի մէջ։ Կը մեռնի 1915ի տարագրութեան մէջ։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ 1186)։

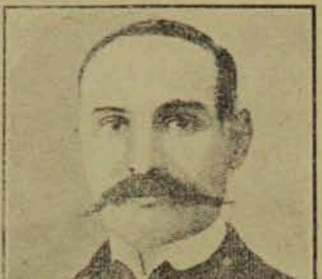

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ ՀԱՅԿԱԶՆ

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ Մինաս, տ. Եաղուպ Ամիրա։

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ Վահրամ, բժիշկ ի Գահիրէ։

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ Քերոբէ, վերապատուելի, ծնած է 1836ին Կեսարիա։ Իր կրթութիւնը ստացած է Տոքթ. Համլինի Պէպէքի Գոլէճին մէջ, ուր իրեն դասընկերներն եղած են հանգ. Բրոֆ. Ալ. Պէզճեան եւ վեր. Գ. Շմաւոնեան։ Ցետոյ աշակերտած է Էտինպուրկի Աստուածաբանական համալսարանին, որուն ընթացքը աւարտելէ յետոյ կը դառնայ իր ծննդավայրը, ուր կը ձեռնադրուի 1868ին Երէց եւ 42 տարի անընդհատաբար կը պաշտօնավարէ։

1910ին կը փոխադրուի Եօզղատ, ուր երկու տարի մնալէ յետոյ կը դառնայ նորէն Կեսարիա, ուր 3 տարի եւս կը ստանձնէ Աւետարանական իր գործը, զոր կը հարկադրուի շարունակել օգնական քարոզիչներով՝ խոր ծերութեանը պատճառով։

1915ի տարագրութեան ատեն, անշուշտ ամէնուն յարգանքը վայելելուն եւ ի յարգանս իր ալեւոր տարիքին, կառավարութիւնը զինքը աքսորէ ազատ կացուցած է, բայց իր հօտին, զաւակներուն եւ ազգականներուն միահամուռ վտարումը խորապէս ընկճեցին զինքը եւ 1916ին սրտի անհուն մորմոքանօք աւանդեց հոգին՝ ութսունամենի։ (Ալպօյաճեան՝ «Կեսարիա» էջ 1052)։

ԵԱԳՈՒՊԻՑԷ գզ. Հալէպի թեմին (Սուրիա), բլրոյ մը արտեւանին վրայ, Ղնիա հայաբնակ գիւղէն 10 վայրկեան հեռի։ Ներկայիս (1938) 460 հայ լուսաւորչական բնակիչ ունի։ Ընդհանուր պատերազմի նախօրեակին լատինածէս կաթոլիկ դարձած էին գիւղիս հայերը, որոնք 1935-ին մայրենի եկեղեցւոյ գիրկը վերադարձան։ Կայ Նուպարեան դպրոց մը, ուր 100 աշակերտ կ'ուսանին։

ԵԱԳՈՒՊՈՎԻՉ Անտոն, ծնած է 1789ին ի Լեհաստան եւ վախճանած 1842ին։ Գնդապետ հրետազօրի։ Զինուորական ծանօթ մատենագիր մըն էր Վարշաւիոյ մէջ։ Աշխատասիրած է ռուսական չափագիտութեան ձեռնամատեաններ, լեհերէնէ ռուսերէն եւ ռուսերէնէ լեհերէն բառագրքեր, բառարան մը արուեստագիտական ասացուածներու ի պէտս զինուորականաց։ Անոնցմէ զատ հրատարակած է հին եւ նոր կտակարանը երկու հատորով եւ շատ մը ուրիշ զինուորական երկեր։ (Տօճիկիեվիչ)։

ԵԱԳՈՒՊԵԱՆ Գրիգոր, վարդապետ, ծնած է 1752ին։ Սթանիսլավովի Հայոց եկեղեցւոյն հոգաբարձուն էր եւ իր հոգեկից քարոզներուն եւ բնածին պերճախօսութեանը համար, նշանաւոր քարոզչի համբաւ ստացած էր։ Վախճանեցաւ թոքախտէ 30 տարեկան հասակին մէջ 1782ին։ (Տօճիկիեվիչ)։

ԵԱԳՈՒՊՈՎԻՉ Յարութիւն, հարուստ վաճառական եւ գործարանատէր։ Կ'ապրէր ԺԷ դարուն մէջ ի Լեհաստան։ Իրեն գործատան մէջ կը շինուէին ընտիր գորգեր եւ մանաւանդ մետաքսեայ, ոսկի եւ արծաթ թելերով ընդելուզուած, լայն եւ երփնազարդ գօտիներ։ Այս գօտիները, ըստ տեղական սովորոյթի, այն ժամանակուան ազնուականները մանաւանդ, կը կրէին որոշեալ եւ հանդիսաւոր օրերուն, իբր լեհական պճրանք մը։ Եագուպովիչ ասոնց սպառման համար վաճառատուներ եւ ամբարաններ ունէր Քրաքովիայի, Վարշաւիոյ, Լվովի եւ Լուցք կոչուած քաղաքներուն մէջ։ Դեռ մինչեւ այսօր կը հիացուին իր արհեստական սքանչելի արտադրութիւններուն վրայ, որոնք Լեհաստանի մեծամեծ քաղաքներու թանգարաններուն մէջ կը պահուին զանազան վաճառանիշերով եւ գրութիւններով. զոր օրինակ՝ Paschalis me fecit (Յարութիւնն է զիս շինած), կամ միայն Paschalis, կամ P. J. սկզբնագիրը, գառնուկով մը եւ կամ վերջապէս միայն գառնուկ մը։ Եագուպովիչ առաջին հիմ-

նադիրն եղած է Լեհաստանի մէջ բացուող նոյնպիսի գործատուններուն։ Լեհերէնի տեղեակ չըլլալով, լեհաց թագաւորներուն և հասարակաց պաշտօնատարութեանց գրուելիք նամակները իր օգնականները կը գրէին և ինքը միայն հայերէն կը ստորագրէր։ Այսպիսի վաւերաթուղթ մը մինչև այսօր կը գտնուի լեհական դիւանատանց միոյն մէջ։ (Տօնիկիեվիչ)։

ՆԱԳՈՒՊՈՎԻՉ Դոմինիկոս, ապրած է ԺԸ դարու վերջերը ի Լվով։ Դատաւոր էր վերաքննիչ Ատենի, նշանաւոր իրաւագէտ և միանգամայն կատակերգակ թատերագիր մը։ Նմանապէս գրած է գուսաներգութիւն մը, երկու մասերու բաժնուած «Տնիէսդրի յուշկապարիկը» տիտղոսով։ (Տօնիկիեվիչ)։

ՆԱԳՈՒՊՈՒՍ, այս անուն բժիշկ մը եղած է Լէմպէրկի (Լով) մէջ, մեռած ըստ ժամանակագրին՝ 1665ին։ (Ալիշան՝ «Կամենից» էջ 111)։

ՆԱԳՈՊԷՆՑ ս. Սուչավա:

ՆԱԶԵԹՈՒՑ կամ Մարտիրոս, գետաձորակ Սիւնեաց Վայոց ձոր գա.ի մէջ, կը խառնուի Արփայի հետ։

ՆԱԶԸԼԸ կամ Նազլի Դաշ, քրտաբնակ գիւղ Այրարատայ Բագրեւանդ գա.ի մէջ, քարայերան մը ստորոտը, հոս 36 տող բեւեռաձև արձանագրութիւն մը գտնուած է։

ՆԱԶԸՃԵԱՆ Գ. խմբագիր 1870ին ի Կ. Պոլիս հրատարակուող «Հորիզոն» երկօրեայ լրագրին։

ՆԱԶԸՃԵԱՆ Կարապետ, Յ. 1867ին Երուսաղէմայ Ս. Յակոբայ վանքին մէջ լոյս ընծայած է Աղոթագիրք սրբազան տեղեաց, աշխարհաբար և պատկերազարդ, որուն Գ. տպագրութիւնը լոյս տեսած է 1886ին։

ՆԱԶԸՃԵԱՆ Ճանիկ, բանաստեղծ, ծնած է 1859ին և երիտասարդ մեռած 1886ի Հոկտ. 20ին, գրած է ֆրանսերէն քերթուածներ։

ՆԱԶԸՃԵԱՆ Ճորճ Ուստրի (Միացեալ Նահանգք) հայ ազգային կեանքին մէջ ծանօթ երիտասարդ փաստաբանը 1937ին տեղւոյն Կեդր. Շրջանային դատարանի քարտուղար կ՚ընտրուի։ Առաջին անգամն է որ հայ մը Ուստրի մէջ այսպիսի կարեւոր պաշտօնի մը կը կոչուի։ Փաստաբան Ճորճ Նազըճեան մօտ 14 տարի առաջ շրջանաւարտ եղած է Պոսթընի Համալսարանի իրաւաբանական ճիւղէն, Պոսթոն համալսարանին Ալֆա Սիկմա Եղբայրասիրութեան նախագահը եղած է։ Ուստրի իրաւաբանական շրջանակներուն մէջ մեծ յարգ կը վայելէ, շնորհիւ իր խոնարհ և ընկերական բնաւորութեան՝ սիրուած է իր բոլոր ծանօթներէն։ Անիկա որքան օտար, նոյնքան և հայ շրջանակներու մէջ մեծ գործօն դեր ունեցեր է, հետաքրքրուելով ազգային բարենպատակ կազմակերպութիւններու կեանքով։ Բանիցս եղած է Ուստրի Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյ հոգաբարձութեան անդամ, և սիրայօժար օգնած է իր օժանդակութեան և փորձառութեան դիմող բոլոր հայերուն։ (Ս. Յ. Թ. «Հայաստանի Կոչնակ» 1937 էջ 1337)։

ՆԱԶԸՃԵԱՆ Մամբրէ եպ. ս. Մարկոսեան Մամբրէ եպ.։

ՆԱԶԸՃԵԱՆ Յ. խմբագիր «Մանուկմանց շաբաթաթերթ»ի (հայ. թուրք. ֆրանս. լեզուներով), լոյս տեսած ի Կ. Պոլիս 1892ին։

ՆԱԶԸՃԵԱՆ ՅՈՎՍԷՓ, 1852—7 շրջանին կը կատարէ ուսումնքը Վենետկոյ Մ. Ռափայէլեան վարժարանը։ Բերայի Ֆրանսական թատրոնին մէջ իր թարգմանած «Մերոպէ» ողբերգութիւնը կը խաղան 1882ի Փետրուարին, ի նպաստ առաջնակարգ դերասանուհի Արուսեակ Պէզիրճեանի. այդ ներկայացումը կը կազմակերպէր նոյնինքն դերասանուհին։ Յայտնի դերասաններ՝ Ֆասուլեաճեան և Պետրոս Ադամեան սիրայօժար կը մասնակցին անձնանուիրաբար խաղալով իրենց դերերը։ Նազըճեան թարգմանած է նաև «Լիւսի Տիւրիէ» թատերախաղը, զոր ներկայացուցած է Միհրդատ Ամերիկեանի կազմակերպած Արևելեան թատրոնի խումբը 1874ին։ Ասկէ զատ մենք կը տեսնենք 1873-74 շրջանին բեմադրուած թատերախաղերէն Նազըճեան գրած է «Բէրայի Հրդեհին մէկ գաղտնիքը»։ («Բազմավէպ 1936 էջ 262)։

ՆԱԶԸՃԵԱՆ Ստեփան Պոնտացի, գրած է Ներկայ հայերէնի վիճակը 1879ին, տպ. ի Կ. Պոլիս

ՆԱԶԸՃԵԱՆ Հ. Ստեփան վրդ. Վենետկոյ Մխիթարեան, ծնած է Կ. Պոլիս 1815ին, ուր ուսման շրջանը աւարտելէ ետք 1836ին քահանայ կը ձեռնադրուի, մահուան թուականը նշանակուած չըլլալուն «Մխիթար» թերթի մէջ կը կարծեմ որ վանքի անդամակցութենէն հրաժարած է։ Մեռած է ի Կ Պոլիս 1893ին (մահուան առթիւ «Հայրենիք» օրագիրը կը գրէ 352երորդ թիւին մէջ)։

Հ. Ստեփան գրած է «Համառօտ Աշխարհագրութիւն (բնական, քաղաքական և ուսումնական) դպրատան տղոց համար, էջ 348, որուն առաջին տպագրութիւնը լոյս տեսած է 1840ին, Բ.ը 1847ին և Գ.ը 1866ին։ 1838ին լոյս ընծայած է «Համառօտ քերականութիւն գաղղիական լեզուի, Բ. տպ. 1849ին։

ՆԱԶԸՃԵԱՆ Տիգրան Մ. բժիշկ, ծնած է Կեսարիա 21 Նոյ. 1879ին, ուր ստացած է նախնական կրթութիւնը՝ Բողոքականաց վարժարանին մէջ։ Յետոյ գացած է Ամերիկա, ուր մտած է Փենսիլվանիոյ համալսարանը, ուրկէ բժիշկ վկայուած

է։ Իր մասնագիտութիւնն է աչքի, ականջի, քթի և կոկորդի հիւանդութիւնները։ Անդամ է Ամերիկեան վիրաբուժական գոլէճի (A.C.S.), Ամերիկեան Բժշկական Միութեան, Նիւ-Ճէրզիի վիրաբուժական ընկերութեան, Նիւ-Ճէրզիի Նահանգային և Թրէնթընի բժշկական ակումբներու։ Մասնագէտ բժիշկն է Թրէնթընի Մրսըր հիւանդանոցին աչքի, ականջի, քթի և կոկորդի ճիւղին։

ԵԱԶԸՃԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ

Տոքթ. Տիգրան Եազըճեան ունի բժշկական յօդուածներ Ամերիկեան բժշկական ամսաթերթերու մէջ։ Նոյնպէս գրած է առողջապահական յօդուածներ Հայ թերթերու, մանաւանդ «Կոչնակ»ի և «Ռահնիւմայ»ի մէջ։ Անդամ է Հ. Բ. Ը. Միութեան։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ 2085)։

ԵԱԶԼՈՎԻԷՑ, սակաւարնակ քաղաք մը Փոքր Լեհաստանի մէջ, Օլխովիէց գետին եզերքը, հազիւ 2000 բնակիչներով։ Քաղաքս ի հնուց ծանօթ էր Թաթարներու, Թուրքերու և Քօզաքներու պատերազմներու պատճառաւ։ 1250ի միջոցները Հայերը արդէն ունէին հոս իրենց եկեղեցին և թուով 2200 հոգի կը հաշուըրուէին։ Ղրիմէն գաղթած ըլլալով՝ անտեղեակ իրենց մայրենի լեզուին, ի սկզբանէ թաթարերէն լեզուն կը գործածէին, յետոյ սակայն իրենց ազգային լեզուն հայերէնը սկսան գործածել ինչպէս եկեղեցւոյ՝ նոյնպէս ալ դատարաններու և եկեղեցական արձանագրութեանց մէջ։ Հայերը հիմնած էին հոն մեծ խաղաղորդարաններ. կաշեկոկութեամբ զբաղելով՝ ի մասնաւորի մեծաքանակ քեմուխա կ'արտադրէին, այս պատճառաւ ոչխարներու անհագին երամակներ կը պահէին և իրենց պէտքերնուն ծառայելիք ուրիշ եղջիւրաւոր կենդանիներ և ձիեր։ Ընդարձակ և մեծամեծ գործեր կ'ընէին և տէպ տօնավաճառներ կը սարքէին, որոնց կը յաճախէին այլեւայլ կողմերէ՝ Յոյներ, Թուրքեր, Ռումէններ, Գերմաններ և Հունգարներ։ Եազլովիէց, երկար ատեն Հայոց եպիսկոպոսանիստ քաղաքն եղած է։ Հայերը ունէին հոս իրենց խանութները, մթերանոցները, վաճառատուները, բաղնիքները, հիւանդանոցը և դպրոցները, զուտ հայկական քաղաքի մը երեւոյթը տալով անոր։ Աստուածատուր Ներսէսովիչ եպիսկոպոսը 1709 Մայիս 8ին Հայոց եկեղեցւոյն նուիրած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին մասունքը, զոր Նարոլիէն բերած էր։ Հայերը հոս կեցած են մինչև 1809, յետոյ ամէնքն ալ զանազան մեծ քաղաքները փոխադրուած են, ինչպէս Վարշաւիա, Լվով, Քրաքով և այլն։ Հայոց եկեղեցին Խաչատուր Կրուտնեցքի քաղաքապետի ձեռամբ նորոգուելով Յոյն ուղղափառներուն յանձնուած է, պահելով սակայն ըլլա՛յ պատերուն, ըլլայ եկեղեցւոյն յատակին վրայ գտնուող քարերուն վրայ փորագրուած հայերէն արձանագրութիւնները և վիմագիրները. իսկ վանքը և քաղաքին հայկական դուռը բոլորովին փլցուած են։ Եազլովիէցը հայոց կողմէ մայր քաղաք կոչուած էր։ Ներկայիս և ոչ մի հայ կը գտնուի հոս։ Այս պատմական քաղաքին մասին ուսումնական քննութիւններ և հետազօտութիւններ ըրած են Տոքթ. Յովհաննէս Պօլով Անթոնիէվիչ, Տոքթ. Թադէոս Մայնքովսքի և Տոքթ. Նորնանկ, Թանգարանապահ Լվովի կուսակալութեան։ Բիչ ատենէն քաղաքիս մասին ընդարձակ պատկերազարդ ուսումնասիրութիւն մը լոյս պիտի տեսնէ։ Էջմիածնի գրադարանին մէջ ԺԶ դարու կիսուն Եազլովիէցի մէջ գրուած հայկական պատարագամատոյց մը կը պահուի, զոր այդ ատենուան Հայերը Էջմիածնի կաթողիկոսին իբր նուէր ղրկած էին։ (Տօնիկիէվիչ)։

Այս հայկական քաղաքը մեր յիշատակագիրները կը յիշեն *Եազլովցա* կոչելով։ *1609*ին քաղաքիս հայ համայնքին երէցն էր Յակոբ։ *1621*ին Սրապիոն Բաբերդցի գրիչ մը։ *1627*ին Կամենիցի Թորոս եպ.ը քաղաքիս Ս. Աստուածածին եկեղեցին կ'օծէ։ *1645*-ին գրուած Սաղմոսի յիշատակարանին մէջ՝ Անդրէաս Արքեպ.ը կը յիշուի իբր առաջնորդ Եազլովիցայի։ *1648*ին ըստ Ժ.Բ. Կանոնագրքի յիշատակարանին (ի Ս. Ղազար), կ'ըսուի թէ Տէր Գասպար Երուսաղէմէն կը դառնայ եւ «վասն խառնակութեան չկարէ երթալ ի քաղաքն իւր Եազլովցա»։ *1654*ին Անտոն եպ. Եազլովցայի մէջ կը սկսի ընդօրինակել ճառընտիր մը (այժմ ի Ս. Ղազար) եւ կ'աւարտէ Սէչովի (Սուչովայի) մէջ։ *1678*ին Արիստակէս երէց Եազլովացի Սիլիստրէի մէջ ձեռագիր մը կ'ընդօրինակէ։ Վիեննայի Մխիթ. վանքին մէջ կայ *1658*ին գրուած «Հաստատագիր կանոնագրութիւն կտրելոց Եազլովի» (Տաշեան՝ Ցուցակ Ձեռագրաց թիւ *453*)։ *1682*ին Մարտիրոս պատրիարք երբ Լեհահայոց օրհնութեան կոնդակ մը կը գրէ՝ Եազլովցան եւս կը յիշէ։ (Տաշեան Ցուցակ էջ *1034*)։ *1703*ին ժամագրքի մը լուսանցքին վրայ գրուած է «Ի գրոց

Զամարիայի Սիմեոն Սղեսֆիվեանց, ճօզաբարձու Եազըլտըգայ 1703»։ (Տաճեան Ցուցակ էջ 1019)։

ՆԱԶՄԱՃԵԱՆ թժ. Թաւրիզի մէջ։

ՆԱԶՄԱՃԵԱՆ Բենեամին. բժիշկ, ծնած է Սկիւտար (Պոլիս) 1870ին, ուր ստանալէ ետք նախնական կրթութիւնը՝ Պոլսոյ բժշկական համալսարանը կը մտնէ և 1894ին բժըշկական վկայական կը ստանայ։

ՆԱԶՄԱՃԵԱՆ ԲԵՆԵԱՄԻՆ

1896ի դէպքերէն ետք Պուլկարիա կ՚անցնի և 1898ին պուլկարական քննութիւնը անցընելով՝ արտօնութիւն կը ստանայ բժշկական արուեստը ազատօրէն կիրարկելու 1900ին ընդունած է պուլկարահպատակութիւնը և շուրջ քառորդ դար վարած է քաղաքային և զինուորական բժշկական պաշտօններ։

Եղած է գունդի բժշկապետ և մինչև հազարապետութեան աստիճանին հասած։

Բանիցս անդամակցած է Թեմական Խորհուրդին և ազգային ու կրօնական վարչական հարցերու իր հմտութեամբ մեծապէս օգտակար եղած, ճանչցուած է իբրև խղճամիտ ու գործունեայ ժողովական մը։ Մեռած է 1936 Դեկտ. 15ին Սոֆիայի Բնեամէվօ արուարձանին մէջ ուր քաշուած էր հանգստեան կոչուելէ ետք։

ՆԱԶՄԱՃԵԱՆ Հայկ, բժիշկ, որ Բարիզ հաստատուած էր։

ՆԱԶՄԱՃԵԱՆ Յակոբ, ծնած է 1909ին, որդի Փարթամ Նազմաճեանի. Գօլէճ տը Սէնթ Ֆամիյի 7 տարուայ շրջանը աւարտելէ ետք պաքալօրէան կը ստանայ և Տէ Ֆարօ յայտնի ընկերութեան մէջ և առաջին անգամ ըլլալով Աղտինի պալատին շինութեան իբր հսկող կը նշանակուի նոյն ընկերութեան կողմէ և կը վախճանի 1937ին (Արեւ 1937 Մայիս 17)։

ՆԱԶՄԱՃԵԱՆ Ֆ. բժիշկ ի Կ. Պոլիս (Ռումէլի Հիսար)։

ՆԱԹՄԸՇ, գղ. Եւդոկիոյ. 1900ին 38 տ. հայ բնակիչ ունէր, եկղ. Ս. Գէորգ, ունէր և երկսեռ դպրոց մը։

ՆԱԼԱԳ կամ Նալախ Տէրէ. հայաբնակ գիւղ Նիկոմիդիոյ Առաջնորդական վիճակին, Գարամուսալէն 3 ժամ հեռու 1900ին 140 տուն (650 հոգի) բնակիչ ունէր։ Եկեղեցին Ս. Հրեշտակապետ 1850ի տարենները կառուցուած է։ Ներսիսեան դպրոցը 60ի մօտ աշակերտներ կը յաճախէին։ Կը կարծուի թէ գիւղս մէկ դարու կեանք հիմնուած է։ Կէս ժամ հեռու գտնուող անտառը Հին գիւղ կը կոչուի ուր նախապէս կը բնակէին Նալագցիները և ցրտութեան պատճառաւ փոխադրուած են ձորին մէջ, որով գիւղն ալ Նալագ տէրէ կոչած։

ՆԱԼԸՆԸՋ ՊԱՂ. գղ. Եկեղեաց գ.ռ.ի ունէր 10 տուն հայ և 11 տուն Թուրք որոնք երկրագործութեամբ կը պարապէին։

ՆԱԼԹԱ, նոր և փոքր քաղաք Ռուսիոյ, Խրիմու Թերակղզւոյն հարաւային ծայրը՝ Սև ծովուն վրայ։ Գեղեցիկ դիրք և առողջարար օդ ունի։ Բնակիչներն են Ռուսք, Հայք, Թաթարք, Յոյնք և Հրեայք։ Հայերը հազիւ 40 տնուոր էին գաղթած Պոլսէն, Տրապիզոնէն, Բաբերդէն և Կովկասէն։ Կային նաև 300ի չափ պանդուխտ Հայեր։ Ունէին աղօթատուն մը։

ՆԱԼԿՈՒՋ ԱՂԱՃ. գղ. Վասպուրականի Տոսպ գ.ռ.ի, Խառակոնիս գղ.ի մօտ, 1820ի տարեններ 100 հայ բն. ունէր։ 1900ին միայն գետնատարած խաչքարներ կային և քանի մը տուն Քուրտեր կը բնակէին։

ՆԱԼՂՈՒՋՏԱՄ. գղ. Սիւնեաց Ազահէճք գ.ռ.ի մէջ։

ՆԱԼՈՆ կամ Նալու. Հայերը այսպէս կը կոչէին Ալասի այն ծովեզրը, ուր Վենետիկեցիք վաճառքները կը հանէին։

ՆԱԼՊՈՒՋ. գետակ Դաշտային Կիլիկիոյ, կը թափի Ջահան գետը։

ՆԱԼՕՎԱ. գիւղաքաղաք Փոքր Ասիոյ եզերքին վրայ։ Նշանաւոր իր հնութեամբը։ Ի հնումն Տրեփանոն և Հելենոպոլիս կը կոչուէր. ունի ջերմուկներ և 200 տունէն աւելի Թուրք բնակչութիւն։ Շրջակայ գիւղի Հայերը առևտուրով եւ զանազան գործերով կ՚երթևեկէին հոս։ Նալովայի մէջ քանի մը տուն հայ բնակիչ միայն կար։

Կ՚երեւի աւելի կանուխ բաւական Հայեր կային Նալօվայի մէջ, որ շաս ճողաձներ այցելող մր կր գրէ՝ Չէրչի Կիսէտսան ՆԱԼԸՎԱՅԻ-Թ: (Տաճեան՝ Ցուցակ, էջ 469)։

ՆԱԽՆԻ ԹԷՓԷ, հայաբնակ գղ. Այրարատայ Կոգովիտ (Պայազիտ) գ.ռ.ի, 1900ին ունէր 76 տ. բնակիչ, Ս. Ստեփաննոս անուամբ եկղ. մը և վարժարան մը։ 1822ին գիւղէս 300 տուն հայ գերի տարած են ի Պարսկաստան։

ԵԱՀԻԷ, *կը յիշուի Տուրուբերանի Տուարածարափ գ.ի։*

ԵԱՀՆԻ. *այս անուամբ մեծ ու փոքր կրկին լեռներ կան Այրարատայ Վանանդ գ.ի արեւելակողմը։ Մեծ Եահնի բարձր է 2270 մեթր, իսկ Փոքր Եահնի՝ 2080 մեթր։*

ԵԱՂԱՆ, *հայաբնակ գղ. Այրարատայ Բասէն գ.ի մէջ, բարձր և զուարճալի դիրքով. ունի 60 տուն բնակիչ։ Գիւղին մօտ կ՚երեւին հին շէնքերու աւերակներ։ Գերեզմանատան մէջ կայ գեղեցիկ մատրանաձև շինուած մը, որ կը համարին մարտիրոսի մը կամ թագաւորի մը դամբեր շիրիմը։*

ԵԱՂԻՆ, *գղ. Սիւնեաց Աղահէճք գ.ի մէջ։*

ԵԱՂԼԸՃԵԱՆ Յարութիւն, *ծնած Կեսարիա 1890ին, կազմակերպող ու վարիչ եղած է բեմին և ունէր բեմական լաւ յատկութիւններ։ 1915ին տարագրութեան ճամբուն վրայ կը մեռնի։*

ԵԱՂԼԻ, *գղ. Այրարատայ Ճակատք գ.ի մէջ, ունի սակաւաթիւ այլազգի բնակիչներ։*

ԵԱՂՈՒԲԵԱՆ Հայկ, *Խ. Հայաստանի համայնական տնտեսութեան գործավար մինչև 1935։*

ԵԱՂՈՒՊ. ԵԱՂՈՒՊԵԱՆ, *տե՛ս* Եագուպ, Եագուպեան։

ԵԱՂՈՒՊ *կամ* Աղուբ *թգ. պարսից, որդի Հասանի 1479—1848, ստէպ կը յիշուի մեր յիշատակագիրներէն և մահը կը նշանակեն 1491ին։*

ԵԱՂՈՒՊ, *որդի Ղլիճ Ասլանի Իկոնիոյ ամիրային, որ 1154ին Թորոսի վրայ կը յարձակի եւ անոր Ստեփանէ եղբօրմէն կը սպաննուի։*

ԵԱՂՈՒՊ *իշխ. Երեւանի, տե՛ս* Աղուբ։

ԵԱՂՈՒՊ Ամիրա. *հայկական անունով* Յակոբ Յովհաննէսեան. *ծնած է Ակնի մէջ 1672ին։ Հօրը անունն էր Յովհաննէս։ Իր ուշիմութեան ու հօրենական հարստութեան շնորհիւ կ՚անցնի Պոլիս, ու քիչ ատենէն կը շինէ իր համբաւը, հայ ազգին մէջ ըլլալով մին ամէնէն ազդեցիկ ու յարգուած անձնաւորութիւններէն, և Ղազի սուլթան Ահմէտի հրովարտակով (1703) կը կարգուի* Արքունի սեղանաւոր և վառօդապետ *(պաղիրկեան պաշի). որ այն ժամանակուան համար ըսել էր մեծ դրամատէր, ու կը համապատասխանէր ներկայ ժամանակներու վարկային հաստատութեանց և դրամատանց կատարած գործառնութեանց։ Մտերիմ բարեկամը ըլլալով՝ Զմմարցի Յակոբ Նալեան Պոլսոյ պատրիարքին (1741—1749) եւ (1752—1764), յաճախ կը գործակցի անոր հետ ու կը վարէ ազգային զանազան պաշտօններ։ Եաղուպ Ամիրայի գործունէութեան մասին քիչ տեղեկութիւններ հասած ըլլալով մեզի, միայն այսքանը յայտնի է որ Նալեան պատրիարք, անոր գեղեցկատեսիլ դրսերեւոյթին ու կատարած բարեգործութեանց համար, զինք յորջորջած էր որպէս Նոր* Յովսէփ Գեղեցիկ *մը և* տաճարաշէն երկրորդ Զօրաբաբէլ *մը։*

Նալեան, երբ 1748ին Երուսաղէմի պատրիարք կ՚ընտրուի՝ Գրիգոր Շղթայակիրի մահուամբ, չի կրնար տոկալ «օտարներու բռնութեանց» եւ «անսովոր պահանջներուն», ու գանգատագրեր կ՚ուղարկէր Պոլսոյ ազդեցիկ անձնաւորութեանց, որպէսզի կրկին վերստանձնէ Պոլսոյ պատրիարքութիւնը։ 1751ին, Եաղուպ ամիրա տեղի տալով Նալեանի թախանձանքներուն, իր Սողովմէ կնոջ հետ ուխտաւորութեամբ կ՚այցելէ Երուսաղէմ Ս. Յակոբի վանքը։ Իր ընծայաբերութիւնները պղնձէ յիշատակարանի մը վրայ մի առ մի նշանակուած են։

Եաղուպ Ամիրա Ս. Յակոբայ տաճարին Ս. Մակարի մատրան մէջ ունի հետեւեալ յիշատակարանը.—

Եաղուպ աղա Փրկչին ծառայ,
Շինեաց զսապանն Սբ. Մակարայ,
Լուսաւորչին եւ մասն է սոս.
Բարեխօսել նմին պատրաստ:

Յամի Տեառն *1751* եւ Հայոց թուին ՌՃՁ ի պատրիարքութեան Յակոբայ

Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին ոսկիէ կանթեղ մը յիշատակ տուած է, հետեւեալ յիշատակարանով.—

«Յիշատակ է Ակնցի Յովհաննէսի, որդի գերօրհնեալ մհտ. Եաղուպ աղային Ս. Գերեզմանին Քրիստոսի մեծավառ կանթեղս»։

Եաղուպ ամիրա իր ուխտը կատարելէ և Ս. Յարութեան տաճարին վերնատունը նորոգելէ յետոյ, Նալեան պատրիարքի հետ կը վերադառնայ Պոլիս 1752ին, ուր շնորհիւ Եաղուպ ամիրայի ազդու դիմումներուն, Նալեան վերստին պատրիարք կ՚ընտրուի Պոլսոյ։

Եաղուպ ամիրայի բացառիկ աչքառու դիրքին և մահուան պարագաները պատմած է Սեթեան Յովհաննէս եպս. Երուսաղէմի փոխանորդ Ներսէս եպ. Գէորգեանի և որ իր կարգին Յ. Մրմըրեան հրատարակած է Մասնական պատմութեան Հայ մեծատուններու գրքին մէջ։ Օգտուած ենք Չամչեանի պատմութեան Գ. հատորէն, Օրմանեանի Ազգապատումի Բ. հատորէն եւայլն. իսկ վերջին մասերը Մասիս Ա. Պետրոսեանի Եագուպեան գերդաստանի անտիպ տոհմացոյցէն, որ տարիներու տքնաջան աշխատութեան արդիւնք է։

Եաղուպ ամիրա նաև նորոգած էր հիմէն Մշոյ Ս. Կարապետի վանքը։

Սուլթանին շատ սիրելի էին Մուստաֆա աղա

և անոր մատակարար Պէշիր անուն ներքինապետն, որոնց ազդեցութիւնը ա՛յնքան մեծ էր որ մինչև անգամ կրնար Սուլթանին կամքին իշխել:

Պէշիր կին մը ունէր գերի բերած Վրաստանէն և ապա ամուսնացած Եաղուպ Ամիրայի հետ, այս կինը յաճախ իր ամուսինէն լսելով Մուստաֆայի գովեստը, կը թախանձէ իր ամուսնոյն որպէսզի օր մը տուն բերէ Մուստաֆա աղան և ինք հիւրանոցին վրայ նայող վանդակապատ պատուհանէ մը կը դիտէ զայն ուշի ուշով: Երկար ատեն դիտելէ ետք՝ վերնայարկը վազելով կը մարի կ'իյնայ և ոտքերը գետինը զարնելով կը պոռայ: Տնեցիները և Եաղուպ ամիրա վեր կը վազեն ու երբ կը սթափեցնեն՝ կինը կը գոչէ թէ «այդ Մուստաֆա աղան իմ եղբայրս է»: Եաղուպ կը զարմանայ եւ կը ջանայ հանդարտեցնել իր կինը բայց ան նորէն կը պնդէ պոռալով թէ «ան իմ եղբայրս է, անպատճառ ինծի իրեն քով տար»: Եաղուպ կը տանի Մուստաֆայի քով որ կը մնար սելամլըքի *(արանց) կողմը. ինչպէս յայտնի է մեր նախնիք Թուրքերու նման ունէին* հարեմլըխ *և* Սելամլըխ, *այսինքն արանց և կանանց բաժիններ և Թուրքերու պէս ալ հաչմախ փէրաճէ կը հագնէին 16 և 17րդ դարերուն:*

Կինը տեսնելով իր եղբայրը աւելի կը յուզուի և կը պոռայ —«դուն իմ եղբայրս ես»: Այս աղաղակներուն Մուստաֆա կը յուզուի, կ'այլայլի և փաստ կ'ուզէ: Տիկին Եաղուպ այն ատեն կը նկարագրէ Վրաստանի իրենց բնակարանը, իրենց ծնողքը, անոնց անունները: Մուստաֆա ուրիշ փաստ ուզելուն՝ Տիկինը այն ատեն կ'ըսէ թէ ծոծրակիդ նիշ մը ունիս սև ձև: Մուստաֆա կը զարմանայ ճշդութեան եւ դառնալով Եաղուպ ամիրայի կը կոչէ —«փեսայ Եաղուպ»:

Եւ այդ օրէն սկսեալ աւելի սիրով կը կապուի անոր հետ և Եաղուպ հետզհետէ աւելի կը յառաջանայ:

Ամիրայական խնջոյքի օր մը, Եաղուպ ամիրա և հանդիսականներէն շատեր կ'աղաչեն իրենց ընկեր մէկ ամիրայէն, որ կարճահասակ և սապատող է եղեր, որպէսզի գինարբուքէն ետք պարէ և իրենք ալ զուարճանան: Սապատողը ի սկզբան կ'ընդիմանայ, ապա կը համակերպի ու կը պարէ, մանաւանդ Եաղուպ աղա շատ կը ծիծաղի: Կարճահասակ ամիրան այս բանը սիրտը կը դնէ ու վրէժ կը պահէ և երբ Մուստաֆայի մեծ ներքինին բարձրագոյն հրամանաւ մահուան կը դատապարտուի՝ Մուստաֆա ալ քիչ օրէն անոր թախտին կը մատնուի, յիշեալ կարճահասակ ամիրան ալ յարմար առիթ համարելով, կը մատնէ Եաղուպն ալ իբր անոնց ընկերը. եւ մտերիմը. և գրաւելով անոր ամբողջ հարստութիւնը, կը բանտարկեն և քիչ յետոյ կը գլխատեն Պոլսոյ մէջ 1752 Յուլիս 9ին Սուլթան Մահմուտի հրամանով:

Եաղուպ ամիրայի մահէն յետոյ, իր զաւակը ԳՐԻԳՈՐ *(1763—1793)* տեսնելով իր ընտանիքի վտանգուած եւ փափուկ դիրքը, կը փախչի երկրին Ակնի մէջ, ուրկէ կ'անցնի Արաբկիր՝ *1760*-ական թուականներուն, սեղանաւորութեամբ զբաղելու համար: Իր հօրը Եաղուպ ամիրայի պատճառով՝ Արաբկիրի մէջ կը ճանչցուի *Եաղուպ օղլու* անունով, որ ժամանակի ընթացքին կը փոխակերպուի Եագուպեանի:

Գրիգոր կ'ունենայ երեք մանչ զաւակ, Աբրահամ, Յակոբ եւ Մամաս, որոնցմէ բացի առաջինէն արու զաւակ չեն ունենար:

Աբրահամ կ'ունենայ միակ որդի մը Մինաս *(1812—1894)*: Մինասի զաւակներն են որ իրենց կարգին ճիւղաւորուելով, այսօր կը կազմեն Գահիրէի Արաբկիրցի ծանօթ Եագուպեան մեծ գերդաստանը:

1850-ական թուականներուն Արաբկիրի մէջ սկսեր էր մուտ գործել Ամերիկեան Միսիոնարութիւնը: *Մինաս Եաղուպեան*, տեսնելով այս դաւանանքին մէջ հզօր կառավարութեան մը պաշտպանութիւնը, եւ մանաւանդ իրեն ծանօթ ըլլալով իր մեծ պապուն՝ Եաղուպ ամիրայի ցաւատանջ վախճանը՝ թուրք Սուլթաններու քմահաճոյքին ծառայելով, կը յարի Բողոքականութեան, ու քիչ յետոյ, մասնաւորներու խնամքին յանձնելով Արաբկիրի իր սեփական քարաշէն մեծ բնակարանը, *1865*ին ընտանեօք կը գաղթէ Գահիրէ, ուր իր չափահաս երկու զաւակաց՝ *Փիլիպպոսի* եւ *Գրիգորի* եւ ապա *Աբրահամի* հետ կը զբաղի՝ իրենց ընտանիքի այլեւս ժառանգական դարձած արհեստով, սեղանաւորութեամբ:

ԵԱՂՈՒՊ ԱՄԻՐԱ

Մինաս, ամիրայական գերդաստանի ամէն ծիր-

քերով օծուած, այս նահապետական տան մէջ կատարեալ նահապետ մը կ'ըլլայ իր ընտանիքին: Իր անուան հմայքը եւ ազդեցութիւնը առանձին կարգ կ'անցնի. քիչ ատենէն բախտն ալ իրեն ժպտելով, կոկիկ հարստութիւն մը կը դիզէ, իրեն սեփականացնելով Գահիրէի մօտակայ քանի մը ագարակներ եւ գիւղեր:

Նազուպեան գերդաստանը հիմնադիրներէն կ'ըլլայ Գահիրէի Հայ Աւետարանական համայնքին: Հայ Բողոքականները զուրկ մնալով կրօնական մխիթարութենէ եւ դպրոցէ, իրենց տուները կը գործածէին իբր եկեղեցի, եւ իրենք իրարու քարոզիչ եղած են, մինչեւ որ տեղական լեզուն ծանօթանալով Ղպտի աւետարանականներու պաշտամունքներուն կը մասնակցէին: (*Զարդարեան՝ «Յիշատակարան» Գ. հատոր*)։

ՆԱՂՈՒՊ *բժիշկ, Պոլսոյ պուլկարական հիւանդանոցին տնօրէնն եղած է, 1922էն ետք Բարիզ կ'անցնի ուր Հայ բժշկական Միութեան անդամ կ'արձանագրուի, ուր 71 տարու կը վախճանի 1936 Նոյ. 2ին։*

ՆԱՂՈՒՊԵԱՆ ԱՏՈՒՐ տ. Նազուպեան Ատուր:

ՆԱՂՈՒՊԵԱՆ, *երաժշտագէտ, 1936ին Ֆրանսայէն Խ. Հայաստան երթալով Երեւանի պետական օպերայի երաժշտախումբին ղեկավար կը կարգուի։*

ՆԱՂՈՒՊԵԱՆ Յակոբեան, *ծնած է Այնթապ 1885ին։ Ուսումը առած է Արմաշու դպրեվանքին մէջ 1897—1903։ Ուսուցչական պաշտոններ վարած է՝ Այնթապի Վարդանեան կրթարանին, Կիլիկեան ճեմարանին, ինչպէս նաեւ Գաղատիոյ, Անտիոքայ, Ակնայ Ազգային վարժարաններուն մէջ 1903-1914։ 1915—1918 զինուոր՝ Թրքական բանակին մէջ, 1919—21 նորէն ուսուցիչ՝ Այնթապի մէջ։ 1922էն ցայսօր (1939) կը պաշտօնավարէ Երուսաղէմայ Ս. Յակոբեանց վանքի պատրիարքարանի Դիւանատան մէջ՝ իբրեւ քարտուղար։*

Նաղուպեան Յակոբեան

Աշխատակցած է ազգային կարգ մը օրաթերթերու եւ հանդէսներու։ (Պատկ վ. Թ.)

ՆԱՂՈՒՊԼՈՒ, *հայաբնակ գղ. Նուխիի, 1900ին 160 տ. հայ բնակիչ, ունէր և եկղ. մը։ Ուխտատեղին էր Ս. Սարգիս, ուր ժողովուրդը Զատկի Բ. օրը և Ս. Սարգսի տօնին ուխտի կ'երթար.*

ՆԱՂՊԱՍԱՆ, *գղ. Շապին Գարահիսարի, ունէր Ս. Յակոբեան դպրոց մը, ուր 40 մանչ կը յաճախէին։* (Էփրիկեան նոյն անուն գիւղ մը կը յիշէ Հաննոյ ենթակայ 20 տուն հայ 600 այլազգի բնակչով)

ՆԱՂՎԷՐՏ տ. Եղիվարդ։

ՆԱՂՏԸ ՊՐՈՒՆ, *հայաբնակ գղ. Նախապէս ագարակ մը, որ կը գտնուէր Էվէրէկի արեւելակողմը և Թոմարզայի հարաւակողմը 4—5 ժամ հեռու, բնակչաց թիւն էր 38 տուն որոնք թրքախօս էին։ Ունէին* Ս. Կարապետ *անունով աղօթարան մը, յետոյ Տրդատ եպ. Պալեանի ջանքերով եկեղեցիի վերածուած։ Դպրոցը կը կոչուէր Յակոբեան, և ունէր միայն 10 աշակերտ։* (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ 869)։

ՆԱՄԱՐ, *գղ. Այրարատայ Բագրեւանդ գա.ի, 1882ին 67 տ. հայ բնակիչ ունէր։*

ՆԱՄԽԱՆԱ *կամ* Նմխանայ *գղ. Նախճաւանի, 110 տ. հայ և քանի մը այլազգի ընտանիք։*

ՆԱՄՊՈԼ *քղ. Պուլկարիոյ, Պուրկազի կուսակալութեան մէջ, ունի 26000 բնակիչ։ Հայերը 1922էն առաջ սակաւաթիւ ըլլալուն՝ չեն ունեցած ո՛չ եկեղեցի և ո՛չ դպրոց։ Իզմիրի աղէտէն ետք երբ Թուրքիոյ հայեր քաղաքս կը հաստատուին՝ 1924ին Օշական անուամբ ազգային վարժարան մը և Ս. Աստուածածին անուամբ աղօթարան մը կը շինեն։ Նամպոլի մէջ կան մօտաւորապէս 150 ընտանիք, գաղթած Թուրքիոյ զանազան շրջաններէն. կարեւոր թիւ մը կը կազմեն Ռոտոսթոցիները, որոնք տնտեսապէս ալ աւելի ինքնաբաւ են։ Աչքառու թիւ մը ունին Սէօլէօզցիները, որոնք առաւելապէս հողագործութեամբ կը պարապին։ Կան քիչ թիւով Չօրլուցիներ, Մեծ Նորգիւղցիներ, Ատապազարցիներ, Պանտրմացիներ եւայլն։*

Գաղութիս Ազգ. վարժարանը կը նպաստաւորուի Հ. Բ. Ը. Միութեան և Գերման բարեսիրաց ընձեռած նիւթական նպաստներով։ Աշակերտաց թիւը մօտաւորապէս 60 է։ Աղօթարանը առանց քահանայի է. դուրսէն կը հրաւիրուին հոգեւորականները։ Հ. Բ. Ը. Միութիւնը ունի իր մասնաճիւղը՝ Տիկնանց-Օրիորդաց մասնախումբով։ Գաղութիս տնտեսական կեանքը դժբախտաբար ոչինչ ունի մխիթարական։ (Ժ. Անտոնեան. ուսուցիչ 1936)։

ՆԱՑՃԻ, *հայաբնակ գղ. Վարաժնունեաց գա.ի, 1900ին 910 բնակիչ ունէր, եկղ. Ս. Ստեփանոս։*

ՆԱՑՃԻ, *աւերակ գիւղատեղի մը՝ Մաղաղ գա.ի մէջ կը յիշուի։*

ՆԱՑՃԻ, *գղ. Ծղուկ գա.ի. 1900ին 430 բնակիչ*

ունէր, եկեղեցի Ս. Մինաս Մոտը՝ կայ հին եկղ. մը 1043–1324 թուականներ կրող արձանագրութիւններով։

ԵԱՆԱՐ վիճ մը Պամփիւլիոյ արեւմտեան հարաւակողմը։

ԵԱՆԸՂ, գդ. Սիւնեաց Գեղարքունի գաւ. ի մէջ, բն. այժմ այլազգի, եկեղեցւոյ աւերակներ կը նշմարուին։

ԵԱՆՃԱՂ, վտակ մը Արցախի մէջ։

ԵԱՃ, գլխաւոր քաղաք Ռումանիոյ, հին ատեն մայրաքաղաք Մոլտաւիոյ՝ համանուն նահանգին։ Բնակչաց թիւն է 90000 (անձ) յորոց միայն 70 տունք հայ են. շրջակայ գիւղօրէից 315 անձ կը հաշուուի։ Ի Եաշ հայկազունք երբեմն ունէին մի քանի եկեղեցիներ և մի առանձին եպիսկոպոս, հոն տեսնուած է սոյն յիշատակարանն. «կատարեցաւ գիրքս տումարագրութե. ի թվին ՌՄՁ ի Եաշ քաղաքն. որոյ արհիեպիսկոպոսն է Տէր. Յովհաննէս Սիջովեցի»։ Նոյնպէս ի Սնեագին (Լեհաստան) դեռ կէս դար առաջ կար հին ճաշոց մը հետեւեալ յիշատակարանաւ. «Աւարտեցաւ քաւհիմն եւ առաքելախօս մարգարէաչէն հոգիսպուղիս այս տառ. ձեռամբ ողնամեղ և անարհեստ գրչի տր. Սարգիս քհնյ.ի, ի խնդրոյ ածասէր և բարեպաշտօն երկու եղբարց խճյ. Վասիլին և խճյ. Պաւղոսին. ի թուաբերութես. հայկական սեռիս տումարի ա ղ թ.ին ի հայրապետութեն. հայոց տն. տր. Փիլիպպոսին եւ առաջնորդութեան տր. Անդրէաս արհեպսկոպոսին Պուղտանաց երկրի։ Եւ թագաւորութեան Վասիլ բարեպաշտ վոյվոտային. մայրաքաղաքն Եաշ ընդ հովանեաւ սբ. Ածածնին և սբ. Լուսաւորչին. և Թհնյութենտր. Մովսէսին տր. Աչարին. տր. Ղուկասին, և գրչիս, և երեցփոխնուեն. խճյ. Ակսենտին»։

Հայք ի Եաշ ունին Ս. Աստուածածին անուամբ եկեղեցի մը և մի քահանայ։ Եկեղեցւոյ դրան ճակատի վրայ արձանագրեալ կայ յետագայ յիշատակարանն. «1395։ Շնորհօք և ողորմութեամբն Աստուծոյ հիմնարկեցաւ Եաշու սբ. Ածածնայ եկեղեցին ձեռամբ եկեղեցպան Խաչգոյին և Սիսեանցի Տէր Յակոբին, Զուղայեցի մհսի. Մարգարին և մհսի. Գրիգորին։ Թ. Հայոց պճխդ։ (այսինքն տոմարական թուականին ազգիս 844)։ Եւ այժմ նորոգեցաւ ի ձեռն բարեպաշտօն իշխանաց և համայն ժողովրդոց աշխատանօք եւ ծախիւք ի թուականին Փրկչին 1803ին»։

Ս. Աստուածածին 500 տարուան եկեղեցի լինելով իւր հիմնարկութեան հինգ դարերու յոբելեանն պիտի տօնուի այս տարի 1895 Սեպտեմբերին։

Որպէս ի Սնեագին գտնուած ճաշոցի վերոգրեալ յիշատակարանէն կ՚երեւի. ի Եաշ կար երբեմն և մի եկեղեցի, յանուն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչեայ՝ որ 16րդ դարուն կառուցեալ կը թուի, քանզի

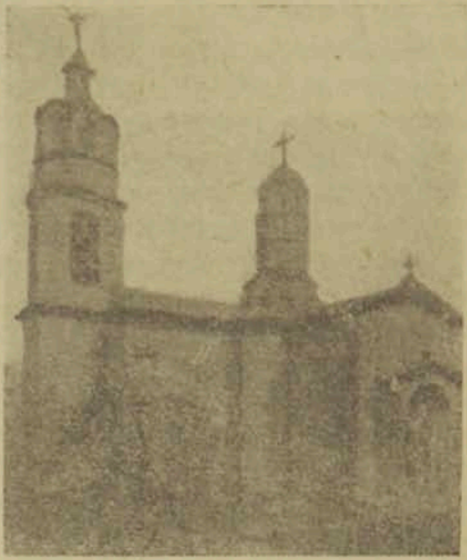

Եաշի Ս. Աստուածածին եկեղեցին

նորա դրան ճակատն քարի մը վրայ փորագրեալ է «Թ. ռ կ ե ին Եշ. Ս. Լուսաւորչայ եկեղեցեն Սիսեանցի Արաքելցիի յշկ. է»։ Ռ Կ Ե ազգիս տոմարական թուականն լինելով կը պատասխանէ Փրկչայ 1616 թուին։

Ցամի Տեառն 1828 ի Եաշ մեծ հրդեհ մը պատահելով՝ Ս. Լուսաւորիչ հրոյ ճարակ դարձած է, վասն որոյ Եաշեցի ազգայինք 1862ին զայն բոլորովին քանդելով սկսած են վերստին կառուցանել, երկու կողմերն աւելցնելով սենեակներ իգական սեռի կրթութեան յատկացնելոյ համար, սակայն առ ի չգոյէ պատրաստ դրամի և միանգամայն վարժարան յաճախող աղջկանց՝ շէնքն անկատար մնացած է։

Ս. Աստուածածին ունի կալուածներ որոց եկամուտն կը հոգայ տեղւոյն Պատ. Հոգաբարձութիւնն եկեղեցւոյ ծախքերն, պաշտօնէից թոշակները, կարօտելոց նպաստներ. կը վճարէ հետզհետէ հին պարտուց տոկոսներն և յաջորդաբար պարտքերն ալ։

Եաշեցի միրաղնեայք ունին գերեզմանատուն մը 1876ին գնեալ ազգային դրամով. 1882ին անդ կառուցուած է մատուռ մը ջանիւք այժմեան Խնամակալաց Մեծ. Տեարց Գրիգոր Յհ. Պույուգլեանի, Եփրեմ Մագըմեանի և Յով Յկ. Պույուգլեանի։ Սոյն մատրան մէջ սովորաբար տարին երկու անգամ պատարագ կը մատուցուի. Ս. Զատկի Գ. օրը և նոյնպէս Ս. Լուսաւորչի Գիւտ

նչխարաց տօնին օրը։ Մասնաւոր պատարագ ուզող ուխտաւորաց համար բացառութիւն կ'ըլլայ։

Ցաւօք սրտի կ'ըսեմք թէ Եաշ այժմ չունի վարժարան. մինչդեռ երկար տարիներ կանգուն պահած է «Հայկազեան» կրթարանն որ գաղթականութեան տուած է ուսեալ աշակերտներ։ Ասոր արժան կը համարիմք յիշատակել թէ՝ այժմու Ռումանահայոց ծանօթ ուսուցիչ, Տիար Լուսիկ Սրմագաշեան, Հայկազեան վարժարանի աշակերտելով՝ իւր շրջանն աւարտելէ զկնի 1843—46 նոյն կրթարանի մէջ հսկողի պաշտօն վարած է. 1848ի մեծ հնտախտի պատճառաւ՝ վարժարանին մինչ 1850 գոց մնալէն վերջն ալ 1850 Մայիս 1ին վերարանալով զայն երախտաւոր ուսուցիչ Պապիկեանի և Գարագաշեանի հետ պաշտօնավարած է մինչ 1854 երբ յիշատակաց արժանի Պապիկեանի մահուան վրայ իւր սիրեցեալ գաղընկերի Խ. Գարագաշեանի հետ կը դասախօսեն մինչեւ 1866, յորում Գարագաշեան ուրոյն կրթարան կը բանայ որով եւ Լ. Սրմագաշեան իբր առաջին դասատու օգնական վարժապետի մը հետ դեռ տասն տարիներ ևս լաւ վիճակի մէջ կը պահէ ազգային դպրոցն, հանրային շնորհապարտութեան իրաւունք ստանալով։ Նա՝ իր շուրջ քառասնամեայ պաշտօնավարութեան մէջ ազգի և կրօնի նախանձախնդիր լինելով՝ օտարազգի Ջոյիններու, զրպարտիչներու դէմ գրած է։

Դեռ անցեալ տարիներն երկու ռումէն դասատուներ կրօնական վարդապետութիւնքն բացատրող դասական գրքերու մէջ Հայոց դաւանանքի նկատմամբ խեղ մը թիւրիմաց տեղեկութիւններ տուած էին, նոյն իսկ զրպարտութիւններ արած։ Լ. Սրմագաշեան արդար վայրոթով վառուած հրապարակ հանեց գրքոյկ մը ռումաներէն լեզուաւ պատասխանելով վերոյիշեալ ուսուցչաց զրպարտութեանց և յայտնելով մեր Ս. Եկեղեցւոյ ուղղափառութիւնը։

Սրմագաշեանի հրատարակութիւնն ունեցաւ իւր ազդեցութիւնն. զի ուշադրութիւն գրաւեց, և երկրի կրօնային Պետք իսկոյն վերցուցին այդ գրեանքն վարժարաններէն, այսպէս անոնց տեղ ի լոյս ընծայուած են նոր տպագրութիւններ որ հայոց նկատմամբ եղած զրպարտութիւններ այլեւս չեն պարունակեր։ Յիշեալ քաջ ռումանագէտ և հայկաբան ուսուցիչն նմանապէս ռումաներէն լեզուաւ Ռումանահայոց համար օրացոյց պատրաստեց անցեալ տարի և այս տարի դարձեալ պիտի հրատարակեն Կալացի Արժ. Փափազեան Տ. Ղեւոնդ քահանայի հետ։

Մինչև 1840 թուականը Եաշի Հոգաբարձութիւնը որոշ կանոնագրութիւն մ'ըչունէր ազգային ներքին գործերը մատակարարելու։ Այն ատեն բարեյիշատակ Պըյըգլեանը տաճկերէն լեզուաւ կանոնագրութիւն մը կը յօրինէ, որուն հայերէնի գրաբար թարգմանութիւնը հանգուցեալ Սերովբէ Պապիկեանը կ'ընէ։

Այս կանոնադրութեան նպատակն էր դպրատան և եկեղեցւոյ բարեկարգութեան և պայծառութեանը հսկել, հասոյթները և ծախքերը լաւ մատակարարել. Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանէն այցելու ղրկուած կարգաւորները ըստ արժանաւորութեանցն հիւրնկալել եայլն. սակայն ասոնց երկրիս մէջ կենալու ժամանակէտը սահմանուած էր 40—60 օր ըստ կարգաւորաց աստիճանին. այսինքն այս միջոցին մէջ պարտական էին ամէն հայաբնակ քաղաքներուն այցելութեան շրջանը լմնցնել և վերադառնալ անդրէն առանց ուշանալու։ Այս կանոնագրութիւնը Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանէն ալ վաւերացուեցաւ 1841 թուականին։

Եւ որպէս զի մեր դպրատունէն ելած աշակերտները երկրիս ամէն իրաւունքներէն ուրախանալու օգուտը քաղեն, շատ աշխատանքով ջանաց ազգային դպրոցը տէրութեան պաշտպանութեան տակ դնել, որ և յաջողեցաւ ալ մեծամեծ արտօնութիւններ ստանալով իշխանական հրովարտակաւ, որ 1841ին մեծ հանդիսիւ շնորհուեցաւ Մոլտավիա բնակող Հայոց ազգին։ Իսկ 1842ին Յկ. Պըյըգլեան դպրատան համար նոր կարգադրութիւն մ'ալ յօրինեց, որուն մէջ կը պարունակուէր ուսմանց բրօկրամն ալ, ուր հայկական լեզուն նախադասելի էր բուն իսկ ռումէնական լեզուէն։ Ըստ այս կարգադրութեան և համեմատ իշխանական հրովարտակին, հայոց դպրատան վերատեսուչը ուղղակի անդամ էր նաև ռումէն վարժարանաց Ուսումնական Խորհրդոյ, հայոց դպրոցը և ուսուցիչները Հասարակաց անուն գործածելու իրաւունք ունէին. իսկ ուսումնաւարտ աշակերտները ուղղակի կ'անցնէին տէրութեան վարժարանը ուսումնին շարունակելու, առանց երկրորդ քննութեան ենթարկուելու։

Չորս տարուան փորձառութենէ ետքը, տեսնելով թէ 1840ին յօրինած կանոնագրութիւնը գործադրութեան մէջ ինչ ինչ կէտերու վրայ դժուարութիւններ կը յարուցանէ, 1844 թուականին ուրիշ կարգադրութիւն մ'ալ յօրինեց ռումաներէն լեզուաւ իբր յաւելուած հայերէն կանոնագրութեան։ Ըստ այս կանոնադրութեան տրամադրութեանց,

Ազգային Հոգաբարձութեան խորհուրդը որ հինգ անդամներէ կը բաղկանար, այնպիսի արտօնութիւններ ստացաւ, որ հայ հասարակութիւնները՝ կարծես թէ, առանձին իշխանութիւններ կը կազմէին երկրիս մէջ։ Եկեղեցւոյ պայծառութեան դպրատան յառաջադիմութեան և ելումտից գործոց մատակարարութենէն զատ Ազգային Հոգաբարձութիւնները իրաւունք ունէին նաև ազգայնոցս մէջ եղած ամէն տեսակ յարաբերութիւններու վաւերացումը ընել. ինչպէս՝ օժտագրերու, պայմանագրերու, մուրհակներու և ամէն տեսակ գրուածոց ստորագրութիւնները հաստատել, որոնք հայի մը և այլազգիի մը միջեւ կը կատարուէին. ասոնցմէ զատ ներքին վէճերը կը քննէին և հաշտարար միջոցներով պաշտօնապէս կը վճռէին, եւայլն. որոնք ամենն ալ տէրութեան առջև յարգուած էին առանց վերաքննութեան։

Ռումէնաց պատմութեան մէջ կը կարդամք թէ հին ատեններն ալ Հայերը մեծամեծ արտօնութիւններ և ինքնօրէնութիւն իսկ ունէին երկրիս մէջ։ (Ռումանեանայոց «Ներկայն եւ Անցեալն» Պետրոս քհ. Մամիկոնեան. տպ. 1895 Կալաց)։

Ընդհանուր պատերազմէն առաջ հազիւ քանի մը տուն գաղթական հայեր կային, մինչդեռ տեղացի հայոց թիւը մինչև 100 ընտանիքի կը հասնէր։

Ներկայիս այդ թիւը պակսած է որովհետեւ հին հայերը աւելի թիւով կը վախճանին քան կը ծնին։ 30 ընտանիքի չափ գաղթական հայեր կ'ապրին ներկայիս Եաշի մէջ, որոնք ընդհանրապէս խանութպաններ են. կան նաև գորգի գործարանատէրեր։

Հին յիշատակարանաց մէջ Եաշը կը կոչուի *Աս* եւ *Ասպազար*: Եաշի մէջ պահուած Աւետարանի մը հետեւեալ յիշատակարանը Ս. Աստուածածնայ եկեղեցւոյն հնութիւնը ցոյց կու տայ. «Յիշեցէք զվերջին ստացող սորա Աւետարանիս զՅակոբջան եւ զեղբայրն իւր զԱռիւծն... որ ստացան զսա ի հալալ արդեանց իւրեանց, եւ ետուն յիշատակ յԱսն (Եաշ), Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ եւ գրեցաւ ի թվ. Ջ (1451): 1607ին Մեսրոպ Կաֆացի Եաշ գալով Յակոբ Ղրիմեցւոյ Մեկն. Տօմարի գիրքն Տէր Աստուածատուր քհ.ին քովի եւ իր կիսատ ձեռագիրը լրացնել կու տայ Ստեփանոս սարկաւագին. այդ ատենի Եաշի արքեպիսկոպոսն էր Տէր Յովհաննէս Սեջուլցի» («Կամենից» Հ. Ալիշանի, էջ 109): 1643ին Եաշի Սարգիս քահանան քաղաքիս մէջ ընդհովանեաւ Ս. Աստուածածնի եւ Ս. Լուսաւորչին *Ճաշոց* մը կ'ընդօրինակէ եւ կը յիշէ Եաշ մայրաքաղաքին մէջ եղող քահանաները, որոնք են բացի իրմէ Մովսէս Խաչատուր եւ Ղուկաս:(Կամենից՝ էջ 188)

ԵԱՇՔԻԷՎԻՉ Յովհաննէս. Դքթ. Բժշկ. ծնած է ի Լվով. անուանի բժիշկ, ուսած Վիեննայի համալսարանին մէջ, ուր գրեց իր անդրանիկ ուսումնական երկը Dissertatio inauguralis medica տիտղոսով (տպ. 1775, էջ 264), զոր Աւստրիոյ կայսրուհւոյն Մարիա Թերեզայի ձօնած է։ Լեհաստան դառնալով՝ Կրակովիա հաստատուեցաւ և քիչ ատենի մը մէջ մեծահռչակ և կարող բժշկի համբաւ շահեցաւ, այնպէս որ Սթանիսլաւ Բոնիաթովսքի, Լեհաց թագաւորը զինքը իր արքունի բժշկապետ անուանեց։ Քանի մը ուսումնական գործեր հրատարակած ըլլալով՝ Կրակովիայի Ակադեմիային մէջ տարրագիտութեան և հանքաբանութեան ուսուցչապետ անուանուեցաւ։ Ինքն էր որ առաջին անգամ ըլլալով Կրակովիայի համալսարանին մէջ բուսաբանական պարտէզ մը, տարրագիտական աշխատանոց մը և բնագիտարան մը կազմակերպեց։ Ինք եղած է որ 1784 Ապրիլ 1ին օդագնդի մը թռուցման առաջին փորձն ըրաւ, աւելի յաջող քան նոյն ատենները Բարիզի մէջ եղած փորձերը։ Եաշքիէվիչ Վիեննայի կայսերական, ինչպէս նաև Բարիզի Ակադեմեաներու անդամ էր։ Շարք մը ուսումնական ճամբորդութիւններ ըրած է Ֆրանսա, Գերմանիա, Աւստրիա և Իտալիա։ Մեռաւ ԺԹ. դարու սկիզբները։

ԵԱՇՔԻԷՎԻՉ Յակոբ, ծնած է Լվով 1718ին։ Դատաւոր էր և վարիչ հայկական դատերուն, երկար տարիներ վարելով պատուաւոր պաշտօնը։ 1765ին Սթանիսլաւ Բոնիաթովսքի, Լեհաց թգ.ին քարտուղար անուանուեցաւ և ի վերջոյ Լվովի քաղաքապետ ընտրուեցաւ, այդ բարձր պաշտօնը վարեց մինչև մահը 1796 Յուլիս 9։

ԵԱՇՔԻԷՎԻՉ Նիկողայոս վարդապետ. արենակցութիւն ունէր Լվովի հայ եպիսկոպոսներու Աւգուստինովիչներուն հետ։ Քահանայական վիճակը ընդգրկած ըլլալով՝ ի սկզբան հոգեւոր առաքելութեամբ կը զբաղէր. յետոյ մեծաւորները տեսնելով իր հազուագիւտ բարեմասնութիւնները՝ զինքը կանոնիկոս ըրին և Վարշաւիոյ լատին կանոնիկոսաց ժողովոյն անդամ։ Շատ ծանօթ եւ յարգուած մատենագիր մըն էր։ Քաղաքական եւ կրօնական նիւթերու վրայ շատ մը հմտալից երկեր հրատարակած է։ (Տօնիկիէվիչ)։

ԵԱՍԱՂՈՒԼ կամ ԵՍԱՂՈՒԼ. գղ. Շիրակի. 1900-ին 1125 բնակիչ ունէր։

ԵԱՎԱՐ կամ Ռասիլ գըշլաղը. գղ. Սիւնեաց Վայոց ձոր գռ.ի, բնակիչք՝ պարսիկ։ Կը նշմար-

ուրին Հայոց բնակութեան հետքեր, գերեզման-ներ և խաչվէմեր։

ՆԱՎՈՐՈՑ Փ. Բ. պոլիկար հայասէր բանաստեղծ, ծնած է Զիրրան 1877ին, ուսած է Բլովտիւ։ Իր քերթուածները հրատարակած է «Ամպերու ստուերներու ետևէն» հատորին մէջ։ «Հայեր»ը խորագրով քերթուածով մեր ազգայնոց համակրանքին արժանացած է։ Ամուսնացած է պետ. գործիչ Բերքօ Բարավելօֆի աղջկան գեղանին Լօռայի հետ, որ ամուսնոյն անձնասպանութենէն (16 Հոկտ. 1914) տարի մը առաջ տանը մէջ գնդակահար անչնչացաւ, և ոճիրը գաղտնիք մնաց ցվերջ։

ՆԱՎԷՐ Տիկին Մասյէճ, դաշնակարուհի, ծնած է Կ. Պոլիս 1904ին, յաճախած է Եսայեան, Պէզազեան, Տատեան, Իւնիօն Օթթօման վարժարանները և չրջանաւարտ եղած։ Զինադադարին (1920) աշխատակցած է Պոլսական բոլոր օրաթերթերուն և գրական պարբերականներուն, ի մասնաւորի արձակ քերթուածներ և նորավէպեր լոյս տեսած են Ե. Օտեանի տարեցոյցներուն, Վերջին Լուրի, Արազածի, Առաւօտի, Հայաստանի Կոչնակի մէջ։ Ներկայիս (1936) հետևելով Մարսէյլի Լիսէ Միւզիգալի դաշնակի դասընթացքներուն փայլուն՝ ատրիճանով աւարտած է իր. արուեստը և դասախօս

Տիկ. Մասյէճ Նավէր

կարգուած է Տիբլոմ տը Բռոֆէսէռով։ Այժմ (1936) կը վարէ նաև ժողովուրդի Ձայն թերթին խմբագրութիւնը ի Մարսէյլ Գրական Էմմա Հիւրմիւզ ծածկանունով կ՚աշխատակցի նաև զանազան թերթերու։ Տիկին Մասյէն Նավէր Մարսէյլի Ազգային Խորհուրդի ատենադպրուհին է. ինչպէս նաև Պոլսեցիներու Միութեան Կեդր. Վարչութեան Ատենադպրուհին։

ՆԱՎԷՐ Միքայէլ, իրաւագէտ և խմբագիր, ծնած է Պոլիս 1906ին, չրջանաւարտ Տատեան և Պիւլպիւլեան վարժարաններէն և յետոյ հետևած է Ղալաթիոյ Կեդրոնական վարժարանի բարձրագոյն ուսմանց։ Մարսէյլ հաստատուելով՝ Էքսի իրաւագիտական համալսարանէն գաբասիթէռ ստացած իրաւագէտ կը վկայուի, խմբագիրն է ժողովուրդի Ձայն թերթին։ Ներկայիս՝ Ազգային Խորհուրդի և Պոլսեցիներու Միութեան անդամ։ Աշխատակից է Ֆրանսայի մէջ լոյս տեսնող L'Èveil provencal Journal d'action Catholique Économique et Social]ն։

ՆԱՎԷՐ ՄԻՔԱՅԷԼ

ՆԱՎԷՐ Յարութիւն, փաստաբան ծնած ի Կ. Պոլիս ժԹ դարու. կիսուն։

ՆԱՎՐՈՒԵԱՆ Նասիպ. իրաւագէտ ծնած Պրուսա, չրջանաւարտ Կ. Պոլսոյ Հայկ. կրթարան և պետական իրաւաբանական վարժարանէն։ Մեռաւ 1925ին Պոլսոյ մէջ։

ՆԱՐԱՄԻՇԵԱՆ Բժ. Ն. խմբագիր հրատարակիչ Ղարաբաղ եռօրեայ թերթի, տպ. Շուշի 1911—2։

ՆԱՐԱՍԱՐ կամ Նարհիսար գղ. Սեբաստիոյ որուն Պարթևեան դպրոցը 150 մանչ կը յաճախէին։ 1900ին 80 տուն հայ կար, եկղ. Ս. Սարգիս Տե՛ս Շէնժղենի։

ՆԱՐԸՄՃԱՑ գղ. Սիւնեաց Նախճաւան գաւ.ի, 1900ին 150 տ. բնակիչ ունէր։ Եկեղեցին չինուած է 1860ին Տէր Սարգիսի ջանքով։

ՆԱՐԸՄՃԱՑ, գղ. Կարնոյ դաշտին մէջ։

ՆԱՐ-ԹԷՓԷ, լեռնակ Սիւնեաց Վայոց ձոր գաւի մէջ։

ՆԱՐՀԻՍԱՐ տ. Նարասար։

ՆԱՐՃԱՆԵԱՆ տ. Սիամանթօ։

ՆԱՐՃԱՆԵԱՆ Վ. տ. ՅԱԻԵԼՈՒԱԾը։

ՆԱՐՄԶԱՆ, հայարնակ գղ. Արցախի Ուտի Առանձնակ գաւ.ի, Թարթառ գետի աջակողմը։ 1900ին 60 բն. ունէր։

ՆԱՐՈՍԼԱՒ Սան գետի եզերքը չինուած քաղաք մը. Փոքր Լեհաստանի մէջ, ներկայիս 20500 բնակչութեամբ և չոգեկառքի գլխաւոր գծով դէպի Գրաքովիա, Լվով և ի Ռավա ռուսքա։ Մեծաչուք քաղաք մըն է, որ ատենօք չատ համբաւաւոր դարձած էր իր տօնավաճառներովը։ Հայերը Արևելքի ապրանքները կը տանէին հոն եւ զորս գնելու համար արևմտեան Եւրոպայէն խուռն վաճառականներ կու գային։ Մինչև մէկ ժամանակ այս քաղաքին մէջ, հայկական եկեղեցւոյն մօտ, հայ եպիսկոպոսներ բնակած են, ինչպէս կը հաստատեն, այժմ փլատակած Հայոց եկեղեցւոյն

պատերուն վրայի հայկական արձանագրութիւնները։ Ժէ դարուն վերջերը, կ'երեւայ Հայերը հոս արդէն ո՛չ եկեղեցի ունէին և ո՛չ քահանայ, որովհետև 1697ին, մեծահարուստ հայ վաճառական մը, Ստեփան Շիմոնովիչ, Ցիսուսեանց եկեղեցւոյն մէջ թաղուած է։ Ծարոսլաւ չատ մը մթերանոցներ ունէր հայկական ապրանքներու, այն ատենները, երբ նշանաւոր դարձած էին իբր գործունեայ և երեւելի վաճառականներ։ (Տօնիկեան)։

ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ Եղիա, դաշնակահար Փիլատելֆիոյ մէջ։

ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ Մ. Կ. բժիշկ, ծնած է Կեսարիոյ շրջանները. 1890ին Ամերիկա կը գաղթէ և հոն կ'աւարտէ բժշկական ուսումը, անդամ է Ռ. Ա. Կուսակցութեան և գործօն դեր ունեցած է Հ. Բ. Ը. Միութեան շրջանակին մէջ. 1937ին կը տօնեն Պոստոնի մէջ իր բժշկական գործունէութեան 35 ամեակը (Հ. Կոչնակ՝ 1937 էջ 312)։

ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ Մ. Կ.

ԵԱՐՓՈՒԶ, Եփեսոս կամ Էֆսուս, աւան՝ Մարաշի, Ալպիստան գաւառակի մէջ, 2000 տուն հայ բնակչութիւն, կային բազմաթիւ մահմետականներ։ Հայերը ունէին եկղ. մը և 100 աշակերտներով դպրոց մը։ 1915ի տեղահանութեան ատենիս հայ ժողովուրդը Տէր Զօրէն անդին ջարդուեցաւ։ Հոս ծնած է Ներսէս եպ. Դանիէլեան։ (Գալուստեան՝ Մարաշ, էջ 67)։

ԵԱՐՓՈՒԶԼՈՒ, այլազգաբնակ գզ. Սեւնեաց Գեղարքունի գաւ.ի, հին ատեն Դաղձանոց կը կոչուէր, ունի աւերակ եկղ. մը և խաչքարեր։

ԵԱՐՓՈՒԶԼՈՒ, այլազգիք այսպէս կը կոչեն Մաքենոցաց գետը։

ԵՅԻՐԻ ԽՈՒԹ, այլազգաբնակ գզ Արցախի Բերդաձոր գաւ.ի։

ԵԱՔՕՊՕՎԻՉ տ. Եագոպովիչ։

ԵԱՖԱ տ. Յոպպէ։

ԵԲՈՒՐԵՆԻ, գզ. Պոթոշանի (Ռումանիա). սեփականութիւն եղած է Խաչերես Մանուկեանցի, 2 տուն հայ կ'ապրի։

ԵԳԱՆԵԱՆՑ Գալուստ, Սարդուեցի (Ղարատաղ), որուն լուսաւորիչն եղած է։ 1884ին երբ հեռաւոր պանդխտութենէ մը յետոյ կը դառնայ Թիֆլիս. կը ծանօթանայ հայրենակիցներու և կ'որոշէ դպրոց մը բանալ Սարդուեցի Սիմոն Բաղտասարեանի, Արխ Տ. Գրիգորեանի և Արխ Մելիք Յովսէփեանի աջակցութեամբ. սակայն մինակը կը մնայ 1896ին կը դառնայ Սարտու. հոն կը բանայ դպրոց մը որ տարիէ մը պիտի գոցուէր՝ եթէ Ծփրեմ խան չխրախուսէր։ Կը տեղափոխուի Ղարատաղի սիրտը՝ Ոզան, որ 1898ին կը բանայ դպրոց մը. շնորհիւ Վարդան Թումանեանի։ (Ա. Ալպօյաճեան՝ Թէօդիկի «Ամ. Տար.» 1926 էջ 628)։

ԵԳԵՐԱՍՏԱՆ, Եկեր, կամ, Չէրքէզի երկիր. Կովկասյերանց արեւմտեան ծայրը կը գտնուի, ուր կը բնակին Հայեր, որոնք Ղրիմէն, Տրապիզոնէն, Սինոպէն գաղթած են ժէ. դարու սկիզբները և բաւական ատեն հոն ապրած, բայց յետոյ հալածուելով Չէրքէզներէն՝ 1852ին Ռուսիոյ Քուպան գաւառը գաղթեցին և հոն շինեցին Արմաւիր Նոր քաղաքը, ուր 7000էն աւելի հայութիւն մը կ'ապրի։

ԵԳԵՐԱՑԻՔ կը սերին մեր Հայկ Նահապետի Եգրէս անուն եղբօրմէն։ (Չամչեան Ա. 61)։

ԵԳԻՊՏՈՍ, Ափրիկէի հիւսիս արեւելեան անկիւնը գտնուող ընդարձակ երկիր մը, շրջապատուած Միջերկրական և Կարմիր ծովերով, Լիբիոյ մեծ անապատով, Նուպիայով։ Արաբիայէն կը բաժնուի Սուէզի ջրանցքով։ Երկրին մէկ մասը լեռնային և մէկ մասը դաշտային է։ Հարաւէն հիւսիս երկրին մէջէն կ'անցնի Նեղոս գետը, որ երկրին բարիքն է, որովհետև Եգիպտոսի մէջ գրեթէ չ'անձրեւեր և Նեղոսի ջուրով եղած ոռոգումն է որ երկրին մէջ հողագործութիւնը հնարաւոր կը դարձնէ։

Եգիպտոս ունեցած է իր հին քաղաքակրթութիւնը, որուն կոթողները ցարդ կանգուն կը մնան երկրին մէջ — Բուրգեր, Սփինքս — և ոմանք ալ փոխադրուած են զանազան օտար վայրեր։ Եգիպտոս ժամանակի ընթացքին տիրապետուած է զանազան ազգերէ։ Արաբացւոց տիրապետութեան տակ իրենց նախկին լեզուն կորսնցուցած են Եգիպտացիք և դարձած արաբախօս։ Այսօր ժողովուրդին մայրենի լեզուն դարձած է արաբերէնը։

Տեղացիներուն ստուար մասը մահմետական է, կան նաև քրիստոնեաներ, որոնք Ղպտի կը կոչուին և ունին իրենց ուրոյն եկեղեցական կազմակերպութիւնը։

Եգիպտոսի վերջին տէրերը եղան Թուրքերը։ Նախքան ընդհ. պատերազմը Թուրք տիրապետութիւնը գրեթէ անուանական էր դարձած եւ երկիրը կը կառավարուէր Անգլիացիներուն կողմէ։ Պատերազմէն յետոյ Անգլիա առաւ իր հովանաւորութեան տակ, իսկ այսօր ան արդէն դարձած է անկախ թագաւորութիւն։

Հին ժամանակներէ ի վեր, մանաւանդ Կիլիկեան Հարստութեան օրով Հայերը շատ յարաբերութիւն ունեցած են Եգիպտացւոց հետ։

Եգիպտոսի մայրաքաղաքն է Գահիրէ (տե՛ս ՑԱՒԵԼՈՒԱԾը*) և ծովեզերեայ վաճառաշահ քաղաքը՝ Աղեքսանդրիա. այս երկու քաղաքներուն մէջ Հայեր կազմակերպուած գաղութներ են, ունին իրենց սեփական դպրոցներն ու եկեղեցիները, մամուլն ու ընթերցարանները։ Եգիպտոսի այլեւայլ քաղաքներու և աւաններու մէջ ալ կ՚ապրին սակաւաթիւ Հայեր, ինչպէս Փօր-Սայիտ, Թանթա, Կիզէ եւայլն։*

«Մատթէոս Ուռհայեցի, որ ապրած է ԺԱ. դարուն, կը գրէ իր պատմութեան մէջ թէ այն ժամանակ 30000 հայեր կը բնակէին Եգիպտոսի մէջ։ Նկատելով որ այդ թուականին 40ի չափ հայ եկեղեցիներ և վանքեր կային յԵգիպտոս և Հայերէ կազմուած հեծեալ և հետեւակ գունդեր՝ անոր բանակին մէջ, մեզ շատ քիչ կ՚երեւի ցոյց տրուած 30000 թիւը, որ սակայն դարերու ընթացքին զանազան պատճառներով շատ նուազեցաւ, այնպէս որ երբ մեծանուն Մուհամմէտ Ալին, ԺԹ. դարու սկիզբը Եգիպտոսի իշխան եղաւ, հազիւ քանի մը կարեւոր հայեր մնացած էին Փարաւոններու երկրին մէջ։ Անկէ ասդին, նախ սոյն լուսամիտ իշխանին և յաջորդներէն ոմանց յայոց հանդէպ ցոյց տուած վեհանձն ընթացքին հետեւանքով և յետոյ Թուրքիոյ ծանօթ դէպքերու (ջարդերու) բերմամբ՝ զգալապէս աճեցաւ Եգիպտոսի հայոց թիւր, առանց սակայն հասնելու Ուռհայեցիի ժամանակին բարձրութեան։

Նօթեր Եգիպտոսի Հայ գաղութին վրայ *գրքոյկին մէջ (տպ. 1911) Եգիպտոսի Հայոց ընդհ. թիւը 12000 ցոյց տրուած է։*

Տեղական կառավարութիւնը 1917ին շատ խնամեալ մարդահամար մը կատարել տուաւ անխտիր Եգիպտոսի բոլոր բնակչութեան համար։ Պետական մարդահամարին արդիւնքը ստուար հատորներով հրատարակուեցաւ։ Հայերն ալ ունէին իրենց յատուկ տեղը այդ հատորներուն մէջ, որոնցմէ կը քաղենք հետեւեալ թիւերը Հայոց մասին։

Գահիրէ	5409
Աղեքսանդրիա	3369
Փօր-Սայիտ	3223
Թանթա	184
Զակազիկ	159
Կիզէ	107
Մանսուրա	78
Ասիուտ	83
Մինիէ	63
Զէյթուն	52
Այլեւայլ վայրեր	127
	12850

Այս թիւէն 7760ը Օսմանեան և 5094ը տեղական հպատակ են։ Պետական մարդահամարը Հայոց թիւին մէջ անցուցած չէ ռուսական, ֆրանսական, յունական, պարսկական և ուրիշ տէրութեանց հպատակ 2—300ի չափ Հայերը, որոնք հաշուուած են այդ տէրութեանց հպատակներուն հետ։

Փօր-Սայիտի շրջանի 3223 հայերը գրեթէ ամբողջութեամբ կը բաղկանային, ծանօթ պարագաներու բերմամբ Սուէտիայէն և ուրիշ տեղերէ Եգիպտոս ապաստանող գաղթականներէ, որոնց պատսպարման համար Փօր-Սայիտի դիմացը, Սուէզի ջրանցքին արեւելեան ափին վրայ, կանգնած էր վրանաքաղաք մը իր մատուռով և վարժարաններով։ Պետական մարդահամարէն երկու տարի յետոյ այդ ապաստանեալները մեծ մասով իրենց հայրենիքը վերադարձան և վրանաքաղաքն անհետացաւ։ Անկէ յետոյ սակայն զանազան երկիրներէ շատ մը Հայեր Եգիպտոս եկան և պատահեցաւ Կիլիկիոյ և Զմիւռնիոյ աղէտալի դէպքերն և շատ շատեր Նեղոսի հիւրընկալ հովտին մէջ ասպնջականութիւն գտան և ամէն հաշիւ ընելով կը կարծենք որ այսօր Եգիպտոսի մէջ Հայոց թիւը պետական մարդահամարէն ասդին հաւանաբար 1—2000 աւելնալով յանգած է 15000ի»։ («Տարեցոյց» Ազգ. Հիւանդանոցի. *1924,* էջ *70)։*

Հայք Եգիպտոսի մէջ առաջին անգամ Արմաւենի *թերթը լոյս ընծայած են Գահիրէի մէջ՝ 1865ին և մինչև այսօր մօտ 100 օրաթերթ, շաբաթաթերթ և ամսօրեայ հանդէս հրատարակած են Գահիրէի և Աղեքսանդրիոյ մէջ։*

ԵԳԻՊՏԱՀԱՅ ՏԱՐԵՑՈՅՑը *(Տարեգիր) խմբ. Լեւոն Աճէմեան 1914—1917 Գահիրէի մէջ տպուած իսկ 1925—26 Աղեքսանդրիայի մէջ տպուած է։*

ԵԳԼԻՍԻԱ տ. Գարախան պէկլու:

ԵԴԵՍԻԱ. Ուռհա *կամ* Ուրֆա, *ի հնումն նշանաւոր ամուր մայրաքաղաք Միջագետաց, այժմ գլխաւոր քաղաք Սուրիոյ։ Հնաւուրց պատմական քաղաքս, իր նահապետական յիշատակներով, արքայական գահերով, հայրապետական աթոռներով և ծաղկած ճեմարաններով հին պատմութեանց մէջ փառաւոր տեղ մը գրաւած է։ Երբեմն Պարսից, Արաբացւոց և Փրանկաց պատերազմներու թատերավայր լինելով՝ զօրաւոր յարձակմանց պատճառաւ աւերակ դարձաւ։ Երբ (1637ին) Օսմանեան պետութեան դրօշն սկսաւ ծածանիլ դարաւոր բերդին պարսպաց վրայ, Եդեսիա սկսաւ գաղթականներով լեցուիլ։ Քաղաքիս Հայոց մէկ մասը Արշակունեաց մնացորդնե-*

բէն կը բաղկանայ, մէկ մասն ալ Պարսկաստանէն գաղթած է։ 1900ին քաղաքս ունէր 2500 տուն հայ բնակիչներ։ Վ. Քինէյի համեմատ Եդեսիոյ ընդհ. բնակչաց թիւն էր 55000, բաժնուած հետեւեալ կերպով։

Մահմետականք (Թուրք, Քուրտ եւն)	40835
Քրիստոնեայք (Հայ. Յոյն, Ասորի եւն)	13843
Հրեայք	322
	55000

Այս թիւերը Հայոց նկատմամբ քիչ են, վասնզի վիճակագրութեանց համեմատ քաղաքս 12000 հայ բնակիչ ունի։

Հայկական եկեղեցին Ս. Աստուածածին հոյակապ և վսեմ հաստատութիւն մ'է, 1845ին վերաշինուած է առաջնորդութեամբ բնիկ տեղացի Գասպէնճեան Տ. Յարութիւն եպ.ի փոյթեռանդն աշխատութեամբ, և կրօնասէր և առատաձեռն ժողովրդեան տրոց արդեամբք, և մանաւորապէս Մ. Ղազար Տատեանի՝ որ 1000 Օսմ. ոսկի տուած է։ Մխիթարեան Տէր Խորէն եպ.ի առաջնորդութեան ժամանակ ևս ազգային հաստատութիւններ զարդարուած են նորոգութիւններով և յաւելուածներով։ Քաղաքիս արեւմտակողմը քառորդ ժամու ճանապարհ հեռու Ս. Սարգսի վանաց մէջ ալ նոր շինութիւններ եղան Մխիթարեանի ջանքով։

Եդեսիոյ ազգային վարժարանը եկեղեցւոյ գաւթին մէջ է, ուր 1900ին կ'ուսանէին 665 մանչ և 475 աղջիկ, կար նաև մանաւոր անձի մը դպրոցը։ Կաթողիկէ Հայերը ունէին իրենց եկեղեցին և տարրական դպրոց մը 350 աշակերտով։ Բողոքական Հայք ևս ունին ժողովարան և տարրական դպրոց, ժողովարանը կը գտնուի Թըլֆըտէրի հայարնակ թաղին մէջ բլրոյ մը ստորոտը։

Քաղաքիս Հայոց Ս. Աստուածածին մայր եկեղեցւոյ մէջ թաղուած է սուրբ Թադէոս առաքեալէն ձեռնադրուած Ադդէ հայրապետը, որ Աբգարու Անանուն որդւոյն հրամանաւ նահատակուած է.կ'աւանդեն, թէ այս եկեղեցին ի սկզբան եօթն յարակից գմբէթ կամ կաթողիկէ ունէր, և 6ը քանդեց դիցամոլն Անանուն՝ հօրը մահէն վերջ։ Գասպէնճեան Տ. Յարութիւն եպ.ի անունն իբր վերաշինողի, ցարդ կը յիշատակուի պատարագի ատեն. սակայն այս եկեղեցականը քիչ մը կը մեղադրուի՝ առաքելական աւանդ ամրակուռ հոյակապ կաթողիկէն քանդել տալուն համար, զոր պահել կարելի էր, կ'ըսեն։ Վերջերս ներքնուղեաց շինութեանց առթիւ պեղմանց ատեն փողոցներու մէջ դուրս ելան շատ հին շէնքեր, որոնց մէջ նշանաւոր են Ս. Աստուածածին եկեղեցիէն 1—2 քարընկէց հեռու դէպի արեւելք տեսնուած Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ անուամբ եկեղեցւոյ մը աւերակները. չէ կարելի

Եդեսիոյ ընդհանուր տեսարանը

ընդարձակութեանը վրայ գաղափար մը ունենալ վասնզի գետնի տակ ծածկուած աւերակներու մէկ մասին վրայ կը գտնուին խիտ առ խիտ կառուցուած Հայոց տները։ Այս աւերակներու կից կայ տուն մը, որ ի հնուց Տուն Նարեկացւոյ կոչուած է, որուն մէջ կը գտնուի եղեր ձեռագիր հրաշագործ Նարեկ մը, և 1845ին Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյ վերաշինութեան ատեն, Գասպէնճեան Յարութիւն եպ.ի ձեռքով գրեթէ բռնի փոխադրուեր են եկեղեցին, ուր կը պահուի ցարդ՝ անազարտ յիշատակարանով մը, յորմէ կ'իմացուի, թէ Հայոց ՊԻԱ (=1372) թուին գրուած է։ Աւանդաբար կը պատմուի, թէ այդ Նարեկը, համանուն եկեղեցւոյն աւերումէն վերջ, աւերակներու կից բնակող ընտանիք մը պահած է, եւ ատեն անցնելէ ետք, այդ ընտանեաց ժառանգորդ եղբայր և քոյր մը, հայրենի ժառանգութեան միջոց չեն կրցած համաձայնիլ Նարեկին համար, և վերջապէս քոյրն առած է զայն՝ անոր ծանրութեամբ ոսկի տալով եղբօրը, այդ պատճառաւ Ոսկեկշիռ Նարեկ կը կոչուի։ Մինչեւ ցարդ այս Նարեկին անուամբ շատ հրաշքներ կը պատմուին։ Եդեսիոյ արեւմտեան պարսպի ներքև 1891ին, հայազգւոյ մը տան տակ գտնուեցաւ դամբարան մը, որ կը կարծուի, թէ Աբգարու գերդաստանին յատուկ գերեզմանատունն է. աստ յայտնուեցան գեղանկար քարերով կառուցուած կամարներ, զանազան քանդակագործութեամբ խոշոր քարեր, որմերու վրայ խճանկարներ, ճարտարարուեստ արձաններ և այլն։ Կ.Պոլսէն կայսերական

թանգարանի տեսչութիւնը ձեռք դրաւ այս հը-նութեանց վրայ։ —Խաչակրաց ժամանակ միակ քաղաքն եղաւ Եդեսիա որ ազատ մնաց մահմե-տականաց յաղթանակէն և եղաւ իշխանանիստ։ 1144ին Բերիոյ Զանգի ամիրան Եդեսիոյ տիրեց շատ արիւն հեղլով, զոր ողբացած է Ն. Շնորհա-լին։ 1393ին աւարի առնուած է Լէնկթիմուրի ձեռքով, և վերջը ժամանակ մը Պարսկաստանի կցուած։ —Հայրենիք կը համարուի քաղաքս մեր պատմիչներէն ԺԲ դարու մէջ ապրող Մատթէոս Ուռհայեցւոյ։ — Եդեսիոյ գաւառի բնակչաց ընդ-հանուր թիւն կը համարուի մօտ 150000։ Կը պարունակէ Սուրուճ, Պէրէճիկ և Րումգալէ գա-ւառակները և 1326 գիւղ։ Եդեսիոյ ազգային վարչութիւնը սահմանադրական է. և քաղաքս առաջնորդանիստ է, որուն թեմերն են Կարմունջ, Սեւերեկ, Նիսիպ, Էհնէշ, Ճիպէն, Սուրուճ և Պէ-րէճիկ։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»): *Քաղաքիս ներկայ կացութեան մասին տե՛ս* ՅԱՒԵԼՈՒԱԾը։ *1904ին լոյս տեսած է Պուլկարիոյ մէջ՝* «Եդեսիոյ սոսկալի դէպքը եւ ողբերգութիւն կոտորածին Եդե-սիոյ»:

Եդեսիա *(Ուռհայ)* քաղաքին մէջ *1426*ին Գաս-պար երէց Համտեցի՝ Սարգիս Շնորհալիի Մեկն. Կաթողիկեայցը կը գրէ եւ յետոյ կը խնդրէ Սասուն-ցի Առաքել վրդ.ը: *1449*ին Մկրտիչ Նաղաշ իր Աստուածաշունչին մէջ *(*որ Ս. Ղազար վանքին մէջ կը պահուի ներկայիս*)* կը յուշագրէ «Յիշեցէք զՄկրտիչ Նաղաշ եպիսկոպոս Ամիթ քաղաքի եւ Մերտնոյ, *Ուռհայու*» եւայլն. *1480*ին Ուռհայ քա-ղաքին մէջ մեծ պատերազմ եղաւ, զի Մարայ Սուլ-թանին Պաշ զօրավարը Ուռհայի վրայ գալով բերդը կործանեց եւ քաղաքն առաւ. իսկ Հասան փաշա-յին որդին Աղուպ *(*Եաղուպ*)* փաշան, որ *3* տարիէ ի վեր հօրը յաջորդած էր, Ղօչ Բայանտուռն զօրա-վարը Պաշի վրայ ղրկեց, որ եկաւ յաղթեց *(*Յիշա-տակարան՝ Կարնոյ Երկնիւս գիւղին մէջ գտնուող Յայսմաւուրքի մը): *1515*ին՝ *1485*ին գրուած Աւե-տարան մը *(*Օքսֆորտի մատենադարանին մէջ կը գտնուի ներկայիս) Ուռհայու «Բարձր Ս. Աստուածա-ծին» եկեղեցւոյն կը նուիրուի: *1534*ին Կայիփոսի վանքին մէջ կը յիշատակուի Ուռհայեցի Տէր Պետ-րոսը: *1553*ին Դաւիթ որդի Աստուրի քաղաքիս Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Աւետարան մը կը նուիրէ: *1568*ին Յովհաննէս Մաշտոց մը կ'ընդօրինակէ (այժմ ի Ս. Ղազար*)* «ի մայրաքաղաքս Եդեսիոյ որ այժմ Ուրհայ ասի. ընդհովանեաւ Ս. Աստուածածնիս, Ս. Դաստառակի, Ս. Սարգսի, Ս. Յակոբայ Արնեց-ւոյ եւ սրբոց Գուրիասանց»: Այս միեւնոյն Յով-հաննէսն է որ *1564*ին Աւետասարան մը կ'ընդօրի-նակէ Եդեսիոյ մէջ, «ի դուռն Ս. Աստուածածնի, Ս. Դաստառակի, Ս. Սարգսի»: Նորէն նոյն Յով-հաննէսն է *(*որ ինքզինքը Արեւելցի կը կոչէ*)* Նո-րոգողը *—1563*ին*—1317*ին գրուած Աւետարանին՝ որ նոյնպէս Օքսֆորտ կը գտնուի. Յովհաննէս Աւե-տարանս «տայ ի դուռն Ս. Սարգսին, ի վայելումն Մխիթար Արհիեպիսկոպոսին եւ միւս եպիսկո-պոսին Տէր Աստուածատուրին»: *1583*ին Սրապիոն վրդ. *1485*ին գրուած Աւետարան մը այլազգեաց ձեռքէն ազատելով Եդեսիոյ Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին կը դնէ: *1597*ին Առիս-տակէս Տարօնեցի Բարձրահայեաց Ս. Աստուածա-ծին վանքին մէջ կ'ընդօրինակէ Պօղոսի թղթոց մեկ-նութիւնը Սրապիոն քաջ րաբունապետի առաջնոր-դութեան օրով. կ'ըսէ թէ Երուսաղեմայ Դաւիթ Արքեպ.ը հարկապահանջներէն փախչելով Ուրհայ ապաստանած է: *1603 – 1606*ին յիշատակագիրք մեծ գովեստով կը յիշեն Սրապիոն Արքեպ. Ուրհայեցին որ *1608*ին Կաթողիկոս կ'ընտրուի: Ուրհայեցի Սրա-պիոնին կը յաջորդէ իբրեւ առաջնորդ Եդեսիոյ՝ Յովհաննէս, որ նոյնպէս Եդեսացի էր:

ԵԴԵՍԻԱ, *քղ. Ռուսիոյ, Աստրախանի առաջ-նորդութեան ներքև, Հայք՝ թրքախօս բայց ազ-գասէր։ 1885ին դպրոց մը շինեցին եկեղեցւոյ գաւթին արևմտեան կողմը։ Փոքրիկ քաղաքս ռուսերէն* Բասայեվա Եամա *կը կոչուի։*

ԵԴԻԳԱՐԵԱՆ Առաք, *խմբագիր հրատարակիչ 1908ին Թիֆլիսի մէջ լոյս տեսած* Միտք *լրագրին (1-2 թիւ միայն)ունի նաև թարգմանութիւններ։*

ԵԶԱՏՈՒՆԻՔ. *հին գղ. Սիւնեաց ձահուկ գաւ.։*

ԵԶԵԱՆՑ Կարապետ Յարութիւնեան, *բանաստեղծ, ծնած է Մոսկուա 1835 Սեպտ. 5ին։ Իր հայրն էր Յարութիւն Եզեան, այս պատճառաւ* Յարութիւն-եան *ալ կոչուած։ Եզեանի նախնիքը Թիֆլիսէն Աստրախան, անկից ալ Մոսկուա փոխադրուած էին։*

Յարութիւն Եզեան պետական համեստ պաշ-տօնեայ էր, ուսումնասէր և բարեպաշտ հայ քրիստոնեայ։ Երկու մանչ զաւակներն ալ (Կա-րապետ և Յարութիւն) Լազարեան ճեմարանը ղրկեց ուր իրենց ուսումը աւարտելէ ետք՝ Կա-րապետ Պետերբուրգի համալսարանը մտաւ եւ փայլուն ընթացքով, եղաւ մասնագիտական լեզ-ուաբանական ճիւղին և «մագիստրոս արևելեան լեզուաց» տիտղոսով։

Կարապետ պետական ծառայութեան մէջ մտաւ, նախ ներքին գործոց նախարարութեան կրօնա-կան բաժնին մէջ, ապա կրթական նախարա-րութեան մէջ, իսկ սկիզբէն արդէն արտաքին գործոց նախարարութեան մէջ պաշտօն ունէր իբրև աւագ թարգման։

(էջ 105)։ Եզնիկի վրայ ուսումնասիրութիւններ ըրած են նաեւ Հ. Գր. Գալէմքեարեան, Հ.Յ. Թորոսեան, Հ. Վ. Հացունի, Տրդատ եպ. Պալեան, Ե. Արք. Դուրեան եւ այլք: (Տե՛ս Հ.Ղազիկեանի «Նոր Մատենագիտութիւն»ը)։

ԵԶՆԿԱ, *կը յիշուի Այրարատայ Շիրակ գաւառի Մարմաշէնու վանաց արձանագրութեան մը մէջ։*

ԵԶՆԿԱ ս. Երզնկա։

ԵԶՆՁՈՐ, *կը յիշուի Բարձր Հայոց Կամախ գաւառի մէջ։*

ԵԶՏԱՆԵԱՆ Մուշեղ. *Բաղէշցի. Հ. Յ. Դաշնակցութեան ֆէտայի, ժԹ. դարու վերջերը ապրած ու գործած։*

ԵԶՐ *կամ* Եզրաս *կաթողիկոս, յաջորդ Քրիստափորի, ծնած է Նիգ գաւառի Փառաժնակերտ գիւղը։ Քրիստափոր կաթողիկոսի հրաժարումէն ետք Եզր կաթողիկոս ընտրուեցաւ 628ին, որ կաթողիկոսարանի մէջ սնած էր և Դուինի Ս. Գրիգոր եկեղեցւոյն փակակալ կարգուած։ Եզրի կաթողիկոսութեան առաջին տարին Հերակլ կայսրը Կարին գալով երբ կ՚իմանայ թէ Հայոց մի մասը Քաղկեդոնի ժողովը չեն ընդունած՝ կը հրամայէ որ Կարնոյ մէջ ժողով մը գումարեն։ Կայսրը Մժեժ Գնունին Եզրի կը ղրկէ զայն ժողովի հրաւիրելով։ Մժեժ կաթողիկոսին կը ներկայայ սպառնալով.— եթէ չգաս և Քաղկեդոնի ժողովի չընդունիս մենք Յունաց բաժնին վրայ ուրիշ կաթողիկոս մը պիտի դնենք և պիտի դադրիս մեր վրայ իշխելէ։*

*Եզր իր հետ առնելով քանի մը եպիսկոպոսներ և վարդապետներ (*Արտազու *Տիրատուր արքեպ.ը, Դարունեաց Քրիստափոր եպ.ը, Գողթնեաց Մարտիրոս եպ.ը. Գլակայ վանքին առաջնորդ Եպիփան եպ.ը), միասին կը տանի նաև իր քեռորդի Թէոդորոսը որ Կոմիտաս կթ.ին եղբօրորդին էր։ Եզրի ընկերեցան նաև քանի մը իշխաններ, եւ Դուինէն Կարին գացին, ուր պատուով ընդունուեցան կայսրէն և յոյն եպիսկոպոսներէն: Երբ Եզր կթղ. յոյն եպիսկոպոսներէն իրենց դաւանութեան գիրը կը խնդրէ՝ զայն կ՚ընթեռնու հայ եպիսկոպոսներուն և վարդապետներուն, և տեսնելով որ յոյնք՝ Քաղկեդոնի ժողովը ընդունելով հանդերձ Նեստորը կը նզովեն՝ Եզր, իր հետեւորդներով կը միաբանի Յունաց հետ։ Ժողովը աւարտելէ ետք Հերակլ կայսրը կը մեծարէ Եզր կաթողիկոսը Հայոց պարգեւելով Տայոց Կողբայ գաւառին երրորդ մասը։ Եզր երբ Դուին կը հասնի, կղերէն ու ժողովուրդէն մեծ պատիւներով կ՚ընդունուի։ Յովհաննէս վրդ. որ Ս.Գրիգոր եկեղեցւոյն փակակալ կարգուած էր, ընդունելութեան հանդէսին ներկայ չ՚ըլլար։ Երբ Եզր զայն իրեն բերել կը հրամայէ՝ Յովհաննէս կը նախատէ կաթողիկոսն ու ժողովականները որոնք «Քաղկեդոնական» եղան։ Եզր կը հրամայէ ծեծել ու հեռանալ Դուինէն. Յովհաննէս վրդ. Նիգ գաւառը կը փախչի և Մայրոյ վանքի մէջ թաքչելով կը սկսի իրեն համախոհներ գտնել։ Եզր կը հրամայէ որ այդ վանքէ՛ն ալ հեռանայ և զայն Մայրագոմ կ՚անուանէ, հոն բնակելուն համար Յովհաննէս վրդ.։ Եզր կթ. 630ին Կարնէն դառնալէն ետք ուզեց Գայեանեանց վկայարանը նորոգել և տեսնելով որ ան փոքր է և մթին, քակել տուաւ և կոփածոյ քարերով նոր մը կառոյց, աւելի ընդարձակ և լուսաւոր, որու մօտ քահանայից բնակարաններ ալ շինել տուաւ։ Յովհաննէս Օձնեցի Եզրի կ՚ընծայէ Արևագալի աղօթքները։ Մօտաւորապէս 11 տարի կաթողիկոսութիւն ընելէ ետք վախճանեցաւ 639ին, իրեն յաջորդեց Ներսէս Գ. Շինող։* (Չամչեան «Պատմ. Գ. աղբիւրներ եղած են Յովհաննէս պատմաբան, Ասողիկ, Սամուէլ, եւայլն)։

ԵԶՐ *կամ* Եզրաս *քհ. և Մարգարէ, Հայ եկեղեցին կը տօնէ Մարտ ամսոյ մէջ։*

ԵԶՐԱՍ *Անգեղացի ճարտասան Ե.դարու, ըստ յեռնագոյն պատմչաց աշակերտած է Մովսէս Խորենացւոյ։*

ԵԷԿԷՆԵԱՆ *Օր. Ա. գրագիտուհի, աշխատակից «Հ. Կոչնակ»ի.* ս. ՅԱԻԵԼՈՒԱԾը։

ԵԷՄԷՆՃԵԱՆ Միհրան, *ուսուցիչ, ծնած է 1879ին Կ. Պոլիս Կեսարացի ծնողքէ և մանկութեան հասակին Կեսարիա գացած է, ուր Կիւմիւշեան վարժարանի և յետոյ Ս. Կարապետի Բարձր. վարժարանի մէջ կ՚ուսանի։ Իբր Գ. Խասեան սան Ա. կարգի վկայականով դպրոցը աւարտելէ ետք՝ անմիջապէս յետոյ ըստ իր յանձնառութեան ուսուցչական ասպարէզ կը մտնէ Կիւմիւշեան վարժարանին մէջ պաշտօն վարելով 1896—1901։ 1901ին Բարիզ կ՚երթայ իր ուսումը կատարելագործելու, յետոյ Ամերիկա կ՚անցնի։ Աշխատակցած է 1897ին* Արեւելեան Մամուլին *և 1897—9* Լեյաքիմ *ստորագրութեամբ թղթակցութիւններ ունի* Արեւելքի *և* Սուրհանդակի *մէջ։* (Ալպ. «Հայ Կեսարիա» *1197)*։

ԵԷՆԺՏԷՐՈՎԻՉ Յովհաննէս, *ծանօթ և շատ արգիւնալից ձեռագէտ և հարուստ կալուածատէր մըն էր։ Տնտեսական ասպարէզի մէջ ցոյց տուած արժանեացը համար, Յովսէփ Բ. Աւստրիոյ կայսրը իրեն առաջին աստիճանի ազնուականութեան տիտղոսը տուած է 1786 Մայիս 20ին։ Այս սերունդէն ծագողները մինչև ցայսօր կ՚ապրին Մէչուռի գաւառին մէջ. Իբր շինականաց սեպուհներ։* (Տօնիկիեվիչ)։

ԵԷՆԻ ԳԻՒՂ. գղ. Շապին Գարահիսարի. 40 տ. հայ 7 տ. մահմետական բնակիչ ունէր. Հայք ունէին Ս. Մկրտիչ անուամբ եկղ. մը եւ 30 աշակերտօք դպրոց մը։

ԵԷՆԻ ԽԱՆ կամ Նոր խան, գղ. Սեբաստիոյ արեւմտակողմը. ուր կը նստի գայմագամ. 150 տունի չափ հայ կար Ս. Խաչ եկեղեցիով և Սենեքերիմեան դպրոցով ուր 150 մանչ կ'ուսանէին 1900ին, ընդհ. պատերազմէն ետք 1926ին 13 տ. հայ կ'ապրի։

ԵԷՆԻՃԷ. գիւղաքղ. (Նահիյէ) զուտ հայաբնակ կը գտնուէր Թուրքիոյ կուսակալանիստ քաղաք՝ Պրուսայէն դէպի հարաւ հինգ ժամ հեռաւորութեամբ. Ողիմպոս լերան արեւելակողման ստորոտը և ենթակայ Ինէկէօլ գաւառակին։

Եէնիճէն կը բաղկանար 1550 Հայ Լուսաւորչական և 40 Հայ Բողոքական տուներէ, ընդամէնը 10.050 բնակչութեամբ։ Ունէր Ս. Յակոբ անուն քարուկիր եկեղեցի մը, մեծցուած և վերանորոգուած 1807 թուին։ Քահանայից թիւը կ'ըլլար 4—6։ Հայ Բողոքականք ունէին ժողովարան մը, որուն վարի յարկը վարժարան էր։ Հին Յայսմաւուրքի մը լուսանցքին վրայ արձանագրուածէն հասկցուած էր որ Եէնիճէի հայութիւնը Կարնոյ կողմերէն գաղթած էր հոն, 1460-ական թուականներուն, ըլլալով նաև ամբողջութեամբ հայախօս՝ նկատուած էր որ լեզուի տեսակէտով աւելի մօտ էր Կարնոյ՝ քան ուրիշ վայրերու հայ բարբառին։

Եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ կը բարձրանար ընդարձակ և երկյարկանի վարժարանը, որ կառուցուած ըլլալով Պրուսայի Տ. Բարթողիմէոս Չամչեանի առաջնորդութեան օրով 1881ին կը յորջորջուէր անոր անուամբ «Բարթուղիմեան վարժարան»։ շրջափակէն դուրս՝ կար նաև մանկապարտէզի շէնքը՝ շինուած 1895ին։ Երկսեռ աշակերտութեան ընդհանուր թիւը կը հասնէր (1915ին) 750ի. իսկ ուսուցչաց թիւը 8ի։ Եկեղեցապատկան կալուածներու շարքին աչքառու էր Ազգային բաղնիքը, կառուցուած «արդեամբ ժողովրդեան»։ Եէնիճէի հայութիւնը հողատէր և կալուածատէր էր. կը զբաղէր երկրագործութեամբ և մեծ չափով շերամարուծութեամբ։ Եէնիճէն մեր օրերուն տուած է երկու աչքառու եկեղեցականներ Արտաւազդ Ծ. վրդ Գալէնտէրեան, Ստեփան վրդ. Գալփագեան։ Ասոնցմէ զատ Տոք. Ռուբէն Օհաննեան, Լուտեր Պայտարեան և այլք։

Եէնիճէի մէջ մետաքսի մանարան գործարանի առաջին հիմնադիրն եղած է Գառնիկ Պէնտէլեան, 40 ճախարակներով (մանճըլըղ) 1889ին, սակէ մինչև 1900 թուականը՝ 40—80 ճախարակնոց խոշոր գործարաններ կանգնած են Աստուր Սէթտէրեան. Յակոբ Օհաննեան, որուն մէկ փեսան Արսէն Թօփճեան՝ այժմ գործարանատէր ի Խասքօվօ (Պուլկարիա). մհս. Պետրոս Պուրնազեան և մհս. Գէորգ Թէրզեան։

Եէնիճէի ամբողջ հայութիւնը, բացի 40 տուն բողոքականներէն՝ 1915 Օգոստոս 6ին տարագրուած է և զինադադարէն վերադարձող վերապրողներու թիւն է ընդ ամէնը 1250 անձ. որոնց կէսը ներկայիս (1938) Պուլկարիա՝ իսկ մնացեալ կէսը ապաստանած են Յունաստան և Ֆրանսա։ (Արտաշէս Fն. Այվազեան՝ Եէնիճէցի):

ԵԷՆԻՃԷ, հայաբնակ գիւղ Խարբերդի Առաջնորդական թեմի մէջ։ Բնակիչք 94 հոգի էին. եկղ. Ս. Աստուածածին։

ԵԷՆԻՃԷ. գղ. Մարզուանի մօտ, 50 տուն հայ բնակիչ ունէր և եկղ. մը։

ԵՆԻՃԷ. Եսանիօս կամ Իսանօզ (Բէօթիւ) գիւղ Սեբաստիոյ, քաղաքէն 8 ժամ հեռու արեւելեան կողմը։ Բնակիչք հայ եւ թուրք խառն էին։ Հայք 70 տուն. եկղ. Ս. Թորոս և Միւնեաց անուն վարժարան մը ուր 1900ին 45 մանչ կ'ուսանէին։

ԵԷՆԻՃԷ ԳԱԼԷ (Նոր բերդ), հայաբնակ գղ. Լեռնային Կիլիկիոյ, ունէր 400 տուն բնակիչ և վայելուչ եկեղեցի մը։ (Էփրիկեան Բնաշխարհիկ):

Ըստ Գալուստեանի («Մարաշ» էջ 40,58) 150 տ. բնակիչ ունէր. 100 տ. լուսաւորչական, 10 բողոքական եւ 40 տ. կաթոլիկ: Գիւղիս վարժարանը 30 մանչ կը յաճախէին 1900ին:

ԵԷՆԻ ՇԷՀԻՐ (Պրուսա), ունէր Ս. Յակոբեան դպրոց մը. ուր 25 մանչ, և 20 աղջիկ կ'ուսանէին։

ԵԷՆԻ ՊԱԶԱՐ. հայաբնակ գղ. Պիլէճիկի, որուն Խորէնեան դպրոցը 20 աշակերտ կ'ուսանէին 1900ին։

ԵԷՆԻ ՔԷՕՅ, գղ. Մակեդոնիոյ (Յունաստան) ուր 30 տուն Բիւթանացիներ հաստատուած են 1922էն ետք։

ԵԷՆԷ ՔԷՕՅ. գղ. Տուրուբերանի Խնուս գաւ.ի, ունէր 30 տուն բնակիչ։ Տե՛ս Նոր գիւղ։

ԵԷՆՍԷՆ Պ, տե՛ս ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՔ։

ԵԷՇԻԼ ԸՐՄԱՔ, Փոքր Ասիոյ գետերէն մին, կը կոչուի նաև Թօզար Սույը. Ամասիոյ գետ, Զարշէնպէ Սույը և ի հնումն Իրիս, որ Սեբաստիոյ լեռներէն բղխելով՝ ուրիշ վտակի մը հետ միանալով Սև Ծով կը թափի։

ԵԷՇԻԼ ՏԷՐԷ, Մարաշի շրջակայ գիւղերէն։

ԵԷՏԻ ԳԱՐՏԱՇ (Եօթն Եղբայրներ), լեռ Կիլիկիոյ, Զէյթունի հիւսիսային կողմը։

ԵՔՍԻՖԱՐՍԱՃԵԱՆ Ս. Սերովբէ (=Ն. Փառնակ), բուսաբան, ծնած է Կեսարիա ուր նախնական ուսումը առնելէ ետք Ամերիկա կ'երթայ մօտաւորապէս 1908ին «ան ծաղկեմշակութեան ուսուցիչ էր (կը գրէ «Փէսէտէնա Սթարնիւս» մեծ օրաթերթը 1922 Յունուար 6 թիւին մէջ), սակայն զինքը կը շահագրգռէին մասնաւորապէս ծաղկեմշակութիւնը, բուսաբանութիւնը և անտառային տնկարկութիւնը։

«Նախ պաշտօնի կոչուեցաւ անտառաբուծութեան և փորձառական ծաղկեմշակութեան գործին։ Յետոյ եղաւ կառավարական ընդհանուր քննիչ Արեւմտեան Ապառաժ լեռներու տնկարկութեանց կայաններուն, որոնք իր հսկողութեան տակն էին։

«Պ. Եքսիֆարսաճեան յաճախակի աշխատակցած է կառավարական տեղեկագիրներուն՝ ծաղկեմշակութեան և բուսաբանութեան նիւթերու վրայ, և գրած ամսաթերթերու (magazine), օրաթերթերու և շաբաթաթերթերու մէջ։ Իր անտիպ ձեռագիրներուն մէջ կան փորձեր և յօդուածներ՝ որոնք կը վերաբերին փիլիսոփայական, կրօնական, տնտեսական, քաղաքական և ազգականագրական հարցերու։ Զանազան լեզուներով գրող պ. Եքսիֆարսաճեան համարուած է իբր գլխաւոր, առաջնորդող հեղինակութիւն մը։ Միացեալ Նահանգներու կառավարութեան կողմէ Եւրոպա և Մեքսիկա ղրկուեցաւ՝ հաւաքելու տեղեկութիւններ կառավարութեան հաշւոյն։ Ղրկուեցաւ նաև Փիլիպեաններուն՝ հիմը դնելու համար հոն՝ կառավարական տնկարկութեան եւ ծաղկեմշակութեան փորձարկութեան կայանի մը, և մէկէ աւելի անգամներ խնդրուեցաւ իրմէ պաշտօն մը ստանձնել Ուաշինկթընի դիւանին մէջ։

«Ծաղկեմշակութեան ուսանողներ ղրկուեցան իրեն Եէյլ համալսարանէն, ինչպէս դպրոցական կարգերով ուսանողներ գացած են Քալիֆորնիա և Սթենֆորտ համալսարաններէն իր հրահանգները ստանալու, մասնաւորապէս գործնական ծառամշակութեան, բուսաբանութեան և ծաղկեմշակութեան շուրջ։

ԵՔՍԻՖԱՐՍԱՃԵԱՆ, ՍԵՐՈՎԲԷ

Մեռաւ 1922 Յունուարի սկիզբը։

Սերոբէ Եքսիֆարսաճեանին հօրեղբօրորդին էր ամերիկահայ նշանաւոր փաստաբան Վահան Գարսաճեան (Եքսիֆարսաճեան) (Ա. Եքս.)։

ԵՔՍԻՖԱՐՍԱՃԵԱՆ Մարտիրոս, բնիկ Կեսարացի, Օսմանեան Սահմանադրութենէն ետք Ամերիկա գացած, վեցերորդ և ամենափոքր եղբայրը Սերոբէ բուսաբանին, 1915ին շրջանաւարտ եղած է Պըրքլիի համալսարանէն (Քալիֆորնիա) և գործի ինքնագլուխ մեծ վաճառական մըն է Պըրքլիի մէջ։ (Ա. Եքս)։

ԵՔՍԻ ԳԻԼԻՍԷ (Եօթն եկեղեցիներ), փոքրիկ հովիտ Այրարատայ Վանանդ գաւ.ի արեւմտակողմը. այս անուամբ գիւղատեղի եւ կայ, ուր կան եօթն եկեղեցիներու աւերակներ։

ԵՔՍԻ ՊՈՒԼԱԳ (Եօթն վտակներ). Սիւնեաց Հաբանդ գաւ.ի մէջ այս անուամբ աղբերակունք կան՝

ԵՔՐԷ ՊԱԳԱՆ, գղ. Լեռնային Կիլիկիոյ, Սարուս գետին մօտ, 1863ին 80 տուն հայ կար։

ԵՔՓԷ ՔԱՈՒԷՆ, Դանիական Հայոց բարեկամ ընկերութեան ներկայացուցիչը, ինքզինքը երկար տարիներ նուիրած հայ որբերու դաստիարակութեան՝ Սուրիոյ մէջ. վախճանած է յառաջացած տարիքին՝ 1935ին և թաղուած Հայոց Ս. Գրիգոր եկեղեցւոյ գաւիթին մէջ։

ԵՔԹՄԱԼ, հայաբնակ գիւղ Տուրուբերանի Մանազկերտ գաւ.ի, 11 տուն բնակիչ ունէր։

ԵՐԼԱՆ, գղ. Լեռնային Կիլիկիոյ, 1100 մեղր բարձր դիրքի վրայ, համանուն Երլան տաղի ստորոտը։

ԵՐԼԱՆ ԳԱԼԷՍԻ s. Շահի Մարան։

ԵՐԼԱՆԼԸ (Օձուտ), լեռ Այրարատայ Մազազ-Ոստան և Ուրծ Արած գաւառաց մէջտեղ։

ԵՐԼԱՆԼԸ, թուրքաբնակ գղ. Այրարատայ Վանանդ գաւ.ի մէջ։ Նոյն անուամբ գիւղ կայ նաև Շիրակայ մէջ։

ԵՐԼԱՆՃԵԱՆ Գէորգ, ուսուցիչ, Դաշնակցական, հօրեղբօրորդի Դաշնակցական անրասիր գործիչ Գէորգ Վիչապեանի (նախկին Երլանճեան). յետոյ մատնիչ ընդհ. պատերազմի օրերուն։ Տէր-Զօր կ'երթայ և Չէչէնի գնդակով կը սպաննուի (Ալպօյաճեան «Հայ Կեսարիա» 1410—1)։

ԵՐԼԱՆՃԵԱՆ Յակոբ, Հնչակեան գործիչ, ծնած Թոմարզա 1878ին, ուր առած է նախնական կրթութիւնը, Իզմիր կ'երթայ պահ մը և 1908ին Ամերիկա կ'անցնի ու վերջապէս 1912ին Սաութհ Մելուօքի քաղաքին մէջ կը հաստատուի։

1895ին Թոմարզայի մէջ Ս. Դ. Հնչակեան մասնաճիւղի առաջին անդամներէն է։ Ամերիկայի մէջ անդամակցած է Թոմարզայի Միութեան, որուն վարչութեան մասնակցած է։ 1929ին Թոմար-

գայի Միացեալ Ընկերութեան Վերաշինաց Յանձնախումբի Ատենապետ և Նոր Թոմարզայի շինութեան նախաձեռնարկ եղած է և աշխատակցած է Համակեսարացիական Միութեան գոյանալուն։ Այժմ Թոմարզայի Միացեալ Ընկերութեան Կեդր. Վարչութեան Ատենապետն է։ Անդամ է տեղական կազմակերպութեանց։

ԵՐԼԱՆՃԵԱՆ ՅԱԿՈԲ

1907ին Թոմարզայի մէջ դպրոցի հոգաբարձու եղած է եւ 1908ին Թոմարզայի մէջ թղթատարական ճիւղի մը բացումին աշխատած է։

Սաութ Մելուօքի Ս. Յարութիւն եկեղեցւոյ շինութեան յանձնախումբի Ատենապետն էր։ 1916—7 Հնչակեան կուսակցութեան Ամերիկայի վարիչ մարմինի անդամ եղած է։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ 2244)։

ԵՐԼԱՆՃԵԱՆ *կամ* Յովհաննէսեան Ստեփան պասուելի, *Կէմիրցի, երկու անթացուպով քալող կաղ, բայց պատկառելի, ծանրաբարոյ, խիստ կարգապահ ու ազդեցիկ անձնաւորութիւն մը, որ ինքն կ՚աւանդէր բացի Թուրքերէնէն մնացեալ գրեթէ բոլոր դասերը, Կէմէրի վարժարանին մէջ 1862-էն սկսեալ իբր տնօրէն։ Հաւանօրէն ինքնուս մըն էր։ 1866ին տնօրէնութենէն ելաւ և մնաց դասախօս։ 1873ին մեռաւ 12 տարի ծառայելէ և Պարթևեան վարժարանին փայլ տալէ, և բազմաթիւ աշակերտներ հասցնելէ յետոյ։* (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա», 1198)։

ԵՐԼԱՆՋԱԼԱՆ, *հայաբնակ գդ. Այրարատայ Արագածոտն գաւառի Կարբի Պասարայի վիճակի մէջ։ Այս գիւղը ըստ Շահխաթունեանի է Զաքարիա պատմիչի Որդկանը։*

ԵՐԼԱՆ ՏԱՂ, *լեռ Տիվրուկու, ունի հանքային ջուր, ուր բորոտները կը լուացուին։ Տե՛ս* Բօլու սար։

ԵՐԼՏՐՋ ՏԱՂ, տ. Ասդիկ։

ԵԹՈՎՊԻԱ, Ապիսինեա *կամ* Հապէշիստան, *անկախ պետութիւն մըն էր Ափրիկէի մէջ, 540,000 քառ. հզրմ. տարածութեամբ և մօտ 8 միլիոն բնակչութեամբ։*

Վերջին դարուց մէջ եկեղեցական յարընչութեան մէջ եղած է աշխարհս՝ Հայոց հետ, ունեցեր է հայ վերատեսուչներ։ Եգիպտոսի հայ առաջնորդներէն ոմանք պարբերաբար յարաբերութեան մէջ գտնուած են Հապէշ կառավարութեան հետ։ Դեռ շատ ժամանակ չէ, որ Հապէշիստան Երուսաղէմայ Հայոց պատրիարքէն խնդրեց երկու վարդապետ քարոզիչ կարգել Հապէշներու, և յանձնառու վարդապետ չգտնուելուն՝ Հապէշները հարկադրուեցան Ղպտիներուն դիմել։ Հայք վաճառականութեամբ եւ եկած են այս երկիրը, գտնելով յաջողութիւն և համակրութիւն։ Հայերէն եղած են նոյնիսկ թագաւորի գանձապետ՝ ինչպէս ԺԸ. դարու մէջ Սելեֆ ուստա *կոչուած Արաբկիրցին, որուն յաջորդեց 1762ին Յովհաննէս Թովմաճան, և յետոյ անոր որդին Պօղոս։ Հայոց Եթովպացւոց հետ ունեցած յարաբերութեան սկիզբը շատ հին ըլլալու է, երբ Հեթում՝ Կոռիկոսի տէր՝ թուղթ կը գրէ Հռոմայ քահանայապետին, որ յորդորական թուղթ գրէ Եթովպացւոց թագաւորին խաչակրութեան երթալու համար, և այդ թուղթը ղրկէ Հայոց թագաւորին որ Եթովպացւոց լեզուին թարգմանել տալով՝ այնպէս ղրկէ կամ տանի առ թագաւորն։ Այս աշխարհի վաճառքներուն մէջ ծանօթ է փղոսկրն կամ փղերու ժանիքը, որ Հնդկաց աշխարհի մէջ եղածներէն աւելի մեծ է, չորս հայ վաճառականներ կը տանէին մինչև Հնդկաստան և Չինաստան։ Սեբաստացի հայ մը, Վռամեան տոհմէն, որ բժշկական նախնական ծանօթութիւններ ունի եղեր, այս երկրին մէջ հաստատուելով՝ եւ մինչև անգամ հապէշ արքունեաց բժիշկ ըլլալով՝ մեծ հարստութեան տէր եղեր է, և 1899ին կանչեր է Մարգար անուն երիտասարդ եղբօրորդին, և նա դացեր Եգիպտոս վերադարձեր է՝ հետը բերելով ձոյլ ոսկի, փղոսկր, առիւծի, գայլի, աղուէսի մորթ. եւայլն։ 1899ին Հապէշներու բանակին պիտոյից հայթայթիչը Թէրզեան մականունամբ հայ մ՚էր, և իր գործին կեդրոնը Ճիպութի հաստատուած էր։ Այս երկրին բնակչաց բարոյական, քաղաքական և կրօնական պատմութիւնը գրած է Տիմոթէոս վրդ. Սափրիչեան (տե՛ս) և տպած է 1871 թուին Երուսաղէմայ Ս.Յակոբեանց տպարանին մէջ «Երկամեայ պանդխտութիւն ի Հապէշիստան» վերնագրով գիրք մը։* (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

Եթովպիոյ և այդ տեղի Հայոց մասին գիրք մ՚ալ գրած է Արսլանեան Գէորգ Արքեպ։ Հայերը 1897ին եկած են հոս Կիլիկիայէն և Թուրքիայէն։

1935ին Իտալացիները Եթովպիոյ վրայ յարձակեցան և 1936ին տիրեցին Եթովպիոյ մայրաքաղաքին և Հարարի մէջ բաւական հայեր կ՚ապ-

րին Մուրատեան Գէորգ Ատխ Ապապայի մէջ եկեղեցի մը շինեց։ 1938ին Մուսոլինի հոն ղրկեց Վենետիկոյ Մխիթարեան Հ. Վահան վրդ. Յովհաննէսեանը և հայկական դպրոց մը բանալ տուաւ։

ԵՒԻՋԷՐԼԻՔ կամ Եիւզլէր, գլխաւոր չէն Ծովային Կիլիկիոյ մէջ. 130 տունէ աւելի բնակչօք։

ԵՒԻՋԻՒՔՃԵԱՆ Հ. Վրթանէս, Անտոնեան Միաբանութեան անդամ, 1854ին Պոլսոյ մէջ ի լոյս ընծայած է «Նկարագրութիւն Պարսկաստանի երեւելի շինուածոց» գիրքը։

ԵՒԻՋՊԱՇԵԱՆ Արփին, բժիշկ, կեսարացի. վկայուած Բարիզի համալսարանէն 1904 Յուլիս 13ին։

ԵՒԻՋՊԱՇԵԱՆ Գէորգ, ատամնաբոյժ, ի Պէօյիւքտէրէ (Իսթանպուլ)։

ԵՒԻՋՊԱՇԵԱՆ Ե. բժիշկ, ի Բերա (Իսթանպուլ)։

ԵՒԻՋՎԷՐԱՆ, հայաբնակ գզ. Այրարատայ Բասեն գա.ի Տեղացիք գիտէին հողը լաւ մշակելու կերպը, այնպէս որ 1 սոմար ցորեն ցանողը 100 ապտիկը քաղած է, և այդ պատճառով գիւղը Իւզվէրան (հարիւր տուող) կոչուեր է։ Գիւղս ունեցեր է Ազգ. վարժարան մը, ուր 60 մանչեր կ'ուսանէին։

ԵՒԻՋ կամ Իւչ Քիլիսէ, տե՛ս Բագաւան և Վարզուհան։

ԵԼԲԻՆ տ. Էլբին։

ԵԼԵՆՏՈՐՖ, աւան և գերմանական գաղթավայր Գանձակ գա.ի մէջ, բն. 350 տուն, որուն 60ը Հայեր են, գաղթած են Գանձակէ և մօտակայ գիւղերէն։ Հայերը առեւտուրով և արհեստներով կը պարապին։

ԵԼԵՆԻՍ, գուստր Սուլթանշի 1505ին կախէթ գրուած Աւետարանը կը ստանայ։

ԵԼԵՒՍԱ, Ելէուսա, Սեբաստէ կամ Այաշ, ի հնումն նշանաւոր քաղաք Կիլիկիոյ. այժմ աւերակները կը նշմարուին։

ԵԼԹԻ, լեռ Սիւնեաց Գողթն գա.ի։

ԵԼԻ, նոյնը կը համարուի Այլիի հետ տե՛ս Աղի։

ԵԼԻԱՍ, յոյն զատաւոր, զոր Յունաց կայսրը 1005ին ի Հայս ղրկեց։

ԵԼԻԿՈՒՄ, որդի Լիպարիտի, սա Ելտկուզի հաճոյացաւ և Երնջակ ամրոցին և շրջակայ քանի մը աւաններուն տէր կանգնեցաւ. սա ամուսնացաւ Ջահկեցի Արած իշխանաւորի Խաթուն անուն դստեր հետ և անկից որդի մը ունենալով զայն Լիպարիտ կոչեց։ Ելիկամ 1180ին Փահլաւանց հետ պատերազմի երթալով՝ Գանձակի մէջ մեռաւ։

ԵԼԻԿՈՒՄ, որդի Լիպարիտի, թոռն վերնոյն, իշխան Սիւնեաց. սա 1239ին Հրաչկաբերդին մէջ ամրացաւ և մեռաւ 1243ին։

ԵԼԻԿՈՒՄ, իշխան, որդի Տարսայիճի, եղբայր Ստեփաննոս եպ. Օրբելեան պատմչին։ 1188ին իր հօրը կը յաջորդէ իշխելով Սիւնեաց երկրին, 1294ին սա եւ ստորագրեց այն թուղթը՝ որ գրուեցաւ Սիւնեաց մէջ գումարուած ժողովին մէջ, ուղղուած առ Գրիգոր կթղ.՝ չխախտելու համար հայկական ծէսը։

ԵԼԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼ տ. Գանձակ և Ելիսաբեթուպոլիս։

ԵԼԼԻԳԱՅ կամ Բալլիգայ. աւերակ գիւղատեղի Այրարատայ Մազազ գա.ի մէջ, ուր կան եկեղեցւոյ հետքեր և խաչքարեր՝ արձանագրութիւններով։

ԵԼՂԱՒԱՆ կամ Բարձաբի տ. Ելֆովան։

ԵԼՈՆՈՎԿԱ տ. Սեւան գիւղ։

ԵԼՈՒՋԱԿԻ կամ Ճելալիկէ, այսպէս կը կոչուէին Օսմանեան թագաւորէն ապստամբած իշխանները ու Բղեաշխները՝ որոնք 1596—1608 թուականը Հայաստանի այլեայլ գաւառները ապատակեցին, կողոպտեցին, աւերեցին և ջարդեցին հայ բնակչութիւնը։

ԵԼՊԻՍ, որբուհի, տ. Սոփիա։

ԵԼՏԿՈՒԶ Աթաբէկ, ժԲ. դարու մէջ Նորավանքի Ստեփաննոս առաջնորդին նուէր կու տայ Ազարակիձոր գիւղը։

ԵԼՏԿՈՒԶ մեծանուն հազարապետ Պարսից «չարագլուխ» կոչուած որ 1163ին Արցախի Աշնակ աւանը այրեց և այդ տարին պաշարեց Անին։ Մեռաւ 1185ին։

ԵԿԱՒ, կրկին գիւղեր Վերին և Ստորին. Մանանդէն կէս մղոն հեռու։ Գիւղիս անուան համար այլազգիք աւանդութեամբ կ'ըսեն, թէ Եկանէ հասանէն առաջ եկած է, ուր առաջին անգամ յետ ջրհեղեղի եկած է Նոյայ կինը։

ԵԿԱՏԵՐԻՆԱՒԱՆ տ. Եկատերինովկա։

ԵԿԱՏԵՐԻՆՈՍԼԱՒ, մեծ և վաճառաշահ քղ. Ռուսիոյ Տնեպերի վրայ։ 1781ին 80 տուն կաթոլիկէ Հայք Խրիմէն հոս գաղթեցին Տ. Յակոբ Վարդերեսեւիչ վարդապետի առաջնորդութեամբ, և կառուցին փայտաշէն եկղ. մը Ս. Լուսաւորիչ անուամբ, բայց մեծագոյն մասը 1790ին գնացին հաստատուեցան ի Խարասու՝ Խրիմու կեդրոնական քաղաքը։

ԵԿԱՏԵՐԻՆՈՏԱՐ քղ. Ռուսիոյ, 1897ին 60 հազար բնակիչ ունէր, մեծամասնութիւնը ռուս, Հայոց թիւն էր 1400 հոգի, բաժնուած 200 տան, որոնք բոլորն ալ գաղթած էին զանազան տեղերէ. Խրիմէ, Նոր Նախիջեւանէ, Նոր-Արմաւրէ,

Տաճկաստանէ, Պարսկաստանէ, եայլն։ Հայերը ունէին Ս. Աստուածամօր նուիրուած փայտաշէն փոքրիկ եկեղեցի մը, օծուած 1863ին Վեհապետեան Գէորգ Արքեպիսկոպոսի ձեռամբ։ Ունէին նոյնպէս, 1863 թուին հիմնած Մեսրոպեան անուամբ հոգեւոր ծխական դպրոց մը, որուն մօտ 1870ին բացին նաեւ Օրիորդաց ուսումնարան, տեղացի Տիկնանց խնամատարութեամբ։ 1897ին դպրոցը նախարարութեան անցնելով՝ ռուս մանուկներն ալ սկսան հոն յաճախել։ Կաթոլիկ Հայոց թիւն էր 250, որոնք ընդհանրապէս Խոտորջուրցիներ էին և հացագործութեամբ կը պարապէին։ Կային Արդուինցիներ, Ախլցխացիներ եւ Տրապիզոնցիներ։

Հայերը ընդհանրապէս վաճառականութեամբ կը պարապէին, կային նաեւ արհեստաւորներ, ամէնէն նշանաւոր վաճառականական տունը Թորոսեան եղբայրներու «Վաճառականական Ընկերութիւն»ն էր։ Նշանաւոր էր նոյնպէս Պարսկաստանցի Անեստեաններու ձիթագործարանը, որ իր տեսակին մէջ ամենամեծը և ամենաառաջինն էր ամբողջ Ռուսիոյ մէջ։ «Կեդրոնական հիւրանոց»ը կը պատկանէր Արմաւիրցի Բօղարսուքեան հայ եղբայրներուն։ Քաղաքիս շրջակայ գիւղօրէից մէջ եւս հազարէ աւելի Հայեր կը գտնուէին, ամէնքն ալ գաղթած Տրապիզոնէ եւ մօտակայ տեղերէ։ Այդ առենի ըստ հոգեւոր վարչութեան Եկատերինոտար և Քուպանի աշխարհը կը պատկանէր Նախիջեւանու և Պեսարաբիոյ թեմին։ («Բնաշխարհիկ»)։ Եկատերինատար-Կրասնոտարի մէջ 1918ին Արձագանգ և 1920ին Կարմիր Աստղ թերթերը լոյս տեսան։

ԵԳԱՏԵՐԻՆՈՎՔԱ կամ Եկատերինաւան, հայաբնակ գիւղ Նոր Նախիջեւանի 1886ին հաստատուած, քաղաքէն 12 վերստ հեռու։ Ունի Ս. Յարութիւն անուն եկղ. մը։

ԵԿԱՒԵԱՆ (Եկավեան) Յ. խմբագիր «Երիտասարդ Կոմունիստ» շաբաթաթերթի, տպ. Երեւան 1921—2 և «Ավանգարդ»ի տպ. Երեւան 1923-34։

ԵԿԲԱՐԱՆ տ. Համասան։

ԵԿԵԱՆ, հին գիւղ Սիւնեաց Վայոց ձոր գռ.ի։

ԵԿԵՂԵԱՑ ԳԱՒԱՌ, Բարձր Հայոց հին գաւառներէն մին, որուն կը համապատասխանէ այժմ Երզնկայ։ Յունաց ծանօթ է Ագիլիսինի անուամբ և Հռոմայեցւոց Աչիլիզենէ և կրճատելով Գելծինի կամ Զելզինէ կամ Ճուզըրնի։ Կոչուեցաւ նաեւ Անահտական գաւառ՝ Անահտայ դից պաշտպանման համար, որ հռչակուած էր նաեւ այս կողմերը։ Յայտնի չէ Եկեղեաց անուան ծագումը, բայց առնուած է Եկեղեանք տոհմէն, որ կը յիշուի Ներսէսի գահնամակին մէջ։ Յիշուած կը գտնենք նաեւ Եկեղեցեաց։ Վեցերորդ դարու մէջ, Յուստինիանոս կայսեր բազմաթիւ շինութեանց պատճառաւ Բիւզանդացիներէն Յուստինիանուպոլսոյ գաւառ կոչուած է։ Սոլ արոն կը յիշէ գաւառս և կը դնէ Եփրատայ ու Անտիտաւրոսի մէջտեղ. կ՚ըսէ, թէ կանխաւ Ծոփաց նախարարի իշխանութեան ներքեւ էր, և Արշակունեաց թագաւորելէն առաջ Զահրիատ գայն Սելեւկիացւոց կուսակալներու ձեռքէն առնելով՝ մերձակայ գաւառներով հանդերձ, հաստատեց Փոքր Հայոց թագաւորութիւնը, որ տեւեց, ըստ Ստրաբոնի կարծեաց, մինչեւ Վաղարշակայ թոռնորդւոյն Տիգրանայ թագաւորութիւնը։ Տիգրանայ քեռայրը Մեծն Միհրդատ իր իշխանութիւնը տարածած էր մինչև Եկեղեաց սահմանները, որուն լերանց և Դաստիրա ամրոցի մէջ ապաւինեցաւ ժամանակ մը, Պոմպէի եկած միջոց, այս ամրոցը այժմ անծանօթ է, որ կը թուի ըլլալ գաւառիս հիւսիսային արեւմտակողմը, և գուցէ ընիկ հայկական սահմաններէն ալ դուրս։ Գաւառս ինչպէս ի հնումն հեթանոսական պաշտամանց մէջ, նոյնպէս քրիստոնէական կրօնից մէջ եւս գերազանց եղաւ, «մանաւանդ քան զբնաւ աշխարհս, գաւառս այս Եկեղեաց, զճարտարապետսն հիմնարկութեան և շինութեան եկեղեցւոյ Հայաստանեայց յինքն ընկալեալ կենօք, ի բարեօք կենաց պատճառ, և չարչարանօք՝ յանմոռաց երախտեաց յիշատակ, և մահուամբ տեղ բժշկական միշտ մահացելոց մարդկան»։ Վասնզի ոչ միայն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի՝ այլև անոր որդւոցը և թոռանցը հանգստավայր եղաւ գաւառս։ Եկեղեաց բերքերու, վիճակագրութեան և այլ հանգամանաց մասին տե՛ս Երզնկա։ (Եփրիկեան «Բնաշխարհիկ»)։ Գաւառիս մասին տե՛ս Մասիս թերթ թիւ 2736։

ԵԿԵՂԵՑԱՁՈՐ, կը յիշուի Արցախի մէջ։

ԵԿԵՂԵՑԱՑՆՈՑ ՅՈՎՀԱՆ տ. Յովհան Եկեղեցայնոյ։

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ, շաբաթաթերթ հանդէս կրօնական և աստուածաբանական, խմբագիր՝ Թէոդոր Իսահակ (Թորոս Ջուղայեցի քահանայ այժմ վարդապետ). տպ. ի Կ. Պոլիս 1887-89, յետոյ ի Մանչեստր 1900 - 1901։

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ, պարբերաթերթ, լոյս տեսած ի Նիւ Եորք 1916 21, (մանրամասնութիւնք կը պակսին)։

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԹԷՐԹԻԿԸ, պարբերաթերթ, տպ. ի Նիւ Եորք 1919ին (մանրամասնութիւնք կը պակսին)։

ԵԿԻՆԼԵՐ կամ Էկանլար, հայաբնակ գղ. Շի-

բակի, 1900ին 70 տուն բնակիչ ունէր, եկած կարսի Բուլիկ և Ճամուշի գիւղերէն։ Արդի եկեղեցւոյն մօտ ի հնումն բերդ մը կայ եղեր։ Հայաճեան ոմն Բուլիկ գիւղէն՝ իր ծախքով եկեղեցի մը կը շինէ։

ԵԿՄԱԼ. գիւղակ Վասպուրականի, Վանի շըրջակայքը, Թեմ կտուց Անապատի։

ԵԿՄԱԼ կամ Եքմալ, սակաւարնակ գղ. Այրարատայ Բագրեւանդ գաւ.ի։

ԵԿՄԱԼԵԱՆ Մակար, երաժշտագէտ, կենսագրութիւնը տե՛ս ՅԱՒԵԼՈՒԱԾը։

ԵԿՄԱԼԵԱՆ Օր. Սոֆի, ուսած Մոսկուայի համալսարանին մէջ, պաշտօններ վարած է Վան, Կիլիկիա և այլուր. մեռած 1925ին Երուսաղէմի մէջ։

ԵԿՏԱՍՏԱՆ, աւան Սիւնեաց Արեւիք գաւ.ի մէջ, ուր ծնած է Ստեփան Շահումեանց։

ԵՂ. տ. Օղու:

ԵՂԱԿԵՐ, գղ. Արցախի Ջրաբերդ գաւ.ի, 1900ին 36 տ. բնակիչ ունէր, որոնք Մեծ Սիւնեաց Տեղ աւանէն փոխադրուած էին։ Ունի քարուկիր եկեղեցի մը Ս. Աստուածածին անուամբ, որուն մօտ կայ ՌՃՂԹ (=1750) թուականով հանգստարան մը։

ԵՂԱՆԱԿ ԲԻՒԶԱՆԴԵԱՆ, բազմավէպ Տեառն Հ. Ղուկասու վարդապետի Ինճիճեան ի Միաբանութենէ Մխիթարեան. (Տարեգիր), տպ. ի Վենետիկ ի վանս Սրբոյն Ղազարու, 1803—1820։

ԵՂԱՆՑ ԲԵՐԴ կամ Եղնուտ, հին ժամանակ ամրոց Տուրուբերանի Տարօն գաւառի մէջ, կը յիշուի Յոհան Մամիկոնեան և Ա. Լաստիվերտցի պատմիչներէն։

ԵՂԱՆՑ ՄԱՐԴ, կը յիշուի Այրարատայ Շիրակ գաւ.ի մէջ։

ԵՂԱՊԱՏՐՈՒՇ տ. Եղիպատրուշ։

ԵՂԲԱՅՐԱՍԷՐ, տասնօրեայ լրագիր, քաղաքական, բանասիրական և զանազան գիտելեաց, խմբագիր Եղիազար Տէր Յարութիւնեան, տպ. Կալկաթա 1862—1863։

ԵՂԲԱՐՑ ՍԱՐԱԿ, պատմական տեղիս Կոգովիտ գաւառի մէջ, կը յիշուի Ղեւոնդ պատմիչէն։

ԵՂԵԳԱԿ, հին գղ. Տուրուբերանի Հարք գաւառի, ուր ծնած է Սահակ Բ կթղ. ուրիշները Յղկայ կամ Ուղկայ կը կոչեն։

ԵՂԵԳԵԱԿ կամ Եղեգիկ, հին գղ. Այրարատայ Բագրեւանդ գաւ.ի, ուսկից էր Ս. Արէշ երէցը՝ նահատակակից Ղեւոնդեանց (551ին) և գիւղիս քահանայ ինչպէս կը գրէ Ղազար Փարպեցի՝ «Տէր Արէշ երէց Եղեգիկի»։

ԵՂԵԳԵԱՆՑ ԱՒԱՆ տ. Եղեգիք:

ԵՂԵԳԵԱՆՑ ՁՈՐ, այսպէս կը կոչուի Սիւնեաց Վայոց ձոր գաւառը, կը կոչուի նաև Եղեգեաց աւանի ձոր. տե՛ս Վայոց ձոր:

ԵՂԵԳԵԱՑ ՎԱՆՔ 1496ին Նոր Պայազիտի Աստուածածին եկեղեցւոյն մէջ գտնուող Աւետարան մը գրուած է «յանապատին Եղեգեաց, յառաջնորդութեան Տէր Եղիշայի՝ Աստուածատուր եպ. գրչին ձեռամբ։ Նոյն Աստուածատուր գրիչն է որ 1498ին ուրիշ Աւետարան մը կը գրէ յանապատս Եղեգեաց ընդհովանեաւ Ամենափրկչի։ Եղեգիս կամ Եղեգեաց վանքը ուրեմն Սիւնեաց Վայոց գաւ.ի Եղեգիկի կամ Եղեգեաց աւանի մէջ կամ մօտը գտնուելու է։

ԵՂԵԳԻ Ս. ՆՇԱՆ ՎԱՆՔ, ի Շնթելորուն կրօնաւորներն էին 1551ի յիշատակագրի մը համաձայն՝ Վարդան, Ներսէս և Սիմէոն։

ԵՂԵԳԻՍ, Եղեքիս կամ Կեօլլիւ, կեդրոնական գիւղ Վանայ Կարճկան գաւառակի, ուր Խիզանու Պոլսոյ ուսումնասիրաց ընկերութիւնը վարժարան մը ունէր։ Բոլորովին հայաբնակ էր, 60 տուն բնակչով, ունէր հոյակապ քարուկիր եկեղեցի մը Ս. Թովմաս անուամբ։ Արեւելեան եւ Արեւմտեան կողմերը կան մէկ մէկ աւերակներ և հին հանգստարաններ, որոնց համար կ'ըսուի թէ ի հնումն մէկ մէկ եկեղեցի էին։ Հալէպէն մինչեւ Բաղէշ և Վան տանող ճանապարհը գիւղիս մէջէն կ'անցնի։ Եղեգիսէ վեր կը գտնուին ճերմակ կրաքարերու հանքեր։ Դէպի արեւելք բարձրացող լերան գագաթը կը տեսնուին ընդարձակ բերդի մը դարաւոր հետքերը, այս լերան գագաթէն մինչեւ սիրտը կը նշմարուին նաեւ հին պարսպի մը հիմունքը։ (Եփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ», քաղուած «Արմենիա»էն Գ. տարի թիւ 25—6)։

ԵՂԵԳԻԿ կամ Եղեգեաց աւան, հին աւան Սիւնեաց Վայոց ձոր գաւառի, Եղեգեաց ձորի մէջ, որ այժմ Ալագեազ կը կոչուի և 1900ին ունէր մօտ 40 տուն այլազգի բնակիչ։ Նշանաւոր է աւերակներովն և բարձր դիրքովը։ Երբեմն աթոռ եղած է Վայոց ձորի իշխաններու և նոյն իսկ Սիւնեաց երկրորդ հարստութեան բոլոր տեարանց, և յետոյ Օրբելեան մեծաշուք իշխաններու։ Այս պատճառաւ ոչ միայն գիւղաքաղաք այլ եւ մայրաքաղաք գրուած կը գտնենք։ Եղեգեաց շինութեան ժամանակը յայտնի չէ, բայց կը գուշակուի Սիւնեաց աշխարհի հնագոյն աւաններէն մին լինել և գաւառապետի աթոռ. անունն առած է այս կողմանց եղեգնաբեր ճահիճներէն։ Սիւնեաց իշխանութեան Վասակ Նահապետէն նո-

բոգուած միջոց, կ'երևի թէ հոս հաստատուած է աթոռը, ինչպէս կը վկայուի Վասակայ Թոռնորդւոյն Մեծին Սմբատայ համար, որ Բչրայ կամ Նսրայ արշաւանաց միջոց՝ 923 թուին, «հորդան տուեալ զօրացն՝ ամբոխս բազումս սպայակոյտ զօրու չուրջ զգիւրաւ կացուցանէր յիւրում արքունական ապարանսն՝ ի գիւղաքաղաքն Եղեգիս. ելեալ ապա Նսրն, տեսեալ զնա այնպիսի պատրաստութեամբ և անվանելի զօրութեամբ. զգուշացեալ՝ ոչ ինչ կարաց յայտնել յիւրայոց անտի. այլ ի խաղաղութիւն խօսեցեալ ընդ նմա... չուէ և երթայ». Յոհն. Կաթ.։ Այս Սմբատ իշխանը 936 թուին կը յիշէ նաև Օրբելեան. որուն համար կ'ըսէ «...ելեալ յաւուր միում յարքունեաց իւր՝ որ էր յԵղեգիս գիւղաքաղաքի»։ Ասոր վերջին պայազատները ուրիշներու ձեռքը թողլով Եղեգիս, իրենց գահը փոխեցին Բաղաց և Կապանի մէջ. բայց երբ Զաքարեանները այս կողմերը այլազգիներու ձեռքերէ ազատեցին եւ Օրբելեանց տուին, ասոնք իրենց աթոռը հաստատեցին Եղեգիսի մէջ՝ Ելիկումն և որդին Սմբատ. ասոր եղբայրը Տարսայիճ մեծ՝ յետոյ իրեն բնակավայր ընտրեց Արփա գիւղը. բայց կը թուի, թէ անոր որդին Նորէն այս տեղս հաստատուեր է. վասնզի կը յիշուի տեղւոյս իշխող ուրիշ Տարսայիճ անուամբ մէկը 1314ին։ Հաւանական է, թէ այս Տարսայիճը Ջալալայ որդին լինի։ Այս անուամբ ուրիշ պայազատներ ևս եղած են, որոնց իշխանութիւնը տևած է մինչև ԺԷ դարու սկիզբը, երբ Շահաբաս ուրիշ գաւառաց հետ Եղեգեաց ձորի բնակիչներն ալ Պարսկաստան տարաւ։ Նոյն միջոցին թերևս ազատեցան այս իշխանաց սերնդէն ոմանք, Սիւնեաց և Օրբելեանց անշքացեալ ոստանիս ծերպերու մէջ, ուր գրեթէ 700 տարիէ աւելի կամ նուազ պանծալի իշխաններ իրարու յաջորդեցին։

Հոյակապ և գեղեցիկ են տեղւոյս աւերակներն, որոնց գլխաւորը կը համարուի բերդը՝ որ ամուր պահապանն էր տեղւոյն արքունեացը և ճոխութեանցը։ Կառուցուած է աւանիս արևմտեան հիւսիսային կողմը, կէս փարսախ հեռու՝ երկու ձորակաց մէջ տեղ. զօրաւոր պատնիշով։ Բուն բերդը կը գտնուի բլրի մը վրայ. Ներս մտնելու ճանապարհը հիւսիսային կողմէն է։ Նոյն այդ ճանապարհն որ հին ժամանակները ծառայեր է բերդին, աստիճանաբար կը բարձրանայ Գիւմիւշ-Բուլախի ձախ ափէն. յետոյ բերդաստի հիւսիսային մասի արևմտեան լանջով անցնելով մացառներու մէջէն կը մօտենայ բերդին։ Որովհետև բերդիս արևելեան, հարաւային և արևմըտեան կողմերը բնական դիրքով ամուր են անմատչելի ուղղահայեաց ցից ժայռերով և մատչելի և թոյլ կողմերն են հիւսիսային, հիւսիս-արևելեան և հիւսիս արևմտեան մասերը. այդ պատճառաւ պատնէշը շինուած է միայն այդ կողմերը, որոյ հիւսիս-արևելեան անկիւնը արդէն քանդուած է։ Հիւսիսային պարսպի հաստութիւնը երկու սաժէնէն աւելի է, իսկ միւս պարիսպներու հաստութիւնը մէկ սաժէն։ Այս աղեղնաձև պարիսպը ամրացած է տասը մեծ աշտարակներով։ Բերդս ունի երեք կամարաշէն մեծ դարպասներ, սրբատաշ քարերով՝ արևելեան, հիւսիսային և հիւսիս-արևմտեան կողմերը. ամէնէն մեծն ու լայնը հիւսիսայինն է, որ եղած է անշուշտ իր ժամանակին աւագ դուռն, որուն առջև կան քանդուած քարէ աստիճաններ։ Բերդիս ներսը կը տեսնուին սեպաձև ժայռեր, սենեակներու փլատակներ, և խիտ առ խիտ քարակոյտներ։ Խարխլած սենեակները շինուած են պարիսպներու կից անոնց երկայնութեամբ. ամէնքն ալ աւերակ դարձած են. աւերակներէն հաշուելով բոլոր սենեակներու թիւն 120էն աւելի է։ Բերդիս կեդրոնը բարձր ժայռի գլուխը կան չորս միմեանց կից կրապատ սենեակներ, որոնք թերևս իշխանաց բնակավայր եղած լինին. ասոնց մօտ կայ նաև կրապատ ջրամբար մը։ Այս սենեակներէն քիչ հեռու, դէպի հիւսիս,սուր ժայռի մը ծայրը կայ երեք պատով սենեակ մը՝ առանց չորրորդ՝ հիւսիսային պատի, գուցէ այս դիտանոց եղած լինի։ Բերդիս մէջ կանգնած ժամանակ, մարդուս աչաց կը ներկայանան չորս կողմի գեղեցիկ տեսարանները. հեռուէն կ'երևին Տարալաղըզի պլեծածան գօտիները, սեպաձև ժայռերը և սոսկալի ձորերը, և աւելի բարձր դիրքի վրայ կ'երևին Ղօշա վանքերը, իրենց սրածայր կաթուղիկէիւք։ Դէպի արևելք անդունդի մէջ ինկած է Եղեգեաց (Ալագեազ) ձորը, նոյն անուն գետով, որոյ աջ կողմը և բերդիս ստորոտը ցանուցիր թափթփած են քարակոյտներ՝ հին Եղեգեաց աւանի աւերակները. այս աւերակներէն քիչ մը վեր, նոյն ձորի մէջ է այժմեան Ալագեազ գիւղը ծառերով, այգիներով և հին վանքերով։ Կողմանցս բնակիչք կ'աւանդեն, թէ Սմբատ շինած է բերդս և անոր անուամբ Սմբատայ բերդ կը կոչեն. եթէ այս ճիշդ է, լինելու է այդ Մեծն Սմբատ գահերէց իշխանը, որ՝ ինչպէս տեսանք իրեն ամուր դիրքովը ետ դարձուց Յուսուփայ զօրավարը։ ԺԵ դարու վերջերը աւանիս մէջ աւետարան մը գրելով ոմն Զաքարիա քահանայ, երեք կ'ըսէ և չորս կը դնէ եկեղեցիները

գրելով. «...ընդ հովանեաւ երից տաղաւարացս, Սուրբ Կաթուղիկէս և Սուրբ Աստուածածնիս և Սուրբ Ստեփանոսիս, և կենդանարար Սուրբ Նշանիս»։ Ջալալեան եւ չորս եկեղեցի կը յիշէ առանց անուան աւանիս և բերդիս այլ և այլ կողմերը։ Մին կը գտնուի ամրոցի արեւելակողմը. պարսպապատ գերեզմանատան մէջ, վայելուչ կաթուղիկէով, շինուած Ստեփանոս Սիւնեաց պատմիչ եպիսկոպոսէն, ինչպէս կը յայտնէ արեւելեան կողմի լուսամուտի ճակատին ձանանագրութիւնը։ Լուսամուտի եզերքն ալ արձանագրութիւն կայ. իսկ եկեղեցւոյս շուրջը կան դամբաններ, հանդերձ ԺԳ. դարու վերաբերեալ արձանագրութեամբք. Եկեղեցիէս քիչ մը հեռու դէպի վար, քարաժայռի մը ստորոտը կայ 3 մետր բարձր խաչարձան մը՝ ՉԻԸ (1279) թուականաւ արձանագրութեամբ մը՝ Տարսայիճի որդւոյն Գրիգորի։ Երկրորդ եկեղեցին աւանիս արեւելակողմն է 10 քայլ երկայնութեամբ և 8 քայլ լայնութեամբ, բայց քայքայած է. ունի նաեւ ընդարձակ գաւիթ՝ չորս սիւներով. պատին վրայ 1290 թուականաւ տապանագիր մը կայ։ Երրորդ եկեղեցին աւելի հեռու է դէպի արեւելք. երկրորդէն աւելի ընդարձակ՝ 20 քայլ երկայն եւ և 18 լայն, բարձրացած չորս սիւներու վրայ սագաչէն, մանր և նուրբ քանդակներով։ Խորանին երկու կողմերը ունի աւանդատուներ՝ հանդերձ պատարագի սեղաններով։ Ցատակը սալարկուած է. աւագ սեղանոյն եզերքները քանդակներու մէջ կը նշմարուին Սմբատ, Աշոտ և Շահնշահ կիսեղծ անունները։ Եկեղեցւոյս հիւսիսային արեւելեան կողմը ընդարձակ գերեզմաննոց է և կան շատ տապաններ ու խաչվէմեր, գեղեցիկ քանդակներով և արձանագրութեամբք։ Չորրորդ եկեղեցին փոքր է 6 քայլ լայն և նոյնչափ երկայն, և կը գտնուի գերեզմանատանս հիւսիսային կողմը գետոյն ձորափը։ Ունի վայելուչ կաթողիկէ. որուն մէջը շինուած է կարմիր և սեւ քարերով, երկու որմայեց սիւներու վրայ առջեւը ունի 10 քայլ երկայն և 8 քայլ լայն գաւիթ մը, որոյ դրան շրջանակն զարդարուած է մանր քանդակներով։ Հարաւային որմի վրայ քանդակուած է երկգլխի վիշապ մը և մէջը ժամացուցակ։ Գերեզմանատան արեւմտակողմը նահատակի մը տապանը կայ պատուուած կողմանցս Հայերէն և Պարսիկներէն, որուն վրայ արձանագրութիւն եւս կայ՝ բայց խանգարուած։ Գերեզմանատան պարսպի հարաւակողմը ագուցուած է նշանաւոր քար մը՝ Տարսայիճի և իւր Մինայ կնոջ քանդակապատկերներով, այրը պերճ զգեստիւք՝ գլուխը թագ և գահոյից վրայ նստած. իսկ կինն գանգրահեր և զարդարուն զգեստիւք ու գլուխը խոյր. քարիս վրայ կայ 1274 թուականաւ արձանագրութիւն։ Բերդի հիւսիսային կողմը ձորի մը մէջ կայ ուրիշ ընդարձակագոյն գերեզմանատուն մը. բազմաթիւ մանրաքանդակ մահարձաններով, յորս նշանաւոր են երեք մեծամեծ խաչքարեր՝ խիստ ճարտար կերպով զարդարուած. արձանագրութիւնք ԺԳ. և ԺԴ. դարուց կը վերաբերին։ Այս բոլորը խաչարձաններ և աւերակներուն շատերը կը ցուցընեն Օրբելեանց իշխանութեան բարգաւաճ ժամանակն՝ ԺԳ. դարու կէսէն մինչև ԺԴ.ի կէսը։ Եղեգեաց աւանի մօտ այգիներու մէջ ծառերու ներքև կայ խաչարձան մը՝ գեղեցիկ քանդակագործ շրջանակով, որուն մէջ տեղ քանդակուած է խաչն. բայց ափսո՜ս, որ անձրեւէ և այլ պատճառներէ, գուցէ և բիրտ ձեռքերէ մասամբ մը ոչնչացեր է. խաչի վերեւի կիսաբոլոր քարի վրայ քանդակուած է Ս. Աստուածածնի պատկերը գահի վրայ նստած. և երկու կողմերն են Մարիամ Մագդաղենացին և միւս Մարիամն։ Քանդակազարդ շրջանակի լուսանցքի մէջ բոլորակի գրուած է արձանագրութիւն մը, որ տեղ տեղ քանդուած և մաշուած լինելով, դժուարընթեռնելի է։ Այս խաչարձանը շինուած է մաքուր, սրբատաշ մեծ քարերով։ Երկայնութիւնն է վեց արշին և լայնութիւնը երկու արշին. քանդակը արեւմտեան ճակատի վրայ է. իսկ երեք կողմերը բան չկայ։ Սա՝ կը գտնուի Եղեգեաց աւանի կամ Ալագեազ գիւղի թուրքի մը այգիին մէջ. վրան ո՛չ աւանդութիւն կամ տեղեկութիւն չկայ։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ» քաղուած Հ. Ալիշանի «Սիսական»էն)։

ԵՂԵԳՆԻՍ, կ՚ըսուի թէ այսպէս կը կոչուի Բագրեւանդայ Բոզի գիւղը։

ԵՂԵԳՆԱՁՈՐ, այսպէս եւս գրուած կը գտնանք Եղեգեաց ձորի անունն։

ԵՂԵԳՆՈՒՏ (Ղամշլու), տ. Հայաստանի մէջ։

ԵՂԵՐՈՎ, լեռ Վանայ նահանգի Մոկաց գաւառի, որ Արտոսի գլխաւոր շղթան կը համարուի։ Ամառն որչափ գեղագուարճ է լեռս իր տեսարաններով և բազմերանգ ծաղիկներով, ձմեռն ալ իր ձիւնաթաթախ գագաթէն շնչող բքաբեր սառնամանիքներով կը փակէ Մոկս և Վան երթեւեկող ճամբորդներուն. որոնք շատ անգամ կը ստիպուին օրերով ապաստանիլ մերձակայ Փութկու Ս. Գէորգ վանքը։

ԵՂԷԳԻ, գիւղ Խարբերդի 1900ին ունէր 125 տ. հայ, 15 տ. բողոքական և 470 տ. թուրք։ Հայք ունին եկեղեցի մը Սուրբ Գէորգ անուամբ և

վարժարան՝ Ս. Նշան։ Կը պարապէին հողագործութեամբ։

ԵՂԷԳՆԱԲԵՐԱՆ, Այրարատայ Մազազ Ոստան գաւառի մէջ կը յիշուի այս անուամբ վայր մը։

ԵՂԻ, գիւղ Սղերդի (Տիգրանակերտ) Խիան գաւառակի, 76 տուն հայ կար. ունի Ս. Եղիա անուամբ եկեղեցի մը։ Եկեղեցւոյն վրայ հող լցած չեն, միայն տերեւներով ծածկած են և կ'ըսեն. «Մեր սուրբը չէ մեռեր. հող չհէմլեր. կնիկլէ չհէմլեր յինէ, կոյս է»։

ԵՂԻԱ (Ս.), հին և աւերակ վանք Բարձր Հայոց Եկեղեաց (Երզնկա) գաւառի մէջ։

ԵՂԻԱ Ս. վանք. Եր. Տէր Յովհաննէսեանց Արարատի մէջ, 1902 էջ 481, ունի «Ս. Եղիայի վանքը Բուզովնում»։

ԵՂԻԱ մարգարէ, հայ եկեղեցին կը տօնէ Մայիս ամսոյ մէջ։

ԵՂԻԱ, կաթողիկոս, Արճիշակովիտի (Բաջբերունիք) Արճէշ գիւղէն, նախապէս եպիսկոպոս Բզնունեաց, Սահակ Դ. կաթողիկոսի մահէն ետք կաթողիկոս կ'ընտրուի 703ին։ Եղիայի կաթողիկոսութեան հինգերորդ տարին (708) Աղուանից Ներսէս Բակուր կաթողիկոսը երբ Քաղկեդոնի ժողովը ընդունեց և իրեն հետեւորդները բազմացընել սկսաւ՝ հակառակորդները Եղիայի գրեցին, վերջինս իր յորդորական թղթերով երբ չկրցաւ Ներսէսը համոզել որ ետ կենայ Քաղկեդոնի ժողովը ընդունելու գաղափարէն՝ 709ին Աբդլմելիք ամիրապետին գրեց քաղաքական գոյն տալով Ներսէսի բռնած ընթացքին. Ամիրապետը իր ներքինապետը Աղուանից երկիրը ղրկելով կաթողիկոսը իրեն կանչեց և տեսնելով Ներսէս քաղաքականապէս ոչ մէկ յանցանք չունի՝ ազատ արձակեց զինքը, արգիլելով որ իր աշխարհը չվերադառնայ։ Ութ օր ետք աթոռազուրկ կաթողիկոսը կը վախճանի և Եղիա Աղուանից երկիրը երթալով եպիսկոպոսները ժողովի հրաւիրեց եւ Ներսէսի տեղ կաթողիկոս ձեռնադրեց Սիմէոն անուն մէկը։ Եղիա 717ին վախճանեցաւ և իրեն յաջորդեց Յովհաննէս Դ. Իմաստասէր։

ԵՂԻԱ վանահայր Հաւուց Թառայ վանքին, 1204ին Զաքարէ Սպասալարի գումարած ժողովին ներկայ կ'ըլլայ։

ԵՂԻԱ եպ. առաջնորդ Գանձասարայ. 1453ին կը յիշուի «տեղապահ», իսկ 1456ին «առաջնորդ» (Յիշատակարան)։

ԵՂԻԱ եպ. որդի Կիրակոսի, կը յիշուի 1551ին իբրև ստացող և կազմող Մաշտոցի։ (Ի Վասպուրական)։

ԵՂԻԱ եպ. Բեթղեհէմի, միաբան Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանքին, 1680ին Եղիազար կթղ.էն եպ. կը ձեռնադրուի վանքին տաճարին մէջ. 1690—9 նուիրակ Համայ, Սպանիոյ և Լեվորնոյի, 1700ին նուիրակ Ռոտոսթոյի։

ԵՂԻԱ եպ. Եւդոկիացի, միաբան Երուսաղէմայ վանքին. 1800ին արդէն եպ. «ըմբոստ, ամբարտաւան և խռոխտ» բնաւորութեամբ. 1835ին Պոլսոյ Միջնակղզիին մէջ կը վախճանի։ (Աղաւնունի՝ «Միաբանք»)։

ԵՂԻԱ վրդ. Ալաշկերտցի, առաջնորդ Խօշավանքին 1751—5, սա 1751ին Անիի մէկ վանքը կը նորոգէ։

ԵՂԻԱ վրդ. Կեսարացի, միաբան Երուսաղէմայ Ս. Յակոբ վանքին 1724ին։ գրած է Մարտիրոս Եգիպտացիի և Գրիգոր Պարոնտէրի կենսագրութիւնքը և ուրիշ ձեռագիրներ, կը յիշուի մինչև 1751։ (Աղաւնունի՝ «Միաբանք»։

ԵՂԻԱ կրօնաւոր, միաբան Վարագայ 1402ին։ — արեղայ կը յիշուի 1428ին. Դիզակի Հայրուղ գիւղէն։ — Եղիա արեղայ մը կը յիշուի Կողուց վանքին մէջ 1428ին (Տաշեան)։ — գրիչ Սաղմոսի՝ Արգելաւ վանքին մէջ։ Եղիա, Երզնկացի պարոնտէր նուիրակութեան համար Զամոսցա (Լեհաստան) կ'երթայ 1626ին։ Եղիա գրիչ, աշակերտ Մինաս Ծաղկողին յԱմիթ, նոյն է անշուշտ որ 1635ին Անկիւրիա կը գտնուի և 1660ին Հալէպ։ Եղիա (1664ին), միաբան Ղարամուրադ վանքին «որ բազում աշխատանս կրէ միշտ վասն սրբոյ անապատիս»։

ԵՂԻԱԵԱՆ Ա. խմբագիր 1924ին Թեհրան հրատարակուող «Ռաշպար» չաբաթաթերթին։

ԵՂԻԱԵԱՆ Գրիգոր, ազգային բարերար, ծնած է 1833 Մայիս 25ին Պոլսոյ մէջ. իր ծնողքը Պարսկաստանէն գաղթած են և տեղւոյն երեւելի ընտանիքներէն մէկուն կը պատկանին. իր հայրը խունկի և խէժի վաճառականութեամբ կը զբաղէր և անգամ մը իր ապրանքը փոխադրող շոգենաւը փոթորկի հանդիպելով՝ բոլոր հարստութիւնը կորսնցուց ու Երուսաղէմ գնաց, անկէց Պոլիս և յետոյ Գահիրէ անցաւ, ուր Տարպ էլ կինէնս գտնուող հին դպրոցին մէջ (հոգետուն) Գրիգոր կը ստանայ նախնական կրթութիւնը։ Եղիաեանի ուսուցիչը եղած է Պետրոս Թաթիկեան Զմիւռնիացին։ Հոգետունէն ետք յաճախած է Համիլզընի անգլիական վարժարանը, ուր տարի մը միայն մնալէ ետք, կ'անցնի Րէֆա պէյի École des langues լիսէն, ուրկէ շրջանաւարտ ըլլալով կը դիմէ արտաքին գործոց նախարարութեան պաշտօնի մը համար, այդ ատեն Արթին պէյը զրպարտած էին թէ Միրիի ապրանքները

ծախած և մսխած է, որուն վրայ Արթին պէյ բանտարկուած էր Աղեքսանդրիա և անկէ փախած էր Բարիզ, իսկ Արթին պէյի եղբայրը Խոսրով պէյ ալ Chef de Cabinet *էր, Գրիգոր՝ Խոսրով պէյի կը դիմէ պաշտօն մը ձեռք անցընելու համար, այս վերջինը շատ կ'աշխատի բայց իրեն կը պատասխանուի — Մենք հայերուն ծառերը արմատախիլ ընել կ'ուզենք, դուք կ'ուզէք որ նոր ծիլե՞րը խնամէք։*

Այն ատեն պաշտօնատուններբը զատ զատ չէին, ամէնը մէկ կը գտնուէին փոխարքային պալատան մէջ։ Խոսրով պէյ կը յանձնարարէ Ռուսական հիւպատոսարանին, ուր թարգմանի պաշտօն կը ստանձնէ։ 1878ին Ռուսական հիւպատոսարանին Քանչելեր *կ'անուանուի, պաշտօն՝ որ կը վարէ մինչև 1880, իսկ անկէ ետքը մինչև 1887 իբր փոխ հիւպատոս Եգիպտոսի։ Իր այդ պաշտօնին մէջ կարգ մը կարևոր գործառնութիւններ իր ձեռքով եղած են՝ նախկին հիւպատոս Տը Լէքսի ժամանակ, որմէ շատ սիրուած էր իր դիւանագիտական արտակարգ կարողութեանը համար։*

Պատուուած էր Շիր Խուրշիտ կարմիր ժապաւէնով և երկրորդ աստիճան կանաչ ժապաւէնով, Մէճիտիյէ երկրորդ, Օսմանիէ երրորդ, Մօնթէնէկրօ Տանիէլօ պատուանշանին երրորդ աստիճանով, Շըվալիէ տէլլա Քօրինա տ'Իթալիա, Սէնթ Էսթանիսլաւ և Ռուսական երրորդ աստիճան, Քրոււ Ռուժ տը Րիւսի, եւայլն եւայլն։

Անդամ էր Société de Naufrag de Baltique*ի և* de la Société de Croix Rouge de Russie*ի։*

Գրիգոր Եղիաեան իշխաններու և պետական անձնաւորութեանց հետ լաւ յարաբերութիւններ ունենալով կրցած է օգտակար հանդիսանալ իր համայնքին։

Ռուսական հիւպատոսարանը մտնելէ առաջ՝ երկար տարիներ փաստաբանութեամբ զբաղած է, իբր իրաւագէտ՝ կարևոր ծառայութիւններ մատուցած է Ազգային առաջնորդարանին։ 1863ին գաւառական ժողովոյ անդամ, ատեն մ'ալ Քաղաքական ժողովոյ անդամ և Ատենապետ, նաև Հ. Բարեգործական Ընդհ. Միութեան հիմնադիր անդամներէն էր և կեդր. ժողովի խորհրդական էր։

Ինք եկեղեցասէր ու բարեպաշտ՝ եկեղեցւոյն շատ մը նուիրատուութիւններ ըրած է։ Մարմինային եկեղեցին նորոգած և եկեղեցական պիտոյքները հոգացած է։

Հնագէտ և հետաքրքիր՝ իր տան մէջ ճոխ թանգարան մ'ունէր։

1911 Մայիս 8ին Թրիէթէի մէջ վախճանեցաւ՝ և մարմինը զմռսուելով փոխադրուեցաւ Գահիրէ, ուր փառաւոր ազգային յուղարկաւորութեամբ մը թաղուեցաւ Մարմինայի գերեզմանատան մէջ։

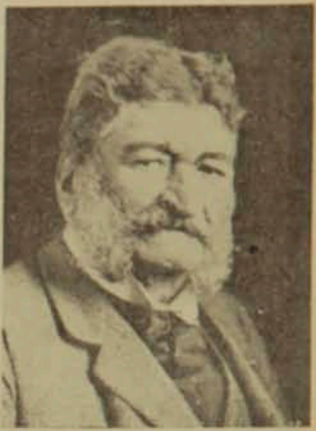

ԳՐԻԳՈՐ ԵՂԻԱԵԱՆ

Եղիաեան իրեն կըտակատար կարգած էր Պօղոս փաշա Նուպարը և թողած է 180000 ոսկւոյ հարստութիւն մը, որուն 60000 ոսկին ազգին կտակած է զայն բաժնելով այլև այլ հաստատութեանց։

Ասկէ զատ ազգին կտակած է Շուպրայի ապարանքը, Իսմայիլէի երեք տուները, Կիրկէի մէջ չինութեան հող մը, բոլոր կարասիքը, հնչուն դրամ, արժէթուղթերը եւայլն, որոնց արժէքն է 60000 ոսկի։ Ասոնք քանի մը տարիէն ծախուելով իր անունով եկեղեցի մը կառուցուեցաւ Գահիրէի մէջ։

Գլխաւորապէս առանց զաւակներու խաղութեան Եգիպտահայ ուսանողին եղած կտակը հայ գաղութին օգտակար եղած է։ Իր կենդանութեանը Հ. Բ. Միութեան նուիրած է 200 ոսկւոյ գումար մը։

1924 Օգոստոս *31*ին Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն հիմնարկէքի արարողութիւնը կատարուեցաւ Ռէն Նազլի պողոտային վրայ, որ աւարտեցաւ *1927*ին. այսօր հայկական ոճով գեղեցիկ եկեղեցի մը անման կը պահէ Գրիգոր Եղիաեանի անունը: Սոյն եկեղեցւոյ ճարտարապետը եղած է Լեւոն Նաֆիլեան: *(*Վ. Զարդարեան՝ «Յիշատակարան» Գ., Ոսկեմատեան Հ. Բ. Ը. Միութեան):

ԵՂԻԱԵԱՆ Զաւէն *եպ. տե՛ս* Զաւէն պատրիարք։

ԵՂԻԱԵԱՆ Ստեփան Ա. *իրաւաբան, 1931ին Նիւ Եորքի համալսարանը աւարտած է։*

ԵՂԻԱԶԱՐ Ս. *տե՛ս* Նախանձարք և Մակայեցիք։

ԵՂԻԱԶԱՐ *կաթողիկոս և պատրիարք. Հռոմկլայեցի կոչուած, ծնած է Այնթապ* (Զամչեանէն Այնթապցի կոչուած)*, սա որդին էր* (ըստ Արղնի Աստուածածնայ յիշատակարանին) *մահտեսի Մաղաքին և Ասլունի, աշակերտած է Յովհաննէս Զընգուչիցի բարունապետին 1641ին։ Երուսաղէմայ Ս. Յակոբայ վանքին մէջ Եղիազար սարկաւագ մը Աւետարան մը կ'ընդօրինակէ, թերևս նոյն Այնթապցի Եղիազարի հետ, որ 1644ին վարդա-*

պետ կը ձեռնադրուի և Արղնի Բարձրահայեաց Ս. Աստուածածին վանքին առաջնորդ կ՚ըլլայ, 1647ին Էջմիածին երթալով եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի։ 1651ին Պոլսոյ Դաւիթ Արևելցի պատրիարքին հրաժարումէն ետք երբ աշխարհական տեղակալներ կը վարէին պատրիարքական գործերը՝ այդ ատեն Պոլիս կը գտնուէր Եղիազար Այնթապցին, որ տեղակալներու համարումն ու համակրութիւնը շահելով՝ 1651ին անոնց համաձայնութեամբ պատրիարք եղաւ։ Այս ատեն Փիլիպպոս կթղ. բազմաթիւ ուղեկիցներով Երուսաղէմ գնաց և Աստուածատուր պատրիարքի, Կիլիկիոյ Ներսէս կաթողիկոսի ու գաւառներէն հրաւիրուած 20 եպիսկոպոսներու հետ ժողով գումարեց 1652ի սկիզբները։ Փիլիպպոս կթղ. չորս ամիս ևս Երուսաղէմ կենալէ ետք երբ Պոլիս հասաւ՝ Եղիազար պատրիարքութենէ հրաժարեցաւ, աթոռը Յովհաննէս Մուղնեցիի յանձնելով։

«Եղիազարի պատրիարքութեան շրջանը (կը գրէ Վ. Զարդարեան «Յիշատակարանի Ա. հատորին մէջ) *թէև կարճ բայց բեղմնաւոր եղաւ, եկեղեցւոյ ապականեալ կարգերը բարեկարգեց և վճարեց պատրիարքարանի պարտքը, որով շատ մը չարիքներու առաջքն առաւ ամէնքն համոզելով սէր և միութիւն հաստատեց և կառավարեց ժողովուրդը ո՛չ թէ կառավարական բռնութեամբ, այլ իր իսկ կարողութեամբ և հանճարովը, իրեն աջակից էին Արղնայ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ քահանաները, որոնք կը վկայեն Յայսմաւուրքի յիշատակարանին մէջ»* (Սրուանձտեանց՝ «Թորոս Աղբար» Բ. էջ 401)։

1652ին հրաժարելով Պոլսոյ պատրիարքութենէն, վերադարձաւ իր աթոռը Արղնու Ս. Աստուածածին վանքը կայսերական հրամանագրով։

«Հոն կը սկսի նորոգել վանքը, որ Մկրտիչ Արք. Նաղաշէն (ԺԵ դար) ի վեր չէր նորոգուած. բռնապետներէ վախերնուն քար մ՚իսկ չէին դրած. մինչդեռ Եղիազար եպիսկոպոս անվախօրէն նորոգեց և նորանոր յաւելուածներ շինեց, ինք արդէն իր պատրիարքութեան ատեն թէ՛ շինութեանց հրամանը առած էր և թէ վանքին եկեղեցական զգեստները նուիրել տուած էր ամիրաներուն։

«Բռնաւորներու հալածանքէն Պոլիս գնաց, ուր այս անգամ աւելի կարեւոր պաշտօն մը յանձնուեցաւ իրեն, այն է Երուսաղէմի Աստուածատուր պատրիարքի օրով՝ Յոյներուն կողմէ Հայոց սեփականութիւններուն ոտնձգութիւններ եղած էին։ Պատրիարքը տեսնելով որ Այնթապցի Եղիազար եպ.ը յաջողակ է և հարուստ՝ դիմեց անոր, աղաչելով որ իրեն ձեռնտու ըլլայ աշխատութեամբ և դրամով, խոստացաւ զինքը փոխանորդ կարգել և ետքն ալ պատրիարք. թէև Աստուածատուր դատական ճեօճերով *հաստատեց, բայց միաբաններուն մեծ մասը չուզեց ճանչնալ զինքը և Աթոռին գոյքերը չուզեց յանձնել իրեն մինչև որ Բարձրագոյն դուռը դիմէ ինքը և հաստատութեան հրովարտակը առնու։*

«Աստուածատուր պատրիարք Եղիազարէն հաւանութիւն առնելով գնաց անոր հետ Կ. Պոլիս Վանեցի իշխան Ռուհիջանին ձեռքով աղերսագիր մը տուաւ Եպարքոս Պոյնը Էյրի Մէհմէտ փաշայի։

«Արքունի դիւանի արձանագրութիւններու մէջ փնտռեցին և գտան Սուլթան Սէլիմ Ա.ի եւ զաւկին Սուլէյմանի հրովարտակները, որով կը հաստատէր հայոց իրաւունքները։

«Սուլթան Մէհմէտէ խնդրեցին հայոց իրաւունքը, որու վրայ Սուլթանը հրամայեց անխախտ պահել իր նախնեաց հրամանները և արգիլեց Յունաց պատրիարքի ոտնձգութիւնները։

«Այս հիման վրայ նորէն հրովարտակ տրուեցաւ Եղիազարու, որ նախորդ հրովարտակին ալ պատճէնը առաւ և 1856 թուականը կրող 2 հրովարտակները առնելով Երուսաղէմ գնաց, ուր դատաւորին ներկայացնելով խնդրեց գործադրութիւնը։

«Եղիազար եպ. մեծ յաջողութեամբ պաշտպանեց Հայոց իրաւունքները և շատ մը աշխատութիւններով կրցաւ ձեռքէ ելած իրաւասութիւնները վերստին առնել։

«Եղիազար գտաւ Գրիգոր պատրիարքի պահած դրամները և սկսաւ վանքը պայծառացնել՝ շէնքեր շինելով։

«Յունաց պատրիարքը տեսնելով Եղիազարու յաջողութիւնները, բարկացած՝ Երուսաղէմէն մեկնեցաւ և գնաց Պոլիս դատավարելու համար։ Հայոց փոխանորդները ապիկար մարդիկ՝ չկրցան պաշտպանել իրենց իրաւունքները, որուն վրայ Հայոց աննպաստ վճիռ տրուեցաւ և դարձեալ սեփականութիւնները ելան Հայոց ձեռքէն։

«Վէճը այնչափ սաստկացաւ որ, կարգ մը ամբաստանութիւններ ըրին Եղիազարու վրայ եւ բանտարկեցին զինքը։

«Եղիազար կաշառք տալով ազատեցաւ, խոստանալով նորէն կաշառք տալ, երբ Հայոց իրաւունքները պաշտպանուէին։

«Դամասկոսի Բղեչխ Թիյար օղլու թէև յոյս տուաւ, բայց միւս կողմէ ալ հրամայեց իրեն բերել Ս. Յակոբայ բանալիները և կնքել տուաւ

վանքին դուռը։ Եպարքոսին ալ իմացուց պարտ ու պատշաճը։ Դաւիթ վրդ. Բերիացի Ռուհիջան գործակալին դիմեց և խնդրեց որ բարեխօսէ Հայոց իրաւունքներու մասին։

«Ադրիանապոլիս պատգամաւորութիւն մը գնաց Եպարքոսին որ մերժեց ընդունիլ զիրենք։

«Երուսաղէմայ մէջ Թիյար Օղլու հրամայեց Ջատկին բանալ Ս. Յակոբայ վանքին դուռները՝ և քիչ վերջ նորէն փակել տուաւ։

«Եպարքոսը Յունաց պատրիարքէն իմանալով եղելութիւնները, յանդիմանական նամակ մը ուղղեց Թիյար Օղլուի և կը խորհէր ձերբակալել ու մահուան դատապարտել Եղիազար Այնթապցին։

«Հայերը տեղեկանալով իմաց տուին Եղիազարի, որ աստանդական կը շրջագայէր Եգիպտոս, Դամասկոս, ուրկէ հուսկ ուրեմն հասաւ Պոլիս 1658 Փետրուար 18ին։ Եպարքոսը հրամայեց ատեան հանել զինքը և դահճապետին յանձնել։

«Ամէնքը լքեցին զինքը, միայն Տէր Կոմիտասի եղբայր Երեմիա չէլէպի Քէօմիւրճեանը, պահապանները կաշառելով մտաւ բանտը, ուր Եղիազար վրդ.ը գտաւ ոտքերը շղթայուած եւ տերևի մը պէս դողդոջուն, որ սկսաւ արտասուել և խնդրել չէլէպիէն զինքը ազատել, յանձնեց իր քով եղած դրամը, զոր Երեմիա Ռուհիջանին տարաւ, որ այն ատեն Երուսաղէմայ գործակալն էր։

«34 օրեր բանտ մնալէ ետք Հայ մեծատուններու խնդրանքով և կաշառքով դիմիցին Եպարքոսին, որ՝ անդրդուելի մնաց։ Եղիազար,— «Թող ես զոհուիմ, կ'ըսէր, բայց Ս. Յակոբայ վանքը Հայերու ձեռքէն չերթայ»։ Նամակ մը գրեց Մարտիրոս վ. Ղրիմեցիին ըսելով թէ —Ա՛յն որ զիս ազատել կ'աշխատի առանց խորհելու Ս. Յակոբայ վանքի մասին, անիծուա՛ծ թող ըլլայ»։

«Վերջապէս շատ աշխատութիւններով Մարտ 22ին ազատեցին Եղիազար եպ.ը և ուրախութեամբ Ղալաթիոյ եկեղեցին առաջնորդեցին»։

«Եղիազար ամիսներ, տարիներ աշխատելով վերջապէս կրցաւ 1659ին ազատել Ս. Յակոբայ վանքը Յոյներու ձեռքէն. ետքը ինքն ալ Աստուածատուր պատրիարքին փոխանորդ կարգուեցաւ և մեկնեցաւ Երուսաղէմ, վռնտելով Յոյները գրաւեց Ս. Յակոբայ վանքը։

«Ասկէ ետք է որ կը սկսի Եղիազարի կեանքին մութ կէտը. իր յաջողութիւններէն յափրացած կը խորհի հաստատել կաթողիկոսական նոր աթոռ մը Երուսաղէմի մէջ, 1661ին շինել կու տար նոր եկեղեցի մը Ս. Էջմիածին անունով, պատրաստել կու տայ կաթողիկոսական աթոռ մը սատափէ, փառաւոր և գեղարուեստական, որ ցարդ կը մնայ Երուսաղէմայ մէջ և որ շինուած է Մելիտոն անուն ճարտարապետէ մը։

«Շատ մը նորանոր շէնքեր կը շինէ և նորոգութիւններ կ'ընէ և որպէսզի թշնամութիւններ չծագին՝ մզկիթն ալ նորոգել կու տայ։

Եղիազար Այնթապցի Պատրիարք

«Այս միջոցներուն Սսոյ Խաչատուր կաթողիկոսն ալ Երուսաղէմ եկաւ, Եղիազար չափազանց պատուելով՝ շռայլելով խոստացաւ յարմար առթիւ մը զինքը կաթողիկոս օծել։

«Եղիազար Եպարքոսին դիմեց շատ մը նուէրներով և հաճեցուց կաթողիկոսական հրովարտակը առնել, ինչպէս նաև Երուսաղէմայ պատրիարքութեան հրովարտակը։ Եպարքոսին բանակին մէջ կը գտնուէր նաև հայ Չէլէպի մը՝ Ապրօ, Եղիազար զայն ես իր կողմն առաւ և ըրաւ իրեն սրտակից մտերիմը։

«Այնթապցին Բերիա անցաւ և նամակ մը գրեց Սսոյ Խաչատուր կաթողիկոսին հետեւեալ կերպով.

«Հոգեւոր եղբայրդ մեր խաչատուր կաթողիկոս Սսոյ.

Նամակս ձեռքդ հասնելուն պէս, շուտով մը —եթէ կարելի է— առանձին սուրհանդակով մը Բերիա հասնիս, սպասաւորներդ եւ կարասիներդ ետքէն թող գան, մի՛ ուշանար, կ'աղաչեմ, որովհետեւ ժամ է մեր մտադրութիւնը կատարելու որ Երուսաղէմայ մէջ միասին որոշեցինք»:

«Խաչատուր կաթողիկոս չուզեց անխորհուրդ գործ տեսնել և կանչեց հայ մեծամեծները, որոնց մէջ էր և Երեմիա Չէլէպին և խորհուրդ ընելով ապշեցան ու վախցան թէ ազգին մէջ արդէն եղած պառակտումներուն վրան հատ մ'ալ պիտի աւելնայ, մանաւանդ որ գիտէին թէ ամբողջ հայ ազգը կապուած է Էջմիածնի և իր Յակոբ կաթողիկոսին, որ կը մտածէր հայ ազգին համար օգտակար միջոցներ։

«Երեմիա Չէլէպի ազգին կողմէ կը մեկնի Բերիա համոզելու համար Եղիազարը, որ ետ կե-

նայ իր մտադրութենէն, հակառակ իր ջանքերուն Եղիազար վրդ. անդրդուելի կը մնայ, իր պատասխանը կ'ըլլայ —ինչո՞ւ կը յոգնիք, ես արդէն Եպարքոսէն հրովարտակ ունիմ և մտադիր եմ ընել շատ մը նորոգութիւններ, շատ օգուտ պիտի ցուցնեմ ազգին և առանց նուէր ժողվելու՝ ժողովուրդին միւռոն պիտի ղրկեմ ամէն կողմ։

«Երեմիա Չէլէպի իմացուց Պոլիս թէ չէ կրցած համոզել Եղիազարը։ Քիչ ետք Խաչատուր կաթողիկոս Պոլսէն Բերիա կ'երթայ և տեսնելով հրովարտակը՝ Եղիազար կաթողիկոս կը ձեռնադրէ։ Այն ատեն Եղիազար օրհնութեան թուղթեր գրեց Օսմանեան տէրութեան ամէն կողմը, յայտնելով թէ իր իշխանութիւնը թագաւորական հրամանաւ ստացած է, խոստացաւ ձրի միւռոն ղրկել ամէնուն իր նուիրակներուն հետ։ Եղիազար Բերիայէն գրեց Եպարքոսին որ արգիլեն Էջմիածնի կաթողիկոսներուն ի Թուրքիա մուտքը։ Եպարքոսը ըստ այնմ հրովարտակ մը հանեց։ Թուրքիոյ հայերը երկուքի բաժնուեցան, անոնք, որոնք օրինաւոր Յակոբ կաթողիկոսին կողմնակից էին՝ Յակոբեանք *կոչուեցան, իսկ անոնք որոնք Եղիազարի կողմնակից էին՝* Եղիազարեանք։

«Յակոբ ծերունի կաթողիկոսը յորդորներ ու թուղթեր կը ղրկէր ամէն կողմ, խնդրելով որ պառակտումի պատճառ չդառնան և Եղիազարը կաթողիկոս չճանչնան։

«Մարտիրոս վրդ. Ղրիմեցին Եղիազարի հակառակորդ հանդիսացաւ. չէին թողուր որ Եղիազարը Երուսաղէմ մնայ, իսկ ան անվհատ՝ ծպտուած կը փախչէր իջևանէ իջևան պահուելու համար և դրամով գնելու կարգ մը իրաւունքներ։

«Յակոբ կթղ. ստիպուած՝ 1666*ին Պոլիս գնաց, խռովութեանց վերջ տալու համար, առանց յաջողելու՝ յուսահատ վերադարձաւ։*

«Իրերը այս վիճակին մէջ տևեցին 14 տարիներ, որ ատեն Պոլսոյ պատրիարքութիւնն ալ Անդրէաս, Կրպլի և Էքմէքճի Սարգիս անունով պատրիարքները ունեցաւ։ Խառն և անկերպարան վիճակ մը ունեցած էր պատր. Աթոռը, կաշառք և մատնութիւն սովորական դարձած էին։

«1680ին Յակոբ կթղ. նորէ՛ն Պոլիս գնաց, Եղիազարի խնդրին համար և հոն վախճանեցաւ։ Էջմիածնի Միաբանութիւնը համաձայնութեան եկաւ և փոխանակ կաթողիկոս մը ընտրելու՝ հրաւիրեց Եղիազարը որ Էջմիածնի կաթողիկոսական աթոռը գրաւէ։ Հազիւ կրցաւ սակայն Երեւանի պարսիկ իշխանին հաճութիւնը առնել։

«Ասոր վրայ հրաւիրակ ղրկուեցաւ Երուսաղէմ Պետրոս վրդ. և ուրիշներ, որոնք Երուսաղէմէն Պոլիս վերադարձան 1682 Մարտի սկիզբը ուրկէ արքունի հրովարտակն ալ ստանալով՝ Օգոստոս 4ին Էջմիածին գացին։

«Եղիազար իմաստութեամբ վարեց կաթողիկոսութիւնը ամէնուն հետ համերաշխ վարուեցաւ ու Էջմիածնոյ մէջ շատ մը շէնքեր շինեց, ինք կառոյց նոյնպէս Զորագեղի անապատի եկեղեցին, զանգակատուններ եւայլն։ 1691 Օգոստոս 8ին վախճանեցաւ։ Հակառակ իր մէկ թերութեան (Երուսաղէմայ մէջ կաթողիկոսական աթոռ հաստատելուն) Եղիազար Այնթապցի իրաւամբ մեծ դիւանագէտ եկեղեցական մը եղած է և կարողացած է այն շփոթ ժամանակներուն մէջ ազատել Երուսաղէմայ Հայոց վանքին բռնաբարուած իրաւունքները, դիւանագիտութեամբ և կաշառքով, կրցած է կախաղանէն ազատիլ եւ իր նրբամտութեամբը յաջողապէս վարել Պոլսոյ, և Էջմիածնի աթոռները»։ (Տե՛ս նաեւ Աղանեանի՝ «Միաբան»)։

Արղնի մէջ Աստուածաշունչ մը կար որուն յիշատակարանէն կը քաղենք հետեւեալ պատմական մասերը: Այդ Աստուածաշունչը գրուած եւ ծաղկուած է ի Կ. Պոլիս ՌՂԷ (*1648*) թուին, ի խնդրոյ Ատինեցի Խաչատուր վարդապետի, սա Արղնի Բարձրահայեաց վանքին առաջնորդ Յովհաննէս Ձնքուշեցիի աշակերտն էր, եւ նոյնպէս աշակերտակից Եղիազարի, քարոզութեան համար Պոլիս ղրկուած էր, ի դարձին՝ Խաչատուր իր հետ տարաւ այս Աստուածաշունչը եւ փանանած գտաւ իր Յովհաննէս րաբունին, Տէր Եղիազար, Տէր Մարկոս եւ Տէր Խաչատուր սգացին վախճանեալը: Եղիազար վրդ. Խաչատուրէն կը ստանայ այս Աստուածաշունչը եւ Ամիթի մէջ լրացնել կու տայ պակասները ու սխալները կը սրբագրէ: Մինչդեռ Եղիազար Ամիթի մօտ Ջերմուկ գիւղն էր՝ կը վախճանի Ղուկաս Արղնի առաջնորդը Ջերմկայ, Արղնու եւ Անեայ գիւղին բնակչութիւնը Ղուկասի յաջորդ կ'ընտրէ Եղիազարը, որ *1448*ին Էջմիածին երթալով Փիլիպպոս կաթողիկոսէն եպ. կը ձեռնադրուի. եւ վասնզի Արղնի վանքի անկարգացած էր՝ շատ ջանաց կարգի բերել, կործանած պարիսպը կանգնեց եւ այս Աստուածաշունչն ալ վանքին նուիրեց: Եղիազար եպ. որդին էր մահտեսի Մաղաքին եւ Ասլանի, աշակերտած Ձնքուշեցի Յովհաննէս րաբունապետին, սենեկակից եւ աշակերտակից Տէր Աստուածատուր Երուսաղէմայ առաջնորդին եւ Խաչատուր, Մարկոս, Կիրակոս վարդապետներուն: Իր աշակերտներն էին Նիկողայոս՝ վախճանեալ. Սուքիաս դպիր, Իգնատիոս եւ Յոհան կրօնաւորները:

Աստուածաշունչին պակասները լրացնող գրիչն

եղած է Եղիազար ոմն, որդի Մինաս Քահանայի եւ Հռիփսիմէի, որուն գրչութեան ուսուցողը՝ Մինաս Քարտուղար:

Ս. Ղազարու ԺԴ. ժամագիրքը *1463*ին գրուած է ի Տրապիզոն «յառաջնորդութեան Երուսաղեմայ Եղիազար վրդ.»ի: Օքսֆորդի գրատան մէջ կը գտնուի «Գիրք ձեռնադրութեան» մը, գրուած ի Կիպրոս, ուր կը յիշուի սապէս «յառաջնորդութեան Երուսաղեմայ Եղիազար կաթողիկոսին»։ *1671* թուականով յուշագրութիւն մը կայ *1634*ին գրուած Յայսմաւուրի մը մէջ, կը յիշուին Եղիազար եւ Մարտիրոս (Ղրիմեցի) իբր առաջնորդ Ս. Յակոբայ վանքին: *1682*ին Ագուլիս գրուած Յովսէպոս պատմիչի(այժմ ի Ս. Ղազար) յիշատակարանին մէջ կ'ըսուի «ի հայրապետութեան Եղիազարու *(որ)* ի յամսեանն Օգոստոս իբ *(22)* եկեալ բնակեցաւ յաթոռն Էջմիածնի ի թվ. ՌՃԼԱ»: Մինչեւ *1687* կը յիշուի Եղիազար իբրեւ կաթողիկոս Էջմիածնի:

ԵՂԻԱԶԱՐ *եպ. Նիւստրացւոց, յոյն, եղբ. Զենոբի, զոր Գրիգոր Լուսաւորիչ թոյլտուութեամբ Կեսարիոյ Ղեոնդ հայրապետին ի Հայս բերաւ և զինքը Գլակայ վանքին առաջնորդ կարգեց (316)։*

ԵՂԻԱԶԱՐ *եպ. առաջ. Սեբաստիոյ և վանահայր Ս. Նշանի, բժշկութեան հետևած, որդի Աստուածատուր շուշտակ վարդապետի և թոռն Յակոբ եպ.ի. ծնած է ԺԷ. դարու կէսէն ետք եւ եպիսկոպոսացած ըստ իր կնիքին՝ 1717ին։* (Տքթ. Վ. Թորգոմեան, «Տաթեւ» *1928* էջ *248*)։

ԵՂԻԱԶԱՐ *վրդ. Առաջնորդ Աղբակի Ս. Բարթուղիմէոս վանքին, շուրջ 1864ին։*

ԵՂԻԱԶԱՐ *դպիր Ամիթի մէջ, ինքն է որ Եղիազար կթղ.ի Աստուածաշունչին պակաս մասերը կը լրացնէ և պատմական յիշատակարանը կը գրէ 1648ին, ինքզինքը որդի կը համարի Մինաս քհ.ի և Հռիփսիմէի։ Սա՞ է արդեօք որ 1702ին Յայսմաւուրքի մը պակասները կը լրացնէ Ամիթի մէջ։*

ԵՂԻԱԶԱՐ *վրդ. միաբան Երուսաղէմայ Ս. Յակոբայ վանքին, 1692ին աբեղայ կը ձեռնադրուի Ամդեցի Մինաս պատրիարքէն և Փրկիչ վանքին տեսուչ կը կարգուի 1694ին։* (Աղաւնունի Միաբանք)։

ԵՂԻԱԶԱՐ *ամիրա, Ակնցի, սեղանաւոր Եգիպտոսի փոխարքայ Մէհմէտ Ալի փաշային։ 1821ին Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանքին կը կտակէ 10000 դահեկան։ Գահիրէի Ս. Աստուածածին եկեղեցիին բակին մէջ իր քեռորդիքը Եղիազարի թողած դրամով 1828ին, մահէն ետք կը կառուցանեն Հոգետուն մը և հիւանդանոց մը։* (Աղաւնունի»Միաբանք» *121*)։ *Տե՛ս* Եղիազարեան Յակոբ և Ալիքսան:

ԵՂԻԱԶԱՐ, *նկարիչ, Կեսարացի, սա 1675ին Փիլիպէի Հայոց եկեղեցւոյն պատկերներ կը գծէ Ղաման հայրենակցին հետ* («Բազմավէպ» *1921* էջ *88*)։

ԵՂԻԱԶԱՐ *Աւխատցի կամ Աւետորցի 1703ին Շնքուշի(Ջնքուշ) վանքին առաջնորդ կը կարգուի։*

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Գ. *երգահան. 1938ին Մոսկուայէն Երևան կ'երթայ իբր բրոֆէսէօր երաժշտութեան՝ ստեղծագործական ֆաքիւլդէի։*

Եղիազարեան Եղիազար

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Եղիազար, *ուսուցիչ և գրող, ծնած է Էվէրէկ 1879 Յուլիս 22ին։ Քահանայ հօրը հետ Կեսարիա փոխադրուելով հոն ուսումը կ'առնէ և 1893ին դպրոցը աւարտելէ ետք ուսուցչութեան կը նուիրուի, պաշտօնավարելով Կեսարիա, Գըրշէհիր, Ագսարայ, Ջանկըր, Էնկիւրի. ամուսնանալէ ետք 1912ին Իզմիր կ'անցնի գրագրի պաշտօնով. 1920ին, ուր 1928ին կը մեռնի։ Ունի տըպուած բանաստեղծութեանց հատոր մը Կ. Պոլիս 1901ին,* Կոկոններ *անունով, Իզմիր՝ 1919ին* Հայ Հոգիին խորան, Դժոխքի մէջ գիշեր մը, Կտակը։ *Իր կնոջը քով կը գտնուին իր ձեռագիր աշխատութիւնները,* Արգէոս Անգղը, *և Ամերիկահայ կեանքէ առնուած* խոստումը *վէպը։ Աշխատակցած է* Արեւելեան Մամուլին *և* Կռունկին։ *Իր գլխաւոր եւ ապրող գործը ըլլալու սահմանուած էր* Կեսարիոյ Պատմութիւնը *որ կիսատ մնացած է։* (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ *1198*)։

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Լեւոն, *երաժշտագէտ, որդի Եղիազարօֆ զօրավարի և եղբայր Կոստան Զարեանի, ծնած է Թիֆլիս և Բարիզի երաժշտանոցէն վկայուած, կազմակերպած է խմբերգեր եւ հայ երգը ծանօթացուցած է Եւրոպայի։ 1900ին Բարիզի մէջ լոյս ընծայեց* Recueil des chants populaires arméniens (*Հայ ժողովրդական երգերի ժողովածու*) *32 էջերէ բաղկացած, որուն մէջ կը պարունակուին* Մայր Արաքսին, Հերիք Որդեակքը, Երբոր բացուինը, Հայրիկ Հայրիկը, Զիմ գլխինը, Բոյդ բարձրը *և* Արի՛ իմ սոխակը։ *Հրատարակութեան սկիզբը զետեղուած է Բիէռ Օպրիի նախաբանը և Եղիազարեանի յառաջաբանը. Թէ՛*

երգերը և թէ յօդուածները տպուած են հայերէն, ֆրանսերէն և իտալերէն լեզուներով։

Եղիազարեան շուրջ 1925ին Պուքրէշ եկաւ եւ մասնաւորապէս նախկին Նախարար հայազգի Թրանքու-Եաշի հովանաւորութիւնը վայելեց, ռումանացիներով հայկական խմբերգներ կազմակերպեց և 1927ին Պրաշով քաղաքին մէջ վախճանեցաւ և ուր թաղուեցաւ։

Եղիազարեան Լեւոն

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Յակոբ *և* Ալիքսան, *քեռորդիներ Ակնցի* Եղիազար ամիրայի*(տե՛ս վերը իր կարգին), որոնք իրենց մօրեղբօր մահէն ետք Մուհամմէտ Ալի փաշայի կողմէ Ակնէն Գահիրէ բերուեցան և մեծանուն բարերարին հարստութիւնը ժառանգեցին և Եղիազարեան մականունը առին։ Այս ազգասէր եղբայրները Գահիրէի մէջ դպրատուն մը և հիւանդանոց մը կառուցին 1827ին. հետեւեալ արձանագրութեամբ։*

Եղիազարեան Յակոբ

«Ի վայելումն ազգիս Հայոց շինեցաւ դպրատունս եւ հիւանդանոցս ի յիշատակ հոգւոյ Ակնցի Սարաֆ մահտեսի Եղիազար բարեհամբաւ ամիրային եւ ծնողաց եւ համայն կենդանեացն իւրոց յամի Տեառն *1827* եւ Հայոց ՌՄԿԷ (պիտի ըլլայ ՌՄՀԶ)։

Երուսաղէմի Զաքարիա պատրիարք 1832ի վերջերը Եգիպտոս կ'երթայ Ս. Աթոռին տուրքերուն խնդիրները կարգադրելու համար, Մուհամմէտ Ալի փաշային կը ներկայանայ որուն իշխանութեան տակն էր այն ատեն Պաղեստին։ Հոն իր բարեկամին Ակնցի մահտեսի Ալիքսան Եղիազարեանի ծախքով կը գնէ մամուլ մը, որով առաջին անգամ Եգիպտոսի մէջ կը հրատարակուի վիմատիպ յայտարարութիւն մը, ուր կը պանծացուի երկու եղբայրներու՝ Ալիքսանի և Յակոբի կատարած գործերը, որով Երուսաղէմայ տպարանին կը նուիրեն մամուլը և 1833 Յունուար 1ին է որ Երուսաղէմայ տպարանէն լոյս կը տեսնէ «Տետրակ աղօթամատոյց» անուն գիրքը։

Յակոբ և Ալիքսան կառավարական գործերու մէջ կարեւոր դեր կ'ունենան, Ալիքսան Որբերու սնտուկին պետ կ'անուանուի և երկու եղբայրներն ալ կառավարական գործերով քանիցս Եւրոպա կ'ուղեւորուին։

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Յակոբ, *ճարտարապետ, ծնած է Ադրիանուպոլիս 1738ին ու մեռած 1803*։ (Վ. Զարդարեան՝ «Յիշակակարան» Դ.)։

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Յովհաննէս, *ուսուցիչ և յեղափոխական — Նահատակ, ծնած է Եվէրէկ 1878ին, եղբ. Եղիազարի, դաստիարակուած Կեսարիոյ Կիւմչեան վարժ.ի մէջ։ Դպրոցը աւարտելէ յետոյ եղած է ուսուցիչ Հայկեան վարժարանի մէջ հայերէնի և Ազգային պատմութեան 1901-1915։ Մտած է Հնչակեան կուսակցութեան մէջ։ Ատենապետ եղած է Կեսարիոյ Հնչակեան մասնաճիւղին։ 1915ին ձերբակալուելով Պոլիս կը տարուի, ուր Յունիս 15ին կախաղան կը հանուի պատերազմական ատեանի վճիռով, Քսաններէն մին ըլլալով։ (*Ալպ. «Հայ Կեսարիա» էջ *1200)*։

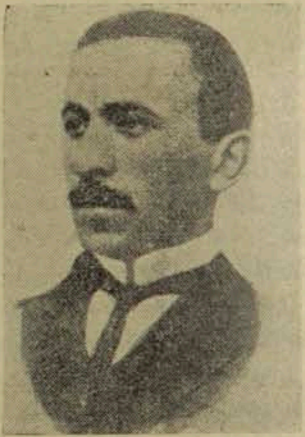

Եղիազարեան Յովհաննէս

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Յովհաննէս, *երգահան, տե՛ս* ՅԱՒԵԼՈՒԱԾը:

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Յ. *տե՛ս* Լազարեան Յ.։

ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Սօլօմօն, *1880-ական թուականին Թիֆլիսի Ախալցխայի մէջ գրքեր, և «Մշակ»ի մէջ ուսումնասիրութիւններ հրատարակած է։ Իր գլխաւոր գործն է.* Ա. Երեւանի Նահանգի

գիւղական համայնքի վարչական տնտեսական նկարագրութիւնը, Բ. Գիւղական հողատիրութեան տեսակները Քութայիսի նահանգում։ (Անդրկովկասի արքունական գիւղացիների տնտեսական դրութիւնը ուսումնասիրող Նիւթերի ժողովածու, Ա. հատոր), *Թիֆլիս, 1887, մեծ 207 էջ։*

ԵՂԻԱԶԱՐՈՖ. *զօրավար հայր Կոստան Զարեանի։*

ԵՂԻԱԼԱՐ-ՕՊԱՍԸ, *գղ. Մարաշի. 14 տ. հայ բն. ունէր, ունէր դպրոց մը, ուր 1900ին, 18 մանչ և 3 աղջիկ կ'ուսանէին։*

ԵՂԻԿԵԱՆ Գրիգոր, *հրապարակագիր, նախկին Հնչակեան գործիչ, ծնած է Կիրասոն 1880 Փետր. 14—26ին. նախնական ուսումը առած է յայտնի Հնչակեան ուսուցիչ Անտոնի հսկողութեան ներքև ա'յն օրերուն՝ երբ ծիրայր Վասակունի (Մարտիրոս Պօյաճեան) տեսուչ էր այդ շրջանի դպրոցներուն։ 1890ին իր հօրը մօտ Պոլիս կը փոխադրուի, ուր ականատես կ'ըլլայ Գում-Գափուի, Պապ-Ալիի դէպքերուն և 1896ի վերջերը Կովկաս կ'անցնի։*

Եղիկեան դպրոցական շրջանէն ցոյց կու տայ իր գրելու յատկութիւնը և 1897ին արդէն Թիֆլիսի «Տարազ»ին մէջ լոյս կը տեսնէ առաջին յօդուածը։ 1898ին Բագուի մէջ կը ծանօթանայ և կը մտերմանայ յայտնի Թուրք գրող Նարիմանովի հետ, որ ջերմ կողմնակից էր Հայ և Թաթարական մերձեցման։ 1902ին Բագուի մէջ ցարական բռնութեան դէմ սարքած ցոյցին կը մասնակցի և յետոյ կը ստիպուի Պարսկաստան փախչիլ և Ռաշտի մէջ առաջին Հնչակեան խումբը կը կազմէ 1904ին։ Ռաշտէն կ'աշխատակցի Մշակի, Նոր-Դարի, Տարազի, Երիտասարդ Հայաստանի՝ Գ. Մարգարեան, Վ. Թուրեան, Գ. Եղիկեան և Վ. Վասակունի *ստորագրութիւններով։ Այդ թուականներուն կը տպուին իր պատմուածքները («Սառա», «Մարիա Պավլոնա», «Աշխէն», «Թոյն», «Համր») Նոր Դարի մէջ, և վերջին երկուքը առանձին գրքոյկով՝ Բագուի մէջ։ Այդ տեններն է նաև որ «Հրդեհ» տրաման կը գրէ, որ Մակարեան տիկնոջ մրցանակին կ'արժանանայ, բայց նախաձեռնողները ձեռագիրը կ'անհետացնեն եւ մրցանակը կը վճարուի տասը տարի ետք միայն՝ 1916ին։ 1904ին Եղիկեան կրկին Կովկաս կ'անցնի, կը բնակի Պաթում, կը մասնակցի կուսակցական աշխատութեանց, յետոյ նորէն Պարսկաստան կը դառնայ և անկից Ամերիկա կը հրաւիրուի* Երիտասարդ Հայաստան *թերթի խմբագրի պաշտօնով։ 1905-6ին կը գրէ* Արեան ճանապարհով, Ի՞նչ ժառանգեցին որդիները իրենց հայրերէն, *երեք գործողութեամբ տրաման։ 1907ին Բարիզ կ'երթայ, ապա Պարսկաստան, ուսկից Բագու կը հրաւիրուի* Զանգ և Պատանեկան Գրադարան *թերթերու խմբագրութիւնը վարելու համար։ 1908-ին կ'ամուսնանայ Երևանի մէջ Օր. Աստղիկ Սարգիսեանի հետ։ Թուրքիոյ սահմանադրութիւնը հռչակուելէն ետք 1909ին Մուրատի կոչին տեղի տալով Պոլիս կը դառնայ և իբրև Հնչակեան կազմակերպիչ Պրուսա կ'երթայ։ Պոլիս վերադառնալով կը հիմնէ «Կոհակ» շաբաթաթերթը Հ. Արամեանցի հետ։ Կը մասնակցի Զ. պատգամաւորական*

ԵՂԻԿԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ

ժողովին և յետոյ կրկին կ'այցելէ Պրուսա, Մարզուան եայլն, միշտ կուսակցական գործերով։

1910ի աշնան Պարսկաստան կ'անցնի, ուր կը կազմակերպէ «Պարսկաստանի Սոցիալիստ Դեմոկրատ» կուսակցութիւնը, պարսկերէն լեզուով կը գրէ առաջին անգամ Մարքսիստական գիրքը «Ի՞նչ են ուզում Սոցիալիստ Դեմոկրատները» վերնագրով, ուրիշ գործերու կարգին «Արեան ճանապարհով» տրաման պարսկերէն լեզուով լոյս կ'ընծայէ, որը Թեհրանի մէջ մեծ յաջողութեամբ կը ներկայացուի։

Եղիկեան Էնզէլիի մէջ պարսից միջնակարգ դպրոցին տեսուչ կը կարգուի և 5 տարի այդ պաշտօնին մէջ կը մնայ։ Այդ շրջանին կը գրէ «Պարսկաստանի յեղափոխական շարժումները» ընդարձակ պատմութիւնը, զոր Պոլիս կ'ուղարկէ տպուելու համար, սակայն պատերազմի ընթացքին կը կորսուի։ Հոն կը գրէ նաև «Բեթղեհէմի մանկանց կոտորածը» և «Արիւն, Հեղեղ արիւն, Ծով արիւն» վէպերը, «Մանիան», և ուրիշ վէպիկներ, բազմաթիւ յօդուածներ՝ այլևայլ կուսակցական թերթերու մէջ։ Կ'աշխատակցի Թեհրանի Բեդ օրաթերթին, որուն կողմէ խմբագրի պաշտօնով կը հրաւիրուի, սակայն կը մերժէ։ Համաշխարհային պատերազմին կամաւորական շարժման հակառակորդ ըլլալով՝ 2 տարի Էնզէլի կը մնայ։ 1916ին Թիֆլիս կ'երթայ և հոն հրատարակուելիք Հնչակեան օրկանին խմբագիր կը նշանակուի։ Կը գրէ «Պատերազմ» տրաման, որ Երիտասարդ Հայաստանի *մէջ կը հրատարակուի* (Հնչակեան Տարեգիրք Ա. տարի)։

Գրիգոր Եղիկեան վերջերս (1938ին) դադրեցաւ Հնչակեան թերթերու մէջ գրելէ, նկատելով որ անոնք հեռացած են ազգային շահերը հետապնդելէ։ Սկսած է Դաշնակցական թերթերու մէջ գրել, յայտարարելով միանգամայն որ Դաշնակցական եղած չէ։ Ներկայիս կը բնակի Թեհրանի մէջ։

ԵՂԻՆԳԻՆ *կամ* Եղինկ, *հին գղ. Սիւնեաց Բաղք գռ.ի մէջ կը յիշուի։*

ԵՂԻՆԴ, *գղ. որ ըստ Ղազար Փարպեցւոյ Վասպուրականի Արտաշ գռ.ի մէջ կը գտնուէր։*

ԵՂԻՇԱՅ ԿՈՒՍԻ ԱՆԱՊԱՏ, *կը գտնուի Արցախի Վարանդա գաւառի մէջ, Շուշիէն դէպի Արեւելք, Սօս գիւղի, Լուսաւորչի սարի, Թերք և Ղուզի ճարտար գիւղերու միջեւ բարձրացող բաւական բարձր սարի վրայ։ Սարին գագաթը զարդարուած է թեղի և տխկի ծառերով և հին ու նոր տապանաքարերով։ Եկեղեցւոյ երկայնութիւնն է 16 մետր, լայնութիւնը 8,75 և բարձրութիւնը 5 մետր։ Երկու հասարակ սիւներու վրայ կը բոլորուին ռոմանական կամարներ և կամարակապ ձեղունը, որու մէջ տեղէն կը բարձրանայ փոքրիկ կաթուղիկէ մը՝ որ կը ծառայէ եղեր իբրև զանգակատուն։ Շինուած է անտաշ որձաքարով, բացի կամարներէն և անկիւնաքարերէն, որոնք սրբատաշ են։ Ունի երկու փոքր և մի աւագ խորան, երկու խորհրդարան. աւազան. չորս (ըստ Բարխուդարեանի վեց) լուսամուտ, և մէկ դուռն արեւմտեան կողմէն։ Աւագ խորանի ներքև ամփոփուած են Ս.Եղիշայ կուսի նշխարները, եւ բեմի մէջ կայ փոքրիկ խորանաձև բացուածք մը, ուր կայ նաև փոքրիկ՝ բայց շատ խոր ծակ որ հաւանականօրէն կը հասնի մինչև սրբուհւոյն գերեզմանը։ Հիւանդները աղօթելէ և մոմ վառելէ վերջ անմեղ երեխայի մը ձեռքը չորերով փաթթելով երկնցնել կու տան այդ խորանի մէջ։ Կ՚ըսեն, թէ քանի մը րոպէ վերջը հիւանդի ցաւած տեղին համապատասխանող ոսկր մը թռչի կը կանգնի երեխայի թեւին վրայ։ Անմիջապէս կը վերցնեն այդ ոսկրը, ջրի մէջ կը կը ձգեն և այդ ջրով կը լուան հիւանդի ցաւող մասը, որ իսկոյն կ՚առողջանայ։ Անապատս ունի նաև քարեայ խաչկալ հանդերձ ՌՃԴ թուականաւ արձանագրութեամբ։ Դրան ճակատակալ քարի վրայ կայ շինութեան հետեւեալ արձանագրութիւնը.* «Կարողութեամբ ամենազօրին Աստուծոյ ես Նուաստ տէր Յոհան անձամբ տկար աբեղայս եւ որդեգիր Փոքր տէր Յովանս շինեցաք սուրբ զեկեղեցիս յուս անուան Սրբուհւոյ կուսին Եղիսէի ի կաթողիկոսութեան տեառն Երեմիայի եւ տանս Աղուանից որ ի մայր աթոռոյն Գանձասարայ յիշել աղաչեմք հանդերձ ծնողովք մերովք ՌՃԻԴ»։ *Եկեղեցւոյս արեւմտեան պատի արտաքին երեսն զարդարուած է խաչքարերով։ Նոյն պատի լուսամուտի վրայ կայ եկեղեցիս շինող արհեստաւորի* ուստա Կոբրելի *կամ* Գաբրելի *արձանագրութիւնը։* (Եփրիկեան «Բնաշխարհիկ»)։

ԵՂԻՇ-ԱՌԱՔԵԱԼ *կամ* ՋՐՎՇՏԻԿ ՎԱՆՔ, *կը գտնուի Արցախի Ջրաբերդ գաւառի մէջ, Մռաւ սարի բարձրէն երկու ձորերու մէջ խոնարհած լեռնաբազկի մը բլրակի վրայ։ Շրջապատուած է աղխաղխեալ և ստսկալի կիրճերով. այդ պատճառաւ լայնարձակ հորիզոնէ զուրկ է։ Վտակ մը՝* Ջրվշտիկ *անուամբ, արեւմտեան կողմէն շռշռալով կը վազէ շատ բարձրէն, կ՚անցնի վանքիս հարաւային ստորոտի խորագոյն ձորով, կը դառնայ դէպի արեւելք և սրընթաց կը վազէ դէպի Թարթառ։ Բլրակիս հարաւին կողմը ստսկալի վիմահերձ է, իսկ միւս երեք կողմերն՝ պարսպուած քարուկիր պատով, որ ունի երեք դուռն՝ արեւմտեան, հիւսիսային և արեւելեան կողմերէն։ Վանքս կառուցուած է բլրակի գագաթը անտաշ քարերով. շինութիւնը շատ հին է. ճարտարապետութիւնն հասարակ ու անճաշակ ոճով եւ բարձրութիւնն չափազանց։ Այսու ամենայնիւ այցելուաց վրայ պատկառանք և յարգութիւն կ՚ազդէ։ Աւանդութիւնը կ՚ըսէ, թէ վանքս հիմնարկած է բարեպաշտ Վաչագան Գ. թագաւորը։ Նախ կոչուեր է Ներսմեհրայ կամ Ներս-Միհրայ ուխտ, և յետոյ Ջրվշտիկ՝ անշուշտ մօտէն վիժող ջրվէժի պատճառաւ։ Բայց սուրբ Եղիշէ առաքելոյն մարմինը Հիւրեկայ կամ Ուռեկան վանքէն աստ փոխադրելէ վերջ, կոչուած է* Եղիշ Առաքեալ։ *Տաճարն ունի երկու դուռն հարաւային և արեւմտեան կողմերէն. երկայնութիւնն է 10 մետր և լայնութիւնն 5,80 մ.։ Այժմ խոնարհուած է ամբողջ ձեղունը և խորանի արեւելեան պատը։ Ունի նաև գաւիթ կամ ժամատուն՝ շինուած անտաշ քարերով միևնոյն ճաշակով և չորս սիւներու վրայ, 9,5 մետր երկայն և 8,45 մետր լայն՝ միակ դուռն կը գտնուի արեւմտակողմը։ Ունի ՉԺԳ (=1264) թուականաւ արձանագրութիւն, որ կը յայտնէ, թէ շինողն է ոմն Խաչատուր, տէր Սիմէոնի առաջնորդութեան ժամանակ։ Թէ՛ տաճարի շուրջը և թէ գաւթիս յատակը ծածկուած է հանգուցեալ եպիսկոպոսաց, վարդապետաց եւ միաբանից տապանաքարերով՝ հանդերձ արձանագրութեամբ։ Մենաստանիս երկու կողմերը կան մատուռներ։ Հիւսիսային կողմէն դէպի հարաւ երթալով, Ա. մատուռը ունի երկու խորան եւ երկու սեղան, որ շինուած է անտաշ քարով։ Բ.*

մատուռն, նոյնպէս անտաշ քարով շինուած է և ունի մէկ խորան և մէկ սեղան։ Գ. մատրան մէջ, որ շինուած է միևնոյն ոճով, կայ Աղուանից Վաչագան Գ. Թագաւորի գերեզմանն, որուն վրայ ձգուած է 1.60 մետր երկայնութեամբ եռանկիւնի տապանաքար մը, պատրաստուած առանձին խնամքով և լաւ յղկուած. բայց արձանագրութիւն չունի։ Տապանաքարիս մօտ կայ խաչարձան մը որ նշանաւոր է խիստ հնութեամբ և ճարտարարուեստ քանդակագործութեամբը. այսպէս է նաև խորանի աջակողմը եղած ուրիշ խաչարձան մը։ Մատուռս ունի մէկ խորան. դրան ճակատակալ քարի վրայ քանդակուած է. «Այս է հանգիստ Վաչական Թագաւորին. Աստուած ողորմի Հայրապետայ և ոյր (իւր) ծնողացն, որ շինեց ղեկեղեցիս յառաջնորդութեան տէր Սիմոնի թիւ ՉԼԵ. էր»։ Մատրանս դրան դիմացն է Ջրաբերդ գաւառի իշխող հռչակաւոր Մէլիք Ադամ մեծի գերեզմանը։ Ցաւալի է տեսնել որ անկիրթ այլազգիները ջարդեր են արձանագրութիւն կրող մարմարինը որ զետեղուած է եղեր Մէլիքին տապանաքարի մէջ, սակայն գաւառիս բնակիչք մեծ ու փոքր ամէնքն ալ աւանդութեամբ գիտեն իրենց սիրելի իշխանի գերեզմանը։ Դ. մատուռը որ կանգնած է վանքի հարաւակողմը, բաւական հին է և ունի երկու խորան։ Մէջը կայ Տէր Մեսրոպ անուամբ մէկու մը գերեզմանը, որ ունի ՌՃԿԲ Թուականաւ տապանագիր։ Ե. մատուռն՝ որ Դ-ի հարաւային կողմն է, ունի մէկ խորան։ Զ. մատուռը ունի մէկ սեղան, աւելի հնաշէն է և ունի կիսատ արձանագրութիւն, որով կը յայտնուին շինողաց անուններն, որք են Առաքել վարդապետ և տէր Մաթէոս։ Է. մատուռն ունի միայն մէկ սեղան։ Վանացս մէջ կան երկու զանգակներ. մին հնագոյն՝ երկայնաձև է ու կոպիտ, իսկ միւսն կոտրած և ունի արձանագրութիւն, որ կը յայտնէ թէ նուիրողն է ոմն Ղազար, և ձուլողն Շահնա. գինն է եղեր նոյն ժամանակ երեք թուման։ Վանքս ցարդ սրբութեամբ պահած է Գաղտնիք Ղարաբաղի գիւղացներէն երկու քաջերու յիշատակը, որոնք են Դալի-Մահրասան և Տոնմազ։ Վանքիս արևելեան պարսպի մօտ է Աւագ-Վարդապետ-Դալի-Մահրասայի բնակած սենեակը, որ ունի նեղ և փոքր լուսամուտներ և ամուր դիրք։ Հիւսիսային պարսպի փակուած դրան մօտ ներքուստ գրուած է Տոնմազի ՌՃՀԷ Թուականաւ յիշատակարանը։ Պարսպի ներսը կան նաև քանի մը հին սենեակներ և գոմ։

Վանքիս ներկայ դրութիւնը խիստ խղճալի է. անղիմագրելի ժամանակը կը քանդէ ամենայն ինչ. կարօտ է նորոգութեան, բայց իւր սեփական կալուածները վէճի տակ ինկած են և արդեանց աղբիւրները սպառուած։ Իբրև պահապան մէջը կայ միայն տիրացու մը, որ շինած է վանքիս ճանապարհը և նորոգած է Զ. մատուռը։

Ուղտի մատուռ՝ կը կոչուի վանքիս մօտակայ սարի ուսի վրայի կիսաւեր մատուռն, ուր կայ նաև գիւղատեղի և հանգստարան։ Եղիշ-Առաքեալ վանքի և Եղակեր գիւղի մէջ տեղ, տեսարանաւոր բլրի մը վրայ կը գտնուի Մատուռ անուամբ կիսաւեր և փոքրիկ հին շինութիւն մը, որուն դրան վրայի արձանագրութենէն կը յայտնուի շինողի անունն՝ Գրիգոր։ Մատրանս մօտ կայ հանգստարան մացառուտներով ծածկուած։ Այսպիսի կիսաւեր եկեղեցի, հանգստարան և գիւղատեղի կայ նաև Թռոս կոչուած տեղը, որ կը գտնուի աւերակիս հարաւակողմը։ (Եփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

ԵՂԻՇ-ԱՌԱՔԵԱԼ, Աղուանից մէջ այս անուամբ կը կոչուի հայ և թուրք հասարակութիւններէն այն սրբավայրն, որ կը գտնուի Կովկաս սարէն Բումի վրայ կախուած լեռնաբազկի մը վրայ։ Հոս եղած է մահապարտներու այն հորը, որուն մէջ չարագործները ձգած են Եղիշէ Առաքեալի սուրբ մարմինի նահատակութենէն վերջ։ Յետոյ Աղուանից Վաչական Թագաւորը սուրբ մասունքները հանել տալով կը փոխադրէ Արցախ, և վերոյիշեալ վանքը Թարթառ գետակի ձորի մէջ կառուցանելէ վերջ, հոն դնել կու տայ նաև սիւն մը, որ այժմ անյայտացած է և հորն ալ լցուած, բացի մէկ կանգուն խորութենէ։ Հոս կը յաճախէ հայ եւ մահմետական ուխտաւորաց մեծ բազմութիւն։

ԵՂԻՇԷ Ա. կամ Եղիսէ կթղ. եղբայր Թէոդորոս կթղ.ի. 936ին Թէոդորոսի մահէն ետք կաթողիկոս ընտրուեցաւ, բայց 5 տարի ետք գահընկէց եղաւ խռովարար անձանց բանսարկութեամբ. և որովհետև հայ եպիսկոպոսները թոյլ չտուին որ նոր կաթողիկոս մը ընտրուի՝ Եղիշէ երկու տարի ևս վարեց կաթողիկոսական գործերը և 943ին վախճանեցաւ։ Իրեն յաջորդեց Անանիա Մոկացի՝ Աղթամարի մէջ։

ԵՂԻՇԷ Բ. կաթողիկոս, Աթոռակից Սարգիս Գ. Միւսայլ կթղ.ի, ըստ Օրմանեանի (Ազգ. Հիւ. Տարեցոյց էջ 393) Եղիշէ 1504—1506 պաշտօնավարած է իբրև կաթողիկոս, իսկ ըստ Հ. Չամչեանի՝ 1503էն մինչև 1515։ ՋԾԲ=1503ին Արգինայի վանքին մէջ «ի հայրապետութեան Եղիշէի» Աւետարան մը կ'ընդօրինակէ Սրապիոն աբեղայ։

ԵՂԻՇԷ պատրիարք Տ. Դուրեան Եղիշէ պատրիարք։

ԵՂԻՇԷ. *պատմագիր Ե. դարու, հակառակ իր գրական արժանիքին, զոր քիչեր ունեցած են մեր մէջ, և հակառակ իր նշանաւոր գործին* (Պատմութիւն Վարդանայ եւ պատերազմին Հայոց), *որ կանուխ գնահատուեցաւ ընդհանուր ազգէն, Եղիշէի մասին կենսագրական որոշ տեղեկութիւններ չեն հասած մեզի։ Ուշ ժամանակ գրի առնուած կցկտուր ծանօթութիւններու շնորհիւ՝ նա Վարդանի զինակիր, սպասաւոր, դպրապետ (քարտուղար), դրան երէց եւայլն նկատուած է միանգամայն, ու պատերազմէն (451) ետքը ճգնութեան տալով իր անձը՝ նախ Մոկաց աշխարհէն, յետոյ Ռշտունեաց գաւառին մէջ (ծովեզերեայ քարայրի մը մէջ) անցուցած է իր կեանքին վերջին օրերը։*

Եղիշէի կրօնաւոր *մ՚ըլլալը կրնայ ստոյգ համարուիլ, բայց Մամիկոնեանց տունին մէջ պաշտօնական դիրք մ՚ունենալուն, կամ Արտաշատի ժողովին մէջ յիշատակուող Ամատունեաց համանուն եպիսկոպոսն ըլլալուն վերաբերմամբ ոեւէ ներքին վկայութիւն մը հնար չէ քաղել իր գրուածներէն։*

Վարդանանց պատերազմին *հեղինակը, իր գործին* պատմական *արժէքը շեշտելու մտադրութեամբ ինքզինքը ականատես վկայ կը կոչէ։ Սակայն իր ներկայութեան վայրը, իր իսկ վկայութեամբը* արքունիքէն հեռու չէր, ուր պատերազմի նախօրեակին, Յազկերտի սպառնալից ու մոլեգին ձայնին ու շարժուձևերուն ականջալուր կ՚ըլլար և ականատես. Հայ նախարարներու ուրացութեան պարագային ևս՝ հոնկէ հեռացած չ՚երևիր ինքը։ Ուրեմն հայ հողի վրայ տեղի ունեցած ճգնական վայրկեաններուն դիմաց իր* ականատեսի *հաւանականութիւնը ինքնին կը նուազի, և ընդհանուր հանգամանք մը կը ստանայ**։*

Եղիշէի գրած պատմութիւնը կը բաղկանայ 7 Յեղանակներէ, *որոնց վրայ յետոյ աւելցուցած է հեղինակը* Յեղանակ *մ՚ալ, իրեն աղբիւր ունենալով Խուժիկի մը պատմած պարագաները նահատակուող Սուրբերու մասին։*

Պէտք է ըսել որ Եղիշէի արժէքը իր ականատեսութենէն *կախում չունի ուղղակի։ Հեղինակին նպատակը եղած է Հայոց պատմութեան այդ թուականը* դիւցազներգութեան *մը* (épopée) *վերածել, ջանալով միանգամայն վաւերագրական* (documentaire) *ճշգրտութիւն մը տալ անոր՝* թուղթերու *և* ճառերու *դրուագումով։ Իր հայեցակէտն եղած է ազգային սերունդներուն ազդել, հաւատքին ուժովը կենդանագրուած անձնուիրութեան չքնաղ օրինակը ցոյց տալով Վարդանի վրայ մէկ կողմէն, և միւս կողմէն՝ Վասակի փառասէր և ուրացող անմտութիւնը զամելով նախատինքի սիւնին վրայ։*

Եղիշէ գրած է նաև Բան խրատու յաղագս միանձանց *ճառը։ Իրեն կը վերագրուին ուրիշ տնօրինական ճառեր ալ, մեկնողական գրուածքներ, եւայլն, սակայն այս վերջիններուն* հայերէն *լեզուն, ոճի և անսովոր բառերու կիրառութեամբ, չունի Եղիշէի գրչին ընտելական վաւելչութիւնը։* (Դուրեան Եղիշէ պատրիարք՝ «Պատմ. Հայ Մատենագր.» էջ *107—9*)։

Եղիշէի ամբողջական գործերը տպուած են Վենետիկ Ս. Ղազարու վանքին մէջ, հետեւեալ խորագրով. «Սրբոյ հօրն մերոյ Եղիշէի վարդապետի Մատենագրութիւնք։ *Ի Վենետիկ, ի տպարանի Ս. Ղազարու յամի 1838, 307 էջ։ Հրատարակիչներն եղած են Գեր. Սոմալեան և Հ. Ն. Սարգիսեան։ Գիրքս կը բովանդակէ,— Նահատակութիւն Վարդանանց, Մեկնութիւն Յեսուայ և Դատաւորաց,— Յաղօթսն որ ասէ. Հայր մեր,— Խրատ միանձանց,— Ի Մկրտութիւնն Քրիստոսի,— Ի Ծանութիւնն Քրիստոսի,— Ի Չարչարանսն Քրիստոսի,— Ի Խաչելութիւնն Քրիստոսի,— Ի Թաղումն Քրիստոսի,— Ի Յարութիւնն Քրիստոսի,— Վասն դատաստանին եւ միւս անգամ գալստեանն,— Վասն յիշատակաց մեռելոց,— Ի սուրբ Առաքեալսն,— Կանոնք։*

Եղիշէի ընդհ. գործոց Բ. տպագրութիւնը եղած է նոյնպէս Վենետիկ, 1859ին (382 էջ)։ Որուն մէջ իբրև նորութիւն կան հետեւեալները,— «Յայլակերպութիւնն Քրիստոսի,— Յերևումն աշակերտացն,— Վասն հոգւոց մարդկան» ճառերը։

Եղիշէի «Պատմութիւն սրբոյ Վարդանանց»ը առանձին տպուած է նախ ի Կ. Պոլիս՝ 1764ին,— Բ. տպ. ի Ս. Պետրբուրգ՝ 1788ին,— Գ. տպ. ի Նոր-Նախիջևան 1787ին,— Դ. տպ. ի Կալկաթա 1816ին,— եւայլն, ԻԲ. տպագրութիւնը ամէնէն արժէքաւոր հրատարակութիւնն է. Միքայէլ Փորթուգալ փաշային, հմտալից ծանօթութիւններով, լոյս տեսած Վենետիկոյ Ս. Ղազարու վանքէն 1903ին։ Եղիշէի պատմութիւնը աշխարհա-

---

*) «Ես ինքնին անձամբ անդէն ի տեղւոջն պատահեցի եւ տեսի» (*Բ. Յեղանակ*)։

**) Այդ ընդհանուր հանգամանքը կը դիտուի իր միւս վկայութիւններուն մէջ. «յորում պատահեցաք եւ մեք իսկ ականատեսք լինելով» (ընծայական թուղթ առ Դաւիթ երէց Մամիկոնեան), «Որպէս յայսմ ժամանակի տեսաք աչօք մերովք, զի զնոյն նահատակութիւն նահատակեցան եւ աշխարհս Հայոց» (Ե. Յեղանակ)։

բարի ալ թարգմանուած է, նախ Մարտիրոս Սիմէօնեանցէն, տպուած ի Մոսկուա 1863ին, 42+243 էջ։ Երկրորդ անգամ՝ Հ. Ղուկասեանցէն, տպ. Թիֆլիս 1891ին, 259+15 էջ (ծանօթութիւններ)։

Եղիշէն թարգմանուած է Անգլիերէնի՝ Նէօյմանէն, 1830ին, —Իտալերէնի՝ Քաբելեդգիէն, —1840ին Ֆրանսերէնի՝ Գաբարաճիէն, 1844ին, Լանկլուայէն՝ 1869ին, —Ռուսերէնի՝ Շանշեանէն՝ 1853ին, Դիլլէնէն՝ (ոչ լիակատար) 1884ին, տպ. Խարքով։

Հանդէսներու մէջ և առանձինն լոյս տեսած են Եղիշէի ընծայուած այլեւայլ գործերը (տե՛ս Հ. Ղազիկեանի «Նոր Մատենագիտութիւն» էջ 576), ուր յիշատակուած են հայ և օտար բանասէրներու Եղիշէի մասին գրած գրքերն ու յօդուածները, այսպէս Գր. Խալաթեանի, Հ. Վ. Հացունիի, Տէր Պօղոսեանի, Եղիշէ Դուրեանի, Կիւլէսէրեան Բաբգէն վ.ի։— Եղիշէի վարքը՝ տե՛ս «Սոփերք Հայկականք» ԺԱ (տպ. Վենետիկ)։

Վերջերս Վիեննայի Մխիթարեան բանասէր Հ. Ներսէս վ. Ակինեան ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ (որ առանձին ալ լոյս տեսաւ) Եղիշէի Վարդանանց պատմութիւնը Ե—Զ դարերէն ետք գրած ըլլալը ջանաց ապացուցանել։

Եղիշէն կը տօնուի Հայ եկեղեցիէն Ս. Թարգմանչաց հետ։

ԵՂԻՇԷ եպ. Ռշտունեաց 1021ին Վասպուրականի Սենեքերիմ թագաւորին կողմէ ի Կ. Պոլիս Վասիլի կը ղրկուի, ետ խնդրելու համար Սեբաստիան։

ԵՂԻՇԷ եպ. կամ առաջնորդ Վայ ձորոյոց ըստ 1478ին գրուած «Ճառընտիր»ի մը յիշատակարանին։ (Տե՛ս վարը)։

ԵՂԻՇԷ կամ Եղիշա, արքեպիսկոպոս, որդի Սմբատայ իշխանի, թոռն Տարսայիճի, կը յիշուի Ս. Ղազարու ԽԷ Աւետարանի յիշատակարանին, գրուած 1495ին Վայոց ձորոյ նահանգին մէջ, աս նոյնն է վերի Եղիշէ եպ.ի հետ։ Կը յիշուի նաև 1496ի Նոր Պայազիտի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Աւետարանի յիշատակարանին։ 1503ին Արգինայի մէջ գրուած Աւետարանին մէջ եւ յիշուած Եղիշա՝ նոյն անձն է։

ԵՂԻՇԷ ԱՌԱՔԵԱԼ, այսպէս կը կոչուի Աղուանից Գիս կամ Գիշ վանքը (տե՛ս իր կարգին) յանուն Ս. Թադէի աշակերտ Եղիշէ առաքեալին՝ որ Աղուանից երկրին մէջ նահատակուեցաւ Ա. դարուն։

ԵՂԻՊԱՏՐՈՒՇ, Եղապատրուշ կամ Աղապատրուշ, հին գղ. Այրարատայ Նիգ գաւ.ի մէջ, հայրենիք Եսայի կթղ.ին (774)։

ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼ տե՛ս Գանձակ։

ԵՂԻՍԱԲԵԹՈՒՊՈԼԻՍ, Տումպրավէնի, Էլիզապէթրօպաս, Իպաշվա օվ. Պաշպալով կամ Էրժէպէթվառօշ երբեմն նշանաւոր գուա հայաբնակ քաղաք Ռումանիոյ Թրանսիլվանիա նահանգի մէջ։ Քաղաքս ի սկզբան Էպաշֆօլվօ կը կոչուէր՝ մերձակայ գիւղի մը անուամբ, ուր նախ բնակած են Հայք. և ապա երբ ԺԷ դարու կէսէն վերջ (1658) սկսան շինել այս քաղաքը՝ Իպաշվալով անուանեցին. նոյն գիւղը այժմ քաղաքիս մէկ արուարձանը կը համարուի։ Քաղաքս շինուած է լայն ձորի մը մէջ. երկու կողմէն շրջապատեալ մշակելի տափարակ բլուրներով, Թորնովա գետոյն արեւելակողմը, որուն վրայ փայտաշէն՝ բայց չափաւոր մեծութեամբ կամուրջ մը ձգուած է։ Այդ արեւելակողմն է Հայոց բնակավայրը, լայն ու ուղղահայեաց փողոցներով, միայարկ կամ երկայարկ քարաշէն ու աղիւսակերտ մեծ տուներով. ամէն տուն իրեն սեփհական գետինը ունի քաղաքի շրջակայքը։ Դար մը առաջ 2300ի չափ հայ կար 450 տներով. օր ըստ օրէ ցրուելով, օտարաց հետ խնամութեամբ և մասամբ մ'ալ ուրիշ տեղեր փոխադրուելով՝ այժմ հազիւ 400—500 հայ մնացած է. և այս՝ անուամբ միայն։ Հայոց մեծամեծ ու փառաւոր տները այժմ Մաճառներով ու Ռումաններով լեցուած են։ Քաղաքս մինչև 1848 թուականը շատ վաճառաշահ էր, սակայն Մաճառաց նոյն թուի յեղափոխութենէն վերջն ալ նախնի վիճակը չունեցաւ։ Հայոց տներու մէջ հազիւ 40—50 այր կը գտնուին, որովհետև շատեր շահու համար ուրիշ տեղեր կը պանդխտին։ Հայք ունին տաճարն Ս. Երրորդութեան միջակ մեծութեամբ. դրան վրայի արձանագրութիւնը կը յայտնէ, թէ շինուած է բոլոր հայ հաւատացեալ ժողովրդոց գործակցութեամբ։ Այս փոքրիկ տաճարը բաւական չլինելով, անցեալ դարու առաջին կիսուն մէջ հիմնեցին մեծ հրապարակին վրայ ընդարձակ քարաշէն մայր եկեղեցի մը՝ Մաճառաց Ս. Եղիսաբէթ դշխոյին անուամբ, ճակատը բարձր զանգակատուն կայ։ Աւագ խորանի երկու կողմերը ունի վեց գեղեցիկ խորաններ, և կրկնայարկ աւանդատուններ. աջակողմեան վերնատունը աղուական ընտանեաց յատկացուած է, իսկ ձախակողմեանը՝ թանգարան կամ գրատուն մ'է, որուն մէջ ժամանակաւ, Անիէն բերուած և մագաղաթի վրայ գրուած, շատ գրքեր կային, որոնց մէկ մասը առանձնականաց սեփհականութիւն դարձած է. մէկ մասն ցրուած և մէկ մասն ալ գողցուած է, այժմ աննշան մաս մը կայ։ Սոյն եկեղեցւոյ ճակատն արձաններով ու սիւներով

զարդարուած է. վրան պղնձայարկ բարձր զըմբէթ մ'ունի, դռնէն մինչեւ աւագ խորանը՝ երկայնութիւնն է 105 ոտք։ Երրորդ եկեղեցին վերնոյն դիմացն է՝ հրապարակին արեւմտեան կողմը, կառուցուած 1796 թուին Վիեննակոյ Մխի-

Եղիսաբեթուպոլսոյ մայր եկեղեցին

թարեան Միաբանութենէն։ Գեղեցիկ է եւ համեմատական, ունի երեք ոսկեզօծ խորաններ՝ զարդարուած արձաններով, արուեստական պատկերներով ու գեղեցիկ սիւներով։ Աւագ բեմին երկու կողմերը կան աւանդատուններ եւ անոնց վրայ կրկին վերնատուններ՝ շրջապատեալ ոսկեզօծ վանդակներով ազնուուհեաց համար։ Եկեղեցիս միակամար է եւ որմերը զարդարուած են զանազան դրուագներով. Նուիրուած է գլխաւոր առաքելոց Պետրոսի եւ Պօղոսի։ Մօտն է Ս. Ղազարու Մխիթարեան Հարց վանատունը, որ ժամանակաւ բակին մէջ ունէր դպրատուն, ուր հայ մանուկները կ'ուսանէին հայերէն լեզուն, բայց ի վերջոյ բարձաւ հայերէն լեզուի ուսումն, եւ հայ տղայք կը յաճախեն քաղաքին դպրոցը։ Այժմ քաղաքիս մէջ չկայ հայ երիտասարդ կամ օրիորդ մը, որ հայերէն բառ մը գիտնայ։ Չորրորդ եկեղեցին Ս. Յովհաննէս Մկրտչի անուամբ, շինուած է Թուրքեանց ցեղէ հայ իշխանէ մը ու որուն անունը եկեղեցւոյն ճակատը գրուած կը կենայ։ (Այս եկեղեցին 1920էն ետք լուտերականաց վաճառուած է)։ Հայոց նախնիք 60000 ֆիորինի չափ տարեկան եկամուտ թողած էին քաղաքիս հայ քահանայից, եկեղեցիներու եւ աղքատաց համար. բայց այժմ օտարներ կը վայելեն զայն։ Հայոց խօսած լեզուն խառնեալ է հունգարերէն, ռումաներէն, գերմաներէն, լատիներէն եւ թաթարերէն բառերով։ Հին շինուածոց մէջ նշանաւոր է Արաֆի բռնակալ իշխանէն կառուցուած բերդը, որուն անունը հին լատին գրով փորագրուած է դրան վրայ։ Երբեմն քաղաքիս կառավարութիւնն ծերակուտական էր եւ Հայք կ'իշխէին ու կը կառավարէին իրենց հասարակութիւնը եւ ուրիշ ազգերը՝ որոնք կը համարուէին իբրեւ իրենց ծառաներ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

Գեր. Գովրիկեան «Հանդէս «Ամսօրեայ»ի մէջ հրատարակած է ուսումնասիրական յօդուածներ (1892) եւ առանձին հատորներ ալ հրատարակած «Հայք յԵղիսաբեթուպոլիս Դրանսիլվանիոյ»: Աւետիք Ղուկաս ժողովրդապետն ալ հունգարերէն լեզուով լոյս ընծայած է նման գործ մը: Ներկայիս հազիւ 150—200 հայեր կ'ապրին, հին հարուստները սնանկացած են։ Մխիթարեանց վանքը 1920ին վաճառուած է ինչպէս նաեւ իրենց եկեղեցին Լատինաց տրուած է։

ԵՂԻՍԱԲԷԹ վկայուհի, Արճիշոյ Խառաբաստ գիւղէն, 1391ին Փաշայ Խաթունէն կը նահատակուի Վանի մէջ։ (Ջամչեան Գ. 435)։

ԵՂԻՍԱԲԷԹ Պլուզ, հոգեւոր մայր Սարգիս գըրչին՝ յԵրուսաղէմ, 1440ին։

ԵԱԻՍԱԲԷԹ. գրչուհի Հալիձոր կուսաստանի մէջ. 1659ին։

ԵՂԻՍԷ մարգարէ, զոր հայ եկեղեցին կը տօնէ Յունիս ամսոյ մէջ։

ԵՂԻՍԷ եպ. Սեբաստիոյ, աշակերտ Գրիգոր Մագիստրոսի, որ 1048ին Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսին հետ Յունաց Մոնոմախ կայսեր կը ներկայանայ։

ԵՂԻՍԷԵԱՆ Ենովք, վիրաբոյժ-ատամնաբոյժ, ծընած է Գըրշէհիր 1912ին Կիւրինցի ծնողքէ։ Նախնական ուսումը առած է Ատանայի հայկական վարժարաններու մէջ։ Կիլիկիոյ պարպումէն վերջը կը հաստատուի Պէյրութ իր ընտանեկան պարագաներուն հետ։ Կը սկսի յաճախել քաղաքիս Ֆրէրներու դպրոցը, ապա Միսիոն Լայք։

Ընթացաւարտ՝ 1931ին։ Ուսանելով հանդերձ կը զբաղի ատամնաբուժութեամբ։ Հանրային առողջութեան Տնօրէնութենէն կը ստանայ իր արուեստը ի գործ դնելու արտօնագիրը։ Շահած դրամը ի սպաս կը դնէ իր ուսման։ Շնորհիւ իր ջանասիրութեան՝ վիրաբոյժ-ատամնաբոյժ տիտ-

զոտով կը ստանայ իր վկայականը Ֆրանսական համալսարանէն, այժմ (1936) հաստատուած Պալ Իորիս, ի գործ կը դնէ իր մասնագիտութիւնը: (Տօլպագեան՝ «Լիբանանեան Օրացոյց» 1936)։

ԵՂԻՍԷԵԱՆ ԵՆՈՎՔ

ԵՂԻՍԷԵԱՆ Համազասպ, վրդ. ծնած է Կիւրին 1864ին. նահատակուած աքսորի մէջ 1915ին: Աշխարհականութեանը՝ եղած ուսուցիչ և ազգային գործիչ, իրեն վիճակելով բանտ աքսորը։ Սահմանադրութեան հռչակումին, Պարսկաստանէն եկած է Պոլիս եւ վարդապետ ձեռնադրուած 1910ին։ Արմաշական դպրեվանքը տարի մը Թրքերէնի դաս աւանդելէ և Հասքէօյ քարոզիչ ըլլալէ վերջ՝ առաջնորդ ընտրուած է Ճանիկի վիճակին (Սամսոն) 1912էն 1915 (Գ. Գ.)

ԵՂԻՍԷԵԱՆ Յակոբ, ատամնաբոյժ ի Պէյրութ Վէյկան փողոց 13 թիւ։

ԵՂԻՍԷԻ ՎԱՆՔ, տե՛ս «Հանդէս Ամսօրեայ» 1905 էջ 189. Սրապիոն վրդ. Իսահակեանի յօդուածը։

ԵՂԻՎԱՆՔ 1203 թուի յիշատակարանի մը մէջ կ'ըսուի թէ Եղիվանքը Կամախի Սիմա գիւղին մէջ է, այդ ատենի առաջնորդն էր Թորոս, միաբանք՝ Կարապետ. Դաւիթ, Ղուկաս, Յովհաննէս եւայլն, գրիչ Աւետարանի Առաքել։

ԵՂԻՎԱՐԴ, Եղուարդ կամ Աղուարդ, ի հնումն նշանաւոր քաղաքաւան Այրարատայ Արագածոտն գաւառի և այժմ բազմամարդ հայաբնակ գիւղ Երեւանու նահանգի Էջմիածնի գաւառի։ Կը գտնուի դաշտի մէջ և հաւասարապէս հեռու է հարաւային կողմը բարձրացող Իւչթէփէլէր և հիւսիսային կողմը գտնուող Արայի լեռնէն. հաւասարապէս հեռու է նաև և գրեթէ մէջտեղ կը գտնուի արեւելեան ու արեւմտեան կողմերէն հոսող Հրազդան և Քասաղ գետոց։ Տեղւոյս հնութեան և մեծութեան նշան են քաղաքագեօղ կոչումն է ի պատմագրաց և հին շինուածոց մնացորդները։ Առաջին անգամ կը յիշուի Զ. դարու մէջ իբրև հայրենիքը Մովսէս Բ. կաթողիկոսի, և նոյն դարուն վերջերը կամ յաջորդին սկիզբը՝ նախադաս երեցանց հետ կը յիշուի նաև աւանիս երէցն ոմն Յաւիտեան։ Նոյն ժամանակները կը հանդիպին (603) նաև Պարսից և Յունաց պատերազմները. որոնք կատարուեցան Եղիվարդայ դաշտին վրայ. ինչպէս յայտնի է Սեբէոս պատմչի հետեւեալ խօսքերէն. «Յայնժամ ապա և զօրն Յունաց ժողովեալ գումարեցան ի քաղաքագեօղն Եղիվարդ, և հասեալ ի վերայ նոցա զօրն Պարսից՝ եղեւ պատերազմ ի դաշտին Եղիվարդայ. հարին զզօրն Պարսից, կործանեցին կործանմամբ մեծաւ. և սպանին զզօրավարն ի պատերազմին, և զմնացեալսն փախստական արարեալ հալածական տանէին. և առեալ զաւ և զաւար բանակին Պարսից՝ դարձան ի բանակատեղն իւրեանց, որ կայ ի վերայ գետեզերն, որ կոչի Հոռոմոց մարգ»։ Նոյն դարուն վերջերը աւելի պայծառացաւ Եղիվարդ՝ Գրիգոր Մամիկոնէն կառուցուած մեծակայ վանքի շինութեամբը, ինչպէս վարը պիտի տեսնենք. բայց տեղւոյս զարգացումն ու փառքն յայտնի է նաև երկու հայրապետներուն զորս ընծայեց Թ. դարու վերջերը, Գէորգ Բ. և Մաշտոց՝ որ նորոգ շինեց Սեւան կղզւոյ մենաստանը և եկեղեցիները։ Բայց նոյն ժամանակներէն մնացած հին եկեղեցի կամ արձանագրութիւն յայտնի չէ ներկայիս Եղիվարդայ մէջ։ Այժմեան փոքր քարաշէն, վայելչագեղ և բարձր եկեղեցեակը. շինուած է ԺԴ դարու սկիզբը. ինչպէս կը յայտնեն արձանագրութիւնները. եռայարկ է, մէկ մէկու վրայ շինուած են պատարագի խորանները. եւ երրորդին վրայ կը բարձրանայ սիւնազարդ զանգակալիր կաթուղիկէն, որուն մէջ սպիտակաղեղով գրուած է. «Ի թվին ՉՀԷ շինեցաւ», այսինքն 1328ին. իսկ դրան վրայ գրուած է «Ի թվին ՉՀ. շինեցաւ եկեղեցիս»։ Եկեղեցւոյն արեւմտեան կողմէն կցուած է յետոյ հասարակ քարուկիր և փայտայարկ ժամատուն մը. ուր կը կատարեն ժամասացութիւնք։ Եկեղեցւոյն շինողը կը թուի Ազիզբէկ անուամբ ոմն տեղւոյս պայազատներէն և Զաքարեանց Շահանշահի պաշտօնեայն, նորոգողն Եղիվարդայ վանաց և բոլոր սահմանաց, որ ամուսնոյն Վախախ տիկնոջ հետ, ինչպէս կը գտնանք ՉԼԸ թուին գրուած աւետարանի մը յիշատակարանին մէջ. «...գնացեալ ի սուրբ ուխտն Աստուածընկալ և տեսեալ զգնացս Չոյն Եղիվարդայ աւերեալս և խոպանացեալ, որպէսզի դեռ ևս երեւէին հետք նորա, և աստուածային նախախնամութեամբն վառեալ սիրտ նոցա, եւ ազնիւ ապենիազ թագաւորին Քրիստոսի զօրացան և պնդեցին իբր այր զմէջս ...արիացան, ոչ հաշվելով զծախսն, որպէս զուարթուն հրեղէն տագ-

նապէին, ոչ ունելով զհանգիստ և զքուն ի տուէ և ի գիշերի. և շրջապատեալ զլեառն Արարատեան հասուցին զջուրն յորդառատ վտակօք փոյթընթաց յԵղիվարդ. և զդժուարութիւն սահմանացն և զյոլով աշխատութիւնս և զտուրս արուեստաւորացն և զամենայն ծախսն ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել, և զանհասանելի երկրաչափ զհեռաւորութիւն տեղւոյս... որ ի քաղաքէն Բջնոյ մինչև Կարբի ոչ գտանէին ջուր յարբումն մարդկան, և պապակէին անցորդք ճանապարհաց ի տապոյ յաւուրս ամարայնոյ...» Քասաղ գետոյն մօտ գտնուող Աստուածընկալ գիւղի դիրքէն յայտնի է, թէ նոյն գետէն առու բանալով տանուած է ջուր և ստորերկրեայ խողովակներով բերուած մինչև Եղիվարդայ դաշտը, ինչպէս կ'երեւի նաև այժմ, որ արեւմտեան կողմէն կ'ոռոգէ անոր այգիները, ինչպէս նաեւ արեւելեան կողմէն բերուած ուրիշ առու մը։ Նոյն Աղիզբէկն շինած էր և աղնիւ, իւր զուգակցի հետ կը թուի, թէ բուն Եղիվարդի մէջ կամ մօտը, ժամանակակից յիշատակագրի մը համեմատ, «սկսան շինել վասն ի կորդոյ, զՈւխտն Սրբոյն Յակոբայ, յանուն սուրբ Առաքելոցն, և զարդարեցին զնա մեծամեծ վայելչութեամբ. ստացան բազում այգիս չուրջ զբնակութեամբն ուխտին և զներքս եկեղեցին զարդարեցին, քանդակով նագաշութեամբ՝ ձեւացուցին զպատկեր Ամենափրկչին և զմօրն իւրոյ Աստուածածնին, և զառաքելոց և զմարգարէից... և զմեծագին գրեանս ազգի, ազգի, եւ մեծագին զգեստիւք զարդարեցին զնա և արարին ընակութիւն կուսանաց և ետուն զամենայն ուխտս զգեստից և կերակրոց, և ոչինչ կարօտք եղեն յամենայնէ՝ զոր ինչ պէտս էր հոգեւոր եւ մարմնաւոր։ Եւ աստուածասէր տիկինն մեր ուրախութիւն և ցնծութիւն մեծ արար բազում գաւառաց և մեծ մենաստանիս Եղիվարդայ»։ Մեծ մենաստան ըսուածը, զոր յետոյ պիտի յիշենք հնագոյն է, իսկ Յակոբայ վանքս փոքր է և հետեւեալ ԺԵի դարու յիշատակարանին մէջ առանց անուան կը յիշուի, Սիմեոն Բաբունապեցի († 1428) համար ըսելով թէ «... նախ բնակեցաւ յաստուածաշէն և ի տիրախնամ գեղն Եղիվարդ. ի Փոքր վանսն որ ի մէջ գեղին. և բազում արդիւնս արարեալ ի խնդրոյ աստուածասէր և բարեպաշտ մեծազգի և փառաւոր աղքատասէր աստուածին առն՝ Աղիզ բէկին և որդւոց նորին Աւագին և Զաքարիային, բազում կրօնաւորս եւ աշակերտեալ մանկունս եկեղեցւոյն ժողովեալ յուսուցանել զհին և զնոր մատեանս աստուածաշունչ գրոց, զնուրբ և զարտաքին փիլիսոփայութիւն, ամս տասն»։ Վերոյիշեալ Աւագի որդին Մանուէլ արքեպիսկոպոսը՝ հետեւելով հայրենի շինարարութեանց, վայելչացուց Եղիվարդայ եկեղեցիները և սահմանները, ինչպէս կը յիշեն ժամանակի յիշատակագիրները՝ ԺԵ. դարու կէսէն վերջ. և ինքն ալ արձանագրած է 1471ին, եկեղեցւոյ դրան միջին յարկին վրայ իրեն նուէրներու յիշատակարանը։ Յիշատակագիրներէն մին 1469ին կը նկարագրէ եկեղեցւոյն կամ զանգակատան շինուածքը ըսելով. «Ի գիւղաքաղաքն Եղիվարդ, որ կայ առ ոտս հարաւոյ ընդ հովանեաւ սուրբ և գմբեթաձեւ և խաչախայտակ և հաստակառոյց վիմօք շինեալ սուրբ Զանգակատանս՝ որ յանուն սուրբ Աստուածածնի անուանեալ, և սուրբ Յակոբիս, և սուրբ Կուսանաց, և աստուածընկալ լուսատու սուրբ Նշանիս, յառաջնորդութեան վանիցս նմին Տէր Մանուէլի և եղբօրն Բիճբէնի»։ Թէ ի՞նչ սուրբերու նշխարներ դրուած էին նոյն ժամանակ աստ յայտնի չէ. բայց երկու դար վերջը եկեղեցւոյս մօտ հանգուցին նոր պարկեշտութեան նահատակ կոյս մը Թամամ կամ Կասարեալ անուամբ, որ էր Գողթան Շաղկերտ գիւղէն, Մալխաս անուն ժանտ մարդու մը դուստրը։ Մալխաս՝ գիւղին աւագն էր, և պարտքի փոխարէն խոստացաւ իւր դուստրը տալ Նախիջեւանի խանին և բռնի դրկեց Երեւան. իսկ կոյսը ինքզինքը ապարանի բարձրէն նետեց Հրազդանի քարափը, և ողջ մնալով՝ փախչելով եկաւ մինչեւ Եղիվարդ. ուր գիւղի վատասիրտ Սահակ անուն աւագը, երկիւղէն՝ արիասիրտ օրիորդին դահիճ և մատնիչ եղաւ, խեղդել տալով և ծածկելով քարերու տակ սրբուհին. եւ յետոյ հայրը գալով թաղեց զայն եկեղեցւոյ հարաւային որմոյն մօտ։ Ասոր վրայ մանրամասն գրելով ժամանակակից Զաքարիա Սարկաւագը (Բ. ՃԲ) իր պատմութեան մէջ, կը յաւելու լուսոյ կայծերու երեւումը գերեզմանին վրայ. «Գնացի իմացայ հաւատեաւ ի Մկրտիչ երիցոյն (որ հաղորդած էր նահատակը). և զթուականն ՌՃԽ», 1691։ Եկեղեցւոյն մօտ կան նաև ուրիշ շատ գերեզմաններ՝ բազմաթիւ խաչարձաններով։ Թամամայ նահատակութենէն քիչ ժամանակ առաջ պատահած է աւանիս գլխաւորի Աւագի սպանութիւնը, որ էր «այր ճարտար և առեննախօս և պնդերես և առաջի մեծամեծաց յարգոյ»։ Սա տեղւոյս ջրի պակասութեան պատճառաւ, Աղիզբէկի նման հնարք գտաւ ջուր բերելու Հրազդանի օժանդակներէն, Նգայ Գարաճէօրէն գիւղի սահմաններէն. իսկ Հապուչ Ղասիմ անուն մահմետականը քակել տալով ագուգանները՝

ջուրը իրեն գիւղը դարձուց. ատոր համար ամբաստանուելով Երեւանայ խանին, անոր հրամանով Եղիվարդեցիներէն չարաչար ծեծուեցաւ. բայց յետոյ խաբէութեամբ Աւագը բռնելով սպաննեց։ Եղիվարդ էջմիածնի աթոռոյն սեփհական կալուած հինգ գիւղերէն մին էր, ԺԶ. դարու կիսուն մեծ մասամբ ($4^{1}/_{2}$) կալուած էր Երեւանցի խօճա Սէֆի, որուն որդին Յակոբջան՝ շնորհեց Յակոբ կաթողիկոսի. յետոյ Պարսիկներէն գրաւուելով՝ աթոռոյն վերադարձուց Սիմէոն կաթողիկոսը 1768ին։ ԺԸ. դարու սկիզբը կը յիշուի Կիրակոս վարդապետ Եղիվարդեցի եպիսկոպոս ձեռնադրուած Աղեքսանդր կաթողիկոսէն, 1708 թուին։ Բայց Եղիվարդայ եպիսկոպոսական աթոռը, ըստ Օսկանայ, խափանուած էր ԺԷ. դարու կիսուն։ Եղիվարդ այժմ ունի 1358է աւելի բնակիչ։

Եղիվարդայ Ս. Թէոդորոս կամ Ս. Զօրավար մենաստանը կը գտնուի աւանին արեւելեան հիւսիսային կողմը, գրեթէ կէս ժամ հեռու։ Եօթներորդ դարու վերջերը ճոխ կերպով կառուցուած է Հայոց իշխանապետ Գրիգոր Մամիկոնէն, և կը յիշուի շատ պատմիչներէ, որոնցմէ մին է և Յովհաննէս կաթողիկոս, որ կ'ըսէ, «Շինէ նաև նուիրանոց ուխտի կրօնաւորական դասուց, յորում եւ եկեղեցի պայծառապաճոյճ ի նմա յարդարեալ, ըստ արեւելից կուսէ դաստակերտին մեծի Եղիվարդայ, տուն բնակութեան կուսակրօնից զնա հաստատէ ի փրկութիւն հոգւոյ իւրոյ»։ Մենաստանը կամ բնակարանները քայքայած են այժմ և քիչ բան կը մնայ քարեայ շինուածքէն՝ եկեղեցւոյն արեւմտեան հարաւային կողմը։ Իսկ արդարև պայծառապաճոյճ ըսուելու արժանաւոր եկեղեցին, բացի կործանած գմբեթէն, դեռ կանգուն է տասներկու դարերէ ի վեր։ Արտաքին ձեը բոլորշի ութանկիւնի է, իսկ ներսը կան ութը կիսաբոլորակներ, որոնք առանց սեան վեր կը բռնէին գմբէթը։ Շինութեան արձանագրութիւնը չերեւիր, բայց վերջիններէն գրուած կայ 1191 թուականաւ նուիրատուութեան յիշատակարան մը։ Եկեղեցիէն գրեթէ քարընկէց մը հեռու հիւսիսային կողմն է գերեզմանատունը, ուր կայ մատրան նման որոցաձև չիրիմ։ Նուիրատուաց ուրիշ արձանագրութիւններու մէջ Ս. Զօրավար կը կոչուի եկեղեցիս, իսկ յիշատակարանաց մէջ Ս. Թէոդորոս, ինչպէս Մաշտոց կաթողիկոսի վարուց մէջ, գրուած անոր Ստեփաննոս աշակերտէն 894 թուին, թէ նա էր «ի ժառանգաւորաց մենաստանին՝ որ անուամբ սրբոյն Թէոդորոսի էր. և ի զօրանալ բռնակալութեան Տաճկաց ի վերայ գաւառին (որուն մէջ էր Եղիվարդ)· ելեալ հայր նորա ի տիս մանկութեան և գնաց բնակեցաւ պանդխտութեամբ ի գաւառին Սողից», եւայլն։ Գրոց նորագոյն յիշատակարան մը՝ 1427ին գրուած, բնագրին համար կ'ըսէ, թէ գրուած է 1197ին «ի սուրբ ուխտն Եղիվարդու, ի դուռն սուրբ եկեղեցւոյն Թէոդորոսի»։ Այս մենաստանն ևս նորոգեցին մեզ նախածանօթ Ագիգբէկը և իւր կինը, որոնք Եղիվարդ աւանը գալով և տեսնելով ամենայն ինչ կործանուած, շատ նեղութիւններով «... բազում և յոլով աշխատութեամբ, ծառայութիւն կատարելով մեծափառ տերանց իւրեանց Շահինշահի և Խուանդային... և ամենայն դիմօք հաստատեցին զմեծ մենաստանս զԵղիվարդ. չինեալ զա՞մենայն քանդեալս»։ Մեզ յայտնի չեն թէ ինչ դէպքեր հանդիպեցան Եղիվարդայ կրկին վանքերուն, որոնք եղած են առաջնորդներ և ո՛րչափ ժամանակ չէն մնացին՝ անթիւ ասպատակաց և պատերազմներու երեսէն, որոնք մղուեցան Եղիվարդայ ընդարձակ դաշտին վրայ։ Ինչպէս վերոյիշեալ Պարսից եւ Յունաց մարտէն հազար տարի վերջը, հոս իրարու հետ զարնուեցան Շահաբասի օրով Պարսիկները և Թուրքերը։ Վերջինքս իմանալով որ Երեւանայ խանը Թահմազ ղուլի Ամիրգունայ որդին գացած էր Վրաստանի վրայ, ասպատակելով Շիրակ, Նիգ և Կոտայք գաւառները, եկան Եղիվարդ գիւղը և ամրոցը շրջապատեցին. իսկ գիւղացիք քարերով պատերազմեցան, և քարերը սպառելով Օսմանցիք դիւրութեամբ տիրեցին, կոտորեցին երեսուն հոգի և մնացածները գերի առին, «ըմբռնեցին եւ այր մի Ծատուր անուն, և կապեցին զձեռս յետս, և ձաղէին զնա ցուցանել զինչս, քանզի աւագ էր գեղջն. և նա ցանգեալ և խղեաց զկապն, և յերդոցն անկաւ ի տուն մի, և հնարիւք ելեալ յառաստաղս. և ոտամբ և ձեռօք ըմբռնեալ զգերանն և եկաց ի կախ. եւ Օսմանցիք մտին ի տունն, որոնեցին և ոչ գտին. ելին արտաքս և գնացին փախստեայ. քանզի լուան թէ Թահմազ խանն դարձեալ է ի Վրաց աշխարհէն և գայ»։ Որ եղած մնանները տեսնելով սաստիկ բարկացած զօրք ժողվեց նաև հրացանակիր հայերէն և Եղիվարդեցիներէն, և մըտնելով Օսմանցւոց սահմանը մինչև Կարս քշեց։ Այս պատերազմի դէպքերն գրած է Զաքարիա պատմիչ լսելով ականատես Յակոբ անուն միայնակեցէ մը։ Դեռ աւելի նշանաւոր արիւնահեղ պատերազմներ տեղի ունեցան այս կողմերս դար մը վերջը, Նատիր Շահի օրով։ Այս պատերազմներէն վերջնոյն և գլխաւորին ականատես ե-

ցած է Աբրահամ կաթ. Դրակացին։ Թահմազ խանը յաղթող հանդիսացած է այս պատերազմի մէջ, և Մուպարէք բէյի կոչուած բլրոյն վրայ շինել տուած է Աբրահամ կաթողիկոսի բրգաձև յիշատակարան մը, որ այժմ կործանած և աւերակ դարձած է։ Եղիվարդայ մօտ է Մուրատ բէյի կոչուած մեծ բլուրն. որ վերջին պատերազմիս գլխաւոր հանդիսավայրն եղած է։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ» քաղուած Հ.Ալիշանի «Այրարատ»էն)։

ԵՂԻՏԱԿ կամ Եղտուն, ի հնումն հայաբնակ, և ներկայիս Յունաց գիւղ Լօռի (Գուգարք) գաւառի մէջ։

ԵՂ-ՄՈՒԿ. գղ. Տիգրանակերտի Բէշար գռ.ի, միայն չորս տուն հայ ունէր։

ԵՂՆԱԲԵՐ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆ, բարձր Հայոց Եկեղեաց գռ.ի աւերակ վանքերէն մին։

ԵՂՆԱԽԱՂ, կը յիշուի Գուգարաց Ձորափոր գաւառի մէջ։

ԵՂՆԱՁՈՐ, Մոկաց աշխարհի Շատախ գռ.ի մէջ, որուն մէջէն հոսող վտակն օժանդակ է Տիգրիսի։

ԵՂՆԱՍԱՐ ԱՆԱՊԱՏ կամ ՎԱՆՔ, Արցախի Գարդման գաւառի մէջ, հիմնուած է Գետաշէն աւանի հարաւակողմը լեռնաբազկի սարահարթի վրայ՝ Եղիշէ առաքելոյն անուամբ։ Եկեղեցին կառուցուած է երկու սիւներու վրայ, ամբողջ սրբատաշ քարերով։ Դրան հարաւային սեմին վրայ կայ ՌՃԼԵ. թուականաւ կիսեղծ արձանագրութիւն։ 1311 թուականաւ արձանագրութիւն կայ նաև հիւսիսային սեմին վրայ։ Վանքս ունեցած է չրջապարիսպ և գեղեցիկ 14 սենեակներ, որոնց եօթը կանգուն կը մնան։ (Բարխուդարեանց՝ «Արցախ»):

1744ին Եղնասարոյ անապատին մէջ՝ Գաբրիէլ աղայի դուստր Հռիփսիմէ Աւետարան մը կազմել կու տայ Պետրոս սարկաւագին։

ԵՂՆՈՎՏԱ կամ Եղովտա, գիւղ Համաշէնի. որուն մօտն է Ս. Խաչիկ հօր անապատը, գիւղս կը յիշուի 1500ի յիշատակագրէ մը «աստուածաստ բարկութիւն տեղեաց ի վերայ գեղջիս մերոյ Եղնովտա, գաւառիս Սուրբ Խաչիկ հաւրն մերոյ», (Տաշեան՝ Ցուցակ Ձեռագրաց 486). ցանկին մէջ «Եղնովիտ գաւառի գիւղ Ս. Խաչիկ» կը գրուի անուշադրութեամբ։ 1527ին Լոնտոն տարուած Մաշտոց մը ունի հետեւեալ յիշատակարանը. «գծագրեցաւ ի թվ. ՋՀՁ յանապատն Սուրբ Խաչիկ հօր ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնին և սրբոյ Վարդանանց որ աստ են հաւաքեալ, ի պահպանութիւն գեղիս Եղովտայ և երկրիս մերոյ Համշինոյ»։ Գրիչն է Կարապետ։ Նոյն գրիչն է որ Ս. Ղազարու վանքին (Վենետիկ) Շարական Բ.ը կ'ընդօրինակէ 1528ին։

ԵՂՆՈՒՏ տ. Եղանց բերդ:

ԵՂՆՔԱՐ, Ծղուկի (Սիւնիք) մէջ այս անուամբ կոչուած են երեք սև քարեր։

ԵՂՈՎՏԱՅ, 1527ի յիշատակարանի մը համաձայն, Եղնովտայ գիւղի մօտ է։

ԵՂՈՒԷՃԻՆ, սակաւաբնակ գիւղ Սպարկերտի։

ԵՂՈՒՆԴ գղ.ուր 1432ին Արզրումցի Յովհաննէս աւետարան մը կ'ընդօրինակէ։

ԵՂՋԵՐՈՒԱԳՈՄ, գղ. Արցախի Ջար գաւառի, այժմ թէև այլազգաբնակ է՝ բայց ունի հայկական եկեղեցւոյ և հանգստարանի մնացորդներ։

ԵՂՋԵՐՈՒԻ ԽՈՌ կամ Եղջիւրխոռ, լեռ Սիւնեաց Աղահէճք գաւառի։

ԵՂՋԵՐՈՒՆԻՔ. հին գիւղ Սիւնեաց Սոդք գռ.ի։

ԵՂՋԵՐՔ, պատմական լեռ Այրարատայ Կոգովիտ գռ.ի մէջ, ունի եղջերաձև ցցուած ժայռեր։

ԵՂՋԻՒՐ ԽՈՌ տ. Եղջերու խոռ։

ԵՂՏՈՒՆ տ. Եղիտակ:

ԵՂՐԴՈՒՏԻ կամ Ս. Յովհաննէսի վանք, կը գտնուի Տուրուբերանի Տարօն գռ.ի մէջ, Մշոյ արեւմտակողմը՝ 4 ժամ քաղաքէն հեռու։ Վանքս կը կոչուի նաև Եղեգնի Ս. Յովհաննէս և Շիշ իւղոյ վանք։ Երրորդ դարէն ի վեր գոյութիւն ունեցած կը թուի և հիմնարկութիւնը աւանդութեամբ Ս. Թադէոս առաքելոյն կը տրուի, բայց Խորենացին Ս. Վրթանէսի կու տայ։ Կառուցուած է Մշոյ դաշտի արեւմտեան հարաւային կողմը Սիմ լեռան վրայ՝ անտառախիտ տեղ մը, շրջապատեալ բերդանման պարսպով. ունի աննման դիրք մը, գեղեցիկ և ակնապարար տեսարան, սքանչելի և առողջարար օդ ու ջուր. վանքէս դիտողի աչքի առաջ կը պարզուի Մշոյ ընդարձակ դաշտը՝ իրրև կանաչ ծով մը՝ իւր պատմական և սրտառուչ յիշատակներով։ Ինճիճեան՝ մենաստանիս եկեղեցւոյ խորանները երեք կր դնէ, մին Ս. Կարապետ անուամբ, ուր է սրբոյն ձախ թեւը, միւս երկուքը նուիրուած են Սուրբ Աստուածածնի և Ս. Ստեփանոսի։ Հոն կը ցուցնեն նաև Յովսէփ Արեմաթացւոյն աջը, Նարդեան աղնիւ իւղի շիշն, կենաց փայտի մաս մը և ուրիշ նշխարներ։ Իսկ ականատեսն Հ. Ներսէս Սարգսեան՝ երկու եկեղեցի կը դնէ, մին յորում պաշտօն կը կատարէին անշուք և մթին. իսկ միւս եկեղեցին Ս. Ստեփանոս՝ որմնակից առաջնոյն՝ վայելուչ ճարտարապետութեամբ շինուած է և ունի գրմբէթ։ Վանքիս եկեղեցւոյն կաթողիկէն ծածկող կապարը, վերուցեր է Ալատտին պէյն։ Մենաստանիս միւս բոլոր շինուածքները, սենեակները ու անձուկ սրահները բոլորովին անշուք են ու մթին

վանքիս պարսպի մօտ կայ փոքրիկ մատուռ մը, որուն մօտը Եղրդուտի ծառ մը գտնուելուն պատճառաւ Եղրդուտի վանք անունն ստացած է.հոս կայ նաև պատուական սառ ջրոյ աղբիւր մը։ Սուրբ Իւղոյն պատմութեան մէջ մանրամասն գրուած է նաև վանացս հիմնարկութեան վրայ։ Վանքիս այժմեան վիճակը աննախանձելի է, մէկ կամ երկու վարդապետ միաբաններ ու քանի մը հատ աշխարհական սպասաւորներ՝ միայն կը գտնուին Պարխաղն և եկեղեցւոյ պատերը երկրաշարժէ ճեղքոտուած են։ Ուխտաւորաց ժամանակն է Վարդավառի, Աստուածածնի և Խաչվերացի տօնի օրերը. իւր թեմերն են Սլիվան. Խուլփ, Խիան և Սասուն։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

Եղրդուտի վանքին մէջ պահուած է ըստ Վարդան Աշխարհագրի՝ Ս. Կարապետի մասունքը եւ շիշ իւղոյն, զոր Թադէոս Առաքեալը բերած ու հոս պահած է: *1330*ին Սարկաւագ մըն ձեռագիր մը կ'ընդօրինակէ. Ներսէս միայնակեցի համար: *1419*ին Աբրահամ ի խնդրոյ Անդրէասի (Մեծոփեցի) ճաշոց մը կ'ընդօրինակէ վանքիս մէջ, զոր Թովմա Մեծոփեցի ի յիշատակ իր հոգեւոր հօր Մատթէոսի՝ կազմել կու տայ: *1477*ին վանքիս մէջ Ստեփանոս գրիչ մը կը յիշէ Յովհաննէս առաջնորդին անունը: Ըստ Մաղաքիա դպրի *1580*ին վանքիս մէջ կը թաղուի Ս. Կարապետի (Գլակ) վանքի Կարապետ վրդ.ը: *1621*ին հոս կը գտնուի Գրիգոր Նշեցի որ հոն գտնելով Վարդան Արեւելցիի Աշխարհագիրը՝ Երուսաղէմ կը տանի եւ կ'ընդօրինակէ: *1627*ին Ղուկաս աբեղայ Ոսկեփորիկ երգարանը կ'ընդօրինակէ: *1630*ին վանքիս առաջնորդը Երուսաղէմայ վանքին կը նուիրէ Պօղոսի Թղթոց մեկնութիւնը: *1676*ին Յովհաննէս եպ. գրիչ յերկիրն Արշաւունեաց (պիտի ըլլայ Արշամունեաց) ի գեղն Գոմս (Գոմե՞ր որ Մշոյ քովերը կը գտնուի), ընդ հովանեաւ Ս. Մենաստանացն Յովհ. Մկրտչի, Աստուածածնի, Ստեփանոսի, Լուսաւորչի՝ ժամագիրք մը կ'ընդօրինակէ եւ Եղրդուտոյ վանքին կը նուիրէ. այդ ատենի վանքիս առաջնորդն էր Գրիգոր եպ. որ «օգնէ ի գրելն» միաբաններն են Մարտիրոս երաժիշտ. Սուքիաս արհիեպ. վախճանեալ, Յովհ. վրդ. Աբիսակէս եւ Յովհաննէս կրօնաւորք: (Այս ժամագիրքը Անտոնեանց վանքը կը պահուի):

ԵՂԵՃԻ, *գղ. Սիւնեաց Վայոց ձորոյ։*

ԵՄԱՆՈՒ ՁՈՐ, *կը յիշուի Տարօն գա.ի մէջ։*

ԵՄԽԱՆԱ ս. Եամխանա:

ԵՑՈՒԲ, *քղ. Ռուսիոյ, Ազախու ծովուն վրայ Նախիջեւանէն եկած 30 տուն հայ ընտանիք կայ, ունին անշուք եկեղեցի մը։*

ԵՆԱՆՈՍ, *ասպետ Բագրատունի, Տիգրան Բ.ի օրով։*

ԵՆ-ԳԻՒՂ, *ժամանակաւ հայագիւղ. բնակիչք յետոյ գաղթած և քրտացած են. կան եկեղեցւոյ մնացորդներ։*

ԵՆԿԻՃԷ, *հայաբնակ գղ. Վայոց ձոր գա.ի մէջ 1900ին ունէր 400 բնակիչ։ Կը կարծուի ըլլալ Նո*րէք *գիւղը։*

ԵՆԿԻՃԷ *կամ* Ենկիջա, *գղ. Արցախի Վարանդա գա.ի. 1900ին 30 տուն հայ կար, նորաշէն եկեղեցի մը ունէին։*

ԵՆՈՎՍ *և* ԵՆՈՎՔ ս. Նախահայրք։

ԵՆՈՎՔ, *կրօնաւոր. աշակերտ Ս. Մեսրոպայ, Աղուանից երկրին մէջ գործած։*

ԵՆՈՎՔ, *1423ին կը յիշուի Հաւուցթառ վանքին մէջ իբր ուսուցիչ Դաւիթ քհ. գրիչին։*

ԵՆՈՎՔ *քհ. կը յիշուի Եկեղեաց Շախու գիւղին մէջ։* (Յիշատակարանք)։

ԵՆՈՎՔ Արմէն ս. Արմէն Ենովք։

ԵՆՈՎՔ Շահէն ս. Շահէն Ենովք:

ԵՆՈՎՔԵԱՆ Արմենակ, *փաստաբան, կեսարացի, հմուտ տաճկագէտ, ծնած 1863ին, նահատակուած 1915ին։*

ԵՆՈՎՔԵԱՆ Մինաս *(*Գասապեան*), Էվէրէկցի, իր ծննդավայրին մէջ գորգագործութեան մղում տալով Էվէրէկի տնտեսական կեանքին մէջ խոշոր յեղաշրջութիւն մը մտցուցած է։*

ԵՆՈՎՔԵԱՆ Սարգիս *պատուելի, ծնած Մարաշ 1853ին, կ'ուսանի Մարաշ, Այնթապ, պերճախօս քարոզիչ եղած է։ 1885ին Ամերիկա կ'երթայ և 7 տարի Ուէօյլիյըն համալսարանի մէջ կ'ուսանի։ 1895ին Ամերիկեան եկեղեցիներու և գոլէճներու մէջ ի նպաստ Հայոց դասախօսութիւթիւններ կ'ընէ և իր ջանքերով ջարդէ ազատ մնացածներուն հազարաւոր տոլար կը հաւաքէ։ Այժմ (1937) կը բնակի Եդեմ (Գալիֆորնիա)։ Գրած է* The Martyred Armenian *գիրքը։ (*Գալուստեան՝ «Մարաշ»)։

ԵՆՈՎՔԵԱՆ Ստեփան, *եպ., Էջմիածնի միաբան, 1821ին Սահակ Սաթունեանը վարդապետ կը ձեռնադրէ։ Այս եպիսկոպոսն է որ 1825ին Էջմիածնի կողմէ Զմիւռնիոյ առաջնորդ կը կարգուի ուր կը մնայ մինչև որ Ռուսաց և Թուրքիոյ մէջ պատերազմ կը ծագի և Զմիւռնիա Պոլսոյ պատրիարքութեան իրաւասութեան ներքև կ'անցնի (*Քօսեան՝ «Հայք ի Զմիւռնիա» Ա. *1914)։*

ԵՆՈՎՔԵԱՆ Տիգրան, *ծնած է Մարաշ 1881ին, իր հայրենիքի շրջակայքը եղող գոլէճները յաճախելէ ետք 1908ին Ամերիկա կ'անցնի և Տէնվըր գոլէճի և Այլիֆ Աստուածաբանական ճեմա-*

րանին մէջ ուսանելով՝ 1912ին շրջանաւարտ կ՚ըլլայ Մագիստրոս Արուեստից *տիտղոսով։ Ի վերջոյ Ֆրէզնոյի Հայ պանդխտաց ժողովական եկեղեցիին մէջ կը պաշտօնավարէ, ուր կը վախճանի 1934 Փետր. 14ին։*

ԵՆՈՔ ԱԻԱՆ *(Քրդեւան), գզ. Խ. Հայաստանի մէջ։*

ԵՆՐԻԿՈՍ (Հենրիկոս Զ.) *կայսր Գերմանիոյ,* Անգուր *կոչուած 1190—97, մեր Մեծն Լեւոնը թագաւոր պսակել կու տայ։*

ԵՈԶՂԱՏ տ. Եօզղատ։

ԵՈԶԿԱՏԼԵԱՆ Աղեքսանդր, *արտօնատէր և տնօրէն Մարզուան հրատարակուած (1911—1914) «Բողբոջ» պատկերազարդ ամսագրին։*

ԵՈՀԱՆՆԷՍԹՈՒ Անդրանիկ տ. Եուանեսքու Ա.։

ԵՀԱՆՆԵՍԹՈՒ *կամ* Եօանեսքու, *Ռումանահայ մը, որ աշխատած է լատինական տառերով տարածել հայոց լեզուն, այդ իսկ նպատակով 1884ին Վառնայի մէջ տպարան մը հիմնած է և սկսած է լոյս ընծայել* Huis *(Յայս) շաբաթաթերթ մը 1884—6. սակայն չկարենալով իր խորհուրդը իրագործել՝ տպարանը Վառնայի երիտասարդութեան նուիրեց։ 1884էն առաջ Պոլսոյ մէջ ալ քանի մը հայերէն գրքեր հրատարակած է լատինական տառերով։* (Տե՛ս Թէոդիկ «Տիպ ու Տառ» էջ *191)։ Տե՛ս և* Եօանեսքու։

ԵՈՒԱՆ-ՎՈՏԸ, *«Անգութ» կոչուած հայազգի իշխան Ռումանիոյ Մոլտաւիա գաւառին 1572—1574, զոր ռումէն պատմիչները* Ioan Vodă Armeanul *կը կոչեն։ Ասիկա Երիտասարդն Շթէֆան իշխանին մէկ ապօրէն զաւակն էր Սերպեգա անունով հայ կնոջմէ։* (Մանրամասնօրէն գրուած մը Ս. Սրենցէ՝ տե՛ս Համազգային Տարեգիրք *1936* էջ *258-276)։*

ԵՈՒԱՆ ՎՈՏԸ

ԵՈՐԿԱ Նիքոլայէ (Նիկողայոս), *Բրոֆ. ռումէն ուսուցչապետ, ծնած Պոթոշան 1871ին։ Եորկայի մասնագիտութիւնն է Պատմութիւնը և երկար տարիներէ ի վեր համալսարանին մէջ կը դասախօսէ։ Միանգամայն ան հրապարակագիր եւ գրագէտ է, թղթակից անդամ է շարք մը եւրոպական կաճառներու և նախագահ կամ անդամ մշակութային հիմնարկութիւններու։ Նոյնպէս եղած է պետական մարդ՝ ըլլալով կուսակցապետ, երեսփոխան, ծերակուտական և վարչապետ։ Վերջերս անդամ ընտրուած է արքայական խորհուրդի, իսկ 1939 Յունիսին ընտրուեցաւ նախագահ Ծերակուտական ժողովի։*

Բրոֆ. Ն. ԵՈՐԿԱ

Բրոֆ. Եորկայի վարչապետութեան օրով է որ Ռումանիոյ հայ համայնքի թեմական կանոնագրութիւնը կառավարութեան կողմէ վաւերացուած ու գործադրութեան դրուած է։

Բրոֆ. Եորկա Վըլէնիի մէջ հիմնած է ամառնային համալսարան մը, որուն բացման օրը Պուքրէշէն «Կոմիտաս» երգչախումբը և կարգ մը հայեր կ՚երթան մասնակցութեան և տեսակ մը հայ բրոբականտի միջոց կը դառնայ։

Բրոֆէսորը ճանչցուած է հայասէր, ան իր մանկութիւնը անցուցած է հայերու մէջ, մեծապէս տպաւորուած է և կազմած մեծ համարում Հայոց վրայ։

Քանիցս իր հրապարակային դասախօսութեանց նիւթ ընտրած է Հայոց պատմութիւնը՝ Պուքրէշի մէջ և այլուր, և թէ՛ ֆրանսերէն ու թէ ռումէն լեզուով հրատարակած է զանոնք։

ԵՈՒՋԷՖՈՎԻՉ Յակոբ *Աղեքսանդր, վարդապետ փիլիսոփայութեան և բժշկութեան։ 1660ին Լվովի թաղապետութեանը խորհրդական եղած է*

և ապա արքունի բժիշկ Լեհաց թագաւորին Բարեպաշտ, ուղղափառ և կրօնասէր մը ըլլալով՝ Լվովի եկեղեցիներուն շատ մը նիւթական պէտքերը իր ծախքերովը հոգացած է։ (Տօնիկիեվիչ)

ՆՈՒՋԷՖՈՎԻՉ Յովհաննէս Թովմաս, կանոնիկոս վարդապետ, ծնած է Լվով 1662ին։ Հօրը մահուընէն ետքը Թրաքովիայի Ակադեմիան ղրկուեցաւ, ուր արտակարգ ժրաջանութեամբ և ինքնուրոյն յաջողութեամբ մը ուսմունքները աւարտեց, թէ քաղաքական և թէ կանոնական իրաւանց դոկտոր անուանուելով։ Լվովի լատին կղերին դրամական նպաստներուն պարտելով իր ստացած բարձր կըրթութիւնը, ի նշան երախտագիտութեան՝ քահանայական վիճակը ընդգրկեց, մինչև կենաց վերջ, աշխատելով եկեղեցւոյ և Լվով քաղաքին համար։ Լեհերէն ու լատիներէն լեզուով շատ մը գրական աշխատանքներ ձգած է, ի մէջ այլոց Լվով քաղաքին ժամանակագրութիւնը լատին լեզուով՝ 1634էն մինչև 1690։ 1717 Սեպտ. 22ին առաքելական աւագանոտար անուանուած է։ Մեռած է Լվով քաղաքին մէջ 1729ին։

ՆՈՒՋԷՖՈՎԻՉ Նիկողայոս, ծնած է Լվով, ճարտար ղեղագործ։ Անուն հանած է իբր քաջ զօրամարտիկ և պաշտպանող Լվով քաղաքին, երբ ան պաշարուեցաւ 1648ին՝ Թօզաքներէն։ (Տօնիկիեվիչ)։

ՆՈՒԿՈՍԼԱՒԻԱ (Սերպիա), Պալքաննեան այս պետութեան մէջ մօտաւորապէս 500 հայեր կ'ապրին, մեծ մասամբ Պելկրատի և Սկիւպի մէջ։ Հայերը սակայն ո՛չ եկեղեցի և ո՛չ դպրոց ունին, աւելի սուրճի գործով կը զբաղին։ Բացի վերի երկու քաղաքներէ՝ 10—15 վայրեր մէկ կամ երկու խանութպան ընտանիքներ կան։ Կան քանի մը մտաւորականներ և բժիշկներ ևս։

Պելկրատի մէջ քանի մը տարի հայերը Ազգային Միութիւն մը կազմեցին, նպատակ ունենալով վառ պահել ազգասիրութեան ոգին։

ՆՈՒՄՈՒՐԹԱԼԸԳ (Զուանոց), գղ. Ծովային Կիլիկիոյ։

ՆՈՒՆԻԸՆ ՍԻԹԻ (Ն. Ճ.) Միացեալ Նահանգներ, ուր Հայերը 1905ին 14000 տոլար ծախքով Ս. Խաչ եկկեղեցին կառուցած են։ Եկեղեցական պաշտամանց ներկայ կ'ըլլան 250—300 հոգի։ Եկեղեցին ունեցած է «Տաճար» անուամբ թերթ մը։ Կան «Դստերք հայ Առաք. Եկեղեցւոյ» Տիկնանց Կրթասիրաց միութիւններ և Կիրակնօրեայ վարժարան մը՝ 75 աշակերտներով։ (Հ. Կոչնակ 1929 թ. 28)։

Նուննիրն Սիթիի Ս. Խաչ եկեղեցին

ՆՈՒՍՈՒՖԵԱՆ Զարուհի, նկարիչ, քոյր չափագէտ Յովսէփ Նուսուֆեանի։ Մեռած է շատ երիտասարդ 1908 Յունուար 8ին ի Բերա (Կ. Պոլիս) (Յ. Վարժ.)

ՆՈՒՍՈՒՖԵԱՆ Զարեհ. առաջին խմբագիրն եղած է Արեւելք ազգային օրաթերթին՝ որ 1884ին սկսաւ հրատարակուիլ Պոլսոյ մէջ՝ արտօնատիրութեամբ Ստեփան Տամատեանի։

ՆՈՒՍՈՒՖԵԱՆ Հայկազն. այսպէս կը կոչեն (Նուսուֆ էֆ. Էրմէնի) Եգիպտական թերթերը (Էլ Ահրամ), որ Եգիպտոս եկած է ԺԹ. դարու սկիզբները։ Ինքը Եւրոպիացի էր, Մեհմէտ Ալի փաշա իբր պետական թոշակընկալ սան Կրինեօնի (Ֆրանսա) երկրագործական վարժարանը ղրկած ուր յաջողութեամբ ընթացքը աւարտելէ ետք Եգիպտոս կը վերադառնայ 1830ին, դարձին փոթորիկը իր նաւը Մալթա կղզին կը հանէ. Նուսուֆ քանի մը օր կը ստիպուի հոն մնալ, ուր մանտարինի ծառին հանդիպելով մատղաշ տունկ մը և պտուղներ հետը Եգիպտոս տանելով Մեհմէտ Ալիի կը նուիրէ։ Նուսուֆ Հայկազնը փեսան կ'ըլլայ Աղեքսանդրիոյ ճարտարագիտական վարժարանի տնօրէն Նուսուֆ պէյ Հէքիմեանի, և աւելի ուշ եղաւ Մեհմէտ Ալի փաշայի կալուածներուն վերակացու։ Փոխարքայի պարտէզներուն մէջ մշակեց մանտարինը, զոր Ֆելլահները նախ «Պրթըգան Նուսուֆ», յետոյ պարզապէս «Նուսուֆ էֆ.» կոչեցին մանտարինը։ Երբ 1849ին Նուսուֆ էֆ. Պոլիս կ'երթար՝ նաւաբեկութեան արկածին զոհ երթալով մեռաւ։

ՆՈՒՍՈՒՖԵԱՆ Յովսէփ. ծնած է Պոլիս 1857ին որդի Բարթուղիմէոս աղայի, որ արքունի ժամագործներու հին արհեստապետութեան գլուխն էր, Պոլսոյ լիսէէն շրջանաւարտ ըլլալէ ետք թէ՛ կեդրոնական վարժարանի և թէ՛ լիսէի մէջ դասախօսած է չափագիտութիւն և բնագիտական ուս-

մունքը։ Կայսերական համալսարանին մէջ եւս եղած է ուսուցչապետ հաշուակալութեան, նախագահ Շիրքէթի Խայրիէի, Հանրային կրթութեան բարձրագոյն ժողովի անդամ։ Վարած է ազգային ազգօգուտ պաշտօններ։ Հիմնադիրներէն է «Արեւելք»ի։ Գրած է գիտական յօդուածներ և 1884ին թարգմանած ու հրատարակած է Պատկերազարդ բուսաբանութիւն և երկրաչափական գիտելիք գիրքը։ Եղած է առաջնակարգ ջութակահար, մեռած է 1913ին Պոլսոյ մէջ։ (Թեոդիկ՝ «Ամ. Տարեցոյց»ը 1914 եջ 398)։

ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ ՅՈՎՍԷՓ

ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ Յովսէփ, քանակագէտ, բնագէտ, ուսուցիչ և յօդուածագիր։ Ծնած է Պոլիս 1855ին և մեռած 1913 Օգոստ. 13ին։ (Յ. Վարժ.)։

ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ Պետրոս, ամիրա, որդի Յովսէփ Պօղոսեանի, եղբայր Պօղոս Եուսուֆեանի ծնած Զմիւռնիա 1780ին։ Սա Եգիպտոս երթալով սեղանաւորութիւն կ՚ընէ և փոխարքայէն գործակալ կը կարգուի, Եւրոպական հրապարակի վրայ վաճառելու եգիպտական բերքերը փոխարէն հայթայթելու համար Եգիպտոսի բանակին և կառավարութեան զգեստեղէնի և ուրիշ բոլոր պէտքերը։ Պետրոս ամիրա եղած է բարերար և մեկենաս, իր հայրենի քաղաքին Զմիւռնիոյ հայ վարժարանին առաջին անգամ ֆրանսերէն եւ անգլիերէն լեզուներու դասախօսութեան պատճառ եղած է, այս առթիւ կարեւոր նուիրատուութիւն մը ընելով. որու հասոյթով ընդ միշտ ապահոված էր յիշեալ վարժարանի լեզուներու ուսուցումը։ 1846ին կը մեռնի Կորիձայի մէջ և կը թաղուի Իզմիր։

ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ Պօղոս պէյ, ծնած է Զմիւռնիա 1775ին (ըստ ոմանց 1769ին), հայրը Յովսէփ Պօղոսեան երիտասարդ հասակին Կեսարիայէն գացած էր Իզմիր, ուր իր ազնիւ և խելացի ձիրքերով Ապրօեան գերդաստանին սիրելի կ՚ըլլայ, կ՚ամուսնանայ Ապրօեանց աղջկան հետ և երեք զաւակներ կ՚ունենայ (Պօղոս, Պետրոս և Մարիամ)։

Տակաւին անչափահաս որբեր թողլով կը մեռնի, ոչ իսկ խորհելով թէ իր Յովսէփ կամ Եուսուֆ անունը ո՛րչափ պիտի բարձրանայ։

Պօղոս, բացի մայրենի լեզուէն հմուտ էր նաև թուրքերէնի, պարսկերէնի, արաբերէնի յունարէնի, իտալերէնի և ֆրանսերէնի։

Երբ Պօղոս 20 տարեկան եղաւ, Առաքել Ապրօեան Աղա տեսնելով Պօղոսի յառաջադէմ վիճակը՝ զայն իր տեղը առաջին թարգման դրաւ Անգլիացւոց Զմիւռնիոյ հիւպատոսին մօտ։ Այս պաշտօնին մէջ իր դիւանագիտական յատկութիւնը աւելի զարգացաւ և այնքան սիրելի դարձաւ որ օր մը, 1800ին, Կիպրոս կղզին գնաց կարեւոր յանձնարարութեամբ մը, Անգլիացւոց ծովակալը Սընտի Սմիթ ճանչցաւ զինքը. հոնկէ Սմիթ Պօղոսը իբրև թարգման իր հետ Եգիպտոս տարաւ, երբ Անգլիական նաւատորմ մը Աղեքսանդրիա գնաց Ֆրանսացիները անկէ հանելու համար։

Այդ միջոցներուն Բէօր Եուսուֆ փաշա վէզիրն ալ ցամաքէն հասած էր Եգիպտոս Անգլիացւոց օգնելու համար, այս քաղաքական մեծ գործողութեան մէջ Պօղոս ցոյց տուաւ ճարտարամտութիւն, այնչափ սիրուեցաւ որ վէզիրը տեսնելով անոր յաջողութիւնը, խնդրեց Անգլիացի ծովակալէն որ հրաման տայ իր ծառայութեանը մէջ մտնելու,—«Վասնզի, ըսաւ ես քեզմէ աւելի կարօտ եմ այսպիսի հանճարեղ թարգմանի մը»։

Վէզիրը իրեն առաջարկեց Բարձրագոյն Դրան առաջին թարգմանի պաշտօնը, բայց Պօղոս պէյ մերժեց խոնհեմութեամբ ըսելով. —«Թէև մեծ շնորհք մըն է որ ինծի կ՚ընէք, բայց նկատելով որ այդ պաշտօնը շատ տարիներէ ի վեր Յունաց կը պատկանի և անոնց ժառանգութիւնն է, լաւ կ՚ըլլար որ իմ պատճառաւ չզրկուին անկէ եւ ինծի հետ չթշնամանան»։

Ասոր վրայ Վէզիրը պատասխանեց.

—«Խօսք չունիմ խոհեմութեանդ, բայց դուն ինծի համար մեծ ու պատուական ես. հետեւաբար քեզի հրաման, ի՛նչ որ կ՚ուզես խնդրէ ինձմէ»։

Պօղոս պէյ Եգիպտոսի թարգմանն ըլլալու պաշտօնը խնդրեց. Վէզիրը հաւանեցաւ և թագաւորական հրովարտակով և մասնաւոր յանձնարարականով զինքը Եգիպտոս ղրկեց, որուն կուսակալն էր Խուրշիտ փաշա։

Եուսուֆ Պօղոս պէյ Խուրշիտ փաշայի և անոր յաջորդ Մէհմէտ Ալի փաշայի ատեն թարգմանի պաշտօնէն զատ վարած է նաեւ առաջին խորհրդականի, առաջին գործակալի և հազարապետի պաշտօնները՝ մինչեւ 1833։

Մէհմէտ Ալի փաշա, որ հռչակաւոր եղած է իր խելացիութեամբը՝ զինքը պէյ եւ վաճառակա-

նութեան ու արտաքին գործերու նախարար անուանեց։

Եւրոպացիք գոհ մնացին Ալի փաշայի ըրած այս ճարտար ընտրութեան համար։

Այն հաշտութիւնը, որ 1836ին բրաւ Սուլթանը Ահմէտ Ալի փաշայի հետ, այնպիսի վարպետութեամբ և յաջողութեամբ գլուխ հանեց Պօղոս պէյ, որ ֆրանսական լրագիրները յայտնի կերպով յայտարարեցին թէ Եւրոպայի դիւանագէտներէն և ոչ մին կրնար այդպիսի դժուար խնդիր մը ա՛յնչափ շուտով և յաջողութեամբ լուծել, ինչպէս որ լուծեց «այս խորագէտ եւ ամենահանճար Հայը»։

Եուսուֆեան Պօղոս պէյ

Իր խաղաղասէր և նրբամիտ քաղաքականութեան իբր ապացոյց Օսմանեան պետութեան եւ Եգիպտոսի պատերազմին համամիտ չէր. Մէհմէտ Ալի փաշա տեսնելով որ Պօղոս պէյի գուշակութիւնը ճշմարիտ եղաւ և Եւրոպական երեք մեծ պետութիւնները միաբանած են, Պօղոս պէյի յանձնեց հաշտութեան խնդիրն որ կատարեալ ձեռնհասութեամբ յաջողցուց և թէև իրեն առաջարկուեցաւ ալ որ Պոլիս փոխադրուի եւ ծառայէ Սուլթան Մահմուտ արքային, բայց ինքը մերժեց, լաւագոյն սեպելով միայն փոխարքային ծառայել, որուն անթիւ բարիքները տեսած էր։

40 տարիներու երկար շրջանի մը մէջ, որ ծառայեց Եգիպտոսի կուսակալին՝ երբեք արատ մը չերեւաց իր գործերուն վրայ։

Երբ 1841ին Լորտ Բալմէրըսթըն, Անգլիոյ արտաքին գործոց նախարարը դաշնակից տէրութիւններուն վճիռը ղրկեց իրենց ծովակալին Լորտ Սթրաթֆորտէնի, մասնաւորապէս յանձնարարեց որ վճիռը երբ յանձնուի Մէհմէտ Ալի փաշային Պօղոս պէյն ալ ներկայ գտնուի։

Պօղոս պէյ հայրն եղած է որբերու և աղքատներու, խոնարհամիտ էր, հեզ և ողորմած։ (Վ. Զարդարեան՝ «Յիշատակարան» հտր. Գ)։

Իր շնորհիւն է որ Եգիպտական կառավարութիւնը զանազան առանձնաշնորհումներ տուած է նախ Հայոց առաջնորդարանին ու յետոյ ուրիշ առաջնորդարաններու։

Պօղոս պէյ ունենալով իր չարամիտ հակառակորդներն, ու քաջ տեղեակ ըլլալով անոնց ամբաստանքներուն՝ 1844ին բոլորովին կը հրաժարի իր պաշտօնէն և կը մեկուսանայ Աղեքսանդրիոյ իր բնակարանին մէջ, յատկապէս որոշելով անունդ չառնել և մեռնիլ խաղաղ կերպով։

Մէհմէտ Ալի լսելով այս պարագան՝ բարձրաստիճան պաշտօնատար մը կը ղրկէ իր մօտ և կը հրամայէ որ անունդ առնէ երկարելու համար իր յոյժ թանկագին կեանքը։

Պօղոս պէյ կը հնազանդի և պաշտօնատարին ներկայութեան քիչ մը բան կ'ուտէ։ Բայց իր ներքին գործարանները անսուաղութեան պատճառաւ մաշուած ըլլալով՝ օգուտ չ'ընեն, եւ 1844ին Յունուար 10ին կը վախճանի 75 տարու։ («Սարկաւագի Տարեցոյց»ը)։

Թաղումը պէտք եղած պատիւներով եղած չըլլալուն համար Մէհմէտ Ալի փաշա հրաման ղրկեց որ նորէն հանդէս ընեն, և այս անգամ զինուորական պատիւներով և նուագախումբով կատարուեցաւ յուղարկաւորութիւնը, նաև հրամայեց Փաշան, որ Աղեքսանդրիոյ եկեղեցւոյն ծախսը իր քսակէն հոգացուի։ Ջինքը թաղեցին Աղեքսանդրիոյ Ս. Պօղոս Պետրոս եկեղեցւոյն կից։

Պօղոս պէյ երեսուն աղքատ տնուորներու ապրուստը ապահոված էր և Վենետկոյ Մխիթարեան վանքին նուիրած է Եգիպտական մոմիայ մը։

Հրատարակել տուած է Տելիմաքի հայերէնը 1826ին Վենետիկի մէջ, թարգմանութեամբ Հ. Վ. Զախջախեանի։ Մեծագումար նպաստներ Զմիւռնիոյ վարժարանի։ (Տե՛ս նաեւ Ալպօյաճեանի «Հայ Կեսարիա» էջ 1943)։

ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ Պօղոս, 1892ին Պոլսոյ մէջ հրատարակած է «Մանուշակներ» քերթուածներու հատորիկ մը (100 էջով)։

ԵՈՒՍՈՒ(ՖԵԱՆ) Ս. Ք. բժիշկ. ծնած Խարբերդ 1867ին, հայրը Ասորի և մայրը հայ էր, շրջանաւարտ Մարզուանի գոլէճէն և Պալթիմորի բժշկանոցէն. 3 տարի ուսուցիչ եղած է Մարզուան, արուեստը կատարելագործած է Լոնտոն և Վիեննա։ Պալքանեան պատերազմին Պոլիս գտնուելով՝ ծառայած է Թուրք բանակին։ Մեծ պատերազմին ալ Ամերիկեան բանակին մէջ Ա. տեղակալի աստիճանով։ Ասորի էր արեամբ բայց սրտով հայ։ 1924 Դեկտեմբեր 27ին կը մեռնի Ուստրի մէջ։

ԵՈՒՍՈՒՖԵԱՆ Օննիկ, ազգային բարերար, ծնած

է Սկիւտար (Կ. Պոլիս) 1842ին, հանրածանօթ բարեսէր. իր Արամ եղբօրը հետ Ազգային հիւանդանոցին և Գալֆաեան որբանոցին կտակած են Եուսուֆեան խանի իրենց բաժինը։ Առեւտուրով կը զբաղէին. կը վախճանի Իսթանպուլ 1937 Յունուարին (Թէոդիկ՝ «Ամ. Տար.» 1926)։

ԵՈԽՎԱ, գզ. Ոստան գ.ի, 1900ին 1600 հայ և 200 թաթար բնակիչ ունէր, նոյնը կը համարուի Օվայից կամ Ովայից գիւղին հետ, ուր ծնած է Յովհ. Ե. կթղ. պատմաբան։

ԵՈԽՎԱՃԸԳ տ. Օվանրգ։

ԵՈՒՐԹՊԱՆ, լեռնաբլուր Շիրակ գ.ի մէջ։

ԵՊԻՓԱՆ, աշակերտ Անտոնի. Դ. դարու սկիզբը Կեսարիոյ Ղեւոնդ եպ.ի կողմէ Հայաստան կը ղրկուի և իր 40 ընկերօք կը բնակի Իննակնեան վանքին մէջ։

ԵՊԻՓԱՆ, աշակերտ Դանիէլի, ազգաւ յոյն, Մեծն Ներսէսի մահէն ետք Ծոփաց Մամրբէ վանքին մէջ բնակեցաւ և Դ. դարու մէջ Ծոփաց եւ Աղձնեաց մէջ շատ մը վանքեր հաստատեց։

ԵՊԻՓԱՆ Կիպրացի Ս. այսինքն հայրապետ Կիպրացւոց, ազգաւ հրեայ, ծնած 310ին, «Վարդապետ Եկեղեցւոյ»։ Կը վախճանի 403ին։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Հոգեգալստեան երրորդ շաբթուն մէջ։

Ս. Եպիփան շատ մը երկեր թողած է, որոնց մեծ մասը թարգմանուած է մեր նախնիքներէն, որոնց ցուցակը տե՛ս Հ. Գ. Զարպհանալեանի Հայկական թարգմանութիւնք նախնեաց գրքին մէջ էջ 401—428), որոնց մեծ մասին հարազատութիւնը չէ կարելի երաշխաւորել։

Եփիփանու Կիպրացւոյ «Յաղագս երգոց Սաղմոսարանին Առաջաբանութեանց»ը տպուած է Մեկնութիւն Սաղմոսացի մէջ 1801ին ի Կ. Պոլիս։ Քանի մը գրուածքներն ալ լոյս տեսած են Էջմիածնայ «Արարատ»ի, «Բազմավէպ»ի մէջ։ (Տե՛ս «Նոր Մատենագիտութիւն» Հ. Ղազիկեանի, էջ 579)։

ԵՌԱՆԴ, գրական, հասարակական, տնտեսական և քաղաքական շաբաթաթերթ, խմբ. Վ. Ա. Ղազարեանց. տպ. Բագու 1914 (երկու թիւ միայն)։

ԵՊՈՒՉԵԽ տ. Ապուչեխ։

ԵՊՐԱՔՍԻԱ, ճգնաւոր կոյս, ազգաւ յոյն Դ. դարուն մէջ ապրած. հայ եկեղեցին կը տօնէ Պանդալէոն բժշկին հետ։

ԵՌԱՏ տ. Առեւտ։

ԵՍԱՂՈՒԼ տ. Եասաղուլ։

ԵՍԱՅԵԱՆ Անդրանիկ, ուսուցիչ, գրող. ծնած է Քղի 1882ին, շրջանաւարտ Պրուսայի Երկրագործական վարժարանէն։ Համիտի օրով հալածուած, 1899ին Պրուսա և 1905ին Կարին աքսորուած, Պաշտօնավարած է Ղալաթիոյ Կեդրոնականին և Կարինի Սանասարեանին մէջ։ Բժշկական, Տընտեսական եւայլն յօդուածներ ունի «Արեւելք»ի, «Բիւզանդիոն»ի, և «Հանրագիտակ»ի մէջ։ (Պարսամեանի «Մեր Տարեցոյց»ը 1912 էջ 86)։

ԵՍԱՅԵԱՆ Արսէն, ՀՕԿի գլխաւոր վարչութեան նախագահ, Երեւան կը գտնուէր, ինքն ալ չնորհազուրկ եղաւ 1937—8ին։

ԵՍԱՅԵԱՆ Արեւ, Շաքարի, Խ. Հայաստանի Կեդր. Գործ Կոմիտէի քարտուղար եղած է կարճ ատեն մը, 1937ին կը հրաժարեցուի։

ԵՍԱՅԵԱՆ ԱՐՍԷՆ, 1935ին Խ. Հայաստանի տեղական արդիւնաբերութեան գործավար եղած է։

ԵՍԱՅԵԱՆ Գրիգոր, ծնած է Վան 1883ին և նահատակուած 1815 Ապրիլին։ Շրջանաւարտ Կալաթա Սէրայի լիսէէն, ուսուցիչ ֆրանսերէնի եւ ուսողութեան։

Գրիգոր Նոր ծածկանունով բանաստեղծութիւններ հրատարակած է Պոլսահայ հանդէսներուն մէջ։ Ֆրանսերէնի թարգմանած է Ռ. Զարդարեանի Յայգալոյսը և Լ. Շանթի Հին Աստուածները։

ԵՍԱՅԵԱՆ Գրիգոր, շրջանաւարտ ելեքտրաքիմիագիտութեան ճիւղէն, 1936ին աւարտած է Փէն Սիլվանեան համալսարանը։

ԵՍԱՅԵԱՆ Եսայի, Ռափայէլեան վարժարանի թատրոնի աշակերտներէն, որ բարձրագոյն կըրթութիւնը առած է 1850—1857։ Ասոր մասին շատ քիչ տեղեկութիւններ կան, միայն կրնանք ըսել որ Պոլիս Արեւելեան թատրոնի ամէնէն փայլուն աստղերէն մէկն եղած է։ 1862ին Օրթագիւղի թատերական խումբը, ի նպաստ Բարեգործական Ընկերութեան ներկայացնել կուտայ «Ֆրանչեսքա տա Ռիմինի» ողբերգութիւնը. Եսայի զմայլելի յաջողութեամբ կատարած է Ֆրանչեսքայի սիրահարին՝ Փաոլօ տա Ռիմինի դերը։ Ամիս մը վերջը նոյն խաղը միեւնոյն դերասանները կը ներկայացնեն Նաումի թատրոնին մէջ, նպաստը կը յատկացուի բարեգործական ընկերութեանց և համազգային երկու հիւանդանոցներուն։ (Բազմավէպ 1936 էջ 261)։

ԵՍԱՅԵԱՆ Տիկին Զապէլ, գրագիտուհի, ծն. Յովհաննէսեան՝ 4 Փետրուար 1878ին Սկիւտար, Սէլամըզ՝ որուն վարժարանէն ստացած է իր նախնական կրթութիւնը։ Իր Ա. յօդուածն «Երգ առ գիշեր» արձակ քերթուած մը հրատարակած է իր ուսուցիչը Ա. Չօպանեան «Ծաղիկ»ին մէջ։ Կեանքին մէջ մէկ անգամ ռոմանաւոր գրած է հարէմի կեանքէ (Ներքինին) զոր չէ ուզած հրա-

տարակութեան տալ։ 1895ին անցնելով Բարիզ, պահ մը խմբագիր եղած է Լուսինեանի բառագիրքին, և հետևած՝ Սորպոնի գրական դասախօսութեանց։ Ամուսնացած անդ՝ յայտնի նըկարիչ Տիգրան Եսայեանի հետ։ Աշխատակցած Mercur de Franceի Houmanité nouvelի եւ այլ ֆրանսական գրական թեւթերու (Ecrit pour l'Art, La Grand France)։ Օսմ. սահմանադրութեան հռչակումէն վերջ՝ ծննդավայրը վերադարձած և բարբերաբար անդամակցած Սկիւտարի Տիկնանց Միութեան, Ազգ. Հայուհեաց եւ Աշխատանքի Տան, մէկ քանի բանախօսութիւններ ալ ընելով։

Երկերը. Շնորհքով մարդիկ (1907), Սպասման սրահին մէջ, Վէպ (վերջին երկուքը թերթօն Մ. Շամտամճեանի «Մաղիկ»ին՝ որուն միայուն աշխատակիցն էր, հրատարակելով անդ բազմաթիւ յօդուածներ)։ Այս գեղեցիկ վէպերէն զատ ունի Կեղծ հանճարները՝ կիսաւարտ թողած «Ա. Մամուլ»ի մէջ, և վերջերս ամբողջութեամբ լոյս ընծայուած։ «Ա. Մամուլ»ի մէջ ունի սրտայոյզ նորավէպեր ապրուած կեանքէ և Իսկիւտարի Վերջալոյսներ խորագրով գր. հիանալի էջերու շարք մը։ Անահիտ, Վաղուան Ձայնը, Բիւզանդիոն, Սուրհանդակ, Ազատամարտ, Ձայն Հայրենեաց. այս թերթերուն և Տարեցոյցներու մէջ ալ ցրուած են իր զանազան յօդուածները։ Իսկ 1906-ին «Շահան» ծածկանուամբ գրած Հլուները եւ ըմբոստները անուն՝ Պոլսահայ տառապանքի կեանքէն քաղուած իր վէպը թերթօնած է Եգիպտոսի «Ազատ Բեմ»ը՝ Լ. Լարենցի խմբագրութեան օրով։ Իր առ այժմ վերջին երկասիրութիւնը պիտի ըլլայ՝ Դէպքէն անմիջապէս ետք Ատանա ուղեւորութեանն առթիւ նկարագրական ստուար հատոր մը՝ զոր մեծ մասամբ գրի առած է արդէն և իւր արցունքոտ տողերով կրցած է պատկերացնել մեծանուն հեղինակուհին ամբողջ Կիլիկիան՝ իր այժմու քարուքանդ վիճակին մէջ։ (Թէոդիկ՝ «Ամենուն Տարեցոյց»ը 1911 էջ 255)։

Պոլիս լոյս տեսնող Ազդակ շաբաթաթերթին խմբագիրներէն եղած է։

Բաւական կանուխ Ռ. Հայաստան մեկնեցաւ և լրագրական լուրերու համաձայն ինքն ալ չնորհազրկուեցաւ և նոյնիսկ բանտարկուեցաւ։

ԵՍԱՅԵԱՆ Էմանուէլ. Թատերագիր և բանաստեղծ, շրջանաւարտ Վենետիկոյ Ռափայէլեան վարժարանէն, որ ժամանակին յարգուած դէմքերէն մէկն է. իր գրած «Հափսիմէ» ողբերգութիւնը 1872ին լոյս կը տեսնէր Կ. Պոլիս Արամեան տպարանէն.

Հայ բարբառին բիւրեղացած մաքրութեան մրէժխնդիր մնացած էր. նորութեանց չափազանց հակառակ էր. զուարճալի էր երբ Ռուսինեան կը կազմէր նորանոր բառեր. շատերէն մէկը՝ օր. Տիւր բառը. Յակոբ Պալեան էֆ. զայն կ'ուզէ տարածել և ընդունիլ տալ. սոր դէմ Եսայեան կ'ըմբոստանայ։ Սակայն Պալեան էֆ. Օրթագիւղի թատրոնին մէջ դերասաններուն կը խոստանայ մէկ մէկ օսմանեան ոսկի ամէն անգամ որ «Պարոն»ի փոխարէն «Տիար» գործածեն։ Գլխաւոր դերասաններն էին Հրաչեայ և Պետրոս Ադամեան, Պալեանի օթեակին մէջ այդ բառը գործածողներուն հաչիւը կը բռնէին։ Հրաչեայ երբ առիթը կու գար պարոն ըսելու, կրկին չահելու համար կրկին կ'արտասանէր տիա՛ր տիա՛ր։ Հանդիսականաց մէջէն ոտքի կ'ելլէր երիտասարդ մը, ու բարձրաձայն կը գոչէր.

— Պարո՛ն, պարո՛ն։

Այդ երիտասարդը՝ Էմմանուէլ Եսայեանն էր։ Ան իր Վենետիկի դասընկերակ Մխիթարեան մեթոտին հետեւելով, կ'ըսէր ու կը քարոզէր թէ «աշխարհաբարը պէտք է մաքրել ու ազնուացնել»։ Եւ անդրադառնալով նորաձեւութեանց, կը գրէր. «Բաւական են մինչև ցարդ մեր մէջ երեւցած նորահնար հայերէն լեզուները յօրինելու անտեղի ջանքերը. մենք ունինք վայն արդէն շատ իսկ կատարեալ. նախ սորվինք զայն. ուսումնասիրենք և մշակենք։

ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

Երատ ըլլան մեզ անօգուտ ճգունք Ռուսինեանի և այլոց նմանեաց որք անյաջողութեան մատնուեցան, նոյնիսկ ինքեանք հրաժարել պարտաւորուելով՝ ուղիղ դատողութեան հասանքին առջեւ»։

Եսայեան իր աւագ եղբայրը կ'անուանէ Սրա-

պիոն Հէքիմեանը. հոս կ'արտագրեմ Սրապիոն Հեքիմեանի նուիրած նուագէն այն տողերն՝ ուր կը յայտնէ ան ինչ էր իր համոզումը իր գրչի երկու ընկերներու մասին, ան կ'երգէ.

«Դու հայ թատրոնին նախկին ետուր կեանք
Պէշիքթաշլեանի ընկեր ախոյեան,
Էիր հանճարով ի վեր քան զնա՝
Ներդաշնակ լեզուաւ լոկ յաղթեր քեզ նա»:

Եսայեան այդ իր տաղանդաւոր երկու ընկերներուն չաւղէն ընթանալով, գրեց իր ողբերգութիւնը «Արշակ-Գ.Նէյ-Օլիմբիա» եռարանութիւնը։ Նոյն ոգւով եւ իր ընկերներուն աղգաչունչ խանդով երգեց իր «Մեծանձրի Ներշնչմունք քերթուածները» Սակայն հարկ է ըսել որ թատերական գործին մէջ իր այն երկու երկերուն հաւասար չէ կրցած աշխատիլ։ (Բազմավէպ 1936 էջ 257—8)։

ԵՍԱՅԵԱՆ Կարապետ վրդ. Ավրանցի, ապրած և գործած 1880-ական թուականներուն, եղած է «Միաբան Ուխտին Տարօնոյ», 1879ին Պոլսոյ մէջ լոյս ընծայած է «Վէրք Տարօնոյ, պատմութիւն Աղեքսանդրի և Սարգսի քաջացն Աշտիշատայ»։

ԵՍԱՅԵԱՆ Կեսարացի, նկարիչ, եղբայր հռչակաւոր արքունի նկարիչ Բարսեղի, Ղալաթիոյ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյպատերը սրբազան նկարներով կը զարդարէ 1737ին։

ԵՍԱՅԵԱՆ Կարիւն վրդ. միաբան Արմաշի վանքին, ծնած է Արսլանպէկ (Նիկոմիդիոյ թեմ), ծն. 1878ին, որբ մնալով Սամաթիացի հայու մը կողմէ։ Արմաշ գացած 1895ին և 1901ին վարդապետ ձեռնադրուած։ Օրմանեան Արքեպ. իր Խոհք և խօսք գրքին մէջ հետեւեալը կը գրէ. «Կորիւն Եսայեան, աւազանէն Բարունակ, սա ալ ցրուած դասարանին մնացորդներէն և տասներուն մէջ ձեռնադրուած։ Իր համարձակ տեսութիւններով և չափազանցեալ յայտարարութիւններով պաշտօնական դիտողութեան ընթարկուեցաւ»։ Բալուի պաշ-

ԿՈՐԻՒՆ վրդ. ԵՍԱՅԵԱՆ

տօնավարութենէն ետքը՝ 1907ին Մարաշի առաջնորդ կ'ընտրուի, ուր սակայն տարի մը ետք 1908 Փետր. 16ին կը վախճանի և կը թաղուի Ս. Բարսուն Մանկանց եկեղեցիին բակը։ Աշխատակցած է իր ժամանակի թերթերուն և բանասիրական յօդուածներով Կ. Բասմաջեանի «Բանասէր»ին։

ԵՍԱՅԵԱՆ Մելքոն, արեւելահայ գրող, 1900ին կը սկսի իր գործերը հրատարակել Թիֆլիսի մէջ, գրած է «Րաֆֆի Նրա կեանքը և գործունէութիւնը», Թշուառները (փոքրիկ պատկեր), Սօնայի Նշանդրէքը (վօտըվիլ), Երազ (պատկեր) և այսպէս դեռ բաւական գրքոյկներ)։

ԵՍԱՅԵԱՆ Յարութիւն քհ., ուսուցիչ և յեղափոխական, ծնած է Էֆքէրէ 1867ին։ Թալաս և Մերսին ուսուցչութիւն ըրած. 1895ին մտած է Արմաշի վանքը։ 1897ին իբր յեղափոխական Էտիրնէ կ'աքսորուի, 9 ամիս բանտարկութենէ ետք Տարսոն կ'եռթայ եւ քահանայ կը ձեռնադրուի և կարճ ատեն մը Պէյլանի մէջ պաշտօնավարելէ ետք Հալէպ կը փոխադրուի։ 1916ին կը բանտար-

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔՀ. ԵՍԱՅԵԱՆ

կուի և միայն զինադադարին ազատ կ'արձակուի ու մեծապէս օգտակար կը հանդիսանայ տեղահան ազգայնոց, որոնք Հալէպ կը թափին զինադադարէն ետք։ Պատուուած է լանջախաչով և ծաղկեայ փիլոնով և 1926ին Աւագութեան արժանացած է կաթողիկոսական կոնդակով։ Հմուտ և նախանձայոյզ եկեղեցական մ'եղած է, 1927ին կրօնական պաշտամունք կատարած ատեն կը վախճանի և կը թաղուի եկեղեցւոյ բակը (Այպ.):

ԵԱՍԱՅԵԱՆ Յարութիւն, արեւելահայ գրող, 1900էն ետք սկսած է իր գործերը ի լոյս ընծայել. Խորտակուած սէր, տպ. Թիֆլիս 1902ին, վէպիկ, Էմիլ Զօլա, տպ. Բագու, 1903, Կեանքի Րօմանից վէպիկ, տպ. Թիֆլիս 1903ին 147 էջ, Կեանքի խորշերից, տպ. 1903ին, հրատարակած է ուրիշ մանր գրքոյկներ և 1907ին խմբագրած է Աննամուս երգիծական շաբաթաթերթը Թիֆլիսի մէջ, մէկ թիւ միայն լոյս տեսած։

ԵՍԱՅԵԱՆ Յովհաննէս, աշակերտ Մուրատեան վարժարանի, որ ուսումնական շրջանը լրացուցած է 1841—1848 թուականին։ Արեւելեան թատրոնին մէջ 1866ի Յունուար 30ին ի նպաստ Երանուհի Գարագաշեանի կը ներկայացուի Յովհ.

Եսայեանի թարգմանած Վիքթոր Հիւկոյի «Մարի Թիւտոր» թատերախաղը։

ԵՍԱՅԵԱՆ Շաւարշ, (Յարութիւն Շաւարշ-Օքին) տնօրէն-ուսուցիչ, ծն. Թալաս 1850ին, ուսած է Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանը և յետոյ իբրեւ ուսուցիչ ու տեսուչ պաշտօնավարած է Կ. Պոլիս, Իզմիր, Մանիսա, Հալէպ և ի վերջոյ Թալաս, որուն Վարդ-Պատրիկեան վարժարանին տնօրէնը եղած է 1889—1893։ Փոքր Հայքի դէպքերուն բերմամբ 1893 Յունուար 1ին կը ձերբակալուի Էնկիւրիի Պատերազմական Ատեանէն կը դատապարտուի 7 տարի բերդարգելութեան և կ'աքսորուի Հալէպ։ Ընդհ. ներումէն օգտուելով կը դառնայ Թալաս և կրկին կը պաշտօնավարէ վարժարանին մէջ։ 1896ին իր Վառիկ կնոջ հետ կրկին բանտարկուեցաւ, վերջինս մէկ տարի ետք ներման արժանացաւ իսկ ինքը մահուան դատապարտուեցաւ, սակայն Օրմանեանի ջանքերով ինքն ալ ներման արժանացաւ։ Շ. Եսայեան անկէ ետք զբաղեցաւ գորգի նկարներ շինելով և մեծապէս գնահատուեցաւ։ Կեսարիոյ կառավարիչ Նազըմ փաշա զինքը քաջալերեց և հովանաւորեց։ Իր հսկողութեան տակ պատրաստուած գորգ մը իբր Կեսարիոյ քաղաքապետութեան նուէրը Սուլթան Համիտի մատուցուեցաւ։ Կարմիր Սուլթանը այս առթիւ Նազըմ փաշան Տիարպէքիրի կուսակալ կարգեց և ան՝ Շաւարշը հետը տարաւ և Տիարպէքիրի Թրք. արհեստանոցին տնօրէն կարգեց։ 1904ին Նազըմ փաշայի հետ տեղափոխուեցաւ Հալէպ, ուր կ'ապրի ցարդ (1937) նկարչութեամբ զբաղելով։ Օքին ծածկանունով գրութիւններ գրած է։ Ինքը խմբագրած է Բռնութեան դէմ Գաղատիայի—դատավարութիւն տետրակը (Թիւ 10 հրտ. Հնչ. Կուսակցութեան Աթէնք, 1894)։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» էջ 1200—1)։

ԵՍԱՅԵԱՆ ՇԱՒԱՐՇ

ԵՍԱՅԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ, 1917—1922 Գահիրէի «Յուսաբեր» օրաթերթը կը խմբագրէ։

ԵՍԱՅԵԱՆ Վազգէն, ծնած է Կարին, 1909 Փետրուարին։ Մեծ եղեռնին կորսնցուցած է հայրը և անցած Ռուսաստան, Վրաստան, Ուքրանիա, և ապա Պոլիս 1919ին։ Եղած է Պոլսոյ մէկ քանի որբանոցներուն մէջ։ Տարիուկէս յաճախած է Մագրի-Գիւղի Պէզազեան վարժարանը՝ ուր եւ սկսած է իր բանաստեղծական առաջին փորձերը։ 1922ի Փոքրասիական աղէտի շրջանին Նպաստամատոյցի որբերուն հետ փոխադրուած է Յունաստան։ 1924—25 յաճախած է Սիրայի Փրանսական գօլէճը, առանց լրացնելու անոր ուսման շրջանը։ 1926ին հաստատուած է Աթէնք և սկսած է աշխատակցիլ «Նոր Օր»ին՝ բանաստեղծութիւններով և հելլէն բանաստեղծներէ թարգմանութիւններով։

Ինքնաշխատութեամբ սորված է Յունարէն լեզուն՝ և բարեկամացած բազմաթիւ հելլէն բանաստեղծներու, գրագէտներու և լրագրողներու հետ։ Իր գործակցութեամբ հելլէն բանաստեղծ Քոլիս Ալիքիս պատրաստեց և հրատարակեց ժամանակակից հայ բանաստեղծներու լաւագոյն գործերէն կազմուած «Հայկական Մուսա» հատորը։

Վազգէն Եսայեան ներկայիս խմբագիրներէն մէկն է Աթէնք հրատարակուող «Արեւագալ» գրական պարբերագրին, որուն Յունական գրականութեան բաժինը կը վարէ։

ԵՍԱՅԵԱՆ ՎԱԶԳԷՆ

Պատրաստած է հելլէն բանաստեղծութեան ընդարձակ ծաղկաքաղ մը «Հելլէն Քնար» ընդհանուր խորագրով, 1800-էն մինչեւ մեր օրերը։ Հրատարակելի ունի նաև ինքնագիր քերթուածներու հատոր մը, «Լոյս և Ստուեր» տիտղոսով։ Ունի նաև թարգմանութիւններ հելլէն եւ օտար թատերագիրներէ եւ վիպագիրներէ։

ԵՍԱՅԵԱՆ Վարդան, ծնած է Խասգիւղ (Պոլիս), Կեդրոնական վարժարանէն շրջանաւարտ, յետոյ Լիյի ճարտարարուեստական վարժարանը կը մտնէ. վաղեմի առեւտրական Բարիզի մէջ, գրասէր և գեղարուեստասէր։

ԵՍԱՅԵԱՆ Տիգրան, պատկերահան և նկարիչ, ծնած է 1875 Յունուար 16ին Օրթագիւղ (Պոլիս) և ուր մեռած է 1921 Օգոստոս 16ին։

ԵՍԱՅԵԱՆ Տիգրան, *արուեստագէտ, նկարիչ ծն. Պոլիս 1873ին, կը գրաւէ նաեւ քանդակագործութեամբ։ Իր արուեստական առաջին կրթութիւնը կը ստանայ Պոլսոյ Գեղարուեստից վարժարանը, ուր կ՚աշակերտի Իտալացի Վալէրիի՝ գծագրութեան մէջ, եւ Նրուանդ Ոսկանի՝ քանդակագործութեան մէջ. դեռ երիտասարդ՝ գծագրութեան ուսուցիչ կ՚անուանուի Ղալաթիոյ Կեդրոնական վարժարանի։*

Տ. Եսայեան Բարիզ կ՚երթայ 1896ին, գրաւուած համբաւէն ժան Փօլ Լօրէնսի, որուն կ՚աշակերտի։

ԵՍԱՅԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ

Ան կը հետեւի Բարիզի Գեղարուեստի Ազգային վարժարանի դասընթացքին, եւ ատեն մը մասնաւորապէս կը զբաղի փորագրութեամբ եւ միտալով, Փոնոքարմի տնօրէնութեան տակ։ Փոնոքարմ 1902 Նոյ. 4 թուականով կը գրէր Եսայեանի։

«Ուրախ եմ ձեր լուրերը առնելով, որովհետեւ դուք անոնցմէ էք, որոնք չեն մոռցուիր։ Ձեզ կը ղրկեմ վկայագիրը զոր ինձմէ կ՚ուզէք եւ զոր ձեզ յանձնելուս մեծապէս կը հրճուիմ, որովհետեւ ամէն կերպով արժանի էք անոր։ Անհունապէս շնորհակալ եմ ձեր հրաշալի ղրկածին համար։ Հոյակապ է ան եւ պիտի պահեմ զանիկա իր աշխատութեան արժէքին համար, եւ իբրեւ յիշատակ մը Ձեզմէ։ Ձերդ խիստ անկեղծօրէն՝ ՓՈՆՈՔԱՐՄ»։

Տիգրան Եսայեան կը մասնակցի քանի մը ցուցահանդէսներու։ Կու տայ Բիւզանդական Գեբեզմանատունը Սկիւտարի սեմին վրայ, Պոլսոյ փողոց մը՝ L'Abbaye *արուեստի խմբակին երկրորդ ցուցահանդէսին (1908)*. Hôtel des Ventes-*ի մէջ, 1907ին, կը վաճառուի իր մէկ գործը* Արեւելեան բնանկար։ *1912ին կը մասնակցի Կանացի արուեստներու եւ արհեստներու միջազգային ցուցահանդէսին մէջ, եւ կը ցուցադրէ միտալի մը ծրագիրը, որ կ՚ընդունուի։ Տիգրան Եսայեան մեծապէս կը յաջողի դիմանկարի մէջ. եւ կը նախընտրէ արեւելեան նիւթերը։ Ունի Դամասկոսի տէվրիշի մը կիսանդրին, որ մասնաւորապէս տպաւորիչ է* (Յր. Մաքլեռ՝ «Նաւասարդ» Ա. տարի էջ 353)։

Տիգրան Եսայեան, գրագիտուհի Տիկին Զապէլ Եսայեանի ամուսինն էր. կը մեռնի Բարիզի մէջ 1921ին։ Ըստ «ՀՕԿ»ի (1935 էջ 413) ծնած էր 1874ին։

ԵՍԱՅԵԱՆ Տրդատ, *բժիշկ. ծնած Խասգիւղ (Պոլիս), եղբայր Վարդանի, Կեդրոնականի աշակերտ, Մոնփէլիէի համալսարանէն շրջանաւարտ։ Իմաստասիրական յօդուածներով աշխատակցած է Զօպանեանի «Անահիտ»ին։*

ԵՍԱՅԻ *մարգարէ, որուն Ամովսայ զոր հայ եկեղեցին կը տօնէ Վարդավառէն ետք։*

ԵՍԱՅԻ *կթղ. ծնած է Այրարատայ Նիգ գաւառի մէջ. սա իբրեւ Գողթան եպիսկոպոս 768ին Սիոն կթղ.ի հետ Պարտաւ գնաց հոն գումարուած ժողովին ներկայ ըլլալու։ 775ին Սիոն կթ.ի մահէն ետք կաթողիկոս ընտրուեցաւ, մայրը իր այս որդ զաւակը Դուինի կաթողիկոսարանի դուռը տարաւ ու հոն սնոյց իր զաւակը բացօթեայ, եւ երբ քահանայք հարցուցին թէ ինչո՞ւ տունը չես նստիր՝ պատասխանեց.— «չէ՞ք գիտեր որ ես կաթողիկոսութեան համար կը սնուցանեմ զաւակս»։ Այդպէ՛ս ալ եղաւ. հոն մեծցաւ Եսայի, հետեւելով ուսման եւ քահանայ ձեռնադրուելէ ետք Գողթան եպիսկոպոս կարգուեցաւ եւ յետոյ կաթողիկոս ընտրուեցաւ։ Հազիւ 13 տարի կաթողիկոսութիւն ընելով, առանց նշանաւոր գործ մ՚ընելու վախճանեցաւ 788ին. իրեն յաջորդեց Ստեփանոս Ա.* (Չամչեան՝ Գ. էջ 413—4)։

ԵՍԱՅԻ Ա. *պատրիարք Երուսաղէմի (1133—1152) Եսայի Ա.ի գահակալութեան թուականին պատմական կարեւոր դէպք մը տեղի ունեցած է, զոր հոս կը յիշատակենք, ազգային տեսակէտով շահեկան ըլլալուն համար.* A Martin 1889ին, Les premiers Princes Croisés et les Syriens Jacobites de Jérusalem *խորագրով գրքոյկի մը մէջ կը գրէ՝ թէ ինքը Լիոնի մատենադարանին մէջ գտած է ասորերէն ձեռագիրը* ժամագիրք *մը, Մարաշցի Միքայէլի գրչութեամբ 1538ին, որ յիշատակարանի մը մէջ կը պատմէ թէ Յակոբիկ Ասորիները Երուսաղէմի մօտ, ունէին բերդի նման վանք մը* Պէյթ Արիֆ *եւ* Ադեսիւ *անունով. երբ Ֆրանկները Երուսաղէմի վրայ կը յարձակին, ասորիները արարներէն վախնալով՝ իրենց պատրիարքին հետ կը թողուն նոյն տեղերը եւ կը փախչին Եգիպտոս 1100ին։ Լատինք Երուսաղէմը կը գրաւեն, եւ գրաւողներէն մին էր* Jeoffroy *անուն ֆրանկ մը, որ տիրանալով Ասորիներու վանքին կը հաստատուի հոն (1100—1104)։ Խա-*

ղաղութենէ վերջ. Ասորիները իրենց եպիսկոպոսին հետ Եգիպտոսէն կը վերադառնան և կ'ուզեն ստանալ իրենց վանքը ագարակով միասին, եւ ցոյց կու տան իրենց սեփականութեան թուղթերը։ Անտիոքի Ասորիներու պատրիարքը, Աթանաս, անձամբ Երուսաղէմ կու գայ և Պաղտէն Ա. Թագաւորին մօտ հարկ եղած դիմումը կը կատարէ։ Շատ դրամ վատնելով՝ Ասորիք կը տիրանան իրենց վանքին։ Այս միջոցին Արաբները Jeoffroyն ձերբակալելով կը տանին Եգիպտոս և կը բանտարկեն, և ան 33 տարի կը մնայ բանտին մէջ։ Jeoffroyի ընտանիքը 1137ին կը խնդրէ Հայոց եպիսկոպոսէն, որ նոյն ատեն ի նպաստ հայ կարօտեալց դրամահաւաքութեան համար Եգիպտոս կ'ուղեւորէր, միջնորդութիւն մը կատարել տեղւոյն ազդեցիկ Հայոց մօտ, Jeoffroyն ազատելու համար բանտէն. և փոխարէնը կը խոստանան տալ ագարակ մը կամ գիւղ մը։ Նոյն յիշատակարանը կը յարէ թէ Հայք Եգիպտոսի մէջ 1135-1137ին շատ զօրաւոր և դիրքի տէր էին։ Երուսաղէմի հայ եպիսկոպոսը կը խոստանայ կատարել իրենց խնդրանքը։ Եսայի կ'ուղեւորի Եգիպտոսի Հայոց իշխանին, որ երբ կը տեսնէ հայ եպիսկոպոսը շատ կ'ուրախանայ, եւ որովհետև Հայոց իշխանը Եգիպտոսի մէջ շատ ազդեցիկ էր, կը խոստանայ անոր շնորհել ինչ որ կը փափագէր: Եսայի բանտարկեալին մասին կը միջնորդէ և Jeoffroy կ'ազատի ու կը վերադառնայ Երուսաղէմ և կ'ուզէ տիրանալ ասորիներու վանքին, բայց ասորի Իգնատիոս եպիսկոպոսը կը դիմէ Թագաւորին, շատ նեղութիւններէ վերջ, դրամական հատուցումով կը ստանայ վանքը 1144-ին, հաճեցնելով նաև Jeoffroy Ֆրանկ իշխանը։

A. Martin այս ասորի ձեռագրէն զատ, Բարիզի Ազգային մատենադարանին մէջ գտած է ասորերէն ձեռագիր Աւետարան մը (Թ. 51) գրչութեամբ Ռոմանոս դպրի, որ իր յիշատակարանին մէջ, առանց յիշելու վերոգրեալ մանրամասնութիւնները կը գրէ թէ Jeoffroy Ֆրանկը բանտէն ազատած ու Երուսաղէմ վերադարձած էր հայ եպիսկոպոսին միջնորդութեամբ։

Այս երկու յիշատակարանները որքան որ հայ եպիսկոպոսին անունը չեն յիշատակեր, բայց ժամանակագրութեան համաձայն, հաւանական կը գտնենք թէ վերոյիշեալ հայ եպիսկոպոսը Եսայի Ա. Երուսաղէմի պատրիարքն է, որ Եգիպտոս ուղեւորութեան առիթով կը միջնորդէ Վահրամ (ըստ Արաբացւոց Պահրամ) Վզրուկին մօտ և բանտէն կ'ազատէ Ֆրանկ իշխանը ու կը վերադառնայ Երուսաղէմ։ Վահրամ Եգիպտոսի Սուլթանին մեծ ծառայութիւն մատուցած էր և մեծ ազդեցութիւն ունէր Եգիպտոսի մէջ։ Վահրամ և եղբայրը Վասակ Գրիգոր կթղ. Պահլաւունիի եւ Ներսէս Շնորհալիի հօրեղբայրներն էին, առաջինը ինչպէս ըսինք, Սուլթանին Վզրուկն էր Գահիրէի մէջ և երկրորդը կ'ապրէր Թէբէի մօտերը։ (Աղաւնունի՝ «Միաբանք»)։

ԵՍԱՅԻ Բ. պատր. Երս.ի (1391—1394)։ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին աւագ դրան վրայ զետեղուած է երկաթագիր յիշատակարան, ուր պէտք է յիշուած ըլլար Եսայի Բ. պատրիարքը.

«Տաճարս Աստուծոյ: Ի սկզբան կառայ
Սուրբ տաճարս յանուն Սրբոյն
մերոյ ի հայրապետութեան հայոց Տ.
Թէոդորոսի Սրբազան կաթողի
կոսի եւ ի
պատրիարքութեան Սրբոյ Երուսաղէմի
Տ. Եսայեայ Արքեպիսկոպոսի ա
ռաջնոյ գտեալ տեղիս սրբոյ
Տաճարիս ի ծննդեանց Կոմս անուն
Բարեպաշտ վաճառականի ուրումն.
Քէֆէ քաղաքին Ղրիմու՝ յամի Տեառն 1436»։

Ուրիշ յիշատակարանի մը համաձայն, Կոմս անունը Կողմաս է։ Այս յիշատակարանին մէջ յիշուած կաթողիկոսն է Թէոդորոս Բ. (Կիլիկիա) 1377—1392, նոյն թուականին համաձայն, հողի գնումին և եկեղեցիի շինութեան ժամանակ Երուսաղէմի պատրիարքը պէտք է ընդունիլ ո՛չ թէ Եսայի Ա., այլ Եսայի Բ., որուն իշխանութիւնը տեւած է 1391—9։ 1436 թուականը չի յարմարիր ո՛չ Թէոդորոս Բ. կթղ.ին և ոչ ալ Եսայի Ա. պատրիարքին, հետեւապէս պէտք է ուղղել այս սխալը որ չփոթութենէ յառաջ եկած կը թուի (Աղաւնունի՝ «Միաբանք»):

Մենք կը կասկածինք այս յիշատակարանին վաւերականութեան վրայ. ասոր ապացոյց արաբական թուականը:

ԵՍԱՅԻ Գ. պտրք. Երսղ.ի (1430—1431)։ Մարտինոս Ե. պապը 1431 Փետր. 1ին Հելուետիոյ Բասիլիա (Basilea կամ Basel) քաղաքը նոր ժողով մը հրաւիրած էր եկեղեցիի միութեան համար։ Իր մահով ժողովին հաւաքումը յապաղեցաւ և յաջորդ ընտրուեցաւ Եւգինէոս Դ.։ Բասիլիոյ ժողովականները 1433ին ժողովի հրաւիրեցին, ինչպէս Յունաց կայսրը և պատրիարքը, նոյնպէս Հայոց պատրիարքը Կոստանդին Վահկացին։ Կաթողիկոսին հրաւիրագիրը Պոլիս ղրկեցին երկու հայ եպիսկոպոսներուն՝ որ հաւաքու-

ցին ղայն Վահկացիին, ու Բասիլիայի ժողովականաց ալ գրեցին որ կԹղ.ին կը վերաբերի այս խնդիրը. իրենք հրաւիրագիրը ղրկած են անոր։ Այս գիրը ստորագրող եպիսկոպոսներէն մին էր Ցովհաննէս՝ Երուսաղէմի պատրիարքին աԹոռակիցը։ Եւգինէոս Դ. ինքն ալ 1436ին Յոյներուն և Հայերուն հրաւիրագիրներ ղրկեց, այս անգամ ժողովը գումարուեցաւ Իտալիոյ Փերրարա (Ferrara) քաղաքը, որմէ յետոյ փոխադրուեցաւ Փլորենցիա (Florence)։ Հայոց կաԹողիկոսին վերաբերեալ հրաւիրագիրը այս անգամ ղրկուեցաւ միայն Եսայի եպիսկոպոսին, որ կը պատասխանէ Թէ հրաւիրագիրը ղրկած կԹղ.ին և Թէ ա՛ն միայն կրնայ որոշում մը տալ, պատասխանը չատ քաղաքավարական էր և կը կրէր Եսայեան Երուսաղէմի ստորագրուԹիւնը։ Այս նամակներուն ընդօրինակուԹիւնը կը գտնուի Mansiի հաւաքածոյին մէջ (հատ. Լ. էջ 642, տե՛ս Օրմանեանի »Ազգապատում» էջ 2070—78, Պալճեան, էջ 80—90)։

Վերև յիշուած Եսայի եպիսկոպոսը աԹոռակից մըն էր Եգիպտացի Մարտիրոս պատրիարքին, որ յիշատակարաններու համաձայն, վերոյիչեալ Եսայի եպ.ին աջակցուԹեամբ Գողգոթայի վերըստացման գործին մէջ յաջողուԹիւն գտաւ։ Եսայի եպ. առանձին ալ գահակալեց։ Յիշատակարաններու մէջ Եսայի Դ.ի անունը Մարտիրոս պտրք.ին հետ միասին կը յիշատակուի, ինչպէս Սարգիս գրքի յիշատակարանին մէջ։ (Աղաւնունի «Միաբանք» էջ 130)։

ԵՍԱՅԻ Դ. Կարապետեան, պատրիարք Երս.ի (1864—1885), ծնած է Թալաս։ Ջաւակ՝ պարզ արհեստաւորի մը։ 1834ին 13 տարեկան Կ. Պոլիս կ'երԹայ և հոն հիւանդուԹեամբ կը պառկի մինչև 20 տարեկան։ 1844ին կը յաջողի երԹալ Երուսաղէմ ու 4 տարի ուսման պարապելէ յետոյ, 1848ին սարկաւագ, 1850ին վարդապետ կը ձեռնադրուի և կը վարէ դպրոցներու և տպարանի տեսչուԹեան պաշտօնները։ Իր ջանքերովը կը կարգաւորուի Թանգարանը և կը ձեռնարկուի ցուցակագրուԹիւնը 2000ի մօտ ձեռագիրներուն։ 1857ին կը փափագի լուսանկարչուԹիւն սորվիլ որպէսզի Ս. տեղեաց հնուԹիւնները նկարէ և կը յաջողի ինքնաշխատուԹեամբ քիչ չատ Թափանցել արհեստին գաղտնիքներուն։ 1859ին Կ. Պոլիս և անկէ Բարիզ և Մանչէսթըր կ'այցելէ կատարելագործելու համար արհեստը, և կը յաջողի անոր հմտանալ, ինչպէս նաև գալվանումի։ 1863ին կը դառնայ Երուսաղէմ, ուր մեծ զարկ կու տայ տպարանին։ 1864 Օգոստոս 14ին Կ. Պոլսոյ Ազգ. Ընդհ. ժողովի մեծամասնուԹեան քուէով, տակաւին վարդապետ՝ Երուսաղէմի պատրարք կ'ընտրուի։ 1864 Սեպտ. 10ին կ'երԹայ Կ. Պոլիս, անկէ Էջմիածին, ուր եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի։ 1864 Դեկտ. 3ին կը դառնայ Կ. Պոլիս, ուր ձեռնար-

Եսայի պատրիարք Կարապետեան

կուած էր Երուսաղէմի կանոնագրին խմբագրուԹիւնը, (ճչդող յառաջիկայ յարաբերուԹիւնները երկու աԹոռներուն), փուԹացնել կու տայ եւ իր Սահմանադրական ուխտը կատարելէ յետոյ կ'աճապարէ Երուսաղէմ Զատկի տօներուն հոն հասնելու համար։ 1865 Ապրիլ 5ին ձեռնարկեց պաշտօնի, իր իշխանուԹեան շրջանին երեք բան գլնքը կը խանդավառէին. վարժարանը, Թանգարանը և տպարանը, որոնց կրցաւ փայլ տալ։ Իր քաջալերուԹեամբ սկսաւ հրատարակուիլ Սիոն ամսաԹերԹը 1866 Յունուարէն սկսեալ. Անիկա հաստատեց նաև տպարանին մէջ ձուլարան մը և ներմուծեց կարգ մը կատարելագործուԹիւններ։ Իր օրով էր որ Երուսաղէմի վանքին մէջ մտաւորական կեանքի մը վերածաղկումը կը տեսնուի չնորհիւ Գարեգին Մուրատեանցի (յետոյ Մելքիսեդեկ Արքեպ.) և Հ. Սաւալանի։

Սակայն Եսայի Պատրիարք, իր այս նախաձեռնուԹիւններով յանդուգն, ինչպէս վայել է Կեսարացիի մը, չէ կրցած հարազատ Կեսարացի մը հանդիսանալ, տնտեսական մատակարարուԹեան մէջ, որուն հետևանօք վանքը ինկած է պարտքի տակ և իր պաշտօնավարուԹեան վերջերը, իր ջանքերով ստեղծուած մտաւորական չարժումը դժբախտաբար սկսած է քանդուիլ։

Սիոնը դադրած (1877), ժառանգաւորաց վարժարանը անչքացած, տպարանը անգործութեան մատնուած է։

Եսայի պատրիարք այս տագնապին դարման տանելու համար 1882 Ապրիլ 26ին Պոլիս գնաց, սակայն կարելի չեղաւ բացուած վէրքը դարմանել։

Բիչ յետոյ վրայ հասաւ իր հիւանդութիւնը, որուն դարման տանելու համար 1884ին կրկին Պոլիս եկաւ և աւելի քան 5-6 ամիս հոն մնաց։ 1885 Փետր. 24ին դարձաւ Երուսաղէմ, ուր վախճանեցաւ վեց ամիս յետոյ, 1885 Օգոստ 29ին։ (Ալպօյաճեան «Հայ Կեսարիա»)։

Կը թաղուի հանգուցեալ պատրիարքներու շարքին մէջ Ս. Փրկչի վանքը. իր տապանագիրն է հետեւեալը.

«Այս է տապան հանգստեան Եսայեայ Ս. Արքեպիսկոպոսի Թալասցւոյ և պատրիարքի Ս. Աթոռոյս, որ վարեալ զիշխանութիւնն զամս քսան, հանգեաւ ի Տէր յամի 1885, ի 29 Օգոստոսի»։ (Աղաւնունի՝ «Միաբանք», 132)։

ԵՍԱՅԻ կթղ. Աղուանից, հայազգի Հասան Ջալալեանց. Ջալալ Հասան պատմական տոհմի շառաւիղ, ԺԸ. դարու առաջին քառորդին (շուրջ 1710) Գանձասարայ Մետրապոլիտ եղած է, որուն գահակալները Կաթողիկոս Աղուանից կը կոչուէին, կենսագրականը անծանօթ կը մնայ, իրմէ հասած է Պատմութիւն կամ Յիշատակ «ինչ ինչ անցից դիպելոց յաշխարհին Աղուանից, համառօտագրեալ ի սրբազնակատար կաթողիկոսէն Աղուանից ի Տէր Եսայեայ Հասան Ջալալեանց, ի թուականին Հայոց ՌՃԿ, իսկ ի թուականի Տեառն մերոյ փրկչին Յիսուսի. 1711. Տպագրեալ... ի տպարանի բարձր սրբազան Ստեփանոս Մետրապօլիտին Բաղդասարայ, ի 1839, ի Շուշի, ի ՌՄՁԸ»։

Գրքիս երկրորդ տպագրութիւնը եղած է Երուսաղէմ 1868ին Եսայի պատրիարքի օրով։

Եսայի Հասան Ջալալեանցի պատմութիւնը մինչև 1723 կը հասնի։

Մեզի ծանօթ է Եսայի Հասան Ջալալեանց քանի մը յիշատակարաններէ. ըստ որում 1701ին յիշատակագրի մը համաձայն Եսայի կթղ. Աղուանից Հոռոմոց երկիրը կ'երթայ. 1709ի յիշատակագիր մը զԵսային «գիրապետ Հայոց համուր սեռի» կը կոչէ, 1720ին եւս կը յիշուի «Եսայի հայրապետ»։

ԵՍԱՅԻ եպ. Թեսաղոնիկեայ, 1307ին Սսոյ ժողովին ներկայ կը գտնուի։

ԵՍԱՅԻ եպ. Գողթն գաւ. Սիոն կթ.ի օրով որ յետոյ 775ին կթղ. եղաւ։ (Տե՛ս իր կարգին)։

ԵՍԱՅԻ եպ. Տարօնոյ «իմաստուն» կոչուած ԺԲ. դարուն (Տաշեան՝ «Մայր Ցուցակ» էջ 334)։

ԵՍԱՅԻ եպ. Տէրէվանքցի առաջնորդ Ս. Սարգիս վանքի ...1724—1735... որ Աստանայի Յարութիւն դպիրի ձեռամբ բազմաթիւ ձեռագիրներ ընդօրինակել տուած է, որոնց մեծ մասը 1740ին Երուսաղէմ երթալով Ս. Յակոբեանց վանքին նուիրած է։ Եսայի եպ. Տէրէվանքցի կամ Կեսարացի (ըստ Ճ. Աչըգեանի Թալասցի, «Դրպանի Տարեցոյց 1933 էջ 170) ըստ Տրդատ եպ. Պալեանի կը յիշատակուի իբր Կեսարիոյ առաջնորդ 1724 և 1725 թուականով երկու ձեռագիրներու մէջ Կեսարիոյ Յակոբ եպ.ին հետ (1721—5), սակայն ինծի համար կասկածելի է այս տեսութիւնը։

Իր խնդրանքով և ձեռամբ Յարութիւն Աստանացիի գրուած բազմաթիւ ձեռագիրներէն իր մասին քաղուած տեղեկութեանց համաձայն Եսայի եպ. Տէրէվանքցիի ծնողքն են Տր. Աբրահամ և Սուլթան կամ Սուլթանպէկ...։ Յաճախ և մասնաւոր կերպով կը յիշատակէ իր աշակերտները Սարգիս եպ.ը, որուն մասին դժբախտաբար ուրիշ տեղեկութիւններ չի տար։ Միայն մէկ անգամ կը յիշատակէ նաև Սարգիս եպ.ի հետ իբր աշակերտներ, Տ. Կիրակոս, Տ. Մարկոս եւ Տ. Գրիգոր անուն եկեղեցականները։ Այս եպիսկոպոսը կը յիշատակուի երբեմն շռայլ տիտղոսներով, ինչպէս անգամ մը «զերիցս երանեալ ՏՆ. Եսայի Աստուածաբանութեան խաչ րաբունապետն... ջահ անշիջանելի... ընդդէմ հերձուածողաց եւ հերետիկոսաց» եւայլն։

Եսայի եպ. Տէրէվանքցի, 1740ին Երուսաղէմէն դարձեալ Կեսարիա իր աթոռը եկա՞ծ է եւ ե՞րբ մեռած և ո՞ւր յայտնի չէ։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա» 1004—5)։

1740ին Աստուածատուր դպիր յԵւքառայի մէջ. յիշել կը խնդրէ «զՏէր Եսայի Թալասցին»։ Եսայի անունը այնքան ընդհանրացած չէ այդ դարերուն, արդեօք Ս. Սարգիս վանքի առաջնորդ Եսայի Տէրէվանքցին չէ՞ խնդրոյ առարկան։

ԵՍԱՍԻ եպ. Մէրտինի 1546ին Մարտիրոս եպ.ի հետ Թաֆինի վանքին պարակէզ մը կ'ընծայեն։ (Յիշատակարան)։

ԵՍԱՅԻ, դպիր Հերմանի վանքին մէջ. 1473ին։

ԵՍԱՅԻ վրդ. շնորհալի, հմուտ միաբան Երուսաղէմի կը յիշուի 1480ին Գրիգոր վրդ. Արճիշեցիին յիշատակարանին մէջ, «Քաջ վարդապետն

Եսայի, որ է ամէն շնորհօք ի լի հմուտ ամենայն արհեստի»։

ԵՍԱՅԻ, ծաղկող 1486ին Արաքայի վանքին մէջ գրուած Աւետարանին։ (Ոսկեան՝ Ցուցակ Ձեռ. «Հ. Ամսօրեայ» 1909, 370)։

ԵՍԱՅԻ Ուռհեցի, քաջ բարունապետ որդի Յովհաննէսի, առաջող Մաշտոցի՝ գրուած Երևանի մէջ։

ԵՍԱՅԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, Նչեցի, Սասնոյ Նիչ գաւառէն, ծնած ԺԳ. դարու կիսուն, սա եւ 1294ին Արեւելեան վարդապետներու առ Գրիգոր Է. Անաւարզեցին գրած դժգոհական նամակը ստորագրեց որուն յետոյ (1305ին) «մանաւորապէս» նամակ գրեց Գրիգոր կթղ., զիրենք միութեան յորդորելով Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ։

Եսայի Նչեցին եղած է Սիւնեաց Վայոց ձորի Գայլիձոր վանքին առաջնորդն ու վարժապետը, և իր օրով (1300ին) ծաղկած է այդ վանքը, հասցնելով բազմաթիւ գիտնական աշակերտներ։ 1327ի առենները Եսայի լսելով Յովհաննէս վրդ. Քռնեցիի համբաւը, նամակով մը հրաւիրեց զինքը տեսութեան։ Եսայի Յովհաննու միջնորդութեամբ կը ծանօթանայ Լատին Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսին հետ և անկից ուսանիլ կը սկսի լատին լեզուն։ Եսայի վարդապետին ամէնէն նշանաւոր աշակերտն եղած է Յովհաննէս Որոտնեցի․

Եսայի վարդ. ի գրական գործն եղած է Եզեկիէլի Մարգարէութեանց մեկնութիւնը։ Յայտնի չէ ե՛րբ մեռած է այս անուանի վարդապետը։ Յիշատակագիրք մինչև 1335 կը յիշեն զինքը։

ԵՍԱՅԻ գրիչ, Խորանաշատ վանքին մէջ 1631ին և 1639ին ձեռագիրներ կ՛ընդօրինակէ։

ԵՍԱՅԻ վրդ. Մեղրեցի, աշակերտ Մովսէս կթղ.ի Կարճաւանու վանքէն, շինող Երնջակայ վանքին կը յիշատակուի 1639, 1649, 1659, 1665, 1666, 1668 թուակիր յիշատակարաններու մէջ իբրև Առաջնորդ, «շինող» և «քրտնաջան» վարդապետ։

ԵՍԱՅԻ րաբունապետ, առաջնորդ Աղբակու Ս. Բարթուղիմէոս վանքին կը յիշատակուի 1661 և 1665 թիւի յիշատակագիրներէն։

ԵՍԱՅԻ ծաղկարար (նագաշ), Կեսարացի, եղբայր Բարսեղ արքունի նկարիչին, 1732ին Ղալաթիոյ եկեղեցիին ներքին պատերը զարդարած է սրբազան պատկերներով։ (Ինճիճեան՝ «Աշխարհգ. Եւրոպա» Ե. 183)։

ԵՍԱՎԱՆՔ, հայանուն բայց այժմ Թուրքաբնակ գգ. Կարնոյ դաշտի։ Սալաձոր և Բաղկառիճ գիւղերու մէջտեղ։

ԵՍՐՈՆՔ s. Յեսրոնք։

ԵՏԵՑԻՔ, հին գգ. Սիւնեաց Սոդք գա.ի։

ԵՏՈԹ, Վախուշտէն յիշուած, գգ. Մանգլեացփորի մէջ։

ԵՐ, լեռ Այրարատայ Վանանդ գա.ի Զարիշատ վիճակի մէջ, բարձր է 2400 մեղր։

ԵՐԱԶԳԱՒՈՐՔ s. Շիրակաւան։

ԵՐԱԶՄՈՅՆ, Այրարատայ Աստան գա.ի մէջ այս անուամբ մեհեան մը կար, ի հնումն Արտաշէս Բ.էն կառուցուած, Արտաշատ քղ.էն դուրս, որուն մէջ կանգնած էր Ապողոնի պատկերը։

ԵՐԱԽԱՅՐԻՔ ամսագիր, Հրատ. Ազգ. վարժարանի Սանուց Միութեան, Եւդոկիա 1883—1895, Խմբ. Գէորգ Փափազեան։

ԵՐԱԽԱՆԻ, բերդ Տայոց երկրին սահմաններըւ (Ջամչեան)։

ԵՐԱԽՆԱՒՈՒ Անձեւացի, Տիրան Ա.թգ.էն «երկրորդ արքայ» կոչուեցաւ (144)։

ԵՐԱՄ պէյ Արամ, ծնած Տրապիզոն 1851ին, աշակերտած է Բարիզու Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանին, վկայուած Բատուայի համալսարանի երկրագործական ճիւղէն և Կրինեօնի երկրագործական վարժարանէն։ Մտած է Օսմանեան պետական ծառայութեանց մէջ իբրև ճարտարագէտ և հաշուագէտ բարձրանալով երկր. ընդհ. տնօրէնութեան, Հալգալըի ուսուցիչ կարգուած է, Սելանիկի երկրագործական վարժարանի հիմնադիրը և միակ բարեկարգիչը եղած է Թուրքիոյ ընդհ. երկրագործութեան։ Սերժած է շատ մը նախարարական պաշտոններ՝ ոյնք իրեն առաջարկուած են։ 1908ին երբ Օսմանեան Սահմանադրութիւնը հռչակուեցաւ Արամ էֆ. խորհրդարանէն ծերակուտական ընտրուեցաւ։

Իբրև մէկ անդամը կաթոլիկ համայնքին՝ անոր օգտակար եղաւ վարելով Աւագանւոյ ժողովի Ատենապետի պաշտօնը։ Ունէր Պալայի ատիճան։ Մեռաւ 1926 Դեկտեմբերին։ (Տէր Մովսէսեան Հ. Սահակ, «Բազմավէպ 1927 էջ 21—32, Թէոդիկ՝ Ամ. Տարեցոյցին մէջ Երամ էֆ.ինծնունդը 1856ին կը ցուցնէ)։

ԵՐԱՄԵԱՆ Աբրահամ, փաշա, որդի Դէորգ պէյի

(տե՛ս իր կարգին) ծնած չուրջ 1840ին, ազգային բարերար եւ ուսումնասէր, 1860ին Ռուսճուք այցելած ատեն 17000 ղրշ.ով կ'օգնէ տեղւոյն Ազգային վարժարանի նորոգութեան, ինքն է կառուցանողը Տարտանէլի Ազգային վարժարանին: Տե՛ս նաև ՅԱԻԵԼՈՒԱԾը:

ԵՐԱՄԵԱՆ վերապատ. Արշամ, նախնական կրթութիւնը ստացած է Ատապազարի Աւետ. եկեղեցւոյ վարժարանին մէջ, և ապա Գոնիայի Էրասթալիք գոլէճին մէջ ուսած է չորս տարի: Համաշխարհային պատերազմին ծառայած է Թրքական բանակին մէջ իբրև պահեստի սպայ Ջինաղազարէն յետոյ երկու տարի ծառայած է Պոլսոյ Անգլիական բանակին որպէս թարգման և քննիչ պաշտօնեայ ոստիկանութեան: 1925ին Ամերիկա կ'երթայ իբրև ուսանող ու այլեւայլ գոլէճներու մէջ ուսումը շարունակելէ ետք՝ 1933—4ին կ'ուսանի Պոսթընի համալսարանի Աստուածաբանական ճիւղին մէջ, ուրկէ կը ստանայ S. T. B. «պսակաւոր Սրբազան Աստուածաբանութեան» տիտղոսը: 1935ին միևնոյն համալսարանին Կրաճուէյթ Գոլէճէն ստացաւ M. A. «Մագիստրոս Արուեստից» տիտղոսը և յետոյ առաւ S. T. A. «Մագիստրոս Սրբազան Աստուածաբանութեան» տիտղոսը:

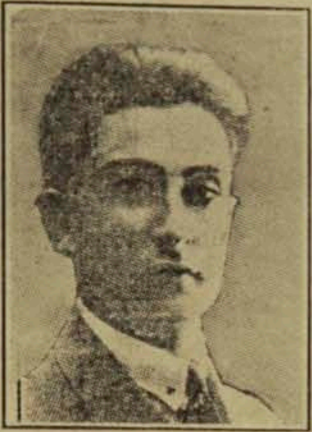

Վեր. ԵՐԱՄԵԱՆ ԱՐՇԱՄ

Վեր. Երամեան հովուութեան պաշտօն կը վարէ Զըլսիի և Լինի Հայ Աւետ. եկեղեցիներու մէջ («Հ. Կոչնակ 1935 էջ 737):

ԵՐԱՄԵԱՆ Արշաւիր, ծնած Պոլիս 1897ին՝ Ճմշկածագեցի ծնողքէ. ծննդավայրին մէջ ստանալէ ետք նախնական կրթութիւնը՝ 1914ին Ամերիկա կ'երթայ եւ լուսափորագրութիւն կ'ուսանի: 1917ին կամաւոր զինուոր կ'արձանագրուի և Հայկ. Լէգէոնին հետ Պաղեստինի ճակատը երթալով՝ թարգման կը կարգուի. պատերազմէն յետոյ Ամերիկայի մէջ կը վարէ Հայկ. Լէգէոնին Ատենապրութիւնը և կը մասնակցի Հայրենակցական աշխատութեանց: (Յովհ. Աճէմեան):

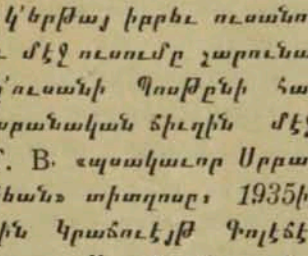

ԵՐԱՄԵԱՆ ԱՐՇԱՒԻՐ

ԵՐԱՄԵԱՆ Գէորգ Արծրունի. ծնած Վան, 1750էն ետք. սա 1817ին Ամստերտամ կ'երթայ ու Ոսկան վրդ.ի հիմնած տպարանը կը գնէ ու Տըփղիսու Ներսիսեան վարժարանի կ'ընծայէ: (Տե՛ս Արծրունի Գէորգ «Հայ Հանրագիտակ» էջ 281):

ԵՐԱՄԵԱՆ Գէորգ պէյ, նախկին սեղանաւոր Եգիպտոսի Խտիվին. որդի Թերզոնց Երամ ամիրայի, հայր Աբրահամ փաշայի, ծնած է 1816ին, 1848ին իր Կարապետ եղբօր հետ կառուցած է Պէօյիւքտէրէի Ս. Հռիփսիմեանց եկեղեցին, եղած է Պոլսոյ մէջ Գերագոյն ժողովի և ապա Քաղաքական ժողովի անդամ. մեռած է Բարիզի մէջ 1900ին:

ԵՐԱՄԵԱՆ ԵՐԵՄԻԱ քահանայ, ծնած է 1805ին Կէմլէյիկի Գարասի գիւղը, 13 տարի Արմաշու վանքը մնալէ ետք Պոլիս կ'անցնի և հայկաբանութեան ուսուցիչ կը կարգուի. 1848ին Մաթէոս պատրիարքէն քահանայ կը ձեռնադրուի Ռումանիոյ Ֆօքշան քաղաքի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ վրայ, յետոյ Պոլիս դառնալով Մայր եկեղեցւոյ մէջ կը քահանայագործէ մինչև մահը, 1882:

Այս ճարտար քահանան 24 լեզու կը խօսէր և 24 արհեստ գիտէր. նշանաւոր ոսկերիչ, ատաղձագործ, դարբին, տակառագործ, քիմիագէտ եւլն եղած է: Պոլսոյ Մայր եկեղեցւոյ սաղաւարտներուն մեծ մասը իր ձեռագործներն եղած են: (Յ. Վարժապետեան):

ԵՐԱՄԵԱՆ Լեւոն, դերասան, ծնած է 1892ին Թիֆլիսի մէջ: Միջնակարգ կրթութիւնը ստացած է Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցին մէջ: Դեռ աշակերտ՝ մեծ սէր ցոյց տուած է դէպի թատրոնը: 1910 թուին Երամեանը կ'ընդունուի «Նոր Դրամայի Ընկերութեան» թատրոնի մէջ: Այդ օրէն կը սկսի իր բեմական գործունէութիւնը:

1913 թուին Երամեանը կը միանայ Զուրաբովի անուան ժողովրդական տան հայկական թատերախումբին:

Վրաստանի մէջ Խորհրդային իշխանութեան առաջին իսկ օրին, ան որպէս լաւագոյն բեմական ուժերէն մէկը, կը սկսի աշխատիլ Ռուս-

Թաւէկլիի անուանթարանի հայկական խմբի մը մէջ։

Երամեանի բեմական գործունէութիւնը իր ծաղկման շրջանը կը թեւակոխէ 1925 թուականին, երբ ան կը սկսի աշխատիլ Բագուի հայկական թատրոնին մէջ։ Ատրպէյճանի Լուսժողկոմատը 1926ին Երամեանը գործով Մոսկուա կը ճամբէ։ Այստեղ ան կ'ուսումնասիրէ Խ. Միութեան կեդրոններու թատրոններու ու խոշոր արտիստներու ստեղծագործական փորձերը և ապա կը մեկնի Բարիզ, ուր մի քանի անգամ հրապարակ կու գայ զանազան խաղերով։

Վերադառնալով Ատրպէյճան՝ կը շարունակէ իր բեմական աշխատանքը Բագուի հայ թատրոնին մէջ։

Երամեանի կերտած բազմաթիւ գեղարուեստական դէմքերէն պէտք է առանձնապէս նշել՝ Պէպօն՝ Սունդուկեանի համանուն խաղի մէջ, Կարլոսը, Եարաշը, Գորեանը, Սէյրանը եւայլն։

1936 Ապրիլ 25ին Բագու պետական Տրամադիկ Թատրոնի մէջ տօնուեցաւ Լ. Երամեանի բեմական-հասարակական յոբելեանը («Հայրենիք»)։

ԵՐԱՄԵԱՆ Կարապետ, բժիշկ. ծնած է Ձմշկածագի Ուղրակ Թաղին մէջ. մանուկ տարիքին ծնողաց հետ Պոլիս կը փոխադրուի, ուր կը մտնէ բժշկական համալսարանը։ Այժմ ընտանեօք Պոլիս կը մնայ (Յ. Անեմեան)։

ԵՐԱՄԵԱՆ Համբարձում, վաստակաւոր ուսուցիչ և հեղինակ, ծնած է Վան 1857ին, 1868ին ծաղիկ հիւանդութեան բռնուելով կը կուրանայ. 1874էն սկսեալ Վանի երկու վարժարաններու մէջ կը դասախօսէ, իսկ 1882ին կը հիմնէ Երամեան գիշերօթիկ ցերեկեայ վարժարանը եւ կը շարունակէ զայն մինչև 1915, կարող ուսուցչական կազմով մը և աշակերտներու թոշակով միայն։

Նոյն վարժարանը 1908ին կը ճանչցուի իտատի. 1904ին կատարած է իր վարժարանին 25 ամեակը, այդ այդ առթիւ Երամեանի աշակերտք և կրթասէր ազգայիններ նոյն վաստակաւոր ուսուցչին կը նուիրեն դպրոցական շէնք մը և բնակութեան տուն մը։ Խրիմեան Հայրիկ (կթղ.) և Օրմանեան պտրք. ուսուցչապետ տիտղոսը կ'ընծայեն Ցորեկեարին։

Երամեան երկիցս ուղեւորած է Ս. Էջմիածին 1886ին, նաև Կովկաս, Պիզա, Վիեննա և 1913ին ալ իբր պատգամաւոր Վանի՝ գրոց գիւտի 1500 ամեակին և հայ տպագրութեան 400 ամեակին առթիւ. ուղեւորութիւնը շարունակելով կը հասնի Պոլիս, Զմիւռնիա իր վարժարանը Լիսէի ստիճանին բարձրացնելու մտահոգութեամբ. համաշխարհային պատերազմը վրայ կը հասնի և ան կը ստիպուի մեկնիլ Եգիպտոս և կը վարէ Բոր-Սայիտի Սիսուան վարժարանի վերատեսչութիւնը և ապա Աղեքսանդրիոյ Պօղոսեան վարժարանի տեսչութիւնը։ 1921ին Երուսաղէմայ Ս. Յակոբ վանքը կ'այցելէ և ներկայ կ'ըլլայ Եղիշէ Ս. պատրիարք Դուրեանի ընտրութեանց։

ԵՐԱՄԵԱՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ

Համբարձում Երամեանի արժէքաւոր գործն է Յուշարձան Վան Վասպուրականին տպ. Աղեքսանդրիոյ Արամ Ստեփանեանի տպարանին մէջ 1929 (2 հատոր)։ Երամեան Աղեքսանդրիոյ մէջ վախճանեցաւ 1929 Դեկտեմբեր 20ին և ազգային յուղարկաւորութեամբ թաղուեցաւ հոն։ (Աղաւնունի՝ «Միաբանք», Գաբամաճեան՝ «Գր. Տարեցոյց» 1931, էջ 220)։

ԵՐԱՄԵԱՆ ՄԵԼՔՈՆ, ճարտարապետ, ծնած Պոլիս 1818ին. ինքն է եղած ճարտարապետը Զմիւռնիոյ հոյակապ Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյն։ 1853ին Աւագ հինգշաբթի կը հաղորդուի և յաջորդ օրը յանկարծամահ կ'ըլլայ։

ԵՐԱՄԵԱՆ Ովսիա, ծնած է Ձմշկածագի Ուղրակ Թաղը. երախայ տարիքին ծնողացը հետ Պոլիս կը փոխադրուի ուր կը ստանայ ուսումը։ 1904ին Ամերիկա կ'երթայ և կ'ուսանի լուսափորագրութիւն photo Engraving), տարիներ ետք ընկերակցութեամբ կը հիմնէ սեփական աշխատանոց որուն գլխաւոր ղեկավարն է այժմ (1938)։ Միշտ մասնակցած է ազգային եկեղեցական եւ հայրենակցական աշխատանքներու։ (Յովհ. Անեմեան)։

ԵՐԱՄԵԱՆ Վարդգէս, գիտուն, ծնած է Վան, որդի նշանաւոր ուսուցիչ Համբարձում Երամեանի։ 1921 Օգոստոս 8ի Բարիզեան գիտական կաճառի պարբերաթերթին մէջ կը հրատարակէ իր բնալուծական մէկ գիւտը։ Այս գիւտը պատրաստութիւնն է երկրորդական ալքոհլի մէկ նոր տեսակին։ (Յ. Վարժապետեան)։

ԵՐԱՄՕՆՍ տ. Արամունս:

ԵՐԱՆԳԱՆԻ, հին գզ. Վասպուրականի (Թ.Արծր.)։

ԵՐԱՆԵԱԿ, դուստր Տիրան Ա. Թագաւորի, կին Տրդատ Բագրատունւոյ (151)։

ԵՐԱՆԵԱՆ կամ Երամեան Գաբրիէլ, երաժիշտ, ծնած է Պոլիս 1827ին, աշակերտն եղած է Նիկողայոս Թաշճեանի, խմբագրած է Քնար Արեւելեան ամսաթերթը՝ 1857ին ի Կ. Պոլիս. 1861—64 Տ. Չուհաճեանի և Ն. Թաշճեանի հետ լոյս ընծայած է Քնար հայկական կիսամսեայ թերթը՝ իր տպարանին մէջ։ Մեռած է 35 տարու՝ 1862ին։

ԵՐԱՆԵԱՆ վեր. Յակոբ, ծնած է Մարաշ 1856ին, ուսումը կ'ընէ Մարաշ, Տարսոն. յետոյ իբրև քարոզիչ կը պաշտօնավարէ Ատանայ և Տարսոն։ 1890ին Աֆիոն Գարահիսար կ'երթայ քարոզելու և երկու աշակերտներով դպրոց կը բանայ, կը շինէ քարաշէն ժողովարան մը և հոն 25 տարի կը պաշտօնավարէ։ 1915ին Տէր Զօր կ'աքսորուի եւ զինադադարէն ետք Զմիւռնիա կը հաստատուի, ուր 1922 Սեպտ.ին կը նահատակուի։

ԵՐԱՆԵԱՆ Վարդան, վերապատուելի, ծնած Մարաշ 1870ին, նախ ուսած է ծննդավայրի Հայ Բողոքականաց դպրոցին մէջ. յետոյ Այնթապի Կեդր. Թուրքիոյ Ամերիկեան Գոլէճը մտած եւ 1905ին Մարաշի Աստուածաբանական ճեմարանէն շրջանաւարտ եղած։ Թուրքիոյ այլեւայլ քաղաքներու մէջ սկսած է քարոզչութիւն ընել, 1893էն սկսեալ։ Զինադադարէն ետք Սելանիկ (Յունաստան) եղած է և անկից Ամերիկա գացած, ուր է ներկայիս իբրև հովիւ Նիւ Հէյվընի Հայ Աւետարականաց։

ԵՐԱՆՈՂԻՍ Հոն վկայ ի Դիզափայտ 455ին։

ԵՐԱՆՈՍ կամ Երենիոս Ս. եպ. Լուգդոնի, աշակերտ Ս. Պօղիկարպոսի. նշանաւոր քարոզիչ, Սեւերիանոս կայսեր հալածանաց ատեն նահատակուած 202ին կամ 203ին։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Խաչվերացի չորրորդ շաբթուն մէջ։

Մեր նախնիք Ս. Երանոսի քանի մը ճառերը ի հայ թարգմանած են (Տե՛ս Զարպհանալեան՝ «Թարգմանութիւն Նախնեաց» էջ 429)։

ԵՐԱՆՈՍ կամ Երինոս Ս. հայրապետ, եպիսկոպոս Սերմիոյ, Դիոկղետիանոսի հալածանաց ատեն (Դ. դար). 303ին Սաւոն գետին կամուրջին վրայ կը գլխատուի։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Խաչվերացի երկրորդ շաբթուն մէջ։

ԵՐԱՆՈՍ, առաջնորդ Բարձրբերդի Խորին վանքի 1270ին (Տաշեան՝ «Մայր Ցուցակ» 49)։

ԵՐԱՆՈՍ, գզ. Այրարատայ Բագրեւանդ գաւ. 1900ին ունէր 18 տ. հայ, 10 տ. քուրտ, եկղ. Ս. Յակոբ, բնակիչք՝ հողագործք։

ԵՐԱՆՈՍ կամ Զագ, գզ. Սիւնեաց Գեղարքունի գաւ. ունի եկղ. մը Ս. Աստուածածին՝ 1215 թ. արձանագրութեամբ։ 1900ին մօտ 1500 բնակիչ ունէր։ Մօտն է Ղուրու Ղարապա գիւղատեղին։ Մօտը լերան մը վրայ կը գտնուի Ս. Յովհաննէս անուն ուխտատեղի մը, որ ի հնումն Սալկուտի անապատ կոչուած է։ Երանոս գիւղի եկեղեցւոյն մէջ երկու ձեռագիր կայ, մին 1551ին գրուած։ (Սմբատեանց՝ «Գեղարքունի» էջ 504—7)։

ԵՐԱՇԽԱՒՈՐ տ. Սքանչելագործ։

ԵՐԱՇԽՈՒՏ, հին գզ. կը յիշուի ի պատմութեան որուն համապատասխան կը կարծուի ըլլալ Թորթումի Խալուտ գիւղը։

ԵՐԱՊԽԱՆ, գզ. Հաճնոյ. 100 տուն հայ բն. ունէր։

ԵՐԱՊՈԼՍԻ ԳԱՒԱՌ տ. Զմշկածագ։

ԵՐԱՍԽ, Արաքս կամ Արազ, նշանաւոր և բնիկ մեծ գետ Հայաստանի, որ այսպէս կոչուած է մեր Արմայիս նահապետի թոռանը Արաստին անունով։ Յոյն մատենագիրները կը կոչեն Արաքսիս, Հռոմայեցիք Արաքսէ, իսկ Արաբացիք կրճատելով Ռաս կամ Ռօս։ Գիտուններէն ոմանք կ'ապացուցանեն և կը համարեն Երասխը Մովսէսի յիշած Գեհոն գետը, որ եբրայեցերէն սաստիկ յորձանքներով վազող ըսել է։ Սկիզբն կ'առնու Բարձր Հայոց Մանանաղի գաւառի կողմերը. Կարնոյ լերանց կողերէն. գլխաւոր օժանդակն կը բղխէ Կարնէն գրեթէ 30 հազարամետր հեռու հարաւային կողմը Բիւրակն կամ Սրմանց (Պինկէօլ-տաղ) լեռնէն և կը կոչուի Մուրց կամ Պինկեօլ-սու։ Ձախ կողմէն կ'ընդունի Հասանկալայու ջուրը՝ որ կը բխէ Կարնոյ դաշտի արեւելեան սահմանը կազմող բարձրութիւններէն։ Նախ կ'ոռոգէ Երասխ Այրարատայ Բասեն գաւառը եւ ընդհանրապէս դէպի արեւելք վազելով կ'անցնի Գարեղէնք, Արշարունիք (կամ իր անուամբ Երասխաձոր). Ճակատք, Արագածոտն գաւառներէն. յետոյ դէպի արեւելեան հարաւ դիմելով կ'անցնի Ոստան, Ուրծ Արած և Շարուր գաւառներէն և առաջ կ'երթայ գծելով Սիւնեաց հարաւային սահմանը։ Կովսական գաւառի հարաւային ծայրէն կը շեղի կ'ընթանայ դէպի արեւելահիւսիս ու կը մտնէ Արցախի դաշտը. տեղ տեղ կը հոսի սրընթաց և յետոյ կը խառնուի Կուր գետոյն հետ և ապա բաժնուելով՝ և ճիւղաւորուած կը թափի Կասպից ծովը։ Երասխ ունի բազմաթիւ մեծ ու փոքրիկ օժանդակներ։ Այրարատայ մէջ նախ վերոյիշեալներէն զատ կ'ընդունի Կարնոյ և Տայոց լեռներէն բղխածները տասնի չափ, և յետոյ ձախ կողմէն Ագապ-սու, Արտուգ չայ, Խանի չայ. Ախուրեան, աջ կողմէն

ալ աւելի մանր գետակներ։ Բասենի արեւելեան կողմէն մինչեւ Ախուրեանի խառնուրդը՝ Երասխ երկու կողմերէն լեռներու մէջ զսպուած՝ կ'ընթանայ նեղ հունով մը, այդ պատճառաւ նոյն երկիրը կոչուած է յատկապէս Երասխաձոր։ Իսկ Ախուրեանը ընդունելէ վերջ՝ քիչ մ'առաջ երթալով նեղ ձորերէ եւ դառնալով դէպի հարաւ կ'ելնէ Այրարատայ լայնածաւալ դաշտը։ Այս դաշտին մէջ, երեք հազար տարիներէ ի վեր աւելի շարունակաբար վազելով, իւր դիմաց ո՛րեւէ արգելք չգտնելով. եւ մանաւանդ հանդիպելով կաւկուղ եւ աւազուտ երկրի իւր անկողինը փոփոխեր է, որով մեր պատմութեան մէջ բաւական մթութիւն եւ չփոթմանց պատճառ եղած է Դ. եւ Ե. դարուց մատենագիրներէն սկսեալ մինչեւ ցայժմ։ Իւր անկողնոյն փոփոխման պատճառ կը համարուին նաեւ երկրաշարժները։ Պատմութենէն եւ զանազան քննիչներէ մեզ ծանօթ է՝ որ Երասխ շատ մը մղոններով հիւսիսէն հարաւ խոտորեր է հեռանալով Հայոց հին մայրաքաղաքներէն Արմաւրէն, Վաղարշապատէն եւ Արտաշատէն, որոնց մօտէն կ'անցնէր երբեմն եւ յատուկ կամուրջներ ունէր. այս պատճառաւ մեր թագաւորները երկու եւ երեք անգամ ստիպուեցան փոխել արքունիքը եւ հաստատել դարձեալ գետոյս կամ ուրիշ ջրոյ եզերքները։ Ուստի անկարելի է գետոյս այժմեան ընթացքէն եւ հին քաղաքաց կամ անոնց աւերակաց դիրքէն համեմատ հաւաստել մեր հին պատմչաց Ագաթանգեղոսի, Կորեան, Խորենացւոյ եւ Ղազարու խօսքերը կամ նկարագրութիւնները։ Խորենացին ևս երկու անգամ կը վկայէ Երասխի տեղափոխութեանը։ Երուանդաշատի շինութեան պատճառը յիշած ժամանակ, Ա. դարու վերջերը, ինչպէս նաեւ Դունայն Դ. դարու կիսուն։ Ախուրեանէն վերջ Երասխ Արարատեան դաշտին մէջ ձախ կողմէն կ'ընդունի Արագածու կողերէն հոսող ջուրերը, որոնցմէ նշանաւոր է Մեծամօր կամ Սեաւ ջուր (Գարա-սու) ըսուածը, որ բազմաթիւ վտակներով առատացած՝ անցնելով Վաղարշապատի արեւմտեան կողմէն եւ քիչ մը դէպի հարաւային արեւելք հոսելով կը խառնուի Երասխի հետ։ Դրեթէ Բասաղի զուգահեռական ընթացքով արեւելակողմէն կը հոսի Հրազդան գետը որ այժմ Զէնկի եւ Երեւանայ ջուր ևս կը կոչուի ու կը թափի յԵրասխ Բասաղի բերանէն քիչ հեռու։ Ոստան գաւառի մէջ Երասխ կ'ընդունի Ազատ գետը կամ Գառնոյ ջուր ըսուածը։ Ազատ գետէն վերջ կ'ընդունի կարգաւ Վէտի, Զանախնի եւ այլ գետակներ իւր ձախակողմէն. Շարուր գաւառի մէջ կ'ընդունի նաեւ Սիւնեաց Արփա գետը, որ Այրարատայ աշխարհի մէջ Երասխայ ձախակողմեան օժանդակներէն վերջինն է։ Նոյն աշխարհի մէջ

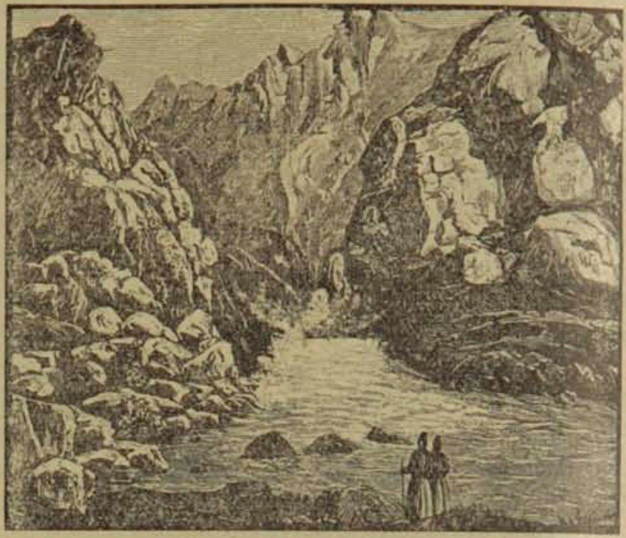

Երասխայ Քարավազը

Երասխայ աջակողմեան օժանդակներն ինչպէս ըսինք, աւելի փոքր եւ աննշան գետակներ են, որոնցմէ մէկ քանին յիշենք. Կարոյս գետ, Զաղարան, Վարդամարգ, Գինոյ գետ, Գարա-սու, Տամբուս։ Երասխ Այրարատէն դուրս ելլելով եւ Սիւնեաց Նախջաւան, Երնջակ, Գողթն, Արեւիք, Կովսական եւ Բաղք գաւառներու հարաւ արեւմտեան, հարաւային եւ հարաւ արեւելեան սահմանները առոգած ժամանակ, հիւսիսային կամ ձախ կողմէն կ'ընդունի Սիւնեաց աշխարհի բազմաթիւ գետերն ու գետակներ, որոնցմէ գլխաւորները կարգաւ յիշենք, զանց ընելով փոքրագոյնները. եւ են. Նախջաւանու գետ, Երնջակայ գետ, Կիլեան չայ, Տեռնիս գետ, Զաւրնդուրայ եւ Բարկուշատայ ու Հազարու հզօրագոյն գետերը։ Երասխ՝ իւր այս շրջանին մէջ աջակողմէն ևս կ'ընդունի գետեր եւ գետակներ՝ բայց ոչ այնչափ բազմաթիւ, որոնցմէ յիշենք Տղմուտ, Աճ-չայ, Կոտորոյ ջուր, Ալճանա, Գրէք սու, Տէրիափ-Բուտ եւայլն։ Սիւնեաց աշխարհէն մտնելով Արցախի մէջ, հոն ևս աջ ու ձախ կողմերէն կ'ընդունի գետեր ու գետակներ։ Հարճլանք գաւառէն կ'ընդունի ձախ կողմէն Հազարագետ եւ Վաղագին, իսկ Ցարարի ջուր եւ Ղօզլու վտակն Բերդաձոր գաւառէն։ Երասխի նոյնպէս ձախ կողմէն կը խառնուին Թաղլարի եւ Դողայ վտակներն՝ որոնք իրարու հետ միանալով Ղուրու-չայ կը կոչուին։

Մեր պատկերը ըստ Տիւպուայի կը ներկայացնէ Երասխայ քարավազը, որուն տեսլեան վրայ սքանչանալով՝ Տնեփերի սահանքէն թէեւ

փոքր, բայց գեղեցկագոյն կը համարի։ Հին ժամանակ զանազան կամուրջներ կային Երասխայ վրայ։ Այս կամուրջներու քարաշէն կամ փայտաշէն ըլլալուն համար որոշ բան մը գրուած չէ. բայց կը պատմուի, թէ հին ժամանակները Երասխայ վրայ քարաշէն կամուրջներ ձգուած էին, և Վիրգիլիոսի ըսածի համեմատ, Աղեքսանդրի և Հռովմայեցւոց շինած կամուրջները քարուքանդ կը լինէին Երասխայ սրընթացութեան առջև. որչափ շինէին նա կը քակէր անյապաղ. այս պատճառաւ Կամուրջի չհամբերող անուանեցին Երասխը։ Հասանղալէի կողմանց բնակիչք աւանդաբար կը պատմեն, թէ այժմեան Չօպան Քէօփրիւսիւ ըսուած կամուրջի տեղը, քանի անգամ որ կամուրջներ շինած են, անհամբեր Երասխը գլորեր, քանդեր ու տարեր է։ Յետոյ հայ հովիւ մը հնարքով մը յաջողած է այժմեան կամուրջի հիմնաքարինքը ձգել, որուն վրայ տեղացիք կրցած են դիւրութեամբ կամուրջ շինել եօթն քարաշէն կամարներով. ահա այս պատճառաւ կոչուեր է Հովուի կամուրջ և այլազգիներէն Չօպան Քէօփրիւսիւ։ Մեր պատմիչներէն կը յիշուին տեղ տեղ Երասխայ հուները կամ ծանծաղ տեղերը, ուրտեղէն կարելի է դիւրութեամբ առանց նաւակի անցնիլ։ Ղազար կը յիշէ Արտաշատի մօտ եղած հունը. «Եւ հասեալք եզր գետոյն սաստկապէս ըստ ժամանակի իւրոյ պղտորութեան և զկամուրջն Արտաշատու գտին աւերեալ, և էր ինչ որ ի սաստկութենէ ջուրցն դիմեցմանց. և տարակուսեալ զօրքն խնդրէին տեղիս անցից և ոչ գտնէին... իսկ քաջ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան մերձեալ ի տեղի մի յեզր գետոյն, և տեառնագրեալ զինքն նշանաւ խաչին սրբոյ կենսատուի իջանէր ի գետն. և ոչ ընդ յոյժ տեղի ծանծաղ անցանէր խաղաղութեամբ ընդ ջուրսն, որ և տեղին ամենայն գնդին լինէր ճանապարհ անցից անհոգութեամբ»։ Ջուղա քաղաքին մօտ ուրիշ հուն մըն ալ կը յիշէ Ղեւոնդ (Գլ. Բ.)։ «Առնուին ի գերութիւն... զգաւառակերտս Նախճաւանու... և զայլս գերի վարեալ կանամբք և մանկտեաւ, անցուցանէին ընդ գետն Երասխ, ընդ հունն Ջուղայու»: Ջուղայի նկարագրութեան մէջ պիտի հանդիպինք սրտառուչ և ողբալի դէպքի մը, թէ ինչպէս Շահ Աբասի գերեվարութեան միջոց բազմաթիւ Հայեր Երասխայ մէջ խեղդուեցան։ Երասխայ ջուրը պտուղական է և շատ առողջարար ու բոյսերու օգտակար։ Մէջը գտնուած ձկները ուրիշ գետերու ձկներէն աւելի համեղ են. գլխաւոր ձուկն է ճանճառ կոչուածը երկայն և սպիտակ. Բասենու կողմերը կը գտնուի, մեծութիւնը մինչև երկու կանգունի կը հասնի եւ ամէն ձկներէ աւելի համեղաճաշակ է։ Ճանառէն աւելի մեծ երկայն և նուրբ է լեօգ ըսուածը. այս ձուկը Եփրատի մէջ ևս կը գտնուի և մեծութեանը համար կես կը կոչուի։ Դեղին պօրս ըսուածը մինչև մէկ օխա կը կշռէ և Եփրատի մէջ Դեղիկ կը կոչուի։ Մօրղ ընչաւոր ձուկը, որ Եփրատի մէջ Մօխ կը կոչուի, մինչև մէկ օխայ կը կշռէ։ Կարմրախէս (Ալապալըղը), այսպէս կոչուած է մորթի գունին համար. այս ձուկը պտուղական կերակուր ըլլալէ զատ, դեղ է նաև ջիլերը լուծելու համար՝ կապելով զայն կարկամած անդամին վրայ. տեղ տեղ կը գործածեն նաև իբրև դեղ ամէն տեսակ վէրքերու. Այս ձուկը առատ կը գտնուի մանաւանդ Թէքմանի մէջ, ուր Երասխայ ձորափորը ապառաժուտ է, վասնզի կարմրախէտը ապառաժուտ տեղեր կը սիրէ։ Գետէս կ'ելնէ նաև Սազան և ուրիշ ընտիր ձկներ։ Աստապատի դիմաց կը գտնուի սպիտակ միտիայ՝ զոր բնակիչք կը կոչեն Ոլանկաչ, բայց ուտելու սովորութիւն չունին։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

ԵՐԱՍԽԱՁՈՐ, Արշարունիքը հին Երասխաձորի մի մասն է։

ԵՐԱՐՈՑ Թագուհի, քոյր Տիգրան Դ.ի, որ իր եղբօր հետ գահ կը բարձրանայ նախ քան Քրիստոս 12 թուականին և միասին պղնձէ դրամ մը տպել կու տան (տե՛ս Բասմաջեան Հայկ. Ընդհ. դրամագիտութիւն եջ 40)։ Նկարը տե՛ս Տիգրան Դ.։

ԵՐԳԵՂԱՆ, Թրքաբնակ գիւղ Չմշկածագի։ Գիւղիս մէջ կանգուն կը մնայ առանց սիւնի հոյակապ մատուռ մը (Յովհ. Անէմեան)։

ԵՐԳԵՎԱՆՔ կամ Երգեվանից բերդ, հին ամուր բերդ Արցախի Փառիսոս գաւ.ի մէջ. Ղուլալի գիւղին դիմաց։ ԺԴ. դարու սկիզբները Զաքարէ եւ Իւանէ քաջ իշխաններ այս ամրոցը Պարսից ձեռքէն առին։ Անշուշտ ի հնումն Երգեվանք անուամբ վանք մը կար հոս։

ԵՐԳԵՆԱ s. Արգինա։

ԵՐԳԻՉ, հին գիւղ Սիւնեաց Վայոց ձոր գաւ.ի։

ԵՐԳՄՆԻՔ, գղ. Խարբերդի, բն. 60 տ. եկղ. Ս. Աստուածածին, 1900ին 50 աշակերտով դպրոց մը ունէր։

ԵՐԵԳԻՔ, հին գղ. Սիւնեաց Կովսական գաւ.ի

ԵՐԵՄԵԱՆ Արամ, բանաստեղծ, գեղարուեստագէտ, աշխատակից «Հայ Հանրագիտակ»ի, ծնած է 1898-ին Մարզուան (Փոքր Հայքի հին Փազիմոն քաղաքը)։ Հայրը Գարեգին իր ժամանակին հասարակական գործիչ՝ Սոց. Դեմոկրատ։ Մայրը՝ Մաքրուհի, ուսումնասէր մի կին։

Իր միջնակարգ կրթութիւնը կը ստանայ Երեմեան՝ ծննդավայրի Ս. Սահակեան վարժարանը, յետոյ երկու տարի Անգարայի պետական մանկավարժական դպրոցը և տարի մ՚ալ Կալկաթայի Մարդասիրական ճեմարանի մէջ, իսկ բարձրագոյնը՝ Վիեննայի համալսարանի պատմագրական փաքիւլթէի մէջ. յետոյ ամբողջացնելով ուրիշ դասընթացներու ալ գանկոն-մանկավարժական գործունէութեան։

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

1915ին հեռու իր ծննդավայրէն՝ զինքը Նոր-Ջուղայի մէջ կը գտնենք։

Երեմեանի կենսագրականը և գործունէութիւնը պատկերացուած է հետեւեալ գրութեան մէջ՝ որ լոյս ընծայուեցաւ քանի մը թերթերու մէջ 1937ին, անոր գրական գործունէութեան քսանամեակի առթիւ։—

— Հայ բանասիրական կաճառի լաւագոյն դէմքերէն մին է Արամ Երեմեան, որուն գրական գործունէութեան քսանամեակը լրացաւ այս տարի (1936ին)։

Երեմեանի բանասիրական-ազգագրական աշխատանքները հարուստ են և բազմազան։ Անոր բանասիրական գործունէութեան առաջին շրջանի կեդրոնը կը հանդիսանայ հարաւային Իրանը։ 1606ին, Շահ Աբասի ձեռքով, Հին-Ջուղայէն գաղթած ժողովուրդն է որ կ՚ապրի հոն, ուր ներկայիս կեդրոնացած է Սպահանի Նոր-Ջուղա արուարձանին և Փէրիա, Զարմահալ եւ ուրիշ գաւառներու մէջ։ Ահա հայկական այս միջավայրն մէջ Երեմեան լուրջ աշխատանքի կը լծուի։ Այդ ժողովուրդը իր անգիր բանահիւսութիւնն ունէր, որ տակաւին ուսումնասիրուած չէր։ Երեմեան այդ երգերու մէջ կը տեսնէ պարզուկ ժողովուրդին սիրտը, անոր բանաստեղծական մեծ ոգին։ Եւ նա առաջին բանասէրը կը հանդիսանայ, որ գիւղէ գիւղ շրջելով՝ վեց տարի շարունակ կ՚ապրի ժողովուրդին սրտին մօտ և կը հաւաքէ ժողովրդական բանահիւսութեան բեկորները և կը հաւաքէ երկու հատորներու մէջ «Զարմահայի հայ ժողովրդական բանահիւսութիւնը» (տպ. Վիեննա 1923ին) եւ «Փշրանքներ Ջուղահայ բանահիւսութիւնից» (տպ. Վիեննա 1930ին)։

Առաջինի մասին Հ. Ն. Ակինեան կը գրէ գրախօսականի մը մէջ.— «Արամ Երեմեանի այս փոքրիկ աշխատութիւնը իր համառօտութեան մէջ իսկ կը համարիմ անգնահատելի գործ մը իւր տեսակին մէջ որ կու տայ մեզի հայ ժողովրդեան տարաշխարհիկ բեկորի մը աւանդութեանց փշրանքները, խնամքով հաւաքուած»։...

ԺԷ. դարու մէջ (1606ին) Արարատեան աշխարհէ Հարաւային Իրան գաղթած ժողովուրդն ունէր իր ուրոյն կենցաղը, վարք ու բարքը, սովորութիւնները, իր տնտեսական անմխիթար կեանքը, որոնք նոյնպէս դեռ չէին ուսումնասիրուած։

Ազգագրական մարզին մէջ ևս Երեմեան կը հանդիսանայ ամենաառաջին բանասէրը, որ կը շրջի Սպահանի Փէրիա և Զարմահալ գաւառներու հայաբնակ գիւղերը, մանրամասն դրի կ՚առնէ գեղջուկներու կեանքի և կենցաղի էջերը։ Այս ուսումնասիրութեան արդիւնքն են անոր «Սպահանի Փերիա գաւառը (տպ. Նոր-Ջուղա 1919ին) և «Սպահանի Զարմահայ գաւառը» (տպ. «Բազմավէպ 1923—24)։ Առաջին աշխատութիւնը գնահատուած է Բրոֆ. Աճառեանի յառաջաբանով։

Բայց Երեմեանի բանասիրական աշխատութիւններու մէջ կարեւոր տեղ կը գրաւեն անոր աշուղական ուսումնասիրութիւնները։ Ան առաջին բանասէրն է, որ մոռացութեան փոշիներէն կը փրկէ իրանահայ անյայտ աշուղները, որոնք առանձին գրքոյկով լոյս տեսան «Պարսկահայ աշուղներ» խորագրով։ Այդ աշուղներէն յիշենք, «Աշուղ Էմիր օղլի, Ղուլ Էգազ և Աբդին օղլի» (տպ. Նոր-Ջուղա 1920ին). «Աշուղ Ցարութ օղլի» (տպ. Նոր-Ջուղա 1920ին), Բաղէր օղլի», Ղուլ Սարգիս Շրիշկանցի և Միսկին Ստեփան» (տպ. Նոր- Ջուղա 1921ին). «Պարսկահայ նորագոյն աշուղներ — Միսկին Մաթէոս, Ալլահվերտի, Մարտիրոս Մանուկեան և Միսկին Ստեփան» (տպ. Վիեննա 1925ին), «Աշուղ Ամիր օղլի» (տպ. Վենետիկ 1930), «Աշուղ Ղուլ Ցովհաննէս» (տպ. Վենետիկ 1930ին)։ Աշուղներու այս շարանը, որոնցմէ մի քանին Ցարթուն օղլի, Ղուլ Ցովհաննէս, իրենց մոտիվներով մեզ կը յիշեցնեն Սայեաթ Նովայի քնարը, ինքնին ցոյց կու տայ Երեմեանի բանասիրական անխոնջ և բեղմնաւոր և գնահատելի գործունէութիւնը։

Երեմեան հայ գրականութեան նուիրած է նոր աշխատութիւն մ'ալ «Իղձալիատը» վերնագրով բանդոմինան (տպ. Նոր Ջուղա 1919ին)։ Դա գրական մի նորութիւն է, ա՛յն տեսակէտով՝ որ մենք հայերս չունինք բանդոմինական գրականութիւն։ Առով Երեմեան կը լրացնէ հայ թատերական գրականութեան մէկ մեծ բացը»։

Երեմեան 1925ին Խ. Հայաստան կը փոխադրուի, ուր նախ Երեւանի պետական թանգարանի պատմագրական բաժնին մէջ կը վարէ գլխական հրահիչի պաշտօնը և հոն կը խմբագրէ «ՍԵՒԱՆ» երաժշտական ժողովածուն, որուն մէջ հանդէս կու գան Հայաստանի ամենատաղանդաւոր երաժշտագէտները։ Այդ գործը մեր մէջ երաժշտական առաջին ալմանախն է զոր իրաւամբ կը գնահատէ Զօպանեան (տե՛ս «Անահիտ» 1937 թ. 5 էջ 110)։ Այդ չքեղ հրատարակութիւնը լոյս տեսաւ 1927ին Վենետիկոյ Ս. Ղազարու վանքի տպարանէն։

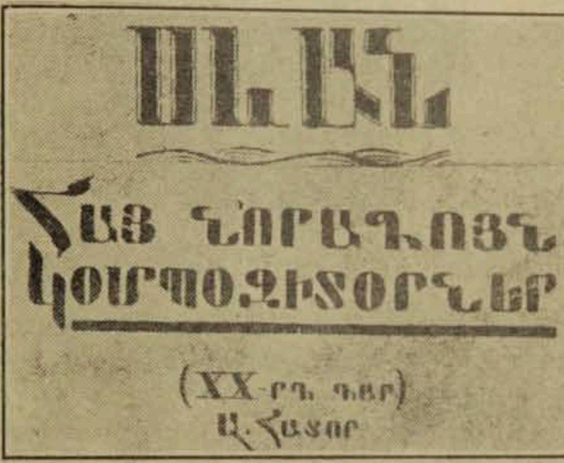

խմբ. Արամ Երեմեան (տպ. Վենետիկ 1927)

Տարի մը ետք, 1927ին, Երեմեան «Հայ նկարիչների ալմանախը» կը խմբագրէ։ Այդ եւս մեր մէջ ամենաառաջին նկարչական ժողովածուն է։ Անոր մէջ ի յայտ կու գան Հայաստանի առաջին շրջանի ամենատաղանդաւոր նկարիչները։

Նոյն 1927 թուին, Երեմեան Երեւանի մէջ կը խմբագրէ «ԱՐԻԵՍՏ» նկարչական-երաժշտական առաջին հանդէսը, որուն մէջ կը համախմբուին Երեւանի և Թիֆլիսի մէջ ապրող ամենատաղանդաւոր արուեստագէտները —Վահրամ Գայֆէճեան, Գաբրիէլ Գիւրջեան, Աղեքսանդր Սպենդարեան, Նիկ. Բունիաթեան, Ախարհրէզ Բալանթար, Անտոն Մայիլեան, Սպիրիտոն Մելիքեան, Ովաննա Տէր Գրիգորեան, Գրիգոր Շարբաբչեան և ուրիշներ։

Սակայն Երեմեանի պատմա-բանասիրական աշխատութիւններու գլուխ գործոցը, անոր «Ռուսահայ թատրոնի պատմութիւնը» հատորն է, 754 էջերէ բաղկացած, որը ռուսահայ թատ-

խմբ. Արամ Երեմեան (տպ. Երեւան 1927)

րոնի պատմութեան նուիրուած ամենաառաջին աշխատութիւնն է, որ իր բովանդակութեամբ ցոյց կու տայ յայտնի բանաստեղծի ուսումնասիրելու, քննադատելու, վերլուծելու ձիրքն ու հմտութիւնը։

Երեմեան 1929—33 թուականը կ'աշխատի Թիֆլիսի «Պրոլետար» թերթի խմբագրատունը, ուր յայտնի վիպագիր Նարդոսի հետ կը սրբագրէ «Պրոլետար» թերթը։

Երեմեանի գրական-բանասիրական արգիւնալից կեանքը չի ամփոփուիր միայն պատմա-բանասիրական տեսութեամբ. իր կեանքի որոշ մէկ մասը նա նուիրած է նաև հայ դպրոցին, ուր մերթ ուսուցչական, մերթ տեսչական պաշտօնով նուիրուած է նոր սերունդին։ Իր մանկավարժական գործունէութիւնը կը սկսի Նոր-Ջուղայի Ազգային երկսեռ դպրոցներուն մէջ (վեց տարի), յետոյ տեսչական պաշտօն կը վարէ Երեւանի «Ջերժինսկու» վարժարանին մէջ (հինգ տարի), ապա Թեհրանի «Դաւթեան» դպրոցին մէջ (ուսուցիչ՝ երկու տարի)։ Ամէն տեղ ալ սիրուած ու յարգուած է իր աշակերտ-աշակերտուհիներէն, բացառիկ հմտութեամբ վարած է մանկավարժական գործը։

Երեմեան իր գրական ու դաստիարակչական գործունէութեան ընթացքին աշխատակցած է ժամանակի աչքառու թերթերուն և հանդէսներուն, որոնցմէ յիշենք. Մշակ, Աղբիւր Տարազ, Արեւ, Մարտակոչ, (Թիֆլիս), Թատրոն եւ երաժշտութիւն (Բագու), Հայաստանի Կոչնակ, Նաւասարդ, Արեգ, Հանդէս Ամսօրեայ, Բազմավէպ, Գեղունի, Թէոդիկի Ամենուն Տարեցոյց, Հայ Կին, Ծակասամարտ, Արա-

գած, Անահիտ, Ձուարթնոց, Խ. Հայաստան, Աշխատաւոր, Նոր Ակօս, Վերելք, Արեւ, Նոր Շարժում, Զանգ, Մինարէթ, Հորիզոն, Առաւօտ, Վերածնունդ, Դիցաւան, եւայլն։ Այս բոլոր թերթերուն մէջ Երեմեանը հրատարակած է թէ՛ գեղարուեստական եւ թէ բանասիրական շարք մը կարեւոր ուսումնասիրութիւններ։ Ներկայիս (1839) Երեմեան Նոր Ջուղայի Ազգ. վարժարանի տեսչութիւնը կը վարէ միշտ աշխատակցելով շատ մը հանդէսներու եւ թերթերու։ (Յակոբ Յովհաննէսեան՝ «Հայ Մամուլ» 1937, թ. 27 28)։

ԵՐԵՄԵԱՆ Հ. ՍԻՄՈՆ (Ատրուշան), Վենետիկոյ Մխիթարեան, գրագէտ եւ խմբագիր, ծնած է Տրապիզոն 1871ին, տեղւոյն Մխիթարեան վարժարանին մէջ նախնական ուսումը առնելէ ետք պատանի հասակին Վենետիկոյ Ս. Ղազարու վանքը կը ղրկուի, ուր կ՚աշակերտի Հ. Եւգինէոս վ. Ոսկանեանի, եւ 1895ին վարդապետ կը ձեռնադրուի Իգնատիոս Կիւրեղեան Արքեպիսկոպոսէն։ Հ. Երեմեան բնական գիտութեանց կը նուիրուի, եւ հազիւ վարդապետ ձեռնադրուած՝ վանքի աշակերտաց այդ գիտութիւնները կը դասախօսէ եւ առաջին գիրքը որ լոյս կ՚ընծայէ 1896ին՝ դասագիրք մըն է 1. «Նոր կենդանաբանութիւն եւ Մարդաբանութիւն՝ պատմական եւ նկարագրական» 553 էջերով եւ զարդարուած 450 պատկերներով։ Հ. Երեմեան հետզհետէ լոյս կ՚ընծայէ 2. Նոր հանքաբանութիւն՝ նկարագրական եւ պատմական, տպ. Վենետիկ 1898, էջ 175, 3. Տարվինականութիւն կամ Տեսակաց եւ մարդուս ծագման խնդիրը, 21 էջ, 4. Բառգիրք Գործնական գիտութեանց (պատկերազարդ) տպ. 1900. էջ 835։ 5. Հայ բժշկարանք. Մարդակազմութիւն Մանուկ Պոնտացւոյ, տպ. 1921, էջ 58։ 6. Հանք եւ իրենց ուսուգաբանութիւնը (տե՛ս «Բազմավէպ» 1899-1900)։

Հ. Երեմեան 7. 1899ին «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը կը ստանձնէ ու կը վարէ բոլորովին նոր ուղղութեամբ։ 8. 1901ին՝ Մխիթար բացառիկ պատկերազարդ թերթը կը խմբագրէ, 9. 1902ին՝ Որբունին, մեծադիր պատկերազարդ բացառիկը, որուն ընդունելութենէն քաջալերուած 1902ին 10. կը սկսի խմբագրել Գեղունին, նախ իբրեւ պարբերաթերթ եւ յետոյ իբրեւ տարեթերթ, ճոխ եւ շքեղ տպագրութեամբ (1903—6)։

Հ. Ալիշանի մահուան առթիւ 11. Կենսագրութիւն Հ. Ալիշանին գրած է 1902ին (208 էջ), իսկ 1904ին՝ 12. Մխիթարեան Վէնը, կենսագրական ստուերագիր Տ. Տ. Գեր. Իգնատիոս վ. Կիւրեղեան Արք.ի, էջ 28։

Գրած է ողբերգութիւններ 13. Անէծք՝ 1903ին (45 էջ), 14. Սաբենիկ՝ 1904ին (119 էջ), 15. Ուխտը՝ 1905ին (93 էջ), 16. Փառանձեմ՝ 1913ին (էջ 26)։

Հեղինակած է վիպակներ, 17. Տուրկին՝ 1903ին (82 էջ), 18. Տագնապը՝ 1904ին (173 էջ)։

1908ին՝ 19. Հայ միտքը, «Հաւաքածոյ գլխա-

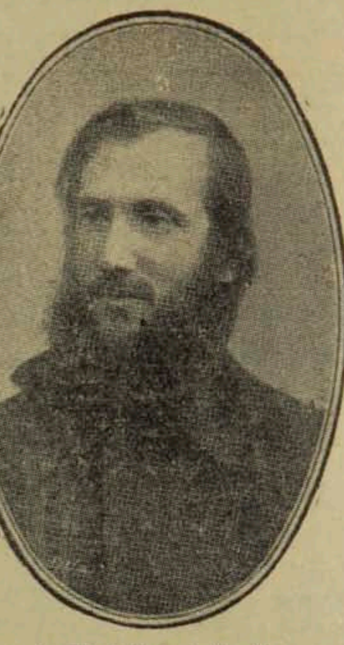

Հ. Սիմոն Երեմեան

կարգեալ իմաստներու հին եւ նոր ազգային հռչակաւոր մատենագիրներէ» (470 էջ), 20. Կոստանդնուպոլիսը (տպաւորու-թիւններ) տպ. 1913-ին (էջ 210), 21. Պատկերներ «արձակ քնարերգական բանաստեղծութիւն», տպ. 1913 (էջ 226), Գեղեցիկը, գեղեցկագիտական ուսումնասիրութիւն, տպ. 1915ին (էջ 383)։

Հ. Երեմեանի մեծաշունչ գործն է 23—32 Գրագէտ Հայերը, տասը հատոր, մօտաւորապէս 5000 էջերէ բաղկացած (տպ. 1913—34), որոնց մէջ արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրողներ կ՚ուսումնասիրէ եւ կր վերլուծէ։ Այդ հատորներուն մէջ կ՚ուսումնասիրուին՝

Ա. Շարք. Ղ. Աղայեան, Մ. Մամուրեան, Հ. Ա. Բագրատունի, Գ. Սրուանձտեանց, Խրիմեան Հայրիկ, Խ. Պ. Միսաք, Ռ. Պերպերեան, Գեր. Ե. Հիւրմիւզեան, Ս. Սարգսեանց։

Բ. Շարք. Ս. Մեսրոպ. Հայ Աշուղներ, Միջնադարեան հայ գրականութիւն, Յ. Ճանիկեան, Հոգեշունչ գրողներ, Նարպէյ, Ա. Հայկունի, Տ. Մ. Սվաճեան, Պ. Տէրոյենց, Յ. Պարոնեան։

Գ. Շարք. Պատկանեան. Տէր Գաբրիէլ. Հ. Ալիշան, Խ. Աբովեան, Թ. Թէրզեան։

Դ. Շարք. Ե. Տէմիրճիպաշեան, Ա. Արփիարեան, Ռուբինեան Նահապետ, Պ. Դուրեան։

Ե. Շարք. Գրիգոր Օտեան, Մ. Պէշիկթաշլեան, Շիշմանեան Յովսէփ (Ծերենց), Սրապիոն Հէքիմեան։

Զ. Շարք. Րաֆֆի, Պերճ Պռօշեանց, Սմբատ Շահազիզ, Դոդոխեանց։

Է. Շարք. Գամառ Քաթիպա, Ա. Այվազեան, Տ. Մանավեան, Մ. Աճէմեան, Ա. Իսահակեան, Վ. Աղանուր, Ռ. Զարդարեան, Զեռազ, Լեօ, Քալանթար, Ս. Պարթեւեան, Գ. Զօհրապ, Տիւսաբ, Յ. Ալփիար, Կ. Ոսկեան, Շիրվանզադէ։

Ը. Շարք. Գր. Արծրունի, Յ. Թումանեան, Ատրպետ, Հ. Առաքելեան, Մ. Կիւրճեան, Ա. Փանոսեան, Թլկատինցին, Ե. Օտեան, Սիամանթօ (Եարճանեան), Լ. Բաշալեան, Յ. Յովհաննիսեան, Ա. Ահարոնեան, Տ. Կամսարական, Վրթ. Փափազեան, Սիպիլ, Արշակ Չօպանեան։

Թ. Շարք. Յ. Սեթեան, Լ. Կ. Կերտեան, Գ. Ֆնտգլեան, Ե. Դուրեան, Կ. Յ. Պէօշկէօթիւրեան, Գր. Թէլլալեան, Մ. Պարսամեան, Թ. Թերզեան, Յ. Աւագեան, Ռէն, Մալխաս, Դ. Վարուժան, Վարուժան ինքնակենսագիր, Յ. Պօղոսեան, Մ. Մեծարենց, Իսկուհի Մինասեան, Մ. Սմբատ, Լ. Մելիք-Ադամեանց Մ. Յովհաննէսեան, Ա. Նաւարեան, Տ. Կ. Ֆ. Փաշալեան, Գ. Բաշինջաղեան, Վ. Սօֆեան, Յ. Շահնազարեան, Սօս-Վանի, Յարութիւն Գ. Մրմրեան։

Ժ. Շարք. Տ. Չէօքիւրեան, Վ. Թէքէեան։

Հ. Երեմեան իբրեւ դաստիարակ պաշտօնավարած է նախ Ս. Ղազարու վանքին մէջ իբր օգնական տեսչի, յետոյ Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի մէջ ի Վենետիկ (տեսուչ՝ 1916—1918, և 1920—1921), Մխիթարեան վարժարանի մէջ ի Կ. Պոլիս։ Վարած է նոյնպէս տպարանի տեսչութեան պաշտօնը։

Հ. Երեմեան Ատրուշան *ծածկանունով աշխատակցած է հին ու նոր աշխարհներու բազմաթիւ թերթերու և հանդէսներու։*

Վերջերս Մխիթարեան Միաբանութենէն հեռացած՝ անկախ կ'ապրէր Միլանոյի մէջ, դաստիարակութեամբ չոր օրապահիկը հազիւ շահելով։ Իր յանկարծական մահը տեղի ունեցաւ հոն 1938 29 Նոյեմբերին։

ԵՐԵՄԵԱՆ Վահան *1918ին Թիֆլիսի մէջ* Կարմիր Օրեր *«Հայաստանի Կոմունիստական Կուսակցութեան կենդրոնական օրկանը» կը խմբագրէ Գ. Հայկունիի և Գ. Վարդանեանի հետ 1920ին Դ. Տէր-Սիմոնեանէն ետք* Պահակ *«ամենօրեայ թերթ»ը կը խմբագրէ Թիֆլիսի մէջ։ Շուրջ 1920ին՝ մէկն եղած է Երեւանի* Խորհրդ. *Հայաստան օրաթերթի խմբագիրներէն։*

ԵՐԵՄԵԱՆ Վահրամ, *Վեյսի (Աւստրիա) մէջ գործերու ցուցահանդէսին կը մասնակցի և կը շնորհաւորուի Հանրապետութեան նախագահէն։ Կը ստանայ արծաթ միտալ և պատուոյ վկայագիր։*

ԵՐԵՄԻՍ, *վտակ Սիւնեաց Աղահէճք գաւ.ի, որ կը յիշեցնէ Ծղուկի* Երեմի *գիւղը. որուն սահմանաց մօտ կը գտնուի։*

ԵՐԵՄԻ. *գղ. Սիւնեաց Ծղուկ գաւ.ի մէջ։*

ԵՐԵՄԻԱ *մարգարէ, Ղեւեայ ցեղէն. զոր հայ եկեղեցին կը տօնէ Վերափոխումէն ետք առաջին շաբաթը։*

ԵՐԵՄԻԱ *կթղ. Աղուանից (եպիսկոպոսապետ) Ս. Մեսրոպայ օրով (423)։*

ԵՐԵՄԻԱ *եպ. Ապահունեաց, Ղեւոնդեաց օրով (451)։*

ԵՐԵՄԻԱ, *հայր Մարմարաշինու վանքին 1033-ին Յովհաննու վանքը կ'երթայ և «միաբանութեան արար ի մէջ Յովհաննա-վանուց և Մարմարաշինու». հոն կը մեռնի «սքանչելի»ն Երեմիա (Զաքարիա պատմիչ)։*

ԵՐԵՄԻԱ *գրիչներ, ի Կեղի 1464ին — ի Կոնդեր գղ. Սեբաստիոյ 1474ին—սարկաւագ՝ յԵրուսաղէմ 1664ին—Հաղբատցի յԵրուսաղէմ 1665ին, 1670ին, 1677ին, 1679ին, 1688ին։*

ԵՐԵՄԻԱ *քհ. Եկեղեաց Ծախա գ.ին մէջ՝ 1574ին։*

ԵՐԵՄԻԱ Կարճաւանցի. *1626ին գովեստ կը գրէ Խոստովանցի Մովսէս Բ. կաթողիկոսի մասին։*

ԵՐԵՄԻԱ *դպիր. Կարնեցի 4 տաղեր ունի 1758-ին ընդօրինակուած տաղարանի մը մէջ։* (Տաշեան՝ «Մայր Ցուցակ» էջ *460*)։

ԵՐԵՄԻԱ *վրդ.* Էրզրումցի, *միաբան Ս. Յակոբայ վանքին. իր և եղբօր անունով վարագոյր մը նուիրած է Ս. Յակոբայ տաճարին 1732ին։ Կը վախճանի 1734ին։ (*Ադաւնունի՝ «Միաբանք» էջ *137)*։

ԵՐԵՄԻԱ *վրդ.* Զօրլուցի, *միաբան Երուսաղէմայ Ս. Յակոբայ վանքին, որդի Կարապետի, աշկ. Կ. Պոլսոյ պատրիարք Պօղոս Ադրիանուպոլսեցւոյ. Նուիրակ Ակնայ և Ռումէլիի, վարած է Պոլսոյ փոխանորդութիւնը, կը հրաժարի և Զօրլու կը մեկնի, ապա իբրեւ նուիրակ Ակն կը մեկնի։ Կը վախճանի 1838ին։ Իր վարդապետին խնդրանքով կը յօրինէ* Յաճախապատում *գրոց խրթնիմաց խօսքերու* լուծմունքը։ (Ադաւնունի՝ «Միաբանք» *137)*։

ԵՐԵՄԻԱ Չէլէպի տ. Քէօմիւրճեան Երեմիա։

ԵՐԵՄԻԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Արեւելցի, *միաբան Ս. Էջմիածնի. գրած է* Գիրք աշխարհաց եւ Առաս-

պեյաբանութեանց· որ է Աղուեսագիրք, տպ. յԱմսթէլօտամ 1668ին։ Բ. տպ. 1698ին։ 1827ին՝ «Աղուեսագիրք»ը առանձին կը տպուի ի Կ. Պոլիս։

Բառգիրք Հայոց, «Արարեալ ի Սուրբ Էջմիածին՝ Երեմիայ վրդ.է։ Եւ ես Սարգիս Եպիս. աշխատասիրեալ. եւ զբառս Աստուածաշունչ գրոցն ընդ սմա միաւորեալ. Որ և ընթերցողացն Աստուածաշունչ գրոց թաւական է լիով». տպ. ի Ցայեկօռնայ քաղաքի 1698ին։ Գրքիս տպողն է Սարգիս (եպ.) «Բանասէր Եւդովկիացի», որ և Սահաքեի վերա. ձայնեալ» և որդեակն Սիմոնն։ Բ. տպագրութիւնը եղած է 1728ին։

ԵՐԵՄԻԱ քահանայ Խասգեղցի, 1864ին Կ. Պոլսոյ մէջ լոյս կ'ընծայէ «Հետազօտութիւն տօմարական վրիպակաց» «սա 1865ին Երուսաղէմ կ'այցելէ և ըստ առաջարկութեան Եսայի պատր.ի կը կնքէ պայմանագրութիւն մը՝ Օրացոյցի պատրաստութիւնը սորվեցնելու միաբան Ցար. Չինճիրճեանի և ուրիշ միաբաններու։ Տէր Երեմիա 1880ին կը վախճանի Խասգիւղի մէջ։ (Աղաւնունի՝ «Միաբանք» 138)։

Թէ՛ 1872ին և թէ՛ 1873ին Պոլսոյ մէջ լոյս ընծայած է Սխալացոյց տետրակները, որոնցմով այդ տարիներու օրացոյցներուն սխալները կ'ուղղէ։

ԵՐԵՄԻ տ. Երամի։

ԵՐԵՐԻ, հին գղ. Սիւնեաց Սոդք գռ.ի։

ԵՐԵՐԻՆ, գղ. Սիւնեաց Վայոց ձոր գռ.ի. տե՛ս և Էրէրին։

ԵՐԵՐՆԱՑ Ս. Սահակ տ. Էրէրին։

ԵՐԵՐԱՑ ԳԻՒՂ կամ Երերուք, Շիրակի մէջ ամայի գիւղատեղի մը՝ երբեմն հոյակապ՝ այժմ աւերակ եկեղեցիով մը. ունի ՆՀԷ (1028) թուականով կարեւոր յիշատակարան մը։ Գիւղիս մէջ, Ախուրեանի եզերքը կան քարայէն բնակութիւններու աւերակներ, խաչքարեր և գերեզմաններ։

ԵՐԵՐՈՒՆՔ, կրկին գիւղեր Սիւնեաց Վայոց ձոր գռ.ի մէջ։

ԵՐԵՐՈՒՆՔ, լեռ մը Վայոց ձորի մէջ։

ԵՐԵՐՈՒՆՔ, գիւղ, կը յիշուի Այրարատայ Արագածոտն գռ.ի Սալմոսավանից արձանագրութեան մը մէջ։

ԵՐԵՐՈՒՔ տ. Երերաց գիւղ։

ԵՐԵՐՕՆ, Երերուք անունը այսպէս ևս գրուած է։

ԵՐԵՒԱՆ, գլխաւոր քաղաք (ներկայիս մայրաքաղաք) համանուն կուսակալութեան և գաւառին, ըստ հին աշխարհագրական բաժանման կը գտնուի Այրարատայ Կոտայք գռ.ի հարաւային մասին մէջ։ Հրազդան և Գըրգըռուլաղ գետերու մէջտեղն է, Էջմիածնի արեւելեան կողմը 10 մղոն հեռու։ Հիմնարկութեան պատմութիւնը անծանօթ կը մնայ։ Զ. դարու վերջերը կը յիշուի առաջին անգամ. Աբրահամ Կաթողիկոսի գումարած (597) ժողովին մէջ կը նշանակուի իբրև նշանաւոր աւան, վասնզի պատուաւոր Վաներէցներու կարգին կը յիշուի նաև Երևանինը՝ Դաւիթ անուամբ։ 642—3ին Արաբացւոց արշաւանաց սկիզբը կը յայտնուի նաև տեղւոյս բերդը (Սեբէոս պատմիչ)։

Կամաց կամաց բարգաւաճելով Երևանը քա-

Վերաշինուող Երեւանի տեսարան մը

ղաք դարձեր է և կը թուի թէ Լէնկթիմուրի հարուածներէն վերջ իշխանանիստ եղած է թուրք տոհմերու, որոցմէ առաջինը կը յիշուի Եաղուպ բէկ 1440ին։ ԺԶ. դարուն սկիզբը կուսակալ զրուելով Ռեվան խան՝ շինեց Երևանայ բերդը և այս ժամանակէն քաղաքս ամուր և նշանաւոր վայր և Օսմանեան և Պարսից միջև կռուախնձոր կը դառնայ։ Պարսից Թօքմաք Մահմուտ խան՝ 1579ին Օսմանեանց Լալա փաշայի քաղաքիս վրայ եկած միջոց, ասկէ փախաւ, և քաղաքը անձնատուր ըլլալով աւերուեցաւ կուսակալին հոյակապ ապարանքը։ Թուրքերը հաշտութիւն ընելով՝ քաղաքս պարսից թողուցին բայց երկու տարի ետք կրկին տիրեցին Ֆէհրատ փաշայի ձեռքով որ Թօքմաքի ապարանքի և պարտէզներու տեղը բերդ շինեց, ջուր բերելով Գըրգըռուլաղէն, հրանօթներով ամրացուց նաև աշտարակները և յանձնեց Չղալեան Եուսուֆ փաշային։ Յովհաննէս Ծարեցի վրդ.ի գրածին համաձայն՝ բերդերը շինեցին եկեղեցիներու քարերով. երբ Երկուերեսի կոչուած եկեղեցիին քարերն ալ պիտի առնէին՝ Առաքել անուն վրդ. մը, որ յետոյ կաթողիկոս եղաւ (1584—6), քաջարար թոյլ չտուաւ որ եկեղեցին քակեն։ Տասնամեայ կամ երկոտասնամեայ պատերազմներէ վերջ Մեծն Շահ Աբաս իրեն թագաւորութեան սկիզբը

(1590) խնդրեց և հաշտութիւն ըրաւ Օսմանցոց հետ, անոնց թողլով Երեւանը Արարատեան բոլոր նահանգներովը։ Ցետոյ կրկին պարսից իշխանութեան ձեռք կ'անցնի և Ամիրգիւնայ խանին կը յանձնուի, որ 1625ին Վրաց պատերազմին մէջ կը սպաննուի։ 10 տարի ետք 1635ին Սուլթան Մուրատ 70 հազար զօրքով կու գայ կը տիրէ Երեւանի, յաջորդ տարին Թագաւորն պարսից Շահ Սէֆի ետ առաւ և Երեւանայ իշխան կարգեց Քալիպ Ալի խանը և 88 տարի պարսից ձեռքը մնաց Երեւանն ու Արարատայ երկիրը։

Քաղաքս ունի նշանաւոր երեքանկնեայ կամուրջ մը զոր գովութեամբ կը յիշէ Ֆրանսացի ճանապարհորդը Թաւեռնիէ, որ ԺԷ. դարու սկիզբները Երեւանէն անցած է. կը նկարագրէ նաև կուսակալին գեղեցիկ ապարանքը և Քէչի Քալէ (Այծից բերդ) ըսուած ամրութիւնը։ Բերդը ռմբաձիգ մը հեռու էր քաղաքէն, և այն տարածութեան վրայ կային տուներ և չուկաներ, Հայոց շատ եկեղեցիներ, որոնցմէ գլխաւորները և հնաշէնները կը յիշէ Կաթողիկէն և Երկուերեսնին կամ Եպիսկոպոսարանը, որուն մօտ կար հին Աշտարակ մը բազմանկիւնի, բոլորագըմբէթ, սրբատաշ քարերով ու գեղեցիկ ճարտարապետութեամբ շինուած, որ հաւանօրէն մեծ երկրաշարժէն անհետացած է (Շարդէն Բ. 218—220)։

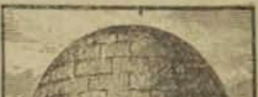
Երեւանի աշտարակը

Ռուսները 1827ին տիրեցին Երեւանին Փասկեւիչ զօրավարին ձեռքով և այնուհետև Երեւանը կոչուեցաւ Մայրաքաղաք Հայկական Նահանգի, բայց 1840էն սկսեալ այս անուան փոխանակեց Երեւանեան գաւառ։

Երեւան նշանաւոր եղած է գլխաւորաբար իր ամուր բերդովը, որ մօտ մղոնի մը չորրորդ մասին չափ քաղաքէն հեռու է հարաւային կողմը, Հրազդանայ խորաձորոյն արեւելեան սարափին վրայ։ Քէր-Փորթըր Անգլիացին, որ Ռուսաց գրաւումէն տասը տարի առաջ տեսած է քաղաքս, խիստ զօրաւոր կը նկարագրէ բերդին դիրքը և ահաւոր։

Քաղաքի և բերդի միջավայրը կայ ընդարձակ

Երեւանի հիւրանոցը թուրիստներու համար

հրապարակ մը, որ ի հնուց զանազան թաղերու կը բաժնուի։ Այս թաղերէն առաջինը, բերդին և գետոյն հիւսիսային կողմն է և դիրքին համեմատ Զորագիւղ կը կոչուի և ըստ այլազգիներու՝ Տէրէքէնտ, իսկ ի հնումն, ըստ Զաքարիա սարկաւագի՝ Խնկենւոյ-Զոր։ Այստեղ կը բնակին Հայք և Մահմետականք. վերին կողմն է Զորագետի Անապատ կոչուած վանատեղին, զոր սեփական է և օծեալ էջմիածնի կաթողիկոսներուն՝ նախ շինուած է Նահապետ կաթողիկոսէն, և յետոյ մեծ շարժէն վերջ՝ Յակոբ Ե.էն, ուր կար նաև Ս. Գէորգայ անուամբ եկեղեցի։ 1837ին վանքս ըրին Երեւանայ Թեմին Դիւանատունը և հոս կը նստին կաթողիկոսի փոխանորդները։ Եկեղեցիները կը կոչուին Ս. Յակոբ, Ս. Սարգիս Զօրավար, որուն բակին մէջ 1860ին փառաւորապէս շինուած է քաղաքիս առաջնորդարանը։ Զորաթաղիս հիւսիսային արեւելեան կողմը Հրազդանի մօտ է երկրորդ թաղը Կոնդ անուամբ և ըստ այլազգիներու Թէփէ-պաշի, որուն հիւսիսային կողմն է Կոզեռն բլրակը, այսպէս կոչուած է ԺԱ. դարու առաջին կիսուն ապրող Յովհաննէս վարդապետի անուամբ։ Բլրանս վրայ կայ փոքրիկ մատուռ մը՝ 1829ին նորոգուած Աղամալեան Մելիք Սահակէն, ուր և թաղուեցաւ ինք 1834ին, թաղիս եկեղեցին է Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ, շինուած քարակերտ 1710ին։

Կոնդի արեւելակողմն է Նոր Թաղը, որ այսպէս կոչուած է Ռուսաց տիրելէ վերջ, Ատրպատականէն եկած նոր գաղթականներու բնակութեան պատճառաւ, վասնզի նոյն տեղը առաջ Երեւանայ

խաներու այգիները կը տարածուէին և կը կոչուէր Խանլըգ կամ Խանլու պաղ։ Հոն էր ի հնուց Ս. Անանիայի Անապատը, որ նախապէս աւերակ

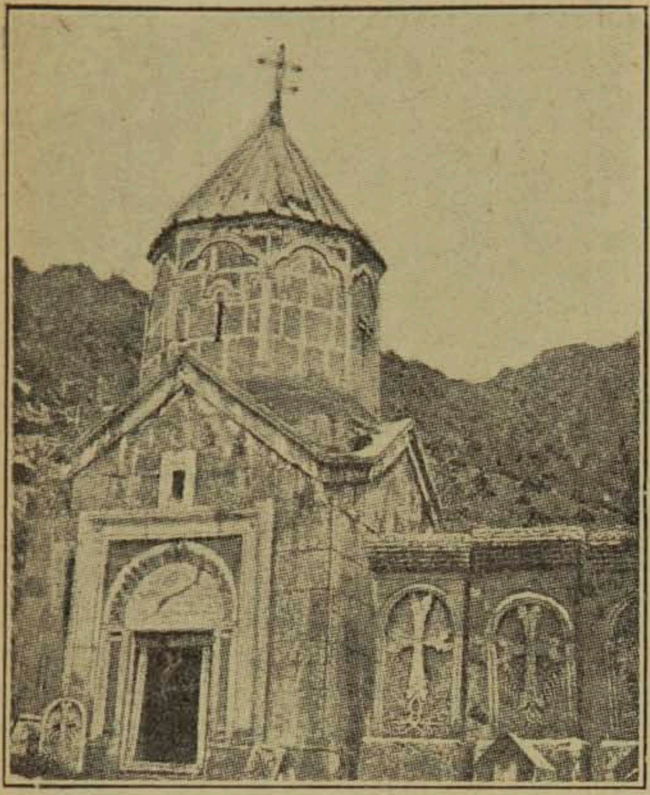

Երեւանի Զորագեղի եկեղեցին

էր և Մովսէս Սիւնեցի զայն պայծառացուց, ժողովեց չատ մը միաբաններ, միայնակեացներ, որոնք ընթերցմամբ կը պարապէին։ Մելքիսէթ կթղ. հոս գալով՝ Մովսէսը եպիսկոպոս ձեռնադրեց։ Այս վանքին մէջ ամփոփուած են Յովհ. Կողբոն վարդապետին, Մելիքսէթ և Մովսէս վարդապետաց մարմինները։ Մովսէս վարդապետի և ապա կաթողիկոսի գերեզմանին վրայ կայ ՌՁԲ (1633) թուականաւ տապանագիր։ Փիլիպպոս կթղ. 1636ին այս անապատը նորոգեց։ Երեւանայ երկրաշարժէն վերջ, Նահապետ կթղ.ի օրով՝ 1693ին Խօջայ Փանոս անունով մէկը ընդարձակեց մատուռը՝ նոր քարակերտ շինութեամբ չորս սիւներու վրայ ու նուիրեց Ս. Աստուածածնի։ ԺԸ. դարու վերջերը (1793) տաճարը դարձեալ նորոգեց Երեւանցի Գաբրիէլ «հարիւրապետ» կոչուած։

— Նոր Թաղի արեւելեան հարաւային կողմն է չորրորդ Թաղը Շհար, որուն մէջ Հայերը երկու եկեղեցի ունին. մին՝ կաթողիկէ. Ս. Աստուածածնի նուիրուած։ Եկեղեցւոյս շինութիւնն հին է զոր 1537ին յիշատակագիր մը հրատափառ Ս. Կաթողիկէ կը կոչէ։ Երկրորդ եկեղեցին մեծագոյն է և ամենահարուստ, նուիրուած Ս. Առաքելոց Պետրոսի և Պօղոսի, կառուցուած է չորս սիւներու վրայ 1690ին։ Եկեղեցւոյս պարսպին մէջ է քաղաքիս Հայոց Գայեանեան Օրիորդաց դպրոցը, շինուած Յովսէփ ա. քհ. Մելխանցէն։

— Շհարի հարաւակողմը և բերդին արեւելակողմն է Բարահանք կոչուած թաղը, որ այլազգիներէն Տեմիրպուլագ (Երկաթաղբիւր) կը կոչուի, երկաթային ջրոյ աղբիւրի մը համար։ Այս թաղիս մէջ Հայերը սակաւաթիւ են և եկեղեցի չունին։

—Երեւանայ թաղերէն մին կը համարուի նաեւ Նորք կոչուած այգեւէտ մեծ գիւղը՝ որ Թուրքերէն Ջեօմլեկնի կը կոչուի բրուտներու գործարաններուն համար։ Եկեղեցին նուիրուած է Ս. Սիմէոն Ծերունւոյն. հոս կը գտնուի նաև Ս. Աստուածածին անուամբ ուխտատեղի մը։ 1679ի մեծ երկրաշարժէն կործանեցան Նորքի շէնքերը։

Յիշատակագիր մը 1537ին, Կաթողիկէի և Երկուերեսնի Սուրբ Նշանի հետ կը յիշէ նաև Ս. Աստուածածին և Ս. Յարութիւն անուամբ եկեղեցիներ, որոնց ո՛ր թաղի մէջ գտնուիլն յայտնի չէ։ Թերեւս առաջինը ըլլայ Նորքի վերոյիշեալ ուխտատեղին։

Երեւան՝ մօտն ըլլալով կաթողիկոսական Աթոռոյն՝ իրեն առաջնորդները կամ եպիսկոպոսները աթոռակալ կամ փոխանորդ կ'անուանուէին։

Ըստ 1893ին հրատարակուած վիճակագրութեան՝ Երեւան ունէր 7142 հոգի հայ, 7228 հոգի Պարսիկ, 313 ռուս, 55 այլեայք. ամէնը 14738 հոգի բն.։

Երեւանի մէջ հրատարակուած առաջին թերթն եղած է Պսակ (1880ին)։ Մինչև 1921՝ 37 թերթ լոյս տեսած է քաղաքիս մէջ։

Երեւանը տուած է բաւական նշանաւոր անձինք, ինչպէս Սիմէոն կթղ.ը 1763ին, որ վախճանելով 1780 թուին Ս. Գայեանէի վանուց տաճարի գաւթին մէջ թաղուած է 1780ին։ Երեւանցի էին Եփրեմ կթղ., Ոսկան վրդ., Մեսրոպ Դաւթեան Թաղիադեանց, Սիմոն Գուլամիրեանց. Ազամալեանց Ղահրաման, Գեղամեանց Վասիլ։

Վերջին դարերու մէջ Երեւանայ սեփական վիճակը և երկիրը կը կոչուէր Սահաթափոս կամ Սահաթի փոս, ինչպէս 1603ին յիշատակագիր մը կ'ըսէ. «Եկի յերկիրն Այրարատայ, զոր Սահաթի փոս կոչեն և այժմ Երեւան ասեն»։

ԵՐԵՒԱՆԱՑ 1500ի ատենուայ ՆԱՀԱՆԳԸ կամ կուսակալութիւնը ձեւացած է 1867ին, որուն մայրաքաղաքն է Երեւան և որ կը բաժնուի եօթն

գաւառները, Երեւան Աղեքսանդրապոլ, Նախիջեւան, Նոր Բայազիտ, Սիւրմէլի, Շարուր-Դարալագեազ և Էջմիածին։ Նահանգիս սահմաններն

Երեւանի Տրոպիկական ինստիտուտի շէնքը

են Հս.էն Տփղիսի նահանգը, Հս. Ար.էն և Արմ.էն՝ Գանձակ, Հր.էն և Արմ.էն՝ Պարսից Հայաստան և Թուրքաց Հայաստան։ Բոլոր նահանգի բնակչութեան թիւն էր 670405 հոգի, և Հայք 375.700 հոգի, և կը կազմեն նահանգին ամբողջ ազգաբնակութեանց մէջ բազմաթիւ տարրը։

ԵՐԵՒԱՆ ԳԱՒԱՌԸ (բաժնուած 4 վիճակներու՝ Թէրճէրապաս, Հաճի-էլիազ, Քէմէրլի, Տէվէլու), ունէր 70 հայաբնակ գիւղ 37000 բնակչութեամբ (Էփրիկեան «Բնաշխարհիկ»էն քաղուած)։

ԵՐԵՒԱՆ՝ Մայրաքաղաք Հայաստանի.— Ընդհանուր պատերազմէն ետք երբ Անկախ Հայաստանի (1918ին) և յետոյ Խ. Հայաստանի (1920ին) մայրաքաղաքն եղաւ Երեւան, որ կը գտնուի Արարատեան դաշտին վրայ —կը գրէ Ց. Պօղոսեան— Զանգու կամ Արարատեան գետի ձախ ափին, Արաքս գետէն մօտ 20 քիլոմէթր հեռաւորութեամբ։ Երեւան ծովի մակերեսէն 994 մէթր բարձր է և դէմ առ դէմ կը գտնուի Այրարատ լերան հետ։ Երեւանէն կ՚երեւին նաև Հայկական լեռներու Պարը և Արագածը։ Ունի հաճելի կլիմայ, առատ և պատուական ջուր և պտղաչատ այգիներ։

Երեւան այժմ ունի (1936ին) 150000 բնակիչ, որուն 130 հազարը կը կազմեն Հայեր և մնացածը փոքրամասնութեանց պատկանող տարրեր, ինչպէս Թուրք, ռուս եւայլն։

Երեւան երկաթուղիով կապուած է մէկ կողմէն Թիֆլիսի հետ՝ Լենինականի գծով, միւս կողմէն Պարսկաստանի և Թաւրիզի հետ՝ Ջուլֆայի (Նոր Ջուղա) գծով։ Լէնինականի գծով Երեւան նաև կապուած է Կարսի հետ, որ կը գտնուի Թուրքիոյ մէջ։ Երեւանէն Աղստաֆա կը շինուի նոր երկաթուղագիծ մը, որ Հայաստանը պիտի կտրէ վերէն վար և Հայաստանի մայրաքաղաքը պիտի մօտեցնէ երկրին արդիւնաբերական շրջաններուն։

ԵՐԵՒԱՆ ԲԱԺՆՈՒԱԾ Է ԵՐԵՔ ԹԱՂԱՄԱՍԵՐՈՒ, հետեւեալ կերպով.

Ա. Համալսարանական թաղամասը, որ կը գտնուի քաղաքին հիւսիսը և կը բովանդակէ համալսարանի զանազան ճիւղերը, ինչպէս՝ բժշկական, մանկավարժական, գիւղատնտեսական քիմիական անասնաբուժական եւայլն, որոնք առանձին շէնքեր և ուսանողական տուներ կամ հանրակացարաններ ունին։

Այս թաղամասին մէջ կը գտնուին նաև հիւանդանոցները, Մելքոնեան հաստատութեան տպարանը, Խրիմեան գիտարանը եւայլն։

Բ. Բնակչութեան թաղամասը, որ միջին մասն է քաղաքին և ուր կը գտնուին նաև պետական պաշտօնատուները, թանգարանը, հանրային մատենադարանը, թատրոնն ու սինէմաները, թերթերու տպարանները, Ժողովրդային Տունը, Պետական Հրատարակչականի գրապալատը, քաղաքապետարանը, հանրային պարտէզը եւայլն։

Այս թաղամասի մէջէն կ՚անցնի քաղաքի գլխաւոր պողոտան՝ Աբովեան փողոցը, որուն վրայ է նաև շուկան։

Գ. Գործարանային թաղամասը, որ կը գտնուի քաղաքին հարաւ արեւմտեան կողմը և ուր շինուած են ձէթ-օճառի, քարբիթի, մեքենաշինութեան, պահածոյի և այլ գործարանները։

Այս թաղամասին մէջ է նաև երկաթուղիի

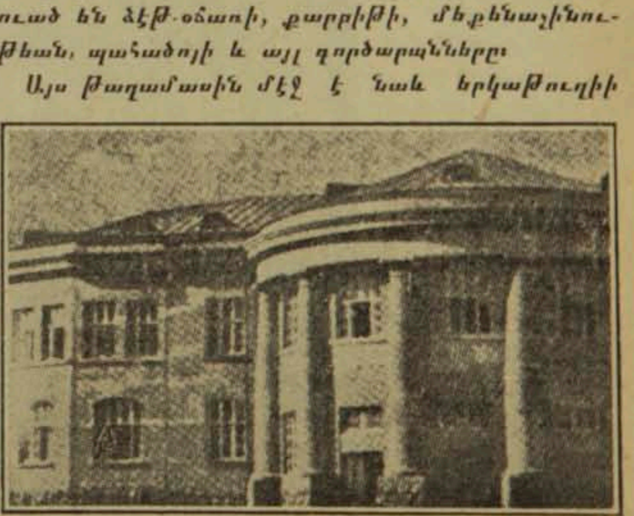

Երեւանի անասնաբուժական վարժարանը

կայարանը, որ թրամվէյի գծով մը կապուած է քաղաքին զանազան մասերուն հետ։

Երևանի արեւմտեան կողմը, Զանգուի ափին կը գտնուի բլուր մը, Կոնդ անունով, որուն վրայ կան բնակութեան տուներ և Ս. Սարգիս անունով առաջնորդանիստ եկեղեցին։ Զանգուի ափին

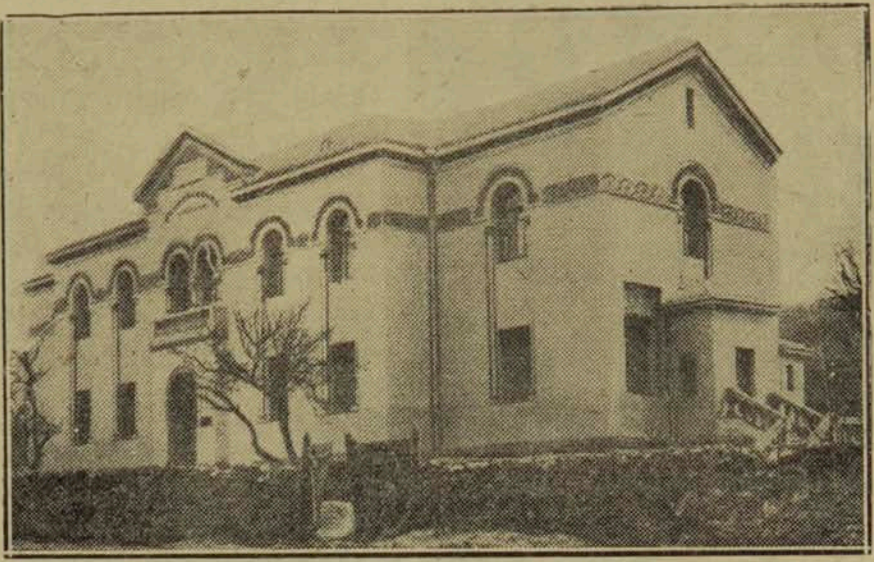

Երեւանի Մարի Նուպար Ակնաբուժարանը

վրայ է նաև հին Պարսիկ Սարդարներուն պալատը, որուն մօտ շինուած է «Արարատ» քոնեաքի և գինիի մեծ գործարանը։ Զանգուի վրայ նետուած է Էջմիածնի կամուրջը, որմէ անդին կը տարածուին Դալմայի այգիները։

Քաղաքին հիւսիս արեւելեան կողմն է Նորքի բլուրը, որուն վրայ եւս կան այգիներ։ Նորքը Երևանէն կը զատուի փոքր առուով մը, որ կը կոչուի Աբուհայաթի առուն, որ կը ջրէ պարտէզները։

Երևանի արուարձաններն են Նոր Արաբկիր, Նոր Մալաթիա, Նոր Սեբաստիա, Նոր Տիգրանակերտ, Նոր Խարբերդ, Նոր Կեսարիա, Նուպարաշէն, Նոր Բիւթանիա, որոնք շինուած են Սփիւռքի մէջ գոյութիւն ունեցող համանուն Հայրենակցական Միութեանց և Խ. Հայաստանի կառավարութեան նիւթական ու բարոյական օժանդակութեամբ և աջակցութեամբ։

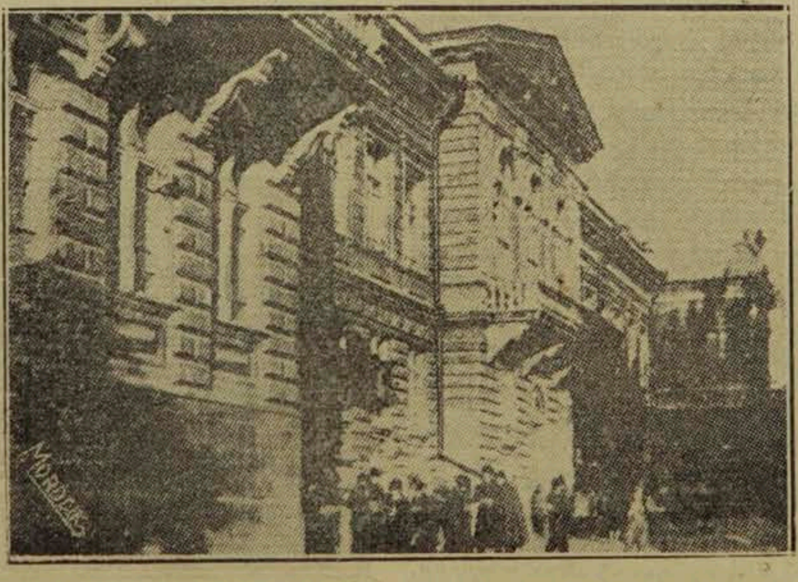

Երեւանի Համալսարանը

Ձեռագրաց յիշատակարանները 1500էն ետք կը սկսին յիշատակել Երեւանը, 1537ին Մարգարայ

դպիր, որ Շամսի, աշակերտ Ղազար Քաջ րաբունապետի, յառաջնորդութեան Երեւանի տէր Զաքարիայի եւ տէր Համազասպի՝ ընդհովանեաւ Ս. Յարութեան, Երկուերեսնի Ս. Նշանի՝ Մաշտոց մը կ՚ընդօրինակէ: *1631*ին Մկրտիչ գրիչ մը, *1649*ին Մեսրոպ գրիչ որդի Մարտիրոս Խիզանցիի, *1671*ին Գրիգոր, *1666*-ին եւ *1675*ին Աւետիս երեք գրիչները ձեռագիրներ ընդօրինակած են, Յիշատակարանները հետեւեալ պատմական դէպքերը կը նշանակեն. *1579*ին «գերեցին զԵրեւանու գաւառն»: *1583*ին Երեւանի վրայ գնաց Ֆարհատ փաշա. *1586*ին Տաճիկները Արաւանայ *(*Երեւանայ) երկրէն *60* հազար գերի քշեցին, *1588*ին Օսմանցիք Երեւանը առին եւ խիստ սով եղաւ. *1599*ին Երեւանցի Յակոբ եպ. եօթերորդ անգամ Երուսաղէմ գնաց, *1603*ին Ապաս Շահ (Շահաբաս*)* 7 ամիս գրաւեց Երեւանի բերդը, *1607*ին Մեսրոպ Կաֆացի Երեւան կու գայ, *1630*ին Երեւանը Սուլթան Մուրատէն կը պաշարուի. *1679*ին երկրաշարժէն կը փլի Երեւանի բերդը, կը կործանին տուներ եւ պարիսպներ. *1724*ին Երեւան պատերազմի թատր. *1744*ի Երեւանի կու գայ Շահ Նատըր:

Շահ-Նազարեանց բժ. Սիմ. գրած է «Երեւանի Հայոց Թեմական դպրանոց»։ *1888*ին լոյս տեսած է «Յիսնամեակ *(1837—1887)* Հայոց հոգեւոր թեմական դպրանոցի Երեւանայ»: Յ. Աբրահամեանց գրած է «Երեւանի Նահանգի բուսականութիւնը» գիրքը. տե՛ս եւ *Եղիազարեան Սօլօմօն*։

Երեւանի մէջ *1921*էն մինչեւ *1934* մօտաւորապէս *150* օրաթերթ, հանդէս եւ տարեցոյց լոյս տեսած են։ Տե՛ս ՅԱՒԵԼՈՒԱԾը։

1938ին Երեւանի քաղաքային գծին մէջ մտան Նոր Արէշ, Նոր Արաբկիր, Վ. Չարբաղ, Վ. Շէնգաւիթ, Սովետաշէն, Նոր Կեանք, Նոր Սեբաստիա, Նոր Մալաթիա եւ Նոր Կողբ։

ԵՐԵՒԱՆ, *«անկախ հայաթերթ, կիրակնօրեայ, լրաբեր» ապա «երկշաբաթաթերթ», խմբ. Մկրտիչ Կապրաշ, տպ. Կ. Պոլիս 1918—1920 (1—85 թիւ)*։

ԵՐԵՒԱՆ *«քաղաքական, ընկերական եւ գրական երկօրեայ օրգան (նախ «Եռօրեայ»), խմբագիրներն Ե. Զուբար, յետոյ Գր. Մեհրապեան, ապա Դրաստ. Սիմոնեան։ Տպ. Բարիզ 1926—30*։

ԵՐԵՒԱՆԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ *(թերթիկ երկօրեայ), խմբ-հրատարակիչ՝ Էմին Տէր Գրիգորեան, տպ. Երեւան 1883—6)*։

ԵՐԵՒԱՆԻ (Յերեվանի) ՔԱՂԳՈՒԱՎԱՌԱՅԻՆ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԿՈՄԻՏԵՅԻ ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ, *(ամսագիր). խմբագիր նշանակուած չէ. տպ Երեւան 1924*։

ԵՐԵՒԱՐՔ, Երիվարք *կամ* Երեվարկ, *Տուրուբերանի հին գաւառներէն մին որ Մոկաց Առուանից ձորի սահմանակից կը համարուի։ Կը յիշուի Թովմա Արծրունիէն*։

ԵՐԵՒԵԼ, *պատմական դաշտ, Այրարատայ Վանանդ գաւառի մէջ կը կարծուի ըլլալ. Կը յիշուի Փաւստոս Բիւզանդէն եւ Մ. Խորենացիէն*։

ԵՐԵՒԵՆՆԵԱՆՑ *Սեղբոս ամիրայ Ակնցի, որդի Մինասի, 1727ին Երուսաղէմ կ՚այցելէ. աս մեծ վէզիրին* պաշպազիրկեանն *էր եւ թարգմանը Անգլիական Դեսպանատան, 1754ին կը մեռնի Պոլսոյ մէջ։ Երուսաղէմի վանքին շատ մը նուիրատուութիւններ ըրած է եւ գրքերու տպագրութեան մեկենաս եղած*։ (Աղաւնունի՝ «Միաբանք» *466*, տե՛ս նաեւ «Բազմավէպ» *1924* էջ *130)*։

ԵՐԵՒՄԱՆ Երեւումն *կամ* Ս. Փրկիչ վանք, *Ակնէն վեց ժամ հեռու, երբեմն կոչուած է նաեւ* Լինֆի վանք. *Չէօփլէր Թուրքաց գիւղի վերեւը բարձրավանդակի մը վրայ կառուցուած է. ունի եկեղեցի մը եւ քանի մը սենեակներ։ Ակնայ առաջնորդը միանգամայն վանքիս վանահայրն է*։ (Ասլանեան Գ. Արք. «Բազմավէպ» *1934* էջ *301)*։

ԵՐԵՒՈՒԹԱԿԱՆՆԵՐ, *աղանդաւորներ. Եղիա Արճէշցի կթղ.ի (703—717) օրով*։

ԵՐԵՒՈՒՄՆ տ. Երեւման։

ԵՐԵՔ ՄԱՆԿՈՒՆՔ *Դանիէլ մարգարէի օրով (Սեդրաք, Միսաք եւ Աբեթնագով), որոնց եկեղեցին կը տօնէ Հոգեգալստեան չորրորդ երեքշաբթի օր*։

ԵՐԵՔ ՄԱՆԿՈՒՆՔ *կամ* Երից Մանկանց վանք, *Արցախի Ջրաբերդ գաւառի մէջ. կառուցուած Մռաւ սարէն դէպի արեւելք խոնարհուած լեռնաբազկի մը հարաւահայեաց լանջի մը հարթակի վրայ։ Տաճարը անճաշակ, չորս սիւներու վրայ շինուած։ Ճակատին վրայ կան շինութեան մէկ. գրու արձանագրութիւններ* (Բարխուդարեան՝ «Արցախ» էջ 232)։

ԵՐԶՆԿԱ, Եզնկայ, Երիզա *կամ* Արզնկա, *Բարձր Հայոց ութ գաւառաց միոյն Եկեղեաց գլխաւոր, հին եւ պատմական քաղաքն է, որ կոչուած է նաեւ Յուստինիանուպոլիս, յայտնի է թէ Յուստինիանոս կայսրէն վերակառուցուած կամ նորոգուած ըլլալուն համար։ Այժմ՝ համանուն գաւառի գլխաւոր քաղաքն է, ուր կը նստի* միւթասարիֆը։ *Կը գտնուի Կարնոյ արեւմտեան կողմը՝ 176 հզրմ. հեռու, Եկեղեաց ձուաձեւ գեղեցիկ դաշտի արեւմտակողմը՝ գրեթէ երկու մղոն Եփրատէն (Ֆրատ) հեռու դէպի հիւսիս եւ մղոն մը Վասկերտ վտակէն հեռու դէպի արեւելք*։

Երզնկայ, ինչպէս պիտի տեսնանք, զանազան երկրաշարժներէ կործանուելով՝ հետզհետէ հեռա-

ցած է գետեզրէն, ասոր ապացոյց քաղաքիս մէկ թաղը, որ ցարդ Հին քաղաք կ'ըսուի, և անտարակոյս նախկին ընդարձակ քաղաքատեղւոյն մէկ մասը։ Այս մասին օդը վնասակար է, ջուրը ոչ բոլորովին լաւ, հողը ծծմբային և բորակաւոր, ենթակայ երկրաշարժի, որով շատ շատ անգամներ ցնցումներ կրած է։ Օդին ու ջրին անյարմարութեան և Եփրատայ մերձաւոր ճահիճներուն պատճառաւ, Երզնկացիք ամրան միջոց ջերմային հիւանդութիւններ և աչացաւ կ'ունենան։

Քաղաքիս բոլոր շէնքերը աղիւսակերտ և փայտեայ են, իսկ քարուկիրք սակաւ, շատերուն տանիքները հողամած, իսկ քիչերունը կղմինտրաւոր։

Քաղաքիս բնակիչք էին Հայք, Յոյնք, Բողոքականք և Թուրքք։ Վ. Քինէ ընդհանուր բնակչաց թիւը 23000 կը դնէ, հետեւեալ կերպով բաժնելով.

Մահմէտականք	15000
Հայք	7500
Յոյնք	200
Այլ և այլք	300
Գումար	23000

Ազգային տեղագրողի մը համեմատ, Հայք ունին մօտ 1600 տուն՝ չորս թաղի բաժնուած. Յոյնք և Բողոքականք տասն և հնգական տուն են, իսկ Թուրքք 2500։ Այս ամէն ազգերն ալ ունին իրենց մէջ դրսեցի գաղթականներ Ակնէն, Կիւմիւշխանէէն ևն.։ Հայոց և Թրքաց թաղերը զատ էին, փոքր մաս մը կայ խառն։

Մեր պատմութեան մէջ Քրիստոսէ դար մը առաջ կը սկսի Երզնկայի անունը ու փառքը՝ որ նոյն ժամանակները Երեզ անուամբ քաղաքաւան մ'էր։ Տիգրան Միջին կամ Բ. իր հօրը տեղը անցնելով, Արտաշէսի Յունաստանէն զրկած Արտեմեայ կամ Անահտայ ոսկի արձանը. որ առժամանակեայ կը պահուէր Անի ամրոցը, հրամայեց որ զայն փոխադրեն և կանգնեն Երէզ աւանին մէջ։ Հայք որ ի հնուց Անահտայ ջերմեռանդ էին՝ մեծ յարգութեամբ սկսան պաշտել այս կուռքը. Թագաւորներն ալ գաւառին շատ երկիրները՝ տաճարին կալուածք տուին, անոր համար բոլոր այն երկիրները Անահտական գաւառ ըսուեցան, և մեհեններով ու քուրմերով լեցուեցան. ամէն կողմէ նուէրներ կու գային այս տաճարներուն։ Դիցուհւոյն նուիրուած եզներ ևս կային, որոնցմէ ճերմակները և ընտիրները իրեն հաճոյագոյն զոհ համարուած էին. ասոնց ճակատը ջահաձեւ խարան զարկած՝ որ մարդ չի դպչի՝ կը թողուին որ խումբ խումբ արածեն Եփրատայ և Գայլի խոտաւէտ ափունքները. գուցէ այս պատճառաւ քաղաքս Եզնկայ ըսուած է՝ այսինքն եզին կայք։

Տիգրան Բ.ի օրով Միհրդատայ ետեէն արշաւող Հռովմայեցիք տեսնելով Երիզայի մարգագետիններուն մէջ դիցուհւոյն նուիրական այս եզները, չեն համարձակած անոնց մօտենալու։ Արտաշէս Բ. թագաւորը իրեն վերջին հիւանդութեան ժամանակ, որ կը բաղձար տեսնել «զծուխ ծխանի և զառաւօտն նաւասարդի», ուրիշ անթիւ մեհեաններէ թողլով հոս կը զրկէր Արեգենից Արեգ նահապետը, որ իրեն համար բժշկութիւն և երկար կեանք խնդրէ կուռքէն։ Երէզի բնակչաց մեծ մասը Անհտայ ծառայութեանը նուիրուած էին իբրև քուրմ և ծառայող տաճարներուն մէջ, Գարնան և աշնան մեծահանդէս թափօրով կը պտըտցնէին կուռքը մեհենէն դուրս շուրջանակի. յատուկ Անահտայ մեծ տօնը նաւասարդի 15ին կը կատարէին։

Շարունակաբար պատուուած է Երիզայի մեհեանն և Անահտայ անդրին 400 տարի, մինչև Դ. դարու սկիզբը Տրդատայ օրերը, որ թագաւորութիւնը առած կու գար Երէզ աւանս շնորհակալութիւն և պատարագներ մատուցանելու «Մեծի Անահտայ տիկնոջ, որ է փառք ազգիս մերոյ և կեցուցիչ. զոր թագաւորք ամենայն պատուեն, մանաւանդ թագաւորն Յունաց», և պատուէր կու տար Լուսաւորչին՝ որ նոյն ատեն իւր զինակիրն կամ սպասաւորն էր, դալար և տերևալից ոստեր ու ծաղիկներ նուիրէ դիցուհւոյն բագնին. և հոն կը յայտնուի Մեծ Լուսաւորչին քրիստոնէութիւնն։ Նոյն ինքն Գրիգոր Լուսաւորիչ յետ անչափ սխրալի նահատակութեանց և տանջանաց, վիրապէն ելնելով կը կործանէ ուրիշ մեհեաններու հետ նաև այս մեհեանս և տեղը կը կառուցանէ Աստուածամօր տաճար մը։ Բայց յայտնի է, թէ ինչպէս կանխաւ ըսինք, հին Երիզայի տեղը ճիշդ այժմեան Երզնկայի վայրը չէ, այլ աւելի վեր դէպի հիւսիս, և ինչպէս կ'ըսեն, Վաղկերտ աւանի մօտ կամ Խախայ և Թիլն աւանի մօտ։ Երզնկայի երկրաշարժները իրեն նշանաւոր դէպքերէն կրնան համարուիլ, և թերևս քիչ քաղաքներ գտնուին ասոր նման վնասուած, կործանուած և վերստին շինուած։ Մեր պատմիչները քսան անգամէն աւելի կը հաշուեն քաղաքիս ժաժերը ԺԱ. դարէն սկսեալ մինչև ցայժմ։

Ամէնէն վերջի ժաժն և մեծ կործանումն եղաւ 1784 տարւոյ յուլիս 30ին, երբ գրեթէ բոլորովին հիմնայատակ եղաւ Երզնկա և իրեն բնակչացը գերեզման, որուն հետ նաև երեք մօտաւոր գիւղերը։ Ասկէց վերջ չի յիշուիր քաղաքիս պատահած մեծ սասանութիւն, որ ի հնումն ինչպէս

կը տեսնուի մեր այս յիշածներէն. շատ անգամ կործանեցաւ և բիւրաւոր մարդկանց մահուան պատճառ դարձաւ։ Վերստին նորոգուելով շինուեցաւ Երզնկա իւր գեղեցիկ և յարմար դիրքը, ինչպէս նաև չարժուն ճանապարհի վրայ լինելուն պատճառաւ, գտնուելով Կարնոյ և Փոքր Ասիոյ մէջտեղ, նոյնպէս Պոնտոսի և Բրդաստանի։ Հին ժամանակները քաղաքէս կ'անցնէին անոնք՝ որ մեր աշխարհի արեւելեան կամ հարաւային կողմէն կ'երթային Յունաց երկիրը, ինչպէս նաև Տրդատ և Լուսաւորիչ և ուրիշներ Կեսարիա երթալու միջոց, ինչպէս և Հերակլ և կայսրներէն ու զօրավարներէն շատեր. մանաւանդ որ Հայաստանը երկու մասանց բաժնուած միջոց, Յունաց բաժնին մէջ մնաց Երզնկա, և հազիւ երբեք բռնաբարուեցաւ Պարսիկներէն և Արաբացիներէն, մինչև որ Թուրքերը իրենց առաջին արշաւանքին առին և աւերեցին 1057ին. և իրենց իշխանութիւնը Փոքր Ասիոյ վրայ սփռած միջոց՝ Երզնկան ալ իրենց ենթակայ եղաւ։ ԺԲ. դարու կիսուն Ալփասլան կը տիրէր քաղաքիս. յետոյ Իկոնիոնի սուլտանաց իշխանութեան տակ անցաւ։ ԺԳ. դարու սկիզբը Օսմանեանց նախահայր Սիւլէյման շահ, Թաթարներէն հոս ապաստանեցաւ։ 1230 թուին քաղաքիս սահմանները զարնուեցաւ Ճէլալէտտին Խորազմ շահը, որ փախած էր Թաթարներէն։ Թաթարք փութով հասան և զսուլտանը զարնելով մեծ կոտորած ըրին նաև Երզընկայի և սահմանաց մէջ. հոն հաստատեց իւր բանակն, անոնց Բաչու մեծ զօրավարը։ Հոն նստաւ նաև ժամանակ մը Թաթարաց մեծ ղանն Ապաղայ (1279), որուն միջոց Երզնկայի Շահապ կամ Հայոց իշխան դրուած էր Պարոն Յովհաննէս՝ որուն հայրն ալ քաղաքին հոգեւոր տէրն էր, Սարգիս անուն արքեպիսկոպոսը (1250—1279), որ խոհական և իմաստուն մարդ մ'էր, «պատուեալ յԱստուծոյ, մեծարեալ և յազանց յազգաց և ի թգ. մեծաց, որ եւ շինեաց զհրաշագեղ խորանն Աստուծոյ զգեղեցկամարն եկեղեցի, որ յանուն Փրկչին մերոյ և Տեառն Յիսուսի, բարեխէր եւ աստուածապարգև զաւակաւն Յովհաննիսիւ», ինչպէս կը պատմէ ժամանակակից գրիչն Ս. Փրկչի եկեղեցւոյ հիմնարկութիւնը ժամանակագրի համեմատ, եղաւ 1269ին, զոր եւ գեղապաճոյճ տաճար կ'անուանէ և «ի թուին ՉԻԳ(=1274) կատարեցաւ գմբէթ սուրբ Փրկչին, և եդ Տէր Սարգիս զխաչն ի վերայ գմբէթին»։ Սարգիս արքեպիսկոպոսը, Հուլաղու ղանի հրամանաւ Յունաստան գնաց, և 1266ին, Դեսինա օրիորդը՝ ինքնակալի դուստրը՝ ղանին կնութեան բերաւ, և որովհետև Հուլաղու մեռած էր՝ զայն առաւ Ապաղայ ղան, զոր կ'ըսեն թէ մկրտեց Սարգիս՝ Անտիոքի պատրիարքին հետ։ Նոյն ժամանակ-

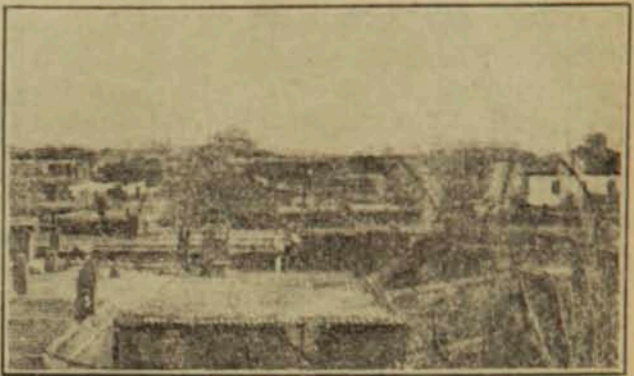

Երզնկայի ընդհանուր տեսարանը

ները հոս կը փայլէր նաև մեծ բանաստեղծն Յովհաննէս վրդ. Պլուզ, որ և քաղաքին անուամբ կը կոչուի Երզնկացի, ինչպէս նաև Ծործորեցի, ուսումն և կրթութիւնը առնելով Կամախայ եւ Եկեղեաց գաւ.ի վանքերու մէջ։ 1275 թուին, Մեծին Ներսիսի նշխարները յայտնուելով Թիլն աւանի մէջ, Տ. Սարգիս առնելով բերաւ Երզնկա, «մինչև չ'նեացի եկեղեցին ի վերայ գերեզմանին... Իսկ զաջն առաքելաշնորհ եդեալ արքեպիսկոպոսն Տէր Սարգիս յիւրաշէն եկեղեցին որ ի քաղաքն, ի նորոգապէս շինեալն հրաշատես և զարմանալի փառօք և մեծածախ զարդուք երից թուով խորանաց, յանուն Փրկչին մեր Յիսուսի զաւագ խորանն, և միւսն Կաթուղիկէ, և միւսն յանուն սրբոց Առաքելոցն. և եդեալ անդ զաջն սրբոյն Ներսիսի ի զարդ և ի պահպանութիւն սրբոյ տաճարին, մնալ մշտնջենաւոր կայիւք։ Եւ զմիւս բազուկ ձեռինն կազմեալ մատամբքն մաքուր, տարեալ ի հռչակաւոր և ի գեղեցկաշէն ուխտն Տիրաշինին, անդէն մնալ յեկեղեցւոջն փառաւորապէս. որ և ընդ մէջ լինելով եղեմաբուխ գետոյն Եփրատայ... իմաստաբար և մեծ յօյսով արարեալ խոհեմականն Տ. Սարգիս, զի զերկոսեան բազուկսն և զձեռն առատաձիր շնորհիցեալ Ս. Ներսիսի, զերկրորդ մեր Լուսաւորչին, սահմանէր յերկուս կողմանս գետոյն, որպէս թէ տարածեալ ունելով զթեւսն հովանի գաւառին», եւայլն։ Թուրքերը 1279ին վերստին առնելով քաղաքս, նախանձով սպաննեցին Տ. Սարգիսը և իւր որդին, 38 հոգւով, ինչպէս կը գրէ նոյն ժամանակի յիշատակագիր մը. որ լսելով Ապաղայ շատ սրտմեցաւ և նորէն Երզնկայի տիրելով, կ'արգահատէր սպանողներու մերձաւորաց և

կը մեծարէր անոնց թոռները։ Աբաղայի մահէն վերջ Թաթարները Երզնկայի մէջ սպաննեցին Իկոնիոնի Ղիայէտտի Բ. սուլտանը. այնուհետև 1285ին Երզնկա եկած ձմերած է Աբաղայի եղբայրը Հուլայղու, և Բայղաթուն մեծ զօրավարը։ Թաթարաց տիրապետութեան ժամանակ, ԺԳ. դարու վերջերը (1300ին) Վենետիկցի մեծ աշխարհաշրջիկ ճանապարհորդն Մարկօս-Պօղոս՝ Երզնկայէն անցաւ և սքանչացաւ արհեստաւորաց գործած բամբակեայ ընտիր կտաւներուն և ջերմ ջրոյ բաղանիքներուն գեղեցիկ շինուածոց վրայ. սա կը յիշէ բնակչաց մեծ մասն հայ ըլլալ, Թաթարաց իշխանութեան ներքոյ, և անոնց ներսէս արքեպիսկոպոսը։ Այս երկու հանգամանքները՝ հայ բնակչաց բազմութիւնն և անուանի կտաւը՝ կը յիշէ նաև Իպն Պատուդա՝ որ քանի մը տարի վերջը անցած է քաղաքէս, կը յիշէ նաև պղնձահանք՝ Երզնկայի մօտ կամ մէջը։ Թուրքաց մէջ առակի կարգ անցած է տեղւոյս անուանի կտաւն, որուն համար կ'ըսեն. Էրզընճանըն պեզի, Պայպուրտըն գըզը, Քեմախըն գուզու։

Թաթարները ի սկզբան սիրով կը վարուէին Հայոց հետ, բայց ոչ երկար ժամանակ, վասնզի 1343ին յիշատակագիր մը կ'ըսէ. «ի դառն և յանհանգիստ ժամանակի, զի զօրացեալ են ազգն Նետողաց ի վերայ Քրիստոնէից, և ի սուր սուսերի մաշեն և յաւարի հարկանեն և ի գերութիւն վարեն զբազում գաւառս, և բազում անիրաւ հարկապահանջութիւն դատին զամենեսեան». ևն.։ Այս ԺԴ. դարուն մէջ շատերէն նեղուեցաւ Երզնկա քաղաքը, երբ սկսաւ տկարանալ Թաթարաց բռնակալութիւնը և սկսան տիրել Թուրքերը և Թուրքմէնները։ 1386ին քաղաքիս տէր կը յիշուի ոմն Թախրաթան, որ Լէնկթիմուրի հոս եկած միջոց նուաճուեցաւ և հաստատուեցաւ իր իշխանութեան մէջ (1393)։ բայց քրիստոնէից շատ վտանգներ հասան, վասնզի բռնաւոր Լէնկթիմուրը հրամայեց քակել «զմեծ կաթուղիկէն զՍ. Սարգիս ի հիմանէ, և զայլ եկեղեցիս զամենայն կործանեաց, չարախօսութեամբ Թախրաթան պարոնին, և այլ ամենայն Տաճկաց քաղաքին: Եւ վարդապետն Գէորգ աշակերտ Յովհաննու Որոտնեցւոյ գնաց առ նա. և յահէ և յերկիւղէ պղծոյն՝ շըրթունքն պատառեցան, և արիւն իջանէր և լալով և արտասուօք յետս դարձաւ այրն Աստուծոյ. վասնզի հրաման ետ քակել զամենայն եկեղեցին, և սուգ մեծ եղև»։ Անոր մեկնած ժամանակ ԺԴ. դարու վերջերը, Սուլտան Պայէզիտ իրեն իշխանութեան ներքոյ ձգեց. բայց Լէնկթիմուր առանց դանդաղելու ետ դարձաւ (1400) և վերստին նուաճեց զայն, հեռացնելով միանգամայն Գարագօյունլու Թուրքմէններու առմապետ Գարա Եուսուֆը, որ Թախրաթանի մահէն վերջ սկսեր էր բռնանալ այս կողմանց։ ԺԵ. դարու սկիզբը քաղաքիս տէրն էր Շէյխ Հասան, զոր հալածելով Աքգօյունլու տոհմէն ոմն Գարա Օսման (1410)՝ իշխան դրաւ զՓիր Էօմէր. յետոյ դարձեալ զօրանալով Եուսուֆ Օսմանի վրայ Երզնկայի տիրեց, բայց Փիր Էօմէրի միջնորդութեամբ, առաջին անգամ հաշտուեցաւ անոր հետ. յետոյ Օսման որ կը տիրէր Ամդայ մէջ զէօմէր (1418) սպաննեց և քաղաքին տիրեց մինչև 1435 թուականը. յորում Լէնկթիմուրի թոռը Իսկէնտէր, սպաննեց զինքն և Պայէզիտ որդին։ Նոյն ժամանակները (1425) կը յիշուի քաղաքիս Հայոց գլխաւոր կամ վերակացուն Եաղուպ աղա՝ հօրեղբօրորդի Խաթլուչ և Սիւլէյման պարոններուն, որոնք Հայոց իշխաններէն էին։ Բնաշխարհի պատիժ Թուրքաց և Թաթարաց վրայ աւելցան նաև Եգիպտացիք, որոնք 1437ին գալով՝ Երզնկայի մէջ կոտորեցին Իսկէնտէրի զօրքերը, և Թիմուրեանները նուաղելով վերստին զօրացան Թուրքմէնները, մանաւանդ Աքգօյունլու տոհմը, մինչև ուրիշ նոր երկրակալ մ'ալ ելաւ ի Պարսս՝ Ուզուն Հասան անուամբ. սա հակառակորդ լինելով Օսմանեանց Սուլտան Մէհէմմէտ աշխարհակալին, անոր վրայ գնաց և Երզնկայի սահմանները յաղթեց ճիանչահի և 1473ին Օսմանցոց. բայց յետոյ ինքն ալ անոնցմէ յաղթուելով տեղիք տուաւ։ Այնուհետև Օսմանեանց իշխանութիւնը տարածուեցաւ այս կողմերը. բայց տակաւին ԺԶ. դարու սկիզբը (1502) Շահերու նոր ցեղապետը Իսմայէլ, Երզնկա գալով զօրք կը հաւաքէր Օսմանեանց դէմ, որոնք բոլորովին տիրացան կողմանցս 1514 թուին, քաջայաղթ Սէլիմի օրով։ 1548ին Շահ Թահմազ քաղաքիս տիրեց և աւերելով գնաց։ Երզնկայի այսքան բռնաբարութիւնները, կը ցուցընեն իրեն միջին դարուց մէջ ունեցած բարգաւաճ վիճակը. այս պատճառաւ ԺԴ. դարէն սկսեալ ինչպէս վերը յիշեցինք, Եւրոպացի ճանապարհորդներ և ուղևորներ այցելած են քաղաքս և գովութեամբ յիշած իրենց գրքերու մէջ. ասոնց չարքէն է նաև Յովսափատ Պարպարոյ Վենետիկցին, որ 1471ին քաղաքէս անցաւ և մեծ մասն երկրաշարժէ կործանած գտաւ. սա կը յիշէ նաև Եփրատայ քարաշէն մեծ կամուրջը՝ տասն և եօթը կամարներով, զոր կը յիշէ Անգլիացի Նիւպրի անուն ճանապարհորդն ևս 1581ին։ Ուզուն Հասանի պատերազմաց միջոց՝ Վենետկեցիք անոր հետ դաշնակցելով դես-

պաններ գրկած էին յԵրզնկա, որոնց հետ էր նաև Թաթերինոյ Մենոյ որ գրեց նոյն պատերազմաց վրայ։

Նշանաւոր է քաղաքիս բերդը՝ որ կը գտնուի արեւելեան հարաւային կողմը. բարձր դիրքով. շինուած է կոփածոյ քարերով. անկանոն բազմանկիւն ձեւով. ունի գրեթէ 250 քայլ երկայնութիւն և 12 քայլ լայնութեամբ տրամագիծ. քսանական քայլ մէկ մէկէ հեռու կան մարտկոցներ կամ բուրգեր. երեք պարիսպներով պատած է, որոնց բարձրութիւնն է մօտ 30 ոտք եւ թանձրութիւնը 6—8 ոտք։ Արտաքին պարիսպը խրամ ունի և միջինը բնակութիւն է քաղաքացւոց, իսկ ներքինը զօրաց ապաստան. աշտարակները քայքայած են, բայց պարիսպները դեռ կանգուն։ Բերդիս մէջ կը պահուին հին զէնքեր, աղեղներ, նետեր և մեծամեծ տէգեր։ Բնակիչք կ'ըսեն, թէ բերդս շինուած է Ճենովացիներէն (Ճինիվիզ), և կամ Ալայէտտին փաշայէն՝ փոխանակ ըսելու Իկոնիոնի Ալայէտտին իպն Քէյքոպատ սուլտանէն, որուն կը վկայէ նաև Մուսթաֆի աշխարհագիրն ԺԴ. դարու։ Որմերուն վրայ կան արձաններ և զանազան ազգաց գրերով արձանագրութիւններ։ Բերդիս մէջի շէնքերը մեծ մասամբ աւերակ ըլլալով, ի վերջոյ նոր շէնքեր շինուած են արքունի զօրաց համար։ Մարտկոցի մը վրայ կը տեսնուի Սելճուգեան նշան, երկու առիւծներ և մէջտեղ օձ մը քանդակուած։ Բերդիս մէջ ի հնումն կար նաև մեծ բաղնիք մը, որ ի վերջոյ բոլորովին քայքայուեր է։

Մեր հին պատմիչներէն նշանաւոր շէնքեր չեն յիշուիր յԵզնկա. բայց եթէ, մեր վերոյիշեալ Տիրամօր անուամբ եկեղեցին Ս. Գրիգոր Լուսաւորչէն շինուած փոխանակ Անահտայ մեհենին. անկէց վերջ յայտնի է, թէ ուրիշներ ևս շինուեցան, մանաւանդ քաղաքիս Յուստինիանոս կայսրէ նորոգուած ժամանակ. նոյն միջոցին եպիսկոպոսանիստ է եղած Երզնկա Յունաց կամ Յունահայոց, որոնցմէ 4 կամ 5 հոգի կը յիշուին Ժ—Ը դարուց ժողովոց պատմութեան մէջ. իսկ հայազգի եպիսկոպոսներէն կը յիշուի նախ մեզ արդէն ծանօթ Սարգիսն, և անկէ վերջ յիշուած կը գտնենք քանի մը հոգի միայն, ինչպէս Ներսէս՝ 1278ին, Յովհաննէս՝ 1439ին, Մատթէոս՝ 1489—96. Ներսէս՝ 1561, Աւետիք (յետոյ պատրիարք Կ. Պոլսի) ԺԷ. դարու վերջերը. Սարգիս Սահաթճի՝ (Եւդոկիացի) ԺԸ. դարու սկիզբը։ Երզնկայի ազգային հոգեւոր կառավարութիւնը, եղեր է ժամանակ մը որ 12 առաջնորդներէ կը բաղկանայ եղեր, իւրաքանչիւրը մէկ մէկ վանքի մէջ՝ գիւղեր և թաղեր մէջերնին բաժնելով։ Երբեմն ունեցեր է երկու առաջնորդ մին քաղաքի և գիւղօրէից, միւսն ալ Մէրձանի վանուց և հինգ գիւղերու։ 1860էն սկսեալ քաղաքս կը նստի միակ առաջնորդ՝ եպիսկոպոս կամ վարդապետ, իրեն իշխանութեան ներքև ունենալով բոլոր վանքերը և գիւղերը։ 1860էն մինչեւ ցայժմ Երզնկա ունեցած է եօթնէ աւելի առաջնորդներ և տեղապահներ, որոնցմէ յիշուելու արժանի է Ալեքսանեան Գրիգորիս վարդապետը (յետոյ եպիսկոպոս Տարօնոյ), որ շինած է Քրիստինեան օրիորդաց վարժարանը հանգանակութեամբ։ Հայք ունին չորս նորաշէն եկեղեցիներ, վասնզի հինները 1784ին երկրաշարժէն կործաններ են. առաջինը Ս. Նշան՝ քարաշէն և օրոցաձև տանիքով եւ վեց սիւներով. որուն շինութիւնը աւարտած է 1849 թուին, կ'ըսուի թէ նախ Ս. Լուսաւորիչ շինած է աստ Ս. Նշան կամ Ս. Խաչ անուամբ եկեղեցի, մէջը դնելով Հռոմէն բերած խաչ մը, որ եւ ցարդ կը պահուի եւ Տրդատայ խաչ կը կոչուի։ Եկեղեցւոյս մէջ թաղուած են Յովհաննէս վարդապետ Պլուզ՝ ինչպէս կը ցուցընէր հին եկեղեցւոյն սեան վրայի արձանագրութիւնը՝ եւ Գէորգ վարդապետը։ Երկրորդ եւ երրորդ եկեղեցիները Ս. Երրորդութիւն և Ս. Սարգիս՝ փայտաշէն են։ Չորրորդ եկեղեցին Ս. Փրկիչ՝ քարաշէն եւ փոքրիկ. կայ նաև հինգերորդ եկեղեցի մը Ս. Աստուածածին՝ 1874ին կործանած, որ լինելու է անշուշտ 1343 թուին յիշուածը։ Երզնկայի մէջ 1850ին կար միայն մէկ ազգային վարժարան 140 աշակերտներով. տարեկան ծախքն էր միայն 10—20 ոսկի եկեղեցիներու սնտուկներէ։ 1886ին դպրոցին թիւն էր ութ, իսկ աշակերտները՝ երկու սեռը միասին՝ 1000է աւելի, դաստիարակ, ուսուցիչ, ուսուցիչ եւայլն, 30—40 հոգի եւ տարեկան ծախք 7—8000 ոսկի։ Այս համեմատութենէն կարելի է եզրակացնել քաղաքիս ազգային վարժարանաց նաև ներկայ վիճակը։ Երզնկայի կրթ. գործը բաղդատմամբ Հայաստանի ուրիշ գաւառներու բաւական մխիթարական է։ Պակաս չեն քաղաքիս ազգայնոց մէջ օգտակար եւ առ ազգն ունեցած սրբազան պարտաւորութիւնները կատարող անձինք՝ խօսքով, դրամով և անձնական ծառայութեամբ։ Տեղւոյս հայ երիտասարդութիւնն ալ ունի տասնէ աւելի բարի նպատակներու ծառայող ընկերութիւններ։ Ուսումնական յիշատակով նշանաւոր եղած են նաև քաղաքիս ԺԴ. եւ ԺԵ. դարերը, որոնց մէջ ծաղկեցան բացի Յովհաննէս Պլուզէն, Կոստանդին, Մովսէս,

Կիրակոս, Գէորգ եւ Գրիգոր վարդապետները. եւ այլն։

Երզնկա ունի շատ գիւղեր, որոնցմէ զուտ հայաբնակք եւ Թրքաց ու Քրդաց հետ խառն բնակողաց գիւղերու թիւն էր (1870ին) 31, 994 տուն հայ բնակչով։ Բացի ասոնցմէ Երզնկայի շրջակայքը կան ուրիշ 40է աւելի գիւղեր՝ այլազգի բնակիչներով, որոնց բազմաց անունները հայերէն են, ինչպէս Ս. Գրիգոր, Մեղրաջուր, Ճանճիկ, Փրկչի բաղ. Գալառին, Նոր գիւղ. Վաղաւեր, Վարդանցան, Վասկերտ *կամ* Վասակակերտ, Խախ *եւ այլն։*

Երզնկայի ժողովուրդը նկատմամբ անցելոյն բաւական քաղաքակրթուած է.՝ լեզունին ու առողջանութիւննին մաքուր է, շատ քիչ անգամ աղաւաղեալ բառեր կ'արտասանեն։ Երզնկայի դաշտի երկայնութիւնը 7 ժամու եւ լայնութիւնը 3 ժամու ճանապարհ է. զարդարուած է պտղատու եւ անպտուղ ծառերով, այգիներով եւ պարտէզներով։ Ընդհանրապէս լեռներու ստորոտները ցրուած են գիւղերը եւ վանքերը. օդը բարեխառն է։ Ունի քաղցրահամ ջուրեր, մանաւանդ գիւղերու եւ վանքերու մէջ։ Երզնկայ շրջապատուած է Տաւրոս լերան շղթաներով, Գոհանամ և Քէշիշ տաղի լեռներով, ամէնքն ալ ապառաժ։ 1895ի դէպքերուն Երզնկա քաղաքի եւ գիւղերու հայ բնակիչք եւս զոհեր, կորուստներ եւ տառապանքներ ունեցան։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»էն քաղուած):

*1915*ի տեղահանութեան Երզնկայի բնակչութեան մեծ մասը զոհուեցաւ։

*1916*ին կարճ ատեն մը Երզնկան գրաւուեցաւ Ռուս-Հայկական բանակէն:

*1900*ին քաղաքիս Եզնիկեան դպրոցը *250* մանչ, Կեդրոնականը՝ *280* մ. Նարեկեանը՝ *100* մանչ եւ *60* աղջիկ, Արամեանը՝ *120* մանչ, Քրիստինեանը՝ *20* մ. եւ *330* աղջիկ կ'ունենէին, ընդամէնը *1160*։

Երզնկան ԺԲ.—ԺԴ. դարերուն ձեռագրաց յիշատակարանաց մէջ ստէպ յիշատակուած է, որոնք ներկայիս ձեռքի տակ չունենալով *(տե՛ս Բ. ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՔ) 1400*էն վերջի յիշատակարաններէն կը քաղեմ հետեւեալ ծանօթութիւնները։ *—1404*ի Աւետարանի մը յիշատակարանի համաձայն (Սրուանձտեանց՝ Թորոս Աղբար Ա. *65)* «Քակեցին (այլազգիք) զեկեղեցիքն յԵրզնկան եւ ի Խայիքն»: *1433*ին Ս. Ղազարու Ե. Քարոզգրքի յուշագրի մը համաձայն «ի թվ ՊՁԲ, մարտի ԺԸ. Երզնկա քաղաքս երկրաշարժ եղեւ»։ *1440*ին Թաւրիզէն Երզնկայի վրայ կու գայ Ջհանշայ եւ Խութլու բէկէն կ'առնու քաղաքը եւ Երզնկան ու Կամախը կ'աւերէ: *1446*ին Ճէյխ Հասան Քուրտը Երզնկայի եւ Կամախի շատ մը գիւղերը կ'ամայացնէ եւ իր Մահմոտ եղբօրմէ կը սպաննուի: *1473*ին Երզնկայի վրայ կու գայ Ջբախի զօրք եւ կ'այրէ քաղաքը։ *1483*ին Ըզընկա քաղաք երկրաշարժ եղաւ եւ Ե *(5)* տեղով *(*գեղո՞վ) ընկղմեցաւ մարդով եւ անասնով»:*1502*ին Վրթանէս երէց Շարական մը կ'ընդօրինակէ ի գո. Կողոնիոյ. որ յետ աւերելոյն՝ զաղթած է Երզնկայէն: *1600*ին Երզնկան կը պաշարուի Հասան փաշայէն երբ հոն էր Պետրոս Կարկառեցի վրդ.ը իր 7 աշակերտներով: *1602*ին Երզնկայի մէջ կը վախճանի վրդ. Խորձիւնացի։

Երզնկայի առաջնորդները ու Երզնկացի հոգեւորականները կը յիշուին յիշատակարանաց մէջ: — *1449*ին Երզնկայի առաջնորդ Ներսէս արքեպ. եւ *1459*ին: *1473*ին Սարգիս արքեպ. Երզնկացի առաջնորդ, եւս *1476*ին: *1501*ին Ներսէս եպ., *1592*ին՝ Ոսակէս. *1600*ին Ղազար վրդ., *1610*ին Երզնկացի Յակոբ վրդ. ստացող ձեռագրի՝ ի Կ. Պոլիս: *1641*ին Երզնկացի Սարգիս եպիսկոպոսին մայրը Փաշամելիք Երուսաղէմ կ'այցելէ: *1661*ին Երզնկացի Մելքիսեթեկ վրդ. Ռէմլէի *(*Պաղեստին*)* Ս. Գէորգ եկեղեցւոյն մէջ կը պաշտօնավարէ: Աւետիք պատրիարք Երզնկացի Կայիփոս վանքին մէջ վարդապետ կը ձեռնադրուի *1689*ին (տե՛ս):

Երզնկայի մէջ հետեւեալ գրիչները կը յիշատակուին — *1416*ին Յովհ. քհ., *1419*ին Յովհաննէս Երզնկացի Երուսաղէմի մէջ ծառընտիր մը կ'ընդօրինակէ, *1425*ին Յովհ. երէց Մէլտինցի ճաշոց մը կ'ընդօրինակէ, կը ծաղկէ եւ կը կազմէ *(*նոյն *1416*ի գրիչին հետ*)*, *1431*ին Ղազարոս, նոյնը *1440*ին Արճէշէն բերուած ճաշոցը կը զնէ իր Յովհաննէս քհ. որդւոյն համար։ *1441*ին Ներսէս կրօնաւոր գրիչ Երզնկայի Ս. Կիրակոս վանքին մէջ, *1451*ին Գրիգոր գրիչ, *1469*ին Յովհաննէս Նախաշ վարդապետ Կեսարիոյ կողմերը կը գործէ, *1476*ին Աստուածատուր գրիչ, *1500*ին Յովհաննէս Երզնկացի գրիչ Անկուրիոյ մէջ, *1561*ին Ղազար սարկաւագ գրիչ նոյնը *1574*ին, *1565*ին Կարապետ գրիչ, *1592*ին Մինաս գրիչ, Պետրոս քհ.ի, *1596*ին Պետրոս աբեղայ գրիչ, *1600*ին Թումա գրիչ եւայլն:

ԵՐԶՆԿԵԱՆ Արամայիս, *Խ. Հայաստանի գործավար, ծնած է 1879ին Հաղբատի մէջ։ Միջնակարգ կրթութիւնը կը ստանայ Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցը, հապա կը յաճախէ Ժընեւի համալսարանը հետեւելով հասարակական գիտութիւններու։ Կուսակցական աշխատանքը կը սկսի 1898 թուին մտնելով Ռ. Ս. Դ. Բ. կուսակցութեան մէջ աշխատակցելով զանազան օրկաններու մէջ։ Յեղափոխութենէն յետոյ եղած է*

Անդրկովկասեան կառավարութեան խորհուրդի անդամ։ Մասնակցած է շարք մը կուլտուրական, կրթական և ազգային հիմնարկութեանց։ 1922-3ին Խ. Հայաստանի Հողագործական Ժողովրդական Քոմիսէրի պաշտօնը կը վարէր, իսկ 1935—6ին Խ. Հայաստանի համայնական տնտեսութեան գործավար անուանուեցաւ։

Արամայիս Երզնկեան Համաշխարհային պատերազմէն առաջ ծանօթ էր իբրև հրապարակագիր խմբագիր, ինքն եղած է 1906ին Կայծ «տնտեսական, քաղաքական, հասարակական օրաթերթ»ի խմբագիր հրատարակիչը (տպ. Թիֆլիս), որուն խմբագրական կազմին մէջ կը գտնուէին Ստ. Շահումեան, Սարգ. Կասեան և թերթը օրգանն էր Ռ. Ս. Դ. Բ, կուսակցութեան։ 1906—7ին Թիֆլիսի մէջ լոյս տեսնող Հոսանք օրաթերթի խմբագիրներուն շարքին Երզնկեանը ևս կը յիշուի։ Կովկասի Լրաբեր «Հասարակական, գրական, հանրամատչելի օրաթերթը որ լոյս տեսաւ Թիֆլիսի մէջ 1912—4, որքան որ իբր խմբագիր Բ. Ցարութիւնեանը ունի, այնուհանդերձ փաստացի խմբագիրը Արամայիս Երզնկեանն էր։

Թիֆլիսի մէջ լոյս տեսաւ 1915—1919 Պայքար «գրական, հասարակական, քաղաքական և տնտեսական շաբաթաթերթ»ը, որուն խմբագրական մարմինին մէջ է Արամայիս Երզնկեան։

Հայաստան երբ 1920ին Խորհրդային կարգերը կ'ընդունի և ինքը մին կ'ըլլայ ղեկավարներէն՝ Գյուղատնտեսական կյանք շաբաթաթերթը կը հիմնէ այս թուին, որ Երևանի մէջ լոյս տեսաւ մինչև 1929 թուականը՝ իբրև «Որգան ՀՍԽՀ Հողագործության ժողովրդ. Կոմիտեյի», այս թերթին պատասխանատու խմբագիրը Ա. Երզնկեանն էր։ 1926—7 նոյնպէս Երևանի մէջ լոյս տեսաւ Կարմիր Մոծակ «Երգիծաբանական Երկշաբաթաթերթ»ը, որուն խմբագրական կազմն էր Ա. Երզնկյան, Եղուարդ Խոջիկ։

ԵՐԶՆԿԵԱՆՑ Գրիգորիս, 1895ին Տփխիսի մէջ լոյս կ'ընծայէ 318 էջով Պատմություն մանկավարժության (հայկական կրթական բաժնով)։ Ունի նաև թարգմանութիւններ։

ԵՐԶՆԿԵԱՆՑ Եզնիկ, աւագ քհ. Տփղիսեցի, ուսուցիչ հայկական ձայնագրութեան Ներսիսեան Ազգային Հոգևոր Դպրանոցի Հայոց Տփխիսոյ, 1880էն կը սկսի երաժշտական և կրօնական գրքեր հրատարակել։ 1880ին լոյս կ'ընծայէ Էջմիածնի տպարանին մէջ Դասագիրք հայկական ձայնագրութեան, որ Գ. տպագրութեան կ'արժանանայ։ Նոյն 1880 թուականին կը հրատարակէ Ձայնագրեալ մանկական երգարանը։ «Երգեր և պար-երգեր ի հրահանգ և ի պէտս հոգևոր դպրոցաց Հայոց»։ Տպ. ի Վաղարշապատ։ Նոյնին աւելի ընդարձակը՝ 1882ին կը տպէ։ Ունի նաև կրօնի դասագրքեր, որոնք 5—6 տպագրութեանց արժանացած են։ 1906—10 Թիֆլիսի մէջ լոյս կ'ընծայէ Հովիւ «հոգևոր-բարոյական, պատմական, հասարակական և մանկավարժական շաբաթաթերթ»ը որ կը շարունակուի Հովիվ անունով մինչև 1917։

ԵՐԶՆԿԵԱՆՑ Ռոստոմ բէգ, 1886ին Ս. Էջմիածնի «Արարատ» ամսաթերթէն արտատպելով ի լոյս կ'ընծայէ Հնախօսական տեղագրութիւն Հաղբատայ աշխարհահռչակ վանից սրբոյ Նշանի»։ 132 էջ։ Ռ. Բ. Երզնկեանց մեռած է 1893ի սկիզբը։

ԵՐԶՆԿԵԱՆՑ Սուրէն, ապրած է Թիֆլիս եւ 1919էն սկսեալ շատ մը թերթեր խմբագրած է, որոնք են. Բանւոր, ամսագիր (Սոցիալիստական հրատարակութիւն) տպ. Թիֆլիս 1919 (միայն երկու թիւ), Լոռվա գիւղացիութեան ձայնը երկշաբաթաթերթ, տպ. Հաղպատ 1920 (1—5 թիւ). Արեւմտահայ «Բանւորա-գիւղացիութ. Վրաստանի յեղափոխական Կոմիտէի օրգան», խմբագրած է 1921ին Թիֆլիսի մէջ՝ ընկերակցութեամբ Ղ. Դերենիկեանի և Գ. Մելոյեանի, (8 թիւ),— Երինտ (երրորդ ինտերնացիոնալ) թերթ, տպ. Թիֆլիս 1921,(1—3 թիւ), Մարտակոչ օրաթերթ տպ. Թիֆլիս 1923—7, որուն խմբագրական մարմինին մէջ է նաև Ս. Երզնկեանց,— Հայարտուն (Ընկ. Մարտունի-Մյասնիկյանի Անվան Արվեստագէտների) Տարեգիր, տպ. Բագու 1925ին,— Վիլկա (գրական, գեղարվեստական հանդէս) Որգան Բագվի Հայ Պրոլետ գրողների Ասոցիացիայի, տպ. Բագու 1925ին։

ԵՐԷԶ տ. Երզնկա եւ Երիզա։

ԵՐԷԾ, հին գղ. Սիւնեաց Ծղուկ գա.ի։

ԵՐԷՆՁԷ, Թրքաբնակ գղ. Զմշկածագի, 30 տ. բնակիչ ունի։

ԵՐԷ ՊԱԳԱՆ գղ. Սխի, ունէր Ազգ. վարժարան մը ուր 50 մանչ և 15 աղջիկ կ'ուսանէին։

ԵՐԷՑ, հին գղ. Սիւնեաց Բաղք գա.ի։

ԵՐԷՑԱԳՐԱԿ կամ Երիցագրակ գղ. Զմշկածագի, ունէր 34 տ. հայ, Ս. Խաչ անունով եկեղեցի մը և վարժարան մը։

ԵՐԷՑԵԱՆ տե՛ս նաև Երիցեան։

ԵՐԷՑԵԱՆ Աւետիս, բժիշկ, ծնած է 1841ին Եւդոկիա։ Նախնական ուսումը առած իր քհ. մեծ հօրմէն, վասնզի ինքը վաղաժամ որբ մնացած էր։ Իր ուշիմութեան և ընդունակութեան համար 1848ին կը ղրկուի Կ. Պոլիս Տոքթ. Համլինի վարժարանը ուր 12 տարի ուսման հետեւելէ

յետոյ 1860ին շրջանաւարտ կ'ըլլայ։ Շրջանաւարտ ըլլալէ ետք իսկոյն Կեսարիա կ'երթայ, վանքի տեղւոյն միսիոնարը Չարլս Ֆարնուըրթ երկու կարող օգնականներ ուզած էր Տք. Համլինէն և ան պատ. Քերոբէ Եազուպեանը իբր քարոզիչ և Աւետիս Նրէցեանը իբր դասատու անոր յանձնարարած էր։

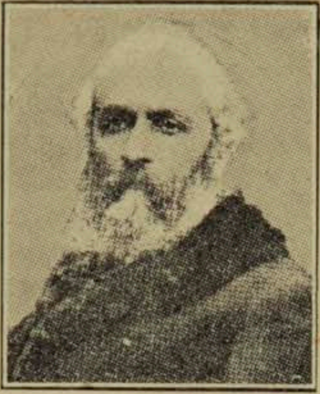

ՆՐԷՑԵԱՆ ԱԻԵՏԻՍ

Նրէցեան այս առթիւ քանի մը տարի Կեսարիոյ և շրջակայից մէջ կը ծառայէ իբր ուսուցիչ, միսիոնարներու ձեռքին տակ միենոյն ատեն քարոզելով երբեմն։

Նրէցեան 1867ին կ'ամուսնանայ և Իզմիր երթալով հոն ալ իբր ուսուցիչ կը պաշտօնավարէ մօտ երկու տարի միսիոնարներու դպրոցին մէջ։ Նրէցեան Կեսարիա կը վերադառնայ կինը հոն ձգելով՝ քրոջը հրաւէրով Ամերիկա երթալու եւ հոն բժշկութիւն ուսանելու համար։ Սակայն իր աշակերտները որոնք Լուսաւորչական Ընկերութեան շուրջ բոլորուած էին՝ առաջարկեցին որ Նրէցեան հոն մնայ և իրենց առաջնորդ ու քարոզիչ ըլլայ։

Նրէցեան ընկերութեան անունով բացաւ նաեւ աղքատ տղոց վարժարան մը ուր ինքը կը դասախօսէր։ Դպրոցը կը բացուի Սէթէն Իօնիւն Զամպաքճեաններէն վարձուած տան մէջ, որ Կիրակի օրերը կը ծառայէր իբր լսարան։

Նրէցեան հոն ամէն կիրակի կը խօսէր շատ շինիչ քարոզներ եւ ընկերութիւնը օրէ օր կը զարգանար։ Այս ընկերութիւնը սակայն թէ՛ ազգէն եւ թէ՛ Թուրք կառավարութենէն հալածուելով լսարաննին փակուեցաւ եւ Աւետիս Նրէցեան եւ ընկերութեան անդամներէն ոմանք ձերբակալուեցան եւ քանի մը օրուան քննութենէ յետոյ ազատ արձակուեցան, միայն ընկերութիւնը խափանուեցաւ իբր պատրիարքարանէն ոչ արտօնեալ։ Նրէցեան ատեն մը Պոլիս երթալով Խրիմեան պատրիարքէն կոնդակ մ'առաւ եւ վերակազմեց ընկերութիւնը անունը Ուսումնասիրականի փոխելով։ 1873ին ընկերութեան ծախքով Ամերիկա գնաց եւ Ֆիլատելֆիոյ մէջ բժշկութիւն ուսանելով՝ 1877ին կը դառնայ ուր այս անգամ Պաճճէ Պաշը նոր շէնքի մը մէջ կը հաստատուի։ Նրէցեան թէ՛ քարոզչութեամբ եւ թէ՛ բժշկութեամբ պարապեցաւ. այնպէս որ ընկերութիւնը կը տարածուի եւ կը զարգանայ, հակառակ նոյնիսկ չարախօսութիւններու եւ զրպարտութիւններու եւ տեսակ տեսակ հալածանքներու։

Այսպէս անգամ մը 1883ին Նրէցեան դարձեալ կը ձերբակալուի եւ էնկիւրի կը ղրկուի։ Կուսակալը կարճ հարցաքննութենէ մը ետք զայն կ'արձակէ։ Նրէցեան հոն կը ծանօթանայ Եւրոպական հիւպատոսներու հետ որոնք կը յորդորեն զինքը հոն մնալ 200 ոսկի տարեթոշակով, սակայն անիկա կը մերժէ եւ կը դառնայ Կեսարիա. ուր 84 ոսկի տարեթոշակ կը ստանար։

Նրէցեան իր գործը առաջ կը տանի մինչեւ որ Փոքր Հայքի շարժումը կը պատահի եւ Հայերը կասկածելի կը դառնան։ 1895ի Նոյ. 18ի ջարդին կը նահատակուի Նրէցեան, իրեն հետ նաեւ կինը, 20 տարեկան տղան եւ աներձագը։ Միայն իր երեք աղջիկները եւ մանչ զաւակը կ'ազատին հրաշքով։ Իր մահէն երկու ամիս ետք յուղարկաւորութիւնը կատարուած է իր նշխարներուն եւ թաղուած է Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին բակը։

Նրէցեանի գրական գործերը կը բաղկանային 8—10 հատորներէ, որոնց մէջ հաւաքուած էին իր քարոզները, ինչպէս նաեւ բժշկական նիւթերու վրայ շատ մը գրութիւններ։ Իր բժշկական բեզը ստամոքսի հիւանդութեանց նուիրուած, Բենսիլվանիոյ համալսարանին մէջ մինչեւ այսօր իբր հեղինակութիւն ընդունուած է այդ նիւթի վրայ։

Իր հիմնած գործը շարունակուեցաւ մինչեւ 1915։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա»)։

ՆՐԷՑԵԱՆ Գէորգ եպս. Միաբան Երուսաղէմայ Ս. Յակոբայ վանքին, ծնած է Իսմայիլ (Ռումանիա) 1852ին. Ս. Յակոբայ վանքին մէջ ուսանելէ ետք 1880ին աբեղայ կը ձեռնադրուի, 1885-90 Ժառանգաւորաց վարժարանի տեսուչ կը կարգուի, 1889ին հրաւիրակ Յարութիւն պատր. Վեհապետեանի՝ Պոլսէն Երուսաղէմ առաջնորդելու համար։ 1891ին իբրեւ նուիրակ Ռումանիա եւ Պուլկարիա կ'այցելէ, 1893—1905 փոխանորդ Կ. Պոլսոյ Երուսաղէմատան, 1898ին եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի, 1901ին Կիլիկիոյ կաթողիկոս կ'ընտրուի եւ կը հրաժարի։ Կը վախճանի Պոլսոյ մէջ 1912ին։ (Աղաւնունի՝ «Միաբանք»)։

ԵՐԷՑԵԱՆ Շնորհք, նկարիչ, ծնած է Թիֆլիս, «Հակառակ համեմատաբար անծանօթ մնացած ըլլալուն՝ Շ. Երէցեան արուեստագէտի անհերքելի խառնուածք մը ունի, — կը գրէ Հ. Ալեանաք — բացառապէս նուրբ զգայնութեամբ մը օժտուած, Թիֆլիսի մէջ իր առաջին քայլերուն ականատես եղած եմ, և այսօր հակառակ այն դժուարին պայմաններուն, որոնցմով ան շրջապատուած մնաց, Երէցեան մէկն է մեր շնորհալի արուեստագէտներէն, որուն փասքէլները կը յայտնագործեն հարուստ տաղանդ մը, ու ուրիշ միջավայրի մը մէջ և այլապէս քաջալերուած, պիտի կրնար նշանակելի բարձրութեան մը հասնիլ։ Երէցեան աշխատասէր որոնող մըն է. օժտուած հարուստ երևակայութեամբ և եթէ իր թէքնիքը կը դառնայ վարանոտ և անհաստատ, առոր մէջ պէտք է մեղադրել իր կեանքին աննպաստ պայմանները (Թեոդիկի «Ամ. Տարեցոյց» 1923 էջ 287)։

ԵՐԷՑԵԱՆ տիկին Պեարքիս. հեղինակ Սեր եւ Պատերազմ Արեւելքի մեջ գրքին, տե՛ս ՅԱՒԵԼՈՒԱԾը։

ԵՐԷՑՓՈԽՈՎ Աբրահամ, հաշտարար դատաւոր Թիֆլիսի մէջ, 1911ին յանկարծամահ կ՚ըլլայ։

ԵՐԸՆԿԱՆ տ. Էրզնկան։

ԵՐԸՆՋԻԼ, գղ. Տիգրանակերտի, ունէր 20 տ. հայ բնակիչ։

ԵՐԻԶԱ կամ Երէզ, Տուրուբերանի Աշմունիք գ.ի մէջ կը յիշուի այս անունով գիւղ կամ քաղաք, կը յիշուի Ղազար Փարպեցիէն և Ստեփաննոս Ասողիկէն. տե՛ս Երզնկա։

ԵՐԻԶԱԿ կը յիշուի Տուրուբերանի Տարօն գ.ի մէջ։

ԵՐԻԶԿԱՑՔ, հին գղ. Սիւնեաց Գեղարքունի գ.ի։

ԵՐԻԹՈՒՆԻՔ տ. Երուանդունիք։

ԵՐԻ-ԳԻՒԼԱԹԱՂ տ. Մարդակերի:

ԵՐԻԺՈՒ. հին գիւղ Սիւնեաց Վայոց ձոր գ.ի։

ԵՐԻԿԱՒ, հին բերդ Վասպուրականի Առբերանի գ.ի մէջ, Բերկրի քաղաքի սահմանաց մօտ, կը յիշուի Թովմա Արծրունիէն։

ԵՐԻ ՀՈՒԱԹԱՂ, աւերակ գիւղատեղի Արցախի Խաչէն գ.ի մէջ, ուր կայ հանգստարան և կանգուն եկեղեցի։

ԵՐԻՆՏ, (երկրորդ ինտերնացիոնալ) թերթ, տպ. Թիֆլիս 1921. խմբ. Ս. Երզնկեան։

ԵՐԻՇԱՏ, փոքր վիճակ Սիւնեաց Սոդք գ.ի յիշուած Սարգիս կթղ.ի կոնդակին մէջ։

ԵՐԻՇԱՏ կամ Իրիշատ, գղ. կամ քղ. Արճիշահովիտ գ.ի մէջ (Վասպուրական), այժմ աւերակ. կանոնաւոր յատակագծով բերդաքաղաք մ՚եղած է։

ԵՐԻ ՎԱՆՔ տ. Հին Դարա-բուլաղ։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ «գրական. գեղարուեստական ալմանախ». տպ. Ալեքսանդրապոլ 1912—3. խմբ. Տ. Տ.

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ (Երիտասարդ) ԲԱՅԼՇԵՎԻԿ. «քաղաքական, տնտեսական, յեվ գրական-գեղարվեստական» ամսագիր, Օրգան ՀԼԿՅԵՄ կեդրոնական յեվ Յերեվանի կոմիտեների» տպ. Երեւան 1925–1934. «խմբագրական կոլլեգիա» (Համօ Յովհաննէսեան, Ս. Արգումանեան, Ստ. Կուրտիկեան, Հրաչ Միրզոյեան, Ն. Մեհրաբեան)։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԲԱՆՎՈՐ «Օրգան Հայաստանի Կոմ. Յերիտ. Միութեան», տպ. Երեւան 1922, խմբ. Կոլլեգիա։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԲԱՆՎՈՐ, «Օրգան Հ. Կ. Յե. Մ. Ալեքսանդրապոլի Գավկոմիտեյի», տպ. Ալեքսանդրապոլ 1922, խմբ. Կոլլեգիա։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԼԵՆԻՆԻՍՏ «Ադրբեջանի Կոմ. Կուս. Յերիտ. Միութ. Լեռն. Ղարաբաղի Շրջկոմի Օրգան». տպ. Ստեփանակերտ 1924, խմբ. Կոլլեգիա։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏ «Օրգան Հայաստանի Կոմ. Երիտ. Միութեան Կենտ. և Երեւանի Կոմունիստների» (շաբաթաթերթ), տպ. Երեւան 1921—1922, խմբ. Կոլլեգիա (Ն. Խերանեան, Տ. Խորունի, Հ. Եկաւեան)։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ կիսաշաբաթաթերթ Սոց. Դեմ. Հնչակեան Կուսակցութեան. տպ. Բոստոն 1903—5. Նիւ Եորք 1906—1912, Փրովիտենս 1917—1922, Շիքակոյ 1912—1922, Նիւ Եորք 1923էն մինչև այժմ (1939) 1930ին ընդհատումով մը։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅՈՒՀԻ, ամսագիր, հիմնադիր տնօրէն՝ Միրա Սեղա. տպ. Պէյրութ 1932—1933)։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՐՎԱԾԱՅԻՆ (ՅԵՐ...), Օրգան Պետեամս Լսարանի Ուս. Մանկական Բաժնի» (պատկերազարդ), տպ. Երեւան 1931 (1—2 թիւ). խմբագրական Կոլլեգիա։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՄԱՃԿԱԼ. «Հ. Կ. Յե. Մ. Դիլիջանի Գավկոմի Օրգան», շաբաթաթերթ, տպ. Դիլիջան. խմբ. Կոլլեգիա։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՈՒԱՇՊԱՐ, «Օրգան Հայաստանի Կոմ. Կուսակց. Յերիտ. Միութ. Զանգեզուրի

Գաւկամի», տպ. Գորիս 1922—1923. խմբ. Կոլեգիա։

ԵՐԻՏ-ԳՐՈՂ (Ցերիտ), «Օրգան Հ. Խ. Գ. Մ. Կազմկոմիտէյին կից Կոպպաս Միութեան Գրական Խմբակի», տպ. Երեւան 1933, պատ. խմբ. Գրիգոր Մասեան։

ԵՐԻՑԱԳԱՐԱԿ տ. Երեցագրակ։

ԵՐԻՑԱԹՈՒՄԲ կամ Քիւրդիկ հայաբնակ գիւղ Սիւնեաց այժմեան Զանգեզուր գաւ.ի մէջ 1900-ին 222 բնակիչ ունէր։

ԵՐԻՑԱԿ. առաջնորդ Երիցու վանքին Զ. դարու սկիզբը Սիւնեաց եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի Մուշէ կթղ.էն.

ԵՐԻՑԱՇԷՆ. հին գղ. Սիւնեաց Սոդք գա.ի։

ԵՐԻՑԱՎԱՆՔ տ. Երիցու վանք։

ԵՐԻՑԵԱՆ Ատտուր, խմբագիր հրատարակիչ 1906—1925 Թիֆլիսի մէջ լոյս տեսնող «Խաթաբալա» երգիծաթերթին։ Նոյն անձն է որ 1909-1912 կը խմբագրէ «Սուրհանդակ» «գրական քաղաքական...» անկուսակցական օրաթերթը։

ԵՐԻՑԵԱՆ Գարեգին. խմբագիր հրատարակիչ (1907ին) ի Թիֆլիս, «Փնջիկ» մանկական շաբաթաթերթին։ Նոյնը 1910—1911 կը խմբագրէ Թիֆլիսի մէջ «Կայծեր» օրաթերթը (1—69 թիւ)։

ԵՐԻՑԵԱՆ Մ. Կ. Պետուշի հետ Բարիզի մէջ կը խմբագրէ (1926—1928) Խարտոց «երգիծաթերթ ամենայն Հայոցը»։

ԵՐԻՑԵԱՆՑ տե՛ս և Երէցեան։

ԵՐԻՑԵԱՆՑ (իսկական անունը՝ Ատոմ Շահէն), ծնած է Ակն 1875ին, հետեւած է Ղալաթիոյ Կեդրոնական վարժարանի դասընթացքներուն եւ անկէ վերջ անցած է Լայփցիկ, Ենա և Բարիզ իբր համալսարանական ուսանող։ Պոլիս վերադառնալով կ՚ընտրուի Ազգային երեսփոխան իր ծննդավայրէն։ Թարգմանած է Հայնէի բանաստեղծութիւնները, եւայլն։ 1915ին կ՚աքսորուի իբր Դաշնակցական և կը սպաննուի։ (Գ. Գ.)։

ԵՐԻՑԵԱՆՑ Աղեքսանդր, բանասէր և հրապարակագիր, ծնած է Թիֆլիս 1842ին։ Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Ներսիսեան վարժարանը, նաև ռուս գիմնազիան՝ որուն շրջանը չաւարտած կը մտնէ պետական ծառայութեան մէջ, յետոյ կ՚աշխատակցի հնագիտական յանձնաժողովին և այդ առթիւ է որ իր մէջ կ՚արթարթի սէրը դէպի այդ տեսակ նիւթեր։ Իր աշխատութիւնները ռուսերէն կը հրատարակուին նոյն յանձնաժողովի կողմէն։ 1862ին իբր Կովկասեան թղթակից «Մասիսի» կը նուիրէ ջանքեր, իրարու ծանօթացնելու համար ռուսահայերն ու թրքահայերը։ 1866-ին Գ. Տէր Աղեքսանդրեանի հետ լոյս կ՚ընծայէ Վաճառական թերթը՝ որուն խափանումէն յետոյ կը սկսի յանձնել պատմական ուշագրաւ յօդուածներ Կովկասահայ մամուլին (Փորձ եւ Արձագանգ)։ Պաշտօնին բերմամբ հետզհետէ մխրճուած Կովկասագիտութեան մէջ՝ կ՚ամբարէ մեծ հմտութիւն և խմբագիր կը կարգուի Կովկասեան Հնութիւնք ռուսերէն ամսագրին (1872ին), որ օրկանն էր «Կովկասեան Հնութեանց սիրողներու ընկերութեան»։ 1877ին հետեւորդ Լոռիս Մելիքով և Շէլքովնիքոֆ ռուսահայ զօրավարաց, որոնց յաղթական բանակներուն կ՚ընկերանայ դէպի Կարին և առիթ կ՚ունենայ մօտէն ուսումնասիրելու Բարձր Հայքը։ 1880ական թուականին կ՚աջակցի կոմս և կոմսուհի Ուվարօֆի, հընագիտական խուզարկութիւններ կատարելու, երբ արդէն պետական պաշտօնը թողած՝ նուիրուած էր գրականութեան, անդամակցած զանազան արևելագէտներու համաժողովներու և հաւաքած 16000 պատմական վաւերաթուղթեր՝ որոնք ապագայ իր երկասիրութեանց հաւաքածը կազմեցին։ Գլխաւոր դէմքը որ իր հիացման առարկան եղած է՝ Ներսէս Աշտարակեցին է, որուն անձին և գործին նուիրած է պատկառելի հատորներ՝ հետեւեալ խորագրով Նիւթեր Ներսէս Ե.ի կենսագրութեան համար, տպ. Թիֆլիս 1877, Ներսէս Ե. Աշտարակեցին՝ վարդապետ ժամանակ, տպ. Թիֆլիս 1877.— Ներսէս եպիսկոպոս Դանիէլ կաթողիկոսի ժամանակ տպ. Թիֆլիս 1877։ Նոր ժամանակներու դէմքերէն ուսումնասիրած է Վենետիկի Մխիթարեանները Վենետիկ Մխիթարեան անուն գրքով, տպ. Թիֆլիս 1883 եւ Գրիգոր Արծրունու եւ Նրա քսանհինգ տարուայ գործունէութեան առիթով (1865—1890), տպ. Թիֆլիս 1890։ Գրած է նաև հետեւեալ գրքերը. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութիւնը եւ Կովկասի Հայք ԺԹ. դարում, մաս Ա. (1800—1832), տպ. Թիֆլիս 1894, էջ ԺԶ+658, մաս Բ. Կաթողիկոսութիւն Տ. Յովհաննէս Ը. Կարբեցւոյ եւ «Պօլօժենիէ» (1831—1842), տպ. Թիֆլիս 1895, էջ Ը+592,

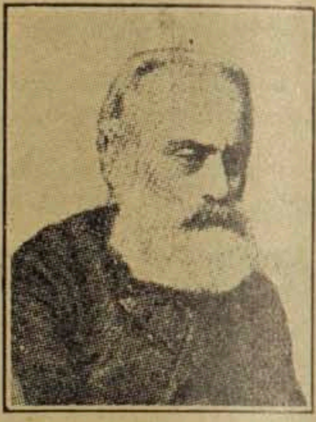
Երիցեանց Աղեքսանդր

այս իր ամենաարժէքաւոր գործը դժբախտաբար չկրցաւ մինչև իր օրերը հասցընել։ Գրած է նաև Պատմութիւն 75-ամեայ գոյութեան Ներսիսեան Հայոց Հոգեւոր դպրոցի որ ի Թիֆլիզ (1824—1899) Հատոր Ա (1824—1850), հրտ. Թիֆլիս 1898, էջ 496։ Ծրագիր վիճակի մէջ ունէր Յովսէփ Արղութեանցի կենսագրութիւնն ու Կովկասի Բարեգործական Ընկ.եան պատմութիւնը։ Ա. Երիցեան հիմնադիրն եղած է «Կովկասեան Հնագիտ. Ընկ.եան» (1900) որու բարգաւաճումը չտեսած կը մեռնի 9 Փետր. 1902ին։ Իր երկասիրութիւններն են դարձեալ Հայ տպագրութեան վրայ պատմական տեսութիւնը, և Արուսեակ ու Սխալ հաշիւ անյաջող Թատերախաղերը։ (Թեոդիկ՝ «Ամ Տարեցոյց»ը 1911 էջ 259, 1923 էջ 208—9 եւայլն):

Ա. Երիցեան իր ժամանակի թերթերու և հանդէսներու մէջ երևցած է ստէպ պատմա-բանասիրական յօդուածներով։

ԵՐԻՑԵԱՆՑ Տիկին Սրբուհի Ա. ծնեալ Աղաբեկեան, քոյր Մարկոս Աղաբեկեանի և կին Աղեքսանդրի, 1874ին Թիֆլիսի մէջ լոյս ընծայած է Տօմար ընտանեկան 1774—1875 (առաջին նուէր հայ տիկնանց) 226 էջերով տարեգիրք մը։

ԵՐԻՑՈՒ կամ Իրեցու գիւղ, Այրարատայ Բագրեւանդ գա.ի. 1900 ունէր 35 տ. հայ կաթոլիկ. այս գիւղս Ջաջուռ Իրեցու գիւղէն որոշելու համար կ'ըսեն Ցրանկ կամ Սեւ Երեցու գիւղ։ Տե՛ս Ջաջուռ:

ԵՐԻՑՈՒ ՎԱՆՔ, Երեց վանք, Երիցաւանք կամ Կարմիր վանք, կը գտնուի Սիւնեաց Բաղք գա.ի Բարկուշատ վիճակին մէջ, որ ըստ Ստեփան Օրբելեանի բարձրաւանդակի մը վրայ շինուած Երիցակէն Մուշէ կաթողիկոսին (519) օրով, եկեղեցին նուիրուած էր Ս. Նախավկայ Ստեփանոսին։ Վանքս և Ահարոն վանահայրը կը յիշուին նաև Սիւնեաց նոր իշխանաց պայծառութեան օրով 843ին։ Իններորդ դարուն վերջերը Գէորգ Սիսական անուն երիտասարդը ցանկանալով ներանձնական վարուց, կը թողու կինը և ծնողքը ու Երիցու վանքը կ'առանձնանայ Թէոդորոս քհ.ի օրով, հակառակ մօրը և կնոջ կամքին. յետոյ Սեւանայ վանքը երթալով կ'աշակերտի Մաշտոց ճգնաւորին և կը դառնայ Երիցու վանքը, երկրորդ անգամ Սեւան երթալով գիր կ'ուսանի և Գէորգ կթղ.ի հրամանաւ քհ. ձեռնադրուելով Երիցու վանքին մէջ կ'առանձնանայ, ուր կը վախճանի և Երիցակայ մօտ կը թաղուի։ Սիւնեաց պատմութեան մէջ. աշխարհին նշանաւոր վանքերէն կը համարուի, որուն կրօնաւորներն էին խստակրօն և մշտապաշտօն։ Դաւիթ Բէկի ժամանակ վանացս մօտ եղած գիւղը կոչուած է Կարմիր Վանք, հետեւաբար և վանքս, իսկ եկեղեցին՝ Ս. Աստուածածին։ (Ալիշան՝ «Սիսական» էջ 280—1)։

ԵՐԻՑՓՈԽԱՆԵԱՆՑ Գաբրիէլ. 1854ին Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցէն լոյս կ'ընծայէ Բառարան Ռուսաց լեզուէ ի հայ, ընծայուած Յովհաննէս և Խաչատուր Լազարեանց եղբարց։ Երկրորդ տպագրութիւնը լոյս տեսած է 1876ին։ 1887ին լոյս ընծայած է Այ բեզ օյին վօդեվիլ մը։

ԵՐԻՑՎԱՆԻԿ տ. Երիցու վանք։

ԵՐԻՑ ՄԱՆԿԱՆՑ վանք Գանձասարի մէջ, որուն 1724ին Մելիք Եսայի աւետարան մը կը նուիրէ։

ԵՐԻՑ ՄԱՆԿԱՆՑ ՎԱՆՔ (Վարի վանք), կը գտնուի Բինկեանէն երեք քառորդ ժամ հեռու, Եփրատի եզերքը, 3-4 դարերէ ի վեր Ճարաթագեալներու կարգը անցած էր. բայց մնացած էր ուխտավայր վանք այդ օրերէն ցայսօր։ Իր ամբողջ հարստութիւնը կորուսած, արօտավայր, արտօրայք, անտառակ՝ դարերու ընթացքին ժողովրդեան սեփականութիւնը դարձած էր և դեռ վանքին անունը կը նշանակուէր սեփականութեանց թղթերուն մէջ։ Իր շէնքերը կործանած, լոկ հիմերը, շէնքերու կամարները քարուկիր, հողերու տակէն կը գտնուէին, որոնք հարուստ ու ճոխ վանքի մը իսկութիւնը կը յայտնէին։ (Արսլանեան Գէորգ Արքեպ. «Բազմավէպ» 1934 էջ 300)։

ԵՐԿԱԹ Արսէն տ. Արսէն Երկաթ՝ ՅԱՒԵԼՈՒԱԾը։

ԵՐԿԱԹ Տիգրան տ. Տիգրան Երկաթ։

ԵՐԿԱԹԱՀԱՆՔ, բլուր մը Աղձնեաց աշխարհի մէջ կը յիշուի։

ԵՐԿԱԹԱՀԱՐԱՑ ԼԵՌ եւ ՁՈՐ, կը յիշէ Փաւստոս Բուզանդ Աղձնեաց աշխարհի մէջ, լեռս սահմանակից է Վասպուրականի Ռշտունեաց գաւառին. այս լեռնէն կը հանէին երկաթ։

ԵՐԿԱԹԱՍԱՐ, Այրարատայ Կոտայք գա.ի մէջ Պաղնի գիւղի մօտ կը գտնուի այս անուամբ բլուր մը։

ԵՐԿԱԹՈՒՂԱՅԻՆ (Յեր...) «Անդրյերկաթուղու հինգերորդ բաժնի Բաղրամնի վարչության յերկորյա բանվորական թերթ» տպ. Լենինական 1931—4։ Պատ. խմբագիր Ո. Սեմերջյան, ապա Կ. Ղարագյոզյան։

ԵՐԿԱՅՆԱՐՏ Սիւնեաց Վայոց ձոր գա.ի մէջ։

ԵՐԿԱՅՆԵԱՆ Սարգիս, մանրագէտ նկարիչ, ծն.

Տրապիզոն, ուսումը առած է Պոլիս և Բարիզ։ Առաջին անգամ Ամերիկա գացած է 1903ին։ Մասնակցած է կարգ մը ամերիկեան գեղարուեստական ցուցահանդէսներու և մրցանակներ շահած. Սէնթ Լոյիս քաղաքը գնած է իր մէկ գործը։ Հոն է որ կը մնայ ներկայիս (1925)։ (Բ. Նուրիկեան՝ Թէոդիկի «Ամ. Տարեցոյցը» 1926 էջ 507)։

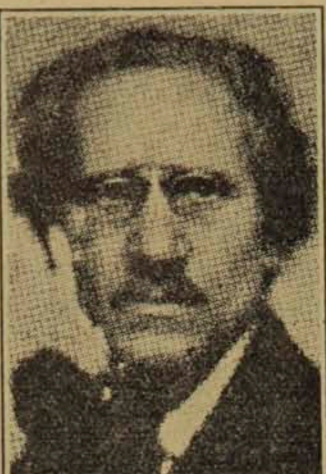

Երկանեան Սարգիս

ԵՐԿԱՑՆՈՐԴՔ, կը յիշէ Եղիշէ Հայոց աշխարհի ամուր տեղերու հետ, զորս Հայոց նախարարները Վարդանայ հետ միաբանած՝ առին պարսից ձեռքէն։

ԵՐԿԱՆ, Երկայն կամ Էրկան, գղ. Երզնկայի, 1900ին 50 տուն հայ և 10 տ. մահմետական բն. ունէր։ Հայոց եկեղեցին էր Ս.Աստուածածին, ունէին և վարժարան Ղեւոնդեանց անունով, ուր 55 մանչ և 5 աղջիկ կ'ուսանէին 1900ին։

ԵՐԿԱՅՆԸՆԿՈՒԶԵՆՑ ՎԱՆՔ տ. Երկանընկուզեանց վանք։

ԵՐԿԱՅՆ ՄԱՆՍՈՒՐ, գղ. Կարնոյ, ունէր 15 տ. հայ և 20 տ. մահմետական բնակիչներով։

ԵՐԿԱՆ կամ Երկայն Ընկոյզ, գղ. Զարսանճաքի Խոզաթ գաւառակի. ունէր միայն 10 տ. հայ։ Եկեղեցին՝ Ս. Կարապետ անուն վանքն էր։

Ըստ Լեւոն Կ. Լիւլէճեանի վանքիս անունը ո՛չ թէ Ս. Կարապետ, այլ Ս. Յարութիւն է, որ կը գտնուի կ'ըսէ, Ապասանի Երկայն գիւղի ճիշդ քովը, ձորակի հարթավայրին վրայ, Ընկոյզ գիւղին դիմաց։ Իսկ Ս. Կարապետ կը գտնուի վերի Ապասանի Հալւորի գիւղին մօտ («Մշակ» թերթ)։

ԵՐԿԱՆԸՆԿՈՒԶԵԱՆՑ կամ Երկայնընկուզեանց վանք, Երկան գիւղին մօտ. յիշատակագիրք Արգնի վանք ալ կը կոչեն. Ցաղմնայ երկրին մէջ (Խարբերդ) կը գտնուի, 1431ին Առաքել վրդ. Բաղիշեցի այս «նորաշէն» վանքին մէջ կը շարադրէ իր «ճառ ծննդեան և յայտնութեան»ը, վանքիս եկեղեցիներն են Ս. Աստուածածին և Ս. Յովհաննէս Կարապետ։ Վանքս պարզապէս ԸՆԿՈՒԶԵԱՆՑ ՎԱՆՔ ալ կը կոչուի 1434ին, ուր Դաւիթ որդի Սահակ քհ.ի Աւետարան մը կ'ընդօրինակէ «ի գաւառիս Երապոլսի որ այժմ Չմշկածագ կոչի, ի վանս Ընկուզեաց» որուն առաջնորդն է Առաքել վրդ. (անշուշտ (Բաղիշեցին) կոթող թըղթոյն՝ Մարտիրոս. գրչին եղբայրը, (այս ձեռագիրը ըստ Աճառեանի՝ Թավրիզ կը գտնուի. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1905, 208)։ 1435ին Առաքել Բաղիշեցի «Քառասնօրեայ գալստեան ճառը» կը գրէ ի գաւառն Ցաղմանայ Երկայն ընկուզենց։ Երուսաղէմի Աբրահամ եպ.Մոցին 1445ին Երկայն ընկուզենց Արգնի վանքը կ'երթայ իբրև նուիրակ (Ադաւնունի՝ «Միաբանք» էջ 3)։ 1582ին Յովհաննէս եպ. Շարական մը կ'ընդօրինակէ հոս, այս միևնոյն Յովհաննէս եպ. որ վանքին առաջնորդն էր 1594ին նեղուելով «յանօրինաց» Պրուսա կ'երթայ և հոն կը բնակի։ 1625ին Ղազար վանքին մէջ աւետարան մը կ'ընդօրինակէ։

Վանքս իր եկեղեցիներով տակաւին գոյութիւն ունէր 1900ին. մեծ ու հոյակապ շէնքով, բայց քանի մը մասերը քայքայուած։ Վանքիս ձեւը, ընտիր ճարտարապետութիւնը և քանդակները Եւրոպացի ուղեւորներուն անգամ հիացում պատճառեր են։ «Տաճարը Ս. Աստուածածնի անունով է և դրան ճակատին վրայ կայ շինութեան յիշատակարան մը՝ Հայոց ՆԻԴ (975) թուականաւ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ» 713)։ Եթէ իսկապէս այդ եկեղեցին ՆԻԴ (975) թուին կառուցուած է՝ կը նշանակէ որ Յովհաննէս Բաղիշեցի միայն վերանորոգողն եղած է 1430ի ատենները այս «նորաշէն» կոչուած վանքին։

Մեր աշխատակից պ.Յովհաննէս Անէմեան Չմըշկածագեցի, կը գրէ գիւղիս ու վանքիս մասին.— ԵՐԿԱՆ կամ Երկան ԸՆԿՈՒԶԱԿ, գիւղ Խոզաթի (1936ին վերադարձուած Չմշկածագի). 1915ին 12 տ. հայ և 10 տ. քուրտ բնակչութիւն ունէր, որոնք Մարապաներ էին Ապասուշաղցի Զէյնոյ Մէհմէտ Աղային. որուն հայրը գրաւած էր գիւղը մօտաւորապէս 1870ական թուականներուն։ Բնակչութեան ծագման մասին տեղեկութիւններ կը պակսին։ Արտագաղթներէն կը յիշուի «Մոզալկանք» Չըմպեխ գիւղը, երեք սերունդ առաջ (նոյն կոչումով ընտանիք մը կը յիշուէր Չմըշկածագի Ուղրակ թաղը. որուն սերունդը այժմ կը կոչուի Սարաֆեան, Կարապետեան)։

Տուներէն վեր, բլուրին կողին վրայ էր Հայոց եկեղեցին. քարաշէն 4 սիւներու վրայ՝ կամարակապ, բարձր և փառաւոր։ 3 խորան ունէր. Աւագ խորանին ետեւէն էր մատուռին մուտքը, բոլորաձև, թափծու (cement) տեսակէն։ Փառաւոր գմբեթին հարաւային արեւելեան կողմն ունէր «ճգնարան» անուն սենեակ մը ամէն կողմէն խուլ, ապակեայ լուսամուտներով որ արեւատան մը երեւոյթն ունէր։ Շէնքի դրսի կողմի պատերը զարդարուն էին և կը ցոլացնէին լոյսը գոյնզգոյն ճառագայթներով։ Արեւմտեան պա-

տին մէջ էր եկեղեցւոյ մուտքը, միջակ մեծութեամբ և կամարով, որուն վերև խաչաքարձ կամարին տակ ուղանկիւն քարի մը վրայ գրուած էր յիշատակարանը, ըստ ընթերցողին՝ այսպէս.

«Այս է խորանն մոր Տեառն, յորմէ ծնաւ Յիսուս Քրիստոս որ ի յայրն Բեթլեհեմ, Յորովայնի հանեցաւ եւ ի սրտին բնակեցաւ եւ սուրբ Հոգւոյն հովանաւորեցաւ: Աղաչեմ զձեզ սուրբ Աստուածածին բարեխօսեա՛ վասն ծառայի քո մեծ (?) Մխիթարիս առ Որդիդ քո Աստուած մեծ դաւանելով՝ որ առապարս (?) նահատակեցաւ վասն քո ծննդեան եւ զկնի շինեցին խորանս զայս ի թվին Հայոց ՆԻԴ» *(975)*։

Արեւմտեան կողմէն մաս մը քանդուած էր, բնակիչները փայտով ծածկած էին և ի պահանջել հարկին հոն պաշտամունք կը կատարուէր Խողաթէն քահանայ բերելով։ Տեղւոյն քահանաներէն կը յիշուին Տէր Աբրահամ, որուն նախնիքը եկած էին Հալվորի վանքէն և որուն սերունդներէն կը գտնուին Ամերիկա Տէր Աբրահամեան *մականունով։ Եկեղեցին յատկանշական ըլլալով՝ մօտակայ գաւառներուն մէջ՝ առածի կարգը անցած էր «Երկանն քիլիսէսի, Չմշկածագն մինասէսի, Սաղմանն ճամխսի»։*

Եկեղեցիին արեւելեան և հիւսիսային կողմերն է Հայոց գերեզմանոցը, զոր նորերն ալ կը գործածէին։ Կային շատ մը սքանչելի տապանաքարեր, որոնց մէջ ամենաուշագրաւը կը կոչուէր «Թաղէոս առաքեալին գերեզման», և ուր ուխտի կ'երթային հայ և քիւրտ շրջակայ ժողովուրդը։ Շիրիմը երկու աստիճանով լայն տապանաքարերու վրայ շինուած էր, չորս գլանաձև սիւներով կանգուն գմբեթով մը, յղկուած քարերով եւ նուրբ քանդակներով զարդարուած, արձանագրութիւն ալ ունէր։

Տարիներ առաջ՝ այս գամբանին քով կը գտնուին երկու կնիք, շինուած ոչ ժանգոտող մետաղէ. մէկուն վրայ նաւու խարիսխ մը, միւսին վրայ սիրամարգ մը փորագրուած էին և կը կրէին մանր խորհրդանիշեր. 1887ին պ. Ղազարոս Տէր Մանուէլեան (որ Ամերիկայ կը մնայ) կը գնէ խարիսխ պատկերացնողը եւ 1892ին պանդուխտ երթալով՝ տունը կը թողու զայն (Չմշկածագի Ուղրաւ թաղը կը բնակէր) ուրիշ շատ մը հնութիւններու հետ։ Իսկ սիրամարգի պատկերովը կը մնայ Հալվորի վանքը՝ վարդապետի մը քով։

Երկանի Հայերը 1933ին տեղահան կ՛ըլլան, եւ կը կոտորուին Խարբերդի ճամբուն վրայ, ըստ «Հայ Մամուլ»ի քաղած տեղեկութեան (Ե. տարի թիւ 2)։ (ՅՈՎ. Հ. ԱՃԷՄԵԱՆ)։

ԵՐԿԱՆԵԱՆ Արամ, *Դաշնակցական, բնիկ Կարնեցի, 1923ին Պուքրէշ հաստատուեցաւ ուր քանի մը տարի մնալէ ետք՝ Արձենթինայի մայրաքաղաքը Պուէնոս Այրէս անցաւ և հոն ալ քանի մը տարի ապրելէ ետք վախճանեցաւ։ 1936ին իր* Յուշերը *հրատարակուեցան Աթէնքի մէջ լոյս տեսնող «Ամրոց» շաբաթաթերթին մէջ։*

ԵՐԿԱՆԵԱՆ Արշակ, *ծնած Կարին, շրջանաւարտ Սանասարեանէն, 1922ին Ռումանիա անցած նախ Կալաց և յետոյ Պուքրէշ հաստատուած, որ ունի կտաւեղէնի գործարան։*

ԵՐԿԱՆԵԱՆ Յարութիւն *ամիրայ, որդի Յովհաննէսի, 1834ին Պոլսոյ* Գումում չեշմէի *եկեղեցին առոր նախաձեռնութեամբ կը նորոգուի։ 1842ի վերջերը պատրիարքարանի եկամուտներուն վերատեսուչ կը կարգուի և Սուլթանէն նշանով կը պատուուի եղած է նաև Ազգային ժողովի նախագահ* («Անահիտ» *1931* թ. *1—2* էջ *138)*։

ԵՐԿԱՆԵԱՆ Յովհաննէս *ամիրայ, հայր Յարութիւն ամիրայի. 1820ի «Հրաւէր սիրոյ»ի ազգային խռովութիւններու ժամանակ կ'իշխամանայ։*

ԵՐԿԱՍԷՐ, *պարբերաթերթ մը Զմիւռնիա լոյս տեսած, որուն հրատարակութեան թուականը անյայտ կը մնայ։*

ԵՐԿԱՐԱԿԵՑԵԱՆ Եզնիկ, *ծ. վ.գ. աշխարհական անուամբ՝* Մկրտիչ դպիր *Բաղիշեցի, բարեկրօն եւ բազմարդիւն շուշտակ, առնոք ապրած է Թուրքիոյ սարսափները. 1890ին ընտանիք եւայլն կորսուած՝ կ'ապաստանի Երուսաղէմ, ապա Էջմիածին։ 1898ին Տէրունեան եպ.ի հետ կ'անցնի Պարսկաստան և Նոր Ջուղայի երկսեռ դպրոցներու կրօնուսոյց կը կարգուի. 1900ին իբր միաբան Ամենափրկիչ վանքին վարդապետ կը ձեռնադրուի։ 1902—1912 այցելու հովուութիւն կ'ընէ Փէրիա—Չահարմահալ գաւառներու 36 գիւղերուն, որոնց առաջնոյն մէջ կը կառուցանէ Յովնանեան և Հայ-իկեան դպրոցները, վերջնոյն մէջ ալ՝ Վաչեանն և Արամեանը, նաև 1912ին Բոյորանի Ս. Ղուկաս եկեղեցին։ Կաթողիկոսական հրամանաւ նոյն տարին կոչուեցաւ Պարսկահնդկաստանի փոխ-թեմակալ առաջնորդութեան՝ զոր ձեռնհասօրէն վարեց մինչ (20 Մայիս 1922), զոհ ըլլալով եղբայրասպան գնդակի՝*

Իր երկերն են, նախ քան վարդապետ դառնալը՝ Ուղեւորութիւն առաջնորդին Հայոց Պարսկաստանի եւ Հնդկաստանի Տ. Մաղաքիա եպ. Տէրունեանի *տպ. Ն. Ջուղա 1899,—* Ուսումնարան շինենք — Գործնական Քերականութիւն Ջուղայի լեզուաւ։ *Անգլիերէնէ թարգմանած է «Գողցուած իշխանուհին և* Ալասքին: *(*Ալպօյաճեան՝ «Թէոդիկի «Ամ. Տարեցոյց»ը *1926* էջ *631)*։

ԵՐԿԻ կամ Էրկի գղ. Բաբերդի արեւմտեան հիւսիսային կողմը, 3 ժամու հեռաւորութեամբ. 1900ին ունէր մօտ 60 տուն զուտ հայ հողագործ բնակիչ։ Ժողովուրդն ընդհանրապէս մարմնեղ, չարքաշ և տոկուն էր։ Եկեղեցին Ս. Լուսաւորիչ կը կոչուէր, իսկ վարժարանը 42 մանչ և 3 աղջիկ ուսանող ունէր 1900ին։

ԵՐԿԻՐ, շաբաթաթերթ՝ հասարակական, գրական, տնտեսական և քաղաքական, տպ. Ատապազար 1910, Պոլիս՝ 1911, յետոյ կիսաշաբաթաթերթ եղած։

ԵՐԿԻՐ, հասարակական, տնտեսական քաղաքական և գրական օրաթերթ (Հ. Յ. Դաշնակցութեան), տպ. Թիֆլիս 1906. խմբ. հրատարակիչ՝ բժ. Մինաս Մուրատեան։

ԵՐԿԻՐ, օրաթերթ (Հ. Յ. Դաշնակցութեան), տպ. Կարին 1912 (թիւ 1–8). խմբ. Շ. Միսաքեան։

ԵՐԿԻՐ, երեկոյեան քաղաքական օրաթերթ (Հնչակեան կուսակցութեան) տպուած Կ. Պոլիս 1919–1922։

ԵՐԿԻՐ, քաղաքական հասարակական, գրական թերթ (Օրգան Հայ Ժողովրդական Կուսակց. Բագւի Կոմիտէի (եռօրեայ), տպ. Բագու 1919. խմբ. Աւ. Ամիրեան։

ԵՐԿԻՐ, աշակերտական երկշաբաթաթերթ, (օրգան Հ. Յ. Դ.եան Երկրի Աշակ. Միութեան) տպ. Երեւան 1919։

ԵՐԿԻՐ, անկախ լրագիր (շաբաթաթերթ), հիմնադիր խմբագիր Հ. Մ. Պոմուրեան, ապա Հ. Մ. Պատուրեան և Յ. Գ. Աթանասեան. տպ. Պուքրէշ 1925–1929 ապրիլ։

ԵՐԿՆԻՍՏ, գղ. Կարնոյ, 1900ին 10 տ. հայ բն. ունէր, եկղ. Ս. Հրեշտակապետ, ուր քանի մը ձեռագիրներ կային։ 1900ին դպրոցը 18 մանչեր կ'ուսանէին։

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ԱՌԱՔԵԱԼՔ, կը տօնէ Հայ եկեղեցին Պենտէկոստէի հինգերորդ շաբաթ օրը։

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ՄԱՐԳԱՐԷՔ (Ովսէ, Յովէլ, Ամովս, Աբդիաս, Յովնան, Միքիաս, Նաւում, Ամբակում, Սոփոնիա, Անգէաս, Զաքարիա, Մաղաքիա), կը տօնէ Հայ եկեղեցին Վարդավառին երկրորդ երեքշաբթի օրը։

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ (Դիոնիսիոս Արիսպագացի, Ոեթէոս, Սեղբեստրոս, Աթանաս, Կիւրեղ Երուսաղէմացի, Եփրեմ, Բարսեղ, Գրիգոր Նիւսացի, Գրիգոր Աստուածաբան, Եպիփան, Յովհան Ոսկեբերան և Կիւրեղ Աղեքսանդրացի), հայ եկեղեցին կը տօնէ Խաչվերացի հինգերորդ երեքշաբթի օրը։

ԵՐԿՈՐԵԱԿ կամ Երկուռեակ լեռ, Առաջին Հայոց մէջ և Կեսարիա քաղաքին մօտ է երկգագաթ լեռս, որուն Այլազգիք Ալի տաղ (տե՛ս) կ'ըսեն։

ԵՐԿՈՒ ԲԻՒՐՔ, Մաքսիմիանոս կայսեր օրով հրկիզուած մարտիրոսներ, զորս կը տօնէ Հայ եկեղեցին՝ Յիսնակաց հինգերորդ շաբաթ օրը (դեկտեմբերի մէջ)։

ԵՐԿՈՒ ԳՈՄԵՐ, Ինճիճեան կը յիշէ գիւղս, Տուրուբերանի Տարօն գաւառի մէջ, Մշոյ արեւմտակողմը։

ԵՐԿՈՒ ԽՎՆԵՐ, նոյնպէս Ինճիճեանէն կը յիշուի գիւղս Տարօնի մէջ։

ԵՐԿՈՒՆՔ, հասարակական, գիտական և գրական ամսաթերթ. օրգան Հ. Յ. Դ(աշ) Կ. Պոլսոյ Ուսանողական Միութեան, տպ. Կ. Պոլիս, 1912-1914. Արտօնատէր և պատասխանատու խմբագ. Գայուստ Էյնատեան։

ԵՐԿՈՒՆՔ. օրաթերթ. (երկօրեայ), տպ. Աթէնք 1922–3 (1–51 թիւ) պատ. Տնօրէն խմբագիր՝ Յարութիւն Գասպարեան։

ԵՐԿՈՒՆՔ, ամսաթերթ, օրկան Զ.Ե.Ո. Միութեան, տպ. Բարիզ 1930։

ԵՐԿՈՒՆՔ, խմորատիպ թերթ, գաղտնի հրատարակութիւն Դաշնակցականաց՝ Վանի մէջ 1908ին լոյս տեսած (2 թիւ)։

ԵՐԿՈՒՇԱԲԹԻ, լրաթերթ, տպ. Կ. Պոլիս 1919–1920. խմբագիր՝ Սիմոն Խորէն։

ԵՐԿՏԱՍԱՆԻՑ ՎԱՆՔ, Սիւնեաց աշխարհի վանքերէն մին։ (Տեղեկութիւնք կը պակսին)։

ԵՐԿՏԱՍԱՆԱՑ, այսպէս եւս գրուած է Սիւնեաց (Արեւիք) Եկտասան աւանի անունը։

ԵՐՄՈԳԻՆԷՍ Ս. տ. Մինաս.

ԵՐՄՈՂԱՑՈՍ կամ Երմողեոս Ս. տ. Պանդալեոն։

ԵՐՄՈՆԷ կամ Երմոնիա Ս. դուստր Փիլիպպոս առաքելոյ. 117ին կը նահատակուի Կեսարիոյ մէջ Ադրիանոս կայսեր հրամանով։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Խաչվերացի երկրորդ երեքշաբթի օրը։

ԵՐՆԳԱՆ, գղ. Աղբակու, ուր 1483ին Մարգարէ Աւետարան մը կ'ընդօրինակէ ընդհովանեաւ Ս. Աստուածածնի (Յիշտկ.)։

ԵՐՆՋԱԿ, Սիւնեաց աշխարհի գաւառներէն մին, որ համանուն գետոյն ընթացից համեմատ երկնցած է հիւսիսէ դէպի հարաւ։ Սահմանքն են արեւելքէն Գողթն, արեւմուտքէն Ճահուկ եւ Նախճաւան, հարաւէն Երասխ, հիւսիսէն Ծղուկ և Ճահուկ։ Օրպէլեան պատմիչը յիշելով աշխարհին անուանի բերդերը, կը յայտնէ, թէ «մի ոմն ի կանանց նահապետացն (Սիւնեաց) Երնջիկ անուն՝ շինէ և զանհնարին ամուրն Երնջակ,

յիւր անուն՝ բերդն և գաւառն կոչի Երնջակայ. և գնեն ի նմա տուն գանձու՝ և հարկաց աշխարհին։ Իւր ամուր դիրքովը շատ անգամներ փրկութեան և կորստեան պատճառ եղաւ. վասնզի երբեմն պատերազմի վտանգներու միջոց իր մէջ կ՚ապաստանէին իշխանները և ժողովուրդը կ՚ազատէին. և երբեմն ալ մատնութեամբ կամ կամ բռնութեամբ թշնամիներէն բերդի մէջ ամփացողները չարաչար կը պատուհասէին շատ արիւն թափելով ինչպէս Յուսուփէն՝ Ա. Սմբատի ժամանակ, Լէնկթիմուրէն և ուրիշներէ. որոնցմէ վերջապէս բոլորովին քանդուեր է հռչակաւոր բերդը՝ Յուսուփ բռնաւորը քամենլի ոճրագործութիւններով գաւառէս մեկնելէ վերջ, Գողթան ամիրաները Երնջակայ տիրեցին. յետոյ երկիրը խաղաղած միջոց ջանացին Սիւնեաց իշխանները գրաւել, և երբ ամիրաները չէին ուզեր տալ, Հայք սկսան պատերազմով տիրել և ամիրայի զօրաց յաղթեցին։ Այս պատճառաւ դաւաճանութեամբ կը սպանուի Սիւնեաց նախագահ իշխանին Վասակ եղբայրը, որուն մահը զգալով պատմիչը, կը մոռնայ յաւելուլ պատերազմին վախճանը, Արդեօք Սիւնեցիք տիրեցի՞ն գաւառին թէ ոչ։

Կրօնական տեսութեամբ նշանաւոր եղած է Երնջակ, նախ ունենալով երբեմն առանձին եպիսկոպոս՝ թէև ոչ օրինաւորապէս, ինչպէս կը յայտնէ Սարգիս կաթողիկոս ԺԱ. դարու սկիզբները. բայց որոշ չի գիտցուիր ե՞րբ սկսած է գաւառիս եպիսկոպոսութիւնը. վերոյիշեալ կաթողիկոսը խափանելով գաւառիս եպիսկոպոսութիւնն զայն Տաթեւու մեծաաթոռին հետ միացուց. բայց դարձեալ վերջը եպիսկոպոսներ եղած են, որոնք ըստ պատմչին պարականոն էին։ Վասնզի ահա Յովհաննէս Ապրակունեցի, Սեդրաքայ երիցու որդին, ԺԳ. դարու կէսէն վերջ, երթալով Կոստանդին կաթողիկոսին «և պաշտել զնա խաբող բանիւք ձեռնադրի եպիսկոպոս, և դայ յԵրնջակու վանս, յօղելով պատճառս այսպիսի. թէև այս աթոռ է եպիսկոպոսաց, զի գոն աստ գերեզմանք հայրապետաց. որք էին պատահմամբ եկեալ վասն ամրութեան բերդին, ի ժամանակս եպիսկոպոսացն Սիւնեաց, անդ վախճանեալ։ Եւ թիկունս արարեալ յայլազգեացն հազարապետ մի, բռնաբար յափշտակեաց զԵրնջակ գաւառ. վասն որոյ ելեալ եպիսկոպոսացն Տէր Սարգսի ի Նորավանից և Տէր Յովհաննէս ի Տաթեւոյ», կ՚երթան Կոստանդնի յաջորդ Յակոբ կաթողիկոսին, եղածը կ՚իմացնեն, և անկէց արգելական գիր առնելով, կու տան Պռօշ քաջ և հզօր իշխանին՝ որ պաշտպան էր եպիսկոպոսին, և անկէ հրաժարականի ձեռագիր կ՚ընդունին. յետոյ բռնելով Յովհաննէս եպիսկոպոսը, վրայէն զգեստը և կարգը կը հանեն։ Դար մը վերջը Ս. Կարապետի վանքը նորոգուելով կը թուի, թէ վիճակին առաջնորդարան եղած է, եւ ոչ եպիսկոպոսարան. բայց տեղւոյն կրկին վերաշինութենէն վերջ, ԺԷ. դարու կիսուն, դարձեալ կը յայտնուին Երնջակայ եպիսկոպոսներ. որոնք միանգամայն առաջնորդ եղած են Ս. Կարապետ վանաց։ Երնջակայ երկրորդ կրօնական նշանաւոր երեւոյթն ալ է Միաբանող կոչուած Հայոց ընկերութիւնը և անոնց կրօնաւորները, որոնք յարած էին Բարողողաց կամ Դոմինիկեանց կարգին։ Ասոնք որովհետև մասամբ մը հայկական ծէսերը փոխած էին լատինականի, ազգայնոց ատելի դարձան, և այս պատճառաւ ի սկզբան շատ անպատեհութեանց եւ խռովութեանց առիթներ եղած են, եթէ անաչառութեամբ քննենք, ոչ միայն լատինածէս հայ Միաբանողաց՝ այլև հայածէս ազգայնոց կողմէ։ Յետոյ այս ընկերութիւնը հաստատուելով, Հռոմայ Քահանայապետի հաճութեամբ առանձին եպիսկոպոս ևս դրուելով՝ յատուկ գաւառ ունեցան Միաբանողները Նախիջեւանեան անուամբ։

Այնուհետև հանդարտօրէն սկսան հովուել իրենց հօտը, չորս դարէ աւելի, տէպ նեղութիւններ ևս կրելով ազգայիններէ և այլազգիներէ։ Պարսից և Օսմանցոց բանակներէն երկիրը բոլորովին աւերած միջոց, ասոնք ալ գաղթեցին այլ կողմեր։

Երնջակ տարածութեամբ այնչափ մեծ չէ, վասնզի միայն գետ մը ունի և մանր ձորակներ. բազմաթիւ վիճակներու չի բաժնուիր. մանաւանդ որ երկրին մեծ մասը կը գրաւեն լերանց ստքերը. միայն արեւելակողմը, Բստաձորի սահմանակից կայ գետակ մը, որ կը ձեւանայ երկու ակունքներէ՝ որոնցմէ մին կը կոչուի Ժարաժուր։ Իսկ լեռներէն յիշելու արժանաւոր են Երլան տաղ Տագրի տաղ և Պալլը գայա։ Գաւառիս գիւղերը, Սիւնեաց աթոռոյն հին ցուցակի համեմատ, որովհետև Գողթան հետ խառն էին՝ հոն նշանակեցինք. իսկ հոս կը դնենք այժմեան վիճակագրութենէն մեզ ծանօթ եղածներու անուանք, սկսելով հիւսիսէն գետոյն ընթացից համեմատ և աւարտելով դէպի հարաւ՝ մինչև Երասխ.

Լիաքարաղ
Արաւսեակ. Արաւիս
Ջուվալա
Ղազանճի. Շահկերտ
Թէյվազ
Անգուր Վերին

Անգուr Միջին
— Նեrfին
Շոռուբ. Շոռուբ
Գող կամ Կեալ Ժաrաժուr
Փաrաղաւcs. Փոrաղաւcs
Խօcկաւcէն
Խան-աղա
Նոrաւcէն
Խաչափաrախ
Սայիբաղ
Պանանեաr. աղաrանեr
Քոնա
Աղrախունիf
Գզըլճա
Աrազին
Ճամայsին-Պաc
— Եայխ
Քիւզնիւs. Կզնուs
Ջուղայ
Միլախ կամ Միլան

Եւ Մայrա, Բեrդիկ, Sաrամաrզ կամ Թագաւոrամաrզ, և այլ աւերակներ։ Հ. Ալիշան գաւառս երեք մասանց կը բաժնէ. Ժաrաժուr, Եrնջակ եւ Ջուղայ։ Երնջակ գաւառը Նախիջեւանի մասն լինելով, անոր նման իր արգասաւոր ծոցէն յառաջ կը բերէ և ժիր մշակին կը պարգևէ տեսակ տեսակ առատ բարիքներ, բաց ի քանի մը լեռնային մասերէն, որոնց ցուրտ կլիմային չեն դիմանար ջերմով աճեցող բերքեր։

Երնջակ գետոյն ձախ թևի վրայ, Նոյաշէն գիւղէն երկու վերստ հեռու կը գտնուի, գաւառին հռչակաւոր և ըստ պատմչին «անճնաrին ամուrն» կոչուած Եrնջակայ բեrդը, սեպացած քարելերան մը վրայ բարձրացած։ Ամրոցիս գլխէն անցած դառնաղէտ և քստմնելի անցից յիշատակը զմարդ կը զարհուրեցնէ։ Երբեմն Սիւնեաց պայազատներու հարկաց և գանձուց տուն եղած է, և յետոյ, ինչպէս կանխաւ ըսինք, շատ անգամ բազմաց ապաստարան մինչև ԺԵ. դար։ Պատմութեան մէջ առաջին անգամ նշանաւոր կը հանդիսանայ Յուսուփ ոստիկանի պաշարմամբը և Բագրատունի Սմբատ թագաւորի ողբալի կատարածովը։ Նոյն ժամանակները Սիւնեաց իշխանները և թագաւորի եղբայրը, տեղւոյս ամրութեան վրայ վստահացած, իրենց գանձերը և գանձերէն աւելի սիրելի տիկինները հոս ապահոված էին, զգուշութեան համար կարգելով բաւական թիւով պահապաններ։ Անգութ ոստիկանը հոս դիմելով, երբ պաշարմամբ և պատերազմով չկրցաւ տիրել, խորհեցաւ Սմբատ թագաւորի ձեռքով (ինչպէս իջեցուցեր էր զինքը կամովի Արտագերեցի ամրոցէն), այս ամրոցին ևս տիրել. և բերդապահները թոյլ չտալով՝ անոնց աչքերուն դիմաց բերդին ստորոտը, անհնարին տանջանքներու կ'ենթարկէ զթագաւորը, որ մեծ համբերութեամբ և սուրբ հաւատքով խոստովանական մահուամբ կը վախճանի։ Անօրէն ոստիկանը Սմբատայ կեանքը զրաւելէն վերջ, որչափ և բերդի պաշարումն ու պատերազմը կը սաստկացնէ, առումն անհնարին կը լինի, մինչև որ ամենահաս և արագահաս Նենգութեան և ու մատնութեան մեքենաները թշնամին յանկարծ մերկացէն դէպի ներս խուժել կու տան, ահարեկելով և անհնարին դառնութեան սուգի մէջ համակելով միջինները. թշնամին՝ անպիտան և տգեղ մարդիկ սրով կոտորելէ վերջ, առոյգները եւ գեղեցիկները գերեց. նոյնպէս մեծատանց կանայքը ու մանուկները։ Մինչև ԺԴ. դար, տեղւոյս դէպքերը անծանօթ կը մնան. նոյն միջոց Թաթարաց եկնելէն առաջ՝ Պարսից աթաբեկը կամ սուլտանը, Երնջակայ բերդը, ծահուկ և անոնց սահմանները պարգեւեց Էլիկում Օրբելեանցին. որուն որդիքը Թաթարաց մօտ շնորհ գտան և ժառանգեցին։ Կը թուի թէ քրիստոնէից ձեռք մնաց ամրոցս շատ ժամանակ, վասնզի միաբանողները վստահաբար կը բնակէին գաւառիս գիւղերու մէջ մինչև ԺԴ. դար, այս բանս կը հաստատէ 1358ին գրուած կիսեղծ յիշատակագիր մը, ըսելով. «Եկ անօրէն Սաrլմիcն ի բերդ Երնջակայ, և շատ եկեղեցիք տապալեաց վասն մեղաց իմոց. և զգիրքս գերի են բերել ի բերդ... բազում աշխատանօք ու ընչիւք թափեցի զգիրքս»։ Ժամանակակից Մխիթար Ապարանեցիի համեմատ, Երնջակայ բերդը Միաբանողաց ձեռքը ևս եղած է. վասնզի Մաղաքիա Ղրիմեցւոյն համար կ'ըսէ, թէ հետը տանելով «զոմանս ի յաշակերտաց Սարգիս վարդապետին ի բերդն Երնջակոյ, և ետ ահացուցանել զնոսա չարչարանօք մահու, զի ուրասցին զճշմարտութիւն, և ապա տարեալ զնոսա բազում չարչարանօք և փետեաց զամենայն հերս նոցա»։

Բիչ տարիներ վերջ անառիկ բերդիս վրայ հասաւ Լէնկթիմուրի հրոսախումբը 1387 տարւոյ գարունը, առաջնորդութեամբ Մեհեմմէs Տեrվիc Պեrլասի. յետոյ օգնական եկան Ազբուղայի որդին Թիմուr խօճայ, և ապա Միrան Շահ՝ որ շատ ամիսներ պաշարելով նստաւ բերդի շուրջը. վասնզի պաշարուողներէն ոչ միայն ընդդիմութեան

այլ և ընդդիմամարտութեան հանդիպեցաւ. որովհետև անոնց արտաքուստ օգնութեան հասան Վրաց Գէորգ Թագաւորը Ալանաց (Օսից) օգնութեամբ և ուրիշ իշխաններ. Թագաւորը յաղթահարեց աշխարհաւեր բռնաւորի որդւոց բանակը բերդի մօտ, ազատեց անոր մէջ պաշարուած Թիր կամ Դահէր անուն բերդապահը, որ ըստ ոմանց Պաղտատու իշխողի Ահմէտ Ճելայիրեանի որդին էր. բայց կը կարծուի ըլլալ Դողթան տէրը, վասնզի Վրաց պատմիչ մ'ալ զանիկա տէր Ճալաթայ կը կոչէ և կ'անուանէ Թիր Սուլտան։ Մեր տարեգիրներէն մին 1391ին համառօտիւ կը գրէ. «էր սուլտան Ահմաթի որդին Դայիրէ յԱլընջայ բերդն. և Վրաց թագաւորն եկն ի վերայ բերդին և էառ. սուլտան Դայիրն տարաւ ի Տպղիս»։ Լէնկթիմուր այս բանս լսելով և բարկացած հրամայեց ծեծով պատժել Թոյլ և փախստական զօրավարները, և տուգանք առնուլ անոնց ձիերը և զինուորաց բաշխել. վարձատրեց իրեն Ապուպէքր Թոռը. որ պատերազմին մէջ սպաննած էր Շաքէի Սիտի Ալի անուն իշխանը։ Երնջակեցւոց դիմադրութիւնն տևեց երեք տարիէ աւելի, պաշարողներուն օգնութեան հասան Լէնկթիմուրի նորանոր գունդերը, որոնց մէջ նաև իրեն մէկ ուրիշ հռչակաւոր որդին Շահ Ռուխ և Միրուզ Շահ և ուրիշներ. բայց ասոնք դեռ չհասած, պաշարեալ բերդի մէջ ուտելիք և նոյնիսկ մորթ եւ նոյն տեսակ բաներ. զորս ուրիշ բան չըլլալով կ'ուտէին. ստիպուեցան անձնատուր ըլլալ։ Տարիներ վերջը, Լէնկթիմուր Ազուանից կողմերը գացած միջոց, տեսնելու եկաւ ամրոցը՝ որ այնչափ նեղեր էր իւր զօրքերը, հետը բերած էր նաև իւր տիկինները ու սիրելիները. ելաւ քարայրերին մինչև գագաթը, ամէն բան խնամքով քննեց և դարձաւ։ Ասոր մահէն վերջ Գարագոյունլու Թուրքերը, չի գիտցուիր ի՛նչ կերպով, յաջողեցան ձեռք ձգել բերդս Թաթարներէն, և հոն ամրանալով պատերազմէր Իսկէնտէր Գարա Եուսուֆի որդին՝ իրեն վրայ երբ Շահ-Ռուհ եկաւ (1435) և բերդը մեքենաներով պաշարեց, փախչելու հնարք գտաւ, Թերևս մատնութենէ ալ կասկածելով։ Իսկէնտէր ուրիշ ապստամբութիւններէ և արիւնահեղութիւններէ վերջ, իրենները իրմէ զզուելով 1437ին դնացին Ճիհանշահ եղբօրը մօտ։

Յայտնի է թէ անկէց վերջ ևս բերդը մնաց նոյն Թուրքմաններու ձեռքը, բայց չի գիտցուիր մինչև ե՞րբ։ 1480ին տեղւոյն տիրող կը յիշուի ոմն Սէյտի Ալիբէկ։ ԺԷ. դարու մէջ կը յիշուի բերդս Վենետկեցիներէն Ալընճա, Լինճիա և Ալինճիա անուանակոչութեամբք։ ԺԷ դարու սկիզբը Շահ Աբասի Օսմանցոց վրայ ըրած արշաւանքներու միջոց. Երևանայ կուսակալ Ամիրգիւնա խանը (1603) կը նստէր Երնջակայ բերդին մէջ, և երբ լսեց Օսմանցւոց Դիլամայ երկիրը ապստամբելը, անոնց վրայ գրկեց Դատարէկը և վանեց Կոթայ սահմանները։ Հաւանօրէն վերջին դարուց մէջ ևս զանազան դէպքեր հանդիպեցան բերդիս, որուն մէջ պահապաններ կը դնէին Նախճաւանի կառավարիչները, մինչև որ համանուն քաղաքի հետ բերդս ալ բոլորովին ամայացաւ. բայց ամայանալուն կամ վերջին լքման դէպքը անծանօթ կը մնայ. միայն հաւանական կը թուի, թէ սա ևս Շահկերտի և ուրիշ մերձաւորներու հանգոյն, Նատիր Շահի ժամանակ և անոր մահէն վերջ ամայացած ըլլայ։ Վերջին Ռուս-Պարսիկ պատերազմաց ժամանակ, այս տեղ ապաստաներ են Պարսից զօրքերը. անոնցմէ վերջն Ռուսաց սակաւաթիւ բանակը, մինչև որ ամբողջ երկրին տիրացան։

Այս բերդս որ անհնարին և անառիկ համարուած է մեր պատմիչներէն և զանազան դէպքերով ալ հաստատուած, մեր աշխարհի ամէնէն նշանաւոր ամրոցներէն մին է։ Երկու դժուարին ճանապարհներ ունի, մին հարաւային եւ միւսն հիւսիսային կողմէն. վասնզի արևմտեան կողմէն լեռներ և արևելքէն Երնջակ գետը կը պատսպարեն։ Հիւսիսային ճանապարհը կանխաւ այնպէս շինուած է եղեր, որ մէկ ձիով կարելի է եղեր ելնել, իսկ այժմ չէնքերու փլատակներով և լերան գլխէն թափած սալերով փակուած է. այսու հանդերձ ոտքով գնացողի համար միւսէն դիւրին է. այս ճանապարհով բարձրացած ժամանակ, ուղեւորն կը տեսնէ երեք ամրապինդ պարիսպներ քարուկիր շինութեամբ. առաջնապարիսպը ըստ կիսուն քանդուած է, միայն պահակներու տեղերը աւելի դիմացեր են. միջնապարիսպը առաջնոյն չափ վնասուած չէ. իսկ ներքնապարիսպը դեռ մեծաւ մասամբ կանգուն մնացած ամուր եւ բարձր չէնք մըն է. այս պարսպի քովերը կան քարուկիր և ոմանք թրծած աղիւսէ շինուած սենեակներ՝ մեծաւ մասամբ անվնաս։ Պարսպէն ներս ևս կան բազմաթիւ մեծ ու փոքր անվնաս։ Պարսպէն ներս ևս կան բազմաթիւ մեծ ու փոքր սենեակներ, շինուած քարուկրով և աղիւսով, որոնց տանիքները միայն կը պակսին։ Լերան արևմտեան և հարաւային ծայրը տակաւին կը մնայ ամբողջ քարաշէն դիտարան մը։ Ուշադրութեան արժանի են բերդիս թուով ինն ջրամբարները, իւրաքան-

չիւրը վեց քայլ լայնութեամբ՝ քան չորս քայլ երկայնութեամբ և 6 կանգուն խորութեամբ։ Այս ջրամբարները լեռ քարէ կտրուած և աւազանի վերածուած են, որոնց մէջ անձրեւի և ձեան ջուրերը կը հաւաքուին յատուկ մանր փորուած առուակներով։ Լերան գագաթը երկու ճիւղի բաժնուած է. խայցելուն մէկ ճիւղի տարածութիւնը և վրայի շէնքերը դիտելէն վերջ կը պատրաստուի միւս գագաթն ելնել անուղղով, որ առաջինէն շատ բարձր է. այս ճիւղի վրայ գտնուած շէնքերը մեծ մասամբ կանգուն են. լերան մերկ ու միապաղաղ գագաթին վրայ կանգնած հոյակապ կամարները, ընդարձակ քառակուսի դահլիճը և չորս կողմի վայելուչ ճարտարապետութեան շէնքերը ցոյց կու տան իշխանական արքունիք լինելը, որով և իրաւամբ մերձակայ բնակիչները Շահ բախտը (Թագաւորագահ) կ'անուանեն։ Սքանչելի և դիւթիչ է այս բարձրութեան տեսարանը, հարաւէն տեսնուելով Երասխը և Գարատաղի լեռները, արեւմուտքէն Այրարատ՝ իւր բարձրաբերձ լեռներով, հիւսիսէն և արեւելքէն Սիւնեաց բարձրաւանդակները։ Հարաւային ճանապարհը չնայելով որ արդէն դժուարագնաց և տաժանեցուցիչ է, դարձեալ երեք պարիսպներով ամրացած է. սոր ներքնաբերդը, որ լերան գլուխն է, այնպէս ամուր և անվտանգ է, որ կարծես նոր շինուած է. աջ և ձախ կողմը կան երկու գեղեցիկ և անվնաս սենեակներ։ Բերդիս ստորոտը կը նշմարուին պարսպաց և պատնիշաց հետքեր, ինչպէս նաև դէպի հիւսիս Շահկերտի կողմը բլրակի մը վրայ աւերակներ, որոնց մերձարնակները կ'աւանդեն լինել բերդը պաշարողաց բանակատեղին։ Բերդի մօտ կան նաև բազմաթիւ գերեզմաններ։

Վերոյիշեալ բերդի հարաւակողմը և անկէ չորս վերստ հեռաւորութեամբ կան և մեան դեռ Երնջակ քաղաքի կամ աւանի հազիւ նշմարելի աւերակները։ Քաղաքս շինուած կ'երեւի կէս մը հարթ լեռնադաշտակի և կէս մը լեռներու վրայ, բայց ափսո՛ս որ տգէտ ու հնութեան յարգը չիմացող մերձակայ Խանագա գիւղի թուրք բնակիչները, անցեալ դարու երկրորդ կիսուն մէջ սակաւ առ սակաւ քանդելով աւերակները՝ ագարակներ դարձուցած են, այնպէս որ այժմ հազիւ կան ու կը նշմարուին ցան և ցիր հիմքերու մնացորդներ։ Քաղաքատեղւոյն դիմացը լեռնադաշտակի վրայ է գերեզմանատունն, որ իւր բազմաթիւ հին գերեզմաններով՝ քաղաքին երբեմն ունեցած բազմամարդութիւնն կը յայտնէ։ Ազգային այցելու մը՝ «հնութեան ժանիքն ծախել է, կ'ըսէ, գերեզմանաց բոլոր արձանագրութիւնները, պահելով միայն ի նշան քրիստոնէութեան մամռապատ խաչերը. այնքան երկար դեգերելով քարերի մէջ հազիւ միայն մէկի վրայ այս գրերս որոշել կարացի թվին ՌԻԲ»։ Ցաւուք քննութեան և պեղմանց կը կարօտին քաղաքիս աւերակներն։ Գերեզմաններու մէկ մասն ալ վերոյիշեալ թուրք գիւղացիք հերկելով դաշտի վերածած են։ Երնջակ քաղաքը պատմութեան մէջ քիչ անգամ կը յիշուի. և բարգաւաճ կ'երեւի Թ. և Ժ. դարուց մէջ։ Քաղաքիս մէջ ազգային ժողով գումարուեցաւ 841ին, յորում ներկայ էին իշխաններ և եպիսկոպոսներ, որոնք քննեցին եւ արդարացուցին Ովայեցի Յովհաննէս կաթողիկոսը, զոր Հայոց Բագարատ իշխանապետը, դիւրաւ մտիկ ընելով ամբաստանողներու, մերժած էր աթոռէն։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ» Ա. էջ 113-8, քաղուած Հ. Ալիշանի «Սիսական»էն էջ 348-351)։ Սեղրակեան Արշէպ. առանձին գիրք մը հրատարակած է «Հնութիւնք հայրենեաց ի գաւառին Երնջակու» տիտղոսով։

ԵՐՆՋԱԿԱՑ Ս. ԿԱՐԱՊԵՏ ՎԱՆՔ, կը գտնուի Սիւնեաց Երնջակ գաւ.ի Ապրակունեաց արեւմտակողմը հարթ և գեղեցկատեսիլ տեղւոյ մը վրայ։ Հիմնարկութեան ժամանակն որոշ յայտնի չէ. միայն կը կարծուի ԺԱ. դարու վերջերը շինուած ըլլալը։ Պատմութենէն յայտնի է վանացս նորոգուիլն ԺԴ. դարու մէջ, այսինքն 1381ին Ղրիմեցի Մաղաքիա վարդապետի ձեռքով։ Նոյն ժամանակ կը յիշուի տեղւոյն փակակալ մը Ստեփանոս որ վանքս բերաւ մեծանուն վարդապետն Կախիկ, որ է Յովհ. Որոտնեցին և շատ աշակերտներ ժողվեց, ուր մեռնելով Որոտնեցին 1388ին թաղուեցաւ Ս. Գէորգայ վանքը։ Որոտնեցւոյն յաջորդած է վանացս իբրև առաջնորդ իրեն աշակերտը Գրիգոր Տաթևացին, որ իրեն վարդապետին շաւղացը հետևելով կը ժողվէ շատ աշակերտներ և կ'ուսուցանէ. որ և երկու տարի վերջը ժամանակի վրդովմանց պատճառաւ խոյս կու տայ Տաթևի վանքը։ Գրիգոր Տաթևացիէն վերջ վանացս առաջնորդներու յաջորդութեան կարգը և անունները կը ծածկուին անյայտութեան մէջ մինչև 1654 թուականը, յորում Մեղրիի Կարճաւան գիւղէն գալով Եսայի վարդապետ, Փիլիպպոս կաթողիկոսի աշակերտներէն մին, իրեն ուսումնակից Զաքարիա Վ. Վաղարշապատեցւոյ վկայութեան համեմատ, «բազում աշխատութեամբ և անհանգիստ ջանութեամբ ի հիմանց ի վեր նոր իմն սքանչելատեսութեամբ շինեաց զեկեղեցի Սրբոյ Կարապետին, պարսպաւն ամենայնիւ և կոփուածոյ

վիմօք և ձուլածոյ կրովն։ Վանացս բուրգերով պարիսպները հողաշէն են, իսկ եկեղեցին քարակոփ հոյակապ և գեղեցիկ, շինուած Նասյիէն

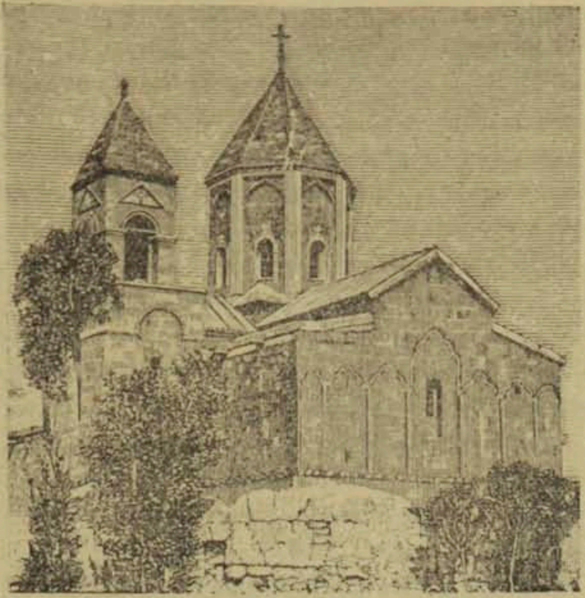

Երնջակայ Ս. Կարապետի վանքը

1655 թուին, Ղազար վարդապետի օգնութեամբը։ բարձր եւ վայելուչ կաթողիկէն միայն աղիւսաշէն է։ Տաճարն ունի երկու դուռն՝ արեւմտեան և հարաւային կողմերէն. արեւմտեան դրան եզերքը զարդարուած են նուրբ քանդակագործութեամբ և կայ շինողաց յիշատակարանը։ Երկայնութիւնն է 23 քայլ և լայնութիւնը 10. հաստատուած է չորս մեծամեծ սիւներու վրայ և կամարակապ է։ Ունի մէկ պատարագի սեղան, որուն երկու կողմը կան կրկնայարկ աւանդատներ կամ մատուռներ։ Ձախակողմեան մատրան մէջ կը պահուին սրբոց նշխարներ. ատոր յատակը աղիւսով ծածկած ժամանակ, Երեմիա վարդապետը տեսած է գաղտնարանի դուռն մը և ներս մտնելով գտած է բաւական թիւով ձեռագիր մատեաններ, թերեւս եւ ուրիշ անօթեղէններ եւ զարդեր։ Իւրաքանչիւր աւանդատան դրան վրայ գրուած է մէկ մէկ փոքրիկ գեղաքանդակ խաչքար, ամէն մէկի պատուանդանի վրայ կան արձանագրութիւններ, մին 1475 և միւսն 1605 թուականաւ։ Եկեղեցւոյ մէջը նկարներով զարդարուած է եղեր՝ որուն մնացորդները սեղանոյն առաստաղի և կաթողիկէին վրայ կը նշմարուին։ Արտաքուստ հիւսիսային որմին վրայ լուսամուտէն վեր կայ ուրիշ խաչքար մը 1655 թուականաւ արձանագրութեամբ Նասյի վարդապետի։ Ուրիշ մեծ խաչքար մ'ալ կայ վանացս մէջ Խոցադեղ անունով մէկու մը արձանագրութեամբ։ Եկեղեցի արեւմտեան կողմէն ունեցած է փոքրիկ գաւիթ մը քարերով և թրծած աղիւսով շինուած. այժմ միայն գաւթի կամարներու հիմունքը կը նշմարուին. վերջին առաջնորդներէն մին Երեմիա վարդապետ, հոս այս հիմանց վրայ սկսեր է շինել կոփածոյ քարերով փոքրիկ զանգակատուն մը, զոր չէ կարողացած աւարտել մահը կանխելով (1865ին)։ Եկեղեցւոյ հարաւային որմոյն կցուած է գեղեցիկ քարաշէն երկարաձև մատուռ մը՝ Սուրբ Ստեփաննոսի նուիրուած, որուն շինութեան թուականը (1714) և շինողին՝ Շոռոթեցի Խօջայ Այվազին յիշատակարանն, ի ներքուստ գրուած է կարմիր ներկով կամարին վրայ։ Այս Ստեփաննոսի մատուռը ունի տանեացը վրայ հաստատուած երկյարկ զանգակատուն մը, առաջին քարաշէն յարկը, ինչպէս 1705 թուականաւ արձանագրութիւնն կը յայտնէ. յիշատակ է Նախիջևանցի Պարոն Ադամալի. երկրորդ յարկն շինուած է Երեմիա վարդապետի օրով թրծած աղիւսով և յիշատակ է Շուշեցի բարեպաշտօն Կարապետ աղա Շահմուրատեանի, որ և ունի զանգակատան արեւմտեան որմոյն մէջ ագուցուած փոքրիկ մարմարինի վրայ իրեն յիշատակագիրը։

Վանքս հռչակուած է իբրև բուժիչ օձահարներու. հաւատքով կը դիմեն նաև այլազգիներէն, և առնելով աւանդատան մէջ պահուած օրհնած հողէն, կը դնեն խայթուածին վրայ։ Հոս պահուած սրբազան մասունքներէն նշանաւոր է Հազարափրկիչ անուամբ խաչը՝ ոսկեզօծ պահարանի մէջ, որուն մէջ կը կարծուի ամփոփուած Քրիստոսի կոնքի մէկ մասը կամ թաշկինակը. ըստ ոմանց նոյն է Մարդադանեաց խաչին հետ. ստէպ թափորով կը տանին այլ և այլ կողմեր բժշկութեան համար, ինչպէս նաև 1878 տարւոյ սկիզբը Ագուլիս տարին, հոն հիւանդութիւններ ճարակած միջոցը։ Կան նաև ուրիշ խաչեր, որոնց մէջ ամփոփուած են Ս. Կարապետի նշխարաց մասունքները, ինչպէս նաև անոր աջը Ս. Ոսկեբերանի՝ ոսկէզօծ պահարանի մէջ. խաչերէն մին նուիրած է Յակոբ կաթողիկոսը 1656 թուին։ Ասոնց հետ կը պահուին նաև հին եւ նոր կտակարան ձեռագիր մատեաններ, որոնցմէ մին (Աստուածաշունչ) 1663ին կ'ընծայուի ըստ յիշատակարանին, «ի վանս Երնջակայ, ի վայելումն հեղահոգի մեծ վարժապետին Նասյեայ, զոր այս աւուրս նոր նորոգեալ կոփածու վիմով և գեղեցկազան յօրինուածով զսուրբ եկեղեցին որ Ս. Կարապետ վերձայնի. որ և իսկ յորդորիչ եղեւ սուրբ գրոցս, զի անջնջելի յիշատակ կայցէ ի

սուրբ ուխտս Ապրակունեաց»։ Անցեալ դարու կիսուն վանացս բնակարանները քայքայուած էին. միայն մնացած էր առաջնորդարանը, և յետոյ Երեմիա վարդապետը սենեակներ աւելցուց։ Վանացս հիւսիսային պարսպի մօտ կայ բլրակ մը՝ որ միաբանից գերեզմանատեղին է. պարսպաց արտաքոյ ալ կան հնագոյն գերեզմաններ խոյաձև քարերով. իսկ պարիսպին հարաւակողմն յայտնուեր են սենեկաձև գետնափոր գերեզմաններ՝ միայն ոսկորներով։ Վանքս ունի բաւական կալուածներ, ձիթահանք, ջրաղացներ. ասոնցմէ զատ նուէրներ կ'ընդունի ուխտաւորներէն, մանաւանդ Վարդավառին։ Եկեղեցւոյն արևելեան կողմը բաւական խոր փորուած ջրոյ աւազան մը կայ, որ կը լեցուէր, կ'ըսեն, ջրոյ կաթուածներով՝ և այդ պատճառաւ Ս. Կաթնէ կ'ըսուի։ Սրբազան կը համարուէր այս աւազանը. և ինչպէս կը պատմեն, ամէն կիւրակամուտ երեկոները մոմ կը վառէին այս տեղ։ Աւանդութեամբ կ'ըսեն, թէ ժամանակաւ խիստ առատ և պատուական ցուրտ ջուր կը վազէր այս սուրբ աղբիւրէն, և ցամքած է վատաբարոյ մարդու մը մեղացը պատճառաւ, որ գարշ գործով անարգած է սուրբ յարգը Վարդավառի խառնիճաղանճ բազմութեան ժամանակ։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

Ս. Կարապետի խաչքար

Երնջակի Ս. Կարապետ վանքի մասին ուսումնասիրութիւն մը գրած է Ն. Վ. Տ. Ա. (տե՛ս «Մշակ» *1909* թիւ *162*)։

Յիշատակարանաց մէջ Երնջակի առաջնորդ կը յիշուի Տէր Անդրէաս *1686*ին, իսկ *1695*ին Մատթէոս արքեպ. Ապրակունեցի։

Վանքս բացի հին յիշատակարաններէն կը յիշէն ԺԶ. դարու յիշատակագիրք. *1491*ին Մելքիսեթ գրիչ Ս. Կարապետ ուխտիս մէջ կ'ընդօրինակէ Աւետարան մը որ ըստ Սրուանձտեանցի (Թորոս Աղբար Ա. *113*) Եւդոկիոյ առաջնորդարանը կը գտնուէր, յիշատակագիրս կ'ըսէ թէ գրած է այդ աւետարանը «ի կաթողիկոսութեան տէր Սարգսի եւ յեպիսկոպոսութեան մերոյ տէր Յուսկանն»։

*1611*ին Կուտինայի եպիսկոպոս Յակոբ՝ Երնջակի վանքը կ'երթայ կանոնագիրք փնտռելու։ *1649*ին վանքին առաջնորդքն են Եսայի եւ Ղազար՝ գրիչ՝ Շմաւոն աբեղայ։ *1665—8* յիշատակարանաց մէջ Եսայի առաջնորդը կը յիշուի եւ կ'ըսուի թէ իրեն յաջորդած է Առաքել րաբունին։

ԵՐՈՒԱԶ, *որդի Արտաւազդայ Ա. և եղբ. Տիգրանայ, Քրիստոսի 2 թուին Տիգրանայ մահէն ետք Հռոմայեցիք Երուազը թագաւորեցուցին Վերին Հայոց մէջ։ Հայերը կը վանեն զինքը եւ տեղը թագաւոր կը դնեն Տիգրան Կրտսերը։*

ԵՐՈՒԱԶ *քրմապետ, եղբայր Երուանդ Բ. Թգ.ի, սա իր եղբօրմէ քրմապետ անուանուեցաւ 80 թուին, երբ Երուանդ Արմաւիրի կուռքերը Բագարան փոխադրեց։ 88ին Սմբատ ասպետ սպաններ Երուազը։* (Չամչեան՝ Ա. հտր.)։

ԵՐՈՒԱՆԴ Ա. *Թագաւոր Հայկազն, որդի Հայկակի, հայր Մեծն Տիգրանի, կը թագաւորէ 569-565 նախ քան Քրիստոս՝ ըստ Մովսէս Խորենացւոյ։*

ԵՐՈՒԱՆԴ Բ. *Թգ. Հայոց, որդի Արշակունի մօր։ Սա Սանատրուկին յաջորդեց 68—88ին։ Վեսպասիանոսի և Տիտոսի Հռոմայ կայսերաց օրով Միջագետքը Հռոմայեցւոց տուաւ։ Ինքը շինեց Երուանդաշատ քաղաքը* (տե՛ս վարը) *և հոն փոխադրեց արքունիքը. իր անուամբ շինուած է նաև Երուանդակերտը։ Երբ Արտաշէս Բ. Սմբատ Ասպետի օգնութեամբ Պարսկաստանէն Հայաստան եկաւ իր Սանատրուկ հօրը գահուն տիրանալու՝ Սմբատ ասպետէն սպաննուեցաւ։*

ԵՐՈՒԱՆԴԱԿԵՐՏ, *Այրարատայ Արշարունեաց գաւառի մէջ, Երուանդաշատի մօտ կը դնեն ոմանք Երուանդայ այս դաստակերտին վայրը։ Խորենացին ալ առանց դիրքը ճշգրտելու, հետևեալ կերպով կը նկարագրէ. «Քաղցր է ինձ ասել*

Երուանդակերտի մնացորդները

և յաղագս գեղեցիկ դաստակերտին Երուանդակերտի, զոր յօրինեացն ինքն Երուանդ, գեղեցիկ և չքնաղ յօրինուածովքս։

Մ. Խորենացիի գրածէն կը տեսնուի որ Երուանդակերտ ճոխացած էր գեղեցկութեամբ եւ ոչ ամրութեամբ, անոր համար շուտով աներեւոյթ եղած է և պատմութեան մէջ ալ չի յիշուիր. միայն Առաքել պատմիչ (Դ.) կը յիշէ ըսելով. «Երուանդակերտն որ այժմ ասի Աղջազալայ». և անոր հետեւելով, կը դնէ նաև Բաղրամ աշխարհագրութեանը մէջ, ինչպէս նաև Գէորգ՝ Օսմանեան պատմութեան մէջ։ Այս Աղջագալայ ըսուածը չէ անշուշտ համանուն վիճակի բերդը և ոչ ալ Կէչուանի մօտ եղած գիւղը. վասնզի ասոնք Երասխէն շատ հեռու են։ Ոմանք փոխանակ Ագճագալէի՝ կը համարին Սիւրմէլիի հարաւային և Կողբայ արեւելեան կողմը գտնուող Գարագայլեն, բայց այս ևս Երասխէն հեռու կը թուի։ Հաւանական է Տիւպուայի նշանակածը, Երուանդայ քաղաքի մօտ, Ախուրեանի ձախակողմը, Հաճի Պայրամլուի հարաւակողմը և անկէ հեռու, Ռուսաց ընդարձակ աշխարհացուցին վրայ նշանակուած Գզըլ գալա ըսուած տեղը, Հելուետիացի ճանապարհորդին այս տեղւոյս աւերակաց վրայ ըրած նկարագիրն ալ կը համաձայնի Խորենացւոյն նկարագրութեան։ Աւերակներուն մէջ կ'որոշուին երկու եկեղեցիներ՝ երկրաչարժէ հիմնայատակ եղած, և փողոցներու հետքեր. արեւելեան կողմն ալ զանազան ձեւերով գերեզմանաքարեր, որոնք՝ ինչպէս նաև աւերակներս, յատուկ քննութեան կը կարօտին։ Եթէ ստուգիւ մեր յետին պատմիչներն ալ այս տեղս համարեցան՝ Երուանդակերտ, այն ժամանակ ժէ. դարու սկիզբը Ագճագալա կը կոչուէր և ունէր ամրոց, ուր եկաւ, Առաքելի ըսածի համեմատ, Շահաբաս խելով Օսմանեանց սպարապետ Ճէլալօղլի Սինան փաշայի գալուստը, և սկսաւ Հայերը գերի տանիլ Պարսկաստան։ (Եփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ» բառարան, Ալիշանի «Այրարատ»են)

ԵՐՈՒԱՆԴԱՇԱՏ, Երուանդայ գաւառ կամ Մարմէտ, Այրարատայ Արշարունեաց գաւառի կամ Երուանդ Բ. Թագաւորի անուամբ կոչուած Երուանդայ գաւառի մէջ կառուցուած էր հին արքայանիստ մայրաքաղաքս, Երասխայ ձախ եւ Ախուրեանի արեւմտեան կողմը։ Խորենացին (Բ. Լթ) քաղաքիս շինութեան պատճառը և շինութեան նկարագրութիւնը հետեւեալ տողերու մէջ կը ստորագրէ. «Ցաւուրս սորա (Երուանդ Բ.) փոխին արքունիքն յԱրմաւիրն անուանեալ բլրոյն. քանզի էր հեռացեալ գետն Երասխ, եւ յերկարել ձմերայնոյն, և ի դառնահոտ փչմանէ հիւսիսոյ պաղացեալ ձուլեալ վտակն, ոչ ուստեք արբուցումն բաւական թագաւորականի գտանէր տեղւոյս»։ Երուանդ նեղուած՝ արքունիքը արեւմտեան կողմը բլուրի մը վրայ կը փոխադրէ. կը պատսպատէ բլուրը և միջնաբերդը կ'ամրացնէ բարձըր պարիսպներով եւ պղնձեայ դռներ դնելով։ Երուանդ՝ այս ամէն ամրութիւններով ու որոգայթներով չկարողացաւ իր փափագին հասնիլ, վասն զի թագաւորութեան օրինաւոր ժառանգն Արտաշէս Բ., իր Այրարատ Սմբատ սպարապետին ձեռքով, յաղթեց Երուանդայ բանակին Երուանդավան կոչուած տեղը, և հալածեց քշեց զինքը, մինչեւ իր քաղաքը ուր զինուորէ մը սպանուեցաւ Երուանդ և իր մահուամբը մարեցաւ ու նսեմացաւ նաև քաղաքիս փառքը, վասն զի Արտաշէս Բ. Արտաշատը շինելէ վերջ, Երուանդաշատի արքունի վայելչութիւնները և գանձերը փոխադրեց։ Իսկ Երուանդայ շէնքերը՝ արքունի կալուածք եղան. զորս յետոյ մեծն Տրդատ պարգեւեց Կամսարականաց ցեղին.

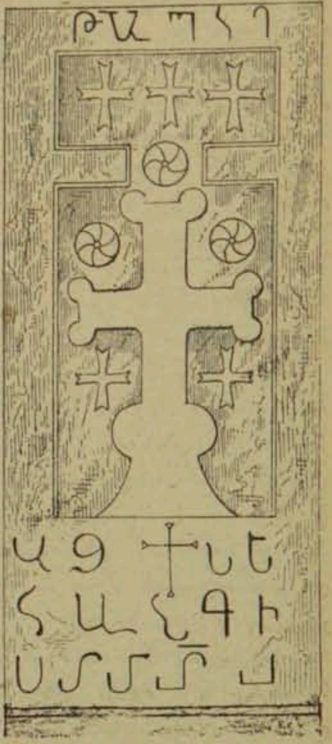
Երուանդաշատի մօտ մահարձան

որոնք իրենց իշխանական աթոռը հաստատեցին քաղաքիս մէջ։ Թէեւ քիչ ժամանակ վերջը՝ Տրդատայ թոռնորդին Արշակ Բ. յափշտակեց Երուանդաշատը Կամսարականներէն, բայց իրմէ զօրաւորն ալ և իր անհաշտ թշնամին Շապուհ Պարսից թագաւորը իր ձեռքէն առաւ, և բոլոր շէնքերը կործանել տուաւ, գերի տանելով, ըստ

Բուզանդայ. «երդս քսան հազար Հայ և երդս երեսուն հազար Հրեայ, և զքաղաքն ի հիմանց տապալեալ բրեալ յաւակէին»։ Հաւանական է այս աւերումէն վերջ, լքեալ աւերակ մնացած ըլլայ ճարտարարուեստ և ամուր բերդը, վասնզի ալ չի յիշուիր Հայոց ամրոցներու և զօրանիստ վայրերու կարգին մէջ։ Բայց քաղաքը վերստին շինուեր և դարձեալ Կամսարականներու ստան եղեր է մինչև Ը. դար, կոչուելով ուրիշ անուամբ ՄԱՐՄԷՏ, որ ծագած է Մար-Ամատ Պարսիկ կոչումէն. Քաղաքս ստէպ Խորենացիէն և ուրիշներէ կոչուած է նաև Երուանդայ քաղաք, և ամրոցին զրից պատճառաւ՝ Երուանդաքար ևս կոչուած է։ Մարմէտ անուամբ կը յիշուի Բագնայրի արձանագրութեանց մէջ. ԺԳ. դարու սկիզբը 1209-ին, Խաչերս անուամբ Լօռեցի ոմն Աբրահամու որդի, Ս. Աստուածածնի վանաց կը նուիրէ իրեն այգին. և Սարգիս անուամբ մէկն ալ նոյն դարուն մէջ՝ կը նուիրէ իրեն «այգին որ ի Մարմէտ՝ ի վերայ Երասխայ»։ Անանիա Շիրակացին ևս երկու անգամ կը յիշէ Մարմէտ անունն իր համարողական գրոց մէջ։ Չի գիտցուիր թէ ե՞րբ բոլորովին անշքացաւ քաղաքս, բայց կը թուի վերջին դարուց մէջ, Թուրքաց և Պարսից պատերազմաց միջոց։ Այս կողմերս առաջին անգամ խնամքով քննած է Տիւպուա Հելուետիացին, որ միայն Երուանդաշատը կը շփոթէ Երուանդակերտի հետ։ Ցանկալի էր և արժանի է քաղաքիս վայրը նորանոր քննութեանց և պեղմանց։ Բերդի քարաբլրան մօտ ուրիշ բլրակ մը, ուր կան շատ գերեզմաններ։ 733 էջի պատկերը կը ներկայացնէ Երուանդաշատի մօտ գտնուած մահարձան մը 1425 թուականաւ արձանագրութեամբ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

ԵՐՈՒԱՆԴԱՑ ՔԱՂԱՔ տես Երուանդաշատ։

ԵՐՈՒԱՆԴԱՒԱՆ, Այրարատայ Արշարունեաց գաւառի մէջ է նաև այս բնակավայրս Երուանդայ, որ հեռու է Երուանդաշատէն իբր 38 մղոն՝ հիւսիսային կողմը, ինչպէս կը յայտնէ Խորենացին (Բ. խզ.) ըսելով. «Եւ ճամբարն Երուանդայ էր բացագոյն ի քաղաքէ նորին աւելի քան Գձ ասպարիսաւ (38 մղոն), ի հիւսիսոյ ի վերայ գետոյն Ախուրեան»։ Այս անունս դրաւ Արտաշէս, երբ հոն յաղթելով Երուանդայ վանեց անկէ զԵրուանդ. «Եւ անուանեաց զհովիտն՝ ուր ի վերայ դիականցն բանակեցաւ՝ Մարաց մարզ. (վասնզի Մարաց զօրքերով հոն բանակ դրաւ Արտաշէս)։ Եւ զտեղի ճամբարուն՝ Երուանդայ վան, որ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի, այսինքն եթէ յայսմ տեղւոջ Վանեաց զԵրուանդ»: Տեղւոյս անունը գրուած կը գտնենք նաև Երուանդաւան։

ԵՐՈՒԱԴԱՔԱՐ, այսպէս կոչուած է Երուանդաշատը ամրոցին զիրքերուն պատճառաւ։

ԵՐՈՒԱՆԴՈՒՆԻՔ կամ Երիթունիք Վասպուրականի հին գաւառներէն մին։ Գաւառիս անունն գրուած է նաև թ տառով Երուանթունիք։ Թովմա Արծրունին կը գրէ Արուանթունիք։ Երուանդունիք գաւառի կը համապատասխանէ Հայոց ձորը։ Երկիրը հարաւէն և հիւսիսէն աննշան լեռներով պատած լինելով, բնական դիրքով ձոր մը ձևացուցած է, որուն բնակիչները ի հնուց Հայեր լինելով, կոչուեր է Հայոց ձոր։ Գաւառիս սահմանն է արևելքէն Վերին Խոշապ, արևմուտքէն Վանայ ծովակը, հարաւէն Ռշտունեաց և Անձևացեաց գաւառները և հիւսիսէն Վան Տոսպ։ Կլիման բարեխառն է, օդը գեղեցիկ, ջուրը լաւ և հողը արգաւանդ։ Ժողովուրդը առհասարակ երկրագործ և մասամբ մը անասնարոյծ։ Գաւառիս գլխաւոր գետերն են Խոշապայ գետ և Շամիրամայ գետ։ (Միրախորեան՝ «Նկարագրական ուղեւորութիւն», Ա. 120—122)։

ՆԵՐՈՒԽԱՆ տե՛ս Սրմաքէշխանլեան Երուանդ։

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ, Ահա աշխարհիս միակ քաղաքն, որուն անունն սրտեր կը յուզէ, իր բազմազիմի նուիրական և անմահ յիշատակներով։ Քրիստոնեայք, Հրեայք և Մահմետականք սուրբ քաղաք կը կոչեն, ըստ Արաբացւոց և Տաճկաց Էյլիուս կամ Քուտսի Շէրիֆ. ըստ Հրէից՝ Երուշալայիմ։ Երուսաղէմ Միջերկրական ծովէն 64 և Յորդանանէն 32 հազարամետր հեռու կը տարածուի Պաղեստինու ալեծուփ լեռնադաշտի բարձր բլրոց վրայ. Միջերկրական ծովէն մօտ 2400 ոտք բարձր է։

Քաղաքին գեղեցկագոյն տեղն է Սիոն լերան պարսպէն ներս եղած մասին վրայ կառուցուած, մեր ազգին սեպհական Ս. Յակոբեանց վանքը, որ գեղեցիկ պարտէզներովը, բարձր նոճիներովը ու ընդարձակութեամբը կը զմայլեցնէ դիտողները։ Մեծ մղկիթին վերաբերեալ գետինն ալ իրեն խոտաւէտ ածուներով, նոճի ծառերով բաւական շքեղութիւն և պայծառութիւն ունի։

Հայ ժողովրդեան թիւը 500 է, որոնց նախնիքը գաղթած են հոս մեծաւ մասամբ ալ Փոքր Ասիոյ և Հայաստանի զանազան գաւառներէն։ Ազգայնոց մէկ մասը միջակ հարստութեան տէր արհեստաւորներ են, մէկ մասն ալ աղքատ՝ որոնց բնակարան և հաց կը հայթայթէ Ս. Յակոբեանց վանքը։ Մահմետականք կը բնակին քաղաքին կեդրոնը և դէպի հիւսիսային արևելք՝ Հրէից թաղը թէև Սիոնի հիւսիսային արևել

եան կողմն է, բայց իրենք տարածուած են նաև քաղաքին այլ և այլ կողմերը և մանաւանդ պարսպէն դուրս նոր շէնքերու մէջ։ Յոյնք, Հայք, Լատինք, Ասորիք, Ղպտիք և ուրիշներ կը բնակին գլխաւորաբար իւրաքանչիւրն իրենց վանուց մօտ։

Երուսաղէմ ո՛չ միայն կրօնական այլ և ազգային տեսակէտով մեծ նշանակութիւն ունի մանաւանդ մեր ազգին համար։ Հայոց նախահաւատ թագաւորի Աբգարու Քրիստոնեայ թագուհին Հեղինէ, Քրիստոսի 40—50 թուականներուն քաղաքս գալով՝ շատ մը այլ և այլ շինութիւններէ զատ, որոնց կարգէն են Ս. Յարութեան, Ս. Ծննդեան, Ս. Աստուածածնի, Ս. Համբարձման լերան վրայ շինուած մատուռներն, շինած է նաև Գլխադիր Ս. Յակոբ Առաքելոյն՝ անուանեալ Տեառն եղբայր, գերեզմանին վրայ մատուռ մը որ հետըզհետէ ազգիս քրիստոնեայ թագաւորաց, իշխանաց և մեծամեծաց միջոցաւ աւելնալով զանազան շինութիւններ և նորոգութիւններ, կազմուած է այժմեան Ս. Յակոբեանց վանքը և ընդարձակ եկեղեցին, ինչպէս նաև Ս. Հրեշտակապետի և Ս. Փրկչայ հոյակապ վանքերը։ Եօթներորդ դարու վերջերը կամ Ը.ի սկիզբները Հայոց Անաստաս վարդապետէն շարադրուած համառօտ գրուած մը, կը յայտնէ Երուսաղէմի մէջ Հայոց իշխանաց կառուցած եօթանասուն վանքերու անուանք, համառօտ նկարագրութեամբ. մենք ալ հետաքրքրական կը համարենք այդ վանքերու անուններէն գէթ մէկ մասն աստ դնել. Պետրոսի վանք, Պանդայ վ. Բասիլի վ. Ս. Գէորգայ վ. Նորավանք, Խաղայ վ. Արծրունեաց վ. Զարեհաւանի, վ. Մամիկոնեաց վ. Գուգարաց վ. Բղեշխի վ. Սիւնեաց վ. Ռշտունեանց վ. Խորխոռունեաց վ. Երիցավանք, Ս. Ղեւոնդեանց վ. Անձեւացեաց վ. և այլն։ Մենք պիտի ջանանք այժմ, որչափ հնար է ամփոփ նկարագիր մը տալ քաղաքիս ազգային հաստատութեանց վրայ, որոնք իբրև տաճարային շինուածք և իբրև պատմական յիշատակարանք, մեր փառքը ու պատիւն են։ Եւ սկսինք Ս. Յակոբեանց վանքէն, որուն մեծ մուտքը գեղեցկաշէն և կամարակապ է, և դուռն համակ երկաթ։ Դրան կամարի ճակատն արաբերէն արձանագրութիւն մը կայ, զոր շնորհած է Եգիպտոսի սուլթաններէն Էլ-Զահիր Ապու-Մէհմէտ Սայիտ Ջագմագ, 954ին Հիճրէթի (1437)։ Այս արձաւագրութեան ճիշդ մէկ օրինակն ալ դռնէն ներս ղիմացի պատին մէջ զետեղուած է. ասով արձանագրողը կ'արգիլէ այն ամէն նեղութիւնները, որոնք տեղի ունեցած են վանացս նկատմամբ, և կը վերջացնէ խօսքն ըսելով։ «ով որ այդ ամէն արգիլուած նեղութիւնները ու վնասները նորոգելու ըլլայ, անիծուի Աստուծոյ կողմէն»։ Դրան ներսի կողմը, արաբական արձանագրութեան ճիշդ ետեւը՝ մարմարեայ քարի մը վրայ կայ Գրիգոր պատրիարքի հայերէն արձանագրութիւնն՝ արեւմտեան պարսպի, դրանց և խուցերու շինութեան վերաբերեալ, ՌՃՂԲ թուականաւ։ Ս. Յակոբայ մեծ եկեղեցին փառաւոր, ակնապարար և հրաշազարդ շինուածք մ'ունի, և կը փայլի լուսաւորութեամբ ու գեղեցիկ զարդերով։ Երկայնութիւնն է 35 կանգուն և լայնութիւնը 25։ Եկեղեցիս վերջին նորոգութիւն տեսած և զարդարուած է Շղթայակիր Գրիգոր պատրիարքի ժամանակ, ձեռնտուութեամբ իր հայրենակից Կ. Պոլսի պատրիարք Կոլոտ Յովհաննիսի, ինչպէս կը վկայեն յիշատակարանք։ Աւագ խորանն և սեղանը շատ պայծառ է իր գեղեցիկ ճարտարագործ խաչկալով. ասոր տակ թաղուած է Տեառն Եղբայր առաքելոյն մարմինը։ Խաչկալին զանազան տեղերը, ոսկեզօծ և երկաթագիր տառերով քանդակուած են, երեք արձանագրութիւններ. առաջինը՝ 1723 թուականաւ կը վերաբերի շինութեանը, իսկ երկրորդը և երրորդը կը վերաբերին նորոգութեանը։ Սեղանին և դասերուն յատակը, գոյնզգոյն քարերով և ճարտարապետական հիանալի արհեստով շինել տուած է 1652ին Փիլիպպոս կաթողիկոսը, որ նոյն թուին ուխտի եկած է յԵրուսաղէմ։ Մարմարեայ բեմը շինուեր է, ըստ արձանագրին, 1730ին՝ Ակնցի Երեւանեանց սարաֆ մահտեսի Սեղբեստրոսին ի յիշատակ։ Աւագ սեղանի աջակողմեան սեղանը նուիրուած է Ս. Կարապետի և ձախակողմեանը Աստուածածնի։ Հին ատենները եկեղեցին ըստ երկայնութեանը աւելի փոքր ըլլալով՝ աւանդութեամբ կ'ըսուի, թէ Հեթում թագաւորը ընդարձակած է, Աւագ սեղանի հետ քովի երկու սեղանները դուրս քաշել տալով։ Եկեղեցւոյ աջակողմեան դասի մէջ պատրիարքական աթոռոյն քով փառաւոր և սատափազարդ կաթողիկէիւ եղած մեծ աթոռը, Տեառն Եղբօր է, ուր տարին անգամ մը, Ս. Առաքելոյն տօնին օրը, ժամանակին գտնուած պատրիարքը կ'ելնէ և առանց նստելու կը նայի «Փառք ի բարձունս» երգի միջոց միայն։ Աթոռոյս կաթողիկէի թէ՛ ներքին և թէ արտաքին կողմերը կան ՌՃԻԹ և ՌՄԿԱ թուականաւ արձանագրութիւններ։ Եկեղեցին քառակուսի քարեղէն չորս սիւներու վրայ շինուած փոքր՝ բայց շատ սիրուն և պայծառ գմբէթ մ'ունի ութ պատուհաններով։ Գմբէթին մէջ ոսկեզօծ երկաթեայ վանդակ մը կայ վրայէն կանթեղներ կախուած և մէջտեղէն ապակեայ մեծ ջահ մը։ Գմբէթի արտաքին բոլորտիքը

Բուզանդայ. «երդս քսան հազար Հայ և երդս երեսուն հազար Հրեայ, և զքաղաքն ի հիմանց տապալեալ բրեալ յատակէին»։ Հաւանական է այս աւերումէն վերջ, լքեալ աւերակ մնացած ըլլայ ճարտարարուեստ և ամուր բերդը, վասնզի ալ չի յիշուիր Հայոց ամրոցներու և զօրանիստ վայրերու կարգին մէջ։ Բայց քաղաքը վերստին շինուեր և զարձեալ Կամսարականներու ստան եղեր է մինչև Ը. դար, կոչուելով ուրիշ անուամբ ՄԱՐՄԷՏ, որ ծագած է Մար-Ամաs Պարսիկ կոչումէն. Քաղաքս ստէպ Խորենացիէն և ուրիշներէ կոչուած է նաև Երուանդայ քաղաք, և ամրոցին գրից պատճառաւ՝ Երուանդաքար եւս կոչուած է։ Մարմէտ անուամբ կը յիշուի Բագնայրի արձանագրութեանց մէջ. ԺԳ. դարու սկիզբը 1209-ին, Խաչերս անուամբ Լօռեցի ոմն Աբրահամու որդի, Ս. Աստուածածնի վանաց կը նուիրէ իրեն այգին, և Սարգիս անուամբ մէկն ալ նոյն դարուն մէջ՝ կը նուիրէ իրեն «այգին որ ի Մարմէտ՝ ի վերայ Երասխայ»։ Անանիա Շիրակացին եւս երկու անգամ կը յիշէ Մարմէs անունն իր համարողական գրոց մէջ։ Չի գիտցուիր թէ ե՞րբ բոլորովին անշքացաւ քաղաքս, բայց կը թուի վերջին դարուց մէջ, Թուրքաց և Պարսից պատերազմաց միջոց։ Այս կողմերս առաջին անգամ խնամքով քննած է Տիւպուա Հելուետիացին, որ միայն Երուանդաշատը կը շփոթէ Երուանդակերտի հետ։ Ցանկալի էր և արժանի է քաղաքիս վայրը նորանոր քննութեանց և պեղմանց։ Բերդի քարաբլրան մօտ ուրիշ բլրակ մը, ուր կան շատ գերեզմաններ։ 733 էջի պատկերը կը ներկայացնէ Երուանդաշատի մօտ գտնուած մահարձան մը 1425 թուականաւ արձանագրութեամբ։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

ԵՐՈՒԱՆԴԱՑ ՔԱՂԱՔ տես Երուանդաշատ։

ԵՐՈՒԱՆԴԱՎԱՆ, Այրարատայ Արշարունեաց գաւառի մէջ է նաև այս բնակավայրս Երուանդայ, որ հեռու է Երուանդաշատէն իբր 38 մղոն՝ հիւսիսային կողմը, ինչպէս կը յայտնէ Խորենացին (Բ. խզ.) ըսելով. «Եւ ճամբարն Երուանդայ էր բացագոյն ի քաղաքէ նորին աւելի քան Գծ ասպարիսաւ (38 մղոն), ի հիւսիսոյ ի վերայ գետոյն Ախուրեան»։ Այս անունս դրաւ Արտաշէս, երբ հոն յաղթելով Երուանդայ վանեց անկէ զԵրուանդ. «Եւ անուանեաց զհովիտն՝ ուր ի վերայ զիականցն բանակեցաւ՝ Մարաց մարգ (վասնզի Մարաց զօրքերով հոն բանակ դրաւ Արտաշէս)։ Եւ զտեղի ճամբարուն՝ Երուանդայ վան, որ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի, այսինքն եթէ յայսմ տեղւոջ Վանեաց զԵրուանդ»։ Տեղւոյս անունը գրուած կը գտնենք նաև Երուանդաւան։

ԵՐՈՒԱԴԱՔԱՐ, այսպէս կոչուած է Երուանդաշատը ամրոցին գիրքերուն պատճառաւ։

ԵՐՈՒԱՆԴՈՒՆԻՔ կամ Երիքունիք Վասպուրականի հին գաւառներէն մին։ Գաւառիս անունն գրուած է նաև թ տառով Երուանթունիք։ Թովմա Արծրունին կը գրէ Արուանթունիք։ Երուանդունիք գաւառ կը համապատասխանէ Հայոց ձորը։ Երկիրը հարաւէն և հիւսիսէն անշան լեռներով պատած լինելով, բնական գիրքով ձոր մը ձևացուցած է, որուն բնակիչները ի հնուց Հայեր լինելով, կոչուեր է Հայոց ձոր։ Գաւառիս սահմանն է արևելքէն Վերին Խօշապ, արևմուտքէն Վանայ ծովակը, հարաւէն Ռշտունեաց և Անձևացեաց գաւառները և հիւսիսէն Վան Տոսպ։ Կլիման բարեխառն է, օդը գեղեցիկ, ջուրը լաւ և հողը արգաւանդ։ Ժողովուրդը առհասարակ երկրագործ և մասամբ մը անասնարոյծ։ Գաւառիս գլխաւոր գետերն են Խօշապայ գետ և Շամիրամայ գետ։ (Միրախորեան՝ «Նկարագրական ուղեւորութիւն», Ա. 120—122)։

ԵՐՈՒԽԱՆ տե՛ս Սրմաքէշխանլեան Երուանդ։

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ, Ահա աշխարհիս միակ քաղաքն, որուն անունն սրտեր կը յուզէ, իր բազմազիմի նուիրական և անմահ յիշատակներով։ Քրիստոնեայք, Հրեայք և Մահմետականք սուրբ քաղաք կը կոչեն, ըստ Արաբացւոց և Տաճկաց Էլքուս կամ Քուտսի Շէրիֆ. ըստ Հրէից՝ Երուշալայիմ։ Երուսաղէմ Միջերկրական ծովէն 64 և Յորդանանէն 32 հազարամետր հեռու կը տարածուի Պաղեստինու ալեծուփ լեռնադաշտի բարձր բլրոց վրայ. Միջերկրական ծովէն մօտ 2400 ոտք բարձր է։

Քաղաքին գեղեցկագոյն տեղն է Սիոն լերան պարսպէն ներս եղած մասին վրայ կառուցուած, մեր ազգին սեպհական Ս. Յակոբեանց վանքը, որ գեղեցիկ պարտէզներովը, բարձր նոճիներովը ու ընդարձակութեամբը կը զմայլեցնէ գիտողները։ Մեծ մզկիթին վերաբերեալ գետինն ալ իրեն խոտաւէտ ածուներով, նոճի ծառերով բաւական շքեղութիւն և պայծառութիւն ունի։

Հայ ժողովրդեան թիւը 500 է, որոնց նախնիքը գաղթած են հոս մեծաւ մասամբ ալ Փոքր Ասիոյ և Հայաստանի զանազան գաւառներէն։ Ազգայնոց մէկ մասը միջակ հարստութեան տէր արհեստաւորներ են, մէկ մասն ալ աղքատ՝ որոնց բնակարան և հաց կը հայթայթէ Ս. Յակոբեանց վանքը։ Մահմետականք կը բնակին քաղաքին կեդրոնը և դէպի հիւսիսային արևելք՝ Հրէից թաղը թէև Սիոնի հիւսիսային արևել

Բուզանդայ. «երդս քսան հազար Հայ և երդս երեսուն հազար Հրեայ, և զքաղաքն ի հիմանց տապալեալ բրեալ յատակէին»։ Հաւանական է այս աւերումէն վերջ, լքեալ աւերակ մնացած ըլլայ ճարտարարուեստ և ամուր բերդը, վասնզի ալ չի յիշուիր Հայոց ամրոցներու և զօրանիստ վայրերու կարգին մէջ։ Բայց քաղաքը վերստին շինուեր և դարձեալ Կամսարականներու ոստան եղեր է մինչև Ը. դար, կոչուելով ուրիշ անուամբ ՄԱՐՄԷՏ, *որ ծագած է* Մար-Ամաս *Պարսիկ կոչումէն. Քաղաքս ստէպ Խորենացիէն և ուրիշներէ կոչուած է նաև* Երուանդայ քաղաք, *և ամրոցին գրիցպատճառաւ՝* Երուանդաքար *եւս կոչուած է։ Մարմէտ անուամբ կը յիշուի Բագնայրի արձանագրութեանց մէջ. ԺԳ. դարու սկիզբը 1209-ին, Խաչերս անուամբ Լօռեցի մի Աբրահամու որդի, Ս. Աստուածածնի վանաց կը նուիրէ իրեն այգին. և Սարգիս անուամբ մէկն ալ նոյն դարուն մէջ՝ կը նուիրէ իրեն «այգին որ ի Մարմէտ՝ ի վերայ Երասխայ»։ Անանիա Շիրակացին եւս երկու անգամ կը յիշէ* Մարմէտ *անունն իր համարողական գրոց մէջ։ Չի գիտցուիր թէ ե՞րբ բոլորովին անշքացաւ քաղաքս, բայց կը թուի վերջին դարուց մէջ, Թուրքաց և Պարսից պատերազմաց միջոց։ Այս կողմերս առաջին անգամ խնամքով քննած է Տիւպուա Հէլուետիացին, որ միայն Երուանդաշատը կը շփոթէ Երուանդակերտի հետ։ Ցանկալի էր և արժանի է քաղաքիս վայրը նորանոր քննութեանց և պեղմանց։ Բերդի քարաբլրան մօտ ուրիշ բլրակ մը, ուր կան շատ գերեզմաններ։ 733 էջի պատկերը կը ներկայացնէ Երուանդաշատի մօտ գտնուած մահարձան մը 1425 թուականաւ արձանագրութեամբ։* (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

ԵՐՈՒԱՆԴԱՑ ՔԱՂԱՔ *տես* Երուանդաշատ։

ԵՐՈՒԱՆԴԱՎԱՆ, *Այրարատայ Արշարունեաց գաւառի մէջ է նաև այս բնակավայրս Երուանդայ, որ հեռու է Երուանդաշատէն իբր 38 մղոն՝ հիւսիսային կողմը, ինչպէս կը յայտնէ Խորենացին* (Բ. խզ.) *ըսելով. «Եւ ճամբարն Երուանդայ էր բացագոյն ի քաղաքէ նորին աւելի քան ԳՃ ասպարիսաւ (38 մղոն), ի հիւսիսոյ ի վերայ գետոյն Ախուրեան»։ Այս անունս դրաւ Արտաշէս, երբ հոն յաղթելով Երուանդայ վանեց անկէ զԵրուանդ. «Եւ անուանեաց զհովիտն՝ ուր ի վերայ զինականցն բանակեցաւ՝* Մարաց մարգ, *(վասնզի Մարաց զօրքերով հոն բանակ դրաւ Արտաշէս)։ Եւ զտեղի ճամբարուն՝* Երուանդայ վան, *որ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի, այսինքն եթէ յայսմ տեղւոջ* Վանեաց զԵրուանդ»: *Տեղւոյս անունը գրուած կը գտնենք նաև* Երուանդաւան։

ԵՐՈՒԱԴԱՔԱՐ, *այսպէս կոչուած է* Երուանդաշատը *ամրոցին գիրքերուն պատճառաւ։*

ԵՐՈՒԱՆԴՈՒՆԻՔ *կամ* Երիքունիք *Վասպուրականի հին գաւառներէն մին։ Գաւառիս անունն գրուած է նաև* ք *տառով Երուանթունիք։ Թովմա Արծրունին կը գրէ Արուանթունիք։ Երուանդունիք գաւառի կը համապատասխանէ* Հայոց ձոր։ *Երկիրը հարաւէն և հիւսիսէն անանցանելի լեռներով պատած լինելով, բնական գիրքով ձոր մը ձևացուցած է, որուն բնակիչները ի հնուց Հայեր լինելով, կոչուեր է* Հայոց ձոր։ *Գաւառիս սահմանն է արևելքէն Վերին Խոշապ, արևմուտքէն Վանայ ծովակը, հարաւէն Ռշտունեաց և Անձևացեաց գաւառները և հիւսիսէն Վան Տոսպ։ Կլիման բարեխառն է. օդը գեղեցիկ, ջուրը յաւ և հողը արգաւանդ։ Ժողովուրդը առհասարակ երկրագործ և մասամբ մը անասնարոյծ։ Գաւառիս գլխաւոր գետերն են Խոշապայ գետ և Շամիրամայ գետ։* (Միրախորեան՝ «Նկարագրական ուղեւորութիւն», Ա. *120—122*)։

ԵՐՈՒԽԱՆ *տե՛ս* Սրմաքէշխանլեան Երուանդ։

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ, *Ահա աշխարհիս միակ քաղաքն, որուն անունն սրտեր կը յուզէ, իր բազմազիմի նուիրական և անմահ յիշատակներով։ Քրիստոնեայք, Հրեայք և Մահմետականք սուրբ քաղաք կը կոչեն, ըստ Արաբացւոց և Տաճկաց* Էլքուտս *կամ* Քուտսի Շէրիֆ. *ըստ Հրէից՝* Երուշալայիմ։ *Երուսաղէմ Միջերկրական ծովէն 64 և Յորդանանէն 32 հազարամետր հեռու կը տարածուի Պաղեստինու ալեծուփ լեռնադաշտի բարձր բլրոց վրայ. Միջերկրական ծովէն մօտ 2400 ոտք բարձր է։*

Քաղաքին գեղեցկագոյն տեղն է Սիոն լերան պարսպէն ներս եղած մասին վրայ կառուցուած, մեր ազգին սեպհական Ս. Յակոբեանց վանքը, *որ գեղեցիկ պարտէզներովը, բարձր նոճիներովը ու ընդարձակութեամբը կը զմայլեցնէ դիտողները։ Մեծ մզկիթին վերաբերեալ գետինն ալ իրեն խոտաւէտ ածուներով, նոճի ծառերով բաւական շքեղութիւն և պայծառութիւն ունի։*

Հայ ժողովրդեան թիւը 500 է, որոնց նախնիքը գաղթած են հոս մեծաւ մասամբ ալ Փոքր Ասիոյ և Հայաստանի զանազան գաւառներէն։ Ազգայնոց մէկ մասը միջակ հարստութեան տէր արհեստաւորներ են, մէկ մասն ալ աղքատ՝ որոնց բնակարան և հաց կը հայթայթէ Ս. Յակոբեանց վանքը։ Մահմետականք կը բնակին քաղաքին կեդրոնը և դէպի հիւսիսային արևելք՝ Հրէից թաղը թէև Սիոնի հիւսիսային արևել

եան կողմն է, բայց իրենք տարածուած են նաեւ քաղաքին այլ եւ այլ կողմերը եւ մանաւանդ պարսպէն դուրս նոր շէնքերու մէջ։ Յոյնք, Հայք, Լատինք, Ասորիք, Ղպտիք եւ ուրիշներ կը բնակին գլխաւորաբար իւրաքանչիւրն իրենց վանուց մօտ։

Երուսաղէմ ո՛չ միայն կրօնական այլ եւ ազգային տեսակէտով մեծ նշանակութիւն ունի մանաւանդ մեր ազգին համար։ Հայոց նախահաւատ թագաւորի Աբգարու Քրիստոնեայ թագուհին Հեղինէ, Քրիստոսի 40—50 թուականներուն քաղաքս գալով՝ շատ մը այլ եւ այլ շինութիւններէ զատ, որոնց կարգէն են Ս. Յարութեան, Ս. Ծննդեան, Ս. Աստուածածնի, Ս. Համբարձման լերան վրայ շինուած մատուռներն, շինած է նաեւ Գլխադիր Ս. Յակոբ Առաքելոյն՝ անուանեալ Տեառն եղբայր, գերեզմանին վրայ մատուռ մը որ հետզհետէ ազգիս քրիստոնեայ թագաւորաց, իշխանաց եւ մեծամեծաց միջոցաւ աւելնալով զանազան շինութիւններ եւ նորոգութիւններ, կազմուած է այժմեան Ս. Յակոբեանց վանքը եւ ընդարձակ եկեղեցին, ինչպէս նաեւ Ս. Հրեշտակապետի եւ Ս. Փրկչայ հոյակապ վանքերը։ Եօթներորդ դարու վերջերը կամ Ը.ի սկիզբները Հայոց Անաստաս վարդապետէն շարադրուած համառօտ գրուած մը, կը յայտնէ Երուսաղէմի մէջ Հայոց իշխանաց կառուցած եօթանասուն վանքերու անուանք. համառօտ նկարագրութեամբ. մենք ալ հետաքրքրական կը համարենք այդ վանքերու անուններէն գէթ մէկ մասն աստ դնել. Պետրոսի վանք, Պանդայ վ. Բասիլ վ. Ս. Գէորգայ վ. Նորավանք, Խադայ վ. Արծրունեաց վ. Զարեհաւանի, վ. Մամիկոնեաց վ. Գուգարաց վ. Բդեշխի վ. Սիւնեաց վ. Ռշտունեաց վ. Խորխոռունեաց վ. Երիցավանք, Ս. Ղեւոնդեանց վ. Անձեւացեաց վ. եւ այլն։ Մենք պիտի ջանանք այժմ, որչափ հնար է ամփոփ նկարագիր մը տալ քաղաքիս ազգային հաստատութեանց վրայ, որոնք իբրեւ տաճարային շինուածք եւ իբրեւ պատմական յիշատակարանք, մեր փառքը ու պատիւն են։ Եւ սկսինք Ս. Յակոբեանց վանքէն, որուն մեծ մուտքը գեղեցկաշէն եւ կամարակապ է, եւ դուռն համակ երկաթ։ Դրան կամարի ճակատն արաբերէն արձանագրութիւն մը կայ, զոր շնորհած է Եգիպտոսի սուլթաններէն Էլ-Զահիր Ապու-Մէհմէտ Սայիտ Ջագմագ, 954ին Հիճրէթի (1437)։ Այս արձաւագրութեան ճիշդ մէկ օրինակն ալ դռնէն ներս ղիմացի պատին մէջ զետեղուած է. ասով արձանագրողը կ'արգիլէ այն ամէն նեղութիւնները, որոնք տեղի ունեցած են վանացս նկատմամբ, եւ կը վերջացնէ խօսքն ըսելով։ «ով որ այդ ամէն արգիլուած նեղութիւնները ու վնասները նորոգելու ըլլայ, անիծուի Աստուծոյ կողմէն»։ Դրան ներսի կողմը, արաբական արձանագրութեան ճիշդ ետեւը՝ մարմարեայ քարի մը վրայ կայ Գրիգոր պատրիարքի հայերէն արձանագրութիւնն՝ արեւմտեան պարսպի, դրանց եւ խուցերու շինութեան վերաբերեալ, ՌՃՂԲ թուականաւ։ Ս. Յակոբայ մեծ եկեղեցին փառաւոր, ակնապարար եւ հրաշազարդ շինուածք մ'ունի, եւ կը փայլի լուսաւորութեամբ ու գեղեցիկ զարդերով։ Երկայնութիւնն է 35 կանգուն եւ լայնութիւնը 25։ Եկեղեցիս վերջին նորոգութիւն տեսած եւ զարդարուած է Շղթայակիր Գրիգոր պատրիարքի ժամանակ, ձեռնտուութեամբ իր հայրենակից Կ. Պոլսի պատրիարք Կոլոտ Յովհաննիսի, ինչպէս կը վկայեն յիշատակարանք։ Աւագ խորանն եւ սեղանը շատ պայծառ է իւր գեղեցիկ ճարտարագործ խաչկալով. ասոր տակ թաղուած է Տեառն Եղբայր առաքելոյն մարմինը։ Խաչկալին զանազան տեղերը, ոսկեզօծ եւ երկաթագիր տառերով քանդակուած են, երեք արձանագրութիւններ. առաջինը՝ 1723 թուականաւ կը վերաբերի շինութեանը, իսկ երկրորդը եւ երրորդը կը վերաբերին նորոգութեանը։ Սեղանին եւ դասերուն յատակը, գոյնզգոյն քարերով եւ ճարտարապետական հիանալի արհեստով շինել տուած է 1652ին Փիլիպպոս կաթողիկոսը, որ նոյն թուին ուխտի եկած է յԵրուսաղէմ։ Մարմարեայ բեմը շինուեր է, ըստ արձանագրին, 1730ին՝ Ակնցի Երեւանեանց սարաֆ մահտեսի Սեղբեստրոսին ի յիշատակ։ Աւագ սեղանի աջակողմեան սեղանը նուիրուած է Ս. Կարապետի եւ ձախակողմեանը Աստուածածնի։ Հին ատենները եկեղեցին ըստ երկայնութեանը աւելի փոքր լինելով՝ աւանդութեամբ կ'ըսուի, թէ Հեթում թագաւորը ընդարձակած է. Աւագ սեղանի հետ քովի երկու սեղանները դուրս քաշել տալով։ Եկեղեցւոյ աջակողմեան դասի մէջ պատրիարքական աթոռոյն քով փառաւոր եւ սատափազարդ կաթողիկէի եղած մեծ աթոռը, Տեառն Եղբօր է, ուր տարին անգամ մը, Ս. Առաքելոյն տօնին օրը, ժամանակին գտնուած պատրիարքը կ'ելնէ եւ առանց նստելու կը նայի «Փառք ի բարձունս» երգի միջոց միայն։ Աթոռոյս կաթողիկէի թէ՛ ներքին եւ թէ արտաքին կողմերը կան ՌՃԻԹ եւ ՌՄԿԱ թուականաւ արձանագրութիւններ։ Եկեղեցին քառակուսի քարեղէն չորս սիւներու վրայ շինուած փոքր՝ բայց շատ սիրուն եւ պայծառ գմբէթ մ'ունի ութ պատուհաններով։ Գմբէթին մէջ ոսկեզօծ երկաթեայ վանդակ մը կայ վրայէն կանթեղներ կախուած եւ մէջտեղէն ապակեայ մեծ ջահ մը։ Գմբէթի արտաքին բոլորտիքը

կայ 1765 Թուականաւ յիշատակարան մը զանազան նորոգութեանց վերաբերեալ։ Եկեղեցւոյն որմերու ներքին կողմի ամբողջ երեսները գետնէն մինչև երկու կանգուն բարձրութեամբ յախճապակեայ քարերով զարդարուած, և անկէ վեր երկու կարգ Յիսուսի տնօրէնութեան,սրբոց և մարտիրոսաց պատկերներով ծածկուած են ոսկեզօծ շրջանակներով. երկու դասերուն մէջ եղած վարի կարգի պատկերները աջակողմը՝ կը ներկայացնեն Երուսաղէմի երեւելի պատրիարքները,իսկ ձախ կողմինները Հայոց հայրապետները՝ համակ զգեստաւորուած։ Իւրաքանչիւր պատկեր իւր մէջ կը պարունակէ Շղթայակիր Գրիգոր պատրիարքի ժամանակ զանոնք յիշատակ տուողներու անուանները։ Եկեղեցւոյն մէջ 26 մշտավառ կանթեղներ կան, սոնցմէ զատ կան նաև 200էն աւելի կանթեղներ, որոնք կը վառուին հանդիսաւոր տօնի օրեր։ Այս եկեղեցին մեծամեծ ընծաներով և Ս. Աթոռը մեծ յիշատակներով ճոխացած է, բարեպաշտ և հարուստ ազնուականներէ, որոնց համար եկեղեցւոյ ձախակողմեան վերջին սեան վրայ դժուարընթեռնելի երկաթագիր յիշատակարան մը կայ ԷՃԼԵ (=1286)Թուականաւ։ Անոնց ըրած շինութեանց նկատմամբ, ուրիշ յիշատակարան մը եւ կայ աջակողմեան առաջին սեան վրայ ՐԾ (=1351) Թուականաւ: Այս կրկին յիշատակարաններն այժմ պատկերաց տակ մնացած են։ Եկեղեցւոյն ձախակողմն է էջմիածին անուամբ եկեղեցին, որուն դուռը փառաւոր, կամարակապ և սիւնազարդ է։ Աւագ խորանն է յանուն Ս. Էջմիածնի. Եղիազար կաթողիկոսը շինել տուած է թէ՛ եկեղեցիս և թէ խաչկալն 1670ին, և յետոյ Գրիգոր Շղթայակիր պատրիարքը նորոգած է 1725ին. և հարաւային պատին կից խորանաձև և փոքրիկ կաթողիկէով սեղան մը եւ կանգնած է Ս. Սինայի անուամբ, որուն ներքև երեք խոշոր նուիրական քարեր կան, մին Սինէական լեռնէն, միւսն Յորդանան գետէն և երրորդն Թափորական լեռնէն բերուած։ Եկեղեցւոյս երկայնութիւնը 35 և լայնութիւնը 10 կանգուն է։ Դասին գլուխը պատրիարքական աթոռ մը կայ։ Եկեղեցւոյս խաչկալն, բեմն, սեղանի շարժական խաչքարն և հիւսիսային պատին վրայ ուրիշ խաչքար մը, ունին յատուկ յիշատակարաններ։ Էջմիածնի եկեղեցւոյն հարաւային արեւմտեան կողմէն, պատին կից 16 աստիճաններով կանանց վերնատուն կայ, ուր կան Պայծառակերպութեան և Ընթրեաց կրկին փոքրիկ սեղաններ։ Այս վերնատունը 1835ին շինուեցաւ Գաբրիէլ պատրիարքի օրով, ինչպէս նաև եկեղեցւոյն ծեփերը նորոգուեցան աշխատութեամբ և ջանիւք Կ. Պոլսի պատրիարք Ադրիանապոլսեցի Տ. Պօղոս Արքեպիսկոպոսի, որ ժամանակաւ ազգին տնօրէնութեամբ կառավարիչ ընտրուած էր Ս. Աթոռոյն պարտապան եղած ատեն, որ պարտքը վճարելէ ետքը ըրաւ այս շինութիւնը։ Վերնատունէն վար իջնալով, Ս. Էջմիածնի միջնադռնէն Ս. Յակոբայ եկեղեցին մըտնելու ատեն, աջակողմը՝ հայրապետաց պատկերներու կարգին, սատափեայ միափեղկ դուռ մը կ՚երևի, յորմէ 21 աստիճան պատին մէջէն վեր ելնելով ձախ կողմը պատշգամով պատուհան մը կայ, որ եկեղեցւոյն դասին մէջ կը նայի, ուր երբեմն Ս. Սիոն անուամբ փոքրիկ սեղան մը կար. աջ կողմն ալ պատուհան մը կայ Ս. Էջմիածնի տանեաց վրայ նայող։ Ասկէց ալ 3 աստիճան վեր կայ Ս. Պօղոսի նուիրուած մատուռ մը,որ եկեղեցւոյն ձախակողմեան սեղանոյն վրայ է։ Եկեղեցւոյն աջակողմն Ս.Էջմիածնի միջնադրան դիմացը նոյն մեծութեամբ ուրիշ դուռ մ՚ալ կայ, սակայն այս դուռն այժմ երկուքի բաժնուած է հորիզոնաբար. վերի մասը ամպիոն շինուած է, ուր կը կարդացուի Յայսմաւուրքը, վարի մասի սատափեայ երկփեղկ դռնէն՝ որուն վրայ կայ ՌՃՇԲ Թուով յիշատակարան, ներս կը մտցուի Ս. Ստեփանոսի մատուռը որ կառուցուած է երկու քառակուսի սիւներու վրայ և երեք սեղան ունի։ Աւագ սեղանն նուիրուած է Ս. Ստեփանոսի, աջակողմեանը՝ Ս. Լուսաւորչի և ձախակողմեանը՝ Ս. Կիւրղի Երուսաղէմի հայրապետին։ Վերջնոյն սեղանաքարին տակ զետեղուած է հին մկրտութեան այն աւազանը, որուն մէջ նոյն սուրբ հայրապետը, 100 հազար հրեայ մկրտած է Երեւման Խաչին պատճառաւ։ Մատրանս երկու առաջին սեղանները, ըստ արձանագրին, շինուած են ՌՃՀԴ Թուին։ Այս մատրան մէջ է մկրտութեան սուրբ աւազանը, ուր կը մկրտուին ուխտաւորաց երեխայք, հոս կը զգեստաւորուին ժամարարք։ Մատրանս հիւսիսային արեւմտեան կողմը երկաթեայ դուռ մը կայ, որմէ կ՚երթան Մոմատուն, և այլ տեղեր ու Թաղեր։ Ս. Ստեփանոսի դրան արևմտեան կողմը պատին վրայ տեսնուած տէրունական պատկերը Ս. Յակովբայ բաժակարբու առաքելոյն գլխատումը կը ներկայացնէ, որուն առջեւ կճեայ սպիտակ սեղանաքար մը կայ 10 Թզաչափ երկայնութեամբ. վրան գրուած է աշտանակ մը եւ կախուած մշտավառ կանթեղ մը։ Այս պատկերի աջ կողմն է Գլխադիր Ս. Յակոբայ մատուռն. որուն դուռն սատափազարդ եւ ամենագեղեցիկ յօրինուած է,

Աստ ամփոփուած է առաքելոյն գլուխը, զոր գլխատեց Հերովդէս Ագրիպպաս չորրորդապետը ի Կեսարիա Պաղեստինի, յամին 42 կամ 44ին, եւ

Ս. Յակոբեանց վանքի աւագ դուռը

հրեշտակի միջոցաւ անոր գլուխը բերուեցաւ Ս. Աստուածածնի, Յովհաննու Աւետարանչի և Տեառն Եղբայր Յակոբայ արդարոյն դիմացը, որոնք նստած կը սպային անոր մահը։ Ս. Աստուածածնի հրամանաւ աստ ամփոփուեցաւ արիւնաման գլուխը և կը գտնուի մինչեւ ցայսօր։ Մատրանս երկայնութիւնն է 5 քայլաչափ եւ լայնութիւնը 3. սեղանն կիսագնդակ բոլորաձեւ է ամբողջ սպիտակ կճեայ քարերով շինուած, զարմանակերտ փորուածներով ու քանդակներով, յատակն ալ զարդարուած է բազմագոյն կճեայ քարերով։Սուրբ փոսն՝ ուր ամփոփուած է առաքելոյն գլուխը՝ արծաթապատ է եւ չուրջը կան վեց մշտավառ կանթեղներ։ Մատուռս ունի բոլորաձեւ կաթողիկէ մը չորս փոքրիկ լուսամուտով։ Այս մատրան զարդարումն ըրած է 1727-ին Շղթայակիր Գրիգոր պատրիարքը. սեղանի ճերմակ մարմարիոնի վրայի յիշատակարանը անընթեռնելի է, բայց դրան՝ ՌՃՁ թուականաւ յիշատակարանը անաղարտ մնացած է. Ս. Գլխադրի մատուռը իւր սատափեայ դռնէն զատ դուռ մը եւս ունի արեւմտակողմը, որուն առջեւը փոքրիկ քառակուսի բակ մը կայ։ Բակիս հիւսիսային կողմն է, միշտ գոց և վարագոյրով ծածկուած Ս. Մինասայ մատրան երկաթեայ դուռը, որ 1733 թուականաւ յիշատակարան ունի։ Ս. Մինասայ մատրան ներսը յախճապակեայ պատերը զարդարուած են գեղեցիկ վարագոյրներով, ամէն տեսակ հասարակ և ընտիր գաւազաններով։ Երեք խորան ունի, մէջտեղինը Ս. Յարութեան, աջակողմեանը Ս. Մինասայ և ձախակողմեանը Ս. Սարգսի։ Մատրան արեւմտեան հիւսիսային անկիւնն է աւանդատան կամ գանձարանի վարագուրուած դուռը. ներսը կը պահուին եկեղեցւոյ բոլոր զարդերը, անօթները և զգեստները։ Ս. Մինասայ մատրան արտաքին շակին հարաւային սատափեայ երկփեղկ դրան (1737 թուականաւ արձանագրութեամբ) արեւմտակողմն է Ս. Մակարայ մատուռն, որուն սեղանոյն ներքեւ ամփոփուած է նոյն սուրբին մարմինը։ Մատրանս հիւսիսային կողմն ալ կճեայ սպիտակ նեղ սեղան մը եւս կայ՝ ներքեւը ամփոփուած Ս. Լուսաւորչի մասունքէն։ Ս. Մակարայ դրան եւ հիւսիսային սեղանի վրայ կան յիշատակարաններ. մին ՌՃԺԱ եւ միւսն ՌԲՃ թուականաւ։ Այս մատրան առջեւը երկաթեայ դրապիզով բաժնուած է, որ Գլխադրի դաս կը կոչուի։ Այս դասուն մէջ եղած պատրիարքական աթոռին ետեւը փոքր դուռ մը կայ երկաթեայ փեղկով, ուրկէ մտնելով՝ պատին մէջէն 30 աստիճաններով վեր Ս. Նշանի խորանը կ'ելնուի, ուր ժամանակաւ կը պահուէր Կենաց Փայտն։ Այս մատրան դրան կից ուրիշ դուռ մը կայ Երկոտասան Առաքելոց նուիրուած մատուռն մտնելու համար, որ թագաւորաց աղօթարան կը համարուի։ Մատրանս արեւմտեան պատին վրայ շատ փոքր դուռ մը կայ, որ հին տանիք մը կը հանէ, որուն հիւսիսային կողմը Ս. Համբարձման սեղան մը կայ։ Հին ժամանակէն մնացած Ս. Համբարձման սեղանոյն բակի պատերուն վրայ զետեղուած շատ հին խաչքարեր կան, որոնց բազմաց գրերը եղծուած և անընթեռնելի եղած են։ Այս վերոյիշեալ մատուռներուն մէջ տարուան մէջ որոշեալ օրեր պատարագ կը մատուցուին։ Ասկէ վերստին եկեղեցին իջնելով եւ արեւմտեան դռնէն դուրս գաւիթը ելնելով, դրան վրայ նըկարուած դատաստանի մեծ պատկեր մը կը տեսնանք եւ երկու կողմը դարակի ձեւով երկու սեղաններ կան. աջակողմեանը Ս. Գէորգայ և ձախակողմեանը Ս. Նիկողայոսի անուամբ։ Եկեղեցին այս մեծ դռնէն զատ՝ որուն ներքին կողմը 1863 թուականաւ նորոգութեան յիշատակարան կայ. ուրիշ դուռ մ'ալ ունի հիւսիսային կողմն Գլխադրի դուռ անուամբ, ուրկէ սովորաբար եկեղեցականք կը մտնեն։ Գաւթին մէջ պատրիարքներու եւ եպիսկոպոսներու գերեզմանաքարեր եւ 22 հին խաչքարեր եւ արձանագրութիւններ կան, չորս կողմի պատերուն եւ սիւներուն վրայ զետեղուած, որոնց շատերու յիշատակարանք անընթեռնելի եղած են. իսկ կարդացուածներն են տապանագիր Աբրահամ Գ.

պատրիարքի († 1192). Դաւիթ պատրիարքի († 1321), Վարդան եպիսկոպոսի († 1638) և այլն։ Գաւթի հարաւային արեւելեան անկիւնը կախուած են

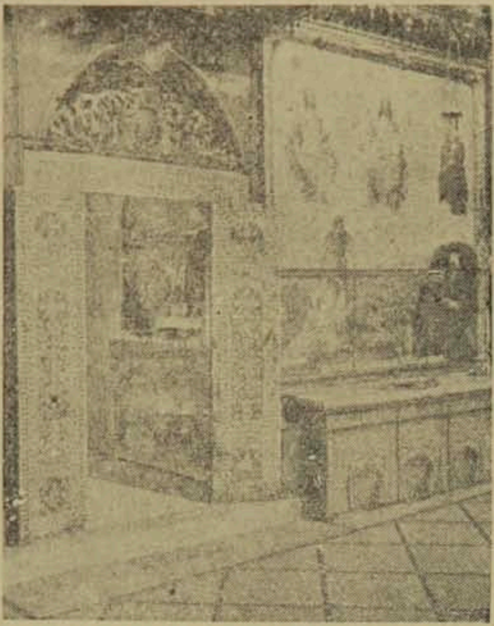

Գլխադիր Յ. Յակոբայ մատուռ

երկաթեայ և տախտակեայ կոչնակներ, որոնց քով եղած դուռը վանքի մեծ գաւիթը կը տանի. գաւթին հիւսիս. արեւմտ. և արեւելեան անկիւնները եղած աստիճանները Աբեղայ թաղ կ՚առաջնորդեն. իսկ հարաւային արեւմտեան անկիւնի 30 աստիճաններով կողմնակի սենեակներն Ս. Մինասայ թաղ կը կոչուին, որ 1831—35ին Ադրիանապոլսեցի Պօղոս պատրիարքի ժամանակ շինուած է. այս թաղի մէջ են վանքի հաշուակալութեան եւ թղթակցութեանց դիւանատունք։ Պատրիարքարանի հոյակապ շէնքը ի հիմանց շինել տուած է Զմիւռնիացի Տ. Յովհաննէս պատրիարքը 1853-ին, որուն դրան վրայ կայ յատուկ յիշատակարան։ Յիշելու արժանի է 21 մետր երկայն եւ 7½ Մ. լայն ընդարձակ սրահն՝ մէջտեղը գեղեցիկ գմբէթով. այս սրահը զարդարուած է Թուրքիոյ, Աւստրիոյ, Գերմանիոյ թագաւորաց և կայսերաց ու կայսրուհեաց արքայանուէր մեծադիր լուսանկարներով. ինչպէս նաև Յակոբոս, Յովհաննէս և Եսայի հանգուցեալ պատրիարքներու և այլ զանազան պատկերներով։ Վանացս մատենադարանի դրան վրայ կայ 1727 թուականաւ շինութեան արձանագրութիւն։ Ս. Աթոռոյն տպարանը 1832 թուին այս շէնքին մէջ հաստատուած էր, և նոյն թուականին առաջին գիրքը տպուեցաւ որ է Աղօթամատոյց. բաւական ժամանակ վերջ մամուլն ու տառեր ուրիշ տեղ փոխադրուելով, տեղը նորոգութիւն մը տեսնէ վերջ, ժամանակ մ՚ալ վարժատուն եղաւ, բայց այժմ կանոնաւոր մատենադարան է, ջանիւք և աշխատութեամբ հանգուցեալ Թալասցի Տ. Եսայի արքեպիսկոպոս պատրիարքի, որուն մէջ կան մօտ 2000 կտոր ձեռագիր հին մատեաններ։ Վանացս տպագրուած գրքերու մատենադարանին և ընթերցարանին մէջ կան 1250 տեսակ և 4500 կտոր մատեաններ. այս գրքերու մեծագոյն մասը ԺԶ. ԺԷ. ԺԸ. դարերու մէջ տպուած հազուագիւտ գրքերէն են, վերջին դարուց մէջ տպուած գրքերու կողմանէ աղքատ է։ Մատենադարանի արեւմտեան պատին վերջին ծայրը բաց դուռ մը կայ առանց փեղկի, ուրկէ ներս ձախ կողմն է հիւանդանոցի դուռը։ Հիւանդանոցը բաւական ընդարձակ սենեակ մ՚է և կը պարունակէ տասնի չափ մահճակալներ՝ հիւանդ միաբանից համար։ Այս սենեակը առաջ հանդերձատուն էր, որուն ճակատը կայ ՌՃԶԳ թուականաւ արձանագրութիւն։ Հիւանդանոցի դրան դիմացի դուռն կը տանի մոմատունը, նոր հանդերձատունը և այլ թաղեր, իսկ ձախ կողմը քանի մը աստիճան վեր դռնէն ներս, աջ ու ձախ, դէմ առ դէմ երկու նկարչութեան յատկացած սենեակներ կան։ Այս սենեակաց միջեւը եղած անցքին դիմաց, ուրիշ նեղ անցք մ՚ալ կայ, ուրկէ անցնելով և քիչ մը առաջ ձախ կողմը՝ տանիքի վրայ կը տեսնուի Հոգւոյն Սրբոյ փոքրիկ մատուռն, որուն դրան ճակատը կախուած է Հոգւոյն Սրբոյ գալուստը ներկայացնող իւղաներկ պատկեր մը։ Ս. Թէոդորոսի եկեղեցին մօտ է Ս. Ստեփանոսի եկեղեցւոյն. շինուած է առանց սիւնի ՉԼԵ (=1286) թուականին հայ բարեպաշտ հարուստներու ծախքով։ Ունի 23 կանգուն երկայնութիւն և 10 կանգուն լայնութիւն։ Աւագ խորանը նուիրուած է Ս. Թէոդորոսի։ Սկզբնական շինութենէն վերջ զանազան ժամանակներ նորոգուած է եկեղեցին։ Արեւմտակողմը երկաթեայ դուռ մ՚ունի որ հազիւ երբեք կը գործածուի. վրան ունի ՌԺԳ և ՌՄԻԸ թուականաւ կրկին արձանագրութիւններ։ Բուն դուռը հարաւայինն է, որուն վրայ ևս յիշատակարաններ կան. այս դրան առջև փոքրիկ գաւթի մը մէջ, Ս. Թադէոսի և Սանդխտոյ կուսի սեղան մը կայ կճեայ քանդակագործ և ընտիր ձեռակերտ զանազան պատկերներով։ Եկեղեցւոյս աջակողմեան դասուն մէջ, գետնէն երկու կանգուն բարձրութեամբ մկրտութեան աւազանի պէս տեղ մը կայ և մէջը խաչքար մը 1590 թուականաւ արձանագրութեամբ։ Ըստ ա-

ւանդութեան, այս եկեղեցին շինած է Լեւոն Գ. ի յիշատակ իր Թորոս եղօրը, որուն գերեզմանն կը համարուի վերոյիշեալ մկրտութեան աւազանի տեղը։ Եկեղեցւոյս դասուն մէջէն 3 աստիճաններով պահարանը կ՚ելնուի, ուր կայ Ս. Կարապետի փոքր սեղան մը։ Աւագ սեղանին հարաւային կողմի փոքր դռնէն երկու աստիճանով վեր փոքրիկ մատուռ մը կայ, որուն սեղանը նուիրուած է Ս. Մերկերիոսի։ Թէ՛ այս մատրան և թէ պահարանի մէջ պատերու վրայ ագուցուած են բաւական թիւով հին խաչքարեր, որոնց չատերու վրայի արձանագրութիւնները անընթեռնելի են, 1151, 1454, 1524, 1591 և այլն Վանքի Ցորենաքաղ ըսուած հրապարակի վրայ կը գտնուի և աղօրիքն, որուն գործիքները այժմ ցրուած են ցորենը աղալ կու տան քաղաքի չոգեչարժ աղօրեաց մէջ։ Պուրսա տաղ ըսուածն մօտ է Ցորենաթաղի. վերջնոյս կից է նաև հին ախոռ ըսուած տեղն, որ շինուած է Պարոն Տէր Գրիգոր պատրիարքի ժամանակ 1641 թուին։ Ցորենաթաղի հրապարակին վրայ հարաւային կողմն է Նոր Զարտախ ըսուած փառաւոր շէնքն, չորս գեղեցիկ սենեակներով, որ շինուած է 1849ին Կիրակոս պատրիարքի օրով. այս տեղս կը կոչուի նաև Կալի վրան։ Վանուցս մեծ դաւթի հարաւային կողմը երկաթեայ վանդակներով պատսպարուած լայնարձակ տեղն հաստատուած է տպարանը։ Այս տեղը ի հնումն ախոռ էր, որ յետոյ մէկ մասը հիւրանոց և միւս մասն ալ փայտանոց եղաւ, զոր հանդերձ վրայի թաղերով շինել տուած էր Եղիազար պատրիարքը 1866ին նորոգել տալով վարի կողմը, հոս փոխադրել տուաւ տպարանը, որ այժմ հինգ մասերու բաժնուած է. գրաշարաց տեղ. կազմարան. մամուլներու մասը, ձուլարան և ընդարձակ գրատուն. վերջին երկու մասերն, 1871 թուականին շինել տուած է Թալասցի եւ Աղեքսանդրիարնակ Ցակոբ էֆ. Աչըգեան, որուն յիշատակարանն գրուած է տպարանի դրան արևելակողմն պատին վրայ։ Տպարանի դրան մօտ գիրք վաճառելու սենեակ մը կայ։ Տպարանն ունի գեղեցիկ պարտէզ մը, որ երբեմն պատրիարքներու յատկացեալ էր և կը կոչուէր Ներսի պարտեզ։ Տպարանի արեւելեան կողմը՝ անկիւնն, երկու կամարներ կ՚երևին, որոնց վրայի սենեակները Փոքր Զարտախ կը կոչուին. ձախ կողմի կիսակամարի տակէն Պաճճէ քաղ կ՚երթցուի, զոր 1848ին շինել տուած է Կիրակոս պատրիարքը, իսկ աջակողմեան կամարի տակ եղած երկաթեայ փոքր դռնէն կ՚երթցուի վանքի ժառանգաւորաց վարժարանը և Ս. Հրեշտակապետի վանքը։ Այս փոքր դռնէն դուրս քիչ մը առաջ, կայ կրկնայարկ և մայրի ծառերով չրջապատուած Զամ քաղն. որ կը պարունակէ 45 սենեակներ, զոր 1853 թուականին շինել տուած է Զմիւռնիացի բազմարդիւն Ցովհաննէս պատրիարքը. դրան ճակատը կայ շինութեան յիշատակարանը։ Այս թաղի արևելակողմը շինուած է ժառանգաւորաց վարժարանը. ուր կ՚ելլցուի 10 կճեայ աստիճաններով. ներքին ձեը խաչաձև է և չորս անկիւնը՝ չորս ընդարձակ գմբէթաւոր սենեակներ բռնած են. երեք թևերուն մէջ երեքական մեծ պատուհաններ, և երկու կողմը չորսական մեծ դարաններ կան, յորս դասաւորուած են վանքի սեփական զանազան հնութիւններ։ — Ս. Ցակոբեանց ընդարձակ վանքի մէջ 20ի չափ թաղ կայ որոշեալ անուններով. այս թաղերը կը պարունակեն 450էն 500 սենեակներ։ Եպիսկոպոսաց, վարդապետաց և սարկաւագաց նստած թաղին մէջ, որ Աբեղայ թաղ կը կոչուի, 46 սենեակ կայ։ Այս վանքս իւր ծախքով բացած է երկու դպրոցմին մանկանց և միւսն՝ աղջկանց համար։ Միաբանից ընդհանուր թիւն է 170, եպիսկոպոս, վարդապետ, սարկաւագ, դպիր, ժառանգաւոր աշակերտ, աշխատաւոր եղբարք և մայրապետք միասին։ Աբեղայ թաղին հիւսիսային կողմն է վանուցս սեղանատունը. խոհանոցը, մառանը, եւայլն. սեղանատան և խոհանոցի դրանց վրայ կան յիշատակարաններ։ Հայ ազգի պարծանք եղող հոյակապ ու փառաւոր վանքէս վերջ, համառօտ ակնարկ մ՚ալ տանք քաղաքիս ազգային ուրիչ սրբազան տեղեաց վրայ։ — Ս. Հրեշտակապետ՝ որ վերոյիշեալ վանքի մէկ մասը կը համարուի, գոյութեամբ ժամանակակից է Ս. Տեղեաց շինութեան և հիմնադիրը եա կը կարծուի թէ Հեղինէն է։ Միշտ պահպանուած է Ս. Ցակոբեանց վանքին միաբանութենէն, որոնց ձեռքով զանազան անգամներ նորոգուած է։ Վանուցս տեղւոյն համար աւանդութիւն մը կայ և կ՚ըսուի, թէ Դաւիթ մարգարէն այս տեղէն տեսաւ Աստուծոյ հրեշտակը ձեռքը սուր բռնած և Երուսաղէմի վրայ երկնցուցած։ Քրիստոսի ժամանակ այս վանքին տեղն էր Աննա քահանայապետի տունը, որ փրկիչն մեր բանտարկուած լինելուն պատճառաւ՝ կը կոչուի նաև Առաջին բանտ Քրիստոսի։ Արաբացիք վանուցս Տէյր-իւլ Զէյթուն (Վանք Ձիթենեաց) անունը կու տան, իսկ Եւրոպացիք Աննայի տուն։ Եկեղեցին երկու մասի բաժնուած է, առաջին մասին մէջ պատարագամատոյց սեղան մը կայ յանուն Զարչարանաց Ցիսուսի Քրիստոսի, աստ է նաև մկրտութեան աւազանը 1849 թուականի յիշատակարանաւ։ Երկրորդ մասն է

բուն եկեղեցին, չորս քառակուսի սիւններու վրայ կառուցուած, 42 ոտնաչափ երկայն և 28 ոտն. լայն։ Ունի երեք սեղաններ. Աւագ սեղանը նուիրուած է Ս. Աստուածածնի և միւս երկուքը Միքայէլ Գաբրիէլ Հրեշտակապետաց։ Գրիգոր Շղթայակիր պատրիարքը վերջին անգամ նորոգած է եկեղեցիս 1726ին և աւանդատունն ալ մեծցնելով՝ մէջը Ս. Հռիփսիմէ կուսին սեղան մը կանգնած է։ Աւանդատան տախտակեայ դրան վրայ կայ 1649 թուականաւ յիշատակարան։ Եկեղեցւոյն որմերը գետնէն մինչև երկու կանգուն բարձրութեամբ յախճապակուած են, եւ անկէ վեր զանազան տնօրինական պատկերներով զարդարուած. յախճապակիներն ըստ 1795 թուի յիշատակարանի մը, յիշատակ են Ատանացի մահտեսի Տէր Օհան քահանայի։ Եկեղեցւոյս հիւսիս արեւմտեան կողմն Քրիստոսի առաջին բանտի տեղը, Ս. Գլխադիր մատրան ձեւով գեղեցիկ մատուռ մը կայ. Ս. Յարութեան հոյակապ տաճարի գաւթին վրայ բացուած փոքրիկ դռնէ մը կը մտցուի Հայոց Ս. Յովհաննէս Մկրտչի մատուռը, որ փոքրիկ՝ բայց պայծառ է։ Ունի երեք սեղան, Աւագն է Ս. Յովհաննու Աւետարանչի, աջակողմեանը՝ Չարչարանաց եւ Կապանաց Քրիստոսի, իսկ ձախակողմեանը՝ յանուն Հայր Աբրահամու և Զենման Իսահակայ։ Մատուռս կը գտնուի Յունաց Հայր Աբրահամու վանքի ներքև։ Աջակողմեան փոքր սեղանին մէջ է Յիսուսի չարչարանաց սիւնին մէկ մասը, որ արծաթապատ է եւ առջեւը մշտավառ կանթեղ մը կայ։ Կիրակոս պատրիարքի ժամանակ 1849 թուականին, մատրանս ներքին կողմը ամբողջապէս նորոգուեցաւ։ Դրան վրայ կան քանի մը յիշատակարաններ։ Երուսաղէմի մէջ առաջին, գլխաւոր և համայն քրիստոնէից ուխտագնացութեան միակ նպատակն համարուած սրբավայրն է Ս. Յարութեան հոյակապ տաճարն, որուն մէջ կը գտնուին Փրկչի Գերեզմանն ու Գողգոթայն։ Աւանդութիւնը կ'ըսէ, թէ նախահօր Ադամին դրախտէն արտաքսուելէն և մահէն յետոյ Հրէաստան ընդունեցաւ անոր նշխարքն, և անոր գլուխը թաղուեցաւ այն տեղն որ կոչուեցաւ Կրանիոն (Cranion). Տեղի Գագաթան, այն է Գողգոթայն։ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս եւս խաչուեցաւ Գողգոթայի վրայ և անոր մօտը թաղուելով երեք օրէն յարեաւ հրաշափառապէս։ Յետոյ Քրիստոնէութիւնը հսկայաքայլ յառաջդիմելով, Գողգոթայն և գերեզմանն սկսած են մեծ յարգ ու պատիւ ընդունիլ նորընծայ հաւատացեալներէն։ Առաջին անգամ Ս. Տեղիքը շինող և պահպանող Հայոց Աբգար թագաւորի Հեղինէ բարեպաշտ թագուհիէն վերջը, որուն՝ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ շինած մատուռն Աշխարհամատրան կը կոչուէր, երկրորդ անգամ Հեղինէի և որդւոյն մեծին Կոստանդիանոսի կայսեր, եւ Տրդատ թագաւորի ժամանակ, արքայական ծախիւք շինուեցաւ Ս. Յարութեան տաճարն ու Գերեզմանն, և բաւական ժամանակ չէն մնաց։ Պարսից Խոսրով թագաւորը աւերեց 615ին, բայց քիչ ատենի մէջ վերանորոգուեցաւ։ 1342 թուականին փոքր նորոգութիւններ եղան և 1555ին եւրոպական գլխաւոր տէրութեանց նուէրներով Ս. Գերեզմանի շէնքը նորոգ կառուցուեցաւ։ 1800 տարւոյ սեպտեմբեր 30ի գիշերը հրդեհելով, գմբէթը սաստկաշառաչ աղմուկով մը փլաւ։ Յոյները Բ. Դռնէն հրաման առնելով՝ այրած և վնասուած տեղերը նորոգ կառուցին եւ շատ տեղեր Յունական յիշատակարաններ աւելցուցին։ Մեծ գմբէթն 1863 թուականին վերստին շինուեցաւ Օսմանեան տէրութեան խնամքով եւ Գաղղիոյ ու Ռուսիոյ տէրութեանց մասնակցութեամբ. ծախքը 200 հազար ֆրանկ կը հաշուեն։ Այս տաճարին մէջ երեք ազգեր՝ Հայք, Յոյնք եւ Լատինք, ուրոյն եւ ընկերովի իրաւունք կը վայելեն, եւ կրօնական արարողութիւններ կը կատարեն, իւրաքանչիւրն ըստ իւր կարգաց. իսկ Ղպտիք և Ասորիք իբրև հետեւակք Հայոց։ Առաջին երեք ազգերը, իրենց սեփական եկեղեցիէ և մատուռներէ զատ, ունին բնակութեան տեղ սոյն տաճարի մէջ։ Ղպտիք միայն մատուռ մը և բնակութեան սենեակ մը ունին. իսկ Ասորիք ոչինչ։ Ս. Յարութեան սքանչելի տաճարին երկփեղկեայ միակ մեծ դուռը դէպի հարաւ կը նայի և ընդհանրապէս գոց կը մնայ։ Դրան բանալին Հայոց, Յունաց և Լատինաց միաբան հաւանութեամբ՝ երկու դռնապան մահմետական Արաբացւոց քով կը պահուի։ Հայոց, Յունաց և Լատինաց տեսուչ վարդապետները միայն իրաւունք ունին՝ դռնապանները կանչել, դուռն բանալ եւ փակել տալ երբ որ ուզեն։ Ի հնումն երբեմն դուռը օրերով ու շաբաթներով գոց կը մնար. բայց այժմ գրեթէ ամէն օր առաւօտ և երեկոյ, մանաւանդ Ս. պատարագի և հանդիսաւոր օրերուն և վերջապէս ամէն կարեւոր պարագայից մէջ կը բացուի։ Դուռը բանալու և գոցելու յատուկ սովորութիւններ կան և դռնապանաց վճարմունք։ Նախնեաց աւանդութեան համեմատ, Ս. Յարութեան տաճարի այս մեծ դուռն, և անոր արեւելեան կողմը մի և նոյն ձեւով և մեծութեամբ հիւսուած ուրիշ դուռ մ'ալ, Հայոց ազ-

գի սեփականութիւն էր, և դրան վրայի փոքր դռնակի բանալին ևս Յունաց ձեռքը անցաւ։ Ս. Յարութեան մէջ Հայոց Տեսչի սենեկի դրան քովի 38 աստիճաններով կ'ելլուի վերնատունը, ուր կայ մեր ազգին սեփական եկեղեցի, յորում կը կատարուին գիշերային և տունջեան ժամերգութիւնք։ Ունի երկու սեղաններ, Աւագն՝ Խաչելութեան եւ երկրորդը Երաշխաւոր Ս. Աստուածածնի անուամբ։ Այս տեղս Երկրորդ Գողգոթայ ևս կը կոչուի, վասն զի յիշատակարանք կը ծանուցանեն, թէ Եգիպտացի Մարտիրոս պատրիարքը, չը կարենալով Վրաց հետ գլուխ ելնել, որոնք 1422 թուականէն սկսեալ քանի մը անգամներ Հայոց ձեռքէն առած էին զԳողգոթայն, վերջին և չորրորդ անգամ երթալով Եգիպտոս, այս տեղը խնդրեց Սուլթանէն և փոխարէնը վճարելով ստացաւ, և վերադառնալով յատուկ եկեղեցի մը շինեց 1439ին ու անուանեց Երկրորդ Գողգոթայ, ճիշդ Գողգոթայի դիմացն ըլլալուն համար։ Այս տեղն ի հնումն թագաւորաց հանգստարան էր, կ'ըսեն, և հոս՝ երբ ուխտի գային, կը բնակէին թագաւորք և թագաւորազունք։ Վերնատունս առաջ այսչափ ընդարձակութիւն չունէր, 1631ին Պարոն Տ. Գրիգոր պատրիարքը Լատիններէ երեք կամար առնելով՝ դէպի երկայնութիւնն ընդարձակած է, փոխարէն տալով եկեղեցւոյն առջևը եղած պարտէզին վրայի կանթեղաց մին և լատիններու երգեհոնի կից խուցն։ Այժմ վերնատունն ունի վեց կամար Ս. Գերեզմանի վրայ, որոնց իւրաքանչիւրին մէջ կանթեղներու չարաններ, եւ այս չարաններէ կախուած երեքական կանթեղներ կան միաձև, որք կը վառին ազգային եկեղեցական ամէն հանդէսներուն և օտարաց հանդէսին ի պատիւ սահմանեալ օրերուն։ Արեւելեան առաջին կամարին մէջ կախուած են նաև զանկեր, իսկ չորրորդ կամարին մէջ երկաթեայ եւ տախտակեայ կոչնակներ։ Վերնատան հարաւային արեւելակողմը փոքր վերնատուն մը ևս կայ 8 աստիճաններով, ուր կը ննջեն ձմեռ ժամանակ Ս. Յարութեան մէջ ծառայող հայ միաբանք։ Եկեղեցւոյս խաչկալի և պատկերի վրայ յիշատակարաններ կան։ Հայք Իւղաբերից սեղան մը ունին Ուժաբափման տեղէն քանի մը քայլ ի հիւսիս՝ աջ կողմը, առաջին կամարի արեւելեան ոտքի վրայ հաստատուած։ Այս տեղ եկան իւղաբեր կանայք միաշաբաթի առաւօտուն Յիսուսի մարմինը խնկելու համար, որ արդէն Յարութիւն առած էր։ Իւղաբերից սեղանէն 4 մետր դէպի հիւսիսային արեւմուտք կամարակապ Նորաշէն մեծ գմբէթին ներքև կլորաձեւ սրահակի մը մէջ է Տեառն մերոյ փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի Ս. Գերեզմանը։ Թէպէտ արտաքուստ միացեալ յարկ մը կ'երևի, սակայն ի ներքուստ երկու մասի բաժնուած է կրկին դռներով։ Ս. գերեզմանի դրսի դրան երկու կողմերը բարձրկեկ քարաշէն դարմնաձեւ սեկեր կան, որոնց վրայ դրուած են երեք զոյգ միջակ մեծութեամբ կեդրոնաբարձ աշտանակներ։ Առաջին կճեայ աշտանակներն Յունաց, երկրորդը Հայոց եւ երրորդը Լատինաց են։ Ս. Գերեզմանին առաջին դուռը յարաւելս կը նայի. դրան անմիջապէս վրան կայ Հայոց պատկեր մը՝ Կիւլպէնկեան գերդաստանէն Սեռովբէ չէլէպի եւ Սարգիս էֆէնտիէ յիշատակ եղած, որ կը ներկայացնէ Քրիստոսի յարութիւնն, որուն առջեւ զգեստաւորեալ կայ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ։ Այս պատկերի առջեւ մշտավառ կանթեղ մը կախուած է՝ որ Լուսաւորչի կանթեղ կ'ըսուի։ Մեր պատկերին վրայ է Յունաց Ս. Յարութեան պատկերը մարմարինի վրայ քանդակուած, որուն առջեւ մշտավառ կանթեղ մը կայ. Յունաց պատկերին վրայ ալ Լատինաց պատկերն է նոյնպէս մշտավառ կանթեղներով։ Ս. Գերեզմանին վրայ սուրբ պատարագ մատուցանելու իրաւունքն միմիայն Հայոց, Յունաց եւ Լատինաց միաբանութեանց սեփականուած է, ուրիշ որեւէ ազգի միաբանութիւն իրաւունք չունի պատարագելու. բայց բաւական տարիներէ ի վեր Յոյնք իրենց պատարագելու կարգն երբեմն Ռուսաց կու տան։ Ս. գերեզմանի գմբէթն հաստատուած է 12 սիւներու եւ կամարներու վրայ՝ զոյգ զոյգ խառնեալ, սեանց բարձրութիւնը 10 թզաչափ է, եւ չորսական թիզ մէկ մէկէ հեռու. գմբէթն կապարապատ եւ տախտակամած է։ Գմբէթի սիւներու միջեւ 36 աշտանակներ եւ նոյնչափ կանթեղներ կան կախուած, որոնց 12 աշտանակներն եւ 12 կանթեղներն Հայոց են, նոյնչափ ալ Յունաց եւ Լատինաց։ Ս. Գերեզմանի առջեւի դեղեցիկ քարերով յատակուած փոքր հրապարակն, երեք ազգաց իրաւունքն է։ Ս. Յարութեան տաճարի մեծ գմբէթն կառուցուած է 18 սիւներու վրայ, որոնցմէ 1, 2, 3 թիւ կրող սիւներն եւ կամարները լատինաց, 4, 5, 6 7, 13, 14 թիւ կրողները Յունաց, 8, 9, 15, 16, 17, 18 թիւ կրողները Հայոց եւ 10 ու 11 թիւ կրող երկու սիւներն ալ Ղպտւոց են, միայն 12 թիւ ունեցող սիւնն՝ որ Զոյգ սիւն կ'ըսուի, երեք ազգաց կը վերաբերի, որոնք առանձին պատկերներ ունին։ Այս սիւներու վրայ իւրաքանչիւր ազգ

Մեծադիր և ոսկէզօծ շրջանակներով պատկերներ ունին և անոնց առջևը կանթեղներ կախուած են։ Հայոց սեփական 18 թիւ սեան վրայ կախուած

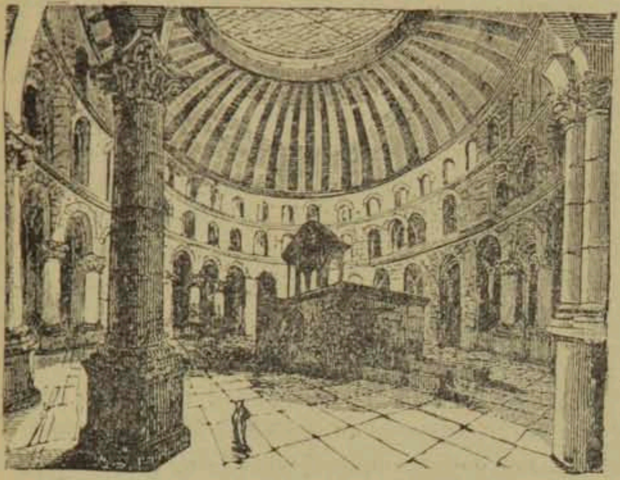

Երուսաղէմի Ս. Յարութեան տաճարը

են Ղազարու Յարութեան և Քրիստոսի Զաղկման պատկերները։ Միւս սիւներու վրայ Հայոց ունեցած պատկերներն են՝ Փուշ Պսակի, Խաչելութեան, Թոմայի Քրիստոսի կողին մէջ նայիլը, Ս.Մեսրոպայ, Ս.Սահակայ և Քրիստոսի խաղաղութիւն տալը։ Գմբէթի չորս անկիւնները նկարուած են չորս Աւետարանչաց պատկերները։ Ս. Գերեզմանին կից արեւմտակողմը ժամանակաւ Հայք մատուռ մ'ունէին, զոր յետոյ Ղպտւոց տուած են, և այժմ իրենց ձեռքն է, փոխարէն Եգիպտոսի մէջ եկեղեցի մ'առնելով։ Ղպտւոց մատրան դիմաց է Հայոց սեփական Յովսէփ Արեմաթացի, որ երեք մասերու բաժնուած է. առաջինը՝ նախախագաւիթ մ'է, երկրորդը՝ մատուռ մ'է Ս. Աստուածածնի, յորում պատարագի սեղան ևս կայ և պատկերին վրայ ՌՄԿԲ թուականաւ յիշատակարան. երրորդը՝ գրեթէ ժայռի մէջ փորուած մութ տեղ մ'է, ուր առանց լոյսի անհնար է մտնել. այս խորշի մէջ է, ըստ աւանդութեան, Յովսէփ Արեմաթացւոյն գերեզմանը։ Ս. Յարութեան տաճարին մէջ Հայք ունին նաև. միայն իրենց յատուկ, Սուրբ Լուսաւորիչ եկեղեցին։ Շինուած է չորս սիւներու վրայ, գմբէթի կեդրոնէն կախուած է մեծ ջահ մը։ Ունի երկու սեղան առանձին դասով բաժնուած։ Աւագ սեղանը Լուսաւորչայ, իսկ միւսն՝ որ աջակողմն է Ս. Յովհաննու Մկրտչի։ Եկեղեցիս զարդարուած է զանազան պատկերներով եւ զարդերով։ Սեղաններու վրայ կան արձանագրութիւնք, մին՝ ՌՃՀԸ և միւսն՝ ՌՃՀԷ թուականաւ։ Աւագ սեղանին ձախակողմը պատուհանաձեւ փոքր տեղ կայ, ուրկէ կը նայուի Գիւտ խաչին մէջ. աւանդաբար կ'ըսուի, թէ Հեղինէ դշխոյն աստ կ'աղօթէր, երբ իրեն հրամանաւ խաչափայտը գտնելու համար գետինը կը փորէին գործաւորք։ Գիւտ խաչի այրն ևս սեփականութիւն է երեք ազգաց։ Ս. Գողգոթայ՝ Ս. Խաչը կանգնուած տեղն է, որուն վրայ Փրկիչն մեր խաչուեցաւ։ Այս սրբավայրը Հայոց սեփական էր, 1392—39 թուականներուն Վրացիք առին, և պա անցաւ Յունաց ձեռքը. շատ պայծառ է և զանազան գեղեցիկ նկարներով, ոսկէզօծ եւ արծաթապատ պատկերներով և հարիւրաւոր կանթեղներով զարդարուած. յատակն ալ ամբողջ մարմարիոնով ծածկուած է։ Ս. Յարութեան տաճարի մէջ Հայոց ունեցած գլխաւոր սրբավայրերու հետ, ընդհանուր կերպով ծանաթանալէ վերջ ակնարկ մ'ալ տանք Պապ-էլ-Սպաթ դռնէն ու պարսպէն դուրս եղած Սուրբ Աստուածածնայ Տաճարին, որ կը գտնուի Գեթսեմանի ձորին հիւսիսային ծայրը, յորում է նաև սուրբ Կուսի գերեզմանը։ Ասոր առաջին հիմնադիրն եղած է Աբգարու Հեղինէ դշխոյն և յետոյ Մեծն Կոստանդիանոս և իւր մայրը մեծամեծ նորոգութիւններ ընելով՝ տաճարս կրկնայարկով ու գմբէթով զարդարեցին, որ մինչև եօթներորդ դար կանգուն մնաց, բայց վերջը վերին յարկը ու գմբէթը բոլորովին քանդուեցաւ եւ եղաւ ժամանակ մը որ տաճարս անտէր եւ աւերակ մնաց։ Յետոյ Պաղեստին խաղաղելով, Հայք եւ Յոյնք ընկերութեամբ ժառանգեցին սրբավայրս: 1300 թուականին Հեթում Բ. Երուսաղէմ եկած ժամանակ, ինչպէս ուրիշ տեղեր, նոյնպէս ալ այս սուրբ տաճարի մէջ նորոգութիւններ ընելով՝ Ս. Կուսի գերեզմանին արտաքին սեմին կից արեւմտեան դրանքով սեղան մը կանգնել տուաւ՝ արձանագրութեամբ եւ յիշատակարանաւ, որոնք մինչեւ ցայսօր կը մնան։ Տաճարիս մէջ Հայք և Յոյնք որոշեալ սեղաններ և մասեր ունին։ Ս. Յովսէփայ Աստուածահօր սեղանն, որուն ներքև է սրբոյն գերեզմանը, Հայոց սեփական է։ Ս. Աստուածածնի գերեզմանը, որ փորուած է ժայռի մէջ և վրան գմբէթով մատուռ մը շինուած, երկու հաւասար մասի բաժնուած է. հիւսիսային մասը Հայոց եւ հարաւայինը Յունաց յատկացուած է։ Ս. Գերեզմանի դրսի կողմն, արեւմըտեան պատին կից է Հայոց սեփական Աւագ Սե-

ղանն, որ մեր վերը յիշած Հեթում թագաւորի շինել տուածն է։ Հայք Ս. Թադէոսի և Բարթուղիմէոսի յատուկ սեղան մըն ալ ունին գերեզմանի հիւսիսային կողմը պատին մէջ՝ առանձին լայն կամարով մը, որուն Աւետման Սեղան ալ կ'ըսեն։ Տաճարի արեւմտեան թեւին մէջ ալ է Հայոց Ընծայման Սեղանն։

Ս. Յակոբայ Վանուց հարաւային կողմն եւ քաղաքին պարսպէն դուրս է Հայոց Ս. Փրկչայ վանքն, գրեթէ քառորդ ժամու հեռաւորութեամբ։ Այս վանքիս և եկեղեցւոյն տեղը, ինչպէս ամէն ազգեր կը վկայեն, Կայիափայ քահանայապետի տունն է. ուր Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս մատնութենէն յետոյ բերուելով, հարցաքննութեան ենթարկեցին քահանայապետի դիմացը։ Այս տեղն է՝ որ Պետրոս առաքեալը երեք անգամ ուրացաւ Քրիստոսն.«Ոչ գիտեմ զայրն» ըսելով. եւ հինգշաբթի գիշերն այս տան մէջ անցուց Յիսուս հազար ու մէկ նախատանաց համբերելով։ Վանացս եկեղեցւոյ դրան հարաւային կողմը եղած սեղանն շինուած է յանուն Ս. Զարչարանաց։ Ս. Փրկչայ եկեղեցին սիրուն դիրք մ'ունի և առանց սիւնի է. մէկ սեղան միայն ունի, որուն վէմն է Յիսուսի Քրիստոսի Ս. Գերեզմանի կափարիչն, զոր հրեշտակը շրջեց ու վրան նստաւ։ Այս վէմը որ գրեթէ կէս բոլորակի ձեւ ունի, ամբողջ սեղանը կը ծածկէ, և երեք տեղէ բաց թողուած է համբուրելու համար։ Ասոր վաւերականութիւնն կը հաստատեն նաև ուրիշ քրիստոնեայ ազգերը և ուխտի ու երկրպագութեան կու գան։ Աւագ սեղանին ձախ կողմը փոքր դուռ մը և ներսը՝ ուր հազիւ երկու հոգի կրնան կենալ, փոքրիկ սեղան մը կայ որ Ս. Բանտ կը կոչուի։ Աւագ սեղանի ետեւի կողմն ալ պահարան կամ աւանդատուն մը կայ, որ Ս. Երրորդութեան սեղան մը ունի. այս պահարանի դուռը շատ ժամանակէ հետէ հիւսուած էր եւ ներսն ալ աւերակ։ 1886 թուականին, Թալասցի Տէր Պետրոս Վ. Պալեանի տեսչութեան օրով, անոր աշխատութեամբ և ջանիւք, դուռը բացուեցաւ և ներքին կողմը նորոգուելով, սեղանն ևս վերստին կանգնեցաւ։ Ս. Փրկչայ վանուց գոյութիւնը մինչև Քրիստոնէութեան առաջին դարը կ'ելնէ և Հայոց ազգի սեփական կալուած եղած է իւր հիմնարկութենէն ի վեր. երբեմն լքեալ թողուած երբեմն պայծառացած։ Չորեքտասաններորդ դարուն մէջ, Յովհաննու Արճիշեցւոյ աշակերտներէն ոմն Կարապետ Տոսպեցի ուխտի գալով Երուսաղէմ տնօրինական Ս. Տեղեաց և տեսնելով վանացս խեղճ վիճակն, յԵգիպտոս կ'իջնէ, այն տեղի սուլթանէն կրկին անգամ ծախու կ'առնէ վանքն և վերադառնալով յԵրուսաղէմ կը նորոգէ զայն և միաբանութիւն հաստատելով կը պայծառացնէ։ Այնուհետև Ս. Աթոռոյն Պատրիարքներն յաջորդաբար պէտք եղած նորոգութիւններ ըրած են։ Վանացս եկեղեցւոյ դաւթին մէջ է գերեզմանատուն Ս. Աթոռոյն պատրիարքաց, վաստակաւոր եպիսկոպոսաց և վարդապետաց, ինչպէս կը ցուցնեն տապանաքարերու արձանագրութիւնք, որոնցմէ գլխաւորաց անուանք և մահուան թուականն յիշենք. պատրիարքներէն՝ Պարոն Տէր Գրիգոր *(1645)*, Աստուածատուր *(1671)* Յովհաննէս *(1697)*, Մինաս *(1704)*, Գրիգոր Շղթայակիր *(1749)*, Կարապետ *(1768)*, Թէոդորոս Խորենացի *(1761)*, Պօղոս Վանեցի *(1775)*, Յովակիմ Ծովածին *(1793)*, Թէոդորոս Վանեցի *(1819)*, Գաբրիէլ Նիկոմիդացի *(1840)*, Կիրակոս *(1850)*, Յովհաննէս Կոլոտ, Պետրոս կաթողիկոս Կիլիկեցւոյ *(1728)*, Հաննէ վրդ. եւայլն։ Հոս թաղուած են նաև Պօղոս պատրիարք Ադրիանապոլսեցի, Յովհաննէս պատրիարք Զմիւռնիացի (1860), Յակոբ Կ. Պոլսի պատրիարքը *(1862)*, Եսայի պատրիարք Թալասցի (1886)։ Երուսաղէմի մօտ սրբազան և յիշատակաց արժանաւոր վայրերէ մէկն ալ է Ձիթենեաց լեռը կամ Ս. Համբարձումն։ Սրբավայրիս բակը բոլորաձեւ է և ճիշդ կեդրոնն է արդի մատուռն ութանկիւնի, 6–7 մետր տրամագծով և արաբական ձեւով գմբէթով մը։ Մատուռին մէջ Քրիստոսի Համբարձման օրը թողուած ոտնատեղւոյն նշանը կ'երեւի ժայռի վրայ դրոշմուած։ Ամբողջ բակը պարսպապատ է, ներքին կողմը զատ զատ քարէ սեղաններ շինուած են երեք ազգի սեփական։ Դռնէն սկսեալ ամբողջովին հիւսիսային կողմը և արեւելեան կողմի պարիսպին կից երեք առանձին սեղանները Հայոց են։ Ս. Համբարձման օրը բոլոր Քրիստոնեայ ազգերը մեծ հանդէսներ կը կատարեն աստ։ Համբարձման լերան վրայ Զէյթուն անուամբ Արաբացւոց գիւղ մը կայ. այս գիւղի արեւելեան կողմն է Ռուսաց նորաշէն վանքն ու եկեղեցին։ Զանգակատունը շինած են 1866 թուին 50 մետր բարձրութեամբ։ Այս վանքի և եկեղեցւոյ տեղը 1868ին գնեցին Արաբացւոցմէ, և 1871ին շինութեան ձեռնարկելով, պեղմանց միջոց նախ այր մը գտան 9 խորշերով՝ որոնք գերեզմաններ էին, որոնց վրայ կային միւսիոն քարերով զարդեր և նոյն քարերով երեքին վրայ հայերէն տառերով Ջօջիկ, Շուշան և Մարին անունները։ Այրին դրան առջեւ գտնուած է նաև ուրիշ քառակուսի ձեւով գե-

բեզմպն մը, որուն մակերեւոյթը միւսիոն քարերով զարդարուած և նկարուած է և ունի չորս տողով հայերէն յիշատակարան մը։ Այրին մուտքին հիւսիսակողմը որմին վրայ են կան երեք խաչքարեր, առանց թուականի և արձանագրութեան։ Յետոյ գտան նոյն դամբարաններու վերի կողմը ընդարձակ սրահ մը, որուն յատակին վրայ միւսիոն քարերով շինուած քառակուսիի մէջ, կան զանազան գեղեցիկ նկարներ, որոնք են՝ ձուկ, աքաղաղ, սագ, գառն, ոչխար, լեմոն, կիտրոն, և այլն, և հայերէն գրերով յիշատակարանի մը հետեւեալ միացորդը. «Այս դիր է երանելոյ Նուռանկայ մաւրն Արտաւանայ Հոռի ԺԸ»։ Յիշեալ սրահի մօտ ուրիշ տեղ մ'ալ գտան, նոյնպէս յատակը միւսիոն քարերով զարդարուած և հայերէն յիշատակարանի մը հետեւեալ միացորդով. «վասն աղաւթից եւ փրկութեան Թեւայ, Աբասու եւ Մուրկան» 1883 տարւոյն սկիզբները այս ընդարձակ տեղւոյն վրայ հին եկեղեցւոյ փլատակներն են գտան, առանց դպչելու յատակին հնութեանց ասոր վրայ կառուցին հոյակապ, խաչաձև եւ գմբէթաւոր եկեղեցի մը։ Եկեղեցւոյ շուրջը, ամբողջ գետինն, որ բաւական ընդարձակ է, շրջապատեցին, որ այժմ գեղեցիկ վանք մը եղած է։ Վերոյիշեալ հնութիւնները և հայերէն յիշատակարանները լաւ կերպով կը պահպանուին Ռուսներէն։ Տ. Եսայի պատրիարքը՝ Ռուսաց Արքիմանտրիտ Գ. Անտոնին թոյլտուութեամբ այս հնութիւնները եւ յիշատակարանները, զարդերովը ու նկարներով, համահաւասար չափով եւ գոյնով ճիշդ օրինակները ուղաներկով հանել տուաւ եւ շրջանակի մէջ անցնելով Ս. Յակոբեանց վանուց Պատրիարքարանի սրահին մէջ կախել տուաւ։ 1892 տարւոյ Դեկտեմբեր 19ին ետև, Շուշանկան արձանագրութեան մեծ սրահէն քիչ հեռու, գտնուեցաւ միեւնոյն պատկանելութեամբ սրահ մը, հանդերձ նուրբ միւսիոն նկարներով եւ հայերէն յիշատակարանով մը։ Այս յիշատակարանաց գիրերն, եթէ ճիշդ է հնագիտաց եւ պատմագիտաց կարծիքը՝ Մեսրոպեան գրերու գիւտէն անմիջապէս յետոյ կը համարուին, եւ ըստ այնմ այս հին շինութիւնք տասն եւ չորս դարու հնութիւն ունին։ Այս հնութեանց գտնուած տեղն, կը կարծուի. թէ մեր հին 70 վանքերէն Պանդայ վանք ըսուածն, որ Ս. Համբարձման արեւելեան կողմը կ'իյնար։ Երուսաղէմի մէջ կան ոչինչ թիւով կաթողիկեայ Հայեր, որոնք ունին փոքրիկ մատուռ մը։ Կը վերջացնենք սուրբ քաղաքի մեր ազգի վերաբերեալ վայրերու նկարագրութիւնն, զոր քաղեցինք Մեծ. Տրդատ Վ. Պալեանի 1894ին հրատարակած Սուրբ Երկիր գրքէն։ Փափագողք՝ նոյն գրքի մէջ կրնան գտնել ընդարձակ տեղեկութիւններ, նաեւ օտար ազգաց սրբավայրերու նկատմամբ, ինչպէս նաեւ սրբազան տեղեաց մէջ կատարուած հանդէսներու, թափօրներու, արարողութեանց եւ սովորութեանց վրայ, մանրամասն ծանօթութիւններ։ Քաղաքիս Հայոց պատրիարքաց յաջորդութեան վրայ գիրք մը հրատարակած է ի Կ. Պոլիս 1872ին Ս. Յակոբեանց ուխտի միաբան Բառնաբաս Վ. Գանձակեցին։ Երուսաղէմի պատմութիւնը գրած է Հաննէ (Յովհաննէս) վարդապետը, որ երեք անգամ տպուած է, առաջինը՝ 1727ին յԵրուսաղէմ, իսկ երկրորդ եւ երրորդը՝ Կ. Պոլիս 1763ին եւ 1782ին։ Քաղաքիս վրայ գրած են բազմաթիւ օտարազգի հեղինակներ. իսկ ազգային հրատարակութիւններէն յիշենք նաեւ Տնօրինական Տեղիք, տպ. Կ. Պոլիս, Ստորագրութիւն սրբոյ քաղաքին Երուսաղէմի, տպ. Երուսաղէմ, 1859։ Ուղեցոյց Ս. Տեղեաց, տպ. Երուսաղէմ, 1872։ Եւ այլն։ (Էփրիկեան՝ Բնաշխարհիկ)։ Տե՛ս նաեւ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾը։

ԵՐՈՒՏԱԿՔ, հին եպիսկոպոսանիստ քաղաք կը յիշուի այս տեղւոյս անուամբ եպիսկոպոս Այրարատայ աթոռակալ եպիսկոպոսներու շարքին մէջ՝ ԻԴ Երուտակաց։

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՅՔ, այսպէս կը կոչուի Փոքր Հայոց մէկ մասը, որուն գլխաւոր քաղաքն է Մելիտինէ։

ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ս. ԿՏՐԻՃԻՈՐԱՑ Ընկերութիւն կամ Եղբայրութիւն ԺԸ. դարու սկիզբը գոյութիւն ունեցած է Մոլտովայի եւ Թրանսիլվանիոյ հայաշատ քաղաքներու մէջ՝ Լեհաստանի հայ կաթողիկէ եպիսկոպոսարանի նախաձեռնութեամբ. որոնցմէ միայն Ֆրումոսայի (Թրանսիլվանիա) ընկերութիւնը գոյութիւն ունի ցարդ, որ իբրև իրաւական անձ ճանչցուած է եւ ունի իր կալուածները, որոնց հասոյթով կը պահէ իր եկեղեցին ու պաշտօնէութիւնը։ Ֆրումոսայի «Եղբայրութիւն Ամենասուրբ Երրորդութեան Կտրիճաւորաց»ը 1730էն ի վեր գոյութիւն ունի, եւ հիմնուած է Ստեփաննոս Ստեփանեան Ռօշքայի նախաձեռնութեամբ։ (Տե՛ս Աուկուսթինովիչ Ստեփանոս=Ռօշքայ, Հայ Հանր. էջ 199)։

ԵՐՕՏ տ. Օտեան Երուանդ։

ԵՒԱ. (պարբերագիր), տպ. Կ. Պոլիս 1886—7։ Հեղինակ հրատարակիչ՝ Մ. Գալէնտէրեան։

ԵՒԱԳՐ կամ Եւագրիոս Ս. ճգնաւոր, Պոնտացի, աշակերտ Ս. Բարսղի, ապրած Դ. դարու մէջ. հայ

եկեղեցին կը տօնէ Եգիպտացի Ս. Հարց հետ Յիսնակաց երրորդ հինգշաբթի օրը։

Եւագր գրած է շատ մը ճառեր և Թուղթեր (որոնց մասին տե՛ս Հ. Զարպհանալեանի «Մատենադարան Հայկ. Թարգմանութեանց» էջ 421—432) թարգմանուած մեր նախնիքներէն։ 1750ին Պոլսոյ մէջ կը տպագրուի Գիրք ութն խորհրդոյ մեղաց, արարեալ Սրբոյ Հօրն ԵՒԱԳՐԵԱՅ։ Եւ հաւաքեցեալ ի մի յօգնաջան երկամբ Մատթէոսի Վարդապետի Բանասիրի,

Վենետիկի Մխիթարեաններէն Հ. Բարսեղ վ. Սարգիսեան 1907ին ի լոյս ընծայեց Ս. Եւագր Պոնտացին որու սկիզբը ՃՂԲ (192) էջերու մէջ հրատարակիչը ընդարձակ ներածութիւն մ'ունի և յետոյ 582 էջերու մէջ կը հրատարակէ Ս. Եւագրի կրօնական, բարոյական և իմաստասիրական խրատները կամ խորհրդածութիւնները։ (Տե՛ս «Բազմավէպ» 1909 թիւ 12)։

ԵՒԱՆԱԿԱՅ, հին գիւղ Սիւնեաց Գեղարքունի գաւառի։

ԵՒԱՆԳՈՒԼԵԱՆ Շուշանիկ, դերասանուհի, ծն. Թելաւ որուն 40 ամեայ բեմական գործունէութեան յոբելեանը կը տօնուի Թիֆլիսի մէջ 1927ին։

ԵՒԱՆԳՈՒԼԵԱՆ Լեւոն, փաստաբան և պետական մարդ։ Հայկական դիւանագիտական ներկայացուցիչ Թիֆլիսի, ուր մեռած է 1920 Սեպտ. 10ին։ (Յ. Վարժ.)։

ԵՒԳԻՆԷ Սրբուհի կոյս, դուստր Փիլիպպոսի և Կղոտեայ, կը նահատակուի Գ. դարու մէջ։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Յունուար ամսոյն մէջ։

ԵՒԳԻՆԷՈՍ Ս. վկայ, տե՛ս Եւստրատիոս։

ԵՒԳԻՆԷ և Մակարիոս խոստովանող երէցներ Անտիոքայ եկեղեցւոյն՝ Յուլիանոս ուրացողի օրով։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ դեկտեմբեր երբեմն Յունուար ամսոյ մէջ։

ԵՒԳԻՆԷՈՍ Գ. Պապ Հռոմայ (1145–1153), կը պատուէ Գրիգոր Գ. Կաթողիկոսի առ ինքն յղած եկեղեցականները և կաթողիկոսին թուղթ կը գրէ (Չամչեան՝ «Պատմ. Հայոց» Գ. 54—55)։

ԵՒԳԻՆԷՈՍ Դ. Պապ Հռոմայ (1431—1447), սա գումարեց Փլորենտիոյ ժողովը և թուղթ գրեց առ Հայս՝ որ միաբանին Հռոմայ եկեղեցւոյն հետ։ (Տե՛ս Չամչեան՝ «Պատմ. Հայոց» Գ. էջ 473, 479-482)։

ԵՒԳՐԱԲՈՍ Ս. տե՛ս Մինաս։

ԵՒԴՈԿԻԱ, Եւդոքիա կամ Թոխաթ, գլխաւոր քաղաք համանուն գաւառի, Սեբաստիոյ կուսակալութեան ներքև, Թոսանլը կամ Թոզաղլը սու Իրիսի օժանդակ գետակի ձախակողմը. ճնշուած է լեռներու և ժայռերու մէջ. Սեբաստիայէն 75 հազարամետր հեռու է հիւսիսարեւմտեան կողմը։ Քաղաքս իր անունն ստացած կը կարծուի Քրիստոնէութեան չորրորդ դարու մէջ, Թէոդոս կայսեր մօր Եւդոքսիա կայսրուհւոյն անունէն։ Եւդոկիա ունէր ըստ Վ. Քինէի 6000 տուն եւ 29890 բնակիչ, հետեւեալ կերպով բաժնուած.

Մահմետականք	18250
Հայք Լուսաւորչական	9000
» Կաթողիկէ	1300
» Բողոքական	150
Յոյնք	750
Հրեայք	400
Այլ և այլ	40
	29890

Քաղաքիս Հայք առանձին թաղերու մէջ կը բնակին և ունին մեծ ու փոքր եօթը եկեղեցիներ, որոնք նշանաւոր են պայծառ շինուածով, ճոխ զգեստներով, արծաթի և ոսկի զարդերով ու անօթներով. ոմանք աւելի հարուստ են դրամագլխով եւ եկամուտներով։ Ս. Երրորդութիւն, Ս. Մինաս և Ս. Աստուածածին գրեթէ իրարու կից են. իսկ Ս. Լուսաւորիչ և Ս. Կարապետ զատ թաղերու մէջ. Ս. Գէորգ և Ս. Քառասունք քաղաքին երկու թեւոց ծայրերը շինուած են։ Մայր եկեղեցին է Ս. Աստուածածին՝ որուն մօտ շինուած է Առաջնորդարանը։ Հայք ունին հինգ վարժարան, Վարդանեան, Վարդուհեան, Ս. Աստուածածինի, Ս. Երրորդութեան և Ս. Գէորգի անուամբ։ Կաթողիկէ Հայք ունին յատուկ եկեղեցի մը և վարժարան։ Բողոքական Հայք ժողովարան մը և Նախակրթարան։ Հոս հաստատուած են նաև յատին Յիսուսեանք, եւ ունին եկեղեցի մը ու վարժարան։

Եւդոկիացի Հայոց մեծ պարծանքն է իրենց հայրենակից ու անմահ յիշատակաց արժանի մեր ազգային բարերարը՝ Աղա Սամուէլ Մկրտիչ Մուրատ ազնուական պարոնը որ 1815ին կտակով Մխիթարեան միաբանութեան թողուց յատուկ գումար մը, որուն եկամուտով կրթուած են և կը կրթուին ազգիս զաւակները։ Ուրիշ պարծանք մըն ալ կը համարուի Եւդոկիոյ բարեյիշատակ Հ. Մատթէոս Վ. Գարագաշեան։ Քաղաքէս ունեցեր ենք վերջին դարուց մէջ նաև քանի մը ժողովրդական բանաստեղծներ, ինչպէս Թաթոս Թոխաթեցի, Մինաս Թոխաթեցի և Կարապետ Սարոյ կթ., Խաչատուր Գալթաեան, Ստեփանոս Վ. եւ այլն։ Քաղաքիս գերեզմանոցները թուով 32 են

եւ կը բաժնուին այսպէս. 20ը՝ Մահմետականաց, 9ը՝ Հայոց, 2ը՝ Յունաց եւ 1ը՝ Հրէից։ Այս 32 գերեզմանոցներէն հնագոյնն է Հայոց Քառասուն Մանկանց եկեղեցւոյն դիմացը գտնուողը: Բազմաթիւ հնագոյն գերեզմաններու մէջ է նաեւ Կոմանացի Պօղոս անունով անձի մը որ, մեռեր է 965ին (?) եւ տապանագրին համեմատ քարակոփ էր. ժողովրդական աւանդութիւն այս անձը կը համարի Թոսանլը սուլի վրայ ձգուած գեղեցիկ քարաշէն կամրջին ճարտարապետը։ Պօղոսի տապանաքարը զարդարուած է բարձրաքանդակ ծաղիկներով՝ որոնց մէջ է քանդակուած նաեւ իր դէմքը։

ԵՒԴՈԿԻԱ Գաւառը կ'իյնայ Սեբաստիոյ նահանգի հիւսիսային կողմը։

Սահմանքն են հիւսիսէն՝ Տրապիզոնի նահանգը, արեւելքէն՝ Գարահիսար Շարքի եւ Սեբաստիոյ գաւառները, հարաւէն՝ վերջինս եւ Անկիւրիոյ գաւառը եւ հիւսիս-արեւմուտքէն Ամասիոյ գաւառը։ Տարածութիւնն է 10000 քառ. հզրմ.։ Բաժնուած է 4 գաւառակներու եւ 45 վիճակաց, ունի 1155 գիւղ։ Բոլոր գաւառին բնակչաց թիւն Քինէ կը հաշուէ 208800, որոնց մէջէն 40000ը հայ։ Եւդոկիոյ հայաբնակ գիւղերը 22 հատ էին մօտ հազար հայ բնակչով։

Եւդոկիա եւ իր շրջակայքի գիւղերը եւ կրկին վանքերը եւս 1896 տարւոյ աղէտալի դէպքերուն ենթակայ եղան։ Քաղաքի մէջ ժամանակաւ խիստ հարուստ հայ վաճառականներ եւ տարազագործներ կան եղեր, որոնցմէ ոմանք սնանկացած եւ մէկ մասն ալ գաղթած են ուրիշ երկիրներ։ Քաղաքի արեւելեան ծայրն է հայ բոշաներու թաղն, որ գրեթէ գեղի մը երեւոյթ ունի։ Եւդոկիոյ առաջնորդական վիճակի հայաբնակ գիւղերու նոր վիճակագիրն չունենալով, կը դնենք 1879ին պատրաստուածը։ Եւդոկիա ունի երկու վանք. մին քաղաքէն չորս ժամու ճանապարհ հեռու Պիզէռի գիւղի մօտ Ս. Յովնան Ոսկեբերան կամ Ս. Նշան. եւ միւսն՝ Ս. Յովակիմ Աննայի վանք։ Վերջինս կառուցուած է լեռնակողի մը վրայ. պարսպապատ է եւ ունի երկու դուռ, մին կը բացուի դէպի հիւսիս եւ միւսն՝ յարեւմուտս։ Վանքի մէջտեղը շինուած է քարաշէն տաճարը. արեւելեան կողմն է ուխտաւորաց թաղն՝ 16 միայարկ սենեակներով: Տաճարին հարաւը շինուած է միաբանից թաղը 12 սենեակներով. վերնայարկի մէջ կան 2 սենեակներ իբր հիւրանոց կամ դրօսարան միաբանից։ Տաճարի հիւսիսային կողմն վերին յարկը կառուցուած է կանոնաւոր շէնք մը՝ ձմեռարան կամ վարժարան. այս յարկին ներքեւն է սեղանատուն, խոհանոց եւ մառան։ Վանքս ունի աղբիւր, չորրուանով պարտէզ եւ աւազան։ Միաբանից եւ ուխտաւորաց սենեակներու ներքեւն է ընդարձակ ամբարանոցը, ուր կը պահեն արմտիք, ալիւր, գինի, իւղ, պանիր եւ այլ նպարեղէնք։ Վանքիս հիւսիսային մեծ դրան հանդէպ շինուած են անասնոց ախոռները եւ տուն մը՝ զոր Ջիֆթլիկ կ'անուանեն։ Վանքիս հիմնարկութեան ժամանակը յայտնի չէ. կայ միայն յիշատակագրութիւն մը 1841ին գրուած, յորմէ կը յայտնուի թէ 1659ին նորոգուած է. երկրորդ անգամ եւս նորոգուած է 1710ին, փառաւոր խորաններով եւ պատշաճաւոր սենեակներով։ Նոյն յիշատակագրութենէն կը յայտնուի նաեւ վանքիս զանազան անգամներ այլազգիներէն քանդուիլն եւ աւարի առնուիլն։ Վերջին նորոգողն եղած է Իզմիրցի Գէորգ եպիսկոպոսը 1828ին, որուն արձանագրութիւնը քանդակուած է տաճարի դրան ճակատին վրայ։ Այս նորոգութիւնը հիմնովին եղած է բոլոր սենեակներով, շրջապարսպով եւ արտաքին շինութիւններով։ Տաճարի դրան դի-

Եւդոկիոյ ընդհանուր տեսարանը

մաց է Գէորգ եպիսկոպոսի գերեզմանը՝ մութ մարմարիոն քարով, որ մեռած է 1832ին։ Վանքս ունի բաւական լաւ և շատ անօթներ ու կահ կարասիներ. շէնքերը կանոնաւոր շինուած եւ լաւ պահպանուած են. երբեմն Նախանձելի վիճակի մէջ կը գտնուէր ուսումնական վարդապետներով եւ բարեկարգ վարժարանով։ Ունի քիչ թուով գրչագիր մատեաններ և բաւական հարուստ է տպագիր գրքերով։ Վանքի սեփական հողերը շատ պտղաբեր չեն։ Եկամուտներն են տարեկան ափիոնէ, ծխախոտէ, ալաժահրիէ, պըղիներէ, քաղաքի մէջ եղած երկու խանութէ, վաճառուած բուրդէ, ուխտաւորաց նուէրներէ, եւայլն։ Վանքս ունի իր մշակներն, եզ, կով, գոմէշ, էշ, ոչխար, և այծ։ Ներկայ վիճակագրութիւնը չունինք։ Վանքս իր անուան յատուկ տօնախմբութեան օրէն զատ, զարնան և ամրան եղանակաց մէջ միշտ կ'ունենայ ուխտաւորներ, որոնք շատ անեն կը մնան օդափոխութեան համար, վասնզի շատ լաւ դիրք ունի և շրջապատեալ է այգիներով ու ծառուղիներով։ Այս վանքէն գրեթէ քառորդ ժամ ճանապարհ հեռու է Յունաց Կեֆսի գիւղը և փոքր մենաստանը ուր կառուցուած է Ս. Աստուածածնի տաճար մը։

Ս. Յովհան Ոսկեբերանի վանքը, ըստ աւանդութեան և ըստ ձեռագիր յիշատակարանաց, հիմնարկուած կը համարուի Վասպուրականի Սենեքերիմ թագաւորի երեք որդիներէն։ Արքայորդիք մէկ մէկ խորան կառուցած են իրենց յիշատակին, աւագ խորանն Ս. Նշան, որուն անուամբ ևս կը կոչուի վանքն, միւսներն կը կոչուին Ս. Գրիգոր և Ս. Կարապետ։ Շինութենէն իբր չորս տարի վերջը Սենեքերիմ թագաւորը Կոմանայէն բերել տուած է Ս. Յովհաննէս Ոսկեբերանի տապանաքարը և զետեղած է Ս. Նշանի տաճարի ձախ կողմը որմին կից։ Այս տապանաքարը նուիրական և պաշտելի հնութիւն մըն է. թէ՛ տապանը, և թէ կափարիչը միևնոյն կապտականանչ գունով մարմարիոնէ շինուած։ Մասնաւորապէս ծննդաբերութեան և ուրիշ խնդրուածոց կատարման համար ուխտի կու գան հոս ոչ միայն Եւդոկիայէն և իւր գիւղերէն, այլ և Ամասիայէն, Զիլէէն, Հէրէքէն, Նիքսարէն եւ այլ տեղերէ։ Ուխտի օրերն են Ս. Աստուածածնի և Ս. Խաչի տօները և մեծ պահոց Աւագ Ուրբաթը։ Վանքիս՝ երբեմն երբեմն Յոյները ուզեր են տիրանալ, առարկելով թէ ի սկզբան մերն եղած է, բայց չեն յաջողած, վասնզի ոչ միայն արձանագրութիւն մը և նշան մը չէ գտնուած իրենց, այլ և գիւղին ծերունի Թուրքերը աւանդութեամբ միշտ վկայած են Հայոց վանք լինելը. կարծողներ կան, թէ նոյնիսկ Պիզէուի Թուրքերն ալ յառաջագոյն Հայ եղած են։ Երեք խորաններու հիմունք և որմունք հնագոյն են. բայց փոքրիկ լինելուն համար՝ 1842ին Յակոբոս պատրիարքը նորոգեր է Ս. Նշանն և Ս. Գրիգորը և միջնորմն վերցնելով իրարու միացուցեր է. իսկ Ս. Կարապետը նոյնութեամբ կը մնայ։ Հին ժամատունը կամ գաւիթը՝ որ հողով ծածկուած և նսեմ շէնք մ'է եղեր, յիշեալ Յակոբոս սրբազանը փլուցեր և կամարաձև պայծառ եկեղեցի մը շիներ է հանդերձ պատարագամատոյց սեղանով և բեմով, անուանելով Ս. Յովհան Ոսկեբերան։ Այս նորաշէն եկեղեցւոյս աջակողմեան դասին մէկը կը բացուի Ս. Գրիգորը և Ս. Նշանը մըտնելու դուռը. իսկ ձախակողմեան դասէն Ս. Կարապետի մտրան դուռն։ Տաճարիս դրան վրայ կայ քանի մը տողով տաանաւոր արձանագրութիւն մը. և անկէ վար կայ շինութեան հետեւեալ յիշատակարանը. «Շինեցաւ Ս. Յոհան Ոսկեբերանի տաճարս բոլոր օրշապաս պարսպօք եւ ամենայն շինուածովք Եւդոկիոյ եւ վիճակաց նորա ազգիս Հայոց պարեպաշտ օրհնեալ ժողովրդոց տրովք եւ ողորմութեամբ. 1842 ՌՄՂԱ»։ Տաճարին հարաւակողմը կը բարձրանայ կրկնայարկ գեղեցիկ շէնք մը՝ 14 սենեակներով։ Բոլոր սենեակները ճաշակի յարմար, մաքուր և կանոնաւոր կահաւորուած են. մասնաւորապէս առաւելութիւն ունի առաջնորդարանը կամ ինչպէս կ'ըսեն՝ Վեհարանը, որուն կահ կարասին ևս շքեղ է. հոս կ'ընդունուին պատուաւոր հիւրերը։ Վանացս Ս. տաճարին և միւս շինուածոց մաքրութիւնը, կանոնաւորութիւնը, անօթոց և կահ կարասեաց առատութիւնը, նիւթական վիճակը, կարգաւորեալ թանգարանը, ծառայից, մշակաց, ուխտաւորաց և վարդապետաց գոհունակութիւնն կը զարմացնէ այցելու մը։ Տաճարի դրան հանդէպ փոքրիկ զանգակատուն մը կայ, ուր կախուած են երկաթի և ընկուզենի կոչնակներ, անոր կից է մատնատուն, որուն տակ մշտահոս աղբիւր մը կայ։ Տաճարին ետև փոքրիկ դրախտ մը կայ, ուր կը գտնուին պտղատու ծառեր, բանջարեղենաց ածուներ, մեղուաց բոթակ։ Դրախտը մտնելու դրան կից է վանացս խոհանոցը ու մառանը։ Ուխտաւորաց թաղը տաճարի հիսիսակողմը առանձին շէնք մ'է 23 սենեակներով. որուն բակին մէջ կը հոսի աղբիւր մը։ Վանքի պարսպէն դուրս մեծ դրան դիմաց շինուած են ախոռները և Չիֆթլիկ ըսուած շէնքը 12 սենեակներով եւ երկու խանութներով։ Ասոր կից է մարագն և կալատեղն։ Կալատեղւոյն կից բարձր բլրակի մը վրայ է վանականաց եւ շինականաց գերեզմանատունն։ Վանացս արտօրայք՝ որ շուրջանակի առուներով կ'ոռոգուին, շատ բա-

րեբեր են և մեծ յարգ ունին իրենց առատ արդիւնաբերութեան պատճառաւ, մանաւանդ ծխախոտի դաշտերը համբաւաւոր են՝ իրենց արտադրած ծխախոտի առաջին աստիճանի պատուականութեան համար։ Եւդոկիայէն մինչեւ վանքս եղած ճանապարհը զուարճալի է. ուղեւորը նախ կ'անցնի արգաւաբեր և պտղալից պարտիզաց մէջէն. յետոյ այգիները կը յաջորդեն ժամուան մը ճանապարհ. վերջը ցորենի, խաշխաշի, ծխախոտի, և այլ բերքերու արտորայք, որոնց մէջտեղէն կ'անցնի ոլորապտոյտ Իրիս գետը՝ երկու կողմանց մշակուած ափերը քերելով։ Ցառաջ երթալով կը հանդիպին Գըզըլ-բօփրագ (կարմրահող) ըսուած արտին, որուն մէջ, աւանդութեամբ կ'ըսուի, թէ վախճանած է Ս. Ոսկեբերան. և մարմինն փոխադրած են Կոմանա։ Քիչ մ'ալ հեռու կը տեսնուի Ս. Թռչուն կոչուած քար մը, որուն համար աւանդութիւն կայ, թէ Գրիգորիս գլուխ լեռնէն թռելով հոս ինկեր է Ս. Գրիգոր Սքանչելագործի հրաշքով։ Գրեթէ մինչև այս քարը կ'երևին հին Կոմանայի աւերակաց հետքերը և այգիներ, իսկ բուն Կոմանան՝ բլրաձև աւերակոյտ մ'է։ Անկէց ալ առաջ մինչեւ Ս. Ոսկեբերանի վանքը, ճանապարհը աւելի լեռնային կրնայ ըսուիլ, ամէն կողմէ ունենալով հրաշալի և ուշագրաւ տեսարաններ։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

Եւդոկիոյ մայր վարժարանին մէջ 1901ին 450 մանչ եւ 250 աղջիկ կ'ուսանէին, Հայ Հռոմէականաց վարժարանին մէջ՝ 25 մանչ եւ 60 աղջիկ, բողոքականաց դպրոցին մէջ 80 մանչ եւ 30 աղջիկ, իսկ լատինաց վարժարանին մէջ 100 մանչ եւ 150 աղջիկ։

Ընդհ. պատերազմէն վերջ Եւդոկիա, ըստ «Արմաղան»ի էջ 42, «իր ենթակայ գաւառներով միասին 900ի մօտ Հայութիւն մ'ունի, որուն հինգերորդ մասը գործաւորներ են, իսկ մեծամասնութիւնը՝ հողագործ, այգեգործ, խաշնարած, ջաղացպան, ատաղձագործ, եազմաճի, եւայլն»։

«Հանդէս Ամսօրեայ»ի մէջ (1909) «Եւդոկիոյ Հայոց գաւառաբարբառ»ը ուսումնասիրութիւն մը կայ (էջ 336)։

Եւդոկիոյ մասին Ա. Ալպօյաճեան ուսումնասիրութիւն մը կը պատրաստէ. ատկէ օգտուելով՝ քաղաքիս ու գաւառիս մասին անդրագոյն տեղեկութիւններ տանք «Հայ Հանր.»ի Բ. Յաւելուածին մէջ։

1485ին գրուած Աւետարան մը յաջորդ տարին Թոխատու Ս. Մինաս եկեղեցւոյն նուէր կու տայ Գրիգոր Նկարող։ 1498ին Յովհաննէս քհ. Թոքատի մէջ ընդ հովանեաւ Ջարխափանի՝ Աւետարան մը կը կազմէ։ Մարզուանի մէջ գտնուած Մաշտոցին գրիչը Յուսիկ եպ. 1518ին կ'ընդօրինակէ ձեռագիրս «ի քաղաքին Եւդոկիոյ որ այժմ Թոխաթ ասի, ընդ հովանեաւ Ս. Սարգսի Զօրավարի, որ յայսմ ամի շինեցաւ, որ Լ (30) տարի էր որ աւեր էր»։

1596ին Թոխատի եպ.է. Ղազար, քեմակալը՝ Տէր Սարգիս. ըստ Ս. Ղազար գտնուած Շարականի մը՝ ընդօրինակուած Ստեփանոս ծանօթ քհ. գրչէն. Թուականէս առաջ 1591ին Սարգիս եպիսկոպոս մը կը յիշուի Երուսաղէմի մէջ (Աղաւնունի «Միաբանք» 275), 1592ին Թոխաթեցի «Պուտախ» սարկաւագ մը կար. 1595ին Թոխաթի մէջ «անասնոց մահ եղեւ». 1598ին Եւդոկիացի Ղազար գրիչ մը Քէօթահիա կը գտնուէր. 1589ին Անդրէաս սարկաւագ Միքայէլ Ասորիի պատմութիւնը կ'ընդօրինակէ «յԵւդոկիա որ է Թոխաթ, ի թագաւորութեան սուլդան Մուրատին, ի նեղ ժամանակի, որ նեղէր զքրիստոնեայս հարկապահանջութեամբ, յանապատս Ս. Նիկողայոսի, յառաջնորդութեան Ս. ուխտիս տէր Արիստակէս եպ.»ի։ 1601ին Յակոբ երէց Թոխաթի Պազարնուխ քաղի մէջ Պարզատօմար մը կ'ընդօրինակէ եւ յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ թէ քաղաքացիք վախի մէջ են, կը կարծեն որ Ղարա Եազիճի որ Եղեսիան աւարի առաւ՝ իրենց վրայ պիտի գայ։ Յաջորդ տարին 1602ին Թամուր Լանկ Եւդոկիոյ վրայ կու գայ, քրիստոնէից շատ վնաս կ'ընէ եւ շատ մը գրքեր կ'այրէ։ 1606—30 Թոխաթեցի Միքայէլ Պոլսոյ մէջ շատ մը ձեռագիրներ կ'ընդօրինակէ։ Նշանաւոր գրիչ մ'եղած է այդ շրջանին Յակոբ երէց Թոխաթեցի, Ստեփանոսի եղբայրը. 1613ին կը վախճանի Թոխաթ եւ Ս. Քառասնից առջեւ կը թաղուի։ 1616ին՝ Կարապետ Թոխաթի մէջ ձեռագիրներ կ'ընդօրինակէ։ 1615—28ին Յակոբ Թոխաթեցի «Պատմութիւն Եօթն Իմաստասիրաց»ը եւ Փոնցիանոսը կը թարգմանէ Լեհաստանի Զամոյսցա քաղաքին մէջ։ 1618ին Եւդոկիոյ Ս. Ստեփանոս եւ Ս. Կարապետ եկեղեցիները կը յիշուին։ Թոխաթեցի Մինաս վրդ. 1641ին Տփխիսի մէջ Աւետարան մը կ'ընդօրինակէ. Նո՞յնն է որ 1651ին Հալէպի մէջ Փիլիպպոս կթ.էն եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի։ 1676ին Թոխաթեցի Մինաս (եպ.) Ճուրճովի մէջ (Կէօրկէնի-Թրանսիլվանիա) Մաշտոցի մը պակասը կը լրացնէ։ Եւդոկիացի Սարգիս եպ. Սահաքնի (Սարաֆեան) կը յիշուի 1577—79ին. Թոխաթի մէջ կը սնանի Վարդան արքեպ. Յունանեան Լեհահայոց եպիսկոպոսը (1684) եւայլն։

ԵՒԴՈՔՍԻՈՍ, *Մառինոս սուրբ, զօրավար, նահատակուած Դ. դարուն. Հայ եկեղեցին կը տօնէ Սեպտեմբերին մէջ։*

ԵՒԹԻՄԷՈՍԻ ՎԱՆՔ. կը գտնուի Երուսաղէմի մէջ. հիմնադիր՝ Մելիտինեցի Եւթիմէոս անապատական, ծնած 377ին ի Մելիտինէ, ուխտատեղի Մելիտինէցի Հայոց։ (տե՛ս «Սիոն» 1928 թիւ 12, էջ 362)։

ԵՒԿՂԻԴԷՍ (Euclide) որուն Երկրաչափութեան գրքին հայ թարգմանութիւնն ըրաւ Գրիգոր Մագիստրոս ԺԱ. դարուն մէջ, որմէ հատուածներ միայն հասած են մեզ (հրատարակուած «Բազմավէպ»ի մէջ 1884 էջ 30)։

ԵՒՂԱՄԲԷՈՍ տ. Ղամպէոս։

ԵՒՈՂԴԻՏ կամ Եղիովիտ գղ. ըստ Հ. Ղ. Ինճիճեանի՝ Համշէնի վիճակին ծայրը. բնակիչք կանխաւ հայ յետոյ թուրքացած։

ԵՒՈՂԻԻՏ գեօ Համշէնի մէջ։

ԵՒՊԱՏՈՐԻԱ, գլխաւոր քաղաք համանուն գաւառին, Ղրիմու թերակղզւոյն հարաւ արեւմտեան կողմը. Սիմֆերոպոլէն 68 հզրմ. հեռու, հիւսիս արեւմտեան կողմը։ Բնակիչք կը հաշուուին մօտ 20000, ռուս, յոյն, կարայիմ, թաթար, հայ եւ հրեայ։ Ամառներն 5—6000 հոգի, աւելի հայ եւ ռուս ընտանիքներ՝ Ռուսաստանէն հոս կու գան ծովու և օդափոխութեան համար. վասն զի քաղաքիս օդը սքանչելի է և ծովը շատ օգտակար. մանաւանդ յօղացուի բուժիչ Սասըխ լճովը՝ համայն Ռուսիոյ մէջ անուանի եղած է, մինչեւ անգամ անդամալոյծներ ու կաթուածահարներ առողջացած են։ Կան հիւրանոցներ եւ տուներ՝ որոնց վարձքը, ամառը խիստ ծանրագին է։ Ամբողջ ծովեզերքը լի է մաքուր տուներով և տարուէ տարի նորանոր շէնքերով կը զարդարուի քաղաքս։ Ի հնումն Թաթարներէն Կեօզլեվ կը կոչուէր և Եւպատորիա անունն ընդունեցաւ 1784ին Ռուսաց կայսրուհի Եկատերինա Բ.էն։ Թաթար խաներու ժամանակ, սա եղած է Ղրիմու ամենաբարգաւաճ քաղաքը ու նաւահանգիստը։ Նշանաւոր էին հին հինգ մեծ դռներով բերդը և բազմաթիւ մզկիթներն՝ որոնցմէ ոմանք տակաւին կը մնան, և նշանաւոր է մին 1552ին կառուցուած՝ Կ. Պոլսի Ս. Սոֆիայի նմանութեամբ և շատ գեղեցիկ ճարտարապետութեամբ։ Թաթարաց ուրիշ քաղաքներու նման պարսպապատ էր, բերդն ունէր լայն խրամ, զոր յետոյ Ռուսները լեցուցին եւ բերդը քանդեցին։ Քաղաքիս մէջ իւրաքանչիւր ազգ ունի իր եկեղեցին, մզկիթն կամ ժողովարանն։ Կան վաճառատուններ, պազարներ, բաղնիքներ եւայլն։ Հ. Բժշկեան՝ իւր այցելութեանց մէջոց քաղաքիս մէջ 90 տուն հայ գտած է, որոնց թիւն այժմ նուազ է։ Կը պարապին վաճառականութեամբ և ունին Ս. Նիկողայոս անուամբ մեծ ու գեղեցիկ եկեղեցի մը։ Կան նաև քանի մը տուն Կաթուղիկեայ Հայք և ունին մատուռ մը։ Եւպատորիա՝ քաղաքի մը յատուկ ամէն տեսակ հասարակաց շինութիւններ և զբօսանաց վայրեր ունի։ Գլխաւոր առեւտրոյ նիւթն է աղը, որ մերձակայ աղային լճերէն կը հանուի տարին 16 միլիոն փութէն աւելի. կ'արտածեն նաև ցորեն, գարի, կաշի, բուրդ եւայլն։ (Էփ. «Բնաշխարհիկ»)։

ԵՒՊՐԱՔՍԻԱ տ. Եպրաքսիա։

ԵՒՍԵԲԻՈՍ Ս. նահատակուած Գ. դարուն մէջ, հայ եկեղեցին կը տօնէ Յունուարին մէջ։

ԵՒՍԵԲԻՈՍ եպ. Տորիզացի. Քաղկեդոնի ժողովին մէջ (450) Եւղիքէսի հակառակորդ։

ԵՒՍԵԲԻՈՍ Աղեքսանդրացի, եպիսկոպոս Աղեքսանդրիոյ. քանի մը գրութիւններ ի հայ թարգմանուած են մեր նախնիքներէն։

ԵՒՍԵԲԻՈՍ Երուսաղեմացի, որուն Յոբայ մեկնութիւնը թարգմանուած է մեր նախնիքներէն (տե՛ս Հ. Գ. Զարպհանալեանի «Մատենադարան Հայկ. թարգմանութեանց նախնեաց» գիրքը էջ 433)։

ԵՒՍԵԲԻՈՍ Կեսարացի. յոյն եպիսկոպոս (267—338), հեղինակ եկեղեցական պատմութեան եւ Քրոնիկոնի որուն բնագիրը կորսուած է և միայն հայ թարգմանութիւնը գոյութիւն ունի։ Մխիթարեան հայրերէն Հ. Մկրտիչ Աւգերեան հայերէնէն լատիներէնի թարգմանեց Եւսեբի Պամփիլեայ Կեսարացւոյ ժամանակականն երկմասնեայ» տիտղոսով, որուն մասն Ա.ը՝ ժամանակագրութեան պատմականը տպուեցաւ 1818ին Ս. Ղազարու տպարանին մէջ։ Մասն Բ.ը՝ «Քրոնիկոն Կանոն» նոյն տարին։ (Եւսեբիոսի գործերուն թարգմանութեան մասին տե՛ս Հ. Գ. Զարպհանալեանի «Մատենադարան Հայկ. թարգմ.» էջ 436—443։

Եւսեբիոսի եկեղեցւոյ պատմութիւնը թարգմանուած է Հ. Ա. Ճարեան վրդ.էն և տպուած Ս. Ղազար 1877ին հետեւեալ խորագրով. «Եւսեբիոսի Կեսարացւոյ՝ պատմութիւն եկեղեցւոյ՝ յեղեալ յասորւոյն ի հայ ի հինգերորդ դարու, պարզաբանեալ նոր թարգմանութեամբ ի յոյն բնագրէն», էջ է + 773։

ԵՒՍՏԱԹԷՈՍ կամ Եւստաթէոս Ս. նահատակ, աշակերտ Քրիստոսի, ապրած Ա. դարու մէջ նահատակուած իբր 100 թուին (ըստ ոմանց 124ին)։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Սեպտեմբերի մէջ։ Ըստ աւանդութեան Եւստաթէոս Հայաստանի մէջ կը նահատակուի ուր իր անունով կայ Տաթեւ կամ Ստաթե վանքը Սիւնեաց աշխարհին մէջ։

ԵՒՍՏՐԱՏԻՈՍ Ս. կը նահատակուի Գ. դարու մէջ՝ ընդ Օգոստինոսի, Եւգինէոսի, Ովրէստէսի,

Մարգարիոսի։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Դեկտեմբեր ամսոյ մէջ։

ԵՒՏԱԼԻՈՍ, եպ. Բասենոյ, Գրիգոր Լուսաւորչէն ձեռնադրուած։

ԵՒՏԻՄԷՈՍ, յոյն, եպ. Անտիոքայ (1270), սա Հայերը նզելուն համար մեր Լեւոն Բ. թագաւորէն կ'աքսորուի։

ԵՒՏԻՔԷՍ, յոյն հերետիկոսապետ Ե. դարուն մէջ, որ Քրիստոսի մէջ մի բնութիւն միայն կը դաւանէր։ Քաղկեդոնի Ա.ժողովը (450) զինքն ու իր համախոհները դատապարտեց։

ԵՒՏԻՔԻՈՍ կամ Եւտիքոս Ս. Նահատակ Գ. դարու, հայ եկեղեցին կը տօնէ Յունուարի մէջ։

ԵՒՏՐՈՊԻՈՍ Յուլիանոս., յոյն եպիսկոպոս (550) որ Յուլիանիտաց աղանդին փարելով՝ զՔրիստոս անչարչարելի կը դաւանէր, սա մինչեւ իսկ Հայաստան հասցուց իր մոլորութիւնը, ուր սակայն չկրցաւ հող գտնել։

ԵՒՐՈՊԱ, Հին աշխարհի երեք մասերէն ամէնէն աւելի յառաջադէմը, տարածութիւնն է 9732250 քռ. հազարամետր։ Եւրոպայի մի քանի տէրութեանց մէջ հայեր գաղթած են ժամանակին, ինչպէս Լեհաստան, Հունգարիա, Ռումանիա, Ֆրանսա եւայլն։ Համաշխարհային պատերազմէն ետք, մանաւանդ 1922ին Թուրքիոյ եւ Զմիւռնիոյ Հայերը Եւրոպա խուժեցին և ներկայիս մեծ թիւով Հայեր կը բնակին Ֆրանսայի, Պուլկարիոյ, Ռումանիոյ, Յունաստան մէջ,որոնց մասին կը խօսուի իրենց կարգին։

ԵՒՐՈՊԱ. չաբաթական լուրեր, տպ. Վիեննա 1847—1863։ Հրատարակութիւն Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան։ Վերջին տարիները «քաղաքական և ուսումնասիրական կիսամսեայ» «Օրագիր ընտանեկան.» եղած է (1858—1863)։

ԵՒՓԵՄԻԱ կոյս, Սրբուհի, քաղկեդոնացի Գ. դարուն նահատակուած։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Սեպտեմբերին մէջ։

ԵՒՔԱՐԱ, Էֆէրէ կամ Հէֆֆարա, փոքրիկ քաղաք. կը գտնուի Կեսարիոյ հիւսիս արեւելակողմը, երկար ձորի մը երկու կողերուն վրայ, մօտաւորապէս 10—12 Քմ. հեռու. 500 տուն բնակիչներէն միայն 40ը թուրք էին։ Եւքարան կը բաղկանար երեք թաղերէ, մին արեւելեան՝ որ կ'անուանուի Տէմիրճիլիք, երկրորդը՝ արեւմտեան՝ Կիւզայէ, իսկ երրորդը՝ Օրթա-մահալէ։

Հայերուն հոս ե՞րբ հաստատուած ըլլալը որոշ չէ։ Ս. Կարապետի վանքին մերձաւորութիւնը թելադրական է և մտածել կու տայ թէ այս գիւղն ալ պէտք է շատ հին ըլլայ։ Ձեռագրաց յիշատակարաններու մէջ միշտ կը յիշուի։

Հնագոյն յիշատակարանը որ մեզի հասած է՝ այն արձանագրութիւնն է որ 1417 թուականով Երուսաղէմի Ս. Յարութեան տաճարին վրայ կ'երեւայ Թորոս եպ.ի անունով, որ ինքզինքին կու տայ եպիսկոպոս «Հեւկառուս և Կեսարիոյ» տիտղոսը։

Այս արձանագրութիւնը կը հաստատէ թէ արդէն ԺԵ. դարուն անիկա հայաշատ վայր մըն էր։

Իսկ ձեռագրաց մէջ իր յիշատակութեան կը պատահինք 1560ին (Ձեռագիր Արիստոտէլի ստորոգութիւն)։

1681ին Սիմէոն դպիր Լեհացի կը յիշէ թէ գիւղը ոչ միայն 300 տուն հայ բնակիչ ունի, այլ նաեւ երեք եկեղեցի։ Միայն Սիմէոն Դպիր չի տար անունները այդ երեք եկեղեցիներուն որոնք կը գտնենք հազիւ 1683ին գրուած ձեռագիր Յայսմաւուրքի մը մէջ յիշուած իրենց անուններով, վասնզի կ'ըսէ թէ ձեռագիր գրուած է «ի քաղաքս որ կը կոչի Իւքառայ ի դուռն սրբոցն Ստեփաննոսի նախավկային և սրբոյն Սարգսի և սրբոյն Գէորգայ զօրավարացն...»։

1693էն 1718 կը ծաղկի հոն (Հեւքառայ) Յարութիւն անուն դպիր մը (յետոյ քահանայ) որ բազմաթիւ ձեռագիրներ գրած է։

Եւքարայի մէջ առաջին անգամ դպրոցի մը հիմնարկութիւնը կատարուած է 1820ական թուականներուն սկիզբները, նախաձեռնութեամբ Տք. Նահապետ Ռուսինեանի հօր Պավղանդի, որ զաւակն էր աննշան մարդու, և պատանի հասակին մէջ Կ. Պոլիս երթալով կ'աշակերտի պատի վրայ նկարչութեան (Գալէմքարութեան) արուեստին։ Վարժարանը 1872—3 Հայկեան կը կոչուէր, այդ ատեն հոն կը յաճախէին միայն 120 մանչ աշակերտներ։ Յետոյ առանձին շէնք կը շինուի և կը կոչուի Թորգոմեան-Ագապեան։

1888էն սկսեալ հոս մուտք գործած է կաթոլիկութիւնը և ունէր իր առանձին եկեղեցին, մեծաչէն, կառուցուած ճարտարապետութեամբ Մանճըքընցի Զէքի Ղալֆայի։ (Ալպօյաճեան՝ «Հայ Կեսարիա»)։

Բնակչութեան գլխաւոր մասը կը բաղկանար ընթացիկ արհեստաւորներէ, առաւելապէս երկաթագործներէ։ Սուլթան Համիտի օրերուն ճնշման տակ ապրող Եւքարացիներ երբ ա՛լ չկրցան Պոլիս և ուրիշ քաղաքներ երթալ, ստիպուած տնեւտուրը զարգացուցին և Էֆքէրէի շուկան կեդրոնավայր ըրին շրջակայ 8—10 գիւղերուն։

Ս. Գէորգ մատուռը ամէն շաբաթ օր արք և

կանայք ուխտի կ'երթային։ Գիւղին հարաւակողմը, լեռնադաշտի մը վրայ կը գտնուի Ս. Եղիայի փոքրիկ սեղան մը որ ամէն տարի Սըրբոյն տօնին յաջորդող կիրակին պատարագ կը մատուցուէր և մատաղ կ'ընէին։

Բացի Նահապետ Ռուսինեանէ Եւքարայի մէջ ծնած են բժիշկ Խաչիկ Տէօվլէթեան, ճարտարապետ և քանդակագործ Կարապետ Ճէզայիրեան, գրագէտներ Յակոբ Տէր Յակոբեան ու Ենովք Արմէն։

Օսմ. Սահմանադրութենէն ետք, 1910ին Էֆքէրէցիք Միացեալ Նահանգները գաղթեցին եւ կեդրոնացան Նիւ Եորքի և Տիթրոյիտի մէջ։

Ներկայիս Էֆքէրէի մէջ գեղաչէն եկեղեցին և դպրոցը կանգուն կը մնան ու քանի մը տուն Հայեր կ'ապրին։ (Լ. Յ. Պալեան՝ «Հայ Մամուլ» թիւ 96)։

ԵՓԵՍՈՍ տ. Գուշ Ասա և Եարփուզ։

ԵՓԵՍՈՍԻ Ս. ԺՈՂՈՎ, տեղի ունեցաւ 431ին Փոքր Թէոդոս Թգ.ի օրով, ընդդէմ Նեստորի որ զՔրիստոս իբր մարդ ծնած ընդունեցաւ։ Մօտ 200 եպիսկոպոսներ Եփեսոսի ժողովին մէջ նզովեցին զՆեստոր և «Աստուածամայր» դաւանեցին զՍ. Մարիամ։ Հայաստանեայց եկեղեցին Եփեսոսի Ս. Ժողովը կը տօնախմբէ Վերափոխման Նախորդ շաբաթ օրը։

ԵՓՍԸՆ Մարկրիս, օրիորդ, Տանիմարքացի միսիոնարուհի. ծնած 1878ին, յաճախած է Հալէվի Բարձրագոյն վարժարանը և զբաղած է գործնական աշխատանքներով։ Ինքզինքը նուիրած է հայ մանկաւոյն զարգացման, կը գործէ ի Սելանիկ Վարտարի Դանիական դպրոցին մէջ։ (Ա. Մակարեան՝ «Ցուցագիր» էջ 186)։

ԵՓՐԱՏ ԳԵՏ, Հայաստանի գլխաւոր գետերէն մին, որ Ս. Գրոց մէջ կը մականուի Մեծ գետ, Ագաթանգեղոսէն՝ Եփրատական գետ, Յովհ. Երզընկացիէն՝ Գետ եդեմաբուղխ։ Բղխելով Հայոց լեռներէն, կը միանայ Տիգրիսի հետ և ձևացնելով Շաթ էլ Արաբ գետը կը թափի Պարսից ծոցը։ Գետս կը բղխէ երկու զանազան տեղերէ, ինչպէս յայտնի կը դնէ նաև Վարդան աշխարհագիր ըսելով. Գետն Եփրատ յԵկեղեաց գաւառին է, եւ մի ակն ի յԱրզրում է, և երկրորդ ակն յԱրճէշ է. ի Ս. Ոսկենից ելանէ և անցանէ ընդ Տարօն և գնայ ընդ Ասորեստան». այս պատճառաւ աշխարհագրութեան ետեւը տպուած չորս գետերու ստորագրութեան մէջ. Եփրատայ ականց վրայ գրուած է. «Ելանէ ի Հայք ի Բագրեւանդայ, և ի Կարնոյ լերանց մօտ ի յԱրծն քաղաք»։ Բագրեւանդ ուրիշ տեղ է և Կարին ուրիշ. բայց առով կ'ուզէ ըսել, թէ երկու այլ և այլ տեղեր ունէր իրեն ակունքները։ Մին Բագրեւանդայ կամ մանաւանդ Ծաղկոտն գա.ի մէջ, որ սահմանակից էր Բագրեւանդայ և միւսը Կարնոյ լերանց մէջ։ Նոյն բանը կ'ուզէ յայտնել նաև Խորենացին (Գ. ԾԹ) Կարնոյ քաղաքին գրից համար ըսելով. «Ոչ կարի ի բացեայ տեղեացն՝ ուր Եփրատայ մասինն ինչ բղխեն աղբիւր ականց»։ Եփրատայ այս երկու գլխաւոր ճիւղերու ընդհանուր ընթացքը գրեթէ զուգահեռական է արեւելքէ արեւմուտք։ Հարաւային ճիւղն է Արածանի որ այլազգիներէն Մուրատ կը կոչուի և կը բղխէ Տիատինի հարաւային կողմի ծաղկանց լեռներէն, որուն նկարագիրն արդէն ըրած ենք Արածանի անուան ներքոյ։ Այս ճիւղին քանակն աւելի առատ է և ունի բազմաթիւ օժանդակներ։ Երկրորդ ճիւղն՝ հիւսիսայինը, որ կը բղխի Կարնոյ մերձաւոր լեռներէն, որ սովորաբար ծանօթ է Եփրատ անուամբ, թէպէտև այս դասական անունն գործածական չէ տեղացի այլազգիներէն, որուն Գարա-սու (Սեւ ջուր) անունը կու տան։ Այս ճիւղն ես նկարագրած ենք Գարա-սու անուան ներքոյ։ Թողլով բազմաթիւ օտարազգի և ազգային գրիչներու նկարագիրն Եփրատայ, ինձ քաղցր է ի մէջ բերել Հայոց Նահապետի հետեւեալ տողերը. «Եփրատ գետ մեր աշխարհին բարձրագոյն դաշտագաւառէն թափ ու թափ սահելով, քանի որ կ'իջնայ՝ թէ' ջրերուն չատութեամբը և թէ երկրին ցածնալովը՝ ուժովնալով, այս երկու Հայոց (Մեծ և Փոքր) սահմանաց մէջ ամէնէն աւելի ուժ կը բանեցնէ, այդ անտիտաւրեան բնակառոյց պարսպաց հանդիպելով. ժայռք և ջուրք դիմադէմ կամ մէջ ընդ մէջ կը զարնուին կը կռուըտին, և այն կակուղ ջուրերն պնդապինդ պպառած քարերու յաղթող կ'երևան, կը փորեն կը խորեն զանոնք։ Իրենց ճամբայ կը բանան, ի հարկէ ի սկզբան նեղ և դժուարին, զոր մեծամեծ ժայռք և կոչկոռք կարծես հակառակելով արգիլուլ կը ջանան. Եփրատայ ալիքն ժամերով կը կռուին ու փրփրելով ու քարէ քար զարնուելով փշրելով ու մրմռալով առաջ կ'անցնին»։ Կապան Մատէնէն քիչ մը վեր, Եփրատայ երկու ճիւղերը կը միանան եւ այնուհետև Եփրատ հզօրացած կ'իջնէ դէպի հարաւ և ապա դէպի արեւելք դառնալով՝ լայն եւ ընդարձակ դաշտերու մէջէն կը մտնէ յԱսորեստան և ի Բաբելոն, ուր Տիգրիսի հետ Միջագետքը ձևացնելով, յուռթի և յաղթական ալիքներովը՝ վերջապէս կը միանայ իր դաշնակցի (Տիգրիսի) հետ, և մինչև Պարսից և Արաբիոյ սահմաններուն մօտենալով՝ կ'անհետանայ Պարս-

կային ծոցի մէջ։ Եփրատ երբեմն կը յորդէ սաստիկ անձրևներէ և ձեան հալած ջուրերէն առատանալով. սակայն Նեղոսի հանգոյն կանոնաւոր չէ իր յորդութիւնն։ Զգալի կ'ըլլայ Մարտի սկիզբները, և աստիճանաբար առատանալով մինչև Մայիսի վերջերը իր առատութեան վերջին կէտին կը հասնի, գրեթէ չորս մետր սովորականէն աւելի բարձր։ Եփրատայ և Տիգրիսի ջուրց քանակութիւնն բաղդատելով, Տիգրիս Եփրատայ կրկնապատիկը ջուր ունի և աւելի խոր ու երագընթաց է քան զԵփրատ։ Ստրաբոն և ուրիշ հին պատմագիրներ ալ կը յիշեն Եփրատայ առատանալը, որուն համար Ասորեստանի մէջ յատուկ փոսեր կը բանային։ Գետոյս նաւարկելի լինելն կը յիշեն Պլինիոս, Երոդոտոս և Ստրաբոն։ Յատուկ ճարտարապետներու յանձնախումբ մը քննելով Եփրատայ նաւարկելութիւնն՝ որուն գլուխը պիտի լինի Պիրէճիկ, 1893ին աւարտեց իրեն քննութիւնք. կանոնաւոր նաւարկելու համար հարկաւոր ծախքը հանած են 1430000 ֆր. ոչինչ գումար մը, որուն շնորհիւ ապահով նաւարկութիւն պիտի ըլլայ Եփրատայ վրայ փոքրիկ շոգենաւերով և պիտի միանայ Պարսկային ծոցը Միջերկրականի հետ, Պէրէճիկէ-Հալէպ-Աղեքսանդրետտայ շինուելիք երկաթուղիով։ Եփրատայ վերին կողմերը կը նաւարկեն փոքր տափակայատակ նաւակներով. իսկ Պիրէճիկէն մինչև Հիլլէ. Քէլլէք կոչուած լաստերով, զոր կը շինեն գերաններ մէկ մէկու կապելով երկու կարգ, մէկ կարգը երկայնութեամբ և միւս կարգը լայնութեամբ դնելով. գերաններու մէջ տեղ մնացած քառակուսիներուն մէջ կը կապեն օդով ուռած տիկեր, լաստը այս կերպով պատրաստելով ձեռքերնին ձող բռնած անվտանգ կը նաւարկեն և կը կառավարեն անոր ընթացքը. ծայրը կայ նաև տախտակ մը ղեկի տեղ։ Եփրատայ վրայ ի հընումն եղած են և այժմ ալ կան կամուրջներ։ Չորս կամուրջներէն մին Կարնոյ շամբին մէջ է, քարաշէն և բազմակամար, որ Դունիկ գիւղի անուամբ կը կոչուի Դունիկի կամուրջ. երկրորդն՝ նոյն շամբէն վար քարաշէն. երրորդն՝ Բենկեան գիւղին դիմաց փայտաշէն և չորրորդն ի Կամախ փայտաշէն։ Գետս ունի նաև այլ և այլ նեղուցներ։ Եփրատայ ձկները համեղաճաշակ են. Հայաստանի մէջ ունի զանազան տեսակներ, որոնք կը կոչուին Թեփուկ, Դեղիկ, Կարապետիկ, Մոխ և Ընչաւոր ձուկ՝ որ կը սնանի մաքուր ջրով և գարնան Եփրատայ պղտորած միջոց կը փախչի մաքուր առուակներու մէջ, և հոն արգելքներ դնելով բնակիչք դիւրաւ կ'որսան. կը գտնուի նաև ձկան տեսակ մը մարդաչափ եւ աւելի մեծութեամբ, զոր Կէս կը կոչեն. կը գտնուին նաև Սազան և ուրիշ ձկներ։ Անցեալ դարու մէջ և մինչև մեր ժամանակները Եփրատայ գետահովտին վրայ հրատարակուած են զանազան լեզուներով այլ և այլ հանդէսներու կամ գրքերու մէջ բազմաթիւ գիտնական ուսումնասիրութիւններ։ (Էփրէկ. «Բնաշխարհիկ»)։

ԵՓՐԱՏ, օրագիր ազգային, բանասիրական եւ առևտրական կիսաշաբաթաթերթ. տպ. Կ. Պոլիս 1869—1872 խմբագիր և Տէր լրագրոյ՝ Ս. Ֆէլէկեան, տնօրէն՝ Գ. Ֆէսճեան։

ԵՓՐԱՏ, ձեռագիր թերթ, զոր Արշակ Մահտեսեան կը խմբագրէր 1896ին՝ Խարբերդի Եփրատ գոլէճին մէջ։

ԵՓՐԱՏ, շաբաթաթերթ, տպ. Ուստր 1897ին (1—48 թիւ). խմբագիր՝ Պ. Ս. Շաղալեան։

ԵՓՐԱՏ, Հանդէս ամսօրեայ՝ ազգային, գրանան, գիտական և քաղաքական. տպ. Խարբերդ 1909—1914։ Արտօնատէր և Տնօրէն Կ. Մ. Սողիկեան։

ԵՓՐԱՏ, ազգային, քաղաքական, գրական եւ գիտական (եռօրեայ, Ռամկավար թերթ). տպ. Հալէպ 1928—1939ի սկիզբները. դադրած։ Արտօնատէր՝ Եղիազար Պէնլեան, պատ. տնօրէն Տք. Պօղոսեան։

ԵՓՐԱՏ-ԱԶԴԱՐԱՐ, տպ. Տիթրոյիթ 1920—22։

ԵՓՐԱՏ ԳՕԼԷՃ Խարբերդի, հիմնուած էր 1878ին, Արմէնիա Գօլէճ անունով, Ամերիկեան Պորտ ընկերութեան միսիոնարներէն վեր. Քրոսպի Հուիլըրի կողմէ, որ եղած էր նաև այդ հաստատութեան առաջին նախագահը։ Որպէս երախտագիտութիւն ու յիշատակ այդ մեծ հայասէրին՝ ի վերջոյ կառուցուած էր աւելի քան երեք հազար հոգի պարունակող մեծկակ սրահ մը, խառն ժողովներու, դպրոցական հրապարակային դասախօսութեանց համար։ Այդ սրահին աջակողմեան անկեան վրայ զետեղուած էր Բարերարին պղինձէ գեղեցիկ մէկ կիսանդրին։

Արմէնիա Գօլէճի հիմնարկութենէն առաջ, մօտ 1855 թուականներուն, աստուածաբանական նախնական ճեմարան մը գոյութիւն ունեցած է, ուր միմիայն քարոզիչներ կը պատրաստուէին, Խարբերդի դաշտին համար։ Նոյն թուականներուն նաև դոյութիւն ունեցած է աղայոց նախակրթարան մը, խիստ աննշան ծածքի մը տակ։

Գօլէճի այդ օրհնեալ հիմնարկութենէն յետոյ՝ մեծ թափով սկսած են հին կարգերը բարեփոխուիլ և ուսումն ու կրթութիւնը յառաջանալ հսկայական քայլերով։

Որ ըստ օրէական այդ զարգացումը պատճառ դարձած է որ Թուրք կառավարութիւնը նախանձելով՝ սկսի միջամտութիւններ ընել, արգելքներ և խոչընդոտներ յարուցանել յառաջդիմութեան, ուսման և զարգացման թափը կոտրելու դիտումով։

Թուրք կառավարութեան այդ ոտնձգութեանց որոշ չափով գոհացում մը տրուած ըլլալու նպատակաւ 1888 թուականին Արմէնիա *բառը* Եփրատ*ով փոխանակուած է։*

1895ի Համիտեան վայրագ կոտորածներուն, Եփրատ Գոլէճի մէկ քանի շէնքերը թնդանօթներու ռումբերուն զոհ գացած են։ Իսկ փրոֆէսորներ, ուսուցիչներ և բազում քաղաքացիներ բուն քարաշէն Գոլէճին մէջ ապաստանած ըլլալով՝ ազատուած են կոտորածէ, Տոքթ. Հէրման Նորթըն Պարնըմի շնորհիւ։

Եփրատ Գոլէճը կանգնած էր ծովու մակերեսէն 4500 ոտք բարձրութիւն ունեցող լերան մը կատարին վրայ։ Իր առջև կը պարզուէր Տորոսեան բարձրաբերձ լեռներով շրջապատուած գեղատեսիլ դաշտը 325ի մօտ գիւղերով։

Եփրատ Գոլէճի բարոյական դերը.— *Եփրատ երկսեռ գոլէճներու իտէալը եղած էր՝ պատրաստել հայ ժողովուրդին համար քրիստոնէական ոգիով ու բարոյական բարձր սկզբունքներով տոգորուն և ուսման ու գիտութեան նախանձելի շնորհներով օժտուն ազգասէր առաջնորդներ։*

Թէ ո՞ր աստիճան ան իր այդ իտէալը կարող եղած է իրականացնել՝ իր մօտաւորապէս կէս դարու գոյութեան ընթացքին՝ հարկ է լուրջ անկողմնակալ ակնարկ մը պտտցնել արևմտահայ ժողովուրդի կեանքին ու գործունէութեան վրայ։

Երբ կը տեսնենք. թէ՝ չկայ յայտնի ազգային հաստատութիւն մը,— ըլլայ ան քաղաքական և կամ հասարակական,— չկայ յայտնի միութիւն մը,— ըլլայ ան բարեսիրական և կամ եկեղեցական ու դպրոցային,— որուն մէջ կարևոր դեր ու բաժին ունեցած չըլլան Եփրատականներ՝ պատկանած ըլլան անոնք արական կամ իգական սեռին, այն ժամանակ որոշապէս կը համոզուինք թէ՝ Եփրատն իրագործած է իր իտէալը՝ եթէ ոչ լիակատար չափով՝ գէթ աչքառու համեմատութեամբ։

Եփրատի ծոցէն դուրս եկած են սկզբունքի և կարողութեան տէր անձնաւորութիւններ, ինչպէս ուսուցիչներ, կղերականներ, գրագէտներ, բանաստեղծներ, վաճառականներ, բժիշկներ, փաստաբաններ, դեղագործներ, արուեստագէտներ, արհեստաւորներ և Հայ ազգին համար տիպար հայրեր ու մայրեր։ Քիչ բացառութեամբ ասոնք ամէնքն եղած են ըմբռնումով ազատական, ոգիով ըմբոստ ու ազգային, տոհմային գեղեցիկ բարքերու արժէքներու պահպանման նախանձախնդիր, բարիին գեղեցկին ու ճշմարտին սիրահար ու պաշտպան, պայքարող ընդդէմ բռնութեանց, նախապաշարմանց ու խաւարամտութեանց։

Եփրատն իր դպրոցներով, իր գրադարանով ու մամուլով շատ զօրեղ ազդակ մը հանդիսացած է առհասարակ հայկական կեանքի ու մասնաւորապէս գաւառահայ կեանքի վերազարթնումի ու վերածնութեան հոյակապ գործին մէջ։ Անիկա ամբողջ Թուրքիոյ մէջ մտաւորական լոյսի կեդրոն մը դարձած էր։ Անիկա վերթ ելեքտրական փարոս՝ կանգնած էր իր վիմային բարձունքին վրայ ու ոսկեղէն ցոլքեր կը սփռէր ընդարձակածաւալ հայ գաւառներու ամէն մէկ քաղաքի, գիւղի ու հիւղակի վրայ։ Իր կենսախայտ շունչին տակ՝ անյարիր աւաններ ու գիւղեր կեանքի ու զարթօնքի նոր թռիչներով դէպի կրթութիւն ու զարգացում սկսած էին ճախրել։ Ամէն մէկ գիւղ իր սրբազան մատուռի կողքին կանգնած էր իր երկսեռ դպրոցները՝ որպէս նուիրական բագիններ։ Հին մտայնութիւնը, հին կարգերն ու սովորութիւնները, արգահատելի բարքերր թօթափել սկսած էին։

Եփրատ Գոլէճի համար յաճախ ըսուած էր թէ՝ աշակերտներու վերացական դաստիարակութիւն կու տայ։ Այդ դիտողութիւնը մասամբ ճիշդ էր, սակայն յանցանքը Եփրատի դաստիարակութեանը չէր, այլ անոր խեղճուկ միջավայրին ու պարագաներուն...։

Եփրատ Գոլէճի մէջ արդէն իսկ տասնեակ մը տարիէ ի վեր մուտ գտած էր գործնականութիւն, շնորհիւ Նախագահ Մր. Հէնրի Րիկզի անխոնջ ջանքերով հիմնած գործարաններուն, ատաղձագործութիւն և երկաթագործութիւն ու վստահաբար ասոնց պիտի յաջորդէին ուրիշներ, ինչպէս նաև ուրիշ դպրոցներ և գոյքեր ու գործիքներ՝ փորձառական, առարկայական դասերու համար։

Եփրատ իր թևերով կը հովանաւորէր նաև Աստուածաբանական ճեմարան մը՝ որ ունէր ոչ դանցառելի աշակերտներ։ Անկէ դուրս կու գային հոգիով ու հաւատքով տոկուն անկեղծ պաշտօնեաներ, գաւառահայ ժողովական եկեղեցիներ հովուելու համար։

Խարբերդցին բախտաւորուած էր Եփրատ Գօլէճով, ու իր այնքա՜ն խիստ բաղձանքին հասած։ Որովհետև Խարբերդցին, ինչպէս կ'ըսէր ուսուցչապետ Նահիկեան, կրթասէր ըլլալէ աւելի կրթամոլ *էր։ Մեծ եկամուտ, մեծ վաստակ չունէր Խարբերդցին, սակայն ինչ որ իր ձեռքը կ'անցնէր՝ անխնա իր անձէն զրկելով ուսման ու կրթութեան կը յատկացնէր։ Ատոր համար Խարբերդի ժողովուրդին հարիւրին իննսունըհինգը կարդալ ու գրել գիտէր իր մայրենի լեզուով։ Խարբերդ քաղաքը, որ հազիւ 15000 բնակչութիւն ունէր, իր ծոցին մէջ կը պահէր գօլէճ մը, երեք համ բարձրագոյն վարժարան ու քանի մը նախնական դպրոցներ։ (*Ն. Փիրանեան՝ «Խարբերդի Եղեռնը» էջ *39—43)։*

ԵՓՐԵՄ Ս. Խորին *կամ* Խուռի ասորի, *վարդապետ եկեղեցւոյ, ծնած է Տիգրանակերտ և ծաղկած չորրորդ դարու մէջ (350—380)։ Մեր նախնիք Ս. Եփրեմի շատ մը գործերը թարգմանած են, որոնց մէկ մասը տպագրուած ալ է։ Հայաստանեայց եկեղեցին Յունուարի սկիզբը կը տօնէ զինքը։*

Լոյս տեսած են Ս. Եփրեմի հետևեալ գործերը։ — Սրբոյն Եփրեմի մատենագրութիւնք,— *Հատոր Ա.* Մեկնութիւն արարածոց, Ելից. Ղեւտացւոց, Թուոց, Օրինաց, Յեսուայ, Դատաւորաց, Թագաւորութեանց եւ Մնացորդաց։ *Վենետիկ, տպ. սրբոյն Ղազարու, յամի 1836 ՌՄՁԵ. 12+495 էջ։*

Հատոր Բ. — Մեկնութիւն համաբարբառ *որ ըստ չորից աւետարանչաց և թարգմանութիւն առակաւոր բանից և աւետարանական ճառք. տպ. նոյն տարին. 430 էջ։*

Հատոր Գ. — Մեկնութիւն չորեքտասան թղթոց Պաւղոսի. *265 էջ։*

Հատոր Դ. — Ճառք.— *ի ծնունդն Քրիստոսի։— ի Քառասնօրեայ գալուստն։— ի տօնն բարեբանութեանն— ի յարութիւն փրկչին— Յայլակերպութիւն Տեառն— ի սուրբ խաչն աստուածընկալ։ — Յենովք և յեղիա։ — Առ Յովսէփ։ — Յապաշխարութիւն Նինուէացւոց։ — Վասն կերակրոց։ — ի սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ։ — ի սուրբն Ստեփանոս Նախավկայ։ — ի վկայսն աբեղից։ — ի Յարութիւն մեռելոց։ — Վասն դատաստանին։ — Յաղագս ապաշխարութեան։ — Վասն երաշտի և վաշխառուաց։ — Վասն քնոյ և արթնութեան։ — Վասն հսկողաց։ — Վասն խոնարհութեան։ — Վասն խորհրդոց մաքրութեան, պահոց և աղօթից։ — Աղօթք։ — Ճառ զղջման։ — ի կտակէն։ — Վասն ննջեցելոց։* 282 *էջ։ (*Հրատարակիչն է Հ. Ներսէս Սարգիսեան):

1876ին և 1893ին Ս. Եփրեմի գործերը հրատարակուած են նաև լատիներէն, Վենետկոյ Մխիթարեան հայրերէն թարգմանուած։

Ս. Եփրեմի աղօթագիրքը տպուած է մէկէ աւելի անգամներ. նախ 1734ին ի Կ. Պոլիս։ Բ տիպը՝ 1747ին, Գ. տպ. 1767ին, Դ. տպ. 1779ին, Ե. տպ. 1788ին, Զ. տպ. 1822ին, միշտ ի Կ. Պոլիս։ Է. տպ. 1836ին ի Ս. Ղազար (Վենետիկ)։ (Տե՛ս Հ. Ղազիկեանի «Նոր Մատենագիտութիւն» էջ *624)։*

ԵՓՐԵՄ *Ա. կթղ. էջմիածնի, Ձորագեղցի, 1809 Դեկտ. 26ին կաթողիկոս կ'ընտրուի և կ'օծուի, 22 տարի վարելէ ետք կը հրաժարի 1831 Մարտ 6ին ու կը վախճանի 1835 Յուլիս 16ին։*

ԵՓՐԵՄ *կթղ. Սսոյ որդի Տէր Մարկոսի, եղբօրորդի Գաբրիէլ կթ.ի սա 1771ին կաթողիկոս կ'ընտրուի (*ըստ Հ. Չամչեանի*) յաջորդելով Գաբրիէլի ու կը վախճանի 1784ին։*

Եփրեմ 1769ին Հալէպի մէջ կ'աւարտէ Յովնանու մեկնութիւնը և կը նուիրէ Անտիոքայ Թէոդորոս Արքեպիսկոպոսին։ Հ. Ալիշան Հայապատումի *Ա. հատորին մէջ, էջ 329 կը գրէ. «...Եփրեմ կաթողիկոս Սսոյ* (1771—1784), *գրած է իր ցեղին* Աջպահից *պատմութիւնը յաջորդաբար թէ՛ արձակ և ընդարձակ, և թէ՛ համառօտ՝ չափաբանութեամբ։ Յայտնի է մեր բանասիրաց՝ որ* Աջապահք *կամ* Աջպահք *կոչուեցան թէ՛ եկեղեցականք և թէ՛ աշխարհիկք՝ որք յորդւոց յորդի պահէին Ս. Լուսաւորչի աջը, և թէպէտ սովորաբար ի կաթողիկոսարանի պահուէր այն՝ ուրիշ սրբութեանց հետ, բայց առջի պահողին սերունդքն յորդւոց որդի այդպէս կոչուեցան։ Սոյն թեմին նկատմամբ հանդիպած ջանները և կաթողիկոսաց՝ կան մասնաւոր գիտելիք ի գրութիւն Եփրեմի, յորս գտնուին և անստոյգք ինչ և սխալք»։ Տե՛ս* ՅԱՒԵԼՈՒԱԾը:

ԵՓՐԵՄ *Ա. պատրիարք Կ. Պոլսոյ, Ղափանցի իբրև նուիրակ էջմիածնայ Կ. Պոլիս կու գայ եւ 1684 Օգոստոս 15ին Կարապետ Կեսարացիին կը յաջորդէ բազմելով պատրիարքական աթոռին վրայ մէկ տարի և ութ ամիս (1664—1686)։*

ԵՓՐԵՄ, *տեսուչ վանօրէից, կարգուած մեծն Ներսէս հայրապետէն Դ. դարու կիսուն։*

ԵՓՐԵՄ *եպ. Բջնոյ ԺԲ. դարու կիսուն ապրած։ Գրիգոր Մագիստրոս գրած է. «Յաղագս Նռանց առ Եփրեմ եպ.ի Բջնոյ»՝ որը տպուած է* Ճռաքաղի *մէջ (1861—1862 էջ 38—9)։*

ԵՓՐԵՄ *գրիչ Աւետարանի կը յիշուի 1671ին ի Գանձակ։ — Եփրեմ որդի Յովհաննէսի, գրիչ Օղվէրձ գիւղէն 1682ին, նոյնն է որ 1705ին Տաթեւի մէջ ձեռագիր մը կ'ընդօրինակէ։*

ԵՓՐԵՄ վրդ. առաջնորդ Ադրիանապոլսոյ 1684-ին ձեռագիր մը կը ստանայ։ Սա աշակերտն է Յակոբ կթ.ին ըստ 1689ի յիշատակարանի մը։

ԵՓՐԵՄ եպ. առաջնորդ Մարաշի ըստ 1726ին գրուած Աւետարանի մը յիշատակարանին։ (Գալուստեան՝ «Մարաշ» էջ 582)։

ԵՓՐԵՄ առաջնորդ Ամասյ, կը յիշուի 1800ին, առօր եղբօրորդին Կարապետ վրդ. Սեբաստացի գրիչ։

ԵՓՐԵՄ ԽԱՆ Դաւթեան. Պարսկական Ոստիկանապետ և հրամանատար Համատանի մօտ ապստամբաց դէմ գործող կառավարական զօրաց, 10 ժամուան դիւցազնական գուպարով մը գահընկէց չահին եղբայրը Սատար-Տէօվլէն պարտութեան մատնելէ վերջ՝ կ՚իյնայ գնդակահար, 42 տարու։ Ծն. Գանձակ։ Այս արիարանց Դաշնակցականը 1890ին Կուկունեան խումբին հետ երբ Թրքահայ եղբարց օգնութեան կը փութար՝ կը ձերբակալուի և շղթայակապ կ՚աքսորուի Սիպերիա ուրկէ փախչելով կ՚անցնի Պարսկաստան, իր չքնաղ ուժերն ափսո՛ս ի սպաս դնելու Պարսից ազատական գործին, հերոսաբար օգնելով անոնց «ֆէտայի»ներուն։ Գերազանց նշանաւոր և ռազմագիտական մեծ տաղանդով օժտուած, քանի մը տարի առաջ մտաւ կռուի դաշտը, յաղթական մուտք գործեց մայրաքաղաք և վտանգէ մը փրկեց Պարսկաստանը որ մեծագոյն հարուածը կը կրէ այսպէս անոր մահուամբ, զի հակասահմանադրական տարերց միա՛կ սարսափն էր Եփրեմ։ Թէհրանի դահլիճը Եփրեմի յաջորդ կը կարգէ հայազգի «Քեռի»ն.—Եփրեմի ծածկանունն էր Թափառական։ Արքայավայել յուղարկաւորութիւն. դագաղը կը տարուի թնդանօթակառքով։ 13 օր վերջ, Բերա մեծաշուք սգահանդէս՝ Դաշնակցութեան կողմէ կազմակերպուած։ Ծովածաւալ բազմութիւն։ Պարսից դեսպանը, պրսկ. երեւելիք և այլք ներկայ։ Զօհրապ, Պարսիկներ և այլք ատենախօս։ (Թէոդիկ՝ «Ամ. Տարեցոյց» 1912 էջ 391)։

կենսագրութիւնը տե՛ս նաև Ազատամարտ 1912 թ. 891, 893, 895—906. 911, Բիւզանդիոն թ. 4774—6 եւայլն։

ԵՓՐԻԱՆՈՍ քհ. կը յիշուի 1488ին, որուն Խասիկ անուն կին մը Աւետարան մը կը նուիրէ։ Նոյնն է որ 1491ին ուրիշ աւետարան մը նուէր կը ստանայ։

ԵՓՐՈՍԻՆԷ,դուստր Մարիամ Հայկազն կայսրուհւոյ և Կոստանդին Բիւզանդիոյ կայսեր, սա վանք մը առանձնացած էր։ 820ին Միքայէլ Բիւզանդիոնի գահը գրաւելէ ետք՝ բռնութեամբ Եփրոսինէն վանքէն հանեց և զինքը կնութեան առաւ։ Եփրոսինէ Միքայէլի մահէն ետք կրկին վանք մտաւ խիստ կեանք մը վարելով հոն վախճանեցաւ։ (Չամչեան՝ «Պատմ. Հայոց» Բ էջ 434)։

ԵՔՄԱԼ s. Եկմալ։

ԽՕԴՈՒՃ ՏԻՊԻ, հայ գիւղ Օրտուի, ուր բաւական թիւով հայեր կ՚ապրէին։

ԽՕՋԼԱՏ գլխաւոր քաղաք Անկիւրիոյ նահանգին համանուն գաւառին. առաջնորդանիստ է և Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան ենթակայ։ Շինուած է ընդարձակ ձորի մը մէջ. Նօհուտլու և Սօղուգ-Օլուգ անուն լերանց կողերուն վրայ գեղեցիկ դիրքով։ Առ հասարակ շէնքերը եւրոպականի հետեւողութեամբ կառուցուած են իրարմէ անջատ. դուրսէն շէնքերը ներկուած են սպիտակ կրով և տանիքները կղմինտրով ծածկուած են։ Երկուհարիւր տարուան քաղաք է Եօզղատ՝ մասնաւորապէս անուանի Չափանօղլու թուրքէ մը շէնցուած է, որուն անուամբ կանգնուած մզկիթը քաղաքին միակ երեւելի շէնքն է, շատ գեղեցիկ ու հոյակապ։ Քաղաքիս բնակչաց թիւն թէեւ Վ. Քինէ 15000 կը դնէ. սակայն մօտ 20000 լինելու է, որոնց գրեթէ 9000 հոգի հայ են, բաղկացած 2000 ընտանիքէ։ Հայք վաճառականութեամբ, դարբնութեամբ, դերձակութեամբ և այլ արհեստներով կը զբաղին և յառաջացած են ըստ արժանւոյն։ Կան նաև սակաւաթիւ կաթողիկէ Հայք որոնք ունին Ս. Աստուածամայր անուն եկեղեցի մը։ Բողոքական Հայք 22—30 տուն են, և հակառակ իրենց նուազութեան ունին ժողովարան մը և կանոնաւոր երկսեռ վարժարան, ուր կը յաճախեն 100 Լուսաւորչական հայ աշակերտներ։ Մահմետականք 3000 տուն են. կան նաև 300 տուն Յոյնք։ Քաղաքիս տուներն, խանութներն ու շուկայն շատ վայելուչ են և բարեձև. խանութներուն ու վաճառատանց շատերը քարուկիր են։ Թրքաց բնակարանները Հայոց և Յունաց բնակարաններէն բաժնուած են. բայց Հայոց և Յունաց թաղերու մէջ տեղ տեղ կը գտնուին նաև Թրքաց տուներ, որոնք չեն ուզեր բաժնուիլ իրենց պապերէն մնացած բնակավայրերէ և կամ իրենց քրիստոնեայ դրացիներէ։ Օդն և ջուրը խիստ առողջապահիկ. ձմեռները սաստիկ ցուրտ, իսկ ամառը չգանգատելու չափ տաք։ Ջուրը հարաւային կողմի թաղերու մէջ առատ, իսկ հիւսիսային թաղերու մէջ սակաւ է։ Նշանաւոր է Շէքէր Փունարը անուն աղբեր ջուրը, որ արդարև շաքարի նման է. նաև Անմէս Քէնէա աղբեր ջուրն նշանաւոր է թեթեւու-

Թեամբն այս երկու աղբիւրներն հիւսիսային կողմն են և ամրան կը նուազին։

Եօզղատի գաւառն կը գտնուի Գասթեմունիի, Սեբաստիոյ կուսակալութեան, Բիր-Շէհիրի ու Կեսարիոյ գաւառաց մէջ. Բնակիչները, ըստ Վ. Քինէի, են 279897 հոգի, բաժնուած հետեւեալ կերպով.

Մահմետականք	242989	*հոգի*
Հայք Լուսաւորչական	28989	»
» *Կաթողիկէ*	1510	»
» *Բողոքական*	542	»
Յոյնք	4870	»
Պոհէմացիք	997	»
Գումարն	279897	»

Կը բաժնուի Եօզղատ, Զօրում, Սունկուրլու, Աք-Տաղ-Մատէն, *և* Պօղազլեան *հինգ գաւառաց, եւ կը ստորաբաժանի վեց գաւառակներու։ Բայց ի բաց անթիւ Թրքաբնակ գիւղերէ, կան 42 հայ գիւղորայք, յորս բնակող Հայերէն շատերը հայախօս են և ունին յատուկ գաւառաբարբառ մը։ Ասոնք ամէնքն ալ գաղթած են Սեբաստիոյ վիճակ Կէմէրէքէ, Սեբաստիոյ գիւղերէ և այլ տեղերէ. սակայն յայտնի չէ թէ ե՞րբ գաղթած են։ Եօզղատի գիւղերու վիճակագրութիւնն ձեռքերնիս չհասնելով՝ չենք կարող ստոյգ դնել. 42 գիւղերէն հազիւ մէկ երրորդ մասին մէջ վարժարաններ կան, մեծ մասն աղքատութեան պատճառաւ զուրկ մնացած են դպրոցէ։ Քաղաքին մէջ*

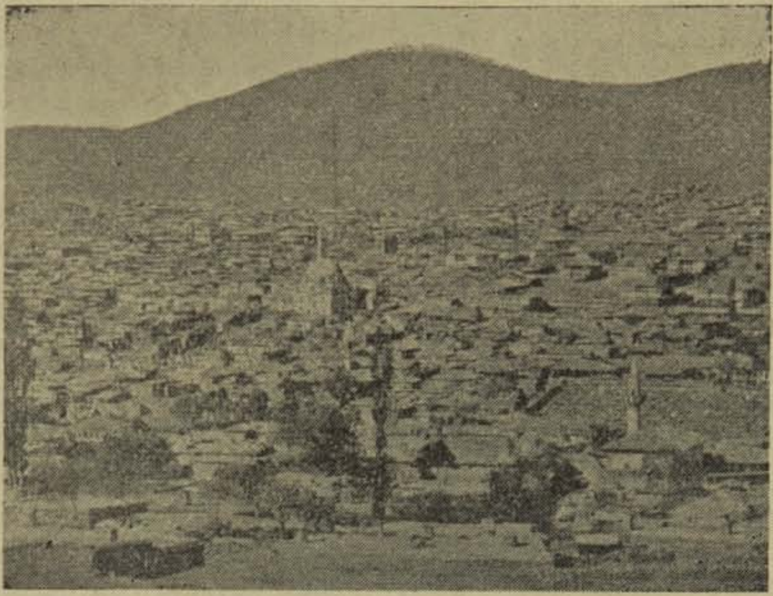

Եօզղատի ընդհանուր տեսարանը

Հայք ունին երեք վարժարան, որոնք կը կոչուին Մայր վարժարան, Վահանեան և Խորէնեան. աշակերտներու և աշակերտուհիներու թիւն միահամուռ 832։ Եօզղատի ամբողջ առաջնորդական վիճակի մէջ Հայք ունին 43 եկեղեցի։ Գաւառիս մէջ շատ տեղեր կան, որ հինաւուրց յիշատակներ կը կրեն. հին փորագրութիւններ, մարմարեայ և աղիւս քարերէ սիւներ, խորհրդաւոր բարձրաքանդակներ, բեւեռագրեր եւայլն։ Կան նաեւ երեք ջերմուկներ, որոնցմէ մին կը կոչուի Թէրզիլիի. *երկաթային է և օգտակար է յօդացաւի, թեթեւ կաթուածի և ուրիշ քանի մը հիւանդութեանց։ Երկրորդն է* Պուլամանը, *որ առաջինէն աւելի ազդու է և առողջարար։ Երրորդն է Քէօհնէի ջերմուկն, որ ո՛և է առողջարար յատկութենէ զուրկ է և միայն Քէօհնէ օդափոխութեան գացողները, զբօսանքի համար մէջը կը մտնեն։ Գաւառիս մէջ կան և տեղ տեղ յաճախ կը տեսնուին հայ մաղագործներ կամ բոշաներ, թափառաշրջիկ և անդաստական։ Ասոնց մէջ գտնըւած հարուստն արտաքուստ որոշել գրեթէ անկարելի է։ Ամէնքն ալ ցնցոտի հագուստներով կը փայլին. խիստ բաւականասէր, չարքաշ եւ չուառ կենցաղ մ'ունին. ասոնց հարստութիւնը ընդհանրապէս ջորի է, նշանաւոր պայտարներն իսկ ասոնց չափ չեն ճանչնար այս կենդանւոյն յատկութիւնները։ Ասոնց կանայք, հարսունք և աղջկունք Թափառական Քրդաց կիներէն*

աւելի տոկուն են, համբերատար, ու ամէն բանի մէջ իրենց արանց հնազանդ։

Եօզղատ գաւառի գլխաւոր բերքերն են. գըլխտոր, մեղրապ, ափիոն, ալաժահրի, պրօն, բուրդ· ցորեն, հաճար, գարի եւայլն։ Արմտիք շատ առատ և ընտիր են, տարուան մէջ ընդհանրապէս 1000000 քիլէ արմտիք կ'արտադրուի։ Իսկ ուրիշ բերքերէն, ինչպէս բուրդ, ափիոն, գազի, խէժ, տարին 800000 օսմանեան ոսկիի արտածութիւն կ'ընէ. այս հաշուին մէջ են նաև Կեսարիայէն և Քիր Շէհիրէն եկած նոյն տեսակ բերքերը։ Եօզղատ տարեկան տօնավաճառ մ'ունի, որ կը սկսի Յունիս 15ին և կը տևէ մինչև Յուլիսի վերջը. երեքշաբթի օրերն քաղաքին մէջ իւր մասնաւոր տեղը, իսկ չորեքշաբթի օրերն տեղւոյս հարաւային արևելեան կողմը լեռնադաշտի վրայ, բիւրաւոր անձինք Թուրք, Քուրդ, չէրքէզ, հայ և յոյն վաճառականներ, ասիական շատ գաւառներէ օտար դրամատերք մեծ գումարներ կը բերեն, կը գնեն արջառ, ոչխար, ձի, ջորի. այս տօնավաճառները՝ մեծ մասամբ՝ չորքոտանի չահաբեր անասնոց կը պատկանի։ Մեր ազգայիններէն արմտեաց վաճառականութեամբ զբաղողաց գլխաւորն է Փափազեան տունն, ասիական շատ գաւառներու և Եւրոպիոյ ծովեզերեայ քաղաքներուն ծանօթ՝ իր դրամական ուժովն, ընդարձակ գործառնութեամբ ու բարձր դիրքով։ Այս տան մէջ կան ուսեալ աղնուաբարոյ դպրոցասէր անդամք։ Հայք ունին նորահաստատ աղքատասիրաց ընկերութիւն մը, որբոց, աղքատաց, անօգնական արեաց ու թշուառաց օգնելու նպատակով։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»։

Եօզղատը եպիսկոպոսական վիճակ էր, ունէր 46 թաղ. 43 եկեղեցի, 40000 լուսաւորչական եւ 1000 բողոքական բնակչութիւն։

1910ին Եօզղատի մայր վարժարանը 330 մանչ և 290 աղջիկ կ'ուսանէին, իսկ Վահանեան վարժարանին մէջ 118 մանչ կ'ուսանէին։

Տեղւոյս հայերն ալ տեղահանուեցան 1915ին, 1926ին հոս 250 տուն հայ կար։

ԵՕԹ ԴՈՒՌ ԿՈՆՈՆՈՍ s. Կոնոնոսի եօթ դուռ:

ԵՕԹԱՆԱՍՈՒՆ ԵՒ ԵՐԿՈՒ ԱՇԱԿԵՐՏՔ ՔՐԻՍՏՈՍԻ, *զոր հայ եկեղեցին Հոկտ.ի սկիզբները կը տօնէ։*

ԵՕԹՆ ԵՂԲԱՐՔ s. Մակաբայեցիք։

ԵՕԹՆ ԽՈՏԱՃԱՐԱԿՔ, *ճգնաւորներ, չորսը Հռոմայ երկրէն, երեքը Սագաստանէն Հայաստան եկած են և Գլակայ վանքին մօտ ճգնած ու չուրջ 664ին նահատակուած։ Այս ճգնաւորաց անուններն են. Թէոփնաս, Պօղիկարպոս, Սիմէոն, Յովհաննէս, Եպիփան, Դիմարիոս և Նարկիսոս։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Հոկտեմբերին մէջ։*

ԵՕԹՆ ՄԱՆԿՈՒՆՔ ԵՓԵՍՈՍԻ, *Դեկոս կայսեր օրով նահատակուած են։ Հայ եկեղեցին կը տօնէ Նոյեմբերի մէջ։*

ԵՕԹՆԱՂԲԻՒՐ, *Մխիթար Ապարանեցին կը յիշէ այս անուամբ գիւղ մը, որ հայրենիքն էր Ժ.Դ. դարու մէջ ապրող Հայրապետ անուն վարդապետի մը։*

ԵՕԹՆՓՈՐԱԿԵԱՆ ԲԱԳԻՆՔ, *հին գաւառ Փայտակարանի։*

ԵՕԹՆ ԽՈՐԱՆ ՎԱՆՔ s. Բարեձռոյ վանք:

ԵՕԼՄԷՋ, *գգ. Կեղիի (Զորրորդ Հայք). ունէր 36 տ. հայ և 13 տ. մահմեդական։*

ԵՕՂՈՒՆ ՕԼՈՒԽ, *հայաբնակ գիւղաքաղաք Անտիոքի Սուէյտիյէ գաւառակի. Անտիոք քղ.էն 4—5 ժամու ճանապարհ հեռու։ Ամրացած է երկու ահագին լեռներու մէջ, մէջ տեղէն կը վազէ առատահոս գետ մը։ Ունի առատ և ընտիր ամէն տեսակ պտուղներ, ինչպէս նաև նարինջ և լիմոն։ 600 տուն հայ բնակիչներէն միայն 60 տունը հայ կաթողիկէ են և բողոքական։ Ժողովրդեան մեծ մասը չերամարուծութեամբ կը զբաղի. ոմանք մետաքսէ ճամկաւոր շալեր, փողկապներ, եւայլն կը գործեն ու կը վաճառեն։ Շատեր ալ սանտր կը շինեն փայտէ և ոսկրէ։ Տեղւոյս Հայք ունին ազգային վարժարան մը 32 աշակերտներով։* (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

Այս գիւղացիք 1939 Յուլիսին թողլով իրենց ծննդավայրը, գաղթեցին Սուրիա և Լիբանան՝ իրենց ծննդավայրը Թուրքիոյ թողուելու հետեւանքով։

ԵՕՆՃԱԼՈՒ, *գգ. Այրարատայ Բագրեւանդ գռ.ի Գարագիլիսէ վիճակի մէջ։ Դիրքը գեղեցիկ է, ունէր 53—60 տուն հայ բնակիչ, մեծ մասամբ 1890 թուականի գաղթականութենէն վերադարձած, որոնք ի սկզբան թէև աղքատ վիճակ մ'ունէին, սակայն իրենց երկրի բարեբերութեան շնորհիւ 10 տարուան մէջ բաւական հարստացան, բայց վերջին տարիներու մէջ ամէն ինչ կորուսին։ Եօնճալու իր բնական դիրքովը և յարմարութիւններովը կարաւան իջեւանելու վայր է։ Գիւղի ետեւի կողին վրայ կայ ընդարձակ գերեզմանատուն, որուն արեւելեան կողը տնկուած են բազմաթիւ բարտի և ուռի ծառեր։ Գիւղս ունի Ս. Աստուածածին անուամբ եկեղեցի մը։* Եօնճալու՝ *կը նշանակէ առուոտանոց, այժմ եւս այս առուոտը լաւ կ'աճի, որուն համար կարաւանը*

հոս դադար կ'առնէ։ Հաւանական է կարծել, թէ Եօնճալուն ըլլայ հին Առաւեւտոց գիւղը։ (Էփրիկեան՝ «Բնաշխարհիկ»)։

ԵՕՆՃԱԼՈՒ, հայաբնակ գղ. վերին Պոլանըխի. ունէր 1400 բնակիչ. բաժնուած 153 տան, յորս կային նաև քանի մը տուն բողոքական հայ։ Ունին եկեղեցի մը և վարժարան։ Գիւղս թէև ծառաստան չէ, սակայն ունի գեղեցիկ տեսարան։

ԵՕՐԻՆՃԷ տ. Երինճէ:

ԵՕՐՂՈՒԹՃԵԱՆ Գէորգ Գ. դեղագործ, ծնած է Աֆ. Գարահիսար 1883ին. տեղւոյն Սարկաւագեան վարժարանին մէջ կը ստանայ նախնական կրթութիւնը. պահ մը տեղւոյն Թրքական Ռիւշտիյէն յաճախելէ ետք՝ Ազգային վարժարանէն շրջանաւարտ կ'ըլլայ։ 1903ին Պոլսոյ դեղագործական վարժարանը կը մտնէ և 1905ին շրջանը կ'աւարտէ և իր ծննդավայրին մէջ կ'ունենայ սեփական դեղարանը։

Պալքանեան և ընդհ. պատերազմներու ընթացքին Ա. տեղակալի պաշտօնով կը ծառայէ Օսմ. բանակին մէջ։ Նոյն պաշտօնով կը ծառայէ նաև Քէմալական բանակին մէջ, մահուան կը դատապարտուի, սակայն յետոյ կ'ազատուի։

Փոքր Ասիոյ աղէտին պատճառաւ Սելանիկ կ'ապաստանի, ուր կը մնայ ցարդ վարելով դեղարանի մը տնօրէնութիւնը։ (Մակարեան՝ «Յուշագիրք» էջ 222)։

Զ

ԶԱԲԼՈՒՆ կամ Զապլի, դուստր Լեւոն Գ.ի եւ Աննայի, ծնած 1273ին։ 1295ին Սիս քաղաքի մէջ կը պսակուի Կիպրոսի արքայեղբօր Տիւրոսի կոմս Ամաւրիկոսի հետ. որ 1320ին այրի մնալով երեք որդիներով՝ իր եղբօր Օշին Պայլ Թագաւորի հակառակորդաց համախոհ կը գտնուի և Օշին Տիւրոսի վրայ յարձակելով կը ձերբակալէ Զաբլունը իր Հենրիկ անդրանիկ որդւոյն հետ ու կը բանտէ Սիսի մէջ. ուր կը վախճանին (Չամչեան՝ «Պատմութիւն Հայոց», Գ. 319):

ԶԱԻՄԱՆ, կին Հեթում սպարապետի՝ ԺԴ. դարու սկիզբը։

ԶԱԽՕ, Իրաքեան հող, քրտաբնակ քաղաք մըն է, որ կը գտնուի Իրաքի ծայրագոյն հիւսիսային կողմը, Թրքական սահմանագլխի մօտ։ Տիգրիս գետի մէկ ճիւղը կը հոսի անոր և Քէլկէնի միջև, որոնց կը միացնէ նորակերտ կամուրջ մը։ Ամբողջ շրջանի հայութիւնը մօտ 650 անձեր կը հաշուուին, որոնք համաշխարհային պատերազմէն առաջ մեծ մասով Սղերդէն և ուրիշ տեղերէ եկած և հաստատուած են այստեղ։ Ունին իրենց յատուկ գեղջկաբարբառը, որ խառնուրդ մըն է քրտերէնի, արաբերէնի և հայերէնի։ Վերջերս կարեւորութիւն տալով մայրենի լեզուին, հիմնեցին փոքրրկ մանկապարտէզ մը, ունին նաև եկեղեցի մը։ (Վարդան Մելքոնեան),

ԶԱԿ, հայաբնակ գիւղ Ախալքալաքի (Ջաւախք), կ՚ըսուի թէ 1900ին 380 բն. ունէր։ Սահակ կթղ.ի համար էր ի «ի Հարքայ գեղջէն Զակայ»։ (Տաշեան՝ «Մայր Ցուցակ» էջ 358)։

ԶԱԿԱԶԻԿ, Եգիպտոսի գլխաւոր քաղաքներէն մին, Իպրահիմիէ Շարքիէ նահանգին մէջ, Գահիրէէն շոգեկառքով մէկուկէս ժամ հեռաւորութեամբ։ Հայոց բնակութիւնը այս քաղաքին մէջ կը սկսի 1850-ական թուականներէն, համաձայն առաջնորդարանի հին տոմարներու արձանագրութեանց, թէ, «Շարքիէի մէջ Սամաթիացի Մէթուհ Յակոբի որդի Իպրահիմ, ամուսնացաւ ընդ Ղպտի կնոջ մի։ կնքահայր մեր լուսարար Կարապետն եղև 6 Յունիս 1857»։

Այսպիսի խառն ամուսնութիւնները ըլլայ տեղացի քրիստոնեայ Ղպտի տարրին և կամ Հապէշուհիներու հետ մանաւանդ Գահիրէի մէջ 1840—1860 շրջաններուն յաճախադէպ են։ Եգիպտոսի հայ գաղութը ունեցած է աւելի հին թուականներով այսպիսի խառն ամուսնութեանց արձանագրութիւններ, ըստ Գրիգոր վարդապետ Դարանաղցիի, որ իր Եգիպտոս այցելութեան առեն 1626ին, ականատես եղած է այս երեւոյթին. 1938 Յունուարին, Զակազիկ այցելութեանս ժամանակ, Հայոց գերեզմանատան մէջ տեսայ շարք մը տեղական ոճով շինուած, տեղացի արաբախօս Հայերու դամբարաններ։

Ղպտիներուն հետ խառնուած այս Հայերը, ինչպէս մեզի ըսին լաւատեղեակ անձեր, Ղպտի եկեղեցի կը յաճախէին և իրենց ննջեցեալները Հայոց գերեզմանատունը կը թաղէին 1898էն սկսեալ երբ Հայերը իրենց սեփական գերեզմանոցը ունեցան։ Հետագային 1860—1870ին Զակազիկ հաստատուող Հայերը եղած են Գէորգ Մէօթէմէտեան Թօքատցի, Յուսուֆ Խաչատուրեան Զնքուշցի, Մարտիրոս Մարտիրոսեան Ակնցի, որ ժամանակ մը Պարսկական հիւպատոսի պաշտօնը վարած է Զակազիկի մէջ։

1882ին հոն կը հիմնուի Մելգոնեան ծխախոտի գործարանը, Կեսարացի Գրիգոր և Կարապետ Մելգոնեան եղբայրներու միջոցաւ, և այս պատճառաւ Հայոց թիւը կը սկսէր աճիլ հետզհետէ։ Աւելի ուշ 1894—1895ին Կամսարական ծխախոտի տունը, Պոլսէն կը փոխադրուի Զակազիկ, Արմենակ և Տիգրան Կամսարական եղբայրներու ձեռներէցութեամբ։ Կամսարական ծխախոտի հաստատութեան համբաւը Թուրքիոյ մէջ ծանօթ էր բոլորին, շնորհիւ Խաչատուր Կամսարականի, որ Պոլսոյ և Իզմիրի մէջ այս գործով զբաղելով համբաւի տիրացած էր ծխախոտի լաւագոյն արտադրութեամբը, ինչպէս Եգիպտոսի մէջ, իր հանրածանօթ «Ապու Նիկմէ» «Աստղ և Թագ» առեւտրական նիշ կրող սիկարէթներով։

1927ին Կամսարական տունը կը ծախուի Անգլիական ընկերութեան մը, ինչպէս հնագոյն Եգիպտահայ ծխախոտի միւս գործարանները յաջորդաբար։

Այս առթիւ Զակազիկի Հայերը որ մօտաւորապէս 150 ընտանիք կը հաշուէին, անգործութեան կը մատնուին, վասնզի մեծամասնութիւնը այդ գործարանին մէջ կը պաշտօնավարէր։ Գործարանը քանի մը տարի վերջը փակուելով, տեղւոյն Հայերը հետզհետէ Գահիրէ և Աղեքսանդրիա կը հաստատուին և մաս մըն ալ կը մնան հոն. իմ այցելութեանս (1938 Յունուար ամսուան) հազիւ

50–60 անձերէ կը բաղկանար գաղութը, իսկ Օ-չական վարժարանը որ հիմնուած էր 1906ին գրեթէ 6–8 աշակերտ ունէր, մէկ ուսուցչուհիով մը, որ Ս. Խաչ եկեղեցիին մէջ անկիւն մը կը դասախօսէր այդ փոքրաթիւ պզտիկներուն։

Ջակազիկի Հայ գաղութին բարգաւաճ օրերուն երբ տարուէ տարի կը բազմանար ժողովուրդը՝ եկեղեցի մը ունենալ կը փափաքէր, սակայն մի-ջոցներ չունէր (Արտաշէս Գարտաշեան)։

Հազիւ թէ 1906ին հաստատած էին վարժարան մը, գաղութին պզտիկներու ազգային կրթու-թեան համար, Գահիրէի Առաջնորդարանին նիւ-թական օժանդակութեամբ և տեղացւոց զոհո-ղութեամբ։ Քաղաքին մէջ հիմնուած էր նաև ա-կումբ մը։ Գաղութին հոգեւոր պէտքերը կը հոգացուէին Գահիրէէն, պարբերաբար քահանա-ներ ղրկելով, ի հարկին։ Ցետոյ սովորութիւն ե-ղաւ Ծնունդի և Զատկի առթիւ քահանայ մը ղրկել, որպէսզի չարժական վէմի վրայ ակում-բին սրահին մէջ պատարագէ։

1926ին Արմենակ պէյ Կամսարականի առատա-ձեռնութեամբ՝ նախապէս կատարուած հանգա-նակութեամբ մը գնուած ազգապատկան հողի մը վրայ կառուցուեցաւ Ս. Խաչ եկեղեցին ճար-տարապետութեամբ Կարօ Պալեանի։

Այս եկեղեցին ալ սակայն միայուն քահանայ մը չունեցաւ վտանգի հազիւ տարի մը յետոյ իր կառուցումէն՝ Կամսարական գործարանին փակման հետեւանքով գաղութը ցրուիլ սկսաւ և քահանայ մը ապրեցնել անհնար դարձաւ։

Հիմա դարձեալ տօնական օրեր քահանայ մը կ'երթայ և պաշտամունք կը կատարէ։ Գաղութը օրէ օր աղքատանալու վրայ է։ (Ա. Ալպօյաճեան)։

ՋԱԿԱՄ, գետակ Արցախի Կողթ գա.ի մէջ։ Այս գետին անուամբ ժամանակաւ ձևացած են Կողթ գաւառի երկրորդ մասը կազմող երկու գիւղերը՝ Վերին և Ստորին Զակամները։ Ստորին Զակամի մէջ են հին Խաղխաղ կամ Խալխալ քաղաքի ա-ւերակները։ Կան նաև գետակի աջ ու ձախ կող-մերը եկեղեցիներու աւերակներ և հանգստարան-ներ։ Եսայի Ազուանից կթղ.ը երկու Զակամ-ները կ'անուանէ Ամիրշամ Շարինլու, իսկ Առա-քել պատմիչ կը յիշէ Վերին Զակամ, ըսելով «Մելքիսէթ եպիսկոպոսն՝ ի Վերին Զակամայ»։ 1633ին Աւետարան մը կ'ընդօրինակուի «յերկիրս Վերին Զակամ, ի գիւղս որ կոչի Շաֆար բէգ»։ 1638ի յիշատակականի մը մէջ ալ կ'ըսուի «Զա-կամ գաւառին մէջ է խորանաշատ վանքը»։1694-ի և 1709ի յիշատակարանաց մէջ ալ կը յաչուի Զա-կամ։ Տե'ս Զոյգմա։

ՋԱԿՈՇ, գղ. Սիւնեաց Վայոց գաւառի զոր Էփ-րիկեան «Բնաշխարհիկ»ի մէջ Ակոռ գրած է։

ՋԱԿՈՑ, գղ. Բարձր Հայոց Սպեր գա.ի մէջ։

ՋԱԿՐՈՍ, շղթայ լերանց Հայաստանի հարաւ-արեւելեան կողմը, Վանայ և Ուրմիոյ ծովակաց մէջ կ'երկննան և Հայաստանը կը բաժնեն Պարս-կաստանէն։ Օտարներէն կոչուած է նաև Զարկոս։

ՋԱՀԼԷ քղ. Լիբանանի արեւմտեան ղառիթա-փին վրայ հաստատուած, օդասուն, հարուստ եւ ծաղկեալ քաղաք մը, որուն առջեւէն կ'անցնի Նահր Պարտանի գետը։ Հոս մինչև իսկ Եգիպ-տոսէն հարուստներ կու գան իբրև ամարանոց։ Բնակչութեան թիւն է 15000, գրեթէ ամբողջու-թեամբ քրիստոնեայ։

Ջահլէի հայ գաղութը կր հաշուուի 300 տուն կամ շուրջ 1200 հոգի, որոնք գաղթած են Ջի-նադաղարէն ետք (1919–21) գլխաւորաբար Մա-րաշէ, Այնթապէ, Հաճընէ, Ուրֆայէ, Քիլիսէ, Ա-տանայէ, Սիսէ, Կեսարիայէ, Էվէրէկէ։Հայերը ու-նին դպրոց և Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ անունով եկեղեցի մը՝ Եգիպտահայ բարերար Բարսեղ Պա-լըգճեանի ծախքով շինուած։ Հայ կաթոլիկներ ունին վարձուած չէնք մը, իբրև եկեղեցի։ Հայ Աւետարականներ պաշտամունք կը կատարեն Ա-րաք Բողոքականաց եկեղեցին և իբրև դպրոց վարձած են չէնք մը։ (Գալուստեան՝ «Մարաշ» էջ 846)։

ՋԱՀՄԱԹ ս. խաչափաբախ։

ՋԱՂԱԼՈՒ, հայաբնակ գիւղ Սիւնեաց Սողք գա.ի, 1900ին 700 բնակիչ ունէր գաղթած Մշոյ Պուլանըխի և Մանազկերտի գաւառներէն. եկե-ցի Ս. Աստուածածին։ Օդը վատառողջ է։ Գիւ-ղիս մօտը կան տուներու և եկեղեցիներու աւե-րակներ, խաչքարեր. կայ նաև ձիու բնական մե-ծութեամբ արձան մը։ 1883ին գիւղիս մէջ բե-ւեռագիր արձանագրութիւն մը գտնուեցաւ։

ՋԱՂԱՐԱ, գղ. Շապին Գարահիսարի, մէկ օր հեռու Ապանա գիւղին հիւսիսակողմը, այժմ Թրքաբնակ, նշանաւոր իրենց մոլեռանդութեամբ և քաջութեամբ։ Կը կարծուի թէ սոնք հին հայ նախարարական ցեղի մը մնացորդներն են և Եէնիչէրիներու օրով թիքացած։

ՋԱՂԱՐԱՆ. գետակ Այրարատայ Ճակատք գա.ի մէջ, աջակողմեան օժանդակ Երասխայ։

ՋԱՂԻՆ կամ Ջեղին, գիւղ և բերդի մնացորդ-ներ Այրարատայ Ստորին Բասեն գա.ի մէջ, կը կոչուի նաև Քէօրօղլու։

ՋԱՋՕՆՔ, կը յիշուի այս անուամբ գիւղ մը Այրարատայ Բագրեւանդ գա.ի մէջ։

9. Հրանդ Վարդանեան (Պուքրէշ)
10. Ալեքսիս Էժտահար (Կերլա)
11. Ներսէս Գասապեան (Բլովտիւ)
12. Վարդան Մելքոնեան (Պասրա)
13. Արժ. Խորէն քհ. Գասապեան (Պասրա)
14. Լեւոն Շահոյեան (Պաղտատ)
15. Արժ. Յար. քհ. Տէր Մեսրոպեան (Ղազվին)
16. Հայկազ Տէլինեան (Աղեքսանդրիա)
17. Տիրան Փաչալեան (Տիթրոյիտ)
18. Ա. Տատեան (Սան Փաւլօ)
19. Տոքթ. Ա. Կէօքճեան (Լառնաքա)
20. Տոքթ. Ռուբէն Թագւորեան (Լիմասոլ)
21. Յովհաննէս Բարսեղեան (Ղազվին)
22. Յովհ. Շաքարճեան (Պուքրէշ)
23. Ներսէս Թօփալեան (Կալաց)
24. Թորոս Եէթէնէքեան (Յոպպէ)
25. Յովհաննէս Վարժապետեան (Մարսէյլ)
26. Անդրանիկ Պաղտասարեան (Պրայիլա)
27. Տոքթ. Յովհ. Արթինեան (Առնուվիլ)
28. Խաչատուր Լազարեան (Ն. Ջուղա)
29. Գէորգ Հաճի Արթինեան (Պուքրէշ)
30. Յովհաննէս Աճէմեան (Պոստոն)
31. Մ. Տիգրանեան (Քալիֆորնիա)
32. Միքիաս Արապեան (Թիմիշուարա)
33. Արամ Երեմեան (Ն. Ջուղա)
34. Գեր. Վահան վ. Գէորգեան (Երուսաղէմ)
35. Ռոպէրթ Զաքարեան (Ռսման)
36. Լեւոն Շահազիզեան (Պուքրէշ)
37. Արժ. Վրթ. Ս. քհ. Փափազեան (Վառնա)
38. Յարութիւն Սրլրեան (Թորոնթօ)
39. Թոփալեան Եղբարք Dobál János es József testvérek. Frumoasa-Ciuc.
40. Արամ Ղուկասեան (Թաւրիզ)

ԳԱՂՈՒԹԱՀԱՅ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ»ի գործօն անդամներն են, որոնց քով կարելի է գտնել մեր բոլոր հրատարակութիւնները եւ որոնց պէտք է վճարել «Հայ Հանրագիտակի արժէքը.—

ԱՄԵՐԻԿԱ (Հիւսիսային) պ. Վահան Մոզեան, Mr. Vahan Mozian, 10 East 39th str. New York City U. S. A.

ԱՄԵՐԻԿԱ (Հարաւային) պ. Յակոբ Բարաղեան, Mr. Agop Baraghian. Los Incas 4561, Buenos Aires (Argentina).

ԱՆԳԼԻԱ պ. պ. Կիւլպէնկեան Եղբարք, Gulbenkian Bros, 37 Grace church str. London E. C. 3.

ԵԳԻՊՏՈՍ եւ ՍՈՒՏԱՆ պ. Արշակ Ալպօյաճեան, Mr. Alboyadjian, 16 Rue Mahdi, Le Caire (Egypte).

ԵՈՒԿՈՍԼԱՎԻԱ պ. Գրիգոր Յակոբ Ճրճրեան Mr. Kikor Hagop Djirdjirian, Skoplje (Iugoslavie).

ԹՈՒՐՔԻԱ պ. Թորոս Ազատեան, Mr. Toros Azadian, Billor Sokak, Gül Han Galata 8-9, Istambul (Turquie).

ԳԵՐՄԱՆԻԱ պ. Պետրոս Ֆուրունճեան, Mr. B. Fouroundjian, Frankfurter Allée 363, Berlin O. 34 (Germania).

ԻՏԱԼԻԱ Մխիթարեան Տպարան, Direction de l'Imprimerie, San Lazzaro, Venezia (Italie).

ԻՐԱՔ Յարութիւն վրդ. Տիւլէկեան, Rév Pascal Diulekian, Armenian Catholic Curch Bagdad (Iraq).

ԻՐԱՆ պ. Արամ Երեմեան, Mr. Aram Yéremian, Djoulfa Isfahan (Iran).

ԼԻԲԱՆԱՆ պ. Վահան Ուզունեան, Mr. Vahan Ouzounian B. P. 491 Beyrouth (Liban).

ԼԵՀԱՍՏԱՆ Գեր. Պօղոս վ. Գըրմըզեան, Rév. p. Kirmizian, 12 Skarb wska, Lwow (Polonie).

ԿԻՊՐՈՍ պ. Օննիկ Մահսէսեան, Mr. Onnig Mahdseian B P. 407, Nicosia (Cyprus).

ԿԻՊՐՈՍ Տոքթ. Ա. Կէօքճեան, Mr. Dr. A. Gueukdjian Larnaka (Cyprus).

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ պ. Գրիգոր Գըյըճեան, Mr. K. Kiyidjian, 7 Rue Klisthénou 7, Athènes (Grèce).

ՊԱՂԵՍՏԻՆ Գեր. Պսակ վրդ. Թումայեան Rév. Bessag, Toumayan Patriarcat Arménien, Jérusalem (Palestina).

ՊՈՒԼԿԱՐԻԱ պ. Ներսէս Գասապեան, Mr. Nerses Kassabian, 54 Rue Trgovska, Plovdiv (Bulgarie).

ՊԵԼՃԻՔԱ պ. Գալուստ Ա. Մալաթեան. Mr. K. A. Malatian. 42 av Britanique 42, Anvers (Belgique).

ՍԻՒՐԻԱ Պօղարեան Գրատուն, Librairie Bogharian, B. P. 295, Alep (Syrie).

ՌՈՒՄԱՆԻԱ պ. Յ. Գ. Աթանասեան, Mr. H. Atanassian, 15 Str. Episcopul Radu 15, Bucureşti 3 (Roumanie).

ՌՈՒՄԱՆԻԱ պ. Ստեփան Աբրահամեան Mr. Stepan Aprahamian, str. Tache Ionescu 39, Constanţa (Roumanie)

ՖՐԱՆՍԱ Հ. Յակոբոս վ. Բոսպէյէքեան, Rév. p. H. Posbeyekian, 26 Rue Troyon Sèvres (S. & O.) (France).

ԿԱՐԵՒՈՐ ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Յաջորդ Ե. գրքով մեկ հատոր պիտի կազմէ «Հայ Հանրագիտակ»ը. որպէս զի կազմելէ ետք հատորին ծանրութիւնը երկու քիլոյէն չանցնի — կարենալ փոստին յանձնելու համար— Դ. գիրքը 5 ֆորմա պակաս ըրինք:

ԱՆԱՀԻՏ

Հանդէս մտածման և արուեստի
Խմբագիր՝ Ա. Չօպանեան
Տարեկան բաժնեգինն է՝ Ֆրանսա, Սուրիա և Պալքանեան երկիրներ՝ 100 ֆրանք
Այլ երկիրներ՝ 5 տոլար
Հասցէ՝ Mr. A. Tchobanian
9 Rue Say, Paris (9e) France

ԱՐԱՔՍ

Անկախ հայաթերթ (մեծադիր շաբաթաթերթ)
Խմբ. Արամ Ստեփանեան
Տարեկան բաժնեգինն է Եգիպտոս և Սուտան 30 ե. դ. արտասահման 8 շիլին
Հասցէ՝ 5 Mahmoud pacha el-Falaki
Alexandrie Egypte

ԱՐԵՒ

Քաղաքական, գրական և տնտեսական օրաթերթ
Տարեկան բաժնեգին Եգիպտոս-Սուտան 150 ե. դ. Արտասահման՝ 40 շիլին
Հասցէ՝ B. P. 1060, Le Caire, Egypte

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

Ազգային բանասիրական — գրական — գիտական և բարոյական հանդէս
Հրտ. Մխիթարեան Միաբանութեան
Տարեկան բաժնեգինն է՝ 12 զուիցերիական ֆր. կանխիկ, կամ համապատասխան իւրաքանչիւր պետութեան դրամով՝ օրուան սակին համեմատ
Ազգային հաստատութեանց կէս գինով
Հասցէ՝ St. Lazare, Venise, Italie

ԶԱՐԹՕՆՔ

Օրաթերթ
Տարեկան բաժնեգինն է Լիբանան և Սուրիա 600 սուրիական դահեկան, Ֆրանսա և գաղութներ 150 ֆր. ֆրանք, ուրիշ երկիրներ 2 սթերլին
Հասցէ՝ B. P. 617, Beirouth, Liban

ԶՈՒԱՐԹՆՈՑ

Ամսօրեայ գրաթերթ
Խմբագիր Յ. Բալուեան
Տարեկան բաժնեգին Ֆրանսա և Սուրիա 30 ֆրանք, Պալքանեան երկիրներ 35 ֆրանք, արտասահման 40 ֆրանք
Հասցէ՝ 1 Rue de l'Aqueduc, Paris 10e, France

ԺԱՄԱՆԱԿ

Ժողովրդական օրաթերթ
Գին համր 4 դրուշ
Հասցէ՝ Galata, Eski Posta Han, Istanbul

ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏ

Գրական ամսագիր
Խմբագիր Մ. Պարսամեան
Տարեկան բաժնեգին 40 ֆրանք
Հասցէ՝ 30 rue Drouot, Paris 9e, France

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՉՆԱԿ

Գրական, գիտական, քաղաքական շաբաթաթերթ
Տարեկան բաժնեգին 5 տոլար
Հասցէ՝ 331 Fourth Ave., New York, U. S. A.

ՀԱՅ ԽՕՍՆԱԿ

Ամսագիր գրականութեան և մտաւոր եւ բարոյական մշակոյթի
Խմբագիր Զարմայր ծ. վրդ. Կէօզիւբեան
Տարեկան 200 դրուշ, արտասահման 8 շիլին
Հասցէ՝ Baruthane caddesi 71' Istanbul, Turquie

ՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼ

Անկախ շաբաթաթերթ
Պատ. տնօրէն Հ. Մ. Պոտուրեան
Տարեկան բաժնեգին 250 լէյ, արտասահման 2 տոլար
Հասցէ՝ 15 Episc. Radu, Bucureşti, Roumanie

ՀԱՅ ՍԻՐՏ

Լրագիր ազգային, քաղաքական
Խմբ. Ե. Թորոսեան
Տարեկան բաժնեգին Ֆրանսա և գաղութներ 50 ֆր. արտասահման 70 ֆր. Ամերիկա 4 տոլար
Հասցէ՝ B. P. Colbert 166, Marseille, France

ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

Ազգային հասարակական և գրական շաբաթաթերթ (Ս. Դ. Հնչակեան)
Խմբագիր Յ. Պօղոսեան և Ս. Փաչաճեան
Տարեկան բաժնեգին Արտասահման 80 ֆր. 2 տոլար
Հասցէ՝ 35 rue Ekzarh Iosif, Sofia, Bulgarie

ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ — ԲՈԲՈԽ

Քաղաքական, գրական և երգիծական շաբաթաթերթ
Խմբագիր Հայկ Գարագաշ
Տարեկան բաժնեգին 100 ֆրանք
Հասցէ՝ Haig Karakach, Téhéran, Iran

ՓԱՐՈՍ

Շաբաթաթերթ քաղաքական, գրական և այլն
Խմբագիր Տ. Մարտիրոսեան
Տարեկան բաժնեգին 100 լէվա, արտասահման 2 տոլար
Հասցէ՝ Plovdiv, Bulgarie

ARARAT

Գրական ամսաթերթ (Ռումաներէն)
Տարեկան բաժնեգին 120 լէյ
Հասցէ՝ Str. Spătarului 22, Bucureşti

Այս պարբերաթերթերուն բաժանորդագրուելու համար դիմել Հ. Մ. Պոտուրեանի. Frumoasa-Ciuc